

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-6/3

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович,
т.ф.д., проф.

Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.

Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.

Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.

Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc

Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.

Кутлиев Учкун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.

Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д.,

проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович,

б.ф.д., академик

Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Худайбергенова Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№6/3 (102), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. — 288 б. — Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ТАРИХ ФАНЛАРИ

Abdullaev J.R. Mustaqillikkacha bo'lgan davrda Xorazm viloyatida radio tizimlari faoliyati: tarixiy tahlil	6
Abdullayev R.R. Markaziy Farg'ona cho'li hududlarida 1945-1480 yillarda Yangi paxtachilik tumanlarining tashkil etilish	9
Allanyazov M.B. Teaching receptive skills for esp students	12
Aqchaev F.Sh., Tilovboyev M. Jizzax vohasi tabiiy-geografik va iqlim sharoitlarining xo'jalik an'analarga ta'siri	14
G'affarov M.Q. O'zbekiston hududida eneolit davri: Poleogeografiya va poleoekologiyasi ta'sirida etnogenetik munosabatlarga oid ba'zi bir ma'lumotlar	17
Jumayev J.B. Sho'rolar hokimiyatining yangi yerlarni o'zlashtirish va uning doirasidagi ko'chirish siyosati haqida	20
Liu Chunyan A characteristic expression of the cultural identity of the Chinese national community	25
Majidov A.F., Majidov A.S. Sovet hokimiyati jazo organlarining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-mafkuraviy sohalarida o'tkazgan qatag'on siyosati	27
Mahmudov J.S. Temuriylar davrida musiqa san'ati	31
Nuriddinova A.B. Sharq olimlarining tabiiy fanlarga qo'shgan hissalari va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	34
Ortiqov U.M. Yettisuv viloyatiga ko'chiruvchilik siyosatining ommaviy tus olishining sabablari va buyuk davlatchilik mohiyati	36
Qanoatova F.B. O'zbekistonda ayollar tadbirkorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari	40
Rasulov B.G. Imperatorning maxfiy maslahatchisi senator F.K.Girs tomonidan Turkistonda boshqaruv tizimini taftish o'tkazishning sabablari	44
Rustamova Z.B. O'zbekistonda gender tenglik masalalari va ichki ishlar organlarida xotin-qizlarning o'rni	47
Saidov J.O. Ustrushonadan o'tuvchi savdo yo'llari arab va fors mualliflari nigohida	50
Sarimsokov A.A. O'zbeklarning samoviy jismlar va fenologik kuzatuvlar bilan bog'liq taqvimiy tasavvurlari	52
To'rayeva D.E. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini rivojlantirish – bugungi kun talabi	57
Usarov S.R., Erkinova Sh. Fransiyaning sobiq mustamlakalar bilan yangicha munosabatlari usullari hususida	59
Xalmuratov B.R. Hozirgi davrda suv muammolari va ularning innovatsion yechimlari	61
Xayrullayeva M.O. O'zbekistonda gender tengligi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi	67
Асадова Д.Ф. Ўрхон Памукнинг “Оқ қалъа” романида Шарқ ва Ғарб зиддияти	69
Ахмуродов Ф.Х. Ўзбекистонда экстремистик ва террористик ташкилотларнинг дин никоби остида намоён бўлиши	75
Бабожонов Д.К., Атабаева Г.М. Муҳаммад Раҳимхон II (1964-1910) даврида бозор ва савдо сотик	77
Гадоев Д.Х. Биби Орифа масжиди тарихи	82
Матякубов Ш.С., Жуманиязова Ф.Ж., Ражабова Д.Ш. Хиванинг хонлик пойтахтига айланиши, хонлар алмашинуви ва бошқаруви тўғрисида маълумотлар	85
Муминова Г., Файзуллаев А. Здравooхранение в Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республиках	89
Назаров Р. Амир Темур салтанатида меҳмоннавозлик анъаналари Элчи Клавихо тавсифида	92
Равшанова Г.П. Кашкадарёда истиқлолчилик ҳаракати	96
Сейтмуратов О. К вопросу об изучении скотоводства каракалпаков в 1920-1980 годы	99
Ҳожиев Ф.Ж. Ёшлар ва жамият: долзарб муаммолар ва унинг ечими бўйича амалий тақлифлар	104

Эрийгитова Л.Қ. Шанхай ҳамкорлик ташкилоти доирасида таълим ва маданият соҳасидаги мулоқотлар тарихидан	113
Юлдашева Н.Н. Туркистон тарихи тарихий манбаларда	116
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abbasov B.A. Ways to improve the educational process in the field of physical culture and sports through the development of sports theory	120
Asadov F., Sattarov E., Raxmatov Sh. Abu Ali Ibn Sinoning inson salomatligi uchun sog'lom turmush tarzining ahamiyati haqidagi tavsiyalari	122
Atanazarova Sh.B. Distinctive features of the use of innovative educational technologies in teaching foreign language grammar	126
Axmedjanova D., Aripova O. Turk tilini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni	128
Badalbayeva I.H. Saxovat - mehr-muruvvat va mehribonlik qadriyati	131
Bakhtiyarov Sh.B. Ta'lim sifatini oshirishda innovatsion faoliyatni o'rni va ahamiyati	134
Boqiyeva M.O. Using of innovative technologies in training foreign language in the high schools	137
Dusmurodova I. The methodology of teaching english language lexical skills through language games	139
Ibadova F.M. Innovative technologies for the formation of academic writing skills in pupils	143
Isaev A.A., Abdurakhmanova H.L., Arabboev A.R. Technology of teaching the elementary course of natural geography using interactive techniques	146
Isaev A.A., Abdurakhmanova H.L., Arabboev A.R. Technology of teaching the course of natural geography of continents and oceans using interactive methods	149
Karimoza G. Innovatsiya tushunchasining ijtimoiy falsafiy talqini	152
Karimov M.A., Yuldashov B.B., Turdiboyeva M.R., Raximberdiyeva Z.O. Ustoz-shogird tizimining kelajagi	155
Kattaboyeva M. Teaching foreign languages in informatization era: new standards for "digitally native" generation	157
Khamrayeva M.J. Professionally oriented language's teaching for the specialists in the field of medicine	160
Kurbanova G.N. O'qituvchi kasbiy tayyorgarligi va rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari	162
Kurbanova G.N. Talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda pedagogik muloqotning ahamiyati	165
Mamatova N.A. Kommunikativ yondashuv xorijiy tillarni o'qitishning eng samarali usullaridan biri sifatida	167
Mamirbaeva D., Djabbarbergenova M. Pedagogical conditions for the development of intercultural competence of high school students in Karakalpakstan	170
Muratova D.M. The importance of project technology in teaching foreign languages	173
Mirzaabdullayeva M., Hayotillayeva G., Azimov A. Anticipating problems (ways of dealing with disruptive behavior) in efl classrooms	175
Mirzayeva M.J. The role of using ict in educational process	178
Narkulova N.O. Linguadidactic bases of teaching grammatical peculiarities of english nouns to the first year students in uzbek classrooms	180
Nasriyeva G.Z. Zamonaviy jamiyat farovonligi uchun ommaviy axborot vositalarining samarali faoliyatining asosiy omili sifatida bag'rikenglik tamoyiliga rioya qilish	183
Normatov Kh.A. Theoretical aspects of teaching vocabulary for learners	186
Qobilova N.S., Rajabova M.A. Concept of national character and mentality	188
Qulaxmedova G.A. Teaching grammar and it's challenges	192
Ochilova V.R. The elements of neurolinguistic programming in the teaching process	195
Olimova N.T. English grammar test solving through nlp strategies to aid applicants in Uzbekistan	197
Radjabova D.K. Strategies for developing reading skills of language learners	200
Rasulov Z.I., Nurulloyeva M. Pedagogika va psixologiyada manipulyatsiya tushunchasi	203
Ro'zimova G.Sh. Onomastik birliklarning maktablarda o'qitilishi	206
Ruzibaeva D.A. Methods of using innovative technologies in the educational process	209
Sadullayeva N.K. Innovation in foreign language teaching: using webquests to promote learner autonomy	212

Sakbaeva V.V. Development of pragmatic skills as an integral part of teaching foreign languages in non-philological higher education institutions	215
Sharipova K. Yoshlarda ma'naviy yetuklikni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlar	218
Sharipov S.Sh. Improving the technology of creative project activities for teaching foreign language	221
Shayunusova F.S., Abdullayeva B.S. Boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'lim	223
Shukurova N.B. Theolinguistics as a branch of linguistics: methodological problems of theolinguistics	225
Tulaganova D.A. Chet tillarini o'rganishda o'qish ko'nikmasini rivojlantirish masalalari	228
Urinboyeva F.Z. The key to methodologies for teaching foreign languages	231
Xalmamatova L.A., Jaloliddinov S.N. Pedagogik fanlarni o'qitishda talabalarni kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish	233
Xamrayeva D.J. Formation of oral and written speech skills in teaching Russian language	238
Yadgarova O.I. Shaxsni o'rganishda proyektiv metodikalarning afzalliklari tahlili	240
Yakubjonov N., Dusnazarova M. Jamiyat taraqqiyotida millatlararo totuvlikning namoyon bo'lishi	244
Адилбекова А. Метод в обучении EFL/ESL	247
Акбарова Ф.Т. Современный урок русского языка в коммуникативном аспекте	250
Атамуротов М.А., Рахимбаева М.Р., Атамуротов О.Э. Педагогические технологии как основа повышения теоретических знаний при подготовке бакалавров в системе заочного обучения	253
Байбабаева Ш.И. Ностандарт "flipped learning" технологиясини ўрганишда чет тиллар методикасини эволюциясининг ўрни	256
Ияминова Ш. Немис тили дарсларида фразеологизмларни ўргатиш масаласи	258
Милованова Е.В. Развитие творческого мышления учащихся на уроках русского языка в узбекской школе	261
Муминов У.Р. Баркамол авлодни тарбиялашда маҳалла институтининг тутган ўрни	263
Мухиддинова Х. Экологик таълим-тарбиянинг ижтимоий зарурати	266
Назиров О.Т. Совершенствование двигательной подготовленности младших школьников в годичном цикле обучения	268
Норкулов Д.Р. Здоровьесберегающие методики в работе с детьми медицинской группы	271
Охунова Д.Қ. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатларини ривожлантиришнинг педагогик жиҳатлари	274
Рахимбаева М.Р., Атамуротов М.А. Некоторые рассуждения и образцы результатов при использовании инновационных педагогических технологий на занятиях русского языка на примере ВУЗов строительных направлений	277
Сафарова З.Т., Шарипова Д.Г., Сафарова З.Т. Адаптационные возможности у детей к школьному режиму	279
Турсунов Ж., Исакова З., Юлдашев Б. Масофадан ўқитиш тизимида таълим олувчилар билиш фаолиятини белгиловчи омиллар	281
Халмаматова Л.А., Шатманова С.О. Научная деятельность как залог развития правового государства	283
Холмуратов Р.Н., Абдуллаев И.И. Курашчи талабаларни спортга тайёрлаш жараёнида тайёргарлик турларининг ўзаро боғлиқлиги	286

UO'K 621.37(575.171)(09)"19"

**MUSTAQILLIKKACHA BO'LGAN DAVRDA XORAZM VILOYATIDA RADIO
TIZIMLARI FAOLIYATI: TARIXIY TAHLIL**

J.R.Abdullaev, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mustaqillikkacha bo'lgan davrda xorazm viloyati radiosi tarixi va uni rivojlanish bosqichlari, faoliyatining yo'nalishlari va qamrovi masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, muallifning bu hususda shaxsiy xulosalari ham keltirib o'tiladi.*

Kalit so'zlar : radio, radioaloqa, radioeshittirish, radio tarixi, radiouzatkich, teleradiokompaniya.

Аннотация. *В данной статье анализируется история радио Хорезмской области в период до обретения независимости и вопросы этапов его развития, направлений и освещения его деятельности. А также приведены личные выводы автора про эти данные.*

Ключевые слова: радио, радиосвязь, радиовещание, тарифы на радио, радиосвязь, телерадиокомпания.

Abstract. *This article analyzes the history of Khorezm region radio in the period before independence and the stages of its development, directions and scope of its activities. Also, the personal conclusions of the author in this matter are also mentioned.*

Keywords: radio, radio communication, radio broadcasting, radio design, radio transmitter, television radio company.

Radio zamonaviy jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydigan eng muhim ijtimoiy-madaniy hodisalardan biridir. Radioning ommaviy aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati har doim ham bir xil bo'lmagan: u oddiy uzatish vositasidan odamlar ongiga ta'sir etuvchi kuchli vositaga aylangan. Hususan, uning tarixi XIX asrning oxirida boshlangan, ammo deyarli "bir yarim asr ichida u faqat davlat tuzilmalari (harbiylar, qutqaruvchilar) uchun ixtiro qilinganidan zamonaviy odamning o'yinchoqlaridan biriga aylandi" [1]. Asta-sekin, XX asrning dastlabki yillarida simsiz telegraf mo'jiza sifatida qabul qilinmay qoldi. U armiyada yerdan kemalarga, samolyotlarga va orqaga signallarni uzatish uchun ishlatilgan, shuningdek, qit'alar o'rtasida aloqa o'rnatilgan. Nihoyat, 1906-yil 24-dekabrda R. Fessenden tajribalarining bir qismi bo'lgan birinchi radioeshittirish bo'lib o'tdi. XX asrning 20-yillarida butun dunyo bo'ylab radiostansiyalar paydo bo'ldi-AQSh, Angliya, Germaniya va boshqa Yevropa va Osiyo mamlakatlarida. O'zbekistonda ham mustaqillikkacha bo'lgan davrda radioni kirib kelishi, faoliyatini o'ziga xos tarixi bo'lib, uni ko'plab tarixchi olimlar jumladan, R.Z. Kamolitdinov, N.X. Gulto'rayeva, N.S. Xo'jayev, A.D. Normurodov, R.I. Isayev, R.K. Atametov, R.N. Rajapova kabi mutaxassislarning kitoblarida ham ayrim tarixiy ma'lumotlar uchraydi [2]. Mustaqillik yillarida esa radio-alloqa tizimini rivojlanishini M. Matniyozov [3], M. Mahmudov [4], O. Masharipovlar [5], tadqiqotchilar O'. Q. Muhammadiyev [6], O. Mutalov [7], O. Qo'shjonov va N. Polvonov [8], U. Bekmuhammad [9], iqtisodchi olim B. Bobojonov [10], M. Alimardanov, A. Mo'minov [11] lar tahlil qilishgan. Xorazmda radioaloqa, radioeshittirishning paydo bo'lishi va taraqqiyoti tarixiga oid umumiy ma'lumotlar A. Karimov, M. Masharipov, E.B. Mahmudov, V.Z. Zuparov, O.A. Xolmatov, M. Ro'ziyev, X. Jo'rayevalarning risola va kitoblarida berilgan [12]. O'zbekiston SSR hududida birinchilardan bo'lib Xorazm RTUM (Radio television uzatish markazi) 1961-yil oktabr oyida tashkil topdi. Xorazm RTUM 1961-yilda «Urganch Radio television uzatish stansiyasi» deb nomlanib, Xorazm viloyatida birinchi marta balandligi 30 metr bo'lgan teleminora orqali 6 TVKda ishlovchi «TRSA-56» rusumli Rossiyada ishlab chiqarilgan 100 Vt quvvatga ega bo'lgan teleuzatgich orqali Xorazm viloyati televideniyesi dasturlari efirga uzatila boshlandi. Shu o'rinda telemarkazning qurilishi va ishga tushirilishida faol qatnashganlar orasida, Xorazm viloyati ishlab chiqarish texnik aloqa boshqarmasi boshlig'i A. Otajonov, yosh mutaxassislar, G. Kosminin, K. Qilichev, I. Dekanov, R. Jumanazarov R. Rahmatullayevlar nomini eslash o'rinli. 1964-yilda Urganch RTPSda diametri 1,5 metrlik temir quvurdan ishlangan balandligi

125 metr va umumiy balandligi 150 metr bo'lgan teleminora qurilishi tugallanib, shu bilan birga «TRSA-56» teleuzatgichidan 50 barobar kuchli bo'lgan «Igla-5/2,5» rusumli 11 TVKda ishlovchi Chexoslovakiyada ishlab chiqarilgan uzatish quvvati 5 kVt bo'lgan televizion uzatgichi va uning antenna fideri tizimi, hamda uzatuvchi antenna qurilmalari qurilish montaj ishlari yakunlanib ishga tushirilgan. Ushbu teleuzatgich orqali Xorazm televideniyesi dasturlari va Respublikamiz televideniyesi dasturlari efirga tarqatila boshlandi. Viloyatimizning 80% aholisi Xorazm televideniyesi dasturlari va Respublika televideniyesi dasturlarini tamosha qila boshladilar. 6-TVKda ishlagan «TRSA-56» rusumli uzatish quvvati 100 Vt bo'lgan teleuzatgich orqali esa Rossiyaning «ORT» teledasturlari efirga uzatilib boshlangan. SSSR Ministrlar Sovetining 1947-yil martida Chorjo'y–Qo'ng'iro't temir yo'li loyihasini ishlab chiqish va qurish vazifasi qo'ydi. Umumxalq xasharchilariga xizmat qilish uchun 32 ta pochta bo'limlari tayyorlanib qo'yilgandi [13].

Bu davrda hammasi bo'lib 15 km. osma liniyalar qurilgan va yer ostiga 24 km. xlorvinil kabel yotqizilgandi [14]. Xorazm okrug ijroiya qo'mitasining 1936-yil 13-yanvardagi 13/1-sonli qaroriga asosan radiokomititet tashkil kilindi. Okrug radiokomititetining birinchi raisi etib M. Otajonov, o'rinbosari — I. Ibragimov tayinlangan. Radiokomitetga Urganch shahri markazida 3 xonali bino ajratilgan. Kundalik efir vaqti ikki soat bo'lib, eshittirishlarning 75 foizi o'zbek 25 foizi rus tilida berilgan. 1937-yilda Xorazm okrug radiokomitetida 10 nafar xodimlar ishlagan. Ulardan muharrir sifatida Bobojonov, Xudoyberganov, Sidorovlar, diktir bo'lib Bekchanova, Atamuratovlar faoliyat ko'rsatgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida, radioning kundalik turmushdagi mavqei nihoyatda ortgan. Aholi urush jangohlaridagi ahvoldan radiokarnaylar orqali xabardor bo'lib turgan. Shu yillari viloyat radiosida bosh muharrir Ollabergan Bobojonov, muharrirlar Egam Rahim va Mariya Pilnova, adabiy xodim Karim Rahimov, diktir bo'lib Oybibi Xudoyberganova va Levchuk ishlashgan. 1947-yilda Xorazm viloyati bo'yicha 3615 ta radionuqta (abonent) bo'lib, uning 1642 tasi qishloq joylarida o'rnatilgan. Viloyat radiokomiteti 1958-yildan O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti huzuridagi televideniye va radioeshittirish komiteti tasarrufiga o'tkazilgan. 1961-yilga kelib, viloyat yirik qishloq va jamoa xo'jaliklari radio va telefonlashtirilgan. 1972-yilning o'zida shahar-tuman ishchi-xizmatchi va kolxozchilarning xonadonlarida 18 mingdan ortiq radio eshittirish nuqtasi bo'lib, ularning 5000 tasi qishloq joylarida edi. Dastlabki teleminoraning balandligi 30 metrcha bo'lib, «TRSA-56» rusumli uzatgich o'rnatilgan. Uzatgichning quvvati 100 vt bo'lib, 18-20 kilometrga to'lqin tarqatgan. Televizion signallar Urganch shahar va yaqin atrofdagi tumanlarga yetib borgan, xolos. 1964-yilda 50 marta kuchli «Igla» uzatgichi va 150 metrlik teleminora o'rnatildi. Natijada viloyat aholisi rangli ko'rsatuvlar tomosha qilishlariga imkon tug'ildi. 1972-yilda telemarkaz 2 qavatli yangi binoga ko'chirildi. 1973-yildan UKV-211 «Dojd- 2» kabi 4 kv. quvvatga ega bo'lgan radiostansiyalar ishlay boshladi. Ular Moskva va Toshkent ko'rsatuvlarini translyatsiya qilardi. 1979-

1980 yildan boshlab Xorazm televizion markazi orqali Moskva, Toshkent televizion ko'rsatuvlarining birinchi, keyinchalik Moskva markaziy studiyasining ikkinchi kanali olib ko'rsatila boshlandi. 1986-1990 yillarda televideniye olamiga videokameralar birinchi avlodi kirib keldi. 1990-yilda "Mash'al" dasturi uchun 5 kv.t.li "SRV-5" radiostansiyasi o'rnatildi. Urganch shahridan Beruniy tumanigacha "Kurs-8" radioreleykasi qurilishi natijasida Qoraqalpog'iston Respublikasining 3 ta janubiy tumanlari Urganch telemarkazi orqali Moskva va Toshkent televideniyasining 1-dasturini tomosha qila boshladilar [15]. 1972-yilda «Urganch Radio televizion uzatish stansiyasi»ning yangi ikki qavatli binosi qurilishi ishlari tugatilib, «TRSA-56» rusumli 6 TVKda ishlovchi teleuzatgich va «Igl-5/2,5» rusumli 11 TVKda ishlovchi teleuzatgichlar yangi binoga o'tkazilib qurilish montaj ishlari bajarilib ishga tushirilgan. 1972-yilda Urganch RTPS yangi binosiga UKV-ChM diapozonida ishlovchi «Dojd-2» rusumli Rossiyada ishlab chiqarilgan uzatish quvvati 2 kVt bo'lgan ikki kanalli radiouzatgichi o'rnatilib, ishga tushirildi. Natijada UKV-ChM diapozonida ishlovchi «Dojd-2» rusumli uzatish quvvati 2 kVt bo'lgan ikki kanalli radiouzatgichi orqali Xorazm viloyatining 70% axolisi Rossiya davlatining «Mayak» radiodasturi va O'zbekistonning birinchi «O'zRE-1» radio dasturlarini eshitib bahramand bo'ldilar. 1973-yilda kam quvvatli «TRSA-56» rusumli teleuzatgich o'rniga Chexoslovakiyada ishlab chiqarilgan quvvati 5 kVt bo'lgan «Zona-1» rusumli teleuzatgich o'rnatildi. «Zona-1» rusumli teleuzatgich orqali Rossiya davlatining «ORT» teledasturlarini efirga uzatish boshlangan. Natijada viloyat aholisining 80 foizga yaqini teleko'rsatuv dasturlarini rangli tasvirda tomosha qilish va sifatli radio eshitish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bundan tashqari Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtkul, Beruniy va Ellikqal'a tumanlari aholisi ham Urganch RTUSdan tarqatilayotgan teleradiodasturlardan bahramand bo'ldilar. Sohoni rivojlantirish rejasiga asosan Nukus va Urganch telestudiyalari dasturlarini o'zaro almashib tarqatish, shaharlararo telefon kanallarini tashkil etish maqsadida Nukus, Sultonuvays (Karatov), Beruniy va Urganch shaharlarida radiorele stansiyalari qurildi va ularda R-60/120 rusumli texnik vositalar o'rnatilib, «Nukus-Urganch» radiorele liniyasi ishga tushirildi. 1982-yilda Urganch RTPSda ishlab turgan «Zona-1» rusumli teleuzatgichi va «Igl» rusumli teleuzatgichlari yangi davr talabiga javob beradigan, Chexoslovakiyada ishlab chiqarilgan, yarim o'tkazgichda ishlaydigan uzatish quvvati 5 kVt bo'lgan «Zona-2» rusumli teleuzatgichiga almashtirildi va ishga tushirildi. Barcha almashtirilgan teleuzatgichlarni demontaj va montaj ishlari Urganch RTS ning texnik-muhandis xodimlari va RRTM ning ishlab chiqarish bo'limi xodimlari tomonidan bajarildi. Natijada, 6 TVKda ishlovchi uzatish quvvati 5 kVt bo'lgan «Zona-2» rusumli teleuzatgich orqali Rossiya davlatini «ORT» teledasturi, 11 TVKda ishlovchi uzatish quvvati 5 kVt bo'lgan «Zona-2» rusumli teleuzatgich orqali O'zbekistonning birinchi «O'zTV-1» teledasturi va Rossiyada ishlab chiqarilgan «RPTDA» rusumli 100 Vt quvvatga ega bo'lgan teleuzatgich orqali Rossiyaning «RTR» dasturlari efirga berila boshlandi. Xorazmda radio va televideniyeining paydo bo'lishi aholi turmush darajasini keskin ravishda o'zgartirib yubordi. Tashviqot va targ'ibotning mazkur vositalari ommaning siyosiy ongini shakllantirish, madaniy- ma'rifiy saviyasini oshirishda muhim rol o'ynadi.

Xulosa qilib aytganda radioning tezkorlik (ma'lumotni faqat uni efirga uzatish vaqtida idrok etish) kabi xususiyatlariga kelsak, turli xil Internet platformalari ko'rinishidagi yangi texnologik asos tomoshabinlarga radio mahsulotiga (dastur, individual materiallar) istalgan vaqtda murojaat qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, Internet tufayli radio yangi belgiga ega - transchegaraviy, ya'ni bu holda, radio havosiga nisbatan hududiy chegaralar yo'q (onlayn formatda ishlaydigan har qanday radiostansiya uchun tegishli). Xorazm vohasida radio-aloqa tarmoqlarini paydo bo'lishi va uning rivojlangan shakllari va nihoyat hozirgi zamon davlatchilik tizimi darajasiga erishguncha bo'lgan davr ichida ham turli xildagi muayyan o'zgarishlardan chetda qolmadi. Xorazmda radio va televideniyeining paydo bo'lishi dunyo xabarlarini aholiga yetkazish bilan bir qatorda, ularni ijtimoi-iqtisodiy hayot muammolarini hal qilishga safarbar etishda muhim rol o'ynadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/50728/1/978-5-8019-0294-4_2012_259.pdf
2. Камолитдинов Р.З. Симли алоқа қурилмалариги хизмат кўрсатиш. — Тошкент: Ғафур Ғулом, 2007. — 112 б. Гултурева, Н.Х. ва б. Телекоммуникация тармоқлари / Н.С. Хўжаев, А.Д. Нормуродов. — Тошкент: Фан ва технологиялар, 2001. — 405 б.; Исаев, Р.И ва б. Телекоммуникация узатиш тизимлари / Р.К. Атаматов, Р.Н. Ражапова. — Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011. —520 б.

3. Матниязов М. Хоразм тарихи, 1-2 жилд. — Урганч: Хоразм, 1996; 1-жилд.—418 б.; 1997.—2-жилд.— 298 б.
4. Маҳмудов М. Хива хонлиги тарихи. — Урганч, 2006. — 149 б.
5. Машарипов О. Хоразмнома. 3-китоб: XIV асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи чорагида Хоразм, Хива хонлиги. — Урганч: Хоразм, 2009. — 240 б.
6. Муҳаммадиев Ў. Бир зумдаги алоқа. — Тошкент: Фан, 2000. — 117 б.
7. Муталов О. Хива хонлиги Оллоқулихон даврида. — Тошкент, 2005. — 141 б.
8. Қўшжонов О., Полвонов, Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар. — Тошкент: “Абу Матбуот-Консалт” МЧЖ, 2007. — 386 б.
9. Бекмуҳаммад У. Хоразм тарихидан саҳифалар. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. — 193 б.
10. Бобожонов Б. Асрга тенг йиллар. 1-китоб. 2001.—192 б.; 2-китоб. 2011.—270 б.; 3-китоб. 2016.— 211 б.
11. Алимарданов М. Ўчмас шараф. — Тошкент: “Доно” МЧЖ, 2017. — 155 б.; Мўминов А. Ўзбекистон ахборотлашган жамият сари. — Тошкент: Турон замин зиё, 2013. — 163 б.; Машарипов, М. Ойнаи жаҳон. — Урганч: Хоразм, 2012. — 84 б.
12. Каримов А. Ўзбекистонда телевидение. — Тошкент: ЎзКПМК, 1964. — 64 б.; Зупаров, О.А. Холматов. Радиоалоқа, радиоэшиттириш ва телевидения — Тошкент: Фафур Фулом, 2007. —113 б.; Рўзиев, М., Жўраева Х. Тележурналистга тавсиялар. — Тошкент: Шарқ, 2013. — 173 б.
13. Маҳмудов М. Хоразм тарихи истиклол кўзгусида. — Урганч, 2013. — Б. 38-40
14. ХорВДА, 1-жағ., 2-рўйхат, 1-иш, 18, 25, 38, 41-варақлар.
15. Муҳаммадиев Ў. Бир зумдаги алоқа. — Б. 95.

UO'K 93/94

MARKAZIY FARG'ONA CHO'LI HUDUDLARIDA 1945-1480 YILLARDA YANGI PAXTACHILIK TUMANLARINING TASHKIL ETILISH.

“Namangan viloyati” kesimida

R.R.Abdullayev, o'qituvchi, Qo'qon shahar 1-IMA, Qo'qon; mustaqil izlanuvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1945-1980 yillar oralig'ida Markaziy cho'li hududlarining Namangan viloyat kesimida yangi Pop va Mingbuloq tumanlari vujudga kelishi va qishloq xo'jaligiga asoslangan ijtimoiy-siyosiy rivojlanishning tashkil etilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pop, Mingbuloq, Kolxoz, A.Odilov, paxta monokulturas

Аннотация. В данной статье представлена информация о создании новых районов Поп и Мингбулок и организации общественно-политического развития на основе сельского хозяйства в Наманганской области Центральной пустыни в период с 1945 по 1980 годы.

Ключевые слова: Поп, Мингбулок, колхоз, А. Одилов, монокультура хлопка.

Abstract. This article provides information about the creation of new Pop and Mingbuloq districts and the organization of social and political development based on agriculture in the Namangan region of the Central Desert between 1945 and 1980.

Key words: Pop, Mingbulok, Kolkhoz, A. Odilov, cotton monoculture

Farg'ona vodiysining shimoliy qismida joylashgan Namangan viloyatida ham paxta yakkahokimligi davrida tashkil etilgan paxtachilik tumanlari mavjud. Bu tumanlar viloyatning janubiy tumanlari Pop va O'zbekistonning eng past qismi bo'lgan Mingbuloq tumanlari hisoblanadi [1].

Pop tumani — Namangan viloyatidagi tuman. 1926-yil 28-sentyabrda tashkil etilgan [2]. 1930-yildan Chust-Pop tumani nomi bilan atalgan. 1931-yilda Chust tumani ajralib chiqqanidan keyin Pop tumani deb atalib kelinmoqda. 1947-60-yillarda Namangan viloyati tarkibida, 1960-67-yillarda Fargona viloyatida, 1967-yil dekabrda yana Namangan viloyati tarkibiga qayta kiritilgan. [3]

Pop tumani Namangan viloyati maydonining 4,8% ini, aholisining 9 % ini va yaylovlarining asosiy qismini tashkil etadi. Tuman shimolidan Qirg'iziston Respublikasining Jalolobod viloyati, sharqdan Namangan viloyatining Chust, Mingbuloq, janubidan Farg'ona viloyatining Buvayda va Dang'ara tumanlari, garbdan Tojikiston Respublikasining Asht tumani, Toshkent viloyatining Ohangaron va Bo'stonliq tumanlari bilan chegaradosh hisoblandi. Chegarasining uzunligi 344 km. bo'lib, shimoli-janubda Chotqol, Qurama tizmalaridan Markaziy Farg'ona tekisliklarigacha bo'lgan

kengliklarni egallaydi. Maydoni 2,94 ming km². Aholisi 170 ming kishi (2003). Tumanda 1 shahar (Pop), 5 shaharcha (Navbahor, Oltinkon, Uyg'ursoy, Chorkesar, Xalqobod).

Tuman hududi Fargona vodiysining shimolida, Namangan viloyatining shimoli-g'arbiy qismida, Qurama tog' tizmalarining janubiy yonbag'ri va Sirdaryo vohasida, geologik faol zonada joylashgan. Relyefi tekislik, adirlar va tog'lardan iborat bo'lib, janubidan shimolga ko'tarila boradi. Janubida (Qoraqalpoq cho'lida) va Achchiqko'l massivida balandligi 350-400 m, shimolida, Chotqol tog'larida esa 4000-4500 m ga yetadi. Sirdaryoning har ikki tomonidagi tekislik dehqonchilik qilinadigan asosiy yerlardir.

Tuman hududida tuproq va o'simliklar janubidan shimoliy tomon o'zgarib boradi. Sirdaryoning chap sohilidagi Qoraqalpoq cho'lida ko'chma qumlar va qum barxanlari orasida sho'rxoklar uchraydi. O'zlashtirilgan yerlarning tuprog'i och tusli bo'z tuproqlardir. Bu yerlarda yovvoyi o'simliklardan saksovul, izen, yantoq, qamish, yulg'un va boshqa o'sadi. Sirdaryo va boshqa daryolarning odoq va qayirlarida o'tloqi-botqoq va to'q tusli bo'z tuproqlar uchraydi. Sho'rxok va sho'rtoblar ham bor. Bu yerlarda tol, turang'il, yulg'un, sho'ra, yalpiz, qo'g'a va boshqa o'simliklar o'sadi. Adir zonasida shag'al va chag'ir toshlar, jigarrang tuproqlar tarqalgan. O'simliklari, asosan, efemer va efemeroidlardir. Tog' zonasida yer yuzasi qoyalar va tog' o'tloq tuproqlari bilan qoplangan. Bu yerlarda yantoq, archa, tog'terak, yovvoyi olma, do'lana kabi turli daraxt va butalar, shirach, betaga, shuvoq, isiriq va boshqa o'simliklar o'sadi. Tog' yaylovlaridan keng foydalaniladi.

Pop tumanida jami sug'oriladigan yer maydoni 39,3 ming ga, shu jumladan, 31 ming gektarga yaqini ekin maydoni bo'lib, 16,3 ming ga yerga paxta, 11,8 mingga yerga don, 245 ga yerga kartoshka, 471,5 ga yerga sabzavot, 154 ga yerga poliz, 1922 ga yerga yem-xashak ekinlari ekiladi.

Pop tumani Markaziy Farg'ona cho'li hududlari tashkil etilishidan avvalroq tuzilgan bo'lsa-da, ammo bu tuman hududlarining janubi-sharqiy mintaqalari o'tgan asrning 40-70-yillarida o'zlashtirildi. Yangi o'zlashtirilgan cho'l mintaqalarida Navbahor shaharchasi, shuningdek, Yangiobod, Yangiyer, Xalqobod, Quyi Shimoliy Farg'ona, Yuqori Shimoliy Farg'ona kabi hududlar tashkil etilgan. Bu hududlarning shakillanishida tuman yerlaridan oqib o'tuvchi sug'orish tarmoqlarining ahamiyati katta hisoblanadi.

Pop tumani qadimdan, asosan, 3 ta sug'orish inshooti bilan sug'orilgan. Bular Chodaksoy, Rezaksoy va G'ovasoy hisoblanadi. XX asrning 30-yillarida Pop tumanida suv tanqisligi sezila boshlaydi, buni bartaraf etish uchun, eng avvalo, tuman dehqonlari o'zlari harakat qila boshlaydilar. 1937-1938-yillarda Pop tumanida aynan shu nomli kanal qurib bitkazilgan. Lekin bu tumandagi suv tanqisligi muammosini hal qila olmagan. Shu boisdan 1939-yilda tumandagi dehqonlar hukumatdan ushbu masala yechimi yuzasidan sezilarli qadam tashlashni so'rab murojat qilishgan. Bungacha qurilgan Pop kanali mahaliy hashar yo'li bilan bunyod etilgan bo'lsa, xuddi shu tarjiba asosida urush yillarida Shimoliy Farg'ona kanali qurib ishga topshirilgan.

Shimoliy Farg'ona kanali 1940-yil fevral oyida qazish ishlari boshlanib ketgan. Ushbu kanal qazilishida Katta Farg'ona qazilishi jarayonida bo'lgani kabi o'zbek va tojik millatiga mansub minglab kolxozchilar mashaqqatli mehnatlari evaziga barpo etilgan. Shimoliy Farg'ona kanali 1940-yilning iyun oyida to'liq qazib tugallangan. Kanalning umumiy uzunligi 160 kmni tashkil qilib, undan 100 kmi mamalakatimiz hududiga joylashgan bo'lsa, qolgan 60 km qismi qo'shni Tojikiston SSR hududida joylashgan. Kanal qirg'oqlarida ko'plab suv inshootlari barpo etilib, bu orqali mintaqadagi paxtachilik siyosati qo'llab-quvvatlangan. Tumandagi sug'orish ishlari 1957-yilda Markaziy Farg'ona hududlari bo'ylab qazilgan Ohunboboyev nomli kanal qurilishida yanada kuchaygan. Ushbu kanallar qazilishi Pop va boshqa tumanlar sug'orish tizimini yaxshilagan bo'lsa-da, ularni suv bilan ta'minlaydigan Sirdaryo va unga kelib qo'shiluvchi boshqa kichik daryo va soylarning suvlarini kamayishiga xizmat qilgan. Jumladan, Shimoloy Farg'ona kanali qazilishi tufayli Pop tumani hududida hamda qo'shni hududlarda 42 ming gektar yerlarning suv ta'minoti yaxshilangan yana Shuningdek, 19 ming gektar yangi yerlar o'zlashtirilgan.

Bu yerlarning asosiy qismiga paxta chigiti ekilgan. Pop tumanida ham urushdan keyingi yillarda paxta monokulturasini avj olib borgan. Pop tumani 1947-yildan boshlab Farg'ona viloyatidan olinib, Namangan viloyati tasarrufiga berilgan. XX asrning 50-yillarida Pop tumanida ham qo'riq va bo'z yerlarning o'zlashtirilishi jadallashgan. Bunda 1952-1953-yillarda tumanning janubiy qismida

joylashgan Qoraqalpoq cho'l hududlarining o'zlashtirilishi kuchaygan. Bu hududlarda 1200 gektardan ortiq yangi yerlar o'zlashtirilgan. Ushbu yangi o'zlashtirilgan hududlarda dastlabki vaqtlarda kichik yer maydonlariga ega bo'lgan kolxozlar tuzilgan. Biroq, aynan shu yillarda butun mamalakatda bo'lgani kabi Pop tumanida ham kichik hajmli kolxozlar bir-birlariga qo'shib, katta yer maydonlariga ega bo'lgan yirik kolxozlar tuzila boshlangan. Pop tumanida mavjud bo'lgan ko'plab mayda kolxozlar o'rnida yirik 6 ta kolxoz paydo bo'lgan. Ushbu kolxozlar, asosan, paxta ekishga mo'ljallangan. 1960-yilda tuman Namangan viloyatidan Farg'ona viloyati tarkibiga berilgan, bu holat 7 yil davom etib 1967-yilda tuman Namangan viloyati tarkibiga qaytarilgan. Tumanlardagi mayda kolxozlarning birlashtirilishi o'sha vaqtda kolxozlarning moddiy texnik holati bilan bog'liq bo'lgan. O'ziga to'q kolxozlar paxta rejasini bajara olmayotgan nochor ahvoldagi kolxozlarni o'ziga qo'shib olar edi.

Pop tumanida sovet hukumati paxtachilikni rivojlantirar ekan bu yerdagi kolxoz va sovxozlarga ko'proq e'tibor qaratishni yaxshi anglar edi. Pop tumanida urushdan keyingi yillarda bo'layotgan faol o'zgarishlarda Pop tumani G'urumsaroy qishlog'ida tug'ilgan Ahmadjon Odilov (1925-2017) nomi alohida o'rin tutadi. Ahmadjon Odilov Pop tumanidagi Lelin nomli kolxoz rahbari sifatida uzoq yillar faoliyat olib borgan. Uning sa'y-harakatlari bilan tumanda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilgan. SSR hukmron doiralari mamlakatimizda paxta siyosatini kuchaytirib aholi turmush darajasini juda past holatda ushlab turgan kezlarda Ahmadjon Odilov o'z kolxozi va tumanida bir qator xayrli ishlarni amalga oshirgan. Uning davrida G'urumsaroy qishlog'I infratuzilmasi shaharlar holatidan aslo qolishmagan. Ahmadjon Odilov tashabbusi bilan tumanda yangi shahar va qishloqlar, agrosanoat birlashmasi tashkil qilingan. Masalan, tuman hududida qurilgan yangi Navbahor shaharchasi Ahmadjon odilov nomi bilan bog'liq hisoblanadi.

Markaziy Farg'ona cho'l hududlariga kiruvchi Pop tumanida joylashgan Achchiqko'l massivida urushdan keyingi yillarda yangi yerlarni o'zlashtirish boshlangan edi. 1970-yilda Ahmadjon Odilov rahbarligida bu yerlarni o'zlashtirish ishlari yanada jadallashgan. Dastlabki vaqtlarda ushbu hududlarni o'zlashtirish ishlari O'zbekiston SSR rahbariyati topshirig'ibo'lmay tuman kolxoz brigadalarining o'z hisobidan amalga oshirila boshlangan. Ushbu hududda yangi SSR rahbari Sharof Rashidov (1959-1983) topshirig'i bilan respublika budjetidan yordam pullari ajratilgan. Shundan so'ng 1973-1975-yillarda Achchiqko'l hududlarida katta qurilish ishlari amalga oshirilib, Navbahor shaharchasi vujudga kelgan. Ushbu shaharcha atrofida 2 ming gektar yangi ekin maydonlari o'zlashtirilgan. Ularda bir necha kolxoz va 30ta yangi zvenolar tuzilgan. Bu yangi o'zlashtirilgan yerlarga ham paxta ekish yo'lga qo'yilgan. Bunday tobora cho'l hududlarining ommaviy o'zlashtirilishi tabiiy cho'l mintaqasining deyarli yo'q bo'lib ketishiga olib kelgan. Bunday hududlarda tashkil etilgan paxtachilik tumanlaridan yana biri hozirgi Mingbuloq tumani hisoblanadi.

Mingbuloq tumani (1994-yilgacha Zadaryo tumani) Namangan viloyati tarkibiga kiritilgan. Markazi Jomasho'y shaharchasi hisoblanadi. Ushbu tuman 1952-yil 29-sentyabrda tashkil etilgan. Sirdaryoning chap sohilida, Markaziy Farg'onaning qo'riq va bo'z yerlarida. Shimolidan viloyatning Chust va To'raqo'rg'on, Shimoli-sharqdan Namangan, shimoli-g'arbdan Pop tumanlari, janubi-sharqdan Andijon viloyatining Ulug'nor, janubiy va janubi-g'arbdan Farg'ona viloyati tumanlari bilan chegaradosh hisoblanadi. Maydoni 0,74 ming km².

O'zbekiston SSR davrida Zadaryo tumani bilan yuritilgan mazkur hudud o'tgan asrning 40-yillaridan boshlab faol ravishda qo'riq va bo'z yerlar ochilib, ekin ekiladigan maydonlarga aylantirila boshlangan. Markaziy Farg'ona cho'llarining ushbu qismi vodiydagi Sirdaryoga yaqin joylashgan. Shu boisdan unga Zadaryo nomi berilgan. Ushbu tuman Markaziy Farg'ona cho'llarida tashkil qilingan Yozyovon va Bo'z tumanlaridan keyingi paxtachilik tumani hisoblangan. Mazkur tuman hududida o'tgan asrning 50-70-yillarida yangi yerlarni o'zlashtirish ishlari keng miqyosda olib borilgan. 1956-yilga Markaziy Farg'ona cho'li hududlardagi bo'sh yotgan yerlarni o'zlashtirish to'g'risidagi qarorga binoan mazkur tumanda yangi jalb etilgan texnikalar ko'magida qo'riq yerlar ochila boshladi.

Mingbuloq tumani nafaqat Farg'ona vodiysining, balki, respublikamizning eng past mintaqasi hisoblanadi. Shu boisdan mazkur hududda yyerosti suvlari ancha tuproqning yuqori qatlamlariga yaqin joylashgan. Shunga, asosan, sovet davri agronomlari bu mintaqani o'zlashtirishda quyidagi

asosiy jihatlarga ahamiyat qaratishgan. Birinchidan, har qanday cho'l mintaqasini o'zlashtirib, uni ekin maydonlariga aylantirish uchun, albatta, mazkur cho'lga suv olib kelish asosiy vazifa qilib belgilanadi. Buni yechish uchun yuqorida etganimizdek, 1957-yil Ohunboboyev kanali qazilgan. Shuningdek, tuman yerlariga Ulug'nor kanalidan ham suv ta'minoti yo'lga qo'yilgan. Ikkinchidan, tuman hududida yerosti suvlarining ko'pligi va yer usti qatlamlariga yaqin joylashganligi bois mazkur tumanda ko'plab zovurlar qazilgan. Mingbuloq tumani hududlari bo'ylab o'zlashtirish ishlarida ko'plab mashina va texnikalar kuchidan foydalanilgan. Bunday texnikalar o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab yanada ko'proq jalb qilingan. Cho'l hududida notekis yerlarni tekislash va ularni haydash ishlariga buldozer, ekskavator hamda traktorlar olib kelingan. Ushbu mintaqadagi kolxozlar tashkil etilishi jarayonlarida faol ishtirok etgan shaxslardan biri Abduqodir Valiyev hisoblanadi. U dastlab Yozyovon tumani kolxozlarida, so'ngra Zadaryo tumani kolxozlarida mehnat qilgan. Shuningdek, Muzaffar Xasanov, Axror Aliyev, Po'latjon G'ofurov kabi Toshkentdan yuborilgan kadrlar qo'riq yerlarni o'zlashtirishda faol qatnashganlar.

Farg'ona vodiysi markaziy qismida joylashgan cho'l hududlari o'rnida ko'rib chiqilganidek, Bo'z(Bo'ston), Ulug'nor, Ohunbobyev(Qo'shtepa), Yozyovon, Pop Mingbuloq tumanlari tashkil etildi. Bu tumanlar paxtachilik va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari yekazib berishga moslashgan. Bu paxtachilik tumanlari o'tgan asrning 50-80- yillarida shakllandi. Aholi vodiyni boshqa tumanlari hududlarida yashovchi oilalar migratsiyasi hisobiga ortib bordi. Turmush darajasi va sharoitlar yomonligi cho'l hududlarida doimiy yashashga imkon bermasdi. Tumanlarda, asosan, paxtachilikka aloqador tashkilotlar va idoralar, korxonalar tizimi yaratilgan.

Tumanga respublikadan bir necha tajribali quruvchilar yuborilgan. Mazkur quruvchilar guruhi tumanda davlat va jamoat binolari aholi turar joylari va yo'llar qurilishida ishtirok etganlar va natijada paxtachilik tumanlari infrastrukturasi vujudga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://wikipediya.uz>
2. Qo'ldoshev T, Qo'ldoshev Sh. Pop tumani tarixi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2020. –B. 31-40.
3. <https://sof.uz/m8y>
4. Qo'ldoshev T, Qo'ldoshev Sh. Pop tumani tarixi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2020. –B. 31-40.

UDC 378.046

TEACHING RECEPTIVE SKILLS FOR ESP STUDENTS

M.B.Allanyazov, teacher, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola nofilologik universitetlar talabalariga retseptiv ko'nikmalarni o'rgatishning ahamiyati va dolzarbligini o'rganadi. Muayyan maqsadlarda o'qish va tinglashni o'rgatish eng muammoli masalalardan biridir, chunki u tegishli autentik materiallarning mavjudligi bilan chambarchas bog'liq. Bir nechta yondashuv va usullar qayd etilgan.

Kalit so'zlar: qabul qilish qobiliyatlari, haqiqiy material, aniq maqsadlar, tushunish va izohlash, vaqtinchalik va doimiylik, yuqoridan pastga yoki pastdan yuqoriga metodi.

Аннотация. В данной статье исследуется важность и актуальность обучения рецептивным навыкам студентов нефилологических вузов. Обучение чтению и аудированию для конкретных целей является одним из наиболее проблемных вопросов, так как тесно связано с наличием соответствующих аутентичных материалов. Упомянуты несколько подходов и методов.

Ключевые слова: рецептивные навыки, аутентичный материал, конкретные цели, понимание и интерпретация, временное и постоянство, нисходящие или восходящие процессы.

Abstract. This article studies the importance and relevance of teaching receptive skills for the students of non-philological universities. The teaching of reading and listening for specific purposes is one of the most problematic issue as it closely depends on the existence of relevant authentic materials. Several approaches and techniques are mentioned.

Key words: receptive skills, authentic material, specific purposes, comprehend and interpret, temporal and permanence, top-down or bottom-up processes.

As the processes involved in both take place internally, it is difficult for teachers to gain access to what our learners are actually doing when they read or listen, and therefore to help them to improve in these areas. In this article we will explore the processes involved in reading and listening and some of the best ways to teach them. Decoding is the process of converting language input (the visual sign in reading or the audio signal in listening) into meaning. Language processing therefore involves making links between the input and what the reader/listener already knows about the world (background knowledge) and about the language (linguistic knowledge).

This is why we often provide images or discussion questions before a reading or listening task; pre-reading/listening tasks activate the parts of the brain in which information relevant to the text is stored, and therefore facilitate successful processing. Such tasks are especially important when there are cultural differences that might cause processing issues. For many other countries a music festival may be a traditional, family-oriented event, so you will need to help learners understand these differences so they can achieve adequate comprehension of the text.

It's essential to define the differences between reading and listening. Although the processes involved in reading and listening are very similar, the specific contexts in which they happen are enormously different. This is mostly as a result of two basic restraints: temporal and permanence. For example, a learner can read at their own pace, and may read at different speeds depending on the task. On the other hand, listening happens in real-time, usually without the option to slow down at challenging parts or speed up for easier sections. Equally, a reader who is confused by a section of text can re-read it or look for clarification in earlier or later sections of the text, whereas the spoken word disappears into thin air as soon as it is uttered, and cannot be re-heard unless the context allows for the listener to ask the speaker to repeat what they had just said. These differences require the listener to remember, store in short-term memory, and analyze the previous section of speech while simultaneously listening to new sections.

The intonation used in speech acts as a form of punctuation, but there is often no clear division between word boundaries as they appear in connected speech, and words may sound different as a result of the sounds of other words in their immediate vicinity, adding to the challenges already faced by the listener.

There are some approaches to teaching receptive skills. Approaches to reading and listening instruction often hinge on an emphasis on either top-down or bottom-up processes. Top-down processing is the use of background knowledge to make sense of the text, while bottom-up processing is based on the input itself. These two approaches are essentially a pendulum that swings in and out of fashion every decade or so, but in reality, there is no such thing as purely top-down or purely bottom-up processing. The human brain at all points makes use of both types of processing in order to reach the closest possible understanding. One thing that research has demonstrated is that what we as teachers do before asking learners to read or listen can have a massive impact on comprehension. Pre-teaching of grammar or vocabulary (bottom-up processing) is not particularly helpful, while the activation of appropriate schemata before reading or listening (top-down) is.

Another approach that has increased in popularity since the mid-1970s is skills or strategy-based approaches. Skills can be viewed as unconscious abilities that need to be developed over time, while strategies are conscious techniques meant to compensate for and overcome difficulties. So, a reading strategy might be to skim read for general comprehension or to identify where certain information might be in the text, and a listening strategy might be to listen for differences in pitch that mark a change in topic. This approach views the learner as having an active role in reading/listening, as opposed to earlier approaches which viewed reading and listening as passive activities that our students would eventually learn to do well, given enough time. A strategy-based approach insists that the teacher's role is to guide learners to become more efficient readers and listeners.

The problem with comprehension questions is that they actually only test what learners have understood rather than teaching them how to improve their reading/listening skills. This does not mean that comprehension questions have no place in the classroom; the key is in how teachers respond

to answers. If students have answered a question incorrectly, this gives us insight into a potential processing issue, and should be seen as an opportunity to explore why this has occurred. It may be the result of an unknown word, difficult syntax, variation in the speech signal as a result of connected speech, or any number of other reasons. If we are to teach rather than simply test receptive skills, we must guide learners towards the answer by zooming in on that section of the texts and encouraging learners to identify where they went wrong, why that was the case, and what they might do in the future to avoid making a similar mistake.

Teaching receptive skills will always be a challenge, as we cannot know what processes our learners employ. However, by questioning and asking learners to provide evidence for answers given, we can help them gain insight into their own abilities and weaknesses and encourage them to develop strategies to become more effective and efficient readers and listeners.

REFERENCES:

1. Lemons, Robert, and R. N. Malatesha. "Improving Reading through Training to Listen." *Perceptual and Motor Skills* 60, no. 3 (June 1985): 788–90. <http://dx.doi.org/10.2466/pms.1985.60.3.788>.
2. Folse, Keith S. *Intermediate TOEFL test practices: Improving listening, grammar, and reading skills*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.

UO'K: 9(C) 28. 33C1.

JIZZAX VOHASI TABIIY-GEOGRAFIK VA IQLIM SHAROITLARINING XO'JALIK AN'ANALARIGA TA'SIRI

F.Sh.Aqchaev, PhD, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax
M.Tilovboyev, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonning qadimiy mintaqalaridan bo'lgan Jizzax vohasining tarixiy rivojlanish bosqichlaridagi tabiiy-geografik joylashuvi va iqlim sharoitlari aholining xo'jalik an'analari insonlar hayotida tutgan o'rni, kundalik hayotga ta'siri, diniy urf-odatlardagi ahamiyati kabi sabablari xususidagi muallifning fikr va mulohazalari o'rin olgan. Jizzax vohasining geografik jihatdan turli mintaqalardan tashkil topganligi uning iqlim sharoitlarini ham farqli bo'lishiga olib keladi. Ushbu holatda avvalo, vohada xo'jalikning turli sohalari bilan shug'ullanuvchi aholisining urf-odat va marosimlariga ta'sir etib, ularning xilma-xil shaklda bo'lishiga sabab bo'ladi. Maqolada asosan, xitoy solnomalari, arab, fors muarrixlari asarlari, arxeologlarning qazuv tadqiqot xulosalari hamda dala anketa-surishtiruv ishlariga oid tadqiqotlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Jizzax, Ustrushona, Sangzor daryosi, Zominsuv, iqlim, xo'jalik, chorvachilik, Istahriy, Bey-shi, Kampirobod.

Аннотация. В статье автор рассматривает природно-географическое положение и климатические условия Джизакского оазиса, являющегося одним из древнейших регионов Узбекистана, на этапах исторического развития, роль хозяйственных традиций населения в жизни людей, их влияние на повседневную жизнь и важность религиозных традиций, мыслей и мнений. Тот факт, что Джизакский оазис состоит из географически разных регионов, обуславливает различие его климатических условий. При этом, в первую очередь, она затрагивает обычаи и обряды жителей оазиса, занятых в различных сферах хозяйства, вызывая их различные формы. В статье в основном рассматриваются китайские хроники, труды арабских и персидских историков, выводы раскопок археологов и полевые анкетно-опросные исследования.

Ключевые слова: Джизак, Уструшона, река Санзор, Зоминсув, климат, хозяйство, скотоводство, Истахри, Бей-ши, Кампирабад.

Abstract. In the article, the author discusses the natural-geographical location and climatic conditions of the Jizzakh oasis, which is one of the ancient regions of Uzbekistan, in the stages of historical development, the role of the economic traditions of the population in people's lives, their influence on everyday life, and the importance of religious traditions. thoughts and opinions are included. The fact that Jizzakh oasis consists of geographically different regions causes its climatic conditions to be different. In this case, first of all, it affects the customs and rituals of the inhabitants

of the oasis, who are engaged in various fields of economy, causing them to be in different forms. The article mainly examines Chinese chronicles, works of Arab and Persian historians, archaeologists' excavation research conclusions, and field questionnaire-survey studies.

Key words: Jizzakh, Ustrushona, Sangzor river, Zominsuv, climate, economy, cattle breeding, Istahri, Bei-shi, Campirabad.

Kirish. Hozirgi davrga kelib mamlakatimizda o'tkazilgan qazuv va dala surishtiruv ishlari natijasida tariximizning arxeologiya, toponomika, numizmatika, manbashunoslik sohalari qatori etnografiya sohasi ham yangi ma'lumotlar bilan yanada boyidi. O'zbekistonning tarixiy vohalari, xususan, Jizzax vohasi o'zining tabiiy-geografik joylashuvi va iqlim sharoitlari natijasida o'ziga xos xo'jalik an'analari vujudga kelgan va u rivojlanish tendensiyasini bosib o'tgan.

Jizzax vohasi ilk o'rta asrlardan ma'lum davr mobaynida Ustrushona, Suduyshona, Asrushana, Surushana kabi nomlar bilan atalib kelingan mintaqa tarkibiga kirgan. Beyshi va Suyshi kabi xitoy yilnomalarida bu hududni Sharqiy Sao (suvi yo'q) deb yuritilgan [1].

O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan, o'tmishda Ustrushonaning g'arbiy sarhadlarini tashkil etgan Jizzax vohasining tog' va tog' oldi mavzelari qadimdan aholi zich o'rnmashgan tarixiy madaniy o'lkalar qatoriga kirgan. Sangzor va Zominsuv daryolari, ko'plab soy va buloqlar havzasida hosil bo'lgan katta-kichik vodiylarda lalmikorlikdan tashqari, sun'iy sug'orish tizimlariga asoslangan dehqonchilik va o'troq hayot ancha qadimdan boshlangan. Shuningdek, vohaning shimoliy va shimoliy-g'arbiy sarhadlarida yastangan cho'l-dasht mavze Mirzacho'lda arxaik, antik va ilk o'rta asrlardagi ko'chmanchi chorvadorlar faoliyati arxeologik materiallarda o'z aksini topgan. Bu mavzelarda neolit va bronza davri jamoalarining moddiy-madaniyat namunalari qayd etilganini hisobga olsak, bu mo'jaz tarixiy madaniy o'lkada inson istiqomati va xo'jalik yuritish faoliyati ancha qadimdan yo'lga qo'yilganini tasdiqlash mumkin bo'ladi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolada tarix fanida, xususan etnologiya sohasida tan olingan yondashuv va usullarning qo'llanilgani, dala etnografik ma'lumotlari bilan birgalikda arxiv hujjatlari, adabiyotlardan foydalanilgan.

Jizzax vohasining geografik o'rni va iqlim holatining xo'jalik an'analari ta'siriga oid tarixiy manbalarga maqola yuzasidan umumiy holatda 3 xil turdagi yozma materiallarni asos qilib olish o'rinli deb hisoblaymiz. Jumladan, birinchi turga ilk o'rta asrlarni qamrab oladigan Xitoy solnomalari va tarixiy xujjatlarini, ikkinchi manbalarga asosan arab va fors mualliflarining rivojlangan o'rta asrlarga oid qimmatli ma'lumot beruvchi tarixiy asarlarini hisobga olish o'rinli, uchinchi tur yozma manbalarga XX-XXI asrlarda voha hududida olib borilgan arxeologik ekspeditsiya va qazuv ishlari natijasida yaratilgan ilmiy izlanishlar natijalarini olishimiz muhim.

Ilk o'rta asrlar Jizzax vohasining tabiiy-geografik joylashuvi va iqlim sharoitlari asosida xo'jalik an'analari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni Xitoy xukmdorlari farmoni bilan yozdirilgan solnomalardan olishimiz mumkin. Dastlabki ma'lumotlarni Sima-Syanning tarixiy qaydnomalaridagi nisbatan qisqa holatda uchratish mumkin. Xitoy tarixnomalaridan Ban-Gu tomonidan yozilgan "Ulug' Xan xonadoni tarixi – Syan-xanshu" asarida ustrushonaliklarning tili, dini, turmush tarzi va xo'jaligi, urf-odat, marosimlari haqida qimmatli manbalar berilgan. Li Yan-shouning "Shimoliy xonadonlar tarixi" – Bey-shi 97-bobida voha "Suduyshona" shaklida berilib, ushbu mamlakatda qazib olinayotgan oltin, temir, oniks madanlari, Desi ruhiga sig'inuvchi aholining turmushi, hayot tarzi haqida ilk bebaho materiallar berilgan [3].

O'rta asrlarda Ustrushona tarixiga doir bir qator ishonchli arab va fors mualliflari tomonidan yozilgan asarlar mavjud. Jumladan, Ustrushonaning o'rta asrlarda xo'jalik sohasi taraqqiyoti haqida dastlabki ma'lumotlarni muallifi noma'lum bo'lgan "Xudud al-olam" dan olishimiz mumkin. Jarir at-Tabariyning "Tarix ar-rusul va-l-muluk", Jabir al-Balazuriyning "Kitob futuh al-buldan", Al-Istahriyning "Kitob al-masalik as-mamalik", Abu Ziyod al-Balxiyning "Suvar al-aqolim", Abul Qosim ibn Xavqalning "Kitob al-masalik va-l-mamalik", Abu Abdulloh al-Muqaddasiy qalamiga mansub "Aqsan at-taqasim fi ma'rifat al-aqalim" kabi asarlarda Ustrushona mamlakati tarixi, geografiyasi, ijtimoi-iqtisodiy va xo'jalik hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Tahlil. Jizzax vohasi ham O'rta Osiyoning boshqa dehqonchilik vohalari kabi qadimdan jadal o'zlashtirilgan. Bunga, Forish tumanining "Chimqo'rg'on" jamoa xo'jaligi hududidan topib o'rganilgan, o'rta paleolit davrida yashagan neandertal odamlar tomonidan qayroqtoshdan ishlangan va o'lchami 54 x 53 x 21 mm bo'lgan nukleus – tosh o'zaklar qoldiqlarini [4], Chordara,

Ko'ksuvtepa shaharchalari atroflaridan hamda Yettisoy vohasidan topilgan o'rta paleolit davridan to tosh davrining yakunlovchi bosqichi - neolitgacha bo'lgan davrga oid arxeologik ashyolarni [5], hamda Tuzkon ko'li atroflari, Qolgansir sho'rko'li g'arbiy qismlari va Xon – Chorvoq darasidan neolit davriga oid chaqmoqtoshdan yasalgan tosh qurollar hamda bronza davriga tegishli sopol buyum parchalarini misol keltirishimiz mumkin. Mazkur qadimiy ashyolar ushbu hudud ham o'zining ilk odamzod izlari bilan bog'liq ibtidoiy tarixiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ilk antik davrda Ustrushonada aholining shaharlashuvi, demografik o'sish jarayonlari natijasida, yangi shaharlarning paydo bo'lishi mamlakatning shimoliy, shimoliy-g'arbiy qismida – Zominsuv va Sangzor daryolari havzasida izchil suratda amalga oshgan. Mil. avv. IV-III, II-I asrlarda eski Xovos, O'rdatepa, Qaliyatepa, Oydinsoytepa, Qo'rg'ontepa shahar yodgorliklari vujudga kelgan" [6]. Ta'kidlash lozimki, bu paytda, nafaqat, Sangzor yoki Zominsuv kabi vohalar balki, dehqonchilik uchun sharoit mavjud bo'lgan mikrovohalarda ham aholining yanada gavjumlashuvi, yangi yerlarning jadal o'zlashtirilishi va bu yerlarda mustahkamlangan jamoa manzilgohlari – qishloq makonlari soni tezlik bilan ko'payib borgan.

Yunon, xitoy va arab yozma manbalarida qadimgi va o'rta asrlardagi Ustrushona davlati tarixi, moddiy madaniyati haqida g'oyat qimmatli, xolis, birmuncha umumiy va bazan bir-birini inkor etuvchi malumotlar berilgan. Keyingi yillarda qilingan arxeologik tadqiqotlar bu tarixiy yozma manbalarni yangi malumotlar bilan to'ldirishga imkon yaratmoqda.

Burnamad, Feknon va Xarkanadan janub va janubi-sharqda, Samarqanddan Zominga boradigan katta yo'l yoqasida, So'g'dning Yarkat rustoqi bilan chegaradosh hududda joylashgan [7]. Rustoqning g'arbiy tomoni tog'lik, sharqi cho'llikdan iborat bo'lgan. Istaxri va al-Muqaddasiylar, Burnamat katta bo'lmagan qishloq bo'lib, aholisi ham ko'p emas degan ma'lumotni, Ibn Havqal esa, aksincha, Burnamadda ko'plab qishloqlar borligi haqida yozadi. Bu yerda X asrda machit ham, yerni sug'oradigan daryo ham bo'lmagan. Dehqonchilik uchun buloq suvlari va qor va yomg'irdan foydalanishgan. Burnamad Barkatdan 9 farsax, Zomindan esa 4 farsax masofada joylashgan. N.N.Negmatov Burnamad rustoqini, Pshag'ar, Qo'rpa va Taylan qishloqlari atrofida joylashgan deb hisoblaydi. A.A. Gritsina esa Burnamadni, Ravotsoy havzasidagi hozirgi Poymard qishlog'i o'rnida bo'lgan [8] degan fikrni beradi. Mazkur hududlarda aholi chorvachilik va dehqonchilik bilan doimiy tarzda shug'ullanishgan. Vohada xo'jalik asosida urf-odat va an'analarning o'ziga xos jihatlari namoyon bo'ladi.

1957-59 yillarda Ustrushonaning dehqonchilik vohalari chegarasidagi mudofaa devori – Kanpirak o'rganilgan. Hozirgi saqlanib qolgan izlaridan uning o'z vaqtida nihoyatda mustahkam bo'lganligi seziladi. Yodgorlikni o'rgangan H.Muhamedovning ta'kidlashicha, "Bu devor xarobalari ham uzun ketgan sun'iy ko'tarma hoida saqlangan bo'lib, kengligi 15-20 metr, ba'zi joylarda hatto 25 metrni tashkil etadi. Uning balandligi har joyda turlicha bo'lib bir metrdan, uch metrgacha saqlangan" [9]. Yevro Osiyo mintaqasidagi (O'rta Osiyo, Xitoy, Eron va b...), dehqonchilik vohalarini chorvadorlarning tinimsiz ravishda kirib kelishi va talonchilik yurishlaridan ximoya qilish maqsadida qurilgan bu kabi devorlar ko'p o'rganilgan. Tadqiqotchining aniqlashicha, "Jizzax vohasi yoysimon shakldagi devor bilan o'rab olingan. Devorning g'arbiy qismi Kuyovboshi qishlog'i orqali Yetimtog'ga borib taqalgan va uning davomi tog'ning narigi betidagi Oqtepadan boshlanib G'allaorol sari yo'nalgan. Kanpirakning sharqiy qismi esa Olmachi qishlog'idagi Siypanchiqtepadan boshlanib, janubi-sharqqa, Ravot qishlog'idagi Qo'rg'ontepaga qadar qariyb 20 km masofagacha borgan" [10]. Bu kabi mudofaa devorlari Jizzax vohasi yodgorliklarini o'rganishda yangilik hisoblanadi.

Jizzax vohasining Morguzar tizmasiga qarashli o'nlab tog' vodiylari, Nurota tog'i etaklari va Mirzacho'lga tutashib ketgan pasttekisliklar qadimdan o'zining o't-o'lanlarga boy yaylovlari bilan mashhur bo'lgan. Bu tabiiy qulayliklar tufayli vohaning shimoliy va g'arbiy qismi dehqonchilik sohasi kabi chorvachilik sohasi tomonidan qadimdan jadal o'zlashtirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola tarix fanida qabul qilingan tarixiylik, manbalarni kontent-tahlili, ilmiylik tahlili va kuzatuv hamda ekspert-so'rov metodlari asosida yoritilgan. Nazariy metodologik asosdagi bunday yondashuvlar asosida quyidagi metodlardan foydalanildi: - obektivlik (xolislik) va izchillik tamoyili, -tarixiylik va ijtimoiy voqea hodisalarni o'zaro bog'liqligi asosida o'rganish; -manba va dalillarga tayanish va ularning haqqoniyligi asoslanish tamoyillari muhim

ahamiyat kasb etdi. Ushbu maqola etnologiya, etnografiya, arxeologiya fanlari uzviyligi negizida olib borilgan tadqiqotlarga asoslangan holda tayyorlangan. Maqolani yozishda manbalarni tahlil qilish, tarixiy-qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, tarixiy manbalarda qayd etilganidek, qadim o'tmishda Sug'diyona, o'rta asrlarda Ustrushona davlati tarkibiga kirgan ushbu madaniy hudud, Turon zamini tarixida muhim siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy o'rin egallagan, undagi barcha tarixiy jarayonlarda faol ishtirok etgan, mintaqaning uzviy, ajralmas bir bo'lagi sifatida faoliyat ko'rsatgan. Ko'plab manbalardan ma'lumki, Jizzax vohasini, xususan unga tutash Mirzacho'lni Buyuk Ipak yo'li tizimidagi karvon yo'llari turli yo'nalishlarda kesib o'tgan va bu yo'llar o'rta asrlarda «Movarounnahrning ulkan savdo bandargohi» - Samarqandni - Shosh, Xo'jand, Farg'ona, Yettisuv, Sharqiy Turkiston va Xitoy bilan bog'lab turgan. Shuningdek, Jizzax madaniy o'lkasi azaldan Zarafshon daryosi havzasidagi o'troq dehqonchilik vohasining shahar qishloqlari uchun muhim strategik ahamiyatga ega «sharqiy darvoza» vazifasini o'tagan bo'lsa, Shosh o'lkasi, Farg'ona vodiysi, Sirdaryo bo'yi ko'chmanchi - chorvadorlari uchun Jizzax moddiy va madaniy, o'zaro hamkorlik aloqalari o'tkaziladigan «retranslyator makon» sifatida faoliyat ko'rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atayev M. Ustrushana olimlari. Toshkent: Toshkent islom universiteti. 2009. -B. 5.
2. Pardayev M.H., G'ofurov J.I., Ustrushonaning ilk o'rta asr qishloq makonlari (yozma va arxeologiya manbalari asosida). Toshkent: Press. 2016. -B. 13-14.
3. Pardayev M.H., G'ofurov J.I., Ustrushonaning ilk o'rta asr qishloq makonlari (yozma va arxeologiya manbalari asosida). Toshkent: Press. 2016. -B. 13-14.
4. Сайфуллаев Б.К. Палеолит долины реки Зарафшан и северо – восточных Кызылкумов (техико – типологическое исследование). Автореф. канд. ист. наук. Самарканд, 2003. – С. 5.
5. Анбоев И.А. Древности Голодной степи. // ИМКУ №4 –Т.: 1963. -С. 51-55.
6. Пардаев М.Х. К вопросу об эволюции планировки замков- рабатов в Северо-Западной Уструшане // Тез, докл.науч.конф. посвящ.80-летию акад. Я.Г.Гулямова,-Т.: 1988. -С.72.
7. Негматов Н.Н. Историко-географический очерк Уструшаны с древнейших времен по X в.н.э... – С. 247.
8. Грицина А.А. Уструшанские были. – Ташкент: Издательство народного наследия им. А. Кадыри, 2000.– С. 152.
9. Х. Мухамедов. Қадимги мудофаа деворлари. – Т.: 1961. –Б.52.

UO'K 94:39(5-015)

O'ZBEKISTON HUDUDIDA ENEOLIT DAVRI: POLEO GEOGRAFIYA VA POLEOEKOLOGIYASI TA'SIRIDA ETNOGENETIK MUNOSABATLARGA OID BA'ZI BIR MA'LUMOTLAR

M.Q.G'affarov, tadqiqotchi, IIVning Xorazm akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston bronza davri poleogeografiya va poleoekologiyasi sharoitida etnogenetik jarayonlar taxlil qilingan.

Kalit so'zlar: Baratov P, Mamatqulov M, Rafiqov A, Islomov U.I, Tolstov S.P, G'ulomov Ya, Itina M.A, Asqarov A, Obolduyeva D.G, Letvinskiy B.A, Zadneprovskiy Yu.A, Ivanov G.P, Matboboyev B.H, O'zbekiston, Xorazm, Zarafshon, Surxon, Farg'ona, Toshkent, Ustyurt, Quyi Amudaryo, Selengur, So'g', Chashma, Ko'lbuloq, Chust, Sopolli.

Аннотация. В статье анализируется палеогеографическое и палеоэкологическое условия этнических процессов бронзового периода Узбекистана.

Ключевые слова: Баратов П, Маматқулов М, Рафиқов А, Исламов У.И, Толстов С.П, Гулямов Я, Итина М.А, Аскарлов А, Оболдуйева Д.Г, Литвинский Б.А, Заднепровский Ю.А, Иванов Г.П, Матбабаев Б.Х, Узбекистон, Хорезм, Зарафшан, Сурхон, Фергана, Ташкент, Устюрт, Низавья Амударья, Селенгур, Сух, Чашма, Кулбулок, Чуст, Сапалли.

Abstract. The article analyzes the ethnogenetic processes in the conditions of paleogeography and paleoecology of the Bronze Age of Uzbekistan.

Keywords: Baratov P, Mamatkulov M, Rafikov A, Islamov U.I, Tolstov S.P, G'ulomov Ya, Itina M.A, Askarov A, Obolduyeva D.G, Letvinsky B.A, Zadneprovsky Yu.A, Ivanov G.P, Matboboyev B.H, Uzbekistan, Khorezm, Zarafshan, Surkhan, Fergana, Tashkent, Ustyurt, Lower Amudarya, Selengur, Sog, Chashma, Kolbuloq, Chust, Sopolli.

Kirish. O'zbekiston hududi bronza jamiyatini ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarini rivojlanishiga eneolit davri aholisining an'anaviy xo'jaligida erishgan yutuqlari asosida notekis rivojlanishi davom etgan. Bronza davri jamiyati bag'rida kechgan jarayonlar mazmun va mohiyatidan kelib chiqib, aholining joylashish xususiyatlari, mehnat qurollari ishlab chiqarishda yangi texnologik kashfiyotlar, migratsion jarayonlar ta'sirida shakllangan va tez-tez o'zgarib turadigan turar joylar qurilishida yuz bergan o'zgarishlarni yoritish nazarga olingan.

Tadqiqot metodlari:

- obektivlik, tarixiy taxlil.
- xronologik izchillik, qiyoslash.
- asoslab berish, umumlashtirish.
- arxeologiya, antropologiya, geografiya, etrografiya fanlari yutuqlaridan foydalanish.

Natijalar: Bronza jamiyati tarixi saxnasiga qadam qo'ygan eneolit davri aholisining yangi vorislarini bronza davri jamiyatini rivojlantirish sohasida olib borgan xo'jalik an'analari, yangi hududlarning o'zlashtirilishi munosabati bilan ma'daniy-xo'jalik massivlar va xo'jalik-madaniy sohalarining vujudga kelishi, ularning notekis rivojlanish sabablariga aniqliklar kiritildi. Shuningdek, hududiy chegarasi tez-tez o'zgarib turadigan madaniy-xo'jalik massivlar, joylashish geografik o'rni aniq bo'lgan xo'jalik-madaniy markazlari aholisi manfaatlariga hizmat qilishi izohlangan.

Mulohazalar: O'zbekiston hududida arxeologik dala amaliyoti davrida ro'yxatga olinib, ularda olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida aholi turli joylaridan olingan moddiy ashyolar bronza jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar rivojlanishida ajdodlarimizning bunyodkorlik faoliyatlari qanchalik darajada erishganliklari to'g'risida g'oyalar va qarashlar izohlangan.

Xulosa: O'zbekiston hududida bronza davri aholisining jamiyatning barcha sohalarini rivojlantirish borasida olib borgan faoliyatlari natijalarining tarixiy-madaniy hududlarda aks etishi masalalari yakuniy fikr-mulohazalar izohlangan.

O'zbekiston hududining re'lefi tuzilishi jihatdan tog'li va tekislik qismlarga bo'linishi geologik taraqqiyoti davrida paleotektonik va paleogeografik jarayonlarga bog'liq bo'lib, tekislik katta maydonni egallab, uning g'arbiy, shimoli-g'arbiy va shimoliy qismi tekislik, janubi-sharqiy va sharqiy qismlari tog'liklar joylashib geografik rang-baranglikni hosil qilgan [1].

O'zbekistonning geografik va ekologik holati rang-barangligi, iqlim sharoiti tabiiy-iqtisodiy manbali hududlar odamzod tomonidan bir xronologik davrda o'zlashtirilmagan. Masalan, arxeologik adabiyotlarda ashel davri ovchilarining madaniy izlari Xorazm vohasi Qizilqum, O'rta Zarafshon va Surxon vohasida arxeologik jihatidan o'rganilmaganligi munosabati bilan qadimshunoslar nashrlarida ma'lumotlar ko'zga tashlanmaydi.

Arxeologik adabiyotlarda qayd qilingan ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda tabiiy manbaalar mavjud bo'lgan muayyan hududlarida qadimgi tosh davri ilk bosqichi ashel davridan boshlab (Selengur, So'g', Chashma, Ko'lbuloq, Chust, Uchtut, Ijond, Voush, Churuk, Qoraquduq) manzilgohlarida ovchilar etnik munosabatlarni olib borganlar [2].

Demak, ashel davri ovchi-termachilarining tabiat in'om etgan hadyadan unumli foydalanishida vujudga kelgan kasbi-kori tosh asrigacha bo'lgan tarixiy taraqqiyotga asos bo'lgan.

Bronza davri (mill avv III ming yillik – II ming yillik) jamiyatida yuz bergan o'zgarishlar, etnik munosabatlar ta'sirida yangi-yangi xo'jalik sohalarini rivojlanish darajasi muayyan hududlarda o'rganilgan axolining uddabironligi va epchilligiga bog'liq bo'lgan. Shu jihatdan olganda bronza davri jamiyatining rivojlanish jarayonida bir-biridan farqlanish xususiyatlariga ega bo'lgan ikki hudud ya'ni, Farg'ona va Surxondaryo, Toshkent, Zarafshon vohasi, Ustyurt va Janubiy Orolbo'yi hududlari ko'zga tashlaniladi.

Arxeologik tadqiqotlarda qayd qilinishicha, bronza davriga oid axoli manzilgohlari Quyi Amudaryo xavzasi, Sho'raxon qishlog'i shimoli-sharqiy hududlari geografik holatini namoyon qilgan suv havzalari sohili etagiga ulanib ketgan hududlarida mill avv II ming yillik o'rtalariga oid ashyolar terib olinib, ularni "Tozabog'yob" madaniyati nomini tarix fani sahifasiga olib chiqqan [3].

S.P.Tolstov Amudaryo o'ng hududida axoli manzilgohlarida olib borilgan arxeologik

izlanishlar natijalariga asoslanib (1938-1940 yy) Tozabog'yob madaniyatini Sharqiy Yevropa, Qozog'iston va Sibir davsht hududlarida bronza davri aholisi olib borgan xo'jalik madaniyatiga bog'lab, Kaltaminor madaniyati davomi degan xulosaga kelgan degan xulosasiga qo'shilish qiyin. Negaki, Xorazm ekspeditsiyasi hodimlari mill avv II ming yillik o'rtalariga oid manzilgohlar arxeologik jihatidan (hududda sochilgan kulolchilik ashyolarini olingan bronza manzilgohlar to'g'risida ma'lumotlar asarlarda kuzatish qiyin) o'rganilmagan xulosalar qilish lozim. Takidlash kerak-ki, Ya.G'.Gulomov tomonidan XX asrning 40-yillar o'rtalarida mill avv II ming yillik o'rtalariga oid Yonbosh-6 manzilgohi madaniy qatlamidan olingan maddiy ashyolarni ilmiy taxlil qilib, Yonbosh-4 manzilgohi ona rahbarligidagi urug' jamoalarini yangi avlodlarining xo'jalik madaniyatini Suvyorgan deb atab, Tozabog'yobliklarni o'zga yurtidan kelgan axoli faoliyati deb qayd qilganda haq edi [4].

Arxeologik tadqiqotlarda qayd qilingan ma'lumotlarga ko'ra, Yonboshqal'a balandligi sharqiy, janubi-g'arbiy va Sho'raxon qishlog'i shimoli-sharqiy hududlari Amudaryo suvi sathi ko'tarilishi munosabati bilan neolit urug'i jamoalari a'zolari tomonidan o'zlashtirilishi etnik munosabatlar geografiyasi kengayganligidan dalolat beradi.

M.A.Itina rahbarligida arxeologik guruh arxeologik izlanishlarni Sho'raxon atroflarida (Ko'kcha 15,16,21,22, Yonbosh 33,34, Tuyamo'yin hududi Qarriqizil, Sulton Sanjar, Qo'shbuloq manzilgohlari) olib borib, bronza davriga oid moddiy ashyolarni ochishga erishgan [5].

Takidlash lozim bo'ladiki, Xorazm vohasida bronza davri mahalliy Yonbosh-4 ona urug'i jamoa uyushmalari vorislari hamda Volgabo'yi, Ural tog'i janubiy hududlari va shimoli-sharqiy hududlarda yarim o'troq axolining bir guruh vakillari Janubiy Oqchadaryo hududiga kelib, etnik munosabatlarni yanada jadallashtirganlar. Bunday etnik munosabatlar Quyi Zarafshon, Farg'ona va Toshkent vodiylari va Surxondaryo shimoli-g'arbiy hududlarini qamrab olgan.

Arxeologik nashrlarda qayd qilingan ma'lumotlardan ma'lumki, Zarafshon daryosi irmog'i Moxandaryo suv satxi ko'tarilishi natijasida Qizilqum to'lqinsimon qum uyumlari oralig'ida botiq suv havzalariga aylanib, uning sohili etagida Darvozaqirlik aholi avlodlari Suvyorgan va Tozabog'yob xo'jalik madaniyatini takrorlab bronza jamiyati taraqqiyotiga etnik munosabatlarni olib borishi jarayoniga munosib hissa qo'shganlar [6].

Demak, Zamonboboliklar neolit davri Darvozaqirliklar avlodlari bo'lib, neolit davri oxiri va III ming yillik boshlarida suvga serob ko'l sohili etagiga kelib joylashib, etnik munosabatlarni notanish geografik hududga moslashib, uy chorvachiligi, kulolchilik bilimini yanada rivojlantirib "qayr" dehqonchiligi bilan shug'ullanishganliklari iqtisodiy-madaniy ixtirolar natijalari edi. Markaziy Farg'onada bronza davri jamiyatida kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarni rivojlantirish darajasi Chust manzilgohidan olingan madaniy ashyolar izohlaydi.

Lozim bo'ladiki, Farg'ona va Toshkent vodiylarida bronza davri axolisining xo'jalik yuritish uslubi o'z mazmun va mohiyatiga ega. Masalan, Toshkent vodiysida bronza davrida dasht qabilalari joylashishi jarayoni kechgan. Mazkur axoli tomonidan qoldirilgan mozor-qabrlar arxeologik jihatdan o'rganilgan ya'ni Burchmulla, Yangiyo'l, Dahana, Qayroqqum [7].

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Farg'ona vodiysi chorvador qabilalari va ziroatkor qabilalari o'rtasidagi munosabatlar darajasi Chust manzilgohida o'z aksini topgan. Chust manzilgohi ichki tuzilishi manzarasini yog'och ustunga mo'ljallangan chuqurchalar tasvir qilsa, ammo u mudofaa devor bilan o'rab olinganligi bilan Toshkent vodiysi va Xorazm axolisi madaniyatidan bir qadam oldinga tashlangan degan xulosa kelish mumkin [8].

Chust madaniyati axolisi o'troq hayot asosida uy chorvachiligi, hunarmandchilik va "qayr" dehqonchiligini mudofaa devorlari doirasida olib borganlar [9].

O'zbekiston shimoli-g'arbiy, janubi-sharqiy va markaziy hududlari axolisi olib borgan xo'jalik sohalari, turar-joylar tuzilishidan tubdan farqlanishini Sopollitepa yodgorligida o'z ma'nosini topgan. A.Asqarov nashrlarida qayd qilingan ma'lumotlarga ko'ra, Surxondaryo viloyati shimoli-g'arbiy hududida Sherobod tumanida Muzrabot dashtida Sopollitepa yodgorligi axoli tomonidan bunyod qilingan. Sopollitepa to'rt tomoni uch qatorli mudofaa devor bilan o'rab olingan, uning ichki tuzilishi 60 ta kichik oiladan tashkil topgan 8 ta oila istiqomat qilib, dehqonchilik, uy chorvachiligi, qo'lda va

charxda ishlangan xilma-xil kulolchilik ashyolari, zeb-ziynat buyumlari, harbiy qurol-aslahalar, loy va toshdan yasalgan yadro-shaharlar qoldiqlari ochilgan [10].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar quyidagi yakuniy xulosa keltirib chiqarishni yaratadi.

- O'zbekiston hududida eneolit davri axolisi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarni rivojlantirishdagi zafarlari bronza davri taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qildi, jamiyatning notekis rivojlanishi davom etdi. (Xorazm vohasi, Ustyurt, Toshkent vodiysi va Surxon vohasi).

- Mill avv II ming yilliklar o'rtalaridan boshlab Xorazm, Toshkent, Buxoro vohalariga Uralbo'yi janubi-g'arbiy, Volgabo'yida istiqomat qilgan yog'ochband axoli va andranova qabilalari kirib kelib, etnik munosabatlarni yanada faollashtirgan. Maskur davrda O'zbekiston hududida bronza madaniyati Xorazmda Suvyorgan, Tozabog'yob, Quyi Zarafshonda Zamonbobo, Farg'onada Chust va Surxondaryoda Sopolli kabi madaniy-xo'jalik hududlarning bosh markazlari bo'lgan.

- Mill avv III-II ming yilliklarda O'zbekistonning aksariyat hududida axoli yog'och ustunli yarim yerto'lalarda istiqomat qilgan axoli uy chorvachiligi, hunarmandchilik yo'nalishlarini va "qayr" dehqonchiligining ibtidoiy uslubi ziroatchilikni olib borgan. Farg'ona vodiysi (Chust) va Surxon vohasida Sopollitepa to'rt tomonini mudofaa devorlar bilan o'rab olinganligi shaharsozlik madaniyati sari ilk qadamlarni tashlaganlar, uning natijalari so'ngi bronza davriga mansub Jarqo'tonda o'z mazmunini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi.-Toshkent. "O'qituvchi", 1996. – 18-19. Baratov P. Mamatqulov M. Rafiqov A. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi.-Toshkent, "O'qituvchi", 2002.-B 26,27.
2. Исламов У.И. Древнейшая пещерная палеолитическая стоянка Селенгур Ферганской долине – М,Наука, : СА №2,, 1990. –С 115,126.
3. Толстов С.П Древнехорезмийские памятники в Каракалпакии.// ВДИ-М,Наука, : 1939 №3-С174-175. Ўша муаллиф. Древний Хорезм. -М, МГУ, : 1948-С 65-66. Ўша муаллиф.Қадимги Хоразм маданиятини излаб-Т, Фан.1964-Б 83-84.
4. Толстов С.П. Итоги двадцати лет работы Хорезмской археолого – этнографической экспедиции//СЭ-М, №4 Наука, : 1957-С 20-32
5. Итина М.А. Раскопки на Акчадарье//А/О 1976-М, : Наука,1977.-С 527. Ўша муаллиф. Памятники эпохи неолита и бронзы//Древности Южного Хорезма//ТРХАЭЭ-М, : Наука Т-ХVI,1991.- С 66-79
6. Гулямов Я.Г, Исламов У, И, Аскарлов А.. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. –Ташкент, Фан, : 1966.- С. 215-219
7. Оболдуева Т.Г. Погребение эпохи бронзы в Ташкентской области//КСИИМК,-М, Наука, : Вып-59, 1955.- С.145-150. Литвинский Б.А. Даханинский могильник эпохи бронзы в Западной Фергане//КСИИМК, -М. Вып-80,М, 1960.-С. 47-53.
8. Заднепровский Ю.А. Типы поселений и жилищ Ферганы бронзового века//Реконструкция древних общественных отношений по археологическим материалам жилищ и поселении.- М, : Наука, 1974,-С. 32-35. Матбобоев. Б.Х., Иванов Г.П. Новое о типах жилищ на поселениях Чустской культуры в связи с раскопками Дальверзина//Археологические исследования в Узбекистане 2003г.-Ташкент, Фан, : Вып-4, 2004,- С.101-108.
9. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғонада илк давлатчилик илдишлари// Ўзбекистон тарихи–Ташкент, 2002.- 9-10
10. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана –Ташкент, Фан: 1977. –С. 149-150.

UO'K 9 (c) 16

SHO'ROLAR HOKIMIYATINING YANGI YERLARNI O'ZLASHTIRISH VA UNING DOIRASIDAGI KO'CHIRISH SIYOSATI HAQIDA

J.B.Jumayev, mustaqil tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sovet hokimiyatining yangi yerlarni o'zlashtirish doirasida O'zbekistonda amalga oshirgan ko'chirish siyosati xususida so'z boradi. Shuningdek, unda paxtachilikni jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi (Mirzacho'l misolida), cho'lni o'zlashtirishda mintaqaning aholisi zich joylashgan yerlaridan odamlarni gohida ixtiyoriy yoki majburiy ko'chirib yuborilganligi va aholi turmushida bir qator qiyinchiliklarning kuzatilishi xususidagi muallifning fikr-mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Sovet hokimiyati, XKS, V.I.Lenin, KPSS, O'zbekiston SSR, Mirzacho'l, Dalvarzin, Sirdaryo viloyati, komsomol, paxta, ma'muriy buyruqbozlik, qo'riq va bo'z yerlar, Qo'shrabot tumani

Аннотация. В данной статье речь идет о переселенческой политике, проводившейся советской властью в Узбекистане в рамках освоения новых земель. Также автором отмечается, что особое внимание уделяется ускоренному развитию хлопководства (на примере Голодной степи), добровольному или насильственному переселению людей из густонаселенных районов региона при освоении Голодной степью, и констатируется наблюдаемые ряда трудностей в образе жизни населения.

Ключевые слова: Советская власть, СССР, В. И. Ленин, КПСС, Узбекская ССР, Мирзачол, Дальварзин, Сырдарьинская область, комсомол, хлопок, административная команда, запасные и серые земли, Кошработский район.

Abstract. This article deals with the resettlement policy pursued by the Soviet authorities in Uzbekistan as part of the development of new lands. The author also notes that special attention is paid to the accelerated development of cotton growing (on the example of the Hungry Steppe), the voluntary or forced relocation of people from densely populated areas of the region during the development of the Hungry Steppe, and the observed number of difficulties in the way of life of the population is stated.

Key words: Soviet power, USSR, V. I. Lenin, CPSU, Uzbekistan SSR, Mirzachol, Dalvarzin, Syrdarya region, Komsomol, cotton, administrative command, reserve and gray lands, Koshrabot district.

Kirish. Mustaqillik davrida ko'p millatli O'zbekiston aholisining keyingi mustabid sho'ro tuzumi davridagi ziddiyatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tajribasini har tomonlama chuqur tadqiq qilish zaruriyati sezilmoqda. Sovet hokimiyati davrida jamiyatda hukm surgan ma'muriy buyruqbozlik tizimi siyosatining millatlararo munosabatlarga, aholi turmushiga, ijtimoiy hayotga va ma'naviyatga o'tkazgan ta'siri, uning salbiy oqibatlariga bugungi kunda yangi arxiv materiallari asosida yoritilmoqda. Bu tadqiqotlardan sho'rolar davridagi shoshma-shosharlik bilan amalga oshirilgan bo'z yerlarini o'zlashtirish va uning doirasidagi ko'chirish siyosati ham chetda qolgani yo'q[3, 9-10-b.].

O'zbekistonda sovet hokimiyatining dastlabki yillaridanoq paxtachilikni jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Bu davrda respublikada paxtachilikning rivojlantirilishi faqatgina iqtisodiy vazifa bo'lib qolmay, siyosiy va mafkuraviy ahamiyat kasb etardi. Qayd etish lozimki, Sovet davlati tashkil topgandan beri o'tgan davr mobaynida ishlab chiqaruvchi kuchlarni mamlakat bo'ylab joylashtirish, ularni rivojlantirish masalalari yangi bo'z yerlarni o'zlashtirish, yer osti qazilma boyliklarni ishga solish masalalari bilan bevosita bog'liq holda olib borildi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi xolati. Tarixan olib qaraganda o'lkada bo'z yerlarni o'zlashtirish, ularga suv chiqarish ishlari, garchi Turkiston Rossiya imperiyasi tomonidan zabt etilganidan keyin boshlangan bo'lsada, bu harakat ulkan ishning ibtidosi edi, xolos. Chunki u vaqtda bo'z yerlarning tabiiy-geografik shart-sharoitlari o'ziga xos xususiyatlari bobida yetarli bilim ham, mablag' ham, zarur mashina uskunalar ham yo'q edi. Ko'plab loyihalar ishlab chiqilishiga qaramay, ulardan birontasini amaliyotda qo'llash imkoniyati iloji yo'q edi.

Shuning uchun ham faqat hozirgi O'zbekistonning emas, balki hozirgi Qozog'iston va Tojikistonning ham ma'lum hududlarini o'z ichiga olgan Mirzacho'l yerlarini o'zlashtirish ishlari Oktyabr to'ntarishidan so'ng amalga oshirila boshlandi. Jumladan, 1918 yil may oyida Xalq Komissarlar Sovetining V.I.Lenin tomonidan imzolangan dekreti e'lon qilindi. Unda Turkistonda sug'orish ishlariga 50 million so'm ajratilishi va bu ishlarni tashkil qilishga qaratilgan tadbirlar ko'zda tutilgan edi. Bu hujjatda Mirzacho'l va Dalvarzin dashtlarini o'zlashtirish ishlarini olib borish va shu maqsadda qurilish ishlarini ham yo'lga qo'yish ko'zlangan edi. Xususan, ushbu maqsadda Xilkovo (Bekobod tumani) stansiyasida syement zavodini bunyod etish mo'ljallangan bo'lib, zavod 1926 yili qurilib, ishga tushirildi[2, 62-b.]. Bu borada boshlangan chora-tadbirlar 1930 yillarning oxirida davom ettirilishi jarayonida, vohada yangi 110 ming gektar yerni meliorativ tadbirlarsiz o'zlashtirilishi tufayli sizot suvlari ko'tarilib, sho'rlangan yerlar yanada ko'paygan edi[5, 42-b.].

1939, 1940, 1941, 1942 - yillarda partov yerlarni o'zlashtirish maqsadida sholi ekish sur'ati oshirib borilib, urush tufayli meliorasiya va irrigasiya ishlari to'xtab qoldi, oqibatda yer botqoqlanib, o'tmishdagi dahshatli voqealar takrorlandi. Hatto xuddi shu yillarda Sovet davlati paxta yetishtirish hajmini oshirish maqsadida ayrim xalqlarning peshonasiga "sotqin", "xoin" kabi tamg'alarni bosib, ko'chiruvchilik siyosatini yuritgandi[2,25-27-b.]. Oqibatda koreyslar, Qrim tatarlari, mesxeti turklari, shuningdek, urush asirlari kabi turli diasporalar Mirzacho'lga o'zlari uchun mutlaqo notanish bo'lgan landshaftga ko'chirildilar.

Urush boshlanishidan biroz oldin, 1941 yilning yanvarida ryespublika XKSning qaroriga asosan Forish tumanidagi 1000 ta yakka xo'jalikni Toshkent viloyatining Sirdaryo tumaniga ko'chirish harakati boshlandi. O'sha paytlari u yerlarda yangi yerlarni o'zlashtirish hisobiga paxta, g'alla va boshqa ekinlar maydonini kengaytirish, yangi jamoa xo'jaliklari tashkil etish dolzarb vazifaga aylangan edi. Buning uchun ishchi kuchi kerak edi, albatta. Forishliklar respublika hukumati qarorini ma'qulladilar. Forish tumanidan 970 oila Toshkent viloyatining Sirdaryo tumaniga (1940 yillarda Sirdaryo tuman deb nomlanar edi, Sirdaryo viloyati 1963 yil 16 fevralda tashkil etilgan) cho'lni o'zlashtirish uchun ko'chirildi[11,158-b.].

Urush tugagach, 1948 yilda Farxod GESi ishga tushishi bilan 1947-1948 yillarda qurilgan Boyovut kanaliga suv ochildi, Do'stlik kanalining suvi ko'paydi va qo'shimcha 40 ming gektar yerni o'zlashtirish imkoni yaratildi. Sobiq Ittifoqning Mirzacho'lni o'zlashtirishda madaniylashtirilgan ko'chirish siyosatining ko'rinishi bo'lgan "komsomol yo'llanmasi" bilan yuborish, mehnat resurslari bilan uzviy ta'minlash dasturi shakllandi. 1948 yil yozida Markaziy Farg'onadan Mirzacho'l va Sirdaryo rayonlariga o'z ixtiyori yoki ixtiyoriy majburiy tarzda 6447 xo'jalik oila a'zolari ko'chirib kelindi.

Ma'lumki, O'zbekiston KP Markaziy Komiteti va O'zbekiston Ministrlar Sovetining 1949 yil 15 aprelda "Mirzacho'lni o'zlashtirishni davom ettirish choralari to'g'risida"gi maxsus qarori qabul qilinadi. Ushbu chora-tadbirlar davomida 1949 yilning yanvarida bir guruh andijonlik yoshlar oilasi bilan Mirzacho'lda ishlash tashabbusi bilan chiqdilar. Andijon yoshlarining tashabbusini Samarqand, Qashqadaryo, Farg'ona va boshqa viloyatlar yoshlari ham qo'llab chiqdilar. Qisqa vaqt mobaynida Mirzacho'lni o'zlashtirish uchun 10 mingdan ortiq yoshlar ko'chib keldi[4, 103-b.].

1950 yilning 1 yanvaridan Mirzacho'lga 8594 xo'jalik respublikaning eski zonalaridan ko'chirma qilindi. Biroq, ularning ko'pchiligi turli sabablarga ko'ra yana o'zlari istiqomat qilib kelayotgan eski joylariga qaytib ketishdi[7,49-v.]. 1950 yillarning o'rtalaridan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari ancha susaydi. Mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlarining yetishmasligi keskin sezila boshladi. O'zbekiston 1950 yillari qatorasiga besh yil davlatga paxta yetkazib berish davlat rejasini bajarmadi. Aslida boshqa paxta yetishtiruvchi yirik davlatlar bilan qiyoslaganda O'zbekistonda paxta hosildorligi sezilarli darajada, masalan AQSH ga nisbatan 1,9 syentner, Misr va Meksikaga nisbatan 2,2 syentner, Pokistonga nisbatan 4,5 syentner yuqori edi. Lekin paxta yetishtirish rejasining ortib borishi mavjud imkoniyatlarni hisobga olmasdi, paxta terish asosan mexnatkashlarning qo'l mehnati evaziga bajarilardi.

1952 yilda Mirzacho'l va Sirdaryo rayon ko'chma xo'jaliklariga 20 million so'm atrofida pul sarflandi[7,2-3-v.]. Rejali ko'chirish asnosida boshqa viloyatlardan kelgan kishilarga ekin ekish uchun keng maydonlar berildi.

1953 yilda N.S.Xrushchyov shunday degan edi: "Qo'riq yerlarni o'zlashtirib, muomalaga kiritish ulardan foydalanish katta foyda keltiradi. Lekin yerni haydab ekish qiyin emas, bu yerda aholi sonini ko'paytirish kerak. Shundagina qo'riq yerlarni o'zlashtirish mumkin bo'ladi"[9, 14-b.]. Yuqoridagi fikr aholini yangi yerlarga ommaviy jalb etish hamda ko'chirishga da'vat etardi. SSSR safarbarlik va ommaviy ko'chirish borasida boy tajribaga ega bo'lib, yangi yerlarda mehnat resurslarini shakllantirishga qaratilgan yagona tizimini ishlab chiqdi. Bu tizimni besh yo'nalishda amalga oshirilishi rejalashtirildi: 1) dehqon xo'jaliklarini reja asosida yangi yerlarga ko'chirish; 2) jamoatchilik chaqirig'i bilan ko'chib o'tishning ixtiyoriylik prinsipiga o'tish; 3) xalq xo'jaligi tarmog'ida faoliyat yuritayotgan korxona-tashkilot va muassasalar o'z jamoasi tarkibidan malakali, katta tajribaga ega vakillarini maxsus yo'llanma asosida ko'chirib ishga yuborish; 4) respublika

shaharlarida istiqomat qilayotgan aholining ishsiz qatlami hisobidan tanlov asosida yangi yerlarga ko'chirishni tashkish etish; 5) uyushmagan holda yakka-yakka ko'chirishni tashkil etish.

Ko'chirish tadbirlari respublika oblastlarida aholi zichligi va yangi yer uchun talab etiladigan ishchilar soni (haydaladigan yer yoki bir kishiga to'g'ri keladigan paxta maydoni)ni aniqlashdan boshlandi. Jumladan, 1959-1973 yillar respublika bo'yicha qishloq aholisi 49,7 foiz ko'paygan. Shu yillar davomida Toshkent oblasti (shahri bilan birga) aholisining zichligi 3 barobar, Farg'ona, Andijon oblastlarida 1,8 barobar, Qoraqalpog'istonda 1,6 barobarga oshgan. Samarqand oblasti aholi soni bo'yicha respublikada birinchi o'rinda turgan[6]. Demak, respublikani Andijon, Farg'ona, Samarqand oblastlaridan dehqon xo'jaliklarini reja asosida yangi yerlarga ko'chirish maqsadga muvofiq ko'rilgan.

Yangidan o'zlashtirilgan yerlarga aholini ko'chirish mehnat migrasiyasining turi sifatida namoyon bo'ldi. O'zbekistonda aholini yangi yerlarga ko'chirish 1) 1950-1953 yillar; 2) 1954-1970 yillar oxirini o'z ichiga oladi. 1950-1953 yillarda aholi azaliy yig'ilgan tajribaga tayanilgan holda ko'chirildi, ya'ni migrantlar tarkibini asosan dehqon xo'jaliklari tashkil etgandi. Ko'chirish ishlarini tartibga solishga qaratilgan me'yoriy hujjatlarda aholi asosan rayonlararo ko'chirilib, ixtiyoriylik tamoyiliga qat'iy rioya qilingan holda amalga oshirilishi belgilab qo'yildi. Qolaversa, ko'chirish ishlari bilan shug'ullanuvchi maxsus davlat organlari tashkil etilib, jarayonni tartibga solish uchun urinishlar bo'ldi. 1954-1970 yillar ko'chirish siyosatining eng yuqori cho'qqisi sifatida e'tirof etildi va bu davr ko'chirishning "innovasion" davri hisoblanib, migrantlar ijtimoiy bazasi shahar aholisi hisobiga "boyitildi"[6].

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, 1955 yili mashina-traktor stansiyalarida (MTS) 15100 dona paxta terish mashinalari, kolxozlarda 47900 ta traktorlar mavjud bo'lib, bu belgilangan rejalarni bajarish uchun juda kam miqdorni tashkil qilgan[5,46-b.]. Markaz tomonidan paxta hosildorligini oshirish masalasi birlamchi vazifa sifatida belgilanishi qat'iy qarorlarni qabul qilishga undadi. Shu munosabat bilan 1956 yil 6 avgustda KPSS Markaziy Komiteti va SSSR Ministrlar Sovetining "Paxta yetishtirishni ko'paytirish uchun O'zbekiston SSR va Qozog'iston SSRdagi Mirzacho'lning qo'riq yerlarini sug'orish va o'zlashtirish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[10,131-b.]. Aslini olganda, 1956 yilga qadar Mirzacho'lda 200 ming gektarga yaqin yer o'zlashtirilgan bo'lib, shundan 105 ming gektari O'zbekistonga, 95 ming gektari Qozog'istonga qarashli edi[5,48-49-b.].

1956 yilda Zaparojye, Smolensk, Kurgan, Kiyev va boshqa shaharlarning FZO maktablarini 12 ming bitiruvchisi Mirzacho'lda ishlash tashabbuskori bo'ldilar. Rusiyazon aholi asosan sanoat ishlab chiqarishiga jalb etildi. 1956 yil 23 oktyabrda Toshkent komsomollarining birinchi gruppasi Mirzacho'ldagi doimiy ishlarga yuborilgan. Ular orasida tokar Raya Sicheva, shofyor Yo'ldosh G'oziyev, frezerchi Akmal To'qoyev, Kim Temashev, Pashsha Afarina singari o'nlarcha ilg'or toshkentlik yoshlar bor edi. Bu yoshlar Mirzacho'lga kelishi bilanoq "Особлогодностепстрой"ga qarashli 1-qurilish montaj boshqarmasining ob'yektlariga ishga joylashtirildi. 1956 yil 14 noyabrda Toshkent komsomollarining ikkinchi guruhi Mirzacho'lga jo'nab ketdi. Bular orasida rus, ukrain, o'zbek, tatar, arman va boshqa millatlarning turli kasbdagi yigit-qizlari bor edi.

O'sha davrdagi matbuot sahifalarining birida, ya'ni "Qizil O'zbekiston" gazetasining 1956 yil 16 noyabr sonida bu jarayonlar quyidagicha tasvirlangan: "O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti, O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti va O'zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidiumining Murojaatini Farg'ona viloyati aholisi qizg'in kutib oldi. Qisqa vaqt ichida viloyatdagi 300 dan ortiq yoshlar Mirzacho'lga yuborishni so'rab viloyat komsomol komitetiga ariza berdilar". Haqiqatdan ham bir guruh yoshlar yangi yerlarning o'zlashtirilishi, bu hududlarda tashkil etilayotgan sovxozlar, yangi qurilish ob'yektlariga erishilayotgan yutuqning namunasi, yangi hayot qurishning bir imkoniyati sifatida ham qaragan edi. Shu munosabat bilan ular o'zlashtirilayotgan yerlarga ko'chib kelish istagini bildirishgan.

Ma'lumotlarda keltirilishicha, 1956 yilning o'zidayoq Samarqand va Jizzax viloyatlaridan Mirzacho'lga 10 ming kishi ko'chirib keltirilgan. Bu jarayonda aholiga 18 ming kvadrat uy-joyni qurib bitkazish rejalashtirilgan edi. Lekin amalda shundan 1,7 ming kvadrat metri qurib bitkazildi, xolos. Buning sababi ministrlar 1956 yilning o'zida Mirzacho'l uchun "Особлогодностепстрой"ga 200 ta yig'ma yog'och uylar sotib olish uchun ajratilgan mablag'ni boshqa ehtiyojlarga sarflagan

edi[7]. Mirzacho'ldagi aholiga uy-joy qurilishining bunchalik orqada qolishiga yuqori turuvchi tashkilotlar, xususan, SSSR shahar va qishloq qurilishlari ministrligi ham e'tibor bermagan. Ministrlilik huzuridagi "Особлодностепстрой" tashkiloti ham tomonidan "partiya chaqirig'i" bilan ko'chib kelayotgan aholiga palatkalar, yerto'lalar, ko'rpa-to'shak, krovat va boshqa jihozlar yetarli darajada yetkazib berilmadi.

1957 yilda Mirzacho'lga respublikaning turli viloyatlaridan 12 mingdan ortiq ko'chma xo'jaliklar kelib o'mashdilar va cho'lquvarlar o'z faoliyatlarini boshlab yubordilar[4,104-b.]. Bu esa Mirzacho'lni o'zlashtirishda mintaqaning aholisi zich joylashgan yerlaridan odamlarni gohida ixtiyoriy, gohida majburiy ko'chirib yuborilganligini anglatar edi.

Ko'chirilgan aholi boshidan kechirgan qiyinchiliklar barcha o'zlashtirilayotgan hududlarda deyarli bir xil bo'ldi. Jumladan, Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidan Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumaniga 1958 yil ko'chib kelgan Abduaziz ota shunday eslaydi: "Bizlar ko'chib kelgan yer qamishzor edi. Bu joylarda viloyat xo'jaliklaridan kelgan ko'chma brigadalar dehqonchilik qilib qish faslida qaytib ketishar ekan. Biz dastlab 3 xo'jalik ko'chib o'tdik, keyinchalik 40 xo'jalik ko'chib keldi". Bu fikrlardan ko'rinib turibdiki, bu hududlarga ko'chirilgan aholini uy-joy bilan ta'minlash muammolaridan tashqari ham bu yerlarda odamlarning qulay yashashi uchun infratuzilma, eng zarur bo'lgan yo'llarning yo'qligi inobatga olinmagan.

Shunday qilib, O'zbekistonda Sho'rolar hukmronligining ilk yillaridanoq paxtachilikni jadal rivojlantirishga katta ahamiyat berildi. O'rganilayotgan davrda respublikada paxtachilikning rivojlantirilishi faqatgina iqtisodiy vazifa bo'lib qolmay, balki siyosiy va mafkuraviy ahamiyatga molik masalalardan biri edi. Markaz tomonidan paxta hosildorligini oshirish masalasi birlamchi vazifa sifatida belgilab qo'yilishi qat'iy qarorlarni qabul qilinishiga sabab bo'ldi.

Olingan natijalar taxlili va xulosa. Xulosa qilib aytganda, XX asr 50-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab Mirzacho'lning qo'riq va bo'z yerlarini o'zlashtirish borasida tegishli qonun hujjatlari qabul qilindi. Bu jarayonda yangi o'zlashtirilayotgan yerlarda tashkil qilinayotgan sovxozlar va qurilish tashkilotlariga ko'plab respublika va Ittifoqning turli hududlaridan ishchi va mutaxassislar safarbar (asosan yoshlar) qilindi, ular orasida rus, ukrain, o'zbek, tatar, arman va boshqa millatlarning turli kasbdagi yigit-qizlari bor edi. Lekin, rejada belgilangan ishlar o'z vaqtida bajarilmay qoldi, uy-joylar qurilishi o'z vaqtida nihoyasiga yetkazilmadi, aholining turmushini yaxshilashga xizmat qiluvchi jihozlarni yetkazib berilishida uzilishlar yuzaga keldi. Bir so'z bilan aytganda, ko'chirib keltirilgan aholining maishiy turmushida qator qiyinchiliklar kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov.E.A. O'zbekiston shaharlari. T.: "O'zbekiston", 1991.
2. Badriddinov S. Koreyslar O'zbekistonga qanday qilib kelib qolgan? / Tarixiy xotira - ma'naviyat asosi. Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. III-qism. Buxoro: 2010.
3. Bobojonova X. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar (70-80-yillar misolida). T.: "Sharq", 1999.
4. Boltayev A. Mirzacho'l-Jizzax: o'tmishi va buguni. T.: "Fan", 2007.
5. Mirzaliyev U.B. O'zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari (Sirdaryo va Jizzax viloyatlari misolida, 1956-2020 yy.), tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.T.:2022.
6. Rizayev B.N. O'zbekistonda 1950-1970-yillari yangi yerlarni o'zlashtirish jarayonida aholini ko'chirish siyosati (Buxoro oblasti misolida). Tarix fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat.Buxoro: 2021.
7. "Sovet O'zbekistoni" gazetasi. 1957- yil 26- noyabr soni.
8. Toshkent obl.arxivi. F-652, OP-1, D-1526, 49-varaq.
9. Xushvaqtov X.O. Mirzacho'lni o'zlashtirish uchun aholini ko'chirib keltirilishi va ularning ijtimoiy -iqtisodiy ahvoli. Tarix fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan avtoreferat. Toshkent: 2019.
10. O'zbekiston tarixi (1917-1991-yillar). Birinchi kitob. Mas'ul muharrirlar: Abdullayev R., Raximov M., Rajabov Q. T.: "O'zbekiston", 2019.
11. Qozoqov E., Xudoyberdiyev T. Chaman ichinda bir gul (Forish tumani tarixi va bugungi hayotidan lavhalar). T.: "Sharq", 2020.

A CHARACTERISTIC EXPRESSION OF THE CULTURAL IDENTITY OF THE CHINESE NATIONAL COMMUNITY

Liu Chunyan, School of International Relations, University of World Economy and Diplomacy, Tashkent; School of Marxism, Jining Normal University, Wulanchabu 012000, China

Annotatsiya. *Xitoy milliy hamjamiyati Xitoy xalqining o'ziga xos tarixiy va madaniy taraqqiyoti mahsuli bo'lib, millat va xalqning ikki tomonlama ma'nosi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan yuqori darajadagi tushunchadir. Xitoy milliy hamjamiyatining o'ziga xosligini turli darajadagi o'ziga xosliklarga bo'lish mumkin. Xitoy milliy hamjamiyatining o'ziga xosligini turli darajadagi o'ziga xosliklarga bo'lish mumkin. Ular orasida madaniy o'ziga xoslik milliy o'zlik va milliy o'zlikni anglashning eng muhim va eng chuqur asosidir. Dunyoning boshqa ko'p millatli mamlakatlari bilan taqqoslaganda, Xitoy milliy hamjamiyatining madaniy o'ziga xosligi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular asosan Xitoy milliy hamjamiyatining madaniy o'ziga xosligi o'ziga xoslik asosida shakllangan va rivojlanganligida namoyon bo'ladi. chuqur tarixiy ma'lumotlar, mustahkam amaliy asos, ilmiy nazariy yo'l-yo'riq, boy madaniy manbalar, noyob qadriyat va tushunchalar.*

Kalit so'zlar: *Xitoy milliy hamjamiyati Madaniy o'ziga xoslik Noyob xususiyat*

Аннотация. *Китайская национальная община является продуктом уникального историко-культурного развития китайской нации и представляет собой понятие более высокого уровня, интегрирующее двоякий смысл и духовные ценности нации и народа. Идентичность китайского национального сообщества можно разделить на разные уровни идентичности. Идентичность китайского национального сообщества можно разделить на разные уровни идентичности. Среди них культурная идентичность является важнейшей и глубочайшей основой национального самосознания и национального самосознания. По сравнению с другими полиэтническими странами мира, культурная идентичность китайской национальной общности имеет свои уникальные черты, которые в основном отражаются в том, что культурная идентичность китайской национальной общности формируется и развивается на основе глубокий исторический фон, прочная практическая основа, научно-теоретическое руководство, богатые культурные ресурсы и уникальные ценности и концепции.*

Ключевые слова: *Китайская национальная общность Культурная идентичность Уникальная черта*

Abstract. *The Chinese national community is a product of the unique historical and cultural development of the Chinese nation, and is a higher level concept that integrates the dual meaning and spiritual values of the nation and the people. The Chinese national community identity can be divided into different levels of identity. The Chinese national community identity can be divided into different levels of identity. Among them, cultural identity is the most important and deepest foundation of national identity and national identity. Compared to other multi-ethnic countries in the world, the cultural identity of the Chinese national community has its own unique features, which are mainly reflected in the fact that the cultural identity of the Chinese national community is formed and developed on the basis of a deep historical background, a solid practical foundation, scientific theoretical guidance, rich cultural resources, and unique values and concepts.*

Keywords: *The Chinese national community The cultural identity Unique feature*

Originally a psychological term, "identification" refers to the psychological process of recognising and imitating the attitudes and behaviours of others or groups, making them part of one's personality [1]. Depending on the differences in subject, scope and content, identity can be divided into different levels of identity, such as individual identity and social identity, interest identity and value identity, political identity and cultural identity, ethnic identity and national identity. Among them, cultural identity is the most important and deepest foundation of national identity and national identity. However, cultural identity is not something that can be achieved overnight. It is an empathy, emotional experience and psychological belonging to the identity of the nation's culture formed by living together over a long period of time, an affirmation of basic values,

and a spiritual bond and ideological foundation that unites and perpetuates the national cultural community. This emotional identity, this value recognition, is the internal core structure of values, an inner primordial cohesion of ideas and a driving force for development. The Chinese national community is a community of peoples formed over a long period of historical development that is politically united, culturally inclusive, economically interdependent and emotionally close to each other, in which you have me and I have you, and from which no one can be separated. Among them, cultural identity is the root of the unity of the Chinese nation, the innermost and deepest, the softest and most solid part of the Chinese national sense of community. In an era of economic globalisation, political multipolarity, social informatisation and cultural diversity, the mutual exchange and intermingling of human cultures has further developed, but at the same time, the challenge of building the cultural identity of nation states has also become greater. In a world where different cultures intertwine and collide, it is easy for cultural conflicts to arise. Under the impact of globalisation, multi-ethnic countries of all kinds are experiencing a sense of 'insecurity' about their own culture, with some fearing that their culture will lose its national identity as a result of demographic changes, and others fearing that their national culture will be threatened, thereby affecting domestic stability. Cultural identity is therefore a pre-existing fact for all countries. Culture is subject to change in response to economic and social developments, and cultural identity can be shaped. The development of cultural identity varies from one type of multi-ethnic country to another, as do the measures taken. It is a product of the unique history and cultural development of the Chinese nation, and is a higher level concept that integrates the dual meanings and spiritual values of nationhood and ethnicity. With the development of the times and the changes in many factors at home and abroad (such as economic development, cultural change, and the transformation of tradition into modernity, etc.), the cultural identity of the Chinese community has to be forged in keeping with the times and adapted to the local context. To this end, it is vital to grasp the irreducible character of the cultural identity of the Chinese community. The cultural identity of the Chinese national community is formed and developed on the basis of deep historical heritage, solid practical roots, scientific theoretical guidance, rich cultural resources and unique values, and has its own uniqueness and advantages.

I. Deep historical heritage. Historically, the Chinese nation is a unified multi-ethnic family and a multi-ethnic cultural community. Within it there have been conflicts and confrontations between different ethnic groups, but all cherish and respect harmony and unity. The cultures of different peoples have clashed and clashed, but they have also embraced, absorbed and learnt from each other, and are constantly converging. This uniqueness, which cannot be replicated, not only reflects the strong soft power of Chinese culture, but also lays a solid foundation for the cultural identity of the Chinese national community. The cultural identity of the Chinese national community has been forged over thousands of years of the long and storied history of the Chinese nation. The cultural identity of the Chinese national community has been forged over thousands of years of the long and storied history of the Chinese nation. As early as 10,000 years ago, Chinese civilisation began to emerge. About eight thousand years ago, the Chinese began making jade and carving symbols, marking the origin of Chinese characters. By the establishment of the Xia Dynasty, China entered the age of civilisation. From the Shang dynasty onwards there are definitive written records, and Chinese history has been unbroken ever since. Five thousand years ago, the Yandi and Huangdi eras had already created a splendid culture. It developed into the Zhou culture, which laid the foundations of China's feudal culture for over two thousand years thereafter. The first wave of intellectual emancipation in Chinese history occurred during the pre-Qin period, laying down the basic pattern of traditional Chinese culture. The Qin and Han dynasties were characterised by economic development and advanced technology. The Tang and Song dynasties developed into the heyday of feudal society. Between the Yuan and Ming dynasties and the middle of the Qing dynasty, Chinese feudal society gradually fell into decline. After the Opium War, Chinese culture has survived the trials and tribulations. During this period, Chinese civilisation has been divided and fused several times, but the children of Yanhuang have always been the symbol of the Chinese nation. When the Chinese nation reached the most dangerous moment, the children of China at home and abroad, as descendants of the Yellow Emperor and with the same roots, were inspired by the programme of the Communist Party of China to make common cause against the enemy and defend their homeland. To strengthen cultural identity, we cannot strip away history and cut off tradition, otherwise culture will become

water without a source and wood without a foundation. The cultural identity of the Chinese national community is the result of the historical development of Chinese society and the choice made by the Chinese people in a historical comparison.

II. Solid practical roots. The cultural identity of the Chinese national community is combined with the great practice of revolution, construction and reform and development of the Communist Party of China and its people. In contemporary China, the Chinese people share the great practice of socialism, and in turn, they have grown in their cultural identity in terms of their view of the motherland, history and ethnicity. Modern China's economic backwardness, frequent civil wars, passivity and being at the mercy of others led to a crisis of national cultural confidence. This landscape has changed since the founding of the Chinese Communist Party. The historical process of the Chinese Communist Party leading the Chinese people in revolution, construction and reform is also a process of rebuilding Chinese culture and cultural confidence. During the New Democratic Revolution, the Communist Party of China (CPC) led the Chinese people in the practice of a new democratic society, fought bloodily and persevered, creating the great achievements of the New Democracy Revolution and establishing the cultural programme of New Democracy. During the period of the socialist revolution and construction, the government was self-reliant and strived to achieve great achievements in the socialist revolution and construction, and further developed the cultural programme of the new democracy, putting forward the policy of "the blossoming of a hundred flowers and the contending of a hundred schools of thought" and "the use of the ancient for the present, the use of the foreign for the Chinese, and the introduction of the new". During the new period of reform and opening up and socialist modernisation, we have liberated our minds and forged ahead, creating great achievements in reform and opening up and socialist modernisation, building a basic strategic framework for socialist cultural construction in China, and proposing a strategic direction for cultural development that is "oriented to modernisation, oriented to the world and oriented to the future". As socialism with Chinese characteristics enters a new era, self-confidence and self-improvement, keeping the righteousness and innovation have created great achievements of socialism with Chinese characteristics in the new era, constantly cultivating roots and forging souls with advanced socialist culture, revolutionary culture and excellent Chinese traditional culture, and building a strong socialist cultural nation. The cultural identity and cultural confidence of the Chinese people have been gradually formed and strengthened through the great practice of saving, revitalising, enriching and strengthening the country.

III. Scientific and theoretical guidance. A country or nation without a soul cannot bring together a cultural consensus, nor can it gather all the people to build a spiritual and physical homeland with a united effort. Marxism is the soul of the Communist Party of China and has a strong leading and inspiring power. Over the past century, the Communist Party of China has held high the banner of Marxist thought, based on China's concrete reality, constantly responded to the call of the times, promptly summarised the new experience and new understanding created by the Communist Party and the people in practice, and constantly promoted Marxist theoretical innovation, forming Marxism - Mao Zedong Thought, Deng Xiaoping Theory, the Important Thought of the Three Represents, the Scientific Outlook on Development, and Xi Jinping Thought on Socialism with Chinese Characteristics for a New Era - which is popular among the people and embodies Chinese style and Chinese style, leading the way forward for Chinese culture. Armed and guided by scientific theories, the Chinese people have moved from passivity to initiative in spirit, from cultural inferiority to cultural self-confidence, and have continued to gather strong spiritual strength and valuable spiritual wealth to overcome all kinds of difficulties and risks on the way forward and to seize one new victory after another.

IV. A rich cultural resource. The great Chinese nation has a long history and cultural roots, and has accumulated a wealth of cultural resources. Excellent Chinese traditional culture is the spiritual lifeblood of the Chinese nation and the "root" and "soul" of Chinese culture. The revolutionary culture interprets the original intention of the Communist Party of China to seek happiness for the people and rejuvenation for the nation, and demonstrates the spirit and national character of the Chinese nation, which has suffered brilliantly and been reborn by fire. Advanced socialist culture, with its distinctive characteristics of the times, is a powerful spiritual impetus for the Chinese people to pass on their legacy and continue to build on it. Chinese traditional

culture, revolutionary culture and advanced socialist culture are the distillation of the essence of Chinese culture from different periods of history, and are the collection of all national cultures, with distinctive features and a common thread, converging together as the main body of Chinese culture. [2] The form and content of these resources will change with the times, but their core spirit will not pass with the wind, linking the past, present and future, and providing a constant source of sustenance for the cultural identity of the Chinese national community.

V. A unique value proposition. The core of the cultural identity of the Chinese national community is the identification with the values of the nation. The Chinese people have developed a unique set of values over thousands of years of civilisation. This value has withstood the wash of history and still shines with the brilliance of the times. Traditional Chinese culture regards the solidarity between individual interests and national interests as the basis for the social existence and development of human beings, and has forged the cultural values of common prosperity and harmonious development of the Chinese nation. This traditional cultural value has subtly influenced the way Chinese people think and behave. The core values of socialism, which integrate the value requirements of the state, society and citizens, not only inherit the excellent Chinese traditional culture, but also embody the essential requirements of socialism and the spirit of the times, and are capable of leading social thinking and gathering social consensus, as well as being consciously observed and practised by people, are the value pursuit and code of conduct of the Chinese people. It is the spiritual pillar for building the cultural identity of the Chinese national community and points to the right direction of development for the construction of the common spiritual home of all ethnic groups.

REFERENCE:

1. Li Zonggui. The modern value of China's excellent traditional culture [M]. Beijing: People's Publishing House, November 2019: p. 479.
2. Xu Liman and Shi Mingtao. The Three-fold Path of Chinese Cultural Identity Cultivation [J]. People's Forum, 2020, No. 16: p. 67.
3. Ye Jiang. Three types of multi-ethnic states and the problem of their national identity construction[J]. Studies on Ethnicity, 2018(1): 21.
4. Li Zhi and Kim Byung-ho. An exploration of the three basic dimensions of understanding and grasping the Chinese national community concept in the new era [J]. Studies on Ethnic Issues, 2020 (7): 4.
5. Xiong Ting and He Ping. On ethnic cultural identity and national cultural identity [J]. Xinjiang Social Science, 2017 (1): 67-71.
6. Guo Xiaochuan. A Study of Intercultural Communication in the Perspective of Cultural Identity - Taking the United States and Europe (EU) as Examples[D]. Shanghai: Shanghai International Studies University, 2012(5): 20-114.

UO'K 94(47).084.6

SOVET HOKIMIYATI JAZO ORGANLARINING SIYOSIY, IQTISODIY VA MA'NAVIY-MAFKURAVIY SOHALARDA O'TKAZGAN QATAG'ON SIYOSATI (Jizzax vohasi misolida)

A.F.Majidov, mustaqil tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

A.S.Majidov, mustaqil tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotasiya. Ushbu maqolada mualliflarning 1918-1940- yillarda Sovet hokimiyati jazo organlarining O'zbekiston SSRda siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-mafkuraviy sohalarda o'tkazgan qatag'on siyosati xususidagi fikr-mulohazalari bayon etilgan. Shuningdek, maqolada siyosiy qatag'onlar respublikada qizil terror, siyosiy huquqdan mahrum qilish, mehnat lashkarligiga olish, quloqlashtirish, surgun, katta qirg'in va deportasiyalar va boshqa shakllarda amalga oshirilganligi bir qancha ilmiy adabiyotlar, dalillar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sosializm, Sovet davlati, Stalin, kommunistik partiya, totalitar jamiyat, VKP(b), "aksilingilobchi", "inqilobchi", GPU, OGPU, NKVD, qatag'on, bolshevik, Jizzax, istiqlol.

Абстракт. В данной статье изложены мнения авторов про репрессивной политики, проводившейся советской властью в политической, экономической и духовно-идеологической сферах в Узбекской ССР в 1918-1940 гг. А также в статье раскрывается, что в республике осуществлялись политические репрессии в форме красного террора, политического лишения избирательных прав, набора в трудармию, шантажа, ссылки, массовых расправ и

депортаций и других форм, относительно на основе ряда научной литературы и доказательство.

Ключевые слова: социализм, советское государство, Сталин, коммунистическая партия, тоталитарное общество, ВКП(б), «контрреволюционный», «революционный», ГПУ, ОГПУ, НКВД, репрессии, большевик, Джизак, независимость.

Abstract. This article describes the opinions of the authors regarding the policy of repression carried out by the Soviet authorities in the political, economic and spiritual-ideological spheres in the Uzbek SSR in 1918-1940. Also, the article reveals that political repressions were carried out in the republic in the form of red terror, political disenfranchisement, recruitment into the labor army, blackmail, exile, large-scale massacres and deportations and other forms, based on several scientific literature and evidence.

Key words: socialism, Soviet state, Stalin, communist party, totalitarian society, VKP(b), "counter-revolutionary", "revolutionary", GPU, OGPU, NKVD, repression, Bolshevik, Jizzakh, independence.

Mustaqillik yillarida tarix fanimizda ham tom ma'noda inqilobiy o'zgarishlar yuz berib, necha yillar davomida buzib talqin etilgan yoki yashirib kelingan tarixiy voqealarni xolislik, tarixiylik, haqqoniylik tamoyillari asosida tadqiq qilishga kirishildi. Sovet davlatining O'zbekistonda amalga oshirgan qatag'onlik siyosati mustaqil davlatchiligimiz tarixida hali to'liq o'rganilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalardan biridir.

Ma'lumki, XX asrning 20-yillari oxirida sovet davlatida sosializmning butun front bo'ylab hujumi boshlandi. Mazkur hujum, o'sha davrda kommunistik partiyaning rasmiy hujjatlarida qayd qilinganidek, mamlakat iqtisodiyoti, ijtimoiy-siyosiy hayoti va madaniyatini yanada rivojlantirishga qaratilgan tadbir bo'lib qolmay, balki Stalin rahbarligida shakllantirilgan mustabid tuzumning mustaqil fikrlaydigan, 1917-yil Oktyabr to'ntarishidan so'ng o'rnatilgan tizimning mustamlakachilik mohiyatiga qarshi bo'lgan shaxslarga nisbatan tarix hali ko'rmagan qonli terrorning boshlanishi edi. Hujum ko'lam shu darajada keng qamrovli bo'ldiki, uning to'liqini barcha respublikalarni va jamiyatning barcha ijtimoiy tabaqalarini o'z ichiga oldi.

XX-asrning 20-30-yillarida sovet hokimiyatining O'zbekistondagi qatag'on siyosati nafaqat O'zbekiston tarixchilari, qolaversa, xorij tadqiqotchilarining ham diqqat markazidagi mavzulardan biridir. Darhaqiqat, XX asr 20-yillarining o'rtalaridan boshlab totalitar jamiyatning xususiyatlari tobora oshkora ko'rinishga boshladi. Bu holat, ayniqsa, milliy respublikalardagi rahbar xodimlarga munosabatda yaqqol namoyon bo'ldi. Qaror topgan ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va uning rahbar o'zagi hisoblangan Butunittifoq kommunistik (bolshevik)lar partiyasi-VKP(b) bu paytg kelib yangi iqtisodiy siyosatdan butunlay yuz o'girdi va "sosializm asoslari"ni qurishga jiddiy kirishdi.

Mustabid sovet rejimi o'zgacha fikrlashga mutlaqo toqat qila olmas edi. Lenin tomonidan allaqachon e'lon qilingan "Kim biz bilan birga bo'lmasa, u-dushmanimiz!" shiorini Stalin shafqatsizlik bilan amalga oshirishga kirishdi. Sovet rejimi dastavval mavjud tuzumga muxolifatda turganlarga qarshi qatag'on siyosatini amalga oshirgan bo'lsa, 30-yillardan boshlab o'z xalqiga nisbatan ommaviy terror qo'lladi. Qayd etish zarur, Sovet hokimiyati jazo organlarining Turkistonda olib borgan faoliyati aksar holda o'zbek xalqiga qarshi qaratilgan faoliyat bo'lib, unga ijobiy munosabatda bo'lish aslo mumkin emas.

Xorijiy tarixchilardan biri o'zbek xalqi tarixining ushbu mash'um davriga tahlil etib, shunday xulosaga kelgan edi: "Milliy hukumatlarning yo'q etilishi kommunizm bilan bizning xalqimiz o'rtasidagi keskin kurashning boshlovi bo'ldi. Bir tomondan, "bosmachilar" deb atalgan milliy qurolli kuchlar bilan tish-tirnog'igacha qurollangan qizil qo'shin o'rtasida, ikkinchi tomondan esa, kommunistik mafkura bilan milliy mafkura o'rtasida kurash avj olib ketdi. Sovet mustamlakachiligining haqiqiy basharasi mana shul ikki maydonda yanada ochiq ko'zga tashlandi. Milliy kultur, milliy g'oya, milliy va diniy an'ana, milliy va diniy urf-odat, milliy adabiyot va san'at borasida munavvarlarimiz bilan sovet o'rus imperializmi o'rtasidagi kurashni quyidagicha davrlarga bo'lish mumkin:

1918-1923- yillarda Sovet hokimiyatini mustahkamlash shiori ostida milliy burjuaziyaga qarshi kurash; 1923-1928- yillarda mafkura maydonida kurash shiori ostida keksa mshxliy ziyoli tabaqaga qarshi kurash; 1929-1935- yillarda millatchi-aksilinqilobchilarga qarshi kurash shiori ostida barcha milliy ziyolilarga qarshi kurash; 1936-1940 yillarda “yejovchilik” deb atalgan “tozalash” ma’rakasi ostida Turkistonning barcha siyosiy, milliy, ziyoli tabaqalariga qarshi qirg’in amalga oshirildi”.

Xorijiy tarixchi sovet qatag'on siyosati birinchi navbatda xalqning peshqadam kishilari- ziyolilarga qaratilganligini, 1918-1940-yillarda VCHK-GPU-OGPU-NKVD organlari tomonidan amalga oshirilgan jazo choralariining esa butun bir xalqqa qarshi qaratilganini bir oz unutib qo'yan. Holbuki, VCHK-GPU-OGPU-NKVD organlarining tig'i "Sovet davlatining o'rnatilishiga qattiq qarshilik ko'rsatgan" va hatto ko'rsatmagan xalqqa qaratilgan edi.

Shu o'rinda "qatag'on" atamasiga biroz e'tiborimizni qaratsak. "Qatag'on" so'zining "O'zbek tilining izohli lug'ati" kitobida ikki xil: eskirgan so'z, ibora va tarixga oid, tarixiy termin ma'nolari keltiriladi. "Qatag'on" so'zi birinchi holatda ta'qiq, man etish ma'nolarini bildirsa, ikkinchi holatda repressiya ma'nosida qo'llaniladi. "Repressiya" so'zi lotincha repressio-kuch bilan bostirish, to'xtatish ma'nosini anglatib, bu so'zga kitobda davlat organlari tomonidan nomaqbul va nomatlub deb topilgan aholi qatlamiga nisbatan qo'llaniladigan jazo chorasi, qatag'on qilish, deb izoh berilgan.

Stalinning "Pravda" gazetasining 1929-yil 7-noyabr sonida bosilib chiqqan "Buyuk burilish yili" sarlavhali maqolasi jadal jamoalashtirishni "nazariy" jihatdan asoslab berdi. Unda, keng qishloq ommasi kolxozlarga kirish uchun yetildi, deb yozilgan edi. VKP (b) MQning 1929 yilgi noyabr plenumi uning fikrini partiya direktivasiga aylantirdi. Plenum jamoalashtirish sur'atlarini haddan tashqari kuchaytirish, unga ommaviy tus berishdan iborat aniq vazifani qo'ydi. 1929- yil 27- dekabrda agrar markschilar konferensiyasida so'zga chiqqan Stalin "yoppasiga jamoalashtirish asosida quloqlarni sinf sifatida tugatish" shiorini e'lon qildi.

Ushbu noxush jarayonlar O'zbekistonning Jizzax vohasida qanday kechdi? O'rganilayotgan davr hujjatlaridan anglashiladiki, o'z manfaati uchun Sovet hokimiyati tomonga o'tganlar mustahkam bo'lmagan tuzumdan foydalanib ko'plab noxushliklar (jamoat mulkini o'zlashtirish, aholi orasida targ'ibot olib borish va boshqalar) qiladilar, lekin Sovet hukumati vakillari buni bo'rttirib, o'z dushmanlari, haqiqiy tuzumga qarshi yer-mulkdorlarni batamom yo'qotish uchun foydalanadilar. Chunonchi, "Kolxoz g'alabasi" gazetasida yozilishicha "...Hali bizning kolxozimizda ("Stalin" kolxozi haqida so'z bormoqda") bir qism yaxshi jonkuyar boshliqlar bo'lishi bilan ko'pgina kolxozlarimizda sinfiyat va ularning quyruqlari saqlanib turadi. Ayrim kolxoz boshliqlarining balki butun turmushi jinoyatdan iborat, saylov davrida shunday kolxozning mulkini talagan va uning mollarni yaxshi saqlamagan, kolxozda mehnatni yaxshi tashkil etmagan va uni yemirishga harakat qilgan kolxoz boshliqlarini rahmsiz ravishda ishdan haydash, ularning o'rniga yaxshi udarnik kolxozchi er va ayollardan saylash kerak. Qishloqda kolxozga saylanib qolgan quloqlar o'zlarining niyatlarini va kirdikorlarini yashirib qolish maqsadida ko'pgina kolxozchilarni saylovga keltirmaslik uchun harakat qiladilar. Yana boshqa rangdagi hunarlarini ham axtarib ko'radilar. Qishloq aktivlari o'zining tevaragiga kolxozchilarni topib quloqning bu sohadagi harakatiga keskin zarba berishi kerak". Shu kabi bahonalar asosida tuzum dushmanlari deb hukumatni qo'llamaganlarni yo'q qilishga kirishiladi.

Xullas, ko'rib o'tilayotgan yillarda mustamlaka siyosatini ko'klarga ko'tarishga harakat qiladigan, qatag'on apparatini ishga solishga imkon beradigan mudhish tuzum shakllandiki, bu narsa respublikaning boshqa hududlari kabi Jizzax vohasida ham o'ziga xos tarzda amalga oshirilib borildi. Mazkur hududda ham davlat xo'jaliklarida ishlagan, partiya tashkilotlarida faoliyat yuritgan fidoyi xodimlar arzimagan ayblovlar bilan partiyadan o'chirilib, ishdan haydalgan.

Sho'rolar tomonidan olib borilgan bu mudhish siyosat ba'zi hollarda butun-butun oilalarning bo'linib ketishiga, kishilarning shaxsiy fojealariga aylanib qolishiga sabab bo'lgan. Odamlar o'z nomini oqlash uchun, ishga tiklanish uchun, talabaligini tiklash uchun hattoki, o'z otasi, ukasi yoki akasidan voz kechishiga, umuman ijtimoiy kelib chiqishini yashirishga majbur bo'lardilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иванова Г.М. История ГУЛАГа. 1918-1958: социально-экономические и политико-правовые аспекты. Москва: "Наука", 2006.

2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. /Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T-7. T.: "O'zbekiston", 1999.
3. Karimov N. "Katta qirg'in"ning kelib chiqish sabablari va omillari. T.: "Fan", 2013.
4. "Milliy Turkiston" jurnali, 1962 yil, 93-son.
5. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Birinchi kitob. 1917-1939 yillar. T.: "O'zbekiston", 2019.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. Uchinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2007.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Beshinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
8. Qozoqov E., Xudoyberdiyev T. Chaman ichinda bir gul (Forish tumani tarixi va bugungi hayotidan lavhalar). T.: "Sharq", 2020.
9. "Barcha vazifalarni hal etaturg'an siyosiy ma'raka". Zomin. "Kolxoz g'alabasi" gazetasi. 1935 yil 2 fevral soni.
10. "Botirov-savdogar". Zomin. "Kolxoz g'alabasi" gazetasi. 1935 yil 19 yanvar.
11. "Jinoyatchi qishloq vakili". Zomin. "Kolxoz g'alabasi" gazetasi. 1935 yil 19 yanvar soni.
12. "Mo'minovga qaqshatqich zarba berildi". Zomin. "Kolxoz g'alabasi" gazetasi. 1935 yil 7 fevral soni.
13. "Yangi obod" kolxozi yotlar qo'lida". Zomin. "Kolxoz g'alabasi" gazetasi. 1935 yil 2 fevral soni.
14. "Birlashgan kolxozi quloqlardan tozalansin". Zomin. "Kolxoz g'alabasi", 1935 yil 30 mart soni.

UO'K 78.075

TEMURIYLAR DAVRIDA MUSIQA SAN'ATI

J.S.Mahmudov, talaba, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar davridagi musiqa madaniyati haqida so'z borib, bu davrda musiqaning kirib kelishi va uning rivoj topishi, musiqaga bo'lgan munosabatlar haqida so'z boradi. Bundan tashqari yirik musiqashunos olimlarning izlanishlari natijasida topilgan manbaalar, ularning fikr va mulohazalari hamda ular haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: madaniyat, Temuriylar davri, musiqa, madaniyat, san'at, musiqashunos, nog'ora, do'mbira.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о музыкальной культуре времен Тимуридов, о проникновении музыки и ее развитии в этот период, об отношениях к музыке. В нем также представлены источники, найденные в результате исследований крупных ученых-музыковедов, их мнения и мнения, а также подробная информация о них.

Ключевые слова: культура, эпоха Тимуридов, музыка, культура, искусство, музыковед, барабан, барабан.

Abstract. this article will talk about the musical culture of the Timurid era, talk about the penetration of music and its development during this period, about the relationship to music. In addition, the sources found as a result of the research of major musicologists, their opinions and opinions, as well as detailed information about them are presented.

Keywords: culture, Timurid period, music, culture, art, musicologist, drummer, Drumstick.

O'zbek harbiy zadogonlarining yuksak marifatli vakili bo'lgan Soxibqiron Amir Temur musiqa sanatinining muhim estetik ahamiyatini, jangovorlik ruhiyatini oliy darajasini saqlab turuvchi katta kuch deb bilgan va uning rivojiga hamisha etibor berib kelgan. U tarixda birinchi bo'lib, askarlarni jangovor bayroqlari va musiqa cholg'ulari bilan takidlash odatini harbiy udumga olib kirgan. «Amir qildikim, deb yozadi u «Tuzuklar»ida, qaysi bir amir biron fatx etsa, yo g'anim lashkarlarini engsa, uni uch narsa bilan mumtoz qilsinlar - faxrli kitob, tig' va nog'ora berib uni Baxodir deb atasinlar».

Shunisi etiborliki Amir Temur lashkarlarida harbiy matonat, shijoat, nishoni, jangchilarning tabaqa va martabalarining ko'rsatuvchi har biy darajada belgisini anglatgan. Amir Temurning musiqa sanatinini yuqori darajada baxolashi. Cholg'ulardan har bir nishon, jasorat ramzi sifatida foydalanish-jahon sanati tarixida mislsiz voqeadir. Shunga qaramasdan «Temur tuzuklari» jangchilarni safarbar etish chog'ida inson ovoizidan, ayrim maxsus intonatsional tizilmalardan keng foydalanilgani haqida malumotlar keltiradi. «Yana amr etdim,-deydi u, shoxlar g'anim lashkarlariga ko'zlari tushishi hamono, baland ovoz bilan «Ollohu Akbar» deb takbir aytsinlar va suron (jangovor chaqiriq «Ur xo-ur!») solib, dushman sherigi o'stiga bostirib borsinlar». [1]

Amir Temur armiyasining harbiy orkestri puflama va zarbli cholg'ularning xilma- xil turlaridan tashkil topgan edi. Hususan nog'ora, juft nog'ora, qo'sh nog'ora, (naqqoi), dovul (duxul) surnay singari cholg'ular keng qo'llanilgan. Bir qalani zabt etish manzarasini mashhur tarixchi Ali Yazdiy qo'yidagicha tariflaydi: Unda (yani qala) 300 erkak duxul va surnaylarni chalish bilan mashg'ul erdi. Sohibqiron harbiy orkestrning, ayniqsa puflama cholg'ular guruhi Somoniylar davrida mashhur bo'lgan karonay (hozirgi karnay) nayni rumiy bug, nofir, tirsaki karnay, T.S.Vizgola boyitgan edi. Harbiy musiqa turlarining mazmuni ohang tuzumi xususida manbalarda malumotlar keltirilgan, ularning notalari va usul shakllarigina saqlab qolingan. Masalan: Abduqodir Marog'iy o'z risolalarida Samarqandda ijod qilgan «Zarbul- Fatx» va «Sho'xiy» usullarini keltiradi.

Shunday qilib Temur va temuriylar davrida musiqaning ko'pgina turlari singari harbiy Amir Temur orkestrida, shuningdek musulmon Sharqida nom olgan, mashhur bo'lgan talba va misdan yasalgan jaros (tarelka bo'lsa kerak) urma asboblari keng foydalanilgan. Musiqiy risolalarda oxirgi asbob, yani jarosning tuzilishi haqida malumotlar keltirmaydi. Biroq Alisher Navoiy shariyatida jaros tez-tez eslatiladi.

Chun valvala chekti kuy aro tabli asos

May ich ancha tegrikim etar savti jaros

Harbiy orkestr ushbu davrlarga kelib turkiy xalqlar ananalari bilan bog'liq yana bir urma asbob- kavarka (Navoiyda kavarga) hisobida yana boyiydi. Uning tasviri, minatyuralari saqlanmagan, musiqa risolalarida eslatilmaydi, biroq Sharofiddin Ali Yazdiyning malumotlariga qaraganda kavarta qo'sh nog'ora toifasiga mansub zarbli cholg'u asbobi turi bo'lsa kerak, deb taxmin qilish mumkin: «Lashkar hozir bo'lib, turtib berildi kavarga va burgux urib yuzlandilar...»

Kovarga «Zafarnoma»da juda ko'p tilga olinadi, jang manzarasining doimiy musiqiy ramzi sifatida tasvirlanadi. Ammo u so'ngi asrlarga oid manbalarda deyarli qayd etilmaydi. Soxibqiron harby orkestrning ayniqsa, puflama, cholg'ular guruhi sozlarining boyligi va xilma-xilligiga bilan farqlanadi. Biroq uni Qur'oni Karimdan boshlab so'nggi asrdan manbarida qayta – qayta eslatuvchi Sur va jangu jadallarni doimiy ishtirokchisi Suron Surining kattaroq biron turi, deb faraz qilish mumkin. Bunday taxmin Navoiy keltirgan malumotlar asosida takidlanishi mumkin.[2]

Temur davrida ananaviy orkestriga yana bir yangi puflama cholg'u asbobi turi- burg'u kirib keldi. Uning turkiy odatlari madaniyati bilan bog'liqligi uning nomlanishidan ham ko'rinib turibdi. G.Dj Formerning ko'rsatishicha cholg'uning nomi Temur davrida burg'u deb atalgan. Ali Yazdiy keltirgan bir malumotda aytiladiki, Qarshi shaxrining hamal qilinishi chog'ida «Soxibqiron hazrati farmon berdilarki - burg'u chalsinlar, oqibat Qarshi axolisini ko'zlarida uyqu qochib, nodir burg'u tovushlardan toka yur dudi ularning boshlariga urdi. Qarshi zabt etilgandan so'ng soxibkor, Darveshak burguchi ismli harbiy sozanda xizmatini aloxida takidlaydi keyinchalik, Bobur lashkarlarini musiqiy ramzi sifatida Hindiston madaniyatiga kirib keladi. Qadim davrdan hozirgi kungacha mashhur bo'lgan surnay bilan bog'liq «Chabig'»va cholg'ulari keng qo'llaniladi. Xoji Abdulqodir Marog'iyning malumotlariga qaraganda, chabig'. Darhaqiqat burg'uning asosan turkiy xalqlarning asl yurti Sibir va Olgoyda yaShashni uning shohi hozirgacha shimoliy elatlarda cholg'u sifatida ishlatilishini etiborga olsak, Formerning takidi to'g'ri ekanligiga amin bo'lamiz. Shoximan puflama cholg'u turlari Markaziy Osiyoda turk xoqonligi davridan boshlab tarqala boshlaydi. Xorazmda topilgan 6-7 asrlarga mansub kumush tovoqda ettita burg'uchidan iborat harbiy orkestr tasvirlanadi. Unda aks ettirilgan sozandalarning sovut, tubgalari va liboslari ham temuriylar davri harbiy kiyim-boshlarga juda o'xshash, xullas Xorazmlik turkiy lashkarboshi atrofidagi burchilar orkestrining Amir Temur armiyasida xizmat qilgan burg'uchilarining qadimgi ajdodlarimiz moxir sozandalar ularga yordamchi pardalar teshikchalarini qo'shishgan.

Harbiy musiqa turlarining mazmuni ohang tizimi xususida manbalarda malumotlar keltirilgan. Ularning faqat nomlari va usul shakllarigina saqlanib qolingan masalan, Marog'iy o'z risolalarida Samarqandda ijod qilgan. «Zarbo'lfatx» va «Davriy Sho'xiy» usullarini keltiradi. Xullas, Temur va temuriylar davrida harbiy musiqa mustaqil janr sifatida uzil - kesil shakllanadi, harbiy orkestr esa yangi cholg'ular bilan yanada boyiydi. «Marmar hofoz to'g'risida o'tirgan shirakayf Mironshoh raqqosalar o'yini tugamay turib, sozanda va xonanda Mavlono Mahammad Qubistonga va o'tkir nafasli hofiz Abdulqodir Marog'iyga ishora qilib «Qo'shiq boshlang», - farmon qildi. Faryod

qiluvchi g'ijjak nolasiga nay navosi qo'shilib, ko'ngillarni sel qilib oqizdi, qo'shiq so'zlariga mahliyo bo'lib Mironshoh ko'z yoshlarini to'xtata olmaydi».[3]

Mazkur misralarda tarixiy haqiqat, sanatimiz tarixi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Haqiqatdan ham Davlatshoh Samarqandiyning tarificha, Temur va Temuriylar zamonida sanat ayniqsa, musiqa sanati rivoj topgan. Tariqat va haqiqat manzillaridan ogoh etuvchi tasavvufiy musiqa asarlari «Novo», «Rost» maqomlari, «Munojot», «Ushshoq», «Bayot» quylari shu davrda ravnaq topgan. Temur va Temuriylar zamonida ilm va sanat ahli benihoya qadrlangan. Davlatning olamga shon – shuhrati istagi hukmdorlarni va naqqosh va hofizlarini to'plashga imkon yaratganligi tarixiy manbalardan malum. Ayniqsa, Klavixoning «Kundaliklari» da bu masala oydinlik bilan yoritilgan. Tarixiy manbalarni varaqlar ekanmiz, Sheroz hukmdori Ibrohim Mirzo va Xirof hukmdori Boysunkur Mirzo o'rtasidagi xat yozishmalarida hofiz suf Andijoniyning Sherozga yuz ming dinor naqd tillo evaziga yuborish masalasi yoik Boysunkur Mirzoning o'z sevimli hofizini Sherozga yubormaganligini guvohi bo'lamiz. Shuningdek, otdan yiqilib, miyasi lat egan Mironshohni atrofidagi bazm tashkil qiluvchilar «uni yo'ldan ozdirgan, saltanatni boshqarishdan chalg'itgan», - degan tuhmat ostida qolgan hofiz Marog'iyga Amur Temurni o'zi uning shirali ovozi va mayi» quron tilovatidan keyin ozod qilib yuborganiga tarixiy man'alar guvoh.

«Boburnoma»ni varaqlar ekanmiz, XV – XVI asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida rasm bo'lgan ananaviy tomosha sanatining ko'pgina turlaridan voqif bo'lamiz. Masqara, taqlid, mutoiba, raqs, guyandalik, mualloq, poyi Chubin (yog'och oyoq), kushtigirlar (ko'rash), qabox o'yini, chavgon, tirandozlik (o'q – ey otish), qo'chqor, tuya, fil, kiyik urishtirishlar, maymun o'ynatish, shatranj va nard o'ynilari shu jumladandir. Bizning davrimizdagi tushunchalar bilan yondoshadigan bo'lsak, mazkur xilma – xil tomshalarni teatr – raqs, tsirk sanatlari va sport deb qarashimizga to'g'ri keladi. Temuriylar sultonlar, Alisher Navoiy va Bobur (sultonlar) davrida ham bu sohalar faxrlanib turgan, lekin ular orasida qat'iy chegara – to'siq bo'lgan emas. Zotan, ijrochilar sanati va sportning bir necha xilidan o'z malakalarini namoyon qilganlar. Bunga Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, tamomi arqoni, davlat shahzodalari suygan pahlavon Mahmud faoliyati yorqin misol bo'la oladi, u sozda, ashulada, zarofatda, zikr, samoda, ayniqsa, ko'rash ilmida tengsiz ekan.[4]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kundalik hayotimmizda, jamiyatimizning madaniyatini vujudga keltirishda, uning manaviy hayotida, davrimizga munosib har tomonlama barkamol badiiy didli, sog'lom fikrli yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda musiqa sanatining orni ahamiyatli bolib kelmoqda. Jumladan, temuriylar davrida yaratilgan kuy va qoshiqlar kishi qalbini oziga rom qilib, asrlar osha xalq uchun ilhom manbai bolib va insonlarga manaviy ozuqa berib kelmoqda. Amir Temur davrida bebaho musiqa durdonalarini yaratilganligi hozirgi milliy musiqamizga asos bolish bilan bir qatorda, doimo gozallikka tashnalik sezgan inson qalbi toridan orin olib kelmoqda. Inson qalbi gozallikka tashnalik sezish bilan bir vaqtda gozallik muhitidan ozuqa oladi va shakllanadi. Musiqa bu sanat, sanat esa mojizadir. Yurak va miyaning shunday xilvat joylari borki, unga faqat sanat vositasidagina kirish mumkin" degan edi sharq mutafakkiri Abu Ali Ibn Sino. Sanat ijtimoiy ong shakllaridan biri bolib, insoniyat manaviy madaniyatining tarkibiy qismi, dunyoni manaviy anglashning maxsus turidir. Milliy istiqlof mafkurasini yoahlar ongiga singdirish jarayonida san'at, musiqa alohida o'rin tutadi. San'at insoniyatning ezgulik tomon harakati uchun zarur bo'lgan o'zaro muloqot vositasi bo'lib, turli qit'alar va davlatlarni bog'laydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Saloxiddin Toshkandiy.Temurnoma.Toshkent-1991."Cho'lpon.
- 2.Sharafiddin Ali Yazdiy.Zafarnoma.Toshkent-1997.
- 3.Tashkanbayev.X.Amir Temur va Temuriylar davrida san'at va madaniyat. <https://shosh.uz/amir-temur-va-temuriylar-davrida-sanat-va-madaniyat/>.
- 4.Boburnoma.Toshkent-1960. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekcha_Vikipediya#

SHARQ OLIMLARINING TABIIY FANLARGA QO'SHGAN HISSALARI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

A.B.Nuriddinova, talaba, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Nasr Farobiy, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning tabiiy fanlarning rivojlanishi uchun qo'shgan ulkan hissalari haqida qisqacha ma'lumot berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Boburnoma, Saydana, Seylon, Mineralogiya, Jayhoni, Algoritm, Algebra- Al jabr, Yerning tasviri, Bayt ul hikmat, hashshob

Аннотация. В статье делается попытка кратко рассказать о большом вкладе наших предков в развитие естественных наук, таких как Абу Наср Фароби, Аль-Хорезми, Абу Райхан Беруни, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улугбек, Захириддин Мухаммад Бабура.

Ключевые слова: Бобурнома, Сайдана, Цейлон, Минералогия, Мир, Алгоритм, Алгебра
»« Al ugnezenie, obraz Zemli, Bayt ul Hikmat, hashshob

Abstract. This article tries to give a brief information about the great contribution of our ancestors to the development of natural sciences, such as Abu Nasr Farobi, Al-Khwarizmi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulugbek, Zahiriddin Muhammad Babur.

Keywords: Boburnoma, Saydana, Ceylon, Mineralogy, World, Algorithm, Algebra -Al oppression, image of the Earth, Bayt ul Hikmat, hashshob

Kirish. Ma'lumki, tabiatshunoslik fanining rivojlanishi o'zining uzoq o'tmishiga ega. Botanika va zoologiyadan bilimga ega bo'lmay turib, o'simlikshunoslik va chorvachilikni, tuproqshunoslikni bilmasdan agrotexnikani ratsional rivojlantirish mumkin emas. Tabiatshunoslik fanini tobora rivojlanishida hozirgi zamon biologiya fanlarining o'rni beqiyosdir.

Inson g'or va chaylalarda yashab, o'zining kundalik ehtiyojlari uchun yovvoyi hayvonlarni ovlab, tirikchilik qilib yurgan davrlardayoq tabiiyot (ya'ni tabiat) fanining ilk kurtaklari vujudga kelgan va har xil ifodali tasvirlarga ega bo'lgan. Davrlar o'tishi bilan bunday ifodali tasvirlar shakllanib ov manzaralari, ovlanadigan hayvonlar va o'simliklar shakllari har xil toshlarga o'yib yozilgan va mulk sifatida avlodlardan-avlodlarga meros qilib qoldirilgan.

Jamiyat rivojlangan sari turmushni yengillashtirish omillari ham vujudga kela boshlagan.

Mana shunday omillardan biri yovvoyi hayvonlarni xonakilashtirish va iste'molbop o'simliklar urug'ini ko'paytirish bo'lib, ular inson yashaydigan manzilgohlarda doimo topilavermaganligi va ob-havo, iqlim sharoiti salbiy ta'sir etganligi tufayli vujudga kelgan. Bu esa o'z navbatida chorvachilik, hunarmandchilik va ibtidoiy san'at nishonalarini vujudga keltirgan.

Inson hayot kechirishining zaruriy omili bo'lib hunarmandchilik yuzaga kela boshlagan dastlabki davrlarda tosh, yog'ochlar bilan hayvonlar ovlangan, tirikchilik qilingan, ularning mahsulotlaridan zarur buyumlar yasagan, bu o'z navbatida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlashga olib kelgan.

Shunday qilib, miloddan ming yillar avval dastlabki yozuvlar tarzida oromiy yozuvi, so'ng sug'd, baqtriya va urxun-yenisey yozuvlari vujudga keldi. Keyinchalik yozuvlar muttasil o'zgarib, takomillashib bordi. Shu bilan birga tabiat, borliq, o'simlik va hayvonot dunyosi haqidagi kuzatishlar kengaya va chuqurlasha bordi, tabiiyot fanlari, u o'rganayotgan jarayonlar hamda hodisalar haqidagi tushunchalar ham takomillashdi.

Tabiat hodisalarining takomillashib, evolutsion tarzda rivojlanib borishdagi tushuncha va ta'limotlar Abu Nasr Farobiy, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi allomalimizning asarlarida o'z ifodasini topgan. Bu mutafakkirlarning asarlari astronomiya, matematika, geologiya, mantiq, grammatika, musiqa, metrologiya, topografiya, harbiy fanlar, axloq, siyosat bilan birga dehqonchilik, hunarmandchilik, ov san'ati, tibbiyot va tabiiyot kabi fanlarning rivojlanishiga ilmiy asos bo'ldi.

Asosiy qism. O'rta Osiyo mutafakkirlarining ilg'or g'oyalari. Uyg'onish davridagi tabiiyot ilmining, shuningdek, G'arbiy Yevropadagi tabiiyot ilmining yutuqlari umumiy biologiya,

anatomiya, fiziologiya va psixologiyaning rivojlanishi uchun asos bo'ldi. Tabiatning evolutsion rivojlanish nazariyasi, soddadan murakkabga o'sib borish, o'zgaruvchanlik, birlamchi va ikkilamchi signal sistemalari, tabiiy va sun'iy tanlash masalalari O'rta Osiyo olimlari tomonidan G'arbiy Yevropa olimlaridan 800—900 yillar oldin asoslanib berilganligi fikrimizning dalilidir.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ular haqida shunday degan edilar: *“Yurtimizni azaldan daholar yurti deb, haqli ravishda hamisha faxrlanib kelimiz. Imom Buxoriy, Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Mirzo Bobur kabi buyuk allomalarimiz o‘zlarining yorqin iste‘dodlari bilan butun jahonga dong taratganlar, ularni biz kelajak avlod ongiga singdirib borishimiz kerak”*. Dong‘i dunyoni tutgan mutafakkirlarimizning insonni o‘rab turgan tabiat bilan aloqalari haqidagi qarashlari bilan qisqacha tanishib o‘tamiz.

Abu Nasr Farobiy. Abu Nasr ibn Uzlug‘ ibn Tarxon Farobiy 873- yili Toshkentning shimoli-g‘arbida joylashgan keyinchalik tarixda O‘tror nomi bilan shuhrat qozongan Farobda xizmatchi oilasida tug‘ildi. Farobiy o‘z zamonasining yirik tibbiyot nazariyotchisi edi. U bu sohada o‘nlab ilmiy asarlar yaratdi Asarlarining umumiy miqdori 160 dan ortiq bo‘lib, ular astronomiya, falsafa, tarix, mantiq, psixologiya, musiqa, tabiatshunoslik, tibbiyot, kimyo sohalarini qamrab oladi.

Abu Nasr Farobiy odam a‘zolarining tuzilishi va unda kelib chiqadigan o‘zgarishlar, ya‘ni kasalliklar, ovqatlanish tartibining buzilishi, kasallikning oldini olish chora-tadbirlari, shuningdek, tabiiy, sun‘iy tanlanishlar haqida ma‘lumotlar qoldirgan.[3:10b]

Farobiy o‘z asarlarida sun‘iy (inson yordamida) turlarning vujudga kelishi singari tabiiy ravishda (inson aralashuvisiz) o‘simlik va hayvonlar turlarining paydo bo‘lishini ham dunyoda birinchi bo‘lib ta‘riflab, bu masalani Ch.Darvindan 1000 yil avval ha qilgan edi.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Zahiriddin Muhammad Bobur 1483- yili Farg‘ona hokimi Umarshayx oilasida dunyoga keladi. U Amur Temur avlodidan bo‘lib, otasi vafotidan (1494) keyin 12 yoshida podsho etib tayinlanadi. Bobur tadbirkor podsho bo‘libgina qolmay, o‘ta ma‘lumotli olim ham edi. Uning “Boburnoma” asari tabiatshunoslikning rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

“Boburnoma” O‘rta Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonning tabiiy geografik joylashishi, o‘simliklar va hayvonot dunyosi haqidagi biografik asar hamdir. Asarda Bobur har bir joyning xarakterli jihatlari, o‘simlik va u yerda tarqalgan hayvonlarning o‘ziga xos xususiyatlari haqida qimmatli materiallarni bayon etgan. Bobur asarlaridagi tabiat maskanlari va hodisalari, o‘lkaga oid geografik ma‘lumotlar, tasvirlar tabiatni o‘ganishda yos tabiatshunoslar va o‘lkashunoslarga dastur bo‘lib xizmat qilad.

Mirzo Ulug‘Bek. O‘rta Osiyoning buyuk olimlari dunyoning tuzilishi to‘g‘risida to‘g‘ri fikr yuritgan ajoyib mutafakkirlar bo‘libgina qolmay, balki mashhur mushohadachi ham edilar. XV asrda Ulug‘bek boshliq samarqandlik astronomlarning osmon jismlarini kuzatish sohasidagi ilmiy ishlari, ayniqsa, mashhurdir.

Samarqand hokimi Mirzo Ulug‘bek astronom olim, ma‘rifat parvar davlat arbobi ham edi. U o‘z mamlakatida fanlarni rivojlantirish uchun doimo g‘amxo‘rlik qilib keldi. Ulug‘bek Samarqandga turli joylardan olimlar olib kelib, ularning ishlashlari uchun sharoit yaratdi.

Ulug‘bek Samarqandda ilmiy madrasa ochib, uning boshchiligida astronomiya fani rivojlandi, yulduz yilining uzunligi 365 kun, 6 soat, 10 daqiqayu 8 sekundligini aniqladi. Texnika taraqqiy etgan hozirgi davrda aniqlangan joilduz yili uzunligi bilan Ulug‘bek aniqlangan bu muddat orasidagi bu farq bori-yo‘gi 1 daqiqayu 2 sekunddir.[2: 8b]

Ulug‘bek rasadxonasida olingan ma‘lumotlar eng aniq ma‘lumotlar hisoblanib, bir yarim asr mobaynida butun dunyo olimlariga xizmat qilib kelgan. Rasadxonada koinot xaritalari va globuslar bo‘lgan. Yer o‘qining orbita tekisligiga nisbatan necha daraja og‘ganligi Ulug‘bek rasadxonasida aniqlangan.

Ulug‘bek hokim bo‘lish bilan birga O‘rta Osiyo xalqlari ilm fani va madaniyatini dunyo fanining oldingi safiga olib chiqqan olimlardan biridir. Uning rasadxonasida “Yangi astronomiy jadvallari” (“Ziji Ko‘ragoniy”) yaratiladi. Ulug‘bek “Zij Ko‘ragoniy” asari bilan butun dunyoda samoviy jismlarni tadqiq etuvchi olim sifatida shuhrat topdi. Ulug‘bek singari ko‘plab o‘zbek olimlarining asarlari dunyoga keng tarqalib, astronomiya, geografiya kabi fanlar taraqqiyotig ulkan hissa bo‘lib qo‘shildi.

Abu Ali Ibn Sino. Buyuk olim Abu Ali ibn Sino (980- 1037) ham Beruniy kabi tabiiyot fanining turli sohalarida ijod qilgan.

Abu Ali ibn Sino dunyoga mashhur “Tib qonunlari” asarining muallifidir. Mazkur asar 5 ta kitobdan iborat. Ularda odam tanasi a’zolarining tuzilishi, vazifalari, turli kasalliklar, ularning kelib chiqish sabablari, oddiy va murakkab dorilar, ularni tayyorlash va bu dorilarning tana a’zolariga ko’rsatadigan ta’siri haqida ma’lumotlar keltiriladi. Ibn Sino o’simlik, hayvon va odamda o’xshashliklar mavjudligi, ularning oziqlanishi, ko’payishi, o’sishi haqida to’xtalib o’tadi.

Shunday qilib, O’rta Osiyoda tabiat fanlarining rivojlanishida buyuk qomusiy olimlarning bajargan ishlari va bizgacha yetib kelgan asarlari tabiiyot tarixini o’rganishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.[1: 10-17]

Xulosa. Ilm-fanning rivoji uchun, insonlarni yaxshi hayot kechirishlari uchun o’zlarining ulkan bilim-salohiyatlarini sarf qilgan bobolarimizning faoliyatlari haqida qisqacha ma’lumot bera oldik holos. Shu qisqa ma’lumotlarda shuncha ishlarni amalga oshirgan insonlarning butun boshli hayoti qanday bo’lgan ekan. Ularni o’rganib, ularday inson bo’lishga harakat qilishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Nuriddinova M. I. Tabiatshunoslikni o’qitish metodikasi: (o’quv qo’lanma) O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi. -T.: Cho’lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005. -240 b.
2. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov Tabiatshunoslik va uni o’qitish metodikasi // Darslik. T.: “Barkamol fayz media”, 2018, 456 bet.
3. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. o’quv qo’llanma: O’E.Xo’janazarov, Sh.Yakubjonova.:T “Barkamol fayz media” nashriyoti, 2018-yil - 208 bet.
4. P.S.Sultonov. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. Darslik. -T. “Musika” nashriyoti. 2007. - 235b

UO’K 94(470+571)18/1917

YETTISUV VILOYATIGA KO’CHIRUVCHILIK SIYOSATINING OMMAVIY TUS OLIISHINING SABABLARI VA BUYUK DAVLATCHILIK MOHIYATI

U.M.Ortiqov, o’qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti akademik litseyi, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Rossiya imperiyasining Turkiston o’lkasidagi Yettisuv viloyatiga ko’chiruvchilik siyosatining ommaviy tus olishining sabablari va buyukdavlatchilik mohiyati haqida so’z boradi. Maqoladagi ishlatilgan barcha ma’lumotlar tarixiy faktlar hisoblanib, shu davr haqida ko’plab adabiyotlardan foydalanilgan, shuningdek mazkur davr tarixiga oid ko’plab terminlar qo’llaniladi.

Kalit so’zlar: Turkiston general-gubernatorligi, Chorizm, imperiya, metropoliya, posyolka, kazaklar, mustamlaka, uezd.

Аннотация. В данной статье рассматриваются причины популяризации политики укрепления Российской империи в Семереченском районе Туркестанского края и суть великой государственности. Вся информация использованная в данной статье считается историческим фактом, использует литературу данного периода, также исторические термины этого периода.

Ключевые слова: Генерал-губернаторство Туркестанское, царизм, империя, митрополия, деревня, казаки, колония, уезд.

Abstract. This article talks about the reasons for the mass nature of the Russian Empire's resettlement policy in the Yettisuv region of the Turkestan region and the essence of great statesmanship. All information used in the article are historical facts, many literatures about this period are used, and many terms related to the history of this period are used.

Key words: General-governorship of Turkestan, Tsarism, empire, metropolis, settlement, Kazakhs, colony, uezd.

XIX asrning oxiri – XX asrning boshlari Rossiya imperiyasi uchun og’ir davr bo’ldi. Chorizmning tashqi siyosati Sharqda Xitoy va Yaponiya, G’arbda Germaniya va Avstro-Vengriya bilan munosabatlarni murakkablashishiga, AQSh bilan esa munosabatlarning, umuman,

yomonlashishiga olib kelgan edi. Rossiya Yaponiya bilan 1904-1905 yillarda urushda mag'lubiyatga uchrangani imperiya ahvolisini yanada og'irlashtirdi.

Rossiyaning hukmron doiralari mamlakatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy jarayonlarning tahlili asosida birinchi navbatda qishloq xo'jaligida yangi va chuqur islohotlarni amalga oshirish zarurligini, ichki guberniyalarda sanoatning rivojlanishini kengaytirish va jadallashtirish ahamiyatini anglashdi. Boz ustiga iqtisodiy inqiroz va 1900-1901 yillardagi hosilsizlik, qurg'oqchilikning oqibatlari Rossiyaning 42 ichki guberniyalarida yoki Kavkazda krestyanlarning g'alayonlari sodir bo'lgani chorizmni tashvishga solgan edi.

Shunday vaziyatda Rossiyada iqtisodiy-ijtimoiy inqirozni bartaraf qilish bo'yicha turli takliflar, mulohazalar paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan alohida qayd etish zarurki, agar o'lka zabt etilgan vaqtdan XX asrgacha o'lkada rus aholi salmog'ini oshirish, asosan, Rossiya Turkiston general-gubernatorligi va Buxoro amirligi, Xiva xonligida strategik harbiy-siyosiy hukmronligini mustahkamlash bilan izohlangan bo'lsa, yangi asrda birinchi o'ringa metropoliyadan mumkin qadar ko'proq krestyanlarni mustamlakaga ko'chirish hamda Turkistonning resurslarini Rossiyadagi kapitalizm rivojiga xizmat qildirish vazifasi chiqdi. Turli g'oyalar, yondashuvlardan qat'iy nazar, bu vazifani hal etish uchun eng avvalo agrar masala o'z yechimini topishi kerak edi. Rossiyada ko'p yillar mobaynida mavjud bo'lgan amaliyot yangi sharoitda ham aholini chetga ko'chirishni taqozo etganday edi. Turkiston alohisiga urg'u berilganining sabablari esa – Rossiya sanoati paxta, ipak, teri, jun va boshqa qishloq xo'jalik xom-ashyosiga muhtojligi va bu yerda tub aholining hisobidan ruslarni joylashtirish, ayniqsa, Andijon qo'zg'olonidan keyin ko'rilgan ayovsiz choralardan so'ng ishlab chiqilgan rejalar bilan belgilanar edi. Amaldor va olim A.A.Kaufmann yozishicha, 1901- yil 8-iyunda qabul qilingan qonunga binoan, Osiyo Rossiyasida dvoryanlarga dehqonchilik uchun yer berish mo'ljallangan edi, lekin bu qonun amalga oshmadi, chunki, O'rta Osiyo hamda Sibirda pomeshchiklik yer egaligi joriy bo'lmagan edi [1]. Turkiston 1895 yildan ko'chiruvchilik uchun yopiq hisoblansa ham, 1901-1903 yillarda Rossiyadan bu yerga ko'p shaharlik kambag'allar va krestyanlar hech qanday ruxsatsiz ko'chib kelishdi. Birgina Farg'ona oblastida o'sha yillarda 8 rus posyolkalari paydo bo'ldi [2].

1904-yil 6-iyunda Sibirga, Turkistonga va Dasht o'lkasiga rus qishloq aholisining erkin ko'chishi to'g'risidagi qonun e'lon qilindi [3]. Ayni vaqtda, Dehqonchilik va davlat mulklari Bosh boshqarmasi Turkiston tub aholisi uchun ortiqcha deb topiladigan yerlarni musodara qilish, tortib olish masalalari bo'yicha bir qator takliflarni tayyorlagan edi.

1907-1908- yillarda Turkiston general-gubernatori bo'lgan N.I.Grodekov mustamlakada nasroniy aholining salmog'i juda oshganini, bo'sh yerlar yo'qligi va tub joy aholiga tegishli yerlarni muntazam ravishda musodara qilishning xavfli ekanligini hisobga olib, Rossiyadan aholini ko'chirib keltirishni biroz kamaytirish va o'lkada yangi yerlarni sug'orish, o'zlashtirish haqida o'z takliflarini imperiya rahbariyatiga kiritdi [4]. Bu takliflar inobatga olinmasa-da, keyinroq ular graf K.K.Palen va Dehqonchilik Bosh boshqarmasining boshlig'i A.V.Krivoshein tomonidan qo'llab-quvvatlandi va to'ldirildi.

Ko'chiruvchilarning yaxshi nazorat qilinmayotgan oqim ko'lamining bu qadar kattaligi, ko'chib kelganlarning tub aholiga nisbatan bedodligi bilan birga mustamlakachi ma'muriyatning ishini qiyinlashtirib qo'yishini yaxshi anglagan P.A.Stolipin taklif etgan agrar islohotining Rossiya ichidagi oqibatlarini mustamlakalar hisobiga yumshatishga harakat qilgan chorizm asosiy muammoni – ko'chirib keltirilganlarni yer maydonlari bilan ta'minlash, ya'ni hal etish yo'lini izlay boshladi. Gap shundaki, bu davrda Turkistonda bo'sh davlat yerlari qolmagani holda o'troq aholidan, hatto ko'chmanchi aholidan yoki ekiladigan va yaylov yerlarni zo'rlik bilan tortib olish amaliyotini davom ettirish imkoniyati ham qolmagandi.

Bu haqda imperiya hukumatiga va Rossiyaning sanoat-moliya doiralarga Turkistonni tekshirish, taftish qilish natijalari bo'yicha hisobotlardan, mustamlakachi harbiy-ma'muriy organlarning ma'ruzanomalaridan ham ma'lum edi. Masalan, 1907- yilda Turkistonga 427339 nafar ko'chirilganlar yetib kelgach o'lkada 15 yangi rus qishloqlari paydo bo'lgach, [5] Turkiston Harbiy okrugining Bosh shtabi 1908- yil 13- yanvarda Rossiya Harbiy vaziriga yo'llagan ma'ruzanomada, xususan, quyidagilarni bildirdi: «Yer tuzish va dehqonchilik Bosh boshqarmasi tomonidan

Turkistondagi ko'chirish siyosati yo'nalishi bilan Turkiston general-gubernatorining fikri o'rtasidagi tub ziddiyat shundan iboratki, mazkur Boshqarma Rossiyaning ichki, asosan Yevropa qismi guberniyalaridan aholini Turkistonga bag'oyat jadallik bilan ko'chirib keltirib joylashtirishi mumkin bo'lgan va juda muhim ish deb, Turkiston ma'muriyati bu ishga ko'maklashishni, yumshoq qilib aytganda, aslo istamayotganini bu ishga yagona to'siq deb hisoblaydi. General-gubernator esa, o'z tomonidan, o'lkadagi ma'muriyatning boshqa vakillari singari, bunday joylashtirish davlat ahamiyatiga egaligini to'liq anglagan holda, ayni mahalda o'lkada bo'sh sug'orma yerlar yo'qligini amalda isbotlamogda» [6]. Turkistonda 1906-yilgacha kazaklar va rus krestyanlari uchun mahalliy dehqonlardan va ko'chmanchi aholidan 1 mln. 100 ming desyatina yer tortib olingan edi [7].

Masalan, Farg'ona, Sirdaryo va Samarqand oblastlarida ko'chirib keltirilayotgan va o'zboshimchalik bilan ko'chib kelayotgan rus aholini ta'minlash uchun 1906-1910 yillarda 4432 desyatina sug'oriladigan yerlar tub aholidan tortib olindi [8]. Bu yerlarda 8 mingdan ko'proq ruslar yangi posyolkalarni barpo qilishdi [9]. Boz ustiga, Turkistonga ko'chib borgan va borayotgan rus (belorus, ukrain) aholining ahvolini yaxshilash, tub aholiga nisbatan milliy, ijtimoiy zug'umni kuchaytirish maqsadlarida 1910-yil 19-dekabrda «Ko'chirish uchastkalariga aylantirish maqsadida, boshqa davlat ehtiyojlari uchun Turkiston ko'chmanchilarining ortiqcha yerlarini ularning tasarrufidan chiqarib, musodara qilish to'g'risida» qonun qabul qilindi [10]. Bu qonun, aslida, ko'chirib keltirilganlar, asosan pravoslav e'tiqodidagilar tomonidan tub qishloq aholi yerlarining, mehnat qurollarining va ko'pincha mol-mulkining ham tortib olinishini rasmiy ravishda rag'batlantirib borganligini manbalarda uchratish mumkin.

Biroq, Turkistonda tub aholidan tortib olingan «ortiqcha» yerlarga o'ziga to'q krestyanlar emas, balki yana qashshoqlashgan odamlar ko'chuvchilarning ko'pchiligini tashkil qilardi. Yangi yerda kun ko'rishi qiyin bo'lganligi sababli, masalan, 1911-yilda ularning 81 foizi, 1913-yilda esa 99 foizi o'z yurtiga, ilgari yashagan mintaqalarga qaytib ketishdi [11].

Shunday vaziyatni hisobga olgan imperiya hukumati tayyorlagan va 1914-yil 28-iyunda podsho tomonidan tasdiqlangan qonunga ko'ra Turkistonga «moddiy ta'minlangan, eng kami 1000 rub. turadigan mulkka ega nasroniylargina ko'chishi mumkin» edi [12]. Lekin o'sha yilning 1-avgustida boshlangan birinchi jahon urushi chorizmning aholini ko'chirish siyosatini, Rossiyadan Turkistonga va Dasht o'lkasiga aholini ko'chib kelish amaliyotini keskin o'zgartirdi.

Farg'ona, Samarqand va Sirdaryo oblastlariga esa 1901-1917 yillarda Rossiyaning ichki guberniyalaridan va Kavkazdan nasroniy aholini ko'chirish ilgarigi davrga qaraganda ancha faolroq va keng miqyosda amalga oshirilishini qo'yidagi sabablar orqali asoslash mumkin. Birinchidan, boshqa hech qanday hududlarda paxtani, ipakni yetishtirish imkonini yo'qligi bo'lsa, ikkinchidan, ayni shu oblastlarda sanoat, hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi va savdo juda rivojlangan bo'lib, mahalliy aholining iqtisodiy, xo'jalik mavqeyi mustamlakachi tadbirkorlarga kuchli raqobat qilayotgan edi. Uchinchidan, ayni shu oblastlarda sug'oriladigan va o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan, masalan, Mirzacho'lda, Markaziy Farg'onada, Zarafshon vohasida yerlar ko'p edi. Bu esa Rossiyaning to'qimachilik sanoati qayta ishlashga ixtisoslashganligi bois paxtaning amerikalik navlarini ko'plab yetishtirish istiqbollari kengaytirardi.

To'rtinchidan, Samarqand, Sirdaryo, ayniqsa, Farg'ona oblastlarida ko'pgina qazilma boyliklar mavjudligi ma'lum edi. Rossiya kapitalistlari esa bu boyliklarni o'z manfaatlarini qondirish uchun sarflashga intilgan, shuning uchun tog'-kon, neftni, turli ma'danlarni qayta ishlovchi korxonalarni barpo etgan.

Beshinchidan, Krasnovodskdan Ashxobod va Qizil Arvot orqali Samarqandgacha 1887- yilda temir yo'l o'tkazilgan bo'lsa, Orenburg-Toshkent temir yo'li XX asrning boshlarida o'tkazildi. 1910-yilgacha esa temir yo'llar butun Farg'ona oblastini qopladi. Shu tufayli Rossiyaga beqiyos ko'p paxta, ipak, mis, ko'mir va boshqa mahsulotlarni olib ketishdan tashqari, ilgari olib ketilishi qiyin bo'lgan yuklarni (tirik qo'y, qora mol, ot, parranda) ham tashishi uchun imkon yaratildi. Chorizm va mustamlaka ma'muriyati uchun temir yo'llar rus aholini, qo'shinlarni hamda zavod-fabrikalarga, konlarga, qishloq xo'jalikka zamonaviy texnikani asbob-uskunalarini, Rossiyada ishlab chiqilgan boshqa mahsulotlarni ko'plab yetkazish muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

1910- yil 19- dekabrda qabul qilingan qonunga ko'ra Turkistonga ko'chirib keltirilayotgan, aksariyat hollarda o'zboshimchalik bilan kelayotgan rus aholi tub millatli dehqonlardan, ko'chmanchi chorvadorlardan zo'rlik bilan tortib olish yo'li bilan yerlik bo'lgan. Shu bilan birga, Mirzacho'lning Xo'jand uezdiga qarashli qismida, 1913 yilda Romanov kanali ishga tushirilgach, bu yerga ko'chib keluvchi har bir oilaga 8-10 desyatinadan sug'oriladigan yer berilishi tufayli tez orada 6 rus posyolkalari tuzildi [13].

Masalan, Toshkentning yangi (rus) qismida 1910 -yilda rus, ukrain, belorus, yahudiy millatlariga mansub 70462 kishi, Samarqand, Xo'jand, Kattaqo'rg'onda 22001 kishi bo'lgan [14]. Shunga ko'ra aytish mumkinki, A.P.Fomchenko Toshkentda 1914- yilda rus aholi 50 ming kishini tashkil qilgan [15] deb ko'rsatishi xatodir. Kaspiyorti oblastida va Amudaryo bo'limida rus aholining aksariyati shaharlarda, temiryo'chilar, baliqchilar posyolkalarida joylashgan edi. Rossiyaning hukmron va harbiy doiralari uchun Turkistonda tom ma'noda buyukdavlatchilik siyosatini yanada kuchaytirishga birinchi jahon urushi bilan bog'liq muammolar ham sabab, ham bahona bo'ldi.

Jahon urushi yillarida nafaqat Turkiston aholisi, balki Buxoro amirligi va Xiva xonligi aholisi uchun hayot kechirish haddan tashqari og'irlashib ketdi, chunki bu davrda markaziy guberniyalardan ko'chib kelayotganlarning oqimi bilan Rossiyaning G'arbiy rayonlaridan kelayotgan 70 ming qochoqlarning oqimi qo'shilib ketdi. Bundan tashqari, 1914-yil sentabridayoq Turkistonga, ayniqsa, Samarqand, Sirdaryo va Yettisuv oblastlariga Avstro-Vengriya, Germaniya, Polsha, Serbiya armiyalariga va cheklar, slovaklarning qo'shinlariga mansub asirlar jo'natila boshladi. Turkiya armiyasining Sibir lagerlaridan qochgan harbiy asirlari kela boshladi. 1917-yil fevralida o'lkada 200 ming nafardan ziyod harbiy asir bor edi [16]. Ularni moddiy jihatdan ta'minlash tub aholining zimmasiga tushgandi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Turkiston ma'muriyati rus aholini o'lkaga yoppasiga joylashtirishdan tashqari, rus armiyasiga yordam uchun mahalliy aholidan oziq-ovqat, arava, qo'y, ot, tuyalarni zo'rlab tortib olib, avvalgi soliqlar miqdorini oshirdi, yangi soliqlarni, shu jumladan, harbiy soliqni joriy etdi. Mustamlakachilikka yo'l og'ishmay amalga oshirilganidan, yuqorida keltirilgan faktlardan tashqari, imperiya Vazirlar Kengashining Samarqand, Sirdaryo va Farg'ona oblastlarida sug'orma yerlardan olinadigan soliqni 100 foiz va lalmi yerlardan olinadiganini 50 foiz oshirish to'g'risida 1914- yil 24- dekabrda chiqargan farmoyishi bundan dalolat beradi. General-gubernatorlikning Kaspiyorti va Yettisuv oblastlariga mazkur farmoyish tegishli bo'lmadi, chunki u yerlarda sug'orma va ishlanma yerlarning asosiy qismi podsholikka, kazaklarga, mustamlaka amaldorlariga, armiya zobitlariga, ko'chirib keltirilgan ruslarga qarashli edi [17].

Rossiya aholisining bir qismini Turkistonga olib kelish sabablarini va shart-sharoitlarini va o'lkada tub aholisining iqtisodiyotini, shu aholini soliqqa tortish tizimidagi o'zgarishlarni aniqlash ko'chiruvchilik manzarasini yaqqolroq ko'rish imkonini bermoqda.

Eng asosiysi, chorizm va mustamlaka ma'muriyati 50 ming kishilik rus armiyasini saqlab qolish, oshkora mustamlakachi va buyukdavlatchilik-shovinistik hokimiyat tizimini yaratish chorizmi deyarli 600 ming desyatina sug'orma yerni va deyarli 2 million desyatina ishlanmaydigan lalmi yerlarni zo'rlik bilan tortib olib, bu yerlarga Turkiston shaharlariga metropoliyadan 750 mingga [18] yaqin rus krestyanlarini, kazaklarni va shahar kambag'allarini ko'chirib keltirib joylashtirishga erishdilar.

Bularning barchasi Turkistonda jiddiy iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlarga, tub aholining hayotiga sezilarli va salbiy ta'sir qiluvchi oqibatlarga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кауфман А.А. Переселение и колонизация, ч.И, -С. 152-153.
2. ЎзР МДА, И-1-жамғарма, 1-рўйхат, 75-иш, 62 varaқ.
3. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. т.ХХІВ, СПб, 1907. С. 603-607.
4. Левтеева Л.Г. Присоединение Средней Азии к России в мемуарных источниках, С. 71-72.
5. ЎзР МДА., И-16-жамғарма, 1-рўйхат, 175-иш, 5-6-варақлар
6. Ўша жойда , 6-9-варақлар
7. Пален К.К. Материалы к характеристике народного хозяйства в Турк. Ч. II (таблицы).—СПб., 1911, С. 68.
8. Переселение и землеустройство за Уралом в 1906-1910 гг. – СПб, 1911. С. 51.
9. Гаврилов Н. Переселенческое дело в Туркестанском крае (области: Сырдаринская, Самаркандская и Ферганская). -С. 133.

10. ЎзР МДА, И-1-жамғарма, 1-рўйхат, 5141-иш, 1-4 варақлар; Вошинин В.П. Переселение и землеустройство в Азиатской России. Сборник законов и распоряжений. – СПб, 1915. С. 82-83.
11. ЎзР МДА, И-16-жамғарма, 1-рўйхат, 574-иш, 104-107, 124-128, 153-156, 247-250 варақлар.
12. Вошинин В.П. Переселение и землеустройство в Азиатской России. –С. 123.
13. Селскохозяйственный обзор Туркестанского края за 1915 год. – Ташкент, 1916, С.22.
14. Обзоры Сырдаринской, Самаркандской областей за 1910 год, С. 11-16.
15. Фомченко А.П. Русские поселения в Туркестанском крае, С. 72.
16. ЎзРМДА, И-25-жамғарма, 1-рўйхат, 182-иш, 16-17 варақлар; И-1-жамғарма, 32-рўйхат, 28 иш, 118 варақ; История народов Узбекистана. Т.ИИ. – Т., 1947; Шипек А. Военнопленные и их использование в мировой и гражданской войне. //Война и революция. М., 1928, №2; Матвеев А.М. Из истории иностранных интернационалистов в Средней Азии (1918-1920 гг.). //Труды ТашГУ, вып. 169. – Т., 1960.
17. Аминов А.М. экономическое развитие Средней Азии (колониальный период), С. 98.
18. Фомченко А.П. Русские поселения в Туркестанском крае, С. 71.

UO`K 34.7:331.5+331.56

O`ZBEKISTONDA AYOLLAR TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

F.B.Qanoatova, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotasiya. Maqolada mamlakatimizda isloxotlar sharoitida xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi uchun yaratilayotgan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, ayollar ishbilarmonligining o'ziga xos tomonlari, ayniqsa kasanachi va oilaviy tadbirkor ayollar faolligini ortib borayotganligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy islohotlart, biznes, ishbilarmonlik, xotin-qizlar, tadbirkorlik, raqobat, kasanachilik, oilaviy tadbirkorlik

Аннотация. В статье рассматриваются правовые, социально-экономические условия, создаваемые в нашей стране для развития женского предпринимательства в условиях реформ, особенности женского предпринимательства, особенно возрастающая активность женщин-домохозяек и семейных предпринимателей.

Ключевые слова: экономические реформы, бизнес, бизнес, женщины, предпринимательство, конкуренция, домашнее хозяйство, семейное предпринимательство.

Abstract. The article discusses the legal, socio-economic conditions created in our country for the development of women's entrepreneurship in the context of reforms, the features of women's entrepreneurship, especially the increasing activity of women housewives and family entrepreneurs.

Key words: economic reforms, business, business, women, entrepreneurship, competition, household, family business.

Bugungi kunda tadbirkorlar butun dunyo iqtisodiyotining qon tomiri hisoblanadi. Hatto Xitoy kabi buyruqbozlik iqtisodiyotida ham tadbirkorlar iqtisodiyotga qo'shgan hissalar uchun qadrlanadi va butun dunyo bo'ylab kompaniyalar bilan raqobatlashish uchun innovatsiyalar qilishga da'vat etiladi.

Jahon iqtisodiyoti zamonaviy infratuzilma va kommunikatsiyalar bilan birgalikda tadbirkorlik dunyosiga raqobatning yangi davrini kiritdi.

Mamlakatimizda ham iqtisodiy islohotlar sharoitida tadbirkorlik faoliyatini intensiv rivojlantirish, sohaga innovation texnologiyalar va usullarni joriy etish orqali yangi iqtisodiy yo'nalishlarni taraqqiy ettirishga e'tibor kuchaytirilmoqda. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, "Barchamiz tadbirkorlarga yelkadosh bo'lib, ularni doimo qo'llab-quvvatlashimiz shart. Bu borada ishbilarmonlarning haq - huquqlarini, ayniqsa, xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash - barcha darajadagi davlat organlarining asosiy vazifasi bo'lishi lozim"[1].

Mamlakatimizda aholining barcha qatlamlarini ijtimoiy-iqtisodiy faollikka yo'naltirilayotganligi asosida fuqarolar, ayniksa xotin-kizlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish ular bandligini ta'minlab borilayotganligidan dalolatdir. Tadbirkor ayol - bu ishlab chiqarish omillarini o'ylaydigan, tashabbuskor, ish jarayonini tashkil etadigan va jamoani birlashtiradigan, biznesni boshqaradigan, tavakkal qiladigan va shu bilan bog'liq iqtisodiy noaniqlik bilan shug'ullana oladigan ayoldir.

So'nggi paytlarda tadbirkorlikka qiziqish ortib borayotgani bu sohada ayollarning tadbirkorlikdagi alohida o'rnini ko'rsatmoqda. Darhaqiqat, mehnat bozorida ishtirok etish sezilarli

darajada oshganiga qaramay, ayollar tadbirkor sifatida hali ham kam namoyon bo'lmoqda. Chunki ayollar tadbirkor bo'lish yo'lida an'anaviy tarzda jiddiy to'siqlarga duch kelishgan.

BMT Rivojlanish Dasturi, Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan Ming yillik rivojlanish dasturiga doir o'tkazilgan tadqiqotlarda ham bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o'rni, iqtisodiy faolligi, ularning ta'lim olish imkoniyatlari va salomatligi masalalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam (malakasiz ishchilar, ayollar, keksalar, nogironlar va bolalar) manfaatlariga oid davlat siyosati tahlil qilingan[7].

Ayollar butun dunyo bo'ylab eng tez o'sayotgan tadbirkorlardan biri hisoblanadi. Biroq, ayollarning o'z-o'zini ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka qo'shgan hissasi erkaklarnikiga qaraganda ancha past ekanligi haqida keng fikr mavjud. Demak, tadbirkorlar orasida ayollarning kamligi aniq.

Birinchisi uchun, so'nggi yillarda qiziqish ortib borayotganiga qaramay, mavzu bo'yicha tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichida. Hukumatga kelsak, ular tadbirkorlik manbai sifatida xotin-qizlarning salohiyati iqtisodiy rivojlanishning qimmatli va foydalanilmagan manbasi ekanligini ko'zdan qochirish demakdir.

Aftidan, tadbirkor ayollar o'zlarining kasbiy rivojlanishlarini oshirish, o'z loyihasini yaratish yoki ish hayotini boshqarish va nazorat qilish kabi istak va umidlar asosida tadbirkorlikka kirishga ko'proq qiziqishmoqda. Erkaklar biznesga ko'proq kuch-quvvat sabab, masalan, ishsizlikka muqobil ravishda kirishadi.

Shunday qilib, ayollar tadbirkorlik uchun shaxsiy to'siqlarda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi, masalan, maxsus tayyorgarlikning yo'qligi, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, ijtimoiy va biznes tarmoqlariga kirishning kamligi yoki ish va oilani yarashtirishdagi qiyinchiliklar tufayli tushkunlikka tushganligi sababli. hayot. Erkak tadbirkorlar tashqi to'siqlarga ko'proq ahamiyat berishadi, masalan, moliyaga kirishdagi qiyinchiliklar, qo'llab-quvvatlanmaslik va byurokratiya.

Ayollar o'zlarining shaxsiy resurslarini ko'paytirish va ularning malaka va imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarga (masalan, o'quv dasturlari, tadbirkorlik bo'yicha ta'lim va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga qaratilgan harakatlar) ko'proq manfaatdor bo'lib tuyuladi, erkaklar esa to'g'ridan-to'g'ri yordamga ko'proq qiziqishadi. moliyaviy resurslar yoki maslahat xizmatlaridan foydalanish.

Ayollar tadbirkor bo'lish chog'ida an'anaviy tarzda katta to'siqlarga duch kelishgan. Ushbu qiyinchiliklarga javoban ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun milliy strategiyalar va Yevropa qo'llab-quvvatlash harakatlari ishlab chiqilgan. Demak, tadbirkorlik ayollarga to'siqlarni engib o'tishga yordam beradigan va biznesga yaxshiroq kirishi uchun maslahatlar beradigan turli tadbirlar orqali qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu harakatlar ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun zarur bo'lib tuyuladi, ammo ular tadbirkor ayollarni tushunish uchun etarli emas. Siyosatchilar ayollar o'zlarining motivatsiyalari, umidlari va qiyinchiliklariga ega bo'lgan o'ziga xos guruh ekanligini tushunishlari kerak.

Keyingi yillarda rivojlanish strategiyasini shakllantirishda tadbirkorlikni rag'batlantirish hukumatlar uchun ustuvor vazifaga aylandi. Tadbirkorlik ijtimoiy kontekstda qurilgan, shuning uchun tashqi omillar va atrof-muhit sharoitlari korxonalarni yaratish va rivojlantirishga kuchli ta'sir qiladi. Tadbirkorlik esa tadbirkorlardan, tadbirkorlik bilan shug'ullanmoqchi bo'lganlardan boshlanadi. Shunday ekan, tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatni yanada samarali amalga oshirish uchun bu odamlarni, ularning motivlari va muammolarini tushunish hal qiluvchi ahamiyatga egadek tuyuladi. Ushbu muammolarga javoban ayollar tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha milliy strategiyalar va sa'y-harakatlari ishlab chiqildi.

Xotin-qizlarning tadbirkorlik soxasidagi faolligi mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda, aholi turmush tarzining yuksalishida muhim omil ekanligini jahon tajribasidan ma'lum. Masalan, **The Boston Consulting Group** (BCG) xalqaro kompaniyasi tahlilchilarining 2019 yildagi xulosasiga ko'ra, jahon amaliyotida ayollar boshchiligidagi biznes ijobiy natijalarga erishmoqda. Ayrim mamlakatlarda ayollar boshchiligidagi kompaniyalar yalpi ichki mahsulotning 50-60 foizini tashkil qiladi. Masalan, Germaniya va AQShda bunday korxonalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 50-52 foiz, Yaponiyada – 55 foiz, Italiyada – 60 foizni tashkil qiladi[2].

O'zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, ular uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish uchun ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa sohaning muhim normativ-huquqiy asoslari yaratilib, tadbirkor xotin-kizlar uchun keng imkoniyatlar berildi. Xususan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 69-maqsadida xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda xotin-qizlarning tadbirkorlik va biznes faoliyatini rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha horijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim ahamiyatga ega[3].

O'zbekistonni yanada rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida ham xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni davlat boshqaruvi va qarorlar qabul qilishdagi o'rnini kuchaytirish, ayollarning jamiyat va oiladagi ahvolini tubdan o'zgartirish, ularning mehnat va turmush sharoitini yaxshilash, mehnat huquqini kafolatlash va ayollar tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab-quvvatlash, uy-ro'zg'or yumushlarini ijtimoiy ishlab chiqarishda faol qatnashish bilan oqilona olib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildiki, bu esa ayollarga g'amxo'rlik siyosati, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy manfaatleri davlat tomonidan himoya qilinishida o'z ifodasini topdi[4].

Prezident tashabbusi bilan ilgari surilgan 5 ijobiy tashabbusning aynan 5-yo'nalishida xotin-qizlar bandligini oshirishga alohida urg'u berilganligi ayollar masalasining muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ayniqsa, "Xotin-qizlarni tazyiqlar va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlar to'g'risida"gi qonunlar[5] ning qabul qilinganligi mamlakatimiz xotin-qizlarining ishbilarmonlik faoliyatlarini yanada kengaytirish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, 2022 yilda qabul qilingan "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonida chekka hududlardagi muhtoj oilalarning oilaviy tadbirkorlik faoliyatini kehgaytirish chora-tadbirlarini belgilab qo'yildi. "Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida 126 mingga yaqin ayollarga imtiyozli kreditlar berildi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qariyb 215 ming oilaga 6 trillion so'mdan ziyod kredit mablag'lari ajratildi. Qariyb 55 ming nafar xotin-qizlar tadbirkorlik va kasb-hunar markazlari tomonidan o'qitildi, hunarmandchilik va kasanachilikka jalb etildi[6]" ushbu statisstik ma'lumotlar Farmondagi vazifalarning bajarilishiga alohida e'tibor qaratilayotganligidan dalolat beradi.

Xotin-qizlar tadbirkorligini keng targ'ib qilish va amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 05.03.2021 yildagi PQ-5020-son, "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab - quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida" 07.03.2019 yildagi PQ-4235-son qarorlari, shuningdek 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida 28.01.2022 yil, PF-60-son, oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi, 07.03.2022 yildagi PF-87-son; "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 02.02.2018 yildagi PF-5325-son; "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 07.02.2017 yildagi PF-4947-son Farmonlarida belgilangan masalalar, ya'ni xotin-qizlar oilaviy va xususiy tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha amaliy choralarni ko'rish, yanada kuchaytirish kabi, shuningdek, sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Shuningdek, Prezidentning "Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan qaroriga ko'ra, yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlik ko'nikmalariga o'qitishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning quyidagi tartibi o'rnatildi[1].

Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi va Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tomonidan ma'qullangan dasturlar va belgilangan talablar asosida tashkil etilgan o'quv kurslarini tamomlagan har bir bitiruvchi (yoshlar, xotin-qizlar) uchun kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish bo'yicha nodavlat ta'lim tashkilotlariga sarflangan xarajatlarning 70 foizi, biroq har bir bitiruvchiga 1 million so'mdan ortiq bo'lmagan miqdori davlat tomonidan kompensatsiya qilindi.

Mamlakatning iqtisodiy rivojida oilaviy tadbirkorlikning ahamiyati va roli juda muhim. Bugun O'zbekistonda mazkur sohada amalga oshirilgan ishlar xususida UzAnalytics.com hikoya qiladi.

Aholisi 36 million nafardan ortiqni tashkil qilayotgan hozirgi sharoitda O'zbekistonda ishsizlik darajasi ancha yuqori bshlib turibdi. Aksariyat ishchi kuchi mamlakatni tark etib uzoq va yaqin xorijda mehnat migrantlari sifatida oila boqyapti. Hukumat bunday vaziyatning salmoqli yechimi sifatida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish masalasini kun tartibiga qo'ygan. Oilaviy tadbirkorlik to'g'risidagi qonun 6 yil avval kuchga kirgan bo'lsada, hukumat hamon uni takomillashtirish harakatida.

Xo'sh, avvalo oilaviy tadbirkorlik nima degan savolga javob topish kerak. "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonunda unga shunday ta'rif berilgan: "Oilaviy tadbirkorlik bu oila a'zolari tomonidan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyatidir. Tadbirkorlikning ushbu yo'nalishining o'ziga xos jihatlaridan biri shuki, u o'z ishtirokchilarining ixtiyoriyligiga asoslanadi, shuningdek, yuridik shaxs tashkil etgan yoki tashkil etmagan holda amalga oshirish mumkin".

Oilaviy tadbirkorlikning bir qator afzalliklari mavjud:

- oilaviy korxona o'z mulkiga ega bo'lishi, zimmasiga majburiyatlar olishi, sudda da'vogar va javobgar bo'lishi mumkin;

- oilaviy korxona ishtirokchilari ustav fondini eng kam ish haqining o'n baravaridan past bo'lmagan miqdorda mustaqil belgilashlari mumkin;

- oilaviy korxona oila yashab turgan turar joyda faoliyat yuritishi va o'zi ishlab chiqargan mahsulotni shu joyning o'zida sotishi mumkin.

Dastlab mamlakat Qonunchilik palatasi tomonidan 2012 yil 16 martda "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilingan edi. Ammo u har qancha mukammal bo'lsin, kutilgan samara bermadi. Chunki, uning ijrosi ta'minlanmadi. Oilaviy tadbirkorlik sohasidagi munosabatlarni tartibga solishni maqsad qilgan qonun qog'ozdagina savlat to'kib turdi. Xozirda Prezidentimizning 2018 yil 8 iyun kuni imzolagan "Har bir oila – tadbirkor" dasturini amalga oshirish to'g'risida"gi qaror ham oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilik, kasanachilik va boshqa tadbirkorlik faoliyati turlarini keng ommalashtirish, har bir oilaning barqaror daromad manbaiga ega bo'lishi uchun shart-sharoitlar yaratish va ishsizlikka barham berishni maqsad qilgan.

Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlarida kichik biznesning aksariyat qismi oilaviy korxona shaklida ish yuritmoqda. Yevropa davlatlari yalpi milliy mahsulotining 40-50 foizini, Osiyo mamlakatlarida 65 foizdan 82 foizgachasini, Lotin Amerikasida 70 foizga yaqinini oilaviy biznes ishlab chiqaradi. AQSH iqtisodiyotida uning ulushi 95 foizdan ziyod miqdorni tashkil etadi. Iqtisodi rivojlangan ko'plab mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik sohasidagi tadqiqotlarni olib boruvchi, uning manfaatlarini himoyalovchi va oilaviy korxonalarining faoliyat ko'rsatishi borasida tajriba almashish uchun munozara maydonlarini tashkil etuvchi maxsus birlashmalar mavjud. Bunday yondashuv aholini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilishni kengaytirish, oilaviy an'analarni, oilaviy tadbirkorlar sulolasini shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi.

O'zbekistonda ham shu maqsadda, yani xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni, ayniqsa oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lida to'liq erkinlik berish, amaliyotda "Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi", degan tamoyil asosida islohotlar boshlangan.

Mamlakatimizda aynan oilaviy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoit va bu orqali yangi ish joylari yaratishga e'tibor ortdi. Masalan, oilaviy tadbirkorlik hamda hunarmandchilikni rivojlantirish maqsadlari uchun o'tgan yili 367,2 mlrd. so'm ajratildi. Hozirgi kunda yurtimizda 13 mingdan ortiq oilaviy korxonalar mavjud. Lekin hududlar kesimida o'rganganimizda, yuridik maqomga ega oilaviy tadbirkorlik subyektlari sonidagi keskin farqlarga guvoh bo'lamiz. Ayrim hududlarda tegishli tartibda

ro'yxatdan o'tmagan holda, noqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan fuqarolar haligacha uchramoqda. Mazkur holatlarga odamlarning oilaviy tadbirkorlik subyektlariga berilgan qonuniy imtiyozlar hamda qulayliklar haqida yetarlicha tushunchaga ega emasliklari sabab bo'layapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR RO'YXATI:

1. Qarang: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2019, 22 iyun.
2. https://damu.kz/news/detail.php/ELEMENT_ID=28925
3. Qarang; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, 28.01.2022 yil, pf-60-son. - <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 февралдаги "Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5325-сонли Фармони; "Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тadbirkorlik фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида" ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги ПФ-4235-сонли қарори // lex.uz.
5. "Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базаси"нинг веб-сайти// www.lex.uz.
6. Qarang; "Oila va хотин-қизларни тизimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-son - <https://lex.uz/uz/docs/-5899498>
7. Гетланд С., Хайкок Ж. "Инвестиция и здоровье". Социальная политика ПРООН. 1995.; Кренхель М. Содействие планированию семьи. Проект ГТЦ. – Т., 1997.; Мак Коннел К. Обзор деятельности женское НПО в Центральной Азии. – Т., 1999.; Хенкс Р. Гражданское общество и личность в Узбекистане. ПРООН, Комитет женщин Узбекистана. – Т., 1999.; Ми Венди. Женщина в Республике Узбекистана. АБР. – Т., 2000.
8. Сатторкулов, О. Т. Кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikни ривожлантириш жиҳатлари / О. Т. Сатторкулов, Р. Ш. Аликулов, Г. О. Турдикулова. - // Молодой ученый. 2020. - № 9 (299). - С. 213-215 <https://moluch.ru/archive>

UO'K 94(575.4)

IMPERATORNING MAXFIY MASLAHATCHISI SENATOR F.K.GIRS TOMONIDAN TURKISTONDA BOSHQARUV TIZIMINI TAFTISH O'TKAZISHNING SABABLARI *B.G.Rasulov, tadqiqotchi, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Rus imperatorining maxfiy maslahatchisi F.K.Girsning Turkiston o'lkasi boshqaruv va sud tizimiga oid taftish ishlari, sabablari va oqibatlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: tarix, Turkiston geniral-gubernatorligi, ijtimoiy hayot, fon Kaufman, M.G.Chernyayev, G.A.Kolpakovskiy, taftish ishlari, sud islohatlari.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о расследовании, причинах и последствиях деятельности тайного советника российского императора Ф. К. Гирса по вопросам управления и судебной системы Туркестанского края.

Ключевые слова: история, Туркестанский генерал-губернатор, общественная жизнь, фон Кауфман, М. Г. Черняев, Г. А. Колпаковский, ревизионная работа, судебные реформы.

Abstract. This article provides information about the investigations, reasons and consequences of the secret adviser of the Russian emperor, F.K. Girs, regarding the administration and judicial system of the Turkestan region.

Key words: history, Governor General of Turkestan, social life, von Kaufman, M.G. Chernyayev, G.A. Kolpakovskiy, judicial reforms.

Kirish. Jonajon Vatanimiz istiqloлга erishgach, xalqimizning o'zligini anglashga, tarixiy xotirasini hamda azaliy milliy qadriyatlarini tiklash va uni kelajak avlodlar ongiga singdirishga, urf-odat va an'analarni teran o'rganishga keng imkoniyatlar yaratildi. Mustabid tuzum davrida zo'rma-zo'rakilik bilan soxtalashtirilgan tariximiz sahifalarini oqilona yoritish imkoni bo'lmadi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tarixga munosabat haqida gapirar ekan, shunday deydi: "Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak, aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy

tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur ” [1] . Mamlakatimiz tarixini haqqoniy yoritishda nafaqat millatimiz tarixchilarining asarlari, balki boshqa millat vakillarining yurtimiz tarixi, ijtimoiy-siyosiy va boshqaruv tizimi, ma'muriy-hududiy bo'linishi, xalqimizning urf-odatlarini yoritishga bag'ishlangan ilmiy, publisistik yo'nalishdagi asarlari, hisobotlari ham muhim manba sifatida xizmat qiladi. Xuddi shunday manbalardan biri XIX asrning 80-yillari boshlarida Turkiston general-gubernatorligi boshqaruv tizimini taftish qilgan imperatorning maxfiy maslahatchisi F.K.Girsning hisobotlaridir. Unda 1867-1881-yillarda Turkiston general-gubernatori bo'lgan Fon Kaufman davridagi boshqaruv tizimiga doir ko'plab ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, bu Vatanimiz tarixining o'sha davrdagi siyosiy ahvolini tasavvur qilish imkonini beradi.

Hozirgi kunga qadar ko'plab tadqiqotchilarning, jumladan, N.A.Abdurahmonova va F.R.Ergashovlarning “Turkistonda chor mustamlaka tizimi” nomli risolasida rus tarixchi P.G.Galuzo tadqiqotlariga tayangan holda, F.K.Girs tomonidan olib borilgan taftish ishlari va uning natijasida ma'muriy tizimda yuz bergan o'zgarishlar tahlil qilinadi [2.15].

F.K.Girs reviziyasi materiallari u yoki bu masala yuzasidan tadqiq qilingan bo'lsa-da, lekin chuqur o'rganilmagan. Bu esa mavzuni atroflicha mukammal o'rganishni taqozo etadi.

Asosiy qism. F.K.Girsning Turkiston general-gubernatori Fon Kaufman davridagi boshqaruv tizimini taftish qilishi ko'proq siyosiy vaziyat bilan bo'liq edi.

1881-yil fevral oyida liberallarga xayrixoh bo'lgan imperator Aleksandr II o'ldirildi va 36 yoshli konservativ tuzum tarafdori Aleksandr III taxtga o'tirdi. Natijada barcha sohalarida kadrlar o'zgarishi boshlandi, bu provardida Rossiya hukumatidagi kayfiyatning yana-da konservativlashishiga sabab bo'ldi. [2.47]

Imperator vafotidan bir necha kun o'tgach, 1881-yil mart oyida Kaufman og'ir xastalikka chalindi. Semirech viloyatining boshlig'i general-leytenant G.A.Kolpakovskiy vaqtinchalik Turkiston geniral-gubernatori vazifasini bajaruvchi etib tayinlandi. Turkiston hududining bir qismi G.A.Kolpakovskiy uchun maxsus tashkil etilgan alohida cho'l general-gubernatorligiga ajratildi (faqat 1898 yilda u yana Turkiston tarkibiga kirdi). [2.47]

1882-yilda esa Turkiston general-gubernatorligiga M.G.Chernyayev tayinlandi. Bundan oldin 1867-yilda Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilganida Chernyayev Sankt-Peterburgdagi tarafdorlari yordamida o'zning nomzodini ilgari surishga urinadi, ammo muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shundan so'ng o'zini, adolatsiz ravishda chetlab o'tilgan deb hisoblagan Chernyayev Turkistonning “Birinch tashkilotchisi” shon-sharafini undan tortib olgan Kaufman siyosatiga qarshi chiqq boshladi va “Rus dunyosi” gazetasida uning Turkistonda olib borayotgan siyosatini doimiy ravishda tanqid qiladi. 1875-yilda Kaufman hatto Aleksandr II ga “Chernyayev ta'qibini” tugatish iltimosi bilan murojaat qilishga majbur bo'lgan.[3.955]

Chernyayev nafaqat Kaufman, balki imperator Aleksandr II siyosatiga ham qarshi edi. Aleksandr II vafotidan so'ng taxtga o'tirgan shahzoda Aleksandr III bilan yaxshi munosabatda bo'ladi va shu tariqa Kaufmandan so'ng general-gubernator etib tayinlanishga erishadi.

Chernyayev 1882-yil aprel oyida Rossiya imperatoriga nota yuborib, o'zidan oldin turkiston geniral gubernatori bo'lgan fon Kaufman davridagi boshqaruv siyosatini qoralashga erishish uchun taftish o'tkazishga kirishdi. Buning sabablaridan biri Kaufman davridagi boshqaruv tizimini taftish qilish va olib borilgan islohatlarni o'rganib chiqish edi. Chernyayev buni “ma'muriyat o'z tarkibida ham, harakat yo'nalishida ham jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi”[5.14] deb baholaydi. Ammo R.Yu.Pochekayevning so'zlariga ko'ra, Chernyayevning reviziyani tayyorlashda ham faol ishtirok etishi shaxsiy adovati bilan bog'liq edi. 1870-1906-yillarda Turkiston o'lkasida xizmatda bo'lgan G.P.Fedorov o'z asarida shunday ma'lumot beradi:[6] ma'lumot berishicha, Chernyayev kelganidan ko'p o'tmay, u Kaufmanning ashaddiy dushmani ekanligi haqida mish-mishlar tarqala boshladi. “Avvaliga bu faqat qorong'u mish-mishlar edi, biz bunga shubha bilan qaradik, chunki biz bunday dushmanlik uchun hech qanday sabab ko'rmadik, lekin keyin Chernyayevning birinchi rasmiy qadamlaridan boshlab, biz mish-mishlar juda yaxshi asosga ega ekanligiga ishonch hosil qildik. Hammamizni hayratga solgan birinchi narsa Sankt-Peterburgdan taftish komissiyasi tayinlanishi bo'ldi, Chernyayev Sankt-Peterburgni viloyat ma'muriyatida to'liq tartibsizlik hukm surayotganiga, mansabdor shaxslar o'zlariga har xil suiiste'molliklarga yo'l qo'yayotganiga ishontirishga muvaffaq

bo'ldi. Bu Kaufman xotirasiga noloyiq haqorat edi, hech narsa sabab bo'lmagan va faqat Chernyayevning shaxsiy dushmanligi asosidagi haqorat edi. Uning boshiga xususiy maslahatchi F.K.Girs keldi va o'zi bilan turli vazirliklardan uchta xodimni olib keldi. Qayta ko'rib chiqishning dastlabki qadamlari Girs har qanday holatda ham tartibsizlik va suiste'mollik izlarini topishni xohlaganligini ko'rsatdi"[6]. Bundan ma'lum bo'ladiki, Chernyayevning o'ziga ishonib topshirilgan hududni tekshirishdan shaxsiy manfaatdorligi bo'lgan va buni inkor etib bo'lmaydi, ammo tan olish kerakki, ma'muriy boshqaruv tizimini tekshirish ijtimoiy-siyosiy muammolarning haqiqiy ildizlarini keltirib chiqardi va Turkistonning sud-huquq tizimlarini isloh qilish imkonini berdi. Chernyayevning taklifiga binoan qayta ko'rib chiqish uchun komissiya Turkiston o'lkasiga yuboriladi va yuqorida ta'kidlaganimizdek, unga imperatorning maxfiy maslahatchi F.K.Girs boshchilik qildi. O'tkazilishi lozim bo'lgan taftish sababini Chernyayev mintaqaning kelajakdagi moliyaviy xarajatlaridan xavotirda ekanligi bilan izohlaydi. O'tkazilishi kerak bo'lgan reviziya samaradorligini ta'minlashning zarur sharti sifatida, komissiyasining tarkibi mahalliy ma'muriyat a'zosi bo'lmagan shaxslardan iborat bo'lishi kerakligini Chernyayev alohida ta'kidlaydi. Bunda, deydi general-gubernator, qayta ko'rib chiqish boshqaruvning mavjud kamchiliklarini ko'rsatib beradi va "Viloyat boshqaruvi to'g'risidagi yangi nizomni tuzishda uning haqiqiy ehtiyoj va talablaridan kelib chiqib ishlab chiqishni boshlash" imkonini beradi [8, 14].

Shuningdek, M.G.Chernyayev taftish davomida viloyat sud-huquq tizimining holatiga alohida e'tibor qaratilishi lozimligini ta'kidlaydi. General-gubernator nafaqat viloyatda mavjud sud-huquq tizimi muammolarini, balki "hududda sud tizimini o'zgartirish bo'yicha taqdim etilgan loyihaning qoniqarsizligi" haqida ham gapirdi. Turkiston o'lkasidagi sud tizimining o'ta achinarli ahvoli, davlat boshqaruvi tizimidagi nuqsonlar general-gubernator tomonidan sobiq gubernator fon Kaufmanning kamchiligi sifatida baholangan.

Taftish maqsadini F.K.Girs shunday izohlaydi: "Turkiston general-gubernatorining 1867-yil 11-iyulda Oliy qo'mondonlik tomonidan kuchga kirgan farmoyishlarini ko'rib chiqish, agar mavjud bo'lsa, huquqbuzarlarni jinoiy javobgarlikka tortish masalasi taftish a'zolariga vazifa qilib yuklatildi. F.K.Girsning takidlashicha, Turkiston general-gubernatorligini boshqarish to'g'risidagi yangi nizom ishlab chiqilishi uchun loyihaning yakuniy ma'lumotlarini taqdim etishi kerak edi".[7.1]

F.K.Girs reveziyaning qonuniy ekanligini o'zining hisobotida shunday izohlaydi: "Mening huquq va majburiyatlarim Oliy Kengash tomonidan 1882 yil 20 oktyabrda tasdiqlangan maxsus ko'rsatmasi bilan belgilangan".[7.1]

Menga ishonib topshirilgan asosiy vazifa bir nechtdan iborat edi: Hududning ahvoli bilan yaqindan tanishish, muassasalarning ish yuritish ishlarini o'rganish, murojaat va shikoyatlarni ko'rib chiqish, aholining ehtiyojlari bo'yicha ko'plab shaxsiy so'rovlarini ko'zdan kechirish maqsadida shaxsan o'zim yoki ko'mak berish topshirilgan mutasaddilar orqali Turkiston general-gubernatorligining barcha uyezdlarida so'rov o'tkazdim. Menga ishonib topshirilgan topshiriqning asosiy vazifasi suiste'mollarni jinoiy javobgarlikka tortish emas, balki imperiyaning qolgan qismlarida hokimiyatning umumiy mohiyatini va uning o'rnatilgan va qonuniylashtirilgan tartib-qoidalaridan chetga chiqishlarini oydinlashtirish edi. Qayta ishlashning ushbu yo'nalishi menga boshqa topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish uchun yagona mumkin bo'lgan yo'nalish bo'lib tuyuldi. Oliy hokimiyat tomonidan menga ishonib topshirilgan vazifa asosidagi faktlar mintaqani kelgusida tashkil etish uchun yangi nizom loyihasini ishlab chiqish kerak edi.[7.2]

Xulosa qilib aytganda, F.K.Girs reveziyasi o'lkadagi siyosiy, ijtimoiy vaziyatni ko'rsatib berdi va sud-huquq tizimiga oid kamchiliklarni bartaraf etish imkonini berdi. Uning ma'lumotlari asosida yangi nizom ishlab chiqildi. Bu esa mintaqaning sud va ma'muriy tizimida islohotlar o'tkazilishiga sabab bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Ш. Мирзиёев "Бугун бутун мамлакатда уйғониш даври" // "Халқ сўзи", 2021 йил 21 январь
2. Abdurahimova N.A., Ergashev F.R. Turkistonda chor mustamlaka tizimi. T. Akademiya, 2002. B 236
3. Абашин С. Быть или не быть общине в Туркестане: споры в русской администрации в 1860–1880 годах // Вестник Евразии. 2001. № 4.
- 4.Юдин М. Л. Памяти М. Г. Черняева // Исторический вестник. Год тридцать пятый. Т. CXXXVII. Сентябрь 1914. С. 955.

- 5.Лысенко Ю.А., Анисимова И.В. и др. Традиционное казахское общество в национальной политике Российской империи: концептуальные основы и механизмы реализации (XVIII — начало XX в.). Барнаул, 2014.
6. И.В. Анисимова, Ж.О. Омурова. Вклад туркестанского генерал-губернатора М.Г. Черняева...в подготовку сенаторской ревизии центральноазиатских окраин Российской империи (начало 80-х гг. XIX в.) // Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2019. №6 (110). С -14
7. Гирс Ф. К. Отчет ревизирующего по высочайшему повелению Туркестанский край тайного советника Ф. Гирса. / Ф.К. Гирс. – СПб.: Б.м., 1883. – 464 с.
- 8.Федоров Г. П. Моя служба в Туркестанском крае. (1870-1910 года) // Исторический вестник, № 11. 1913

UO'K 34

O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK MASALALARI VA ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI

Z.B.Rustamova, tadqiqodchi, Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda gender tenglik masalalari va ichki ishlar organlarida xotin-qizlarning o'rni haqida so'z boradi. Muallif tarixiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud ilmiy adabiyotlar asosida O'zbekistonda gender tenglik masalalari va ichki ishlar organlarida xotin-qizlarning o'rni bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, xotin-qizlar, ichki ishlar organlari, huquqiy masalalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы гендерного равенства в Узбекистане и роль женщин в органах внутренних дел. На основе исторических данных автор изучил и проанализировал конкретные аспекты вопросов гендерного равенства и роли женщин в органах внутренних дел Узбекистана на основе доступной научной литературы.

Ключевые слова: гендерное равенство, женщины, органы внутренних дел, правовые вопросы.

Abstract. This article deals with issues of gender equality in Uzbekistan and the role of women in internal affairs bodies. Based on historical data, the author studied and analyzed specific aspects of gender equality issues and the role of women in internal affairs bodies in Uzbekistan on the basis of available scientific literature.

Key words: gender equality, women, internal affairs bodies, legal issues.

Hayot shiddat bilan o'zgarayotgan davrda jamiyat ham taraqqiy etar ekan, insonlar ham zamon bilan hamnafas bo'lishga harakat qilashadi. Bu ayollarga ham tegishlidir. endilikda ayollar faqat uy-ishlari, bola tarbiyasi bilan shug'ullanib, “yo oila, yo ish”, - degan fikrlar gender tengligiga to'sqinlik qiladi. Ko'rib turibmizki, rivojlanishning eng o'tkir muammolaridan biri tenglikka erishish, ayniqsa, jamiyatda ham, oilada ham erkak va ayolning gender tengligiga erishish eng og'ir masalalardan biridir.

Barchamizga ma'lumki, 1948-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo'lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida «Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo'lishlari kerak», deya ta'rif berilgan. BMT tomonidan 1966-yilda qabul qilingan yana bir xalqaro hujjat – Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 3-moddasida ta'kidlanishicha, «Mazkur paktida ishtirok etuvchi davlatlar erkaklar va ayollar uchun ushbu Paktida ko'rib chiqilgan barcha fuqarolik va siyosiy huquqlardan bir xilda foydalanishini ta'minlash majburiyatini oladi». Aynan mazkur xalqaro norma “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida” qonunning 2-moddasida “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir, -degan moddaning amaliy va huquqiy asosidir.

Erkak va ayolning teng huquqliligi xalq farovonligida, jamiyat tinchligi hamda iqtisodiy barqarorlikda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan ayollarning bandligini ta'minlash, ularning o'z intilish va qobiliyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqara olishlari uchun imkoniyatlarni kengaytirish masalasi davlatimizning doimiy diqqat markazida. Jumladan, davlat boshqaruvida xotin-qizlar ishtirokini oshirish maqsadida 6 mingdan ziyod faol xotin-qizlardan iborat kadrlar zaxirasi shakllantirildi.

Hozirgi kunda ularni turli rahbarlik lavozimlariga tayyorlash bo'yicha tizimli o'quvlar tashkil etilmoqda.

Ming afsuski, xotin-qizlar ko'pincha rivojlanish jarayonidan chetda qoladi va hatto unda ishtirok etgan taqdirda ham juda katta qiyinchiliklar va hatto yo'qotishlar (Bunda ko'pgina hollarda oilaviy nizolar, ajrimlar) evaziga erishadi. Mazkur holatni oldini olishda qonunning 25-moddasida Uy mehnati jins bo'yicha bevosita yoki bilvosita kamsitish uchun asos bo'lishi mumkin emas, u ayollar va erkaklar tomonidan teng darajada amalga oshiriladi"-deb belgilangan. Aynan 21-modda esa, mehnat munosabatlari xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini belgilagan. Bugun xotin-qizlar bandligini ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muhim sharti sifatida belgilangan. Xotin-qizlar qo'mitalari tashabbusi bilan bo'sh binolarni qayta ta'mirlash va ishga tushirish hisobiga 2 700 tadan ortiq kichik tsexlar tashkil etilib, 18 ming nafarga yaqin xotin-qizlarning bandligi ta'minlandi. Xotin-qizlarni tadbirkorlikka keng jalb etish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida kreditlar ajratish oxirgi yillarda sezilarli oshdi.

Ma'lumki, 2019-yil 2-sentyabrda qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat siaftida ma'qullangandi.

Quvonarli tomoni shundaki, ming yillardan buyon jamiyatda ayol va erkak o'rtasidagi tengsizlik va uni hal etish masalasi hamisha dolzarb bo'lib kelgan huquqiy munosabatlarning nechog'lik dolzarbligiga qaratilgan onundir. Jumladan, qonunning 1-moddasida qayd etilganidek, qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Ichki ishlar vazirligi tizimida 16 nafar ayol rahbarlik, 6 nafar ayol hokimlik, 1 nafari elchilik lavozimini egalladi. Bundan tashqari, 1 500 ga yaqin xotin-qizlar turli darajadagi rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritmoqda.

2019-yil dekabr oyida Oliy Majlisga va mahalliy kengashlarga o'tkazilgan saylov natijalariga ko'ra, ayol deputatlar soni Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining 32 foizini, ayol senatorlar esa Senat a'zolarining 25 foizini, mahalliy Kengashlarda esa xotin-qizlar ulushi 25.6 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich bo'yicha O'zbekiston parlamenti jahondagi 190 ta parlament orasida 44-o'rinni egalladi.

Og'ir turmush sharoitida yashayotgan ayollar, ayniqsa, yosh xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash ham davlatimizning doimiy e'tiborida. Xususan, 2018-2020-yillar davomida Xotin-qizlarni va oilani qo'llab-quvvatlash jamoat fondi hisobidan og'ir turmush sharoitida yashayotgan uy-joyga muhtoj 3 878 nafar xotin-qizlarning boshlang'ich badal pullari to'lab berildi.

Kam ta'minlangan oilalarda yashovchi xotin-qizlarni kasbga qayta o'qitishga sarflanadigan xarajatlarni moliyalashtirish uchun kasb-hunar ta'limi muassasalariga Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi mablag'lari hisobidan grantlar ajratish amaliyoti joriy etildi.

So'nggi yillarda xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish yo'nalishida ham muhim qadamlar qo'yildi. Bu boradagi tegishli qonunga muvofiq "Tazyiq va zo'ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga himoya orderini berish, ijrosini ta'minlash va monitoring olib borish to'g'risida"gi Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlandi.

Hozirgi vaqtga qadar ichki ishlar organlariga himoya orderi so'rab 7 mingdan ziyod ayollardan murojaat kelib tushgan bo'lib, 6183 holatda xotin-qizlarga himoya orderi rasmiylashtirib berildi.

Koronavirus pandemiyasi davrida xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, ularga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikning oldini olish maqsadida Komissiya tomonidan "NNTlar birlashmasi" va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda joriy yilning 10 apreldan boshlab "Ishonch telefoni" xizmati yo'lga qo'yildi.

Hozirgi kunga qadar "Ishonch telefoni" orqali 3 mingga yaqin murojaat qabul qilinib, ularning 40 foizi zo'ravonlik holatlari bilan bog'liq bo'lib, xotin-qizlarga psixologik va yuridik yordam ko'rsatildi.

Karantin davrida ayrim notinch oilalarda yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etish, xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikning oldini olish maqsadida "Telegram" ijtimoiy tarmog'ida "Zo'ravonlikka yo'l yo'q!" kanalining faoliyati yo'lga qo'yildi.

Xotin-qizlarning huquqiy demokratik va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonidagi faolligi oshdi. Bugun minglab ayollarimiz turli sohalarida fidokorona mehnat qilib, mustaqil Vatanimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shmoqda.

Hozirgi kunda ichki ishlar organlarining jinoyat qidiruv, tergov, shaxsiy tarkib bilan ishlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, yong'in xavfsizligi, qorovul qo'shinlari bosh boshqarmalari, ekspert – kriminalistika xizmatlari, axborot markazi, tibbiyot va moliya-iqtisod bo'limlarida minglab xotin-qizlar el-yurt tinchligi va osoyishtaligini ta'minlashda chinakam fidoyilik ko'rsatib, xizmat qilayotir.

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, huquq va manfaatlarini to'liq ro'yobga chiqarish, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab- quvvatlash borasidagi ishlar samaradorligini ta'minlash maqsadida 2019-yil 14-iyun kuni ichki ishlar organlari tizimida xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu bilan birga, xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha inspektor lavozimlari joriy etildi.

Xotin-qizlarning qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va xavfsizligini ta'minlash maqsadida 362 nafar xotin-qizlar masalalari bo'yicha inspektorlar faoliyati yo'lga qo'yilgan (avval bu vazifa profilaktika inspektorlari tomonidan amalga oshirilgan). Statistik ma'lumotlar individual yondashuvning muhimligini, huquqiy xavfsizlik masalalarida ayol xodimlarning ajralmas rolini aniq ko'rsatib beradi.

Yurtimizda hayotini xalq farovonligiga baxshida etayotgan ayollar juda ko'p. Ulardan biri iste'fodagi polkovnik Gulnora Ro'zmetovadir. Tergov xizmatining fidoyilari Rustam Otajonov, Bahrom Nurullayev, Otagaldi Bobojonov, Matnazar Otaboyev hamda Habibullo Abdullayevlar Gulnoraga o'z bilim va tajribalarini o'rgatishga astoydil harakat qilishdi. Murabbiylarining o'gitlariga amal qilgan bu qiz tergov jarayonlarini nihoyatda sinchkovlik va puxtalik bilan olib borishi bilan hamkasblariga o'rnak bo'la boshladi. U yosh bo'lsa-da, ayollarning nafaqat oilada balki, jamiyatda ham o'ziga xos munosib o'rni va hissasi borligini isbotlashga harakat qildi. Gulnora Ro'zmetova avval tergovchi, katta tergovchi, bo'linma boshlig'i so'ngra esa viloyat IIB JQ va TQKB katta tezkor vakili vazifalarida samarali xizmat qildi. Leytenant unvoni bilan xizmat faoliyatini boshlagan Gulnora Ro'zmetova polkovnik unvonigacha bo'lgan sharaflı yo'lni bosib o'tdi. Yigirma yildan ziyod bir sohada ya'ni tergov xizmatida sidqidildan mehnat qildi.

Ayni kunda ular yurt tinchligi, xalq osoyishtaligini ta'minlashdek sharaflı kasbda sidqidildan xizmat qilishmoqda.

Hayotda o'zining fidoyiligi bilan ko'pchilikka ibrat bo'layotgan Gulnora opa Ro'zmetova singari ayollarni har qancha e'zozlasak arziydi.

Gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi bugungi kunda yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bugun oilada, jamiyatda, ayniqsa, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilayotgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T., 2012.
2. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturi. - T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi IIVning 2011 yil 4 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb madaniyati haqida qo'llanmani tasdiqlash to'g'risida»gi 96-sonli buyrug'i.
4. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlan-tirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi Farmoni. / –T.: – “Adolat” 2017.
5. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: – “O'zbekiston”, NMIU, 2017. – 488 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-j. – T.: – “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 592 b.
7. Islom Karimov. Milliy armiyamiz - mustaqilligimizning tinch va osoyishta qayotimizning mustahkam kafolatidir. T., 2003 yil.
8. Islom Karimov. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. T.: O'zbekiston”. 2015.

USTRUSHONADAN O'TUVCHI SAVDO YO'LLARI ARAB VA FORS MUALLIFLARI NIGOHIDA

J.O.Saidov, stajyor-o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarda yashab, ko'plab mamlakatlarga sayohat qilgan arab va fors mualliflari asarlarida Ustrushona davlati va ushbu hududdan o'tgan Buyuk Ipak yo'li tarmog'i, mintaqaning ma'muriy birliklari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli hamda vohaning ipak yo'lida joylashgan xizmat ko'rsatish infratuzilmalari haqida qimmatli ma'lumotlar beruvchi manbalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Ustrushona, Buyuk Ipak yo'li, Al-Baluzuriy, Hudud al-olam, Al-Istahriy, Ibn Haldun, Dizak, Zomin, Sabot.

Аннотация. В данной статье в трудах арабских и персидских авторов, живших в Средние века и путешествовавших по многим странам, государство Уструшона и сеть Великого шелкового пути, проходившего через эту местность, административные единицы региона, их социально-экономическая ситуация и шелк оазиса Анализируются источники ценной информации о сервисных инфраструктурах, расположенных на дороге.

Ключевые слова: Уструшона, Великий шелковый путь, Аль-Балузури, Худуд аль-Алам, Аль-Истахри, Ибн Хальдун, Дизак, Замин, Сабот.

Abstract. In this article, in the works of Arab and Persian authors who lived in the Middle Ages and traveled to many countries, the state of Ustrushona and the network of the Great Silk Road that passed through this area, the administrative units of the region, their socio-economic situation, and the silk of the oasis Sources of valuable information about service infrastructures located on the road are analyzed.

Key words: Ustrushona, Great Silk Road, Al-Baluzuri, Hudud al-Alam, Al-Istahri, Ibn Haldun, Dizak, Zamin, Sabot.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikdan keyingi yillarda ilm-fan sohasini yanada kengroq tadqiq etish ishlari amalga oshirilmoqda. Xususan, turli fan sohalari qatori tarix sohasida ham ilmiy va amaliy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu izlanishlar natijasida Markaziy Osiyoning ko'plab tarixiy vohalarga oid yangidan-yangi yozma va arxeologik manbalar chuqurroq tahlil etilmoqda. Natijada, tadqiq etilgan manbalar asosida turli hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotiga oid yangi tarixiy ma'lumotlar yuzaga chiqa boshladi. Markaziy Osiyoning turli mintaqalari qatori Jizzax vohasi ham o'zining tarixiy rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, mintaqaning ilk va o'rta asrlar tarixiga doir qimmatli ma'lumotlar arab va fors mualliflari asarlarida berilgan.

Jizzax vohasi ilk va o'rta asrlarda Ustrushona davlatining asosiy qismi hisoblangan. Ustrushona davlatchiligiga hozirda Jizzax va Sirdaryo viloyatlari, Tojikiston Respublikasining Sug'd viloyati va Qirg'izistonning Laylak tumanini qamrab oladi. Ushbu mintaqada turli manbalarda turlicha Surushana (Hudud al-olam), Ushrusana (Al-Baluzuriy, At-Tabariy, Al-Ishtahriy, Ibn Havqal) deb nomlangan. Keyinchalik V.A.Livshis tomonidan Mug'goridan topilgan sug'd xujjatlari tahlili bo'yicha davlat nomi "Ustrushona" bo'lganligi aniqlandi. [10. 87]

Arab va fors geograflari va tarixchilari mo'g'ullardan oldingi Ustrushona haqida eng to'liq va batafsil ma'lumot berishgan. Ushbu asarlar orqali o'rta asrlar davrida Buyuk Ipak yo'lining Ustrushonadan o'tgan yo'nalishlari va mintaqada tarixiga doir bir qator ishonchli manbalar mavjud. Jumladan, Ustrushonaning o'rta asrlar tarixi haqida ma'lumotlarni muallifi noma'lum bo'lgan "Hudud al-olam" dan olishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda Jarir at-Tabariyning "Tarix ar-rusul va-l-muluk", Jabir al-Balazuriyning "Kitob futuh al-buldan", Al-Istahriyning "Kitob al-masalik as-mamalik", Abu Ziyod al-Balxiyning "Suvar al-aqolim", Abul Qosim ibn Havqalning "Kitob al-masalik va-l-mamalik", Abu Abdulloh al-Muqaddasiy qalamiga mansub "Aqsan at-taqasim fi ma'rifat al-aqalim", Abu Bakr al-Hamadoniyning "Kitob al-buldon", Abul-Qosim ibn Xordadbehning "Kitob al-masalik va-l-mamalik", Abu Faraj Qudamaning "Kitob al-xaraj", Abu Ahmad ibn Rustaning "Kitob al-a'lak an-nafisa", Jafar al-Yoqubiyning "Kitob al-buldan" kabi

asarlarda Ustrushona mamlakati tarixi, geografiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan [1. 20-21].

Jabir al-Balazuriyning “Kitob futuh al-buldan” asarida VII asr oxiridan IX asr 20-yillariga bo'lgan davrda Ustrushona davlati, uning hukmdorlari va arablarning ushbu hududga bosqinchilik yurishlari hamda uning shaharlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Xususan, asarda keltirilishicha: “Ushrusanadagi Harqona, Zomin va Sobot shaharlari Farg'onadan ash-Shoshga olib boruvchi yo'lda joylashgan. Kim Zomindan Xovas yo'li bilan Xujandaga bormoqchi bo'lsa, uning yo'li Kurkatdan o'tgan”. [6. 287] Ushbu manbadan ko'rish mumkinki, Buyuk Ipak yo'li chorrasida joylashgan o'rta asrlar Ustrushona shaharlari hisoblangan hozirgi kundagi Jizzax, Zomin, Savat, G'allaorol va Bahmal hududlari muhim ahamiyatga ega bo'lishgan. Ushbu mintaqalardan o'tgan Ipak yo'lining tarmog'i uzoq davr mobaynida o'zgarishsiz qolgan. Ushbu fikrimizga isbot tariqasida Al-Istahriy va Ibn Havqal asarlarida ham yuqorida nomi keltirilgan shaharlar Samarqanddan Shosh va Farg'onaga borish yo'nalishidagi asosiy shaharlar hisoblangan. Jumladan, Ibn Havqal asarida shaharlar masofasi quyidagi keltirilgan: “Xarqonadan Dizakgacha besh farsax, Xarqonadan Zomingacha to'qqiz farsax, Zomindan Sobotgacha uch farsax, Zomindan Xovas yo'lidagi Kurkatgacha o'n farsax, Farg'onaga ketaverishda yo'lining o'ng tomonida” [7. 89].

O'rta asrlar davrida Ustrushonaning hududidan o'tgan Buyuk Ipak yo'li tizimi to'g'risida ma'lumot “Xudud al-olam” asarida berilgan. Ushbu asarda Ustrushona hududi Sarushana shaklida berilgan bo'lib, X asrga ta'luqli quyidagicha ma'lumot keltirilgan: “Sarushana-katta va obodon nohiyat, noz-ne'mati, shahar va rustolari ko'p. U yerda sharob ko'p tayyorlanadi, tog'larida temir qazib olinadi”. Zomin, Charqon, Dizak, Navinjkas, Fag'kas, G'arq, Sobot, Kurkas, Butamon nomli shahar, shaharcha va qasabalar Surushana tarkibiga kirgan. Asarda Zomin va Jizzax shaharlari ta'rifi orqali ushbu hududlar haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Jumladan Zomin Xo'jand va Farg'ona yo'lidagi shahar bo'lib, unda mustahkam qo'rg'on borligi aytib o'tiladi [2. 14]. Taniqli tarixchi olim N.Ismatov ma'lumotiga qaraganda, Zomin o'z ahamiyati jihatidan Ustrushonada eng yirik shaharlardan biri hisoblanadi. Zominning Samarqand, Buxoro, Shosh (Toshkent), Dizak (Jizzax) va Farg'ona shaharlarini bir-biri bilan bog'lovchi katta karvon yo'lida joylashganligi, Movarounnarhdagi taraqqiy etgan shaharlaridan biri darajasiga ko'tarilishiga olib kelgan [3. 61].

X asrda yashagan arab muallifi Abu Isxoq Ibrohim ibn Muhammad al-Forisiy al-Istaxriy o'zining “Kitab al-masalik val-mamalik” asarida Ustrushonadan o'tuvchi savdo yo'llari haqida qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ustrushona hududi quyidagicha ma'lumot beradi: “Ushrusana Sug'd kabi iqlim nomidir. Bu nomda biror shahar yo'q, tog'lardan iborat. G'arbi Samarqand, shimoli Shosh va Farg'onaning bir qismi, janubi Kishning bir qismi, Sag'aniyon, Shuman, Vashjird va Rosht sharqi Farg'onaning bir qismidir” [4. 167]. Muallif tomonidan Ustrushona shaharlari sanab o'tilib, ular ichida Dizak, Zomin va Sabat ham qayd etilgan. Mamlakatni boshqaruvchisi Bunjikat shahrida yashashi aytib o'tiladi.

Mintaqaning shaharlari ichida uchinchi yozilgan shahar Jizzax hisoblanadi. Al-Istahriy Jizzaxni quyidagicha ta'riflaydi: “Dizak (Ba'zi manbalarda Suvsanda shaklida) tekislikdagi shahar, rabot va mehmonxonalar bor. Suvlari buloqlardan oqib chiqadi. Chiroyli joylari, bog'lari va suvlari ko'p. Ushrusanada qayiqalar suzadigan daryo ham, ko'l ham yo'q”. Ushbu shahardan Buyuk Ipak yo'lining o'tganligi bois, ushbu hududda ko'plab rabot va mehmonxonalar mavjud bo'lgan. Xususan, manbada qayd etilishicha: “U Faknon nomli rustoq shahridir. Unda Samarqand ahli urush paytlarida joylashadilar, yo'lovchilar uchun katta hovlilar va mehmonxonalar bor. Eng diqqatga sazovor rabot Xudaysardir. Undan 2 farsaxda Movarounnaxrdagi eng mashhur rabotlardan biri bor, uni Afshin qurdirgan. O'rtasida buloq, yo'lovchilar uchun vaqflar bor. U o'sha rabotlarning dushman yurtiga eng yaqinidir. Dizakning oqar suvi va bo'stonlari bor. U hosildor shahar” [4. 169]. Ushrusana hududida mevalar ko'pligidan chet mamlakatlarga chiqarilgani, eksportdan ortgani bilan hayvonlarni boqilyotganligi to'g'risidagi ma'lumot ham Jizzaxning hosildor o'lka ekanligidan dalolat beradi [4.128].

Markaziy Osiyodagi Buyuk Ipak yo'lining quruqlikdagi bandargohi hisoblangan Samarqand shahriga olib boradigan sharqiy yo'nalishda yo'llar Ustrushona hududi orqali o'tgan. Samarqandga yaqinlik munosabatidan ham Jizzax vohasida mavjud yo'lbo'yi inshootlari xavfsizligi bevosita so'g'd

savdogarlarining ham manfaatlari doirasiga kirar edi. Manbalarda karvonlar xavfsizligini ta'minlashga mas'ul bo'lgan qo'riqchi sarbozlar guruhlar haqida ma'lumotlar ko'plab uchraydi. Xususan, Ibn Havqal o'zining "Kitob Surat al-Ard" kitobida Dijak - Jizzax shahrida rabodlar ko'plab barpo etilgani, samarqandliklar bu yerda qo'riqchi sarbozlar guruhini saqlashi haqida ma'lumot beradi [5. 22-23].

Davlat xazinasidan tashqari yo'lbo'yi inshootlari qurilishida mahalliy boylar, savdogarlar va amaldorlarning hissasi ham katta bo'lgani manbalardan ma'lum. Jumladan, Movarounnahr mulkdorlarining ko'pchiligi boyligini rabot, yo'llarni obod qilish va boshqa hayrli ishlarga sarflashini ko'rasan. Bu kabi ishlarni qilmaydiganlar juda kamchilikdir [4. 129]. Shu o'rinda Jizzaxdan 2 farsax uzoqlikda al-Afshin (Haydar ibn Kovus) tomonidan IX asrda barpo etilgan Hudosa karvonsaroyi va bu shahar yaqinida X asrda qurilgan Xasan raboti, Jizzax – Shosh yo'lidagi To'rtko'ltepa yodgorligi o'rnidagi karvonsaroy [8. 268] yuqoridagi manbaga isbot bo'ladi. Istahriy Xudosa karvonsaroyi Samarqanddan Jizzaxga ketuvchi yo'lidagi eng yirik karvonsaroy ekaning qayd qilsa, Yoqut uni Ustrushona chegarasidagi shahar sifatida esga oladi. Bu karvonsaroy va Xasan raboti xarobalari topilmagan va o'rganib chiqilmagan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, o'rta asrlarda yashab, ko'plab mamlakatlarga sayohat qilgan arab va fors mualliflari asarlari orqali bilishimiz mumkinki, Ustrushona tarkibiga kirgan shaharlar Samarqand, Toshkent va Farg'ona hududlarini o'zaro bog'lash orqali, miqyosan ham ichki, ham umummintaq, shu bilan birga Buyuk Ipak yo'li tizimidagi muhim xalqa vazifasini o'tagan desak mubolag'a bo'lmaydi. O'z navbatida ushbu ulkan savdo chorrasida joylashish mintaqaning Jizzax, Zomin, Xo'jand va yana shu kabi mintaqalari rivojlanishiga hamda bu shaharlarda ko'plab yo'lbo'yi inshootlari qurilishiga zamin yaratdi. Jumladan, Ahmad al-Katibning so'zlariga ko'ra, Ustrushona "400 qal'a va bir nechta yirik shaharlarni o'z ichiga olgan keng hududli va muhim mamlakat" [9. 49] hisoblangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pardayev M.H., G'ofurov J.I., Ustrushonaning ilk o'rta asr qishloq makonlari (yozma va arxeologiya manbalari asosida). "Press" Toshkent, 2016.
2. Hudud ul-olam (Movarounnahr tavsifi). (Fors tilidan tarjima, so'z boshi, izohlar va joy nomlari ko'rsatkichi muallifi O.Bo'riyev). Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti. 2008.
3. R.M.Xolmurodov, D.R.Xolmurodov. "Tarixiy O'lkashunoslik". Toshkent. 2014.
4. Al-Istaxriy. Kitob al-masalik val mamalik (Arab tilidan tarjima, tadqiqot, izoh va ko'rsatkichlar muallifi R.T.Xudayberganov). Toshkent.: "Fan" nashriyoti. 2019.
5. Бетгер Е.К. Извлечения из книги "Пути и страны" Абу-л Касыма ибн Хаукаля//Тр. САГУ. – Ташкент, 1957.
6. Al-Balozuriy. Futuh al-Buldon (So'z boshi, arab tilidan tarjima, sharxlar, izohlar va ko'rsatkichlar muallifi Sh.S.Kamoliddin). Toshkent.: "Toshkent davlat sharqshunoslik instituti" nashriyoti, 2017.
7. Ibn Havqal. Kitob Surat al-Ard (Arab tilidan tarjima va izohlar muallifi, tarix fanlari doktori, professor Sh.S.Kamoliddin). Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashri, 2011.
8. Ал-Истахри. Книга путей и государств (Китаб масалик ал-мамалик)/ Перевод с персидского З.Н. Ворожейкиной, Я. Крапольского// Материалы по истории киргизов и Киргизии. - М.: Наука, 1973.
9. Кастанье И.А. Древности Ура-Тюбе и Шахристана // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год XX, вып. 1 (11 декабря 1911 г. - 11 декабря 1912 г.). Ташкент, 1915.
10. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма. Вып. 2./Чтение, перевод и комментарии В.А.Лившица.-М.: ИВЛ.1962.

UO'K: 392 (575.12)

O'ZBEKLARNING SAMOVIY JISMLAR VA FENOLOGIK KUZATUVLAR BILAN BOG'LIQ TAQVIMIY TASAVVURLARI

A.A.Sarimsokov, dots., t.f.n., Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqi qadimdan amal qilib kelayotgan an'anaviy Tun-kun, Quyosh, Oy, To'g'al, Toshuv, Dehqon va Chorva hisobi, fenologik taqvimlar hamda hafta kunlari bilan bog'liq qarashlarni yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Taqvim, yil hisobi, tun-kun, Quyosh, Oy, To'g'al, sayyoralar, Toshuv, Dehqon va Chorva hisobi, hafta.

Аннотация. В данной статье предпринята осветить представления, связанные с традиционным исчислением ночь-день, солнце, луна, тогал, тошув, крестьянский и скотоводческий календарь, фенологические календари и дни недели, которые практиковались узбекским народом с древнейших времен.

Ключевые слова: Календарь, исчисление года, дня и ночи, солнце, луна, жир, планеты, потоп, расчет земледельца и скотовода, неделя.

Abstract. This article attempts to highlight the ideas associated with the traditional calculus night-day, sun, moon, togal, toshuv, peasant and pastoral calendar, phenological calendars and days of the week, which have been practiced by the Uzbek people since ancient times.

Key words: Calendar, calculation of the year, day and night, Sun, Moon, Fat, planets, Flood, Farmer and Cattle calculation, week.

Kirish. Vaqt masalasi kishilik jamiyatining turmush tarzi, xo'jalik an'alarida doimo muhim ahamiyat kasb etgan. Hayot taqozosiga ko'ra, tarixning ibtidoiy davrlardan boshlab odamlar yig'im-terim, ov, yog'ingarchilik hamda qurg'oqchilik, issiq va sovuq davrlarni bilishlari kerak bo'lgan. Inson ongining rivojlanishi, dunyoqarashi va tabiiy bilimlarining o'sishi natijasida oy, quyosh, burjlar, hayvonlar va fenologik kuzatishlar bilan bog'liq yil taqvimlari vujudga kelgan (1).

Insoniyat sivilizatsiyasining ibtidosida "vaqt", "yil" kabi o'lchov birliklari mavjud bo'lmagan davrlarda odamlarning mehnat va dam olish vaqtini belgilaydigan boshlang'ich vaqt hisobi "tun-kun" vujudga kelgan va hozirga qadar amalda qo'llanib kelinmoqda. Bularni yodda tutish uchun iplarni tugib yoki yog'och va kaltaklarni o'yib, belgi qo'yib hisoblash usulidan ham foydalanilgan. Keyinchalik esa qadimgi xalqlarning samo yoritgichlarini kuzatishlari natijasida osmon jismlari bilan bog'liq bo'lgan vaqt hisoblari ham yaratilgan.

Beruniy yozganidek: "dehqonlar va chorvadorlar har joy va har yerda (dala) ishlari va boshqalarni boshlashda ularga mos vaqtlarni bilishgan. Tepasida osmon turgan va osmondan boshqa narsa (tepasini) qoplamaganligini, yoritgichlarning doimo bir tartibda chiqishi va botishini ko'rib, kuzatib turgan kishi o'z ishlarining boshlanishi vaqtlarini bilishni, albatta, yoritgichlarga bog'lagan" (2).

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Maqolada xronologik, tavsifiy va qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, semantik-semiotik nazariya, kuzatish kabi usullardan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Vaqtni hisoblash borasida dastlab "tun" va "kun" me'yoriy o'lchov birligi bo'lib, qadimgi kelt va germanlarda "tun", Yunoniston, Rim, Bobil va Misrda "kun", turkiylarda "oy-kun" hisobi mavjud bo'lgan. Odamlar kunduzi quyoshga, tunda esa yulduzlarga qarab vaqtni aniqlaganlar. Ularning almashinuvini hamda Oyning tashqi ko'rinishini kuzatib, yangi oy, chorak oy, to'lin oy, yana chorak va yangi oy shakliga kirishiga e'tibor berganlar. Oyning birinchi va so'nggi fazalari "yangi" va "eski oy" orasidagi muddat 29, 30 kunni tashkil qilib, sutka va haftaga nisbatan kattaroq vaqt hisobi – "Oy hisobi" yaratilgan.

Oy bilan bog'liq yil hisobi dastlab Mesopotamiyada vujudga kelib, turkiy xalqlar orasida ham keng tarqalgan (3). Mazkur taqvim Markaziy Osiyoda "Zardushtiylik taqvimi" nomi bilan atalib, bir yil har biri 30 kunlik 12 oy va qo'shimcha 5 kundan iborat bo'lgan. Shunday taqvim qadimgi Xorazm va so'g'dliklarda ham bo'lib, ular oy nomlari bilan farqlangan (4). VII asrdan boshlab esa Oy bilan bog'liq bo'lgan yil hisobi musulmon mamlakatlarida Hijriy-qamariy taqvim nomi bilan qo'llanila boshlangan.

Shubhasiz, o'zbek xalqi ajdodlari hijriy-qamariy taqvimni qabul qilgunlariga qadar o'zlarining oy fazalari bilan bog'liq yil hisoblariga ega bo'lganlar. Hozirda yangi oy, chorak oy, to'lin oy, eski oy va oy orasi kabi atamalarning hayotda qo'llanilishi bu boradagi ibtidoiy qarashlarni yodga soladi.

622 yilning 16 iyulidan boshlangan Hijriy-qamariy taqvim 29 kunlik 12 oy va 354 kundan iborat bo'lib, har 33 yilda bir siklni aylanib chiqadi. Mazkur taqvimdan asosan, xonliklar davridagi idora ishlarida hamda islomiy urf-odat va bayramlar muddatini belgilashda foydalanilgan.

Oy fazalari bilan bog'liq xalq qarashlariga ko'ra, yangi oy ko'ringanda uning o'rog'i chalqancha yotgan bo'lsa, "o'ziga tinch" deyildab, ob-havo noqulay kelishi, kutilmaganda sovuqlar

va yog'ingarchiliklar bo'lishi, agar hilol tikka chiqsa "*o'ziga notinch, yurtga tinch*", deb hisoblangan va ushbu oy davomida quruqchilik bo'lishi kuzatilgan. Eski oy bilan yangi oy orasidagi davr – "*oy orasi*"da ham ob-havoning o'zgarishi kuzatilib, xo'jalik mashg'ulotlari shunga qarab rejalashtirilgan. Shu bois, xalq orasida "*Oyning beshidan qo'rqma, boshidan qo'rq*" singari aytimlar vujudga kelgan.

Har yilda 11 kun ilgariga suriluvchi Hijriy-qamariy taqvim qishloq xo'jaligi uchun noqulay bo'lib, dehqon, bog'bon va chorvadorlarni qanoatlantirmagan. Natijada qish, bahor, yoz va kuzni quyoshning yillik harakatiga mutanosibligini muttasil kuzatgan ajdodlarimiz mazkur taqvimga nisbatan aniqroq bo'lgan "*Quyosh taqvimi*"ni yaratganlar.

Quyoshning ekliptikadagi yillik harakati asosida qadimgi Yunoniston, Rim, Misr, Markaziy Osiyo xalqlari bahorgi va kuzgi teng kunlikka asoslangan ikki mavsumlik hamda yozgi va qishki quyosh turishi kunlari ham hisobga olingan to'rt mavsumlik yil taqvimlariga amal qilganlar.

Yilning bunday davrlarga bo'linishi *yaxshilik va yomonlik, yorug'lik va qorong'ulik, erkak va ayol...* kabi qadimiy dualistik falsafiy qarashlar bilan bog'liq bo'lgan. Jumladan, "*Avesto*"ga ko'ra, yilning dastlabki yetti oyi "*buyuk saraton*" va qolgan besh oyi "*buyuk zimiston*" deb yuritilgan (5). Xitoylarning tasavvurlariga ko'ra, 21 sentyabrdan In (ayollar) davri, ya'ni suv va qorong'ulik boshlansa, yoz mavsumi Yan (erkaklar)ga tegishli bo'lgan (6).

Ilk bor burjiy yulduzlar xaritasi tuzilgan mahalda Quyosh olam ekvatorini Hamal yulduzlar turkumi sarhadida kesib o'tgani uchun yangi yil 22 martdan boshlangan. Ana shu davrdan boshlab Quyosh yilda oylari burjlar nomi bilan yuritila boshlangan. Quyosh yo'li (ekliptika) bilan olam ekvatori kesishish nuqtasining har yilda nihoyatda oz bo'lsa-da, siljishi tufayli bu hodisa endilikda Baliq yulduzlar turkumida sodir bo'ladi (7). Ammo, oy va fasllar nomi o'zgarmay avvalgicha qolaveradi.

Ushbu taqvim Arab xalifaligi davrida *Hijriy-shamsiy* taqvim nomi bilan o'zlashtirilib, bu hisob ham 622 yildan boshlangan.

Hamaldan boshlab yer qiziydi, o't-o'lanlar ko'karib dehqon, bog'bon va chorvadorlarning qo'li-qo'lga tegmay qoladi. Bu oy to'g'risida xalq orasida "*Hamal kirdi – amal kirdi*" kabi hikmatli iboralar paydo bo'lgan. Shunga o'xshash iboralarni ko'plab uchratish mumkin: *javzoda qush qanotini egma, bolalagan parrandayu jonivorga tegma; javzodagi yomg'irdan ilon yog'sa yaxshiroq; sunbulada suv tinar; sunbulaning suvi sovur; yaxshi kelsa hut, yomon kelsa jut...*

Jahonning barcha xalqlarida mavjud bo'lgan, yerning quyosh atrofidagi harakatiga asoslanuvchi quyosh taqvimi o'zining birmuncha aniqligi jihatidan ziroatkor xalqlar hayotida muhim o'rin tutgan. Hozirda ham ushbu taqvim dunyo xalqlari hayotida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

O'zbeklarda ham qadimdan astral bilimlarning takomillashib borishi natijasida boshqa samoviy sayyora va yulduzlar bilan bog'liq o'ziga xos taqvimlar ham vujudga kelgan. Xalqda *Hulkar, yetti qaroqchi, Temir qoziq, Somon yo'li, Mirrix, Utorud, Mushtariy, Zuhra, Zuhul...* kabi yulduzlar bilan bog'liq o'ziga xos qarashlar bo'lgan. Shu kabi yulduz va sayyoralarning samoviy harakatlarini kuzatishlar natijasida "*To'g'al hisobi*" yuzaga kelgan. Mazkur hisob usuli o'zbek, qirg'iz, qozoq chorvadorlari orasida "*Qambar to'g'al*", "*Qo'ziboy mayriq hisobi*", "*tog'is*", "*tokush*" va "*to'g'ol*", "*to'govul*"(8) kabi nomlar bilan atalgan. Shunday bo'lsa-da, ularning farq qiluvchi o'ziga xos tomonlari ham bo'lgan. Jumladan, qozoqlarda "*tog'is*" har biri 28 kunlik 13 oydan iborat bo'lsa, Farg'ona vodiysida foydalangan "*to'g'al*" hisobida esa har biri 29 kunlik 11 oy bor va Hulkarning "*yozgi chilla*" davomida 40 kun "*yer ostida yotishi*" hisobga olinmaydi, ya'ni "*yo'q to'g'al*" deyiladi. Hulkar Saratonda yerga tushadi va qirq kun yer ostida yotadi hamda yer yuziga qaytib chiqqanidan so'ng hisob boshlanadi. "*To'g'al hisobi*" oylari quyidagicha nomlanadi: *21 to'g'al, 19 to'g'al, 17 to'g'al, 15 to'g'al, 13 to'g'al, 11 to'g'al, 9 to'g'al, 7 to'g'al, 5 to'g'al, 3 to'g'al, 1 to'g'al, yo'q to'g'al*.

Bu hisobga ko'ra, oylarning ko'rsatilgan kunlarida Oy Hulkar yulduzi bilan "*er-xotin bo'ladi*", ya'ni to'qnash keladi. Kuzatishlarga ko'ra, "*to'g'al*" hamda "*oy orasi*" kunlarida ob-havoda o'zgarish bo'lgani uchun qishloq xo'jaligi mashg'ulotlari ana shu asosida rejalashtirilgan. To'g'al hisobiga ko'ra, oylar 29 kunlik bo'lib, bir-biridan 2 sutkaga farq qiladi, ba'zan Oy bilan Hulkar ko'rsatilgan muddatda to'qnash kelmay qoladi. Masalan, 7 to'g'alda to'qnashmasdan 8 kuni to'qnash kelsa, xalq

hisobdonlari “bu oy yetti to‘g‘al, lekin sakkizda to‘qnashadi”(9) deydilar. Oy bilan to‘qnash kelgan Hulkar samoda ko‘rinmay qoladi.

Ushbu yil hisobi bilan bog‘liq qarashlar matallarda ham saqlangan: *Hulkar tug‘sa, tong soviydi; Hulkar tug‘sa, sho‘rva osh bo‘ladi; Hulkar botdi – omoch yotdi; To‘qqiz to‘g‘alda to‘qimday qor qolmaydi; yetti to‘g‘alda yetalagan ot to‘yadi; Besh to‘g‘alda beshikdagi bola (sovuqdan) o‘lmaydi; Uch to‘g‘alda uchoyoq (tushovlangan) ot to‘yadi; Bir to‘g‘alda bug‘doy pishadi; Hulkar yerga tushmay yer qizimaydi.*

Qadimgi chorvadorlarning astrologik qarashlarini o‘zida mujassam etgan to‘g‘al hisobi o‘zbek xalqi taqvimiy bilimlari borasidagi bebaho xazinalardan biri hisoblanadi va etnomadaniy taraqqiyotda o‘zining munosib o‘rniga ega.

Yuqorida ta’kidlanganidek, oy fazalarining almashinuvi hafta hisobining vujudga kelishiga sabab bo‘lgan. Hafta kunlari qadimdan ma’lum bir samo yoritgichlari bilan bog‘langan. Jumladan, yakshanba – Shams (quyosh), dushanba – Qamar (Oy), seshanba – Mirrix (Mars), chorshanba – Atorud (Merkuriy), payshanba – Mushtariy (Yupiter), juma – Zuhra (Venera), shanba – Zuhul (Saturn) kunlari hisoblangan.

O‘zbek xalqi turmush tarzida mazkur xalq taqvimlarining o‘rni beqiyos bo‘lgan. Zero, ekinlarni qay vaqtda ekish, yilning qaysi vaqtida parvarishlash, hosilni yig‘ishtirib olish, chorvani erta bahorda yaylovlarga olib chiqish, yaylovlarni almashtirish, qo‘zilatish mavsumini aniq belgilashda ana shu kabi xalq taqvimlarining o‘rni beqiyos bo‘lgan.

Xorazmda qadimdan mavjud bo‘lgan toshqinlar taqvimida daryodagi o‘zgarishlarni ko‘rsatuvchi alomatlar mavjud bo‘lgan. Ushbu taqvimga ko‘ra Amudaryoning bir yilda to‘rt marta toshganligini kuzatish mumkin. Birinchi bo‘lgan “Ko‘k qamish toshuvi” orol va ko‘llarda qamish endigina o‘tib chiqqanda boshlangan bo‘lib, bu mart oyining yigirmalariga to‘g‘ri keladi. “Oq baliq toshuvi” deb yuritilgan ikkinchi toshuv aprelning o‘rtalarida bo‘lib, bu vaqtda Orol dengizidan oq baliqlar Amudaryoning yuqori oqimiga o‘ta boshlaydi. Uchinchisi bo‘lgan “Yulduz tovushi” mayning o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Xorazmlilar bu toshqinni Hulkar yulduzlar turkumining ko‘rinish vaqti bilan belgilaydilar. Qirq kun davom etuvchi to‘rtinchi toshuv “Qirq chilg‘ov toshuvi” (qirq kunlik chillar) iyunning ikkinchi yarmida boshlanib, avgustning boshlarida tugaydi(10). Beruniyning yozishicha bu toshqin xaziran (iyun) oyining 24- kunlarida boshlanib, uning eng kuchaygan payti tamuz (iyul) oyining 25- kunlariga to‘g‘ri keladi.

Farg‘ona vodiysining shimoliy qismidagi qipchoq chorvadorlari tabiatdagi o‘zgarishlarni yaxshiroq kuzatib, kelgusidagi xo‘jalik ishlarini ana shularga qarab rejalashtirganlar. Masalan, yurtimizga Navro‘z arafasida uchib keladigan, cho‘ponlar «Navro‘zak» yoki «Navro‘z chumchuq» deb ataydigan qushning boshida oq qashqasi bo‘lsa, kelayotgan yilda sut mahsulotlari serob bo‘ladi, yog‘ingarchilik ko‘p bo‘ladi, agar qora bo‘lsa, buning aksi bo‘ladi. Oyoqlari ko‘k bo‘lsa, unda dehqonchilikda mo‘l hosil olish mumkin, deb tahmin qiladilar. Mana shu alomatlarga qarab kelayotgan yilda qaysi yaylovga qachon borishni rejalashtirganlar.

Yozgi yaylovlarga ko‘chish «kalcho‘chi», «cho‘rchikal»(11), «qulqultoy» deb nomlanuvchi qush uchib kelgandan keyingina boshlaganlar. Cho‘ponlar: «cho‘rchikal kelsa, qaytmas qora yil keladi!», ya’ni «yoz boshlandi, endi sovuq bo‘lmaydi» deydilar. Haqiqatdan ham bu qushlarning uchib kelish vaqti aprel oyiga to‘g‘ri kelib, kunlar ancha isib, pastroq hisoblangan Qoratorov yaylovlarga ko‘chish mumkin. Asosiy yozgi yaylovlar Chotqolning yuqori qismida bo‘lib, u yerlarga may oxirlarida boriladi.

Qushlarning uchib kelish muddatlari bilan bog‘liq qarashlar nafaqat chorvadorlar balki dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi orasida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. *Bog‘bonlar ko‘kqarg‘a uchib kelishi bilan toklarni ochganlar; sa‘va bilan sassiqpopishak uchib kelishiga qarab dala ishlarini, yerga ishlov berishni boshlaganlar; qaldirg‘och, jarqaldirg‘och, zarg‘aldoq va qumrilarning uchib kelishi ertangi ekinlarni ekish vaqtini belgilagan; qizilishton esa yoz yaqinlashganligini bildirgan; mezonda qirg‘iy, qavsda esa olaqarg‘a uchib kelgan* (12).

Turkiy xalqlarning tabiatni kuzatish bilan bog‘liq taqvimiy qarashlarini A. Divaev quyidagicha keltirib o‘tgan: *hamalning 15 kunida go‘ngqarg‘alar uchib keladi, savr sassiqpopishakning*

sayrashidan boshlanadi, javzoda nar chumchuqlar chirqillay boshlaydi, sunbulada qushlarning bolalari alohida bo'ladi...(13). Shu singari ko'plab misollarni keltirish mumkin.

Xullas, dunyodagi barcha xalqlarda mavjud bo'lgan yil taqvimlari mahalliy muhitga asosan tuzilgan bo'lib, qo'shni yoki bir-biriga etnik jihatdan yaqin bo'lgan qavmlarda deyarli bir xil bo'lgan. Jumladan, o'zbek xalqi azaldan amal qilib keluvchi yil taqvimlari Markaziy Osiyo hamda turkiy xalqlar taqvimlariga o'xshash bo'lib, asosan nomlanishi, mahalliy iqlim sharoiti, unga mos keluvchi mehnat va turmush tarzi mosligi jihatidan farq qiladi.

O'zbek xalqi amaliyotda qo'llagan *qamariy*, *shamsiy*, *to'g'al* kabi taqvimlar bir-biridan yil fasllarining almashuvi, oylarning nomlanishi hamda xo'jalik turiga moslanganligi bilan farq qilgan. Hozirda esa ular zamonaviy, mukammal taqvimlar bilan qorishgan holda uchraydi. Shunday bo'lsa-da, samoviy jismlarning harakatlari hamda tabiatda bo'layotgan o'zgarishlarga qarab vaqtни aniqlash, xo'jalik ishlarini rejalashtirish, kelgusida ob-havoda qanday o'zgarishlar bo'lishini bashorat qilish kabi holatlar hamon mavjud. Biroq, quyosh va oy bilan bog'liq an'anaviy xalqona qarashlar hozirda biroz farq qilmoqda. Bunga globallashayotgan ekologik, iqlimiy o'zgarishlar sabab bo'lsa kerak.

Umuman olganda, xalq taqvimlari odamlarning kundalik turmushini, hayotini tartibga solib turgan. Insonlarning butun hayoti, tug'ilganidan to vafot etguniga qadar bo'lgan davri yil taqvimlari bilan bog'liq ravishda davom etgan. O'z navbatida yilni ham xuddi inson hayotiga o'xshatish mumkin: *tug'ilish*, *ulg'ayish*, *keksayish* va *o'lim* singari. Ko'plab xalqlardagi yil taqvimlari mana shunday qarashlarga asoslanib to'rt qismga bo'lingan va bu borada quyoshning yozgi, qishki turishi hamda bahorgi, kuzgi teng kunliklar asos qilib olingan.

O'zbeklar ham mazkur taqvimlardan nafaqat xo'jalik mashg'ulotlarini rejalashtirishda, balki maishiy va diniy marosimlar vaqtini belgilashda ham foydalangan. Aynan mana shunday yil taqvimi bilan bog'liq urf-odat va marosimlar o'zbek xalqi etnomadaniyati taraqqiyotida o'zining munosib o'rniga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Головач А. Г. Фенологические наблюдения в садах и парках. – М., 1951. – 60 с.
2. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. Т.1. – Б. 283.
3. Селешников С. И. История календаря и хронология. – М.: Наука, 1972. – 223 с.
4. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. Т.1. – Б. 386–395.
5. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик / Асқар Маҳкам таржимаси. – Тошкент, 2001. – Б. 316.
6. Эберхард В. Китайские праздники. – М., 1977. – С. 30; 112.
7. Нарзикулов А. Деҳқон тақвими. – Тошкент: Меҳнат, 1991. – Б. 10; Цыбульский В. В. Календарь и... – С. 27–29; Халмуратов Б. Р. Фарғона аҳлининг дарахт билан боғлиқ қарашлари // Имом-ал-Бухорий сабоқлари. – 2013. – №1. – Б. 78–79.
8. Боболардан қолган нақллар (афсона, ривоят, ирим–сирим ва халқ тақвими). – Тошкент: Фан, 1998. – Б. 77–79; Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории. – Алматы: Гылым, 1998. – С. 174; Андреев М. С. Таджики долины Хуф. – Сталинабад, 1958, вып. 2. – С. 174; Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. – М., 1965. – С. 740.
9. Абишев Х. Элементы астрономии и погоды устном народном творчестве казахов. – Алма-Ата, 1949. – С. 22; Халмуратов Б. Р. Ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзи ва миллий қадриятлари тизимида оловга бўлган эҳтиром // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2016. – №1. – Б. 129–133.
10. Ғуломов Я. Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи (Қадимги замонлардан ҳозиргача). – Т.: ФАН, 1959. – Б. 249.
11. Жўраев М., Пирматова М. Ўзбекларнинг чорвачилик билан боғлиқ маросимлари ва «чорва ҳисоби» тақвими / Ўзбекистон тарихи. 2005. №4. – Б. 61.
12. Боболардан қолган нақллар. – Т., 1998. – Б. 79; Джавадова Э.Ю., Джавадов Г.Д. Народный земледельческий календарь и метрология азербайджанцев в XIX – начале XX в. / СЭ, 1984, № 3. – С. 133; Джахонов У. Земледельческий народный календарь и счёт времени у таджиков Соха / Этнография Таджикистана. – Душанбе, 1985. – С. 89–90; Рахимов М.Р. Земледелие таджиков бассейна р. Хингоу в дореволюционный период. – Сталинабад, 1957. – С. 163–165; Рахимов М.Р. Исчисление времени у таджиков бассейна на реки Хингоу в XIX – начале XX в. / СЭ. 1957. №2. – С. 83–85; Шаманов И.М. Народный календарь карачаевцев / СЭ, 1971, № 71. – С. 112.
13. Диваев А. Исчисление времени года по киргизскому стилю, съ обозначениемъ народных приметъ и т.д. / ТВ, 1892, № 5.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH – BUGUNGI KUN TALABI

D.E.To'rayeva, katta o'qituvchi, Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti NTM, Qarshi

Annotatsiya. *O'qituvchi o'z sohasining mohir bilimdoni, muammolarning oqilona yechimlarini topa oladigan, o'z ustida tinimsiz ijodiy ishlab, yangiliklar yarata oladigan, o'quvchilari qalbidan munosib o'rin egallagan bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bugungi kunda o'qituvchining kasbiy kompetentligi masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada mana shu masalalar atroflicha yoritilgan.*

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, tadqiqotchilik, eksperimental faoliyat, innovatsion faoliyat, modernizatsiyalash.

Аннотация. *Учитель должен быть экспертом в своей области, уметь находить разумные решения проблем, уметь постоянно творчески работать над собой, создавать инновации и занимать достойное место в сердцах своих учеников. Именно поэтому в сегодняшнем процессе большое внимание уделяется вопросу профессиональной компетентности учителя.*

Ключевые слова: профессиональная компетентность, исследовательская, экспериментальная деятельность, инновационная деятельность, модернизация.

Abstract. *A teacher must be an expert in his field, able to find reasonable solutions to problems, be able to constantly work creatively on himself, create innovations, and occupy a worthy place in the hearts of his students. That is why, in today's process, great attention is being paid to the issue of teacher's professional competence.*

Key words: professional competence, research, experimental activity, innovative activity, modernization.

Bugun har bir davlatning jahon hamjamiyatidagi o'rnini uning intellektual salohiyati hamda kadrlarni tayyorlash sifati bilan o'lchanadi. "Bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi, taqdiri – bularning barchasi, avvalombor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz". Butunjahon muammosiga aylangan kadrlar tayyorlash sifati zamon talablariga moslashtirish bizning respublikamiz uchun ham o'ta dolzarb hisoblanadi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berdi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'limni tubdan isloh qilishning asosiy yo'nalishlari ko'rsatib berildi. Unda "Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi" - deb ko'rsatilgan.

Davlatlararo qattiq raqobat mavjud bo'lgan davrda har bir mamlakat barcha sohada raqobatbardosh bo'lishga harakat qiladi. Davlatning iqtisodiy, texnik rivojlanishiga qator omillar ta'sir ko'rsatishi tabiiy. Bular: mamlakatda mavjud bo'lgan tabiiy resurslar, uning geografik joylashuvi, ta'lim tizimi, tarixi va boshqa ko'p omillardir. Lekin mavjud tabiiy resurslardan oqilona foydalana oladigan, davlatning tarixiy rivojlanishini belgilab beradigan (tarixni o'z qo'li bilan yaratadigan), davlat iqtisodiyotini boshqaradigan, yangidan-yangi texnikani yarata oladigan, mavjud ilg'or texnika va texnologiyalardan foydalana oladigan, ishlab chiqarishni yo'lga qo'ya oladigan omil bu albatta, inson omilidir. Shunday ekan, aynan inson omili, boshqacha qilib aytganda, inson resursi mamlakat rivojlanishida eng muhim rol o'ynaydi. Demak, O'zbekistonning kelajakda buyuk davlat bo'lishida ham inson omilining o'rnini beqiyosdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimi oldida katta vazifalar qo'yilmoqda.

O'quvchilarni bugungi kun talabi asosida tarbiyalash eng muhim vazifalardan biridir. Bunday murakkab va muhim jarayonni amalga oshirishda o'qituvchilar o'rnini beqiyosdir. Aynan ta'lim

sohasida iqtisodiyotimizning barcha sohaları uchun mutaxassislar tayyorlanadi. Shuning uchun ham mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab ta'lim sohasi davlat siyosatining ustivor sohasiga aylandi. Bu esa o'qituvchilar zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi. O'qituvchi o'z sohasining mohir bilimdoni, muammolarning oqilona yechimlarini topa oladigan, o'z ustida tinimsiz ijodiy ishlab, yangiliklar yarata oladigan, o'quvchilari qalbidan munosib o'rin egallagan bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bugungi kunda o'qituvchining kasbiy kompetentligi masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu muammo barcha rivojlangan mamlakatlarda mutaxassis tayyorlashning asosiy muammolaridan biriga aylangan.

“Kasbiy kompetentlik” termini o'tgan asrning 90-yillarida kirib keldi. Mutaxassis tayyorlashda kompetentli yondashuv muammosi Amerikalik taniqli lingvist olim N.Xomskiy tadqiqotlari natijasida yuzaga keldi. Bu muammo keyinchalik ko'pgina pedagogik maxsus tadqiqotlarning predmetiga aylandi. (N. V. Kuzmina, A. K. Markova, T. I. Rudneva, G. N. Staynov va b.).

O'qituvchining professional kompetentligi deganda pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli hal qilish uchun zarur bo'lgan kasbiy va shaxsiy sifatlar yig'indisiga aytiladi.

Kompetentlik terminining lug'aviy ma'nosi (kompetentniy) – yetarli ma'lumotga ega bo'lgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, bilimdon; xabardor, omilkor degan ma'nolarni anglatadi.

Pedagogik faoliyatini, pedagogik muloqotni yuqori darajada amalga oshiradigan, o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi sohasida yuqori darajadagi stabil natijalarga erisha oladigan o'qituvchini professional kompetentli o'qituvchi deyish mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik kasbiga munosabatni tarbiyalash va kasbiy moslashtirishga qo'yiladigan zamonaviy talablar, kasbiy moslashuvchanlikni, ijodiy munosabatda bo'lishni shakllantirishning pedagogik-psixologik aspektlarini o'rganish, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarining mazkur jarayondagi imkoniyatlari diagnostikasi xulosalariga tayanib, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda kechadi:

I bosqich. Kasbiy faoliyatga motivatsion yo'nalganlik; kasbiy tasavvur-larning shakllanishi; kasbiy bilimlarning o'zlashtirilishi; kasbiy faoliyat talablarining anglanishi.

II bosqich. Kasbiy faoliyat talablarini o'zlashtirish; kasbiy kompetentsiyalarni bilish, o'zlashtirish, muloqotga kirishish, kasbiy ijodkorlik; faoliyatga innovatsion yondashuvning qaror topishi (maxsus fanlar, pedagogik amaliyot, to'garaklar, ijodiy ishlar, sinfdan tashqari ishlar, mustaqil ta'lim vositasida).

III bosqich. Kasbiy o'z-o'zini anglash, moslashish; kasbiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi; pedagogik qobiliyat va kasbiy sifatlarning shakllanishi (umumkasbiy va maxsus fanlar, o'quv amaliyoti, mustaqil ta'lim vositasida).

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar o'qituvchining doimiy ravishda malakasini oshirishni talab etadi, ya'ni uning kasb-kor darajasini, yoki kasbiy kompetentligini oshirishni talab etadi. Hozirgi jamiyatning asosiy vazifasi – shaxsning faol va perspektivadagi jamiyat va davlatning talablariga javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxsni tayyorlash, jamiyatning sotsial adaptatsiyaga mos qobiliyatga ega kasbiy faoliyatni boshlashga tayyor, o'zining bilimi, ko'nikma va malakasini oshirishga qobiliyatli kadrlarni tayyorlash. Mustaqil fikrlaydigan, faoliyatining natijasini prognozlay biladigan, ma'lumot jarayonini modellashtira oladigan pedagoggina oldiga qo'yilgan maqsadini amalga oshira oladi. Shuning uchun ham hozirgi davrda mustaqil, ijodiy fikrlaydigan, raqobatbardosh, hozirgi tinimsiz rivojlanib borayotgan talablarga javob beradigan shaxsni tarbiyalaydigan o'qituvchiga talab oshmoqda.

Kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limo'quvchilarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir. O'quvchi o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun ularda tayanch bo'ladi. Shuning uchun ham o'zlashtirish jarayonida fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda fanga oid kompetentsiyalar shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. Mirziyoyev Erkin va farovon demokratik Ozbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T: Ozbekiston NMIU, 2016

2. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti / O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017-yil.
3. Jo'rayev R.X., Rahimov B.X., Xolmatov Sh.F., Yangi pedagogik texnologiyalar.–T., Fan, 2005. 66
4. Wikipediya.uz
5. www.ziyouz.com

UO'T: 9(44)

FRANSIYANING SOBIQ MUSTAMLAKALAR BILAN YANGICHA MUNOSABATLARI USULLARI HUSUSIDA

S.R.Usarov, PhD, o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand
Sh.Erkinova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mustamlakachilik tizimining inqirozi mustaqillik erishgan sobiq mustamlakalar bilan oldingi “rishtalarni” yangicha munosabatlar sharoitida saqlab qolish va mustahkamlashga yordam beruvchi usullarni ishlab chiqishni taqozo etdi. Maqolada ushbu “mexanizm”lar Fransiya misolida ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: respublika, frankfoniya, ittifoq, hamjamiyat.

Аннотация. Крах колониальной системы потребовал разработки методов, которые способствовали бы сохранению и укреплению прежних «связей» с бывшими колониями, получившими независимость на современном этапе отношений. В данной статье проанализированы эти «механизмы» на примере Франции.

Ключевые слова: республика, франкофония, союз, общество.

Abstract. The collapse of the colonial system necessitated the development of mechanisms to maintain and strengthen relationships with former colonies in a favorable condition. This article analyzes these mechanisms with the example of France.

Keywords: republic, Francophonie, union, society.

Kirish. Asrlar davomida shakllantirilgan mustamlakachilik tizimini hech bir davlat osonlik bilan boy bergisi kelmaydi, albatta. Chunki bu amalda mustamlakachi va mustamlaka o'rtasidagi mavjud iqtisodiy mexanizm muruvvatlarining buzilishiga olib kelishi mumkin edi.

“Fransiya Respublikasi tarixida fransuz mustamlakachilik imperiyasining parchalanishidan ko'ra ahamiyatliroq bo'lgan voqelik yo'q. Mustamlakachilikning yemirilishi (dekolonizatsiya) bilan bog'liq tarixiy kataklizmlar fransuz jamiyati uchun favqulotda og'riqli bo'lib chiqdi, chunki u Fransiyaning imperiya “buyukligi” tarafdorlariga va o'z mamlakatining buyukligini erkinlik, tenglik va birodarlik tamoyillariga sodiqlikda ko'rganlarga bo'lib yubordi”[1:78].

Fransiya hukumati imkon boricha o'z mustamlakalarini oldingidagidek markaz bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan bog'lash va kelgusida, mustaqil bo'lgan taqdirda buni “ko'rinmas iplar” orqali amalda mustaqillikka erishishining oldini olishga harakat qilishdi.

Shuning uchun XX asr boshlariga kelganda Parijda mustamlakalarni metropoliya iqtisodiyoti bilan yanada yaqinroq bog'lash “retseptlari” bo'lgan koloniyalarni rivojlantirish bo'yicha ko'plab loyihalar paydo bo'la boshladi. Ushbu kompaniyaning tashabbuskori va ilhomlantiruvchisi 1920-yillarning boshlarida mustamlakalar vaziri lavozimini egallagan Uchinchi Respublikaning nufuzli siyosatchisi Albert Sarro edi. 1923-yilda nashr etilgan siyosiy kitobida u shunday deb ta'kidlaydi: “Mustamlakalarning milliy hayotga kiritilishi bundan buyon Fransiyaning tarixiy istiqbolda insoniyat oldida turgan jiddiy muammolarni hal qilishda o'ynashi mumkin bo'lgan va o'ynashi kerak bo'lgan rolga tayyorlash uchun shartdir” [2:59].

Tahlil va natijalar. Ikkinchi jahon urushi yillariga kelib mustamlakachilik tizimi inqirozi muqarrar bo'lib qolgach, bu Fransiya hukumati oldida ikkita katta vazifani paydo qildi. Birinchidan, imkon boricha mustamlakalarga mustaqillikni bermaslik. Ikkinchidan, mustaqillikka erishgan taqdirda uni Fransiya bilan bog'liqligini uzib qo'ymaslik. Bir tomondan urushning cho'zilishi, ikkinchi tomondan mustamlakalarda milliy-ozodlik harakatlarining tobora kuchayib borishi fonida fransuzlar tezkor qaror qabul qilishlari kerak edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ikkinchi jahon urushidan keyin mustamlakalar va keyinroq sobiq mustamlakalar bilan munosabatlarda ikkita

mexanizm – Fransuz ittifoqi (1946-yil) va uning o'rniga Fransuz hamjamiyati (1958-yil) ishlab chiqildi.

Fransiya ittifoqi. Fransiya 1946-yil 13-oktabrdagi referendum asosida qabul qilingan yangi konstitutsiya Fransiya To'rtinchi Respublikani e'lon qildi (1946-1958-yy). Fransiya tarixida birinchi marta konstitutsiyaviy asosda dengizortidagi mustamlakalar masalasi Fransiya Respublikasining asosiy qonuniga kiritilib, muqaddimasida: “Fransiya dengizorti (*mustamlakalar nazarda tutilmoqda*) xalqlari bilan birgalikda irqiy va diniy farqlarsiz huquq va burchlar tengligiga asoslangan ittifoq tuzadi. Fransiya Ittifoqi har bir (*xalq va millat*) sivilizatsiyasini rivojlantirish, ularning farovonligini oshirish va xavfsizligini ta'minlash uchun o'z resurslarini va sa'y-harakatlarini birlashtiradigan yoki muvofiqlashtiradigan millatlar va xalqlardan iborat” – deb qayd etilgan edi [2:82]. Fransuz ittifoqi metropoliyadan (Fransiyadan), dengizorti departamentlari, dengizorti hududlari, shofelikdagi hududlar va shofelikdagi davlatlardan tarkib topganligi belgilab qo'yilgan. Fransiya ittifoqining tuzilmasi Ittifoq prezidenti, Ittifoq Oliy Kengashi va Ittifoq Assambleyasidan iborat bo'lgan[3]. Amalda bu tizim Fransiyaning o'zida kechayotgan siyosiy o'zgarishlar jarayonlari ta'sirida samarali mexanizmga aylanmadi.

Fransiya hamjamiyati. To'rtinchi Respublikasining qulashi va Beshinchi Respublikaning qaror topishi bilan Fransiya ittifoqi rasman tugatildi. Davlat mustamlakachilik tizimini zo'r berib saqlashga intilsada, lekin dunyo miqyosida boshlanib ketgan jarayonlar ta'sirida bu juda murakkab vazifaga aylandi. Beshinchi Respublika birinchi prezidenti Sharl de Goll bu haqida to'xtalib: “Biz keng sarhadlarda idora etishning, jamoat ishlari, ma'rifat, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlashning o'sayotgan harajatlarini bo'ynimizga olishimiz kerak edi. <...> Biz ularga sivilizatsiyamizni olib keldik ... har bir hududda markazlashgan boshqaruv tizimini yaratdik ... biz bizning o'rnimizni egallashga allaqachon intilgan elitani yaratdik” – degan edi [1:78].

1958-yilgi Konstitutsiyaga asosan Fransiya Ittifoqi Fransiya hamjamiyatiga aylantirildi. Fransiya mustamlakalari endi dengiz orti departamenti, yoki dengiz orti hududi maqomi ostida Hamjamiyatga muxtor asoslarda kiruvchi davlat huquqini tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi [4:27]. Dengizorti departament va hududlarida o'tkazilgan yangi konstitutsiya loyihasi bo'yicha referendum Sharl de Goll taklif etgan o'zgarishlarga hamohanglik ko'rsatib berdi. Afrikadagi 12 ta mustamlakalar Hamjamiyat a'zolariga aylandi [5:97]. Faqat Gvineyada mutloq ko'pchilikning qarshi ovozi 12-oktabrda mustaqilligini e'lon qilish bilan tugadi.

Yangi konstitutsiyaga qaramay 1960-yildan boshlab de Goll yaratgan mustamlakalar bilan yangicha asosdagi munosabatlar tizimi darz keta boshladi. Bunda o'z mustaqilligiga erishgan Gvineyaning taqdiri Hamjamiyatning qolgan a'zolariga katta ta'sir ko'rsatdi. Chunki Gvineya de Goll aytgandek falokat yoqasiga kelib qolmadi, aksincha sovet davlati va XXRning katta iqtisodiy ko'magi hisobiga uning Fransiya iqtisodiy bog'liqligi yanada susayib ketdi. 1960-yilda Mali va Madagaskarning mustaqilligidan so'ng Fransiya Konstitutsiyasiga endi Hamjamiyatga mustaqil davlatlar kirishi mumkinligi haqida o'zgartirish kiritildi[4:27]. Shu yilda G'arbiy va Ekvatorial Afrikadagi yana 14 ta fransuz mustamlakalari o'zlarini mustaqil deb e'lon qildi [6:395].

Afro-Malagasi Ittifoqi. Afrikadagi mustamlakachilik tiziming inqirozi ortidan 1961-yilda Sharl de Goll tashabbusi bilan Afro-Malagasi (1958-1975-yillarda Madagaskar Birinchi Respublikasi nomi) Ittifoqi tashkil etiladi. 1964-yil martida ushbu ittifoq Afro-Malagasi iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga o'zgartirildi. 1965-yil fevralda Umumiy Afro-Malagasi tashkilotiga aylantirildi. Fransiyaning ushbu tashkilotdan umidi katta edi. Jumladan, tashkilotga a'zo mamlakatlarda 17 ta dengiz va havo bazalari, harbiy ob'ektlarni joylashtirishga erishadi. Amalda Fransiyaning bu siyosati ingliz publitsisti Nikolas Shekson tili bilan aytganda “fransuzlarning old eshikdan chiqib ketishi va yon derazadan qaytib kirishi” bo'ldi [7:116].

Ammo keyinroq bu ittifoq Afrika davlatlarining ichki iqtisodiy mazmundagi ittifoqiga aylana bordi, buni uning nomlanishida ham kuzatish mumkin. Qolaversa, boshqa tomondan de Goll iste'fosidan keyin Fransiyaning Afrika siyosati birmuncha o'zgarishlarga uchradi. Bu esa ushbu tashkilotning ahamiyatini yo'qotishiga olib keldi.

“Fransafrika” siyosati. Fransiya mustamlakachilik tizimi darz keta boshlagach, sobiq mustamlakalar (birinchi navbatda Afrikadagi) uchun Fransiya vasiyligining norasmiy tizimi sifatida

Sharl de Goll davrida shakllantirilgan. Loyiha mijoz-davlat (*sobiq mustamlakalar*) kortejini saqlab qolish, strategik tabiiy resurslardan foydalanish va siyosiy partiyalari ustidan nazorat qilishni anglatar edi. Bunda oshkor qilingan qonuniylik amalda noqonuniylikni yashirdi. Bu noqonuniylikni faqat noqonuniy usullar bilan amalga oshirish mumkin edi. Bu loyiha metropoliyaning va sobiq mustamlakalar elitalari o'rtasidagi yashirin aloqalari maxsus tizimini namoyon etib, harbiy-siyosiy va iqtisodiy ta'sir tarmoqlaridan tarkib topgan edi. Shu tariqa dastavval "fransafrika" "fransuz neokolonial strategiyasini amalga oshirishni nazorat qilish uchun mo'ljallangan" yashirin mexanizm sifatida ishlab chiqilgan edi [8:403].

"Fransafrika"ni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun "yumshoq kuch" yoki "madaniy diplomatiya" ham unga bo'ysindirildi. Jumladan, o'z maqsadlariga erishishda "Frankofoniya" tizimidan ham ustalik bilan foydalangan.

"Fransafrika"ning inqirozi XX asr 90-yillarida "sovuq urush" tugashi va ko'p qutbli dunyoning shakllanishi bilan bog'liq. Afrikaga "yangi o'yinchilar"ning kirib kelishi sobiq mustamlakalarda fransuzparast tuzumga qarshi isyonlar boshlanishiga va bunday tuzumlar ag'darilishiga olib keldi. Fransiya prezidenti Fransua Olland 2012-yilda rasmiy ravishda "Fransafrika" intihosini e'lon qilganiga qaramay, Fransiyaning Mali (2013) va Markaziy Afrika Respublikasiga (2013) harbiy kontingent kiritganligi ushbu loyiha amalda davom etayotganligini ko'rsatib berdi [9].

Xulosa. Fransiyaning o'zining sobiq mustamlakalari bilan munosabatlarni saqlab qolish, siyosiy termin bilan aytganda "ta'sir doirasi" ostida ushlab turish harakatlari oson kechmadi. Tahlillar shuni ko'rsatib berdiki, o'zaro munosabatlarni siyosiy va harbiy jihatdan saqlab qolish juda murakkablik bilan kechdi, bu jarayonlarda amalga oshirilgan ayrim "loyihalar" natijasligi sababli tugatildi. Bunda madaniy jihatdan aloqalarni saqlab qolish va mustahkamlash nisbatan samarador bo'lib chiqdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Филиппова У.И., Филиппов В.Р. Распад французской колониальной империи в политике памяти Пятой республики // Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2020. №6 (116).
2. Черкасов П.П. Судьба империи: очерк колониальной экспансии Франции в XVI-XX вв. – М.: Наука, 1983.
3. Французский Союз // Материал из Википедии
4. Шадурский В.Г. Внешняя политика Франции (1945-2002): Учеб.пособие. Мн., БГУ, 2004.
5. Обичкина Е.О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940-2012): Научное издание. М.: Аспект Пресс, 2012. С.97
6. История Франции: учебник для вузов/ М.Ц.Арзаканян, А.В.Ревякин, П.Ю.Уваров. М., Дрофа, 2005.
7. Филиппов В.Р. Французский неоколониализм: эволюция «Франсафрик» // Конфликтология / NOTA BENE. № 2 (7), 2016.
8. Филиппов В.Р. «Франсафрик» и этика в международных отношениях. // Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. 2017 Vol. 17 No. 2.
9. Франсафрика // Материал из Википедии
10. Франкофония // Материал из Википедии
11. Соколова Н.В. Международная организация Франкфонии в системе внешней культурно-гуманитарной политики Францию // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. 2014. Т.15. Выпуск 2.

UO'K 656.6:629(082)

HOZIRGI DAVRDA SUV MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATION YECHIMLARI

(Tarixiy-etnografik tahlil)

B.R.Xalmuratov, dots., PhD, O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi huzuridagi Malaka oshirish markazi Namangan viloyati Mintaqaviy filiali, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi kunning eng o'tkir va jiddiy muammolaridan biri bo'lgan suv yetishmovchiligi va u bilan inqirozlar tarixiy-etnografik jihatdan tadqiq etilgan. Maqolada muallif hozirgi kunda Markaziy Osiyo, xususan, Farg'ona vodiysi mintaqasida suv bilan bog'liq muammolarning kelib chiqish ildizlari va uning yechimlariga doir innovatsion takliflarni ham o'rta tashlagan.

Kalit so'zlar: Suv, suv bilan bog'liq muammolar, Markaziy Osiyo, O'zbekiston Respublikasi, jahon mamlakatlari, Farg'ona vodiysi, sho'rlanish, ichimlik suvi, suv resurslari, transchegaraviy daryolar.

Аннотация. В данной статье исторически и этнографически исследуется одна из самых острых и серьезных проблем современности маловодье и его кризисы. В статье автор выявил первопричины водохозяйственных проблем Центральной Азии, в частности региона Ферганской долины, и новаторские предложения по их решению.

Ключевые слова: Вода, водохозяйственные проблемы, Центральная Азия, Республика Узбекистан, страны мира, Ферганская долина, минерализация, питьевая вода, водные ресурсы, трансграничные реки

Abstract. In this article, water shortage, which is one of the most acute and serious problems of the present day, and the crises associated with it, are historically and ethnographically researched. In the article, the author also revealed the root causes of water-related problems in Central Asia, particularly in the Fergana Valley region, and innovative proposals for their solutions.

Key words: Water, water-related problems, Central Asia, Republic of Uzbekistan, world countries, Ferghana Valley, salinity, drinking water, water resources, transboundary rivers.

XXI asr ibtidosiga kelib butun dunyo ahli yer sayyorasining cheklangan resurslaridan qanday foydalanish va boshqarish bilan bog'liq behad mushkul muammoga duch kelib qoldi. Hamma joyda suv iqtisodiyot ravnaq topishi va jamiyat sog'lom bo'lishining zarur elementi ekanligi hamda ekotizmning saqlanib qolishida hal qiluvchi rol o'ynashi, o'rin tutishi gap-so'zalarsiz, raddiyalarsiz, e'tirozalarsiz e'tirof etiladi. Biroq, e'tibor tobora oshib borishiga qaramasdan, suv resurslari yanada ozayib, kamayib bormoqda [1].

YuNeSKO ma'lumotlariga binoan, 2030-yilga borib sayyoramizning 3 milliarddan ortiq aholisi suv resurslari yetishmasligidan aziyat chekadi. Garchi BMTning Ming yillik rivojlanish maqsadlari Deklaratsiyasi “suv resurslaridan nooqilona foydalanishni to'xtatishga” va “suvdan alomatli foydalanishni ta'minlashga ko'maklashishga” chaqirsa... ham bugungi kunda yer yuzi aholisining qariyb yarmi suv bilan bog'liq muammoga duchor bo'lmoqda, Hozirda 1 milliardga yaqin kishi toza ichimlik suvidan foydalana olmaydi, 2,5 milliard kishi esa sanitariya-gigiena maqsadlari uchun yetarli darajada suvga ega emas. Dunyodagi barcha kasalliklarining 80 foizi ichimlik suvi yo'qligi yo iflosligi sababli kelib chiqadi. Jahonda har sekunda bir bola ichimlik suvi yetishmasligi, taqchilligi tufayli bu hayotdan ko'z yumadi [2].

Tadqiqotlarga ko'ra, yaqin 20 yil ichida O'zbekistonda suvga bo'lgan talab sezilarli oshadi va mavjud suv resurslari keskin kamayadi, bu esa joriy suv tanqisligini besh barobargacha oshiradi. Bu davrga borib O'zbekiston suv tanqisligi bo'yicha qizil hududlar qatoriga kiradi. Suvsizlikning ehtimoliy ssenariylari qanday bo'ladi?

Suv taqchilligining mintaqaviy jihatlar.

Markaziy Osiyo okean va dengizlardan olisda joylashgan, qurg'oqchil hudud bo'lgani sabab, bu yerda suv manbalari strategik ahamiyat kasb etadi. Mintaqa davlatlari suv resurslari nuqtayi nazaridan ikkiga ajratiladi. Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekiston kabi davlatlar «quyi oqim», Tojikiston va Qirg'iziston esa «yuqori oqim» mamlakatlar sifatida ko'riladi.

Ta'minot jihatdan birinchi guruhdagi mamlakatlar ikkinchi guruhdagi mamlakatlarga bog'langan. Xususan, O'zbekistonda foydalanilayotgan jami suv resurslarining 20 foizi mamlakat ichkarisida, 80 foizi esa qo'shni Tojikiston va Qirg'iziston hududida shakllanadi. Nisbatan kambag'al hisoblanadigan «yuqori oqim»dagi ushbu ikki davlat GES va suv omborlari qurish orqali ko'proq elektr energiya ishlab chiqarish va uni eksport qilishdan manfaatdor, bu esa mintaqadagi boshqa mamlakatlarda qishloq xo'jaligini suv bilan ta'minlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu jihat ko'p yillar davomida Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi ziddiyat va kelishmovchilikning asosiy ildizi bo'lib keldi, suv manbalari sabab mintaqada yuzaga kelgan vaziyatdan yirik davlatlar siyosiy ta'sir ko'rsatish quroli sifatida ham foydalandi.

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan olib borilgan “suv diplomatiyasi” mintaqadagi transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishdagi keskinlikni sezilarli darajada

yumshatgan bo'lsa-da, hozirgi kunga qadar ham Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida xalqaro standartlarga asoslangan suvdan foydalanishning umumiy qoidalari ishlab chiqilmagan.

Jahon banki ekspertlariga ko'ra, 2050 yilga borib Sirdaryo havzasida suv resurslari 5 foizgacha, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. 2050 yilda Markaziy Osiyoda chuchuk suv taqchilligi yalpi ichki mahsulotning 11 foizga pasayishiga olib kelishi mumkin.

Suv tanqisligi kuchayib borishi sabab yuqori oqimdagi davlatlar va quyi oqimdagi davlatlar o'rtasida quyidagi masalalarda muammoli vaziyatlar yuzaga kelish ehtimoli mavjud:

1. Transchegaraviy daryolarning suv resurslaridan bir tomonlama va kelishilmagan holda boshqarishga intilishning kuchayishi.

2. Suvni tijoratlashtirish va unga tovar sifatida munosabatda bo'lish kayfiyati ortishi.

3. Iqlim o'zgarishi natijasida ichki energetik ehtiyojlarni ta'minlash uchun yuqori oqimdagi mamlakatlar tomonidan Amudaryo va Sirdaryoning asosiy transchegaraviy irmoqlarida yangi yirik gidroelektrik suv omborlari qurish istagi oshishi. Hozirda Qirg'izistonda 85 foiz, Tojikistonda esa 91 foiz elektr energiyasi GESda ishlab chiqariladi. Suv manbalari qisqarishi ushbu mamlakatlarda elektr energiya taqchilligi oshishiga jiddiy ta'sir o'tkazadi. Taqqoslash uchun, gidroelektr stansiyalarning energetika ta'minotidagi ulushi O'zbekistonda 15 foizga, Qozog'istonda esa 10 foizga yaqin [3].

Yuqoridagilardan kelib chiqib transchegaraviy suvdan foydalanish masalasida barqaror va tomonlar uchun teng manfaatli yangi kelishuvga erishish, suvdan oqilona foydalanishda yagona strategik yondashuvga o'tishni tezroq hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Aholining tabiiy o'sishi va suv iste'moli ko'payishi, iqlim o'zgarishi natijasida anomal issiq ob-havo yangi me'yorga aylanib borayotgani, qorli kunlar soni qisqarishi, shuningdek, suv resurslaridan irratsional foydalanish ortidan Markaziy Osiyoda jiddiy ekologik muammolar va suv tanqisligi yuzaga kelmoqda.

BMT tasnifiga ko'ra, O'zbekiston ham suv taqchil bo'lgan mamlakatlar reytingiga kiradi. Dunyo resurslari instituti (World Resource Institute) tomonidan e'lon qilingan so'nggi ma'lumotlarga binoan, O'zbekiston suvga muhtojlik sezayotgan 164 davlat orasida 25- o'rinni egallagan [4]. O'zingiz ko'rib-bilib, his qilib, sezib turganingizdek, bizning o'zimiz tirikchilik qilayotgan, kunimizni kechirayotgan yo yashayotgan mintaqamizda suv muammosi yillar o'tgan sari murakablashib bormoqda. Bu esa iqtisodiyot rivojlanishi, aholi turmush darajasining ko'ngidagidek yuksalishiga monelik qilmoqda.

Agar mavjud zaxiralariga diqqat va e'tibor qaratiladigan bo'lsa, suv resurslarining kelgusi balansi, muvozanatiga mintaqaning asosiy daryolari shakllanadigan muzliklarning jadal ravishda erishi, iqlim o'zgarishining boshqa jihatlari, shuningdek, aholining suvga nisbatan ehtiyojlari ortib borishi va sanoatning rivojlanishi ta'sir ko'rsatishini ko'rish mumkin. Soha mutaxassislarining taxmin qilishlaricha, suv ta'minotining 10 – 20 foizga qisqarishi sug'oriladigan yer maydonlari o'lchami va aholining ish bilan bandligining ta'minlanishi uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi va natijada yalpi milliy daromadning kamayishiga sabab bo'lishiyam mumkin. Sug'orma dehqonchilik, kommunal xizmat va sanoat taraqqiyoti, atrof-muhit va boshqa sohalarining ehtiyojlarini qondirish uchun mavjud suv xo'jaligini samarali, oqilona va odilona boshqarish mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini kafolatlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Markaziy Osiyo mintaqasi, shu bilan birga, butun yorug' dunyoda tobora jiddiy tus olayotgan suv tanqisligi muammosi hamda ekin maydonlarining sho'rlanishi oqibatida yaroqsiz holga kelishi, foydalanishdan chiqib ketib, cho'l va sahrolarga aylanishi kabi ekologik xavf-xatarlar ortib borayotgan paytda Farg'ona vodiysi aholisining yer va suvni asrab-avaylash, e'zozlash, kerak bo'lsa boshiga ko'tarish, "boshidan suv o'girib ichish" singari tarixiy hamda milliy qadriyatlarni yana qayta tiklash, rivojlantirish hamda asriy urf-odat, an'ana va milliy qadriyatlar negizida zamonaviy ekomadaniyatni shakllantirish o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, suv muammosi demografik portlash tufayli yanada murakablashmoqda. Jumladan, o'zingiz ham bilasizki, Farg'ona vodiysi Markaziy Osiyoda aholi eng zich joylashgan hudud bo'lib, 9,8 million kishi yashaydi. Birgina Andijon viloyati aholi zichligi bo'yicha o'rtacha respublika darajasidan 10 barobar ko'proq.

Bugungi kunda soʻz ekotizimni toʻliq tiklash haqida emas, balki umumiy harakatlar bilan mintaqada bundan-da ayanchliroq yemirilish, halokatning oldini oladigan tenglikka, muvozanatga erishish haqida bormoqda” [5].

Markaziy Osiyo mintaqasining boshqa hududlarida boʻlgani singari Fargʻona vodiysida ham suv bilan bogʻliq gʻam-tashvishlar orasidagi eng dolzarb muammolardan biri ichimlik suvi bilan bogʻliqdir. Suv resurslarining faqat taxminan 10 foizi mamlakatimizning oʻzida hosil boʻlishi tufayli Oʻzbekiston qoʻshni mamlakatlarda shakllanib, bizning hududga oqib kiradigan suv miqdoriga yuqori darajada bogʻliq.

Oʻzbekistondagi jami tabiiy yer osti suvi zaxiralari 24,35 km³ teng, deb chamlalanadi. Ushbu miqdordan 20,79 km³ toʻrtlamchi qatlamda, 2,92 km³ yuqori paleotsen (Geologiya tarixida togʻlar shakllangan 60 – 70 million yil davom etgan kaynazoy erasining 35 – 40 million yillar davom etgan zamoni paleotsen, eotsen va oligotsen davrlariga boʻlinadi) – toʻrtlamchi qatlamda va 0,46 km³ yuqori yuqori boʻr qatlamida joylashgan. Qazib olingan yerosti suvining 50 foiziga yaqini Fargʻona vodiysiga toʻgʻri keladi. Chuchuk yerosti suvi asosan, Fargʻona vodiysida 34,5 foizni tashkil qiladi [6]. Shu boisdan ham soʻnggi yillarda vodiya chuchuk suv zaxiralarini hisobini olish va ularni monitoring qilish borasida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maxsus qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga koʻra, 2017 – 2022 yillarda Fargʻona vodiysi aholisini suv bilan taʼminlash tizimini takomillashtirish maqsadida Namangan va Fargʻona viloyatlarida yer osti suv zaxiralarini qayta baholash va oshirishni taʼminlash boʻyicha gidrogeologik ishlarni hamda Fargʻona vodiysi hududida yer osti suvlaridan foydalanish va gidrogeologik tadqiqotlarning real holatini baholash boʻyicha hududiy gidrogeologik tadqiqotlarni amalga oshirishga asosiy eʼtibor qaratildi [7].

Xullas, ekologik imkoniyatlarni hisobga olmasdan, suv resurslaridan boshvoqsiz ekstensiv tarzda foydalanish ham suvning sifati yomonlashuviga hamda “Allohning yerdagi xalifasi” boʻlmish insonni toza ichimlik suvi bilan taʼminlashda tang vaziyatga olib keladi. Chunki, vodiya asosiy suv havzasi boʻlgan Sirdaryo boshqa ayrim suv manbalaridan ichimlik suvi bilan taʼminlash uchun yetarli daraja foydalanilmayotganligi sababidan aholini sifati yaxshi chuchuk (shirin) ichimlik suvi bilan taʼminlash mintaqadagi eng jiddiy muammolaridan biri hisoblanadi. Qolaversa, ichimlik suvi boʻlgan chuchuk suv shoʻrlangan kamhosil yerlarda qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonida hal qiluvchi resurs hisoblanadi. Mazkur holat ayniqsa, Namangan viloyati Pop shahri va Mingbuloq tumanida hanuzgacha dolzarb ahamiyatga ega boʻlib turibdi. Shu sababdan mahalliy sharoitda suv xoʻjaligi boshqaruvida yangi va ilgʻor, samarali, ona tabiatga yana qaqshatqich, endi uyogʻiga oʻnglanmaydigan qilib tashlovchi zarba bermaydigan, bashariyatni halokat jariga itarib yubormaydigan yondashuvni qoʻllash, oʻzaro manfaatli hamkorlik qilish maqsadida xalqaro huquqiy asoslarni yaratishga undaydi.

Shoʻrlanish muammosi. Paxta yetishtirishda oʻta keng miqyosda kimyoviy moddalarning faol ravishda qoʻllanilishi, samarasiz irrigatsiya va yaroqsiz drenaj tizimi ifloslangan va shoʻr suv nihoyatda koʻp miqdorda qayta yerga sizib ketishiga olib keldi. Natijada, chuchuk suvga yanada koʻproq ifloslovchi moddalar ham tusha boshladi. Hozirgi davrda barcha sugʻoriladigan yerlarning qariyb 50 foizi shoʻrlangan, deb tasniflanadi, ushbu tipdagi yerlarning taxminan 5 foizi yuqori darajada shoʻrxok (shoʻrtuproq) hisoblanadi [8].

Fargʻona vodiysi yer zaxiralari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab intensiv (kam mehnat va mablagʻ sarflab, koʻproq hosil olish) ravishda, ammo ekstensiv (koʻp sarflash, biroq, koʻp natijaga erishmay, mablagʻ va mehnatni isrof qilish. Bunda “eshagidan tushovi qimmat tushadi”) oʻzlashtirilishi natijasida mintaqamizda minglab yillar mobaynida moʻl-koʻl hosil berib, “yerni boqsang, yer seni boqadi” deganlaridek hazrati insonni boqib kelgan yerlarning shoʻrlanish holati kuchaydi. Mutaxassislar fikriga binoan, aynan Fargʻona vodiysidagi tuproq eritmasi grunt suvlar tarkibida natriy va magniy sulfat tuzlar hukmronlik qiladi. Bu zaminda ona jinslari va tuproqlarda gips toʻlanishi odatdagi hol hisoblanadi. Gipslashgan shoxli va arzikli tuproqlar vodiya hududida katta maydonlarni tashkil etadi [9].

Biz kelgusida bu mavzuga doir mukammal tadqiqotlarni tuproqshunos mutaxassislar ixtiyoriga qoldirgan holda 2017 – 2018- yillar may–avgust oylarida Fargʻona viloyatining Dangʻara, Namangan viloyatining Mingbuloq, Kosonsoy, Chust hamda Pop tumanlaridan anʼanaviy dehqonchilik

madaniyati bilan bog'liq to'plangan xalq bilimlari bilan o'rtoqlashmoqchimiz. Xususan, bu borada Namangan viloyati Chust tumani aholisining ta'kidlashiga ko'ra, kelgusi yilga dehqonchilik ishlariga tayyorgarlik ishlarini kuzgi hosil yig'ishtirib olinganidan keyinroq darhol boshlab yuborilishi kerak. Aynan kuzgi ekinlar ekilganidan keyin qor qanchalik qalin va ertaroq yog'sa, buni "Allohnin insonga marhamati" deb bilib, xursand bo'lish joiz ekan. Bu haqda vodiyl dehqonlari orasida "qor yog'di – don yog'di", "yer to'ysa – el to'yadi" kabi maqollar keng tarqalganligidan boxabar bo'lsangiz ham kerak. Mana shu sababga zahmatkash bobodehqonlar ular har yili birinchi qor yog'ishini o'ziga xos tarzda tantana qilib nishonlaganlar. Ular qor yoqqan vaqtda shukronalik ramzi sifatida bir-birlarini samimiy qutlaganlar va o'zaro bir-birlariga shu kunlarga yetkazgani uchun Yaratganning o'ziga shukronalik bildirganlar [10].

Farg'ona viloyati Dang'ara tumani Tumor qishlog'ida aholisi orasida daryo suvi va yerlarning sho'rlanishi bilan bog'liq mana shunday qarash bo'lgan. Alloh o'z barakasini bandalariga ulashayotgan vaqtda, eng avvalo, daryoning o'ng tomonidagi, ya'ni yuqori qismida yashovchi insonlarga berar ekan. Chunki, o'zingizam bilasizki, daryoning yuqori qismi, ya'ni boshlanish joylari odam qadami yetib bormagani, har qanday kimsa buzg'unchilik qilmagani tufayli, har doim pok, toza suv va sho'rlanishdan yiroq bo'lgan hudud hisoblanadi. O'z navbatida, daryoning quyilish qismi sizot suvlariga yaqin bo'lib, yerlarning sho'rlanishi darajasi ham ancha kuchliroq bo'ladi. Bu esa mahalliy aholining iqtisodiy ahvoli va xo'jalik an'analarini ham belgilab berar ekan [11].

Vodiylik dehqonlarning fikriga ko'ra, yerga ishlov berish hosilni yig'ib olgandan keyin boshlangan va ushbu jarayon ancha vaqtgacha davom etgan. Keyinchalik, qishki chilla kirib kelganidan so'ng sho'rlanib ketgan yerlar tuzini, haqiqiy chinakam dehqonlar "peshonamizning sho'ri qurib qoldi-ku" deya, o'zining tuzlarini yuvishga qurbi yetmay qolgan bechora va xastalikka yo'liqtirib qo'yilgan yerlarini chilla suvi bilan yuvib, odamchasiga aytganda cho'miltirib, poklab qo'rganlar. Mirishkor dehqonning aytishicha, sho'r bosgan yerni 3 yil davomida "yaxob suvi" berib yuvish kerak [12].

Sho'r bosgan yerlarda barcha turdagi ekinni yetishtirishning hyech imkoni bo'lmagani bois mahalliy dehqonlar aynan sho'rli yerlarda yetishtiriladigan o'simliklarni ekishga uringanlar. Xususan, Namangan viloyati Mingbuloq tumanining, bir paytlar qaqroq cho'l bo'lgan yerlarni gulistonga aylantirib tashlagan mirishkor dehqonlari ham sho'r bosgan yerga sholi ekkanlar. Aynan mazkur o'simlik sho'rli yerda yetishtirilishi bilan birga suvga to'ymaydigan, "oyog'i hamisha suvda turadigan, boshi esa bobo quyoshga qaragan" ushbu ekinni ekish orqali ona zaminning sho'ri yuvilgan. Qolaversa, sho'r bosgan yerning tuzini etkazish uchun ushbu yerning atrofiga maxsus daraxtlar ham ekilgan. Jumladan, vodiyl dehqonlarning qarashlariga ko'ra, o'zi aslo xohlamagan holda odam tarafidan "peshonasi" bilan birga tanasi ham sho'rlatib qo'yilgan yerlarning tuzini o'zi yuvinishiga imkon berilmay, dehqon tomonidan suv bilan yuvib qo'yish orqali, shu bilan birga bunaqa yerlarga mos daraxtlarni ekish orqali ham poklash, kasallikdan tuzatish mumkin. Masalan, mahalliy dehqonlar sho'rli ekin maydonlari atrofiga hamisha tol, tut, anjir va jiyda daraxtlarini ekib, tikib kelganlar. Chunki, aynan ushbu daraxtlar nafaqat sho'rli yerlarda o'sgan, shu bilan birga, tabiiy tarzda sho'rangan yoki ayrim bir dehqon emas, ketmonchilar tarafidan tepaning tepib qolishidan qattiq qo'rqib, yuqoridan belgilangan rejani nima qilib bo'lsa ham, qanday qilib bo'lsa ham bajarib, "och qornim, tinch qulog'im" deya, o'zlari buyruqqa ko'ra, ximikatlar va boshqa yo'llar bilan "tuzlab" qo'ygan sho'r yerning tuzini o'ziga tortib olar ekan [13].

Namangan viloyati Mingbuloq tumanida ham sho'rangan yerlar ancha ko'p bo'lgani sababli dehqonlar tomonidan xastlangan yerlarga ishlov berilgan va sho'rangan yerlar suv bilan yuvilgan, "yuvintirilgan, cho'miltirilgan", kam hosil yerlarga mahalliy o'g'itlar chiqarilgan va ariqlar loyqadan tozalangan.

O'rta va uzoq kelajakda suv sohasidagi asosiy xavf-xatar va tahdidlar bu – iqlim o'zgarishi natijasida suv resurslari hajmining tobora kamayishi, shuningdek aholining o'sishi va iqtisodiyotning jadal rivojlanishi ortidan suvga talabning ortishidir.

Mazkur tahdidlarning yumshatilishi jarayonida Farg'ona vodiysida ham O'zbekistonning boshqa mintaqalaridagi kabi paxta va bug'doy yetishtirish uchun davlat buyurtmasining bosqichma-bosqich bekor qilinishi, iqtisodiyotga bozor mexanizmlarining joriy qilinishi va shunga bog'liq

ravishda qishloq xo'jaligini davlat tomonidan tartibga solinishini isloh qilish borasida qator samarali amaliy ishlar bajarilmoqda. Bu esa mavjud muammolarni oqilona va odilona hal qilish yo'lidagi dastlabki qadam hisoblanadi.

Suv xo'jaligi tashkilotlari, ish usullari va ko'nikmalari suv va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha yangi vazifalarga moslashtirilishi kerak. Mazkur vazifalar to'la-to'kis bajarilgan taqdirda suv resurslarini boshqarish va taqsimlashda ham o'zgarishlar sodir bo'ladi hamda ularning samaradorligi oshadi, mavjud talabga tezroq moslashishi ta'minlanadi.

Markaziy Osiyoga iqlim o'zgarishi avvalo, hududning asosiy daryolarini shakllantiradigan asriy tog' muzliklarining haddan tashqari tezroq erishi bilan tahdid solmoqda. So'nggi 50 – 60 yil davomida muzliklar maydoni taxminan 30 foizga qisqargan. Bashoratlarga ko'ra, harorat 2°S ga ortganda, muzliklarning hajmi 5° foizga, 4°S ga isiganida – 78 foizga kamayadi. Muzliklarning bunday darajada erishi chuchuk suvning jiddiy taqchilligiga sabab bo'lishi ham turgan gap. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2050 yilgacha Sirdaryo havzasida oqimning hozirgisidan 5 foizga kamayib ketishi kutilmoqda.

O'zingizga ham yaxshi ma'lumki, so'nggi yillarda mintaqa mamlakatlari o'rtasidagi suv xo'jaligi munosabatlari ham avvalgi davrlardagiga nisbatan sezilarli ravishda yaxshilandi, transchegaraviy daryolar suvidan foydalanish muammolarini hal qilish bo'yicha ijobiy tendensiya kuzatilmoqda. Biroq, kelgusida ulkan Sirdaryoning yuqori oqimlarida yangi yirik gidroenergetik ob'ektlar va suv omborlari qurilishi, shuningdek, ularni va mavjudlarini energetik rejimda ishlatilishi daryolar quyi oqimida joylashgan Markaziy Osiyo mintaqasi boshqa davlatlari, shu jumladan, O'zbekiston uchun ham suv ta'minotida bir qator muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Zudlik bilan hal qilinishi kerak bo'lgan tag'in bir jiddiy muammo – qaytar (kollektor – drenaj va oqava) suvlarini tozalab turish va ulardan samarali ravishda foydalanish masalasi hisoblanadi. Sanoat korxonalari tomonidan ishlatilgan suvning qariyb yarmi oqava suv shaklida qaytariladi va ular atrof-muhit uchun jiddiy ekologik xavf-xatarlarni tug'diradi.

Xullas, so'nggi yillarda mintaqamizda ekologik vaziyat bilan bog'liq ravishda suv resurslarining taqchilligi, ichimlik suvi sifatining pasayib ketishi, yerlarning degradatsiyasi, bio xilma-xillikning keskin kamayishi kabi holatlar o'z yechimin kutayotgan nihoyatda dolzarb muammolarga aylangan.

Mazkur bebaho ne'matni asrab-avaylash uchun albatta, suvni tejovchi texnologiyalardan foydalanish va uzoq muddatli prognozlarni ishlab chiqish zarur. Eng asosiysi, sug'oriladigan maydonlarni qisqartirish yo tomchilatib sug'orish tizimiga tezroq o'tishimiz darkor. Shuningdek, ta'lim tizimi va oiladagi ekologik tarbiya orqali aholi, ayniqsa, ertaga nafaqat o'zini, shu bilan birga butun dunyoni boshqarajak, yosh avlod ongida bebaho, beqiyos, noyob ne'mat – suvni tejab-tergab, asrab-avaylab ishlatish kerakligi, "suvning uvoli urishi" mumkin ekanligi to'g'risidagi fikrlarni shakllantirish va mustahkamlash behad muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саидов А. Х. Жаҳонда сув етишмаслиги билан боғлиқ инқирозлар // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2010. – №2. – Б. 135.
2. Саидов А. Х. Жаҳонда сув етишмаслиги билан боғлиқ инқирозлар // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2010. – №2. – Б. 136.
3. <https://kun.uz/news/2022/08/09/ozbekistondagi-suv-taqchilligi>.
4. <https://www.wri.org/applications/aqueduct/country-rankings>.
5. Саидов А. Жаҳонда сув етишмаслиги билан боғлиқ инқирозлар... – Б. 139.
6. Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. Ўзбекистон. Иккинчи шарҳ. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. – Нью-Йорк ва Женева, 2010. – Б. 104.
7. 2017 – 2022 йилларда ер ости чучук сув захираларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига Фарғона водийси аҳолисини ичимлик суви билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш. <https://www.norma.uz/uz/gonunchilikda-yangi-fargona-vodiyisidagi-chuchuk-suv-zahiralari-qayta-baholanadi>
8. Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи.... – Б. 3.
9. Аширов А. А. Ўзбек маданиятида сув. – Тошкент: Академнашр, 2020. – Б. 189.
10. Бу ҳақда қаранг: Аширов А. А. Ўзбек маданиятида сув.... – Б. 182.
11. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Данғара тумани Тумор қишлоғи. 2018 йил.
12. Саримсоков А. А. Ўзбекларнинг тақвимий маросимлари (Фарғона водийси материаллари асосида). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. – Тошкент, 2010. – Б. 48.

UO'K 902

O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIGI DAVLAT SIYOSATINING USTUVOR YO'NALISHI

M.O'.Xayrullayeva, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahondagi barcha davlatlar siyosatining ustuvor yo'nalishi gender tengligi masalasiga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada dunyoda va O'zbekistonda gender siyosati, gender tengligi muammosining tamaddunlararo evolyutsiyasi, muammoning xalqaro va milliy qonunchilikda, huquqiy hujjatlarda aks etishi, milliy an'analar va qadriyatlar, gender stereotiplari va ularning ijtimoiy voqelikdagi aksi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ayollar, gender, gender tengligi, Inson huquqlari, ta'lim, segregatsiya, CEDAW, Konstitutsiya, mehnat, ish sharoitlari.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме гендерного равенства, которая является приоритетной политикой всех стран мира. Также в статье анализируется гендерная политика в мире и в Узбекистане, кросскультурная эволюция проблемы гендерного равенства, отражение проблемы в международном и национальном законодательстве, правовых документах, национальных традициях и ценностях, гендерных стереотипах и их отражение в социальной реальности.

Ключевые слова: Женщины, гендер, гендерное равенство, права человека, образование, сегрегация, CEDAW, Конституция, труд, условия труда.

Abstract. This article is devoted to the problem of gender equality, which is a priority policy of all countries of the world. The article also analyzes gender policy in the world and in Uzbekistan, the cross-cultural evolution of the problem of gender equality, the reflection of the problem in international and national legislation, legal documents, national traditions and values, gender stereotypes and their reflection in social reality.

Key words: Women, gender, gender equality, Human rights, education, segregation, CEDAW, Constitution, labour, work conditions.

Kirish. Xotin-qizlar dunyo aholisining qariyb yarmini tashkil etadi, ammo ularning kichik qismigina munosib ish bilan ta'minlanadi va qarorlar qabul qilish jarayonida qatnashadi. Siyosatda va jamiyat hayotining barcha sohalarida ayollarning to'liq va teng ishtirokini ta'minlash rivojlanish uchun juda muhimdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT ning Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasida so'zlagan nutqida: "Biz gender siyosati masalalari borasida mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida va ishbilarmonlik sohasida ayollarning rolini tubdan oshirishga qaratilgan ishlarni qat'iy davom ettiramiz", – deb ta'kidladi. Bugungi kunda gender tengligi masalalari milliy qonunchilikdan ham munosib o'rin oldi. Yangilanayotgan O'zbekistonning islohotlarida inson huquq va manfaatlarining ustunligi, xususan, erkak va ayol huquqlarining himoyasi, jamiyatda xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga ahamiyat berish masalalari keng o'rin olgan. Keyingi yillarda davlat va jamiyat boshqaruvi sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar ijtimoiy hayot ravnaqiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan bo'lgan erkaklar va xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarda teng emasligi muammolarini o'z vaqtida bartaraf etish rahbar va xodimlarning menejment sohasida ishlashning ilg'or usullari hamda bilim va kompetensiyalarni o'zlashtirganiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 1945 yilda dunyo rahbarlari tomonidan qabul qilingan BMT Ustavining asosiy tamoyillaridan biri "erkaklar va ayollarning tengligi" dir[1]. 1948 yil 10 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining qabul qilinishi bilan inson huquqlari sohasida yangi sahifa ochildi. Deklaratsiyada gender tengligi tamoyili – «erkaklar va ayollar tengligi» tan olingan. Deklaratsiya ayollar huquqlari bilan bog'liq xalqaro majburiyatlarni yanada kuchaytirish uchun boshlang'ich nuqta bo'ldi. Unda terisining rangi, irqi, tili, jinsi va boshqalardan qat'i nazar, har kim erkinlik va huquqlarga ega ekanligi e'lon qilindi. Inson

huquqlari umumjahon deklaratsiyasida[2] barcha inson huquqlari bo'linmas va o'zaro bog'liqligi aniq belgilab qo'yilgan. Barcha davlatlar deklaratsiyada ko'rsatilgan huquq va erkinliklarni hurmat qilishga ko'maklashish, ularga rioya etilishini ta'minlash uchun ham milliy, ham xalqaro miqyosda choralar ko'rish majburiyatini olgan. Deklaratsiyaning birinchi moddasida inson asosiy huquqlari konsepsiyasining mashhur ta'rifi keltirilgan: "Barcha odamlar erkin, qadr-qimmat va huquqlarda teng bo'lib tug'iladilar". Erkaklar va ayollarning teng huquqlari BMT tomonidan 1979 yilda qabul qilingan Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konvensiya (CEDAW) da to'liq hajmda mustahkamlangan[3]. Ushbu konvensiya "ayollar huquqlari to'g'risidagi bill" ni o'z ichiga oladi va xotin-qizlarning kamsitilishiga ta'rif beradi; shuningdek, unda kamsitishlarga barham berish uchun milliy darajadagi harakatlar dasturi ta'riflangan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948 y.) 1-moddasining qoidalari Konstitutsiyamizda (18 46-moddalar) aks ettirilgan. BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» qaror qabul qildi. Barqaror rivojlanishning beshinchi maqsadini amalga oshirish doirasida O'zbekiston «Gender tenglikni ta'minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish»ga oid to'qqizta vazifani ishlab chiqdi. Beshinchi maqsadning vazifalariga (gender tenglik) muvofiq, 2030 yilga kelib xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to'liq va samarali ishtirokini hamda yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash choralari ko'riladi. BMT Inson huquqlari qo'mitasining tavsiyalarini inobatga olib O'zbekiston tomonidan 2019 yil 2 sentabrda «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi. Mazkur qonun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 martdagi «Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4235-son qaroriga muvofiq ishlab chiqildi. Ushbu qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Qonun 6 bob va 32 moddadan iborat.

Natijalar. Ushbu hujjatlarda qanday huquqlar (bolalar, etnik ozchiliklar, qochqinlar va boshqalar huquqlari) ko'rib chiqilmasin, ayollar huquqlari ajralib turadi, chunki ular fiziologik xususiyatlariga ko'ra umumiy huquq va erkinliklardan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Shu sababli Inson huquqlari bo'yicha umumjahon konferensiyasi (Vena, 1993) insoniyat tarixida birinchi marta «inson, xotin-qizlarning huquqlari umuminsoniy huquqlarning ajralmas, tarkibiy va bo'linmas qismidir» deb e'lon qildi. Shuning uchun ayollarning milliy, mintaqaviy va xalqaro miqyosda siyosiy, fuqarolik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotda to'laqonli va teng ishtirok etishi hamda jins bo'yicha kamsitishning barcha turlariga barham berish xalqaro hamjamiyatning birinchi navbatdagi maqsadiga aylanmoqda. Aynan ayollarning tengligi muammosining nazariy xulosalari va konseptual tarzda qo'yilishi ayollarning ijtimoiy rivojga qo'shgan real hissasini adekvat baholash bilan bir qatorda gender tushunchasi va gender tengligi strategiyasini ajratib ko'rsatish va ta'riflab berishga imkon yaratdi. Gender tenglik sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasining Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi, shuningdek, davlat organlari tomonidan o'z vakolatlari doirasida amalga oshiriladi (10-modda). 2019 yil mart oyida tashkil etilgan Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya O'zbekistonda gender tenglikni ta'minlash sohasidagi ishlarning holati to'g'risida axborotni har yili O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga taqdim etadi. Qonunda davlat organlarida gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha vakolatli mansabdor shaxs belgilanishi nazarda tutilgan. Bu majburiyatni bajarish rahbar o'rinbosarlaridan birining zimmasiga yuklatiladi. Vakolatli shaxsning majburiyatlari qonunning 14-moddasida belgilangan. Lekin davlat organlari tomonidan ushbu masalaning ijrosi holati Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya axborotlarida e'lon qilinmadi. Davlat xizmatida muayyan jinsdagi xodimlarning lavozimlarni egallashi uchun kvotalashda ifodalangan vaqtinchi maxsus choralarni qo'llashga ruxsat beriladi. Kvota davlat organlarida

xotin-qizlar va erkaklar vakilligining mutanosibligiga erishilgandagina bekor qilinishi mumkin (16-modda). Shuningdek, qonun bilan davlat organlari rahbarlari lavozimlariga kadrlar zaxirasini shakllantirishda xotin-qizlar va erkaklarning tenghuquqliligiga rioya etilishi zaruriyati qayd etilgan. Xotin-qizlar va erkaklarning saylov huquqlari amalga oshirilishida teng huquq va imkoniyatlar ta'minlanishi qonun bilan mustahkamlab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi hamda saylov va referendumlar o'tkazish bo'yicha viloyat, tuman, shahar, okrug va uchastka saylov komissiyalari tarkiblarini shakllantirishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar ta'minlanadi (19-modda). Davlat xotin-qizlar va erkaklarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlaydi (20-modda). Misol uchun, Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 8 yanvardagi «Xotin-qizlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2-son qarori bilan xotin-qizlarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishni rag'batlantirish maqsadida vaqtinchalik maxsus chora sifatida «ayollar daftari»ga kiritilgan va tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagida bo'lganlarga imtiyozli shartlar asosida kreditlar ajratilishi nazarda tutilgan. Qonunning 21–25-moddalari bilan mehnat munosabatlari va oila-turmush doirasida gender tenglikning ta'minlanishi mustahkamlangan.

Xulosa. Muxtasar qilib aytganda, mamlakatimizda ko'plab ayollar gender to'siqlarni yengib o'tib mehnat bozorida o'z o'rnini egallasa-da, hanuzgacha boshqaruv, ijroiya hokimiyatida ularning soni oz. Ayollarning yuqori lavozimlarga ko'tarilishi ularning bilim va malakasi yetarli bo'lgan hollarda ham qaror qabul qilish darajasidagi lavozimlarga tayinlashga qadar davom etadi. Ayrim lavozimlar ko'p sonli xizmat safarlari, belgilangan ish vaqtdan ortiq ishxonada qolib ketish, dam olish kunlari ham ishlash hamda yuklatilgan vazifalardan tashqari topshiriqlarni zudlik bilan bajarish bilan bog'liq. Ushbu talablar ayollarni noqulay sharoitga tushirib, oilaviy vazifalarni amalga oshirishga to'sqinlik qilgani uchun ularni lavozimdan voz kechishga majbur qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Global Gender Gap Report 2021 / World Economic Forum /URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
2. Credit Suisse AG, Research Institute, The CS Gender 3000: The Reward for Change, 2016.
3. International Labor Organization, Women in Business and Management: The business case for change. – Geneva, 2019.
- 4 Harvard Business Review, «Research: When Gender Diversity Makes Firms More Productive»; and McKinsey & Company, «Women in the Workplace 2019», October 2019. URL: <https://hbr.org/2019/02/research-when-gender-diversity>

ЎУК 93/94

ЎРХОН ПАМУҚНИНГ “ОҚ ҚАЛЪА” РОМАНИДА ШАРҚ ВА ҒАРБ ЗИДДИЯТИ

Д.Ф.Асадова, стажёр-ўқитувчи, Тошкент давлат шарқшунослик университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу илмий мақолада Ўрхон Памуқнинг “Оқ қалъа” романидаги Шарқ ва Ғарб зиддияти очиб берилган. Мазкур роман Ўрхон Памуқнинг аввалги романларига қараганда ҳажми нисбатан кичикроқ ҳисобланади. Шунга қарамасдан, “Оқ қалъа” романи Ўрхон Памуқнинг шуҳратини нафақат Туркия, балки, бутун дунёга ёйди. Мақолада таъкидланишича, мазкур асарда Ўрхон Памуқ постмодерн романга хос бўлган роман ичида роман қуриш, метафиксация усулидан фойдаланган ва тарих элементи орқали воқеликни ташиқи ва ичкига ажратган. Ўрхон Памуқ дунё адабиётишуносларининг юксак эътирофига сазовор бўлган бу романи билан ўз ижодида бош ғоя сифатида кўтарган кўплаб масалаларга ойдинлик киритган. “Оқ қалъа” романининг инглиз тилидаги наشري Европа ва АҚШнинг йирик адабий доиралари томонидан олқишланган. Асардаги энг муҳим мавзу Шарқ ва Ғарб маданияти ўртасидаги қарама-қаршилик бўлиб, Хожя образида Шарқ ва италиялик қул образида эса Ғарб тимсоли ётади. Романни мазкур зиддиятнинг бадиий ифодаси сифатида талқин этиш ўринли бўлади.

Калит сўзлар: “Оқ қалъа” романи, Шарқ ва Ғарб зиддияти, постмодерн роман, мотив, ровийлар, полифония, интертекстуаллик

Аннотация. В данной научной статье раскрывается конфликт между Востоком и Западом в романе «Белая Крепость» Орхана Памука. Этот роман относительно меньше, чем предыдущие романы Орхана Памука. Тем не менее роман «Белая Крепость» распространил славу Орхана Памука не только в Турции, но и во всем мире. Согласно статье, в данной работе Орхан Памук использовал характерный для постмодернистского романа метод создания романа в романе, метапрозы и разделил реальность на внешнюю и внутреннюю через элемент истории. Этим романом, получившим высокое признание мировых литературоведов, Орхан Памук пролил свет на многие вопросы, которые он ставил как основную мысль в своем творчестве. Английское издание романа «Белая Крепость» получило высокую оценку крупных литературных кругов Европы и США. Важнейшей темой произведения является противопоставление восточной и западной культур, причем образ Ходжи олицетворяет Восток, а образ итальянского раба представляет Запад. Роман уместно интерпретировать как художественное выражение этого конфликта.

Ключевые слова: роман «Белая Крепость», конфликт Востока и Запада, постмодернистский роман, мотив, рассказчики, полифония, интертекстуальность.

Abstract. This scientific article reveals the conflict between East and West in the novel "The White Castle" by Orhan Pamuk. This novel is relatively smaller than Orhan Pamuk's previous novels. Nevertheless, the novel "The White Castle" spread the fame of Orhan Pamuk not only in Turkey, but throughout the world. According to the article, in this work, Orhan Pamuk used the method of creating a novel in a novel, metafiction, which is characteristic of a postmodern novel, and divided reality into external and internal through the element of history. With this novel, which received high recognition from world literary critics, Orhan Pamuk shed light on many questions that he posed as the main idea in his work. The English edition of "The White Castle" was highly appreciated by major literary circles in Europe and the United States. The most important theme of the work is the opposition of Eastern and Western cultures, and the image of Hoja personifies the East, and the image of the Italian slave represents the West. The novel is appropriately interpreted as an artistic expression of this conflict.

Key words: "The White Castle" novel, conflict between East and West, postmodern novel, motif, storytellers, polyphony, intertextuality.

“Жавдат Бей ва ўғиллари” ҳамда “Сассиз уй” романларидан сўнг Памукнинг постмодерн роман имкониятларидан кенг фойдаланган ва ижодий кредосини бир поғона баландга чиқарган асари “Оқ қалъа” романидир. Аввалги романларига қараганда ҳажми нисбатан кичикроқ бўлган мазкур роман Ўрхон Памукнинг шухратини нафақат Туркия, балки, бутун дунёга ёйди. Памук дунё адабиётшуносларининг юсак эътирофига сазовор бўлган бу романи билан ўз ижодида бош ғоя сифатида кўтарган кўплаб масалаларга ойдинлик киритди. “Оқ қалъа” романида муҳокама қилинган асосий мавзу қадимий қўлёмаларга мурожаат мавзусидир. Памук янги романда аввалги ёзган “Сассиз уй” асарининг бир эпизодини олиб, уни кенгайтиради ва ривожлантиради. Маълумки, “Сассиз уй”да асарнинг қаҳрамонларидан бири тарихчи Фарук Дарвинўғлу одамларга аралашмасдан, қадимий қўлёмаларни ўқиш билан шуғулланади. Бу образда тарихни тилга киргизиш ниятидаги Памукнинг сийрати намоён бўлади. “Оқ қалъа” романи муқаддимасида Фарук Дарвинўғлининг мақоласи берилган бўлиб, мақолада у қўлёмани “Гебзе туман ҳокимлигининг архивидаги фармонлар, ер дафтарлари, суд ҳужжатлари ва бошқа расмий ҳужжатлар билан тўлиб қолган, чанг босган сандиқнинг тагида”[1], деб таърифлайди. Қўлёмани топиш учун айтилган жойни ҳар ёзда бир ҳафта қазиганга тўғри келади. “Кўрпа сотувчининг ўғай ўғли” деб номланган бу китоб Фарукнинг диққатини тортади. Фарук китобда тилга олинган даврни ўрганар экан, романдаги бадий ҳақиқат билан тарихий фактлар тўлиқ мос келмаслигини кўради. У қўлёманинг илмий, маданий ёки тарихий қийматидан кўра, айтилаётган воқеликка кўпроқ эътибор қаратади.

“Оқ қалъа” асари Фарук Дарвиноғлуниги аввал китобни ўқиб, сўнг эслаб қолган жойларини дафтарига қайд қилиб қўйиши натижасида ҳосил бўлади. Романнинг ғайриоддий

композицияси ўқувчини асарни охиригача ўқишга ундайди. “Ўқиганлар китобни бугунги турк тилига ўзгирганимда ҳеч қандай услуб муаммосига йўл қўймаганимни кўришади” [1], дея Фарук ўқувчини матнни ўқишга чорлайди. Мутолаа жараёнида ўқувчи ҳам воқеалар иштирокчисига айланишини истайди. Бу нафақат Памукнинг, балки, барча постмодернистларнинг романдан кўзлаган катта мақсадидир. Романнинг инглиз тилидаги нашри Европа ва АҚШнинг йирик адабий доиралари томонидан олқишланди. The New York Times бу ҳақида “Шарқда янги юлдуз пайдо бўлди, бу турк ёзувчиси Ўрхан Памукдир”, деб ёзди. “The Independent” нашри эса “Шарқ ва Ғарб ҳақидаги қараешларни фалсафий ва тарихий нуқтаи назардан ўрганиб, маҳорат билан ёзилган”, дея фикр билдирди. “Ўзининг интроверт тафаккуридаги арабесклар билан Ўрхон Памук бизга Прустни эслатади”, деб ёзади Жон Апдейк. Рио-де-Женайрода нашр этиладиган “Jornal de Brazil” нашрида: “Европа ва Америкадаги адабий доиралар учинчи дунё мамлакатидан келган ёзувчини камдан-кам ҳолларда мақташади”, дея эътироф этилади.

Асар “Муқаддима” қисмининг асосий маъноси Ўрхон Памукнинг “мақсадимиз аниқлик” дея кейинроқ қўшиб қўйган матнида ифодаланган. Унда “Оқ қалъа” романининг манбалари ҳақида маълумот беради ва ёзилиш жараёнини изоҳлайди: “Аввалги романим “Сассиз уй”нинг қаҳрамонларидан бири Фарукдан “Оқ қалъа”ни ёзишда юзага келган баъзи қийинчиликларнинг (хусусан, ўқувчи учун зарур тушунтиришлар, етказилиши шарт бўлган тарихий маълумотлар) олдини олиш учун фойдаланишга қарор қилдим. У орқали романдаги услубий ва техник муаммоларни ҳал қилдим. Фарук ҳам Сервантесга ўхшаб Гебзе архивидан топган қўлёзмани таржима қилар экан, матнга бошқа китоблардан бирор нарса қўшган бўлса керак, бу “Сассиз уй”ни ўқиганларнинг ёдида бор”.

Романдаги энг муҳим мавзу Шарқ ва Ғарб маданияти ўртасидаги қарама-қаршилик бўлиб, Хожа образида Шарқ ва италиялик кул образида эса Ғарб тимсоли ётади. Романни мазкур зиддиятнинг бадиий ифодаси сифатида талқин этиш ўринли бўлади. Романдаги бу асосий мавзу ҳақида ёзувчининг ўзи шундай деди: “Балки вақт келгандир, инсонлар ва маданиятларни бир-биридан ажратиб турган таснифлардан бири бўлган Шарқу Ғарб ўртасидаги тафовутни парчаламоқ лозим. Агар сақланган тафовут асрлар давомида инсониятни алдовлар тўрига ташламаганида, бу роман ўзини тутиб турадиган кўплаб рангларни топа олмас эди” [4]. Топилган қадимий қўлёзма мавзуси бугунги кунда постмодерн романларда энг кўп қўлланиладиган мавзулардан бирига айланди. Умберто Эконинг бутун дунё бўйлаб миллионлаб нусхада сотилган “Атиргул исми” романи “Табиийки, қўлёзма” деб номланган муқаддима билан очилади [2]. Шунингдек, аргентиналик ёзувчи Хорхе Луис Борхес ўзининг кўплаб ҳикояларида топилган қўлёзма мавзусидан фойдаланган. Бу мавзу дастлаб турк постмодерн романчилигининг илк намуналаридан ҳисобланган Ўғуз Атайнинг “Тутқич бермаганлар” романида қўлланилган. “Тутқич бермаганлар”нинг қўлёзма матни бошқа биров томонидан қайта ёзилиб, романнинг оригинал вариантини шакллантирган.

Турк танқидчиси Фетҳи Нажи 1985 йилда ёзган мақоласида романдаги Шарқ-Ғарб мавзусини “Оқ қалъа”нинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида кўради: “Уларнинг форматлари ўзгариши мумкин бўлса-да, Ўрхон Памукнинг ушбу романида доимий такрорланадиган битта умумий муаммо бор. Бу Шарқ ва Ғарб ўртасидаги тафовут муаммоси. Дастлабки икки романда муаммо фақат Туркия нуқтаи назаридан кўриб чиқилган. “Оқ қалъа”да муаммо нафақат бизнинг мамлакатимиз нуқтаи назаридан кўриб чиқилади, балки, Шарқ ва Ғарб ўзаро таққосланади, иккита алоҳида маданият; уларнинг ўхшашликлари ва фарқлари муҳокама қилинади” [3].

Роман иккаласи ҳам бир-бирига маънавий жиҳатдан қарама-қарши бўлган икки образни бош қаҳрамон даражасига олиб чиқади ва бу икки тип атрофида Шарқу Ғарб конфликтини кўрсатиб беради. Бадиий асар сюжетини ҳаракатга келтириб турувчи бу конфликт романда гоҳ кучайиб, гоҳ пасайиб намоён бўлади. Ўрхон Памук “Оқ қалъа”да Шарқ ва Ғарб маданиятини қарама-қаршилик сифатида кўрмайди, балки ўзаро конфликтда яшайдиган бу икки дунёни яраштиришга ҳаракат қилади. Памук Ғарбнинг устунлиги ҳарбий қудратда эмас, балки илм-фанда дея билади. Шарқ ва Ғарб асрлар давомида ёнма-ён, лекин бир-биридан масофа сақлаган ҳолда яшаб келган. Бу икки дунё фақат урушлар орқали бир-бирини таниган. Шу

сабабли, ҳарбий қудрат жиҳатидан устун бўлган томонни ўз мустақиллигини сақлаш ниятида бўлган томон билан келиштириб, бу икки цивилизация орасидаги масофани яқинлаштирувчи нуқтани топиш керак. “Оқ қалъа”нинг маъноси Ғарбдаги баланд қалъаларга мос келади. Памук Хожанинг ички дунёсида бу қалъа тикланиши, бу қалъа илм ва эркин фикр билан қурилиши керак деб ҳисоблайди.

Бу мавзуларга қўшимча равишда “Оқ қалъа”да кўплаб манбаларни эслатадиган ва асоси ўша манбалардан олинган “ўлимдан кўрқув” ва “вабо” каби мавзулар ҳам мавжуд. Ушбу мавзулар роман сюжетида интрига қўшишни мақсад қилганлиги сабабли, уларнинг бир ўзи билан романнинг тугунини ечиш имконсиз. Улар асосий мавзулар билан бирга романнинг яхлитлигини таъминлаб беради. Памукнинг бу романини ҳаёлий саргузашт дейиш мумкин. Ёзувчи илк бор мазкур романида ҳаёлий оламни яратади. Кўп машҳур асарларга ҳавола бериладиган “Оқ қалъа” тарихий романнинг умумий хусусиятларидан узоқлашмайди. Унда тарихий материаллардан фойдаланиш билан бирга тарихий мотив ровий томонидан таҳлил қилинади. Баъзи ўринларда танқидий муносабатни ҳам кўрамыз. “Памукнинг “Оқ қалъа” романи анъанадан фойдаланиб туриб, ҳаёл ва ҳақиқат чегарасини хиралаштириши адабиётимизга мислсиз лаззат олиб келган бетакрор роман бўлди”, дейилади[3].

Роман сюжетини кўриб чиқадиган бўлсак, асар “Сассиз уй” романи орқали таниш бўлган тарихчи Фарук Дарвинўғлунинг “Муқаддима” номли мақоласи билан бошланади. Фарук ушбу мақоласида 1982 йилда Гебзе архивидан айнан шу романнинг қўлёзмасини топганини, кейинчалик ушбу асар юз берган 17 асрга оид тадқиқотлар олиб борганини айтади. Бироқ Фарук ана шу тарихий тадқиқотлар натижасида романдаги воқеалар билан тарихий фактлар у қадар мос келмаслигини кўради. Фарук тадқиқотлардан воз кечиб, романнинг ўзи билан шуғулланишга қарор қилади. У эски матнни ўқиб чиққан ҳолда, ўзи ўйлаган маънога мос келадиган бошқа бир янги матнни қайта ёзади. Нашриётнинг илтимосига кўра, уни “Оқ қалъа” номи билан нашр этиш мақсадга мувофиқ деб топилади.

“Оқ қалъа” романи *“яхши инсон ва яхши сингил” Нилгун Дарвинўғлу (1961-1980)га бағишланган*[2]. Нилгун “Сассиз уй”да Ҳасан томонидан калтакланиб, натижада мияси касалланиб вафот этади. “Оқ қалъа” романи Марсел Прустнинг иқтибослари билан бошланади: “Муҳаббатнинг аввалидаёқ қизиқишимизни уйғотаётган одамни ҳаётнинг бизга номаълум ва шу қадар жозибали унсурлари билан аралашиб кетган деб ўйлаш ва биз буни қила оламиз дея ўйлаш нимани англатади? Фақат унинг севгиси билан ҳаётга кирасизми?”[1] Иқтибосга роман сюжети нуқтаи назаридан қараганда уйғунлик кўринади. Гап икки киши ўртасидаги яқин муносабат ҳақида кетмоқда. Бу одамлардан бири ўзининг нотанишлиги ва сирлилиги туфайли бошқа одамга жозибали туюлади. Роман сюжети шу асосий ғояга асосланади. *“Асар вақт ўтиши билан бошқа (асар)га айланади. Чунки уни тушуниш ҳар хил”*[3]. Роман бошида юз берган тўқнашув туркларнинг ғалаба қозониши ва италянларни қўлга олиши билан тугайди. Кўп ўтмай, биз интригани ҳаракатга келтирадиган иккинчи можарога дуч келамиз. Бу тўқнашув мусулмон ва мусулмон бўлмаганлар ўртасидаги зиддиятдир. Бу конфликт роман давомида давом этади. Натижада италиялик қул мусулмон бўлишга мажбур бўлади. Кейинчалик унинг барибир мусулмон бўлмаслиги тушуниб етилгач, бу уринишдан воз кечилади. Шундан сўнг сюжет конфликтни ўзгартириб, навбатдаги зиддият Хожа ва италян қули атрофида содир бўлади.

Италиялик қул динни қабул қилишга қаршилиқ қилганда, Султон уни ўлдириш билан таҳдид қилади. Аслида, у бунинг учун кичик бир ҳаракатни амалга оширади, яъни италиялик қулнинг бошини кесишни буюради: *“У ерда ёғоч бор эди, тиззаларимни букиб, бошимни қўйишди. Аввал кўзларимни юмдим, кейин очдим. Кимдир болтани олди. Бошқаси, эҳтимол, афсусдаман, деди. Мен бироз кўпроқ ўйлашим керак эди”*[1].

Италиялик қул бу таҳдид ва қўрқитишларга қарамай динини ўзгартирмайди ва Пошо уни кечиради. Унинг афв қилинишига Пошонинг унга берган ваъдасини бажармоқчи бўлганлиги сабаб бўлган: *“Ўшанда Султон мени Хожасага совға қилганини айтди. Кўп нарсани тушунмасдан олдин мен қарадим. Пошо тушунтирдик, энди мен Хожанинг қулиман, у Хожасага бир варақ қоғоз берди, мени озод қилиш ёки бермаслик Хожанинг ўзига боғлиқ, бундан*

буён у менга нима хоҳласа, шуни қилади”.[1] Романнинг иккинчи қисмида эндиgina танишган икки кишининг бир-бирини яқиндан билиш жараёни тасвирланади. Хожанинг уйини ташқи дунёга ёпиқ муҳит деб таърифлаш мумкин. Ўрхон Памук худди лабораторияда тажриба ўтказаётгандек, бу икки қарама-қарши кутбни ёпиқ муҳитда бирлаштириб, ўз натижаларини ўқувчига тақдим этади. Роман давомида бу икки образ бир-бирига таъсир қилади ва вақт ўтиши билан улар бир-бирини алмаштиради.

Ўқувчига романнинг биринчи қисмида узоқдаги фон сифатида кўринаётган Шарқ-Ғарб тўқнашуви бу қисмдан кейин сюжетнинг ҳал қилувчи элементига айланади. Бу конфликтнинг диққатга сазовор жиҳати шундаки, Хожа италиялик қулни уйига олиб кетади, ўқувчи уни Ғарб рамзи сифатида қабул қилади. Гарчи бу ерда қарама-қаршилик манзараси пасайгандек туюлса-да, романда Шарқ ва Ғарб конфликтни кучайишда давом этади. Бу можаронинг ўзига хос жиҳати шундаки, у камайиб бораётгандек туюлиши билан кўпаяди, ортиб бораётгандек кўринганда камаяди. Роман сюжетида асосий мавзу саналган мусулмон-ғайримусулмон конфликтни шу нуқтада ўз ўрнини Шарқ-Ғарб конфликтига бўшатиб беради. Шарқ ва Ғарб зиддиятини романнинг воқеалар занжиридаги бошқа зиддиятлар янада кучайтиради. Хожанинг мақсади Султонга ўз маҳоратини кўрсатиб, “Уста мунажжим” бўлиш истаги бор. Воқеалар ривожининг давомида Хожа ва италян қул йиллар давомида илм-фан устида турли изланишлар олиб боришади. Бу асарларнинг асосий хусусиятини италян кули тушунтиради: *“Кейин мен унга ҳамма нарсани ўргатаман, дедим. У бунди Пошодан сўради ва фақат шундан кейингина мени озод қилиши мумкин эди. Бунинг ҳаммаси нима эканлигини билиши учун менга бир неча ой керак бўлди. Менинг юртимда ўқитиладиган барча астрономия, тиббиёт, муҳандислик фанларини ўргатишим керак эди!”*[1]

Хожа ва италян қул бирга ишлаётган пайтда, Пошонинг бу даврда ўзи иштирок этган фитна туфайли Эрзурумга сургун қилингани кўрсатилади. Бу сургун Хожа ва италян қулнинг режаларини ҳавога совуради. Шу жойда интрига совигандай туюлади, лекин Пошонинг Эрзурумдан қайтиши билан сюжетга яна интрига қайтади. Пошо қайтиб келган окшом Хожа уни уйида узоқ вақт давомида олиб борган изланишларининг маҳсули сифатида яратган космография модели билан таништиради. Бироқ, Пошони моделдан кўра италян кули кўпроқ қизиқтиради. Шу нуқтада Шарқ ва Ғарб зиддиятлари яна биринчи ўринга чиқади. *“Пошо мени эслади ва “У сизга бу нарсаларни ўргатганми?”, деди. Унинг биринчи муносабати айнан шундай эди. Хожаси Пошони янада ҳайратга соладиган муносабат кўрсатди: “Ким?” Кейин у тезда гап мен ҳақимда бораётганини англади. У Пошога менинг билимдон аҳмоқ эканлигимни айтди. Бу гапларни айтаётганда мен уни қизиқтирмасдим, хаёли ҳамон Султон саройида нималар бўлаётгани ҳақида эди. Сўнг бунинг ҳаммасини ўзим ўйлаб топганман, деб туриб олди, лекин Пошо ишонмади, айбдорни қидирадиган кайфияти бор эди, ўша айбдор ўзи севган Хожаси эканлигига кўнгли қаноат қилмагандек бўлди”*[1]. Хожанинг ишини кадрлаган Пошо уни ва италян қулани Султон ҳузурига олиб келишини эълон қилади. Романнинг шу нуқтасида интрига авжига чиқади. Орадан бир неча кун ўтгач, Хожа Султон ҳузурига боради. Эндигина тўққиз ёшга тўлган Султон Хожа кўрсатган космография макетини қизиқиш билан томоша қилади. У бу модел ҳақида Хожа болаларча кўрган саволларни беради. Сўнг ана шу саволлар юзасидан Хожадан касал шер ҳақида башорат сўрайди. Хожа султонга чалғитувчи жавоблар бериб, саволларни четлаб ўтади. Бу ерда Хожанинг фикрлари атрофида илм ва ёлғон ўртасидаги зиддият юзага келади: *“Хожаси касал шер ҳақида ўз фикрини айтган экан, худди юлдузлар ҳақида гапиргандай, яна осмонга қаради. Уйга қайтгач, у бу тафсилот ҳақида нафрат билан гапирди. Муҳими, боланинг илм билан бемаъ依ликни фарқлашида эмас, балки бир нарсани англаб етишидадир”*[1].

Орадан бир ҳафта ўтиб Султон Хожани яна ҳузурига таклиф қилади. У унга шерининг тузалиб бораётганини айтади. Бунди ўқувчининг қизиқишини оширадиган ижобий ҳолат сифатида баҳолаш мумкин. Султон Хожадан башорат қилишини сўрашда давом этади. У олган жавобларнинг тўғрилиги кейинги ишларнинг қандай кечишида муҳим аҳамият касб этади. Бироз вақт ўтиб, ёзнинг бошида бош қози Хусайн афандининг жасади топилади. Бу Хожанинг ўз ниятига эришишига яқинлаштиради. Ов пайтида Султон Хожадан итлардан

кутқарилган қуённинг маъносини сўрайди. Хожа бу ҳолатни *“Султоннинг кутилмаган жойлардан душманлари бўлади, тасодифан у хавф-хатарга дуч келади ва ундан эсон-омон ўтади”*, дея шарҳлайди[1]. Кўп ўтмай, саройда қўзғолон бўлади. Кўсем Султон яничарлар билан бирлашиб, Султонни ағдаришга ҳаракат қилади. Қўзғолон қон билан бостирилиб, Султон ўлимдан аранг қутулиб қолади. Бу воқеалар романда интрига кулминацияга қараб ошиб бораётганини кўрсатади.

Юриш муваффақиятсиз тугайди. Аммо Хожа Султоннинг олдида келиб, барчасини мантикий асослаб беришга уринади, натижада Султон уни авф этади. Кечкурун чодирга қайтган Хожа энди йиллар давомида ишлаб юрган режасини амалга оширишга тайёрлигини кўрамай. Кечаси чодирда италян қулининг туғилган шаҳри ва шунга ўхшаш тафсилотлар ҳақида узоқ гаплашишади. Хожа узоқ вақтдан бери орзу қилган бу орзусини ниҳоят амалга оширади. Улар бир-бирини алмаштиришади, италиялик қул билан бир-бирига айланишади. Романнинг ўн биринчи ва охириги боби орадан ўн олти йил ўтиб асосий сюжетга қўшилган иловадан иборат[1]. Ушбу бўлимда қаҳрамонларимизнинг тақдири ҳақида қисқача тушунтириш берилди. Аввало, Истамбулда қолиб, Хожага айланган ва унинг ҳаётини яшаётган италян қулининг тақдири ойдинлашади. Султон Истамбулга қайтиб келгач, бу ўзгаришни сезмай юради, лекин у аслида Хожани италян қулига алмашаётганини ҳис қилгани учун асл ҳақиқатни билмоқчи бўлади. Италиялик бунга етти йил чидайди ва *“Инсоннинг кимлиги муҳим эмас, муҳими, биз нима қилишимиздир...”*, деган хулосага келади. У кетиш учун изн сўраганида, Султон уни қўйиб юборишни истамайди. Италиялик ўз шахсини энди яшира олмаслигини англагач, Гебзегга қочади. У шу ерда оила ва ўзи собиқ бош мунажжим бўлгани учун уни зиёрат қилишга келганларни кутиб олиш билан шуғулланади. Бир куни Италияга ташриф буюрган саёҳатчидан Хожанинг тақдири ҳам ойдинлашади. Хожа Италияга етиб келган ва турклар орасида бошидан кечирган ақл бовар қилмайдиган саргузаштлари, ҳайвонларни севган сўнгги султон, сарой, турклар ва вабо ҳақида кўплаб китоблар ёзган. Унинг ёзганлари қизиқиш билан кутиб олинади. Асар сўнггида унинг **“Мен яқиндан билган турк”** номли китоб ёзаётгани маълум бўлади. Ўн биринчи бобнинг энг муҳим жиҳати шундаки, унда *“Оқ қалъа”* ҳақида сўз юритиларкан, уни ҳаёлий матн сифатида таърифланади, ҳаёл ва ҳақиқат ўртасидаги чегара олиб ташланади. Италиялик қулнинг сўнгги бобда айтган *“Мен биринчи марта бу ҳикояни сиз ўқиб тугатишингизни орзу қилгандим!”*, деган иқрори ёзувчининг италиялик қул образига юклаган ва ўқувчига қилган ички мурожаатидир. Асарда тарих ва бугун ўзаро қоришиқ тарзда, устқурма элементи ёрдамида, яъни роман ичида роман шаклида акс эттирилган.

Хулоса. Ўрхон Памук ижодининг асосий ғояси Шарқ-Ғарб маданияти ўртасидаги зиддиятлар муаммосини ечиш ҳисобланади. Ёзувчи ижодининг бош ғоясини ушлаб турган бу йирик конфликт ўз ичида консерваторлик ва либераллик, ислом ва насронийлик, кадриятлар ва оммавий маданият каби яна бир қанча зиддиятларни қамраб олади.

Ўрхон Памук романлари ўзига хос турк постмодерн романи анъанасини яратиш мақсади илгари сурилган матнлар дейиш мумкин. Ёзувчи ҳар бир асарида ўзига хос структурадан фойдаланади, асарда ўзидан аввалги адабий манбалардан мотив олишдан чўчимайди. Эски мотивларни қайта ишлайди, улардан ўзининг ғоясини юзага чиқаришда, фикрини ўқувчига етказишда маҳорат билан фойдаланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Orhan Pamuk, “Beyaz Kale”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, S.5
2. Умберто Эко, Имя розы, Издательство Corpus, Москва, 2012, 710 стр.
3. Fethi Naci, "Beyaz Kale", 50 Türk Romanı, Oğlak Yayınları, İstanbul 1997, ss. 417-418
4. “Адабиёт – инсонни кашф қилиш” / Тўплам. – Тошкент, Янги аср авлоди, 2016, 70-бет

**ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКСТРЕМИСТИК ВА ТЕРРОРИСТИК ТАШКИЛОТЛАРНИНГ
ДИН НИҚОБИ ОСТИДА НАМОЁН БЎЛИШИ (1991-2021йй).****Ф.Х.Ахмuroдов, ходим, Қашқадарё вилояти ИИБ Тезкор-қидирув хизмати, Қариш**

Аннотация. Ушбу мақолада, Ўзбекистонда экстремистик ва террористик ташкилотларнинг дин ниқоби остида намоён бўлиши очиб беради, ушбу йўналишда олиб бориладиган чора-тадбирлар стратегияси, ушбу йўналишда олиб борилган ишлар тарихий аҳамият ҳақида маълумотлар берилади.

Калит сўзлар: Дин, диний онг, диний эътиқод, диний қараш, терроризм, экстремизм, Адолат, ИШИД, қонун.

Аннотация. В данной статье раскрывается проявление экстремистских и террористических организаций под прикрытием религии в Узбекистане, приводятся сведения о стратегии мер, предпринимаемых в этом направлении, историческое значение проводимой в этом направлении работы.

Ключевые слова: Религия, религиозное сознание, религиозное убеждение, религиозное видение, терроризм, экстремизм, Справедливость, ИГИЛ, право.

Abstract. This article reveals the manifestation of extremist and terrorist organizations under the guise of religion in Uzbekistan, provides information about the strategy of measures taken in this direction, and the historical significance of the work carried out in this direction.

Keywords and phrases: Religion, religious consciousness, religious belief, religious vision, terrorism, extremism, Justice, ISIS, law.

Инсон туғилиши билан илоҳий мавжудотдир. Илоҳий мавжудотнинг албатта илоҳий эҳтиёжлари бўлади ва ушбу эҳтиёжини инсон фақат диндангина кондир олади. Дунёда турлича динлар мавжуд бўлиб, Ислom, Христиан, Буддизм, Яхудийлик ва бошқа динларни мисол тариқасида келтиришимиз мумкин. Диний онг эса дин билан бевосита боғлиқ бўлиб, у куйидагилар билан тавсифланади: диний эътиқод, ҳиссий шакллар, тасаввур орқали яратилган тасвирлар, символизм, аллегоризм, диалог, кучли ҳиссий бойлик, воқеликка адекват мазмуннинг ноадекват мазмун билан уйғунлиги бўлиб, у эътиқод, ҳиссий шакллар, тасаввур, ҳис-туйғулар каби инсоннинг генетик жиҳатдан аниқланган қобилияти сифатида онгнинг мулки бўлиб, фақат диний онгда эмас, балки дунё маънавий ривожланишининг турли соҳаларида ўз ифодасини топади. Бундан ташқари, диний онг дин тили орқали мавжуд бўлади, ишлайди ва қайта ишлаб чиқарилади. Диний онг кучли ҳиссий бойлик билан ажралиб туради ва диний туйғулар бу онгнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади[1].

Диний онг албатта ижтимоий онгнинг бир бўлаги ва ажралмас қисми бўлиб, диний онгнинг пайдо бўлиши ҳақида сўз бориши билан албатта биз изланишлар самараси улароқ уни инсон туғилиши билан изоҳлаймиз.

Диний онгнинг умумий белгиси мезони диний эътиқоддир. Диний эътиқод у диний ғоялар тасаввурлар тушунчалари афсоналарни ҳақиқат сифатида қабул қилиш ҳамда илоҳий кучнинг мавжудлигига ишонишни ўз ичига олади. Диний эътиқодда ҳиссиётлари куркиш, завқланиш қувонч умид ва бошқалар диний тасаввурлар билан қушилиб кетиб тегишли йўналиш маъно касб этиши мумкин[2]. Диний эътиқод ва диний қарашлар ҳақида сўз борар экан биз ўзбек ҳалқининг мустақилликка эришгунга қадар бўлган даврда диний эътиқоди ва қарашлари нақадар ноҳақликка учралгани, ҳалқимиз асрлар мобайнида амал қилиб келган маросим ва урф-одатлар таъқиқлангани, масжид ва мадрасалар асоссиз равишда бузиб ташлангани, нодир китоблар ва манбалар ёқиб йўқ қилинганлиги, қанчадан-қанча диний олим қатағон қилингани бизга тарихдан маълумдир.

Мустақиллик йилларида диний эътиқод ва диний қарашда адолат тикланиб, ёпиб қуйилган масжид, мадрасалар очилди ва янгидан қурилиб, диний адабиётлар нашр этилмоқда. Диний эътиқод ҳақида сўз борар экан биз аввало юртимизда унинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланганлигини алоҳида таъкидлашимиз зарур. Юртимизда

фуқароларимизнинг виждон эркинлиги кафолатланган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси VII-бобининг 31-моддасида “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон ҳоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди”[3] деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июнда қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинган бўлиб, ушбу қонун 1998 йил 1 майда қўшимча ва ўзгартиришлар билан янги таҳрирда қабул қилинган[4].

Юртимизда миллий ва диний кадриятларнинг тикланиб, диний эркинлик ва бағри кенглик ривож топиб келиши билан бирга диний эътиқоди бузилган, диний билим ва савияси паст бўлган кимсалар мустақиллигимиз ва тинчлигимизни қуролмасдан шу кунга қадар юртимизда бир қанча террорчилик ва қўпоровчилик ҳаракатлари амалга оширишганлиги бизга сир эмас.

Юртимизда дастлаб дин ниқоби остида 1990-1991 йилда Наманган шаҳрида мақсади ҳокимият тепасига келиш, мавжуд тузумни ағдариш ҳамда ислом давлатини барпо этишдан иборат булган «Адолат» гуруҳи юзага келган[5]. Ушбу ташкилотнинг сони 500 кишига етган ва ташкилотга Ҳакимжон Сотимов етакчилик қилган. Бу гуруҳ жамоат тартибини сақлаш ва кўча жиноятларига қарши кураш ниқоби остида ҳар хил рейд тадбирлари уюштирган, текширувлар ўтказган, кишиларни қўлга олган. Ушбу гуруҳ нуктаи назаридан айбдор бўлган шахслар шариат аҳкомларига мувофиқ халқ олдида жазоланган. Аслида бундай хатти-ҳаракат ортида «Адолат» раҳбарларининг маҳаллий ҳокимият ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини зарур хавфсизлик ҳамда тартибни таъминлашга қодир эмасдек қилиб кўрсатиб, уларни обрўсизлантириш ниятида бўлган. Бунинг учун «Адолат» фаоллари 1990-1992 йилларда йиғилишлар, митинглар, юришлар уюштиришган. Наманганда 1991 йил охирида бўлиб ўтган кўп сонли норозилик акцияси энг сезиларли воқеа бўлган[6].

Уша вақтда “Адолат” ҳаракатининг дастурига яқин бўлган ўзларини “Ислом лашкарлари” дея номлаган (Наманганда тузилган) яна бир гуруҳга Тоҳир Йўлдошев раҳбарлик қилган[7].

Ўрганишлар натижасида, 2001 йилнинг ўзида Ўзбекистонда диний экстеримизм ва терроризм оқим аъзолари томонидан Республика бўйича 1026 та жиноятлар содир этилган[8] бўлиб, шулардан 5 таси 18 ёшга тўлмага, 260 18-25 ёш, 269 25-30 ёш, 200 таси 30-35 ёш, 165 таси 35-40 ёш, 118 таси 40 ёшдан ошганлар ташкил этади[9].

Ислом дини ниқоби остида юртимизга террорчилик ва қўпоровчилик ҳаракатлари содир этган гуруҳлар сирасига қуйидагиларни мисол тариқасида, “Ўзбекистон ислом ҳаракати” гуруҳи жангарилари 1999 йили Тошкент шаҳри ва вилоятида, 2000 йили Тошкент ва Сурхондарё вилоятларида, 2004 йили Тошкент ва Бухорода, 2005 йили Андижонда, шунингдек, 1999, 2000 ва 2006 йиллари қўшни Қирғизистон ҳудудида, 2006 йили Тожикистон ҳудудида террорчилик ҳаракатлари амалга оширилган терроистик актларни келтиришимиз мумкин[10].

Шунингдек, юртимизда “Адолат”, “Ислом лашкарлари”, “Туркистон ислом ҳаракати”, “Жиходчилар”, “Ҳизб ут-таҳрир”, “Акримийлар”, “Нурчилар”, “Таблиғчилар” ва “ИШИД” каби экстремистик ва террористик ташкилотлар ва уларнинг аъзоларининг ноқонуний фаолияти аниқланиб, жавобгарликка тортилганликларини маълумот сифатида айтишимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида: “Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон мурося қила олмаймиз”[11], дея таъкидлаган эди. Бу эса ислом дини билан сиёсий мақсадларга хизмат қилувчи жангари гуруҳлар орасини фарқлаш заруратини юзага келтиради. Дин ниқоби остида фаолият юритаётган экстремистик ва террористик ташкилотнинг жирканч мақсадли шахсларини ажратиб олиш ва содир этаётган жиноятларига яраша жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш, давлатимизнинг конституциявий тузумини, давлат ва халқнинг

хавфсизлигини таъминлаш кабилар масалалар давлатимиз ваколатли органлари зиммасида вазифа бўлиб юкланган бўлиб, албатта ушбу йўналишга қарши курашиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи миллий қонунчиликни ишлаб чиқишни вазият таъқозо этган.

Унга кўра, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Жиноят кодекси, 2000 йил 15 декабрдаги «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги қонуни, 2004 йил 26 августдаги «Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни, 2012 йил 15 декабрдаги Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор - қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 2018 йил 30 июлдаги Ўзбекистон Республикасининг “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунлари ва бир қанча қонун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар олий қонунчилик органи томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз лозимки, диний экстремизм ва терроризмнинг келиб чиқиш сабаблари аслида шахснинг диний онг, диний қарашлари бузилишлари ва диний билимнинг етарли даражада эмаслиги, бундан фойдаланган турли кучлар уларнинг онгини захарлаган ҳолда ўзларининг манфур мақсадлари йўлида фойдаланаётганлиги, энг ачинарлиси бизнинг фуқароларимиз, айниқса, ёшларимиз уларнинг таъсирига тушиб қолаётганлиги айтиш ҳақиқатдир. Диний экстремизм ва терроризм балосига фуқароларимизни айниқса ёшларимизни диний онги, диний қарашлари, диним билим ва савиясини ошириш, ватанпарварлик руҳиятини шакллантириш орқалигина чек қўйишимиз мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Вопросы философии. Журнал. 2018. №2.
2. Ижтимоий онг ва унинг таркибий қисмлари. Маъруза. Қарши-2006й.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2019 й., 2-сон
4. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон.
5. Ўз МА, М-152-фонд, 1-рўйхат, 21-иш, 142-варақ.
6. Гойибназаров Ш. Халқаро терроризм: илдири, омиллари ва манбаи, ЎзР ИИВ академияси.- Т.: «O'zbekiston», 2009.- Б 225
7. Жаҳолатга қарши маърифат: Ўқув қўлланма // Тошкент, «Ўзбекистон халқаро ислом академияси» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2019.-Б 72.
8. Ўз МА, М-76-фонд, 1-рўйхат, 1876-иш, 92-варақ
9. Ўз МА, М-76-фонд, 1-рўйхат, 1876-иш, 71-варақ
10. Тураев Б. Диний экстремизм ва терроризм мақола. 2014 й 9 февраль.
11. Мирзиёев Ш М. БМТ Бош Ассамблеяси 7-сессиясида сўзлаган путқи. Хабарнома //Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг нашри. 3-сон (105) –Ташкент. Шарх. 2017, 47-б.

УЎК 930

МУҲАММАД РАҲИМХОН II (1964-1910) ДАВРИДА БОЗОР ВА САВДО СОТИҚ

Д.К.Бабожонов, катта илмий ходим, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Г.М.Атабаева, илмий ходим, “Ичан-Қалъа”Давлат музей қўриқхонаси, Хива

Аннотация. Мақолада муаллиф XIX аср охири XX аср бошларида Хива хонлигининг иқтисодий ижтимоий ҳаёти, бозор ва савдо сотиқ муносабатларини ёритиб берган.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, Хива, Муҳаммад Раҳимхон II, Эрон, Қўқон хонлиги, Бухоро амирлиги, Россия империяси.

Аннотация. В статье автор разъясняет экономическую и общественную жизнь, рыночные и торговые отношения Хивинского ханства в конце XIX - начале XX века.

Ключевые слова: Средняя Азия, Хива, Мухаммад-Рахим-хан II, Иран, Кокандское ханство, Бухарский эмират, Российская империя.

Abstract. In the article, the author explains the economic and social life, market and trade relations of the Khiva Khanate in the late XIX - early XX century.

Key words: Central Asia, Khiva, Muhammad Rahim Khan II, Iran, Kokand Khanate, Emirate of Bukhara, Russian Empire.

Муҳаммад Раҳимхон II Сайид Муҳаммадхоннинг тўнғич ўғли, 1844 йилнинг баҳорида Хива шаҳрининг Кўҳна Арк саройида туғилган. Отаси унга бобосидек буюк инсон бўлсин деб Бобожон тўра деб исм қўйган. Шаҳзода ёшлигида саройдаги муаллимлардан сабоқ олиб, мадраса ёшига етганда мадрасада ўқиган, отасини ўлими туфайли мадрасани тугата олмаган, шундай бўлса ҳам туркий, форсийда ўқиб, ёзиб, гапириб билган, арабчани оз билган. Ўсмирлик пайтларида мироб, шоир ва сарой тарихчиси Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳийдан сабоқ олиб комил инсон бўлиб етишган.

Муҳаммад Раҳим тўра 1864 йил 22 сентябрда 19 ёшида [1] отаси ўрнига тахтга ўтирган.

Унинг замондошлари бўлган Огаҳий ва Баёнийлар асарларида Сайид Муҳаммад Раҳимхон II (Феруз) фаолиятида адолатпарварлик ва ҳақгўйлик, қаттиққўллик ва талабчанлик билан, маърифатпарварлик эса ташаббускорлик билан уйғунлашиб кетганлиги ҳақида маълумотлар берадилар. Муҳаммад Раҳимхон II ўзининг бутун ҳукмронлиги даврида эл-юрт фаровонлиги, тинчлик-осийишталиги учун курашди. Хонликда деҳқончилик, суғориш ишлари, савдо-сотик ва ҳунармандчилик тараққий этди. Бу даврда Хоразмда айниқса илм-фан, адабиёт ва санъат, меъморчилик юксалди. Хоннинг ўзи “Феруз” тахаллуси билан ижод қилиб ўзбек мумтоз адабиёти ривожига катта ҳисса қўшди.

Замонавий Хоразм тарихчилари Сайид Муҳаммад Раҳимхон II ҳукмронлигини икки босқичга ажратадилар. Биринчи босқич – 1864 – 1873 йиллар, хон ҳукмронлигининг дастлабки ўн йиллиги бўлиб, бу даврда Муҳаммад Раҳимхон II давлатни мустақил бошқариб, мамлакатда тинчлик ва фаровонликни қарор топтириш, қишлоқ хўжалиги, савдо-сотик ва ҳунармандчилик, фан ва маданиятни юксалтириш йўлида улкан ишларни амалга оширди. Иккинчи босқич – 1873 йил августдан 1910 йилгача бўлган даврни ўз ичига олади. 1873 йилда Хива генерал Кауфман бошчилигидаги рус қўшинлари томонидан босиб олинган, тузилган сулҳга биноан Хива хонлиги Россияга қарам давлатга айланди. Бу даврда Муҳаммад Раҳимхон II нинг фаолияти Россия ҳукумати томонидан қатъий чекланди ва назорат остига олинди. Шунга қарамадан хон ўзининг адолатпарварлик ва бунёдкорлик фаолиятини давом эттирди.

Муҳаммад Раҳимхон олдинги хонлар каби хонликни маъмурий бошқариш ишини такомиллаштиришга ҳаракат қилди. Хонликда мавжуд 26 бекликни бошқарган бек ва ҳокимлар хон томонидан тайинланган. Ўзбеклар яшайдиган бекликлар ноиблик ва мачит-қавмларга бўлиниб, уларни ноиблар ва оқсоқоллар бошқаришган. Қозоқ-қорақалпоқлар яшайдиган ҳудудлар бий ва оталиқлар томонидан идора этиларди. Туркманлар уруғларини эса сардорлар ва оқсоқол муҳрдорлар бошқаришган. Қозилар шариат ва одат қонунларига асосан ҳукм чиқарганлар.

1870 йилда Хива шаҳрида тахминан 700 дан ортиқ майда ҳунарманд касибларнинг устахонаси бўлган. Шу жумладан, шаҳардаги 54 бўёқчилик, 37 та этикдўзлик, 33 маҳси-кавушдўзлик, 16 та кўнчилик устахоналари хон буюртмаси ва аҳолининг кундалик заруратини қондириш учун ишларди. Шаҳарда дўконлари бор 200 дан ортиқ савдогарларнинг 56 нафари баққолик, 38 таси баззозлик, 32 таси чой ва тамакифурушлик, 15 таси чопонфурушлик қиларди [2]. Дегрезлик устахоналари, металл буюмлар ишлаб чиқарадиган усталар, асосан, Ҳазораспда тўпланган эди.

Қўқон хонлиги ва Бухора амирлигини босиб олган Россия империяси 1873 йилда Хива хонлигини ҳам босиб олди. 1873 йил 12 августда Россия ва Хива ўртасида сулҳ шарномаси имзоланди. “Гандимён шартномаси” номи билан тарихда из қолдирган ва 18 моддадан иборат мазкур ҳужжат Хива хонлигини ярим мустамлака давлатга айлантирди. Шартноманинг 1 моддасида хон мустақил ташқи сиёсат ва савдо-сотик амалга ошириш, ҳарбий юришлар қилиш ҳуқуқидан маҳрум этилди. Шартномага биноан Амударёнинг ўнг соҳилларидаги ерлар Россия тасарруфига ўтказилди. Рус қўшинларини жойлаштириш мақсадида Петро-Александровск шаҳри бунёд этилиб, у янги ташкил этилган Амударё бўлими маркази қилиб белгиланди. Ушбу бўлим бошлиғи этиб тайинланган полковник Н.И.Ивановга Хива хони устидан назорат ўрнатиш ҳуқуқи берилди ва Дирискул исмли мингбоши қўмондонлигида аскар ва бир неча тўп қолдирилди.

Рус подшоси нафақат хонлик ерларининг бир қисмини тортиб олди, балки уларни мустамлакачи маъмурларнинг таянчига айлантиришга интилди. Натижада 1874 йилда Хива хонлиги ҳудудига Ўрол казаклари ва 1882 йилда Повольжедан меннонит немисларини кўчириб келтиришга рухсат берилди. Русларга Петро-Александровск (Тўрткўл) дан Чоржўйгача бўлган масофада Амударёда балиқ овлаш ва кемада сузишга рухсат этилган бир вақтда, маҳаллий халқнинг бу иш билан шуғулланиши тақиқланди.

Шартномага биноан Амударёда пароход катнови йўлга қўйилиши, рус савдогарларининг ҳуқуқ ва имтиёзлари ҳимоя этилиши, уларнинг хонлик шаҳар ва қишлоқларида эркин ва божсиз савдо қилишига шароитлар яратилиши кўрсатилганди. Рус ишбилармонларига хонлик ҳудудида ер сотиб олиш, саноат корхоналари, уй-жой қуриш, кўчмас мулкка эга бўлиш ҳуқуқи ҳам берилди. Русларни маҳаллий қозилар томонидан суд қилинишига рухсат берилмасди. Шартноманинг 17-моддасига биноан хонликда қул савдоси тугатилди. Хива хони урушга сарфланган 2 млн 200 минг сўм товон (контрибуция)ни 20 йил муддатда тўлаш мажбуриятини олди.

Гандимён шартномаси Хоразмнинг табиий ва нотабиий бойликлари (пахта, пилла, жун, балиқ, олтин захиралари, нозик санъат асарлари) таланишига, меҳнаткаш оммани маҳаллий бойлар қатори рус амалдорлари томонидан эксплуатация қилинишга, завод ва фабрикаларнинг қурилиши натижасида воҳадаги айрим ҳунармандчилик (мискарлик, кўнчилик, кулолчилик) соҳаларининг инкирозга юз тутишига кенг йўл очиб берди. Судхўрлар чангалига тушган ҳунармандлар ва деҳқонлар ўз меҳнати эвазига етиштирадиган моддий бойликлардан фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлдилар.

1882 йилда Муҳаммад Раҳимхон илк бор Россияга сафар қилди ва император Александр III дан хонлиkning иқтисодиёти учун зарур завод ва фабрикаларни қуриш, савдо-сотиқ алоқаларини мустаҳкамлаш, бир вақтлар сиёсий маҳбус сифатида ҳибсга олинган амалдорларни озод қилишни сўради. Вазиятнинг ўзгарганлиги ва хоннинг итоатгўйлиги боис юқоридаги илтимосларнинг айримлари қондирилди. Хива ва Россия ўрасидаги сал кам чорак асрлик иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқалар XX асрда амалга ошириладиган тадбирлар учун кенг йўл очиб, янги имкониятларни яратди.

Хонлиkning Хива, Янги Урганч, Тошхувуз, Хонқа, Ҳазорасп ва бошқа шаҳарларида саноат ишлаб чиқариш корхоналари қурила бошланди. 1885 йилда рус ишбилармони К.М.Черников маҳаллий бой Авазбой қози Мадиев билан шерикчилик асосида пахтага ишлов берувчи завод қурди. 1890 йилда Хонқада рус ишбилармони Мануйлов яна бир пахта тозалаш заводи қурди. Бундан биров олдин, 1888 йилда “Большая Ярославская мануфактура” савдо–саноат ширкати вакили И.Д.Кузин хон қабулида бўлиб, пахта тозалаш заводи қуриш учун рухсат олганди. Шу мақсадда Янги Урганчлик Ёкуб Иброҳимбойдан 2,5 танов ер сотиб олиниб, пахта тозалаш ва мой заводи қурила бошланди. Бу билан ишлайдиган ва АҚШдан келтирилган 5 та жин, 2 та ярим автомат тарзда ишловчи пресс билан жиҳозланган корхона 25 минг пуд пахтани тозалаш қувватига эга бўлганди [3]. 1891 йилда Хивада ҳусусий пахта тозалаш заводи қурилди. 1893 йилда Ҳазорасплик маҳаллий Мадраҳимбой ҳам ҳусусий пахта тозалаш заводи қурди. Заводга 3 та жин ускунаси, 1 та пресловчи дасгоҳ, 2 та электр энергияси етказиб берувчи дизел ўрнатилган эди [4].

Хива хонлигидаги экин майдонларининг аксариятини дон экинлари, биринчи навбатда жўҳори эгаллаган. Пахта етиштиришга эса эътибор руслар истилосидан кейин сезирларли даражада қаратила бошланди. Аммо хонликда азалдан экилиб келинаётган пахтанинг “ғўза” деб номланган Миср навидан олинган ҳам–ашё Россия тўқимачилик корхоналари дастгоҳларига тўғри келмади. Шу даврда Туркистон ўлкасида Жанубий Америкадан келтирилган пахтанинг “Сиайленд” навини тажриба тариқасида экиш бошланганди. Янги навнинг ҳосил тўплаш даври узун бўлиб, 1880 йилда у Мексикадан келтирилган тезпишар “Упланд” пахта нави билан алмаштирилди. 1885 йилда Дюков фирмаси Хива хони девонбегиси ажратган ерга 10 пуд америка пахтаси уруғини экди ва ундан 150 пуд соф пахта толаси олди. Хива хонлиги ерларига 1901 йилдан бошлаб “Упланд” пахта нави кенг кўламда экила бошланди [5].

Хива хонлигида Оврўпа ишлаб чиқариш усули ва маданиятини тарқатишда жуда кўп халқлар хизмат қилган. Улар орасида менонит немислари алоҳида ўринда туради. 1883 йилда Петро–Александровскка жойлаштирилади. Амударё бўлимига келган немисларни кутиб олган генерал Гроттен Хелм уларни Хива хонлигининг Лавзон канали яқинига ўрнаштиришни Мухаммад Раҳимхонга таклиф қилади.

1883 йил баҳорида Мухаммад Раҳимхоннинг рухсати билан немислар Хива яқинига кўчирилади. Хон уларга Отожон тўранинг мулкидан 50-гектар ерни ажратиб беради, натижада 40 га яқин немислар оиласи Янгиариқдаги Шўркўл яқинидаги ерига кўчиб ўтишади.

Тез орада қишлоқда уй–жой, черков, мактаб қуриш ишлари бошлаб юборилади. Тартиб билан европача қуриладиган янги иморатлар маҳаллий аҳолининг хавасини келтиради. Немис дурадгорлари хон саройида ёғочдан паркет полларни тўшаб бердилар. Хива шаҳри кўчаларида бричка шаклидаги тўрт ғилдиракли юк аравалари ва юмшоқ файтонлар юра бошлади. Вильгелм Паннер исмли немис фотография суратчилигига асос солди. Хон ва бадавлат амалдорларнинг уйларидаги катта хоналарда тунукадан голланд печлари ва камин шаклидаги иситиш қурилмалари пайдо бўлди. Уларнинг энг гўзаллари Асфандиёрхоннинг Нуруллабойдаги хашаматли саройини беаган. XX аср бошида немислар томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотлар Хива шаҳрида 18-та, Дошховуз шаҳрида 22-та дўконларда сотилган.

1903 йилда ака–ука Крафтлар Янги Урганчда банк идорасини очдилар. Кейинчалик ушбу банкнинг филиаллари Хонқа, Манғит ва Гурланда ташкил этилди. 1910 йилда Крафтлар оиласи Урганчдаги ёғ заводини сотиб олиб, уни АҚШ, Германия, Англиядан келтирилган асбоб–ускунлар билан қайта жиҳозладилар [6].

1905 йилда вилоятдаги пахта заводларида 103 та ускуна ишлаб туради. Кейинги 2 йил оралиғида “Познанский ва шериклар” мануфактура агентлари Янги Урганч, Тошховуз, Манғит, Хива, Хонқа, Гурланда пахта тозалаш заводлари қурдилар. Хоразмда Шлоссберг ва оға-инилар” деган ишбилармонларнинг заводи ишлай бошлади. Юсуфбой Ҳайитбоев, ака-ука Матвафо ва Матсапо Баққоловлар, Ризаев, Мадиёров, Бобониёзбой, Матниёзбой каби маҳаллий пулдорлар ҳам пахта тозалаш заводлари қурдилар. 1904 йилда Питнак қалъаси яқинида Бобониёзбой, Эгамберди ноиб ва Мерган ҳожилар шерикчилигида икки жиқли пайта тозалаш заводи ишга туширилди. Завод ёнида буғ билан ишлайдиган ун тортиш тегирмони ҳам қурилди. Орадан биров вақт ўтгач, Мулла Матёзбой исмли питнаклик бой уч жиқли яна бир пахта тозалаш заводини ишга туширди. Заводдаги 15 от кучига тенг двигатель ёрдамида кунига 100–120 кг. пахта тозаланиб, 45–50 кг. тола олинарди. 1912–1918 йилларда Матёзбойнинг заводидаги ишларга Андрей исмли рус ишчиси бошчилик қилган [7].

Хонликда қишлоқ хўжалиги соҳаларини ривожлантириш ишларига ҳам эътибор ортди. Деҳқонларнинг меҳнати саноат ишчилариники каби жуда оғир бўлиб, асосий ишларни қўл кучи, хўкиз, от, эшак ва туялар ёрдамида бажарардилар. 1909 йилги маълумотларга қараганда хонликдаги жами экин майдонлари — 226983 десятинани ташкил қилган бўлиб, шундан буғдой экиладиган майдонлар — 53579 десятина (24,3 %), тарик — 8470 десятина (10,6%), жўхори — 31884 десятина (14,3%), мош — 5526 десятина (2,8%), қовун — 13099 десятина (5,9%), арпа — 5959 десятина (2,7%), беда — 35277 десятина (15,9%), пахта — 34775 десятина (15,8%) ва бошқа экинлар 9081 десятина майдонларни (3,9%) эгаллаган [8]. Хоразм деҳқонлари азалдан дон экинлари қаторида буғдой, арпа, айниқса оқ жўхори экишга кўпроқ эътибор берадилар. Шу билан бир қаторда сабзавот ва полиз экинлари, чорва учун учун ўт, ем–ҳашакларни кўпроқ етиштиришга ҳаракат қилардилар.

Пахта хом–ашёсининг баҳоси буғдой ва бошқа турдаги дон маҳсулотларига қараганда деярлик 2 марта юқори бўлсада, хонликдаги барча суғориладиган ер майдонларининг фақат 16,3 фоизини пахта эгаллаб турарди, холос. Айрим тадқиқотчиларнинг архив ҳужжатларига таянган ҳолда кўрсатишича, 1900–1916 йиллар орасида Хива хонлигида пахта етиштириш 21 марта ўсган. 1916 йилда хонликда 60 минг таноб ерга пахта экилган бўлиб, ундан 86400 пуд пахта хом–ашёси олинган ва ҳосилдорлик 11 центнерни ташкил қилган [9].

Хива хонлигида етиштирилган ва дастлабки ишлов берилган пахта толасининг кўп қисми Россияга жўнатилган ҳамда унинг ҳажми тинимсиз ортиб борган. Агар 1883 йилда Хива

хонлигидан Россияга 300 минг пуд пахта олиб кетилган бўлса, 1909 йилда 600 минг пуд, 1910 йилда 700 минг пуд ва 1913 йилда 735 минг пуд “амиркони” навли ва 100 минг пуд маҳаллий “ғўза” навли пахта толаси олиб кетилган [10].

1887-1896 йилларда ҳар йили хонликдан 178 минг пуд пахта чиқарилган бўлса, 1906-1916 йилларда ўртача 767 минг пудга етган [11]. Пахта хом-ашёси билан савдо қилиш натижасида айрим хиваликлар жуда катта бойлик орттиришга муваффақ бўлишган. Натижада улар ҳам завод-фабрикалар куришга, судхўрлик билан олди-сотди муомаласини кенгайтиришга ҳаракат қилганлар. Хусусан, 1904 йилда Россияга сотилган пахтадан хиваликлар 4 млн. сўм даромад қилгандилар [12]. Маҳаллий бойлар орасида Ю.Салимжонов, Д.Ж.Нуров, Ж.Иброҳимов, А.Аллаберганов, Э.Дўсчанов, В.Ботиров, К.Юсупов, Х.Авазжанов, Матвафо ва Матсафо Баққоловлар, Атабаев, Мадийров, Ризаев кабилар бўлганди. Улар Россияга пахта хом-ашёсидан ташқари беда уруғи, қоракўл тери, чит, ипак, кўрпалар, пахтадан ва ипакдан бўлган чопонлар, қовун ва қоқ мевалар ва кўплаб бошқа молларни ҳам чиқариб турганлар.

XX аср бошларида Россиянинг Иваново-Вознесенск губернасидаги фабрикаларнинг арзон матолари, Москвалик Сапожниковлар фирмасининг ипак моллари, Германиянинг “Зингер” фирмаси ишлаб чиқараётган тикиш машиналарини келтириш кўпайди. Шунингдек, хонликка нефть маҳсулотлари, эмаль ва темир идиш товоқлар, меҳнат куроллари, милтиқ ва ўк-дорилар, аёлларнинг тақинчоқлари, Тула самоварлари ва граммафонлар ва дори-дармонлар кўплаб олиб келинди.

Хива хонлигига рус капитали кириб келиши натижасида кўпгина савдо-тижорат фирмалари ва банклар хонликда идоралар ва омборхоналар оча бошладилар. Урганчда “Катта Ярославл мануфактураси”, “Оға-ини Нобеллар”, “Москва савдо-саноат жамияти”, “Циндал”, “Познанский”, “Кавказ ва Меркурий”, “Надежда”, “Восточная общества”, “Российское транспортное общество” каби монополистик бирлашмаларнинг идоралари ишлай бошлади. Уларнинг ходимлари маҳаллий савдогарлари билан ҳамкорликда чет элга жўнатиладиган маҳсулотлар ва хонликка келтириляётган товарларни жойлаштириш ишларини йўлга қўярдилар. Олди-сотди муомалаларида операцияларида пахта олиб сотувчи тарозибонлар, пахта заводи эгалари, судхўрлар боғлиқ орттирардилар.

Хонликдаги савдо, товар-пул муносабатлари кенгайишида банк-кредит тармоқларининг ўрни мустаҳкамалан бошлади. 1909 йилда Янги Урганчда “Рус-хитой банки” бўлими, 1910 йилда “Рус-Осиё банки” филиали, 1915 йилда Сибирь ва Москва савдо банклари агентлари ишлай бошладилар. Банклар пахта хом-ашёси ва бошқа тайёр маҳсулотлар сотиб олиш учун маблағларини аямасдан сарфлардилар. Баъзида банклар пахта ва бошқа хом-ашёни олиш учун кредит пулларни тўлаб қўяр, рақобатчиларни синдиришнинг усулларини тинмай жорий этардилар. Хонликдаги йирик банкларнинг хизматидан хон ва йирик амалдорлар, молиявий жиҳатдан кучли завод эгалари ва савдогарлар кенг фойдаланиб туришарди.

1908 йилда Муҳаммад Раҳимхон пайғамбар ёшига тўлгани сабабли, ўғли Асфандиёрхон ва Бош вазир Ислонхўжани бош қилиб, элга катта тўй берди. Орадан икки йил ўтиб, 1910 йил 16 августда хон 66 ёшида дунёдан ўтди [13]. Унинг жасади Саййид Муҳаммад Мохирўйи мақбарасига дафн қилинди. Тахтада 47 йил 15 кун ўтирган Муҳаммад Раҳим Баҳодирхон шубҳасиз Хива хонлиги тарихида ўчмас из қолдирган давлат арбобларидан бири эди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. К.Худойберганов “Хоразм хонлари” Тошкент - 2019 й, 166 бет.
2. Йўлдошев М. Хива хонлигида феодал ер эғалиги ва давлат тузилиши, 95-бет.
3. Худойберганов М. Хоразм пахта тозалаш саноати тарихи. — Т.: Шарқ, 2004. — 9, 78-бет.
4. Худойберганов М. Хоразм пахта тозалаш саноати тарихи, 92, 94-бет.
5. Ўша жойда, 9, 14-бет.
6. Худойберганов М. Хоразм пахта тозалаш саноати тарихи, 12-бет.
7. Қурбонбоев С. Питнак тарихи. — Урганч: Хоразм, 2001. — 20-бет.
8. Лобачевский В. Хивинский район. — Т., 1912. — 74-бет.
9. Худойберганов М. Хоразм пахта тозалаш саноати тарихи. — 14-бет.
10. Тўхтаметов Т.Г. Россия и Хива в конце XIX — начале XX века. — М., 1969. — 104-бет.
11. История Узбекской ССР. В 2-томах. Т. 1. — Т.: Госиздат, 1956. — С. 323.

УЎК 93/94

БИБИ ОРИФА МАСЖИДИ ТАРИХИ*Д.Х.Гадоев, таянч докторант, Бухоро Давлат Университети, Бухоро*

Аннотация. Мазкур мақолада Баҳоуддин Нақшбанд меъморий мажмуаси таркибига кирувчи Биби Орифа масжиди ҳақида сўз юритилади. Шу кунгача масжид ким томонидан қурилганлиги номаълум эди. Масжиднинг уч аср давомида бошидан қандай нохуш воқеалар ўтказганлиги ёритилган.

Калим сўзлар: Қасри орифон, Маҳмудхўжа Бехбудий, Садриддин Айний, Эшони Имло, Халифа Худойдод, Оқибат хайр бод, Амир Шоҳмурод.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о мечети Биби Арифы, входящей в архитектурный комплекс Бахауддина Накиббанды. До сих пор неизвестно, кем была построена мечеть. В статье описываются неприятные события которые увидела мечеть на протяжении трех столетий..

Ключевые слова: Касри орифон, Махмудходжа Бехбуди, Садриддин Аини, Эшони Имло, Халифа Худайдод, Окибат хайр бод, Эмир Шахмурод.

Abstract. This article will focus on the Bibi Arifa mosque, which is part of the architectural complex of Bahauddin Nakshband. It is still unknown who built the mosque. The article describes the unpleasant events that the mosque saw over the course of three centuries.

Key words: Kasri Orifon, Mahmudhoja Behbudi, Sadriddin Aini, Eshoni Imlo, Khalifa Hudaydod, Okibat khair bod, Emir Shahmurad.

1318 йилда Баҳоуддин Нақшбанд туғилган қишлоқ “Қасри орифон” деб аталган. Яъни, “Орифлар қасри”. Ул зотнинг волидаи муҳтарама-ларининг исми ҳам Орифа. “Ориф” сўзи эса “Аллоҳга яқин”, “Аллоҳни таниган” деган маънони англатади.

Биби Орифа масжиди Баҳоуддин Нақшбанднинг оналарининг исмилари билан аталади. Масжид Баҳоуддин Нақшбанд мажмуасининг таркибий қисмига кирувчи меморий обида саналади. Баҳоуддин Нақшбандга зиёратга келувчилар зиёратни даст аввал Биби Орифа қабри ва бу ердаги масжиддан бошлашади бу неча асрлардан бери удум бўлиб келган. Истисно тариқасида бу ерда фақат хотин қизлар келишган. Шу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудийнинг Бухоро сафарини эслаш жоиз.

1916 йили Туркистон маърифатпаварларнинг отаси Маҳмудхўжа Бехбудий Бухорога келади. Уни Садриддин Айний кутиб олади. Бирга Баҳоуддин Нақшбанд мақбараси зиёратига боришади. Шунда Маҳмудхўжа Бехбудий тумонат одамнинг Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти, фаолияти, таълимотининг моҳиятидан беҳабар ҳолда зиёрат қилаётгани маъқул тушмайди. Шундай экан, ҳар битта зиёратга келувчи, ўзи ташриф буюрган зиёратгоҳ тарихини ва қаерга келганини билиши зарур.

Баҳоуддин Нақшбанд меъморий мажмуасидан 500 метр шимолий-шарқда Биби Орифа масжиди жойлашган. То шу кунгача масжид қачон ким томонидан қурилганлиги ҳақида аниқ маълумотлар йўқ эди. Масжид Бухоро шаҳридан ташқарида жойлашганлиги учун масжид ҳақида бирорта ёзма манбаларда маълумот учрамайди. Бу масжид ҳақида илк маълумотларни 1946 йилда Б.Н.Засипкин маълумот беради. Б.Н.Засипкин ўша давр мафқурасидан келиб чиқиб бинога архитектура ёдгорлиги сифатида қарайди[2].

Масжиднинг бугунги ҳолатини тасниф қиладиган бўлсак, бино бир метрли оҳактош бўлаклари устида қурилган. Масжиднинг уч томони айвон билан ўралган. Одатда гузар масжидлари худди шундай тузилишга эга бўлади. Бухорода уч томони айвон билан ўралган масжидлар бешта бўлганлигини кузатиш мункин, булар Чор-Бакрда Жўйбор хожаларининг иккита масжид – хонақоҳси шундай қурилганлиги айtilган. Эшони Имло масжиди ҳозирги кунгача сақланмаган. Халифа Худойдод масжиди, аркдаги Субҳонқулихон масжиди, Биби Орифа масжиди шундай масжидлар сирасига киради. Масжиднинг намоз ўқийдиган

намозхонасининг ўлчами 9.6х9.4м, умумий майдон 90 м² ташкил этади. Масжид девори жуда қалин бўлиб 1,5 метрни ташкил қилади.

Расм 1. Масжиднинг ҳозирги кўриниши билан 1960 йилги кўриниши

Масжиднинг томи текис бўлиб, ёғочлар васса қилиб тўртта устун устига ташланган. Масжиднинг том қисми ҳовузчаларга бўлиниб, кундал услубидаги нақшлар билан безатилган. Томнинг баландлиги 4.9м ташкил этади. Ичкаридаги тўртта устундан икkitаси қадимий бўлиб, ўймакор нақшлар билан зийнатлантирилган. Шимолий – шарқий устуда китоба шаклида 1855-56 йиллар ёзиб қўйилган, яни 1855 йилда масжидда қўқонлик усталар шифтни таъмирлаб бўйаш ишларини амалга оширадилар. Бундан ташқари бу маҳаллий усталарнинг ишлаганлигини гувоҳи бўлишимиз мункин. Бу ҳақда масжиднинг яна бир устунда “Қасриорифонлик уста Мирзо Турсуннинг иши 1850”, деган ёзув бор. Масжиднинг фақат ғарбий девори яхлит туйниксиз ҳолда. Ғарбий девор Биби Орифа ҳазираси томонда жойлашган. Беш қиррали меҳроб ғарбий деворда жойлашган[3].

Масжиднинг ташқи айвонини 12 та устун кўтариб турибди. Уч томонида тўрттадан устун бўлиб, устунлар мрамардан ишланган пой устунлар устида қадрослаган. Устунларнинг ҳар бирининг баландлиги 5.3 м ташкил этади. Устунларнинг бирига 1870-71 йил санаси ёзилган. Айвоннинг шифтлари ҳам кундал усулида безатилган, қолган қисми васса қилиб тўлдирилган. 1946 йилда Б.Н.Засипкин айвоннинг шифтдаги безакларини худди шу ҳолатда учратганини ёзади. Унга маҳаллий аҳолининг айтишича масжиднинг шифти ўлжа сифатида Қўқондан олиб келинган экан. Бу бизнинг фикримизча Амир Насрулло(1827-1860) нинг Қўқон хонлиги юриши билан боғлиқ.

Биби Орифа масжидининг таркибий қисмига кирувчи масжид олдида минора бўлиб, минора мелодий 1885 йилда бунёд этилган. Миноранинг ғарбий томонида сулс хатида “Оқибат хайр бод” деган ёзув битилган. Биби Орифа қабри олдидаги масжид айвонинг тўрт томонида “Оқибат хайрли бўлсин” деган маъноларини анлатувчи сўз битилган.

Мазкур масжид билан боғлиқ бўлган айрим тафсилотлар, шубҳасиз, ҳовуз билан биргаликда қуриб битказилган ушбу бино ҳақидаги мавжуд маълумотларни бирламчи жамлашга имкон беради.

1. Биби Орифа мазори ёнидаги масжид зиёратхона ҳазира сифатида хизмат қилади. Аммо Баҳоуддин Нақшбанд хилхонасида, Бухоро ва Самарқанднинг кўп сонли зиёратхона ёдгорликларидаги каби, ҳазира масжидлари, одатда, ўлчамлари мазор мақомига боғлиқ бўлган айвонлар кўринишида барпо этилган ва «пешанаси» ҳазиранинг ўзига қараб қурилган. Биз кўриб чиқаётган ҳолда эса, масжиднинг туйнуксиз яхлит ғарбий девор мазорга қараган. Қадимги зиёратхона масжиди қолдиқлари мазордан шарқ тарафда бўлиши лозим эди.

2. Биби Орифа масжиди археологик тадқиқотлари қуйидагиларни кўрсатди:

а) Бино хом ғиштдан қурилган иморатлар қолдиқлари устида барпо этилган.

б) Бино пойдевори ишлов берилмаган оҳактош блокларидан, йирик дарё тошлари, бутун ва фрагментланган пишган ғишдан анчайин тартибсиз териб чиқилган. Ғишлар қатори қийшайтириброк терилган. Ғишт теришнинг бундай усули XVIII–XX асрлар бошларида Бухоро меъморий биноларида қайд этилган. Пойдеворлар деворлар чизигидан 40 сантиметргача кенгликда туртиб чиқиб туради, уларнинг қалинлиги 0,85 метрдан 1,5 метргача. Қизиғи шундаки, айвон (меҳроб равоқчаси бор) чап қисми девори остида пойдевор деярли йўқ – у қийшайтириброк териб чиқилган яримта пишган ғишт қаторини ўзида гавдалантиради, холос.[4]

Расм 2. Биби Орифа масжидининг 1999 йилги кўриниши

в) Масжид ғарбий фасади ёнида қазилган шурфда, чамаси, ҳазира иншоотлари устидаги бузилиб кетган сағаналарга тегишли бўлган меъморий безаклар зиғиртак фрагментлари мавжудлиги аниқланди. Ана шу фрагментлардан иккитасида оқ фон бўйлаб қора бўёқ билан расм чизилган фируза сир билан қопланган кошинкор манглайчада эпиграфика парчаси сақланиб қолган. Учинчи фрагмент – фируза сир билан қопланган, нақшлари чуқурлиги 0,5 сантиметргача бўлган ўймакор терракотадир . Булар Баҳоуддин Нақшбанд хонадони тоифасига мансуб аёллар мазорлари устида қадимда ҳашаматли ҳазиралар қурилгани ва сағаналар ўрнатилганидан далолат беради.

г) Бухоронинг ўзида уч томонда қурилган айвонлар иккита масжид-хонақосида мавжудлиги қайд этилган, холос[4]:

Юқоридаги маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, масжиднинг қурилиш техникаси ва услуби XVIII аср охирига бориб тарқалади. Бу масжид XVIII асрнинг сўнги чорагида Эшони Имло, Халифа Худойдод масжидлари билан бир пайтда Амир Шоҳмурод (1795-1800) даврида қурилган.

2003-2013 йилларда масжид билан бирга унинг атрофидаги мақбара ҳам таъмирдан чиқарилди. Биби Орифа мақбарасини қайта қуриш ва ободонлаштиришда қатнашган қўли гул усталар ва таъмирловчилар рағбатлантирилди. Халқимиз миллий анъанасига кўра, ушбу ишда қатнашган 50 якин усталарга тўнлар кийдирилди. Биби Орифа қабр тоши эскизини таёрлаган моҳир хаттот Абдуғафур Раззоқ Бухорий, Биби Орифа масжидида ганчкорлик ишларини Алишер Ғойибов, ҳазира пештоқиға ғиштин нақшларни Музаффар Мирзаев, безакли деворларни Тағи Обиддинов, Фатхуллоҳ Фаттоҳов, зиёратгоҳдаги кўпгина ишларни бажарган таъмирловчи усталар сулоласи етакчиси Бахтиёр Бобомуродов, оҳактош плиткалар терувчиси

Салим Иброҳимовлар ўз маҳоратларини намоён қилдилар. Ушбу таъмирлаш ишларини “Меҳр нури” жамғармаси Жамоатчилик Кенгаши томонидан амалга оширилди[5].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сайид Муҳаммад Носир ибн Музаффар. Таҳқиқоти арки Бухоро (Форс тилидан таржима сўзбоши, изоҳлар ва кўрсаткичлар Ғ.Каримов). – Тошкент: “Тафаккур”, 2009. – Б. 41.
2. Йўлдошев Н. Баҳоуддин нақшбанд тарихий-мёморий мажмуаси. – Тошкент: “Наврўз”, 2019. –Б. 87.
3. Роззоқов Ғ, Раҳимов К, Раҳматуллаева Ф. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд Еттинчи Пир. – Тошкент: Splendid, 2021. – Б. 106.
4. http://www.naqshband.uz/makolalar/bibi_orifa_majmuasi
5. <https://myday.uz/uz/vistavki/buhoroda-qayta-tamirlangan-bibi-orifamaqbarasidan-mahsus-report>

УЎК 894.375

ХИВАНИНГ ХОНЛИК ПОЙТАХТИГА АЙЛАНИШИ, ХОНЛАР АЛМАШИНУВИ ВА БОШҚАРУВИ Тўғрисида маълумотлар (XVI-XVIII-асрлар мисолида)

Ш.С.Матякубов, кичик илмий ходим, Хоразм Маъмун академияси, Хива
Ф.Ж.Жуманиязова, кичик илмий ходим, Хоразм Маъмун академияси, Хива
Д.Ш.Ражабова, кичик илмий ходим, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада муаллиф XVI-асрда Хиванинг хонлик пойтахтига айланиши ва унинг сабаблари, XVIII –асрнинг охиригача бўлган даврларда хонликдаги ижтимоий- сиёсий аҳвол, хонлар алмашинуви ва уларнинг хонлик бошқаруви муддатлари, айрим хонлар давридаги аҳамиятга молик воқеалар ҳақида маълумотлар беради.

Калит сўзлар: Хоразмшоҳлар, Хива хонлиги, Элбарсхон, Ҳажимуҳаммадхон, Арабмуҳаммадхон, Асфандиёрхон, Абулғози Баҳодирхон, Анушахон, Шерғозихон, Муҳаммад Амин иноқ, Мунис, Элтузархон.

Аннотация. В статье автор приводит сведения о превращении Хивы в столицу ханства в XVI веке и его причинах, общественно-политической ситуации в ханстве до конца XVIII века, смене ханов и периоды их ханского правления, важные события периода некоторых ханов.

Ключевые слова: Хорезмшахи, Хивинское ханство, Эльбарс-хан, Хаджимухаммад-хан, Арабмухаммад-хан, Асфандияр-хан, Абулгази-Бахадир-хан, Ануша-хан, Шергази-хан, Мухаммад-Амин Инак, Мунис, Эльтузар-хан.

Abstract. In the article, the author provides information about the transformation of Khiva into the capital of the khanate in the 16th century and its causes, the socio-political situation in the khanate until the end of the 18th century, the change of khans and the periods of their khan's rule, important events of the period of some khans.

Keywords: Khorezmshahi, Khanate of Khiva, Elbars-khan, Hajimuhammad-khan, Arabmuhammad-khan, Asfandiyar-khan, Abulgazi-Bakhadir-khan, Anush-khan, Shergazi-khan, Muhammad-Amin Inak, Munis, Eltuzar-khan.

Хоразм –илк давлатчилик пайдо бўлган Миср, Афина , Рим билан тенгдош, буюк ипак йўлининг марказида жойлашган, жаҳон илм-фани ва дин тариқати ривожига салмоқли ҳисса қўшган алломалар Хоразмийлар, Берунийлар, Мунис ва Оғахийларни, Нажмиддин Кубро ва Замахшарийларни етказиб берган қўхна замин ҳисобланади. Хива шаҳрининг хонлик пойтахти ва марказига айланиш жараёнлари табиатнинг ўзгариши, сиёсий курашлар, қирғинбарот урушлар, ҳудудларни босиб олиш, шунингдек тахтга эга бўлиш учун бўлган ҳатти-ҳаракатлар заминида бўлиб ўтган. Хоразм 1505 йилда Шайбонийхоннинг укаси Маҳмуд Султон қўшинлари томонидан босиб олинди. Манбаларда ”1510 йил 29 ноябрда Эрон шоҳи Исмоил Сафавий Марв ёнидаги жангда Шайбонийхонни енгди ва уни ўзини ўлдирди” [1] дейилади. Яна бир манбада ”Эрон ҳукмдори Хоразмга уч доруға юборди, бирини Хивақ билан Хазараспга, бирини Урганч билан Вазирга” [2] дейилади. Лекин эронийларнинг Хоразмдаги ҳукмронлиги бир йилдан узоққа чўзилмади. Умар қози бошчилигида вазирликлар бир кечаси маслаҳатлашиб, эронийларни ёппасига ўлдириб, Элбарс ибн Берка Султонни ўзларига хон

кўтардилар. Абулғози Баҳодирхон Шажарай-турк асарида бу ҳақда ”Улуғ тўй қилиб ўзбек ва сарт барчаси йиғилиб, иттифоқ бирлан тарих тўққиз юз ўн бирда ва кўй йилинда Элбарсхонни хон кўтардилар” [3] деб ёзади. Баёний бу ҳақда “Элбарсхон Хоразмни эски номини қайта тиклаб Хоразмшоҳлар давлати деб атади ва давлат тожини қийди” [4] дейди. Академик Я.Ғуломов “Элбарсхоннинг Хоразмга шоҳ қилиб тайинланишига Шайбонийхон ўлимидан кейин муваффақ бўлинди ва бу воқеа 1511-1512-йилда содир бўлган деб қаралиши лозим “[5] дейди. Шунингдек Академик В.В.Бартольд ҳам “Хоразм хонлигига асос солиниши 1511-йилга тўғри келади” [6] деб таъкидлайди. Хоразмда XVI-асрнинг охири XVII-асрларнинг бошларига келиб ўзбек хонларининг ҳукмронлиги мустаҳкамлана бошлади. Мамлакатнинг иқтисодий ижтимоий ва сиёсий ҳаёти Амударё ўзанининг Каспийдан Орол денгизи томон ўзгариши натижасида жанубга силжийди. Бу ҳақда Абулғозий Шажарай туркда ”Биз дунёга келмасдин ўттиз йил илгари Аму суви Хост кинорасининг юқорисини Қора айғир тўқайи дерлар, ул ердин йўл ясаб оқиб, Тук қалъасина бориб, Сир тенгизина қўйган эрқандур. Ул сабабдин Урганч чўл бўлибти” [7] деб ёзиб қолдирган. XVI-асрдан бошлаб Хива шаҳри бир неча бор хонликнинг пойтахти деб эълон қилинган. Хива 1556 йилда Бўжихон ўғли Дўстхон томонидан пойтахт этиб белгиланган бўлсада, мамлакат Араб Муҳаммадхон давридан бошлаб Хива хонлиги номини олган эди. Академик Я.Ғуломов- “Араб Муҳаммадхон даврида марказни Хива шаҳрига кўчирганлар, шу даврдан бошлаб хонлик Хива хонлиги номини олди[8]”-деб ёзади. Яна бир манбада ҳам ” XVII-асрнинг бошларида Араб Муҳаммадхон даврида (1602-1623-йиллар) Хоразмда нисбатан сиёсий барқарорлик ўрнатилгач, Хива ҳақиқатан ҳам давлатнинг пойтахт шаҳрига айланди ” [9] дейилади. Туркистон XVI-асрларнинг охири XVII асрнинг бошларида Хива хонлиги, Бухоро хонлиги, Қўқон хонлиги, Улуғ жуз, Ўрта жуз, Кичик жуз ҳамда Қашқария (Шарқий Туркистон) хонликларига бўлиниб кетган эди. Сиёсий тарқоқлик ҳамда эски савдо йўли ва ипак йўли ўз йўналишини ўзгартириб, денгиз ва дарёларга яқин муҳитларга кўчиши Туркистоннинг иқтисодий, маданий жиҳатдан тушкунликка тушишига олиб келган сабаблардан биридир. Иккинчидан, қўшни хонликлар ўртасидаги ҳудудларни эгаллаш, шунингдек ички низо ва тўхтовсиз кечаётган ўзаро тахт, мансаб ва бойлик орттириш мақсадидаги ота-бола, ака-ука ва қариндошлар ўртасидаги урушлар ҳам барча хонликларда ҳўжалик ва маданий ҳаётни орқага кетишига олиб келди. Туркистон ҳудудидаги барча хонликлар жумладан Хива хонлиги ҳам катта ва бой давлатларнинг орасида сиёсий-иқтисодий, маданий жиҳатдан махсус камал ҳолатида эди. Хива хонлиги ва бошқа хонликларга Шимолда Россия империяси, шарқда Хитой империяси ҳар томонлама хавф солиб турар эди.

Хива хонлиги XVI асрдан бошлаб Хоразм воҳасида бу ерга ярим кўчманчи ўзбек қабилалари кўчиб келиши билан пайдо булди. Ўтроқ ўзбек аҳолиси-65%ни, туркманлар эса-26%ни ташкил этар, қолган аҳоли қозоқлар ва қорақалпоқлардан иборат эди. Ўзбеклар қабилалари ва уруғ-уруғ бўлиб воҳанинг шимолий қисмига, асосан Амударё тармоқ ёзган мансабига жойлашганлар. Хонлик ҳудудида жами 20 та ўзбек қабиласи булиб, улар орасида кўнгирот, мангит, найман, кипчоқ, ва қиёт қабилалари энг кучли ҳамда кўп сонли қабилалар эди. Хоразмнинг ҳозирги ўзбек аҳолиси шаклланишида воҳа ҳудудида ва унинг чеккаларида илгаридан яшаб келган туркманлар катта роль ўйнадилар. Улар қадимги ўғизларнинг бевосита авлодлари булиб, форс тилида сўзловчи маҳаллий халқлар, кейинчалик эса кўчиб келган ўзбек аҳолиси билан қоришиб кетган эдилар. Ҳозирги жанубий Хоразм шеvasининг туркман тилига яқинлиги шундан дарак беради. Ҳожи Муҳаммад Оқатойхон ўғли хижрий 928 милодий 1522 йилда таваллуд топган. Шермуҳаммад Мунис бу ҳақда ”У бағоят оқил ва кардон, одил ва мусулмон подшоҳ эрди. Шижоат ва шаҳоматда ўз акронидин мумтоз, мурувват ва футувватда ўз ажносидин сарафроз эрди. Умри ўттиз еттига етганда сана тўққиз юз олтмиш еттида (милодий 1560 йил) Урганчда хонлик маснадига мутамаккин бўлди” [10] деб ёзади. Шунингдек бу ҳақда Абулғозий “Шажарай-турк”да “Урганчда Эш султонни ўлтуруб ва Хивада Дўст султонни ўлтуруб оқ кигизнинг бир кунжини Али султон ва уч кунжина уч иниси тутиб, Ҳожимхонни ўрта ерда ўлтуруб, ўттуз тўққуз ёшина етганда йилқи йилинда тарих тўққиз юз олтмиш тўққузда Урганч вилоятинда хон кўтардилар” [11] деб ёзади.

Хожи Муҳаммадхон Хива тахтида 42 йил ўтирди. 83 ёшида Ҳақ раҳматига олди. Араб Муҳаммадхон эса отаси Хожи Муҳаммадхон (Хожимхон)дан сўнг 1602 йилда Хива дорулсалтанатига хон бўлди. Араб Муҳаммадхоннинг етти ўғли бор эди: булар Исфандиёрхон, Хабаш султон, Элбарс султон, Абулғозихон, Шариф Муҳаммад султон, Хоразмшоҳ султон, Афғон султон. Булардан Исфандиёрхон ва Абулғозихон чингизий онадан туғилган эдилар. Араб Муҳаммадхондан кейин 1623-йилда катта ўғли Исфандиёрхон хонлик тахтини эгаллаб, 1643-йилгача ҳукмронлик қилди. Абулғозий Баҳодирхон акаси Исфандиёрхондан кейин аста секинлик билан хонлик ҳудудларинини қўлга кирита бошлайди. Даставвал 1643-йилда Орол хонлигини эгаллагач, Орол ўзбекларига таяниб, Хива хонлиги устига юриш қилади, катта жанглар ва курашлар эвазига 1645 йилда Хива тахтини эгаллаб, ҳукмронликни узил кесил қўлга киритиб, хонликни қарийб йигирма йилга яқин вақт мобайнида одилона бошқариб, хонлик ҳудудида қатъий ва мустаҳкам тартиб ўрнатишга эришади. Олий насаб ва тожу-тахт соҳиби бўлган Абулғозий ибн Арабмуҳаммад хижрий сана 1022 йил асад буржи 15-раббӣ-ул- аввал ойида, милодий сана 1603-йилнинг 23-августиди Хоразм хонлиги пойтахти Урганчда дунёга келган бўлиб, ўзбек элининг қўнғирот уруғидандир. 1663 йилда Хоразм хонлари ичида хонликни ўз ихтиёри билан ўғлига топширган ягона ҳукмдор Абулғози Баҳодирхон Хивада Паҳлавон Маҳмуд мақбарасига дафн этилган. Ануша Муҳаммад Баҳодирхон соҳиби давлат ва шоҳи шерсавлат эди дея таъриф этилади. Ул зот 1643 йилда Урганчда таваллуд топди. Хива салтанатига 1663-йилдан 1687- йилгача жами 24 йил хонлик қилиб, 46 ёшида Худайоднинг замонида вафот этди. Худайодхон отаси Анушахоннинг васияти билан 1687 йилда хон бўлди 1689 йилгача жами 2 йил тахт соҳиби бўлди. Кўп сиёсатли ва адолатли подшоҳ эди. Уни ўз иниси Арангхон шаҳид этди. Арангхон оғасининг вафотидан сўнг Худайкули иноқнинг кўп ҳаракатлари билан тахтга чиқди. У хушсурат, келишган, жуда шўх табиат ва ишратбоз йигит эди. Бадирихон ариғининг кўпригидан ўтишда оти қоқилиб устидаги Арангхон йиқилиб боши ёрилиб ўлади. Арангхонни онаси Тўхтаоним дарғоноталик туркманлардан эди. Ўғлининг жасадини яширин Паҳлавон Маҳмуд мақбарасига дафн этиб, Дарғоноталик Арангхонга жуда ўхшаш туркман йигит ва минг отлик туркманларни олиб Хивага кириб келади. Икки ой ичида Хоразмни сохта Арангхон бошлиқ туркманлар эгаллаб олишади ва ўзбекларни хор қилишади, фуқарога зулм ва ситам этишади. Одина Муҳаммад ва Жиянбойнинг навкарлари ва яна бир қанча ўзбеклар қўшилиб туркманларни тор-мор этадилар. Хива халқи сохта Арангхонни тутиб ўлдиради, Тўхтаонни отга судратадилар ва кўп туркманларни қатл этадилар. Мунис бу воқеаларни ”ҳижрий 1106-йилда эди” деб ёзади [12]. Демак бу воқеалар милодий 1693-1694- йилларга тўғри келади. Шундан кейин Жўжихон уч йил, ундан кейин Валихон ҳижрий 1108, милодий 1696 йилда хон бўлди ва бир ярим йил тахт ўтирди. Шоҳ Ниёзхон Жўжихоннинг ўғли 1698 йилда тахтга чиқди ва 4 йил салтанатда ўтирди. У Оролликлар таъсиридан чиқиб уларни марказга бўйсундуриш мақсадида Россиядан мадад сўраб Пётр-I номига мактуб битиб, элчи юборади. 1700 йил 30-июлда ёзилган бу ёрлиғда Хоразм хонлиги ҳудудларини Россияга қабул қилишни сўраган. Шоҳ Пётр I-бунга розилик билдирган бўлсада бу ҳаракатлар амалга ошмади. Унинг ўғли Шоҳ Бахтхон бир йил тахтда ўтириб, ўз ихтиёри билан тахтдан воз кечган. Саййид Алихон ҳижрий 1115 милодий 1703 йилда хон бўлди ва икки йилдан кейин тахтдан олиб ташланди. Мусохон Шоҳ Ниёзхоннинг укаси бўлиб, ўз замонасида яхши ишлар қилиб, фуқароларга илм беришни бошлайди. Ўзининг номидан танга зарб қилдиради. Уни Аваз меҳтар Марвда тутиб шаҳид этиб, бошини кесиб, Хивага олиб келади. Кейинги хон Ёдгорхон бўлиб Хожимхон наслидан бўлиб, одил ва ақлли подшоҳ бўлган. Ҳижрий 1125 йилнинг охирида милодий 1713 йилда вафот этган бўлиб қабри Паҳлавон Маҳмуд мақбарасидадир. Шерғозихонни 1714 йилда Бухородан келтириб хон қилдилар. Шерғозихон жасур ва ақлли подшоҳ эди. Рус князи капитан Бекович-Черкасский бошлиқ босқинчилик мақсадидаги экспедиция 4000 пиёда, 100 отлик, 6 тўп, 200 туя, 300 от юк билан 1717 йилнинг ёзида Хоразм хонлигига етиб келади. Хон очик жангда душманни енгиб бўлмаслигини билиб хийла йўлига ўтади. Шерғозихон Бековичдан аскарларини меҳмон қилиш учун уларни кичик гуруҳларга бўлиб беришини сўрайди ва бунга руслар рози бўлади. Шундан кейин барча рус аскарлари хон навкарлари томонидан аёвсиз

кириб ташланади. Князнинг териси шилиниб, терисига сомон тиқилиб Бухоро амарига совға қилиб юборилади. Шерғозихон Хивада бир мадраса барпо қилдирди, тарихчилар уни “Маскани Фозилон” яъни “Олимлар уйи” деб номлашган. Шерғозихон 1726 йилда куллар томонидан ўлдирилади. Уни жасади ўзи барпо эттирган мадрасанинг кун ботиш томонидаги хужрага дафн этилади. Шерғозихон вафотидан сўнг қозоқ подшоҳи Абулхайрхоннинг инисини келтириб хон қилдилар. Жума куни намозга боришда сариқ отдан йиқилиб ўлади ва Сариқ айғир хон номини олади. Ундан кейин Эшмуҳаммадбий келтириб хон қилган Баҳодирхон олти ой хон бўлиб, Қўхна Аркдаги Оқ Шайх бобо иморати деворидан ошиб, қочиб кетади. 1727 йилда Шоҳ Ниёзхоннинг ўғли Элбарсхон Эшмуҳаммад ва Жумақули оталиқнинг саъйи-ҳаракатлари билан хон бўлди. Унинг замонасида эл саккиз йилча осойишта яшади. Ундан кейин тахтга хивалик умаролар томонидан тахтга чиқарилган қозоқ хони Абулхайрхон Хива тахтида 6 кун ўтириб, қочиб кетади. Шундай бўлсада қозоқ хони Абулхайрхон Хива хонлари қаторига кириб қолади. Кейинги хон Элбарсхонни Эшмуҳаммадбий билан бирга Нодиршоҳ тутиб шахид этди ва Тоҳирхонни Хива тахтига ўтказиб, унга зарур қўшинларни қолдириб кетади. Тоҳирхон Хивада олти ой хонлик қилди ва қатл этиб ўлдирилди. Тоҳирхондан кейин Нур Алихон тахтга ўтирди. Нодиршоҳ Элбарснинг ўғли Абулғозини қўшин билан Хивага хон қилиб юборди. Хон Ортиқ иноқ билан Хивага келиб Нур Алихонни тахтдан туширди. Кейинги хон Абулғозихон Соний донишманд ва оқил подшоҳ бўлган шеърхонлик ҳам қилган. Хивада беш ярим йил хонлик қилган. Хўрозбек томонидан оғалари ва онасининг хуни учун ўлдирилган. Хўрозбек Абулғозихонни ўлдирганда Ғойибхон ҳам бирга келган эди, уни тахтга ўтказди. Унинг хонлик умри 11 йил бўлди. Кейинги хон Қорабойхон исми асли Абдулло бўлиб тўрт ой хонлик қилгандан сўнг ҳайдаб юборганлар. Қорабойхон тахтдан кетгандан сўнг 1757 йилда Бухоро хони томонидан Шерғозихонни қариндоши Темирғозихонни хон этиб юборилди. 1762 йилда Муҳаммад Амин меҳтарнинг буйруғи билан Сафар дастурхончи ва Абдусатторбой хонни ўлдиради. Темирғози 14 ёшида хон бўлиб, 21 ёшида шаходат топди. Хонлик тахтида 7 йил ўтирди. Муниснинг ёзишича “ундан кейинги хонларнинг ихтиёри ўзида бўлмади. Улар фақат хонлик номини олишга рози эдилар. Уларнинг хон кўарилиши ва ағдариб ташланиши умаролар ихтиёрида эди” [13]. Тавкахоннинг лақаби Худойдод қозоқ хонларидан эди, тижорат ишлари билан Хивага келган ва карвонсаройда яшаб юрган эди. Темурғози ўлган куни уни тахтга миндирдилар. Тавкахон кўп хайрдўст, халқпарвар, фақирваш ва дарвешсифат киши эди. Бир ярим йил хон бўлиб, ўз ихтиёри билан 1764 йилнинг бошида тахтдан кетди. Ундан кейин тахтга келган Шоҳғозихон икки ярим йил тахтда ўтирди. Абулғозихон III- ни Бухородан 1766 йилда олиб келиб хон кўтардилар. Хивада ярим йил хон бўлди ва Муҳаммад Амин иноқ томонидан тахтдан олинди. Ундан кейин Нуралихонни 1766 йилда хон кўтардилар ва уни эса Муҳаммад Амин Бухорога қочгандан сўнг тахтдан туширдилар. Муҳаммад Амин Бухорога қочгандан сўнг ёвмутлар Жаҳонгирхонни Хивада хон этдилар. Унинг замонида очарчилик бўлиб, бунинг устига вабо тарқалди. Муниснинг ёзишича Хивада 40 уйлик фуқаро қолган бошқалар Орол ва Бухорога кетиб қолишган. Жума намозида ҳаммаси бўлиб 3-4 киши қатнашган. Бу воқеалар 1768-1770-йилларга тўғри келади. Шундан кейин Муҳаммад Амин иноқ Бухородан келиб ёвмутларни ҳайдаб юбориб, Жаҳонгирхонни тахтдан ағдариб, Бўлакайхонни тахтга кўтаради. Бўлакайхон Нур Алихоннинг невараси Абулхайрхоннинг ўғлидир. Унинг замонида юртдан очарчилик кўтарилди. Уни ҳам кўп вақт ўтмай сўнг тахтдан туширдилар. 1770 йилдан кейин Оқимхон бир йил, Абдулазизхон бир оз муддат, шунингдек Ортиқғозихон, Абдуллахон, Оқимхон, Ёдгорхон, Абулфайзхон, иккинчи марта Ёдгорхон, Фўлодғозихон, учинчи марта Ёдгорхон, Абулғозихон IV, Абулғозихон V лар бир- икки йил узоғи билан уч йилга ҳам бормаи хонлик тахтидан туширилдилар. Шермуҳаммад Мунис “Фирдавс ул-икбол” асари муқаддимасида ёзганидек, Элтузар отасидан сўнг 1804 йил март ойида иноқ бўлиб, тез орада 1804 йил 26-ноябрда қўғирчоқ хонни тахтдан тушириб, ўзи хон маснадига ўтиради.

Хулоса қилиб айтганда XVIII-аср охирига келиб Хива хонлигида сиёсий вазият шу даражага етдики, хонлар бутунлай қўғирчоққа айланиб қолдилар. 1804 йилда тахтга кўтарилган янги сулоланинг илк вакили Элтузар Муҳаммадхон охириги чингизий хукмдор

Абулғозихон V ни тахтдан тушуриб, яна мозийда қолган Хоразмшоҳлар давлати каби буюк давлатни барпо этиш мақсадида иштиёқ билан кураш бошлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобожонов Б. Шайбонийлар қабртошларидаги битиклар.-Висбаден. 1997-Б2
2. Хожаниязов Г., Ҳакимниязов Ж. Городище Дэвкесген-Вазир. Нукус. 1997. С.45.
3. Абулғози Баҳодирхон. Шажараи-турк.-Тошкент. Чўлпон. 1992. Б-121
4. Баёний М. Шажараи Хоразмшоҳий 33а варақ. Таворих ул хавоний.-Б.41
5. Ғуломов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи.-Тошкент Ўз.ФА, 1959.-Б.184.
6. Бартольд В.В. Очерк истории туркменского народа. Соч. Т.2 Ч.1.-М. Наука 1963.-С-596.
7. Абулғози Баҳодирхон. Шажараи-турк.-Тошкент. Чўлпон. 1992. Б-185
8. Ғуломов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи.-Тошкент. 1959. Б-207.
9. Ҳакимов А. Акилова К. Хива минг гумбаз шаҳри. Тошкент-1997й. Б.30
10. Мунис. Огахий. Фирдавс-ул-икбол. Тошкент-2010й Б-47.
11. Абулғози Баҳодирхон. Шажараи-турк.-Тошкент. Чўлпон. 1992. Б-149
12. Мунис. Огахий. Фирдавс-ул-икбол. Тошкент-2010й Б-148.
13. Мунис. Огахий. Фирдавс-ул-икбол. Тошкент-2010й Б-64.

УДК 902

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ В БУХАРСКОЙ И ХОРЕЗМСКОЙ НАРОДНЫХ СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИКАХ

Г. Муминова, преподаватель, Каршинский Государственный Университет, Карши

А. Файзуллаев, преподаватель, Каршинский Государственный Университет, Карши

Annotatsiya. Maqolada Buxoro Xalq Sovet Respublikasi va Xorazm Xalq Sovet Respublikasi sog'liqni saqlash tizimi, uning holati va kamchiliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: BXSР, XXSR, Tariq-al-iloj, Shifo qonunlari.

Аннотация. В статье рассказывается о системе здравоохранения Бухарской Народной Советской Республики и Хорезмской Народной Советской Республики, ее состоянии и недостатках.

Ключевые слова: БНСР, ХНСР, Тарик-ал-илож, Законы исцеления.

Abstract. The article talks about the health care system of Bukhara People's Soviet Republic and Khorezm People's Soviet Republic, its condition and shortcomings.

Key words: BNSR, KHNSR, Tariq-al-iloj, Laws of Healing.

Средняя Азия занимает своеобразное место в мировой цивилизации в качестве региона, где с древних времён развивалась медицина. Эта земля взрастила великих деятелей и мыслителей медицинской науки. Знатоки медицины на протяжении своей деятельности использовали опыт не только представителей Средней Азии, но и опыт других народов: греков, персов, арабов, китайцев, индийцев. На протяжении многих веков методы и средства лечения традиционной медицины успешно пройдя все испытания в условиях нашего времени идут в ногу с современной медициной.

Среднеазиатские целители в своей деятельности практиковали сведения из произведений таких великих просветителей и знатоков медицинской науки как Абу Бакр ар Рази (865-925 г.г.), Авиценна (980-1037 г.г.), Махмуд Хаким Яйфани Хуканди (851г), Молла Нурмухаммад (XIX-XX в.), Хамидхон ибн Захидхон ибн Садик хон Шаши (1878-1959 г.г.). Махмуд Хаким Яйфани Хуканди глубоко изучив восточную медицину, основываясь на личный опыт пишет книги под названием «Тарик-ал-илож» (методы лечения) (окончено в 1910 г., издано в 1913 г.) и «Конун ал-Илож» (Законы исцеления). В этих произведениях автор рассказывает о строении человеческого организма, о заболеваниях, встречающихся среди людей, о практической медицине и фармакологии[1].

В Бухаре широкую популярность имели целители-евреи. В их руках было множество книг и рукописей о медицине на древнееврейском и таджикском языках. В этих источниках в большом количестве были собраны методы лечения и другие ценнейшие сведения, еврейские целители берегли эти книги и рукописи, не давая им попасть в чужие руки.[2] По мнению еврейских заклинателей каждому человеку тот или иной недуг ниспослан богом за его грехи,

а также душевные и физические страдания проявляются в результате вселения в тело человека злых духов. Для изгнания злых духов из тела человека заклинатели читали молитвы и заклинания, давали людям обереги. Таким образом, они лечили больных через духовное воздействие.

БНСР и ХНСР существовали короткий срок в 1920-1924 году в крайне сложных условиях. Бухарская Республика формировала систему здравоохранения в противоречивое время. В Бухаре часто распространялись эпидемии, от которых страдало население. Были широко распространены такие инфекционные заболевания, как малярия, брюшной тиф, дизентерия. Распространение в Бухаре осенью 1920 года эпидемий тифа и оспы ускорило организацию Назирата здравоохранения. Назират здравоохранения Бухарской Народной Советской Республики был организован 31 октября 1920 года, назиром был назначен Ходжа Хаким Фахриддинов[3].

В 1920 году в Бухаре была открыта первая амбулатория, в 1921 году – вторая амбулатория и фельдшерский пункт в Вобкенте[4]. Наряду с этим в городе Карши организация государством медицинского обслуживания началась с открытием в городе Карши амбулаторного пункта в октябре 1921 года[5]. В лечебных учреждениях осуществляли деятельность в основном медицинские работники европейского происхождения. Например, в городе бескорыстную медицинскую помощь населению оказывали хирург Кудинова, терапевт Ф.З.Константинова, гинеколог Лебедева, окулист Н.В. Пугонина, венеролог Антонова, стоматолог К.А.Львова[6].

Правительство Бухарской Республики в целях борьбы с различными эпидемиями часто создавала санитарные отряды и комиссии. Одна из таких комиссий была организована в Бухаре в мае 1922 года в связи с распространением холеры. Председателем комиссии был М. Саиджонов. Для этой санитарной комиссии был выделен 1 млрд рублей[7]. В Новой Бухаре был наложен штраф в размере 10 миллион рублей за продажу низкокачественной продукции в столовой.

Бухарская Республика за короткий срок своего существования наладила сотрудничество с европейскими государствами. Благодаря действиям руководителя Бухарского правительства Ф.Ходжаева в Германии было закуплено оборудование для больниц. 2 августа 1923 года из Берлина было доставлено медицинское оборудование для лечебных учреждений, которое было установлено на станциях по лечению малярии, диагностической лаборатории и лабораториях четырех больниц[8]. Это, в свою очередь, создало условия для организации лечебных учреждений широкого охвата.

В 1924 году в БНСР существовало 4 больницы на 205 лечебных мест, 13 амбулаторий, в которых осуществляли деятельность 13 врачей, 47 медицинских работников со средним образованием[9].

Перед новой Хорезмской Республикой стояла такая сложная задача, как преодоление накопившихся проблем в области здравоохранения. Большая часть простого населения Хорезма совершенно не имели связей с культурными центрами, из-за кровавой политики вождей родов они враждовали. Потребление населением продуктов питания было очень низким. Ежедневная еда хорезмского дехкана состояла из хлеба и мучной похлебки. Дехкане потребляли мясные продукты а основном в воскресные дни и в очень небольшом количестве[10]. В таких условиях осуществление здравоохранительных мероприятий было сложно и трудно. В формировании современной медицины в ХНСР помогали Россия и Туркестанская АССР. Городская больница в городе Хиве была отремонтирована и сдана в эксплуатацию. В больнице осуществляли деятельность 3 врача и 2 фельдшера[11].

Летом 1920 года из Туркестанской АССР была направлена возглавляемая И.И. Орловым экспедиция в Хорезм, они привезли туда с собой необходимые для оборудования больниц и фельдшерских пунктов инструменты, приборы, лекарства[12]. С их помощью в Хорезме постепенно оживилась деятельность учреждений медицинской помощи. В 1921 году в Хорезм было направлено 10 врачей, а в 1923-1924 годах еще 15 врачей из Москвы и Баку. Среди них были такие опытные специалисты, как Брова, Перловский, Л.В. Ошанин, И.И. Орлов. В 1920

году в Хорезме населению оказывали медицинскую помощь всего 5 врачей, в 1924 году их число достигло 13 человек[13]. Были организованы небольшие амбулатории в Хазараспе, Газавате, Илали, Кунграте и Ходжейли. Таким образом в Хорезме налаживалась светская система медицинской помощи.

В Хорезме издревле развивались традиции народного целительства. В оазисе когда-то осуществляли деятельность такие известные табибы (знахари), как Яхшимуродбек, Ахмаджон Табибий, Мухаммад Латиф, Махсум Хайдар и его брат Мухаммад Юсуф Баёний.

В ХНСР также предпринимались меры по укреплению материально-технической базы сферы здравоохранения. Например, в 1923 году в Хорезмской Республике было выделено 126071 рублей для учреждений здравоохранения, из них 73150 рублей было израсходовано на больницу в Хиве. В этот период в Хорезме оказание медицинской помощи каждому человеку обходилось в 12,6 копеек[14]. Учитывая, что развитие каждой отрасли связано, прежде всего, с материальными средствами, то с таким показателем не могло быть и речи о расширении масштаба и повышении качества медицинской службы в оазисе.

Во многих местах были предприняты меры по проведению вакцинации детей от оспы. При проведении этих мероприятий заслуживает внимания работа группы медицинских работников под руководством И. Минкевича, присланной из Ташкента в 1923 году. Социально-бытовая жизнь Хорезма, условия жизни населения были глубоко изучены присланными из центра специалистами, которыми были предложены ценные советы.

В ХНСР осуществляли деятельность военные госпитали для солдат. В военном госпитале работали врачи с многолетним опытом[15]. В действительности большинство опытных и квалифицированных врачей осуществляли деятельность в лазаретах и госпиталях при военных частях.

К началу 1924 года в Хорезме медицинскую помощь больным оказывали 3 стационарные больницы, зубо-врачебный кабинет, станция по вакцинации от малярии, 4 аптеки и 11 амбулаторно-фельдшерских пунктов[16].

Таким образом, в городах и селах Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республик были проведены мероприятия по расширению сети лечебных учреждений, однако они не могли полностью охватить все населенные пункты. Деятельность здравоохранения в обеих республиках налаживалась без строгих планов, беспорядочно, непрерывность предпринимаемых мер не обеспечивалась, вследствие этого санитарное состояние городов ухудшилось, усилился процесс распространения различных эпидемий в селах. При сравнении масштаба дел, осуществленных в этой сфере, в Хорезме с подобной деятельностью в Туркестане и Бухаре становится очевидным существование очень большого различия между ними. В республике практически не существовало заботы о здоровье населения.

Отсутствие охвата всех городов края железной дорогой и проживание большинства населения в специфических условиях жизни (кочевое и полукочевое население) облегчило задачу ликвидации очагов эпидемий. Усиление санитарного просвещения оказало положительное влияние на формирование у населения представления об эпидемиях, улучшению проведения мероприятий "Неделя эпидемии", "Неделя чистоты", санитарно-гигиенических работ. Отсутствие санитарной статистики в Туркестане не позволило разработать точную статистику таких заболеваний, как малярия, дифтерия, корь, трахома, кожно-венерические заболевания, холера. Эпидемия холеры в Туркестане свидетельствует о различных факторах ее распространении, в частности, за счет пришлого населения. Большую часть больных холерой составляло русскоязычное население.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Восточная медицина. Переводчик Хамидулла Хикматуллаев. Т., Издательство народное наследие им. А.Кадыри. 1994, ст. 104-105.
2. З.А. Амагин-Шапиро. Народная медицина туземных («Бухарских») евреев Туркистана. // отд. Оттеск из бюллетеня Ср. Аз «Государственного Университета» №13, 1926, С.1;
3. НА Уз, фонд 61, опись 1, дело 1, листы 108-109.
4. Известия ЦК Компартии Бухары и Центрального ревкома БНСР, 1921.–№4, 14 июля.
5. История Бухарской Народной Советской Республики // Сб. документов. –Ташкент: Фан, 1976. –С.

6. Чариев А., Ачилов М. Кашкадарьинская област. –Ташкент: Узбекистан, 1974. – Б. 71-72.
7. Известия ЦК Компартии Бухары и Центрального Ревкома БХСР, 1922.– №69, 22 июня.
8. Ҳайитов Ш. ва бошқалар. Бухоро Халқ Республикаси ва Германия: ҳамкорликнинг тарихий лавҳалари. (1920-1924 йиллар). - Тошкент: Фан, 2004.–Б.64.
9. Юлдашев Ш.Т. Здравоохранение в Бухарской области. – Ташкент: Медицина, 1965. – С. 28.
10. Минкевич И. Народное здравие в Хорезме // Народное хозяйства Средней Азии.– 1926.– №4. –С.172.
11. Медицинский журнал Узбекистана. – 1967.– №11.– С. 38.
12. НАНТМД Уз, фонд 40, опись 1, дело 337, лист 65.
13. Абдуллаев А.А. Медицина в Хорезме. –Ташкент: Медицина, 1971.–С. 12.
14. НА Уз, фонд 73, опись 1, дело 8, листы 51-55.
15. НА Уз, фонд Р-40, опись 1, дело 137, лист 369.
16. История Хорезма.– Тошкент:Фан, 1976.– С.179-180.

УЎК 94(5)

АМИР ТЕМУР САЛТАНАТИДА МЕҲМОННАВОЗЛИК АНЪАНАЛАРИ ЭЛЧИ КЛАВИХО ТАВСИФИДА

Р.Назаров, адвокат ёрдамчиси, “ADVOCATE TEAM” Адвокатлик фирмаси, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Соҳибқирон Амир Темуր салтанатидаги меҳмоннавозлик анъаналари Испания (Кастилия) элчиси Руи Гонсалес де Клавихо “Кундалик”лари асосида ёритилган.

Калит сўзлар: Соҳибқирон, Амир Темуր, салтанат Клавихо, меҳмоннавозлик, удумлар, анъаналар, маросимлар, элчилар, совгалар, таомлар, “тўққиз товоқ”.

Аннотация. В статье освещается вопросы традиции и обряды гостепримство государства Амира Тимура, в Самарканде оказание почести государем гостям во время визита на основе “Дневника” посла Испании (Кастилия) Руи Гонзалеса де Клавихо.

Ключевые слова: Саҳибқирон, Амир Тимур, государство, Клавихо, гостепримства, обычае, традиции, обряды, послы, подарки, пишы, “девять блюд”.

Abstract. The article studies the issues of the tradition of hospitality of Amir Temur, honored by the sovereign to guests led by the Spanish ambassador during a visit to Samarkand, based on the diary of Rui Gonzales de Glavijo.

Key words: Sokhibkiran, Amir Timour, reign, Clavijo, hospitality, conventions, traditons, ceremonies, ambassadors, presents, foods, “Nine meals”

“Буюк соҳибқирон Амир Темуր бобомиз биз - авлодларга қолдирган васиятида ғоят муҳим бир фикрга урғу бериб, “Эл дардига дармон бўлмоқ-эзгу вазифангиздир”, деб таъкидлаши албатта бежиз эмас”

Шавкат Мирзиёев [1]

Жаҳондаги барча халқ ва миллатларда меҳмоннавозлик удумлари ва анъаналари мавжуд бўлиб, улар узоқ асрлар давомида шаклланган ва сайқалланган қадриятлардан саналади. Бу қадрият ва анъаналар кўпгина халқларда бир-бирига жуда ўхшаш ва ўзига хос эканлиги ҳам эътироф этилади. Жумладан дунёда салоҳиятли саналган ўзбек халқи ҳам ўзининг узоқ асрлик меҳмоннавозлик урф-одат ва анаъналарига эгадир. Халқимизда меҳмоннавозлик анъаналарини қадрият даражасида кўрсатилган дейиш мумкин. Меҳмондорчиликка бориш ва меҳмонларни кутиб олишнинг ўзига хос маълум “темир қонунлари” мавжудки, буларга тарихий манбаларда ва аждодларимиз меросида алоҳида теран баён этилган.

Ислон динида ҳар бир мўмин-мусулмон меҳмониини иззат-икром қилмоғи лозимлиги белгиланган. Қуръони каримда ҳам меҳмоннавозликка катта аҳамият берилиб, “Меҳмонларни ҳурмат қилинлар” деб буюрилган. Муқаддас ҳадисларда «Ким Аллоҳга ва охираат кунига иймон келтирган бўлса, меҳмониини иззат-икром қилсин» дейилган. Расулуллоҳ

(с.а.в) томонларидан таъкидланганки «Меҳмон учун бир кеча зиёфат ҳар бир мусулмон зиммасида вожибдир» Шунингдек ҳадисда “Меҳмонни эъзозламаган қавм ёвуз қавм” деб уқтирилган. “Халқимизда “ Меҳмон атои ҳудо”, Меҳмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан каби нақллар ҳам мавжуд.

Ўзбек халқида ҳам меҳмоннавозлик урф-одатлари аجدодлардан авлодларга ўтиб келаётган анъаналардан саналиб, бола туғилганидан бошлаб, оила, муҳити, мактабнинг бошланғич ва юқори синфларида ва кейинчалик эса бутун ҳаёт давомида унга меҳмоннавозлик фазилатлари сингдириб борилади. Қадимда ўзбекларда ички ва ташқи ҳовлилар мавжуд бўлиб, меҳмонлар ташқи ҳовлида дарвоза ёнида жойлашган махсус меҳмонхонада кутиб олинган. Бунда, 6-7 ёшли ўғил болалар келган меҳмонларни кутиб олишга жалб қилинганки, бу ўзига хос мактаб вазифасини ҳам ўтаган. Болада ёшлик давридан бошлаб меҳмонларни кутиб олиш, улар билан илиқ муносабатда бўлиш, яхши хизмат қилиш ва унда муомала маданиятини шакллантириш кабилар муҳим тарбиявий кўникмага эга бўлган.

Азалдан Туронзамин халқи жуда меҳмондўст бўлиб, меҳмонлар очик чехра билан кутиб олинган, йўловчини танимаса ҳам унинг ҳожатини чиқариш учун бор имкониятлар ишга солинган. Агар қишлоққа бирон йўловчи келиб тушса, қўшни бир-бирлари билан баҳслашиб, уни меҳмон қилиш учун ўзаро беллашишлари ҳақидаги маълумотлар учрайдики, бу ҳам бўлса бу ерда яшовчи маҳаллий аҳолининг нақадар саҳийлиги, кўли очиклиги ва меҳмондўстлигидан далолат беради.

Жаҳоннинг энг ҳосилдор, гуллаб яшнаган ва неъматларга бой минтақаларидан бири бўлган, Туронзаминнинг мева-чевалар бошқа мамлакатларникидан ҳам зиёда ҳамда ширин бўлган. Аҳоли кўпинча отларнинг гўштини кўпроқ истеъмол қилишган. Меҳмонлар юртимизда етиштирилган нозу неъматлар билан сийланиб, уларга иззат-икром кўрсатилган.

Буюк Амир Темур салтанати даврини ўрганишга бағишланган кўплаб манбаларда ва асарларда унинг ҳаёт йўли, болалик ва ўсмирлик даври, оиласи, фарзандлари, набиралари, ҳукмронлик қилган салтанат, унда бунёдкорлик ва ободончилик ишлари, илм-фан аҳлига ҳомийлиги, маданият ва санъатни ривожлантиришга эътибори, давлат бошқаруви тизими, сиёсий ва ҳарбий соҳалардаги ютуқлари ёритилган маълумотлар мавжуд.

Лекин Соҳибқирон ҳазратларинг меҳмоннавозлик фазилатлари, салтанатидаги меҳмондўстлик анъаналари тадқиқотчилар назаридан бир оз четда қолган. Фикримизча, буюк ҳукмдорнинг бошқа юксак инсоний эзгу фазилатлари билан бир қаторда, меҳмоннавозлиги барчада катта қизиқиш уйғотади. Зеро, бу эзгу кадриятлари ўша даврдаги аجدодларимизнинг турмуш тарзи ва урф-одатларини теран ўрганишга ҳам яқиндан ёрдам беради.

Амир Темурнинг меҳмоннавозлик фазилатлари ҳақидаги айрим, лавҳа кўринишидаги маълумотлар унинг ҳузурида меҳмонда бўлган санокли шахслар ёки мамлакат ҳудудига ташриф буюрган элчи ва саёҳатчиларнинг кундаликлари ҳамда хотира асарлари кўринишида ёзиб қолдирилган баъзи манбаларда мавжудки, бу маълумотлар тарқоқ, йўл-йўлакай таъкидлаб ўтилган, ҳалос.

Соҳибқирон ҳаёти ва фаолиятини ўрганишга бағишланган муаррихлар Низомиддин Шомий [2], Шарафуддин Али Яздий [3], Ибн Арабшоҳ [4] ҳам муаррихлар ва Руи Гонсалес де Клавихо [5] каби томонидан ёзиб қолдирилган асарлар ва кундаликларда маълумотлар мавжуд. Ана шундай ноёб манбалар сирасига 1404 йил кузида Самарқандда Темурбек саройида бўлган Испания (Кастилия) элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг “Кундалик”лари энг муҳим манбалардан саналади.

Мазкур “Кундалик”да Амир Темурнинг мулозимлари Эрон ва Хуросон мамлакатларидаги ҳарбий юришларидан қайтишларида йўл-йўлакай уй-жойсиз, маблағсиз фуқаролар, етим-есирлар ва камбағалларни ўзлари билан Самарқандга кўчириб олиб келишган ҳамда буюк ҳукмдор кўрсатмаси бўйича улар барча зарурий нарсалар билан таъминланганлиги ёритилган.

Клавихо бошчилигидаги элчилар 1404 йил 21 августда жуда катта, аҳолиси кўп бўлган Термиз шаҳрига етиб келишган, шаҳар девор ва тўсиқлар, ихота деворлари билан айлантилмаган бўлсада, лекин боғлар ва каналлар билан ўралган. Бу шаҳарда саёҳатчиларга

хурмат-иззат кўрсатилган, уларни кийим-кечаклар ва бошқа барча зарурий ашёлар билан таъминланган.

Элчининг “Кундалик”ларида ёзилишича Амир Темурнинг навкарлари элчилар билан учрашгани, уларнинг аҳволидан доимо хабар олиб, меҳмонларга от совға қилишганлиги ҳақидаги маълумотларни келтирилган. “Кундалик”да Соҳибқироннинг хотамтойлиги, меҳмондўстлиги, унинг меҳмонларга қилган ҳадялари ҳақидаги маълумотлар ҳам мавжуд.

Клавихо ўз “Кундалик”ларида 28 август пайшанба куни Кех (Кеш) шаҳрида бўлганлиги, унинг катта шаҳар эканлиги, атрофи ҳимоя девори ва чуқур ҳандақлар билан ўралганлиги, текис жойда жойлашганлиги, шаҳарнинг ҳар тарафидан суғориш каналлари ва дарёлар ўтганлиги, обод эканлиги, шаҳар атрофи аҳоли яшаш жойлари ва боғлар билан ўралганлиги хусусида тўхталиб ўтади. Шунингдек, суғориладиган майдонларда буғдой, узум, пахта, қовун ва бошқа турли мевалар ва сабзавотлар етиштирилганлигини қайд этиб, мевалар билан бу ҳудудга келган меҳмонларни сийланганлигини таъкидлаган.

Элчи томонидан Амир Темурнинг меҳмондўстлиги ҳақида ёзиб қолдирилган маълумотлардан яна бирида унинг отаси ва ўғли Жаҳонгир Шаҳрисабзда дафн қилинганлиги маълум қилиниб, шу масканларда отаси ва фарзанди хотираси учун ҳар куни йигирмата пиширилган кўйни эҳсон сифатида камбағалларга тортиқ қилиниши, меҳмонлар шарафига шу масканда кеча уюштирилиб, жуда кўп гўшт ва мевалар билан сийлаб меҳмон қилишгани ва тунаш учун уларни катта саройга олиб боришганини ёзиб қолдирилган. Худди шунингдек, 30 август, шанба куни, меҳмонлар Амир Темурга тегишли бўлган улкан, чиройли боғ ичида жойлашган катта уйда тушлик қилишиб, дам олишганлиги ҳам таъкидланган.

Ниҳоят, 11 август пайшанба куни Элчи Клавихо ва унинг ҳамроҳлари Самарқанд шаҳрига етиб келишганда, уларни Гулбоғ номли боққа жойлаб, чодир тикишларига рухсат қилинади. Элчи ва ҳамроҳлари кўним топишган боғнинг жуда чиройли ва бежирим эканлигини моҳирона тасвирлаган. Шунингдек, “Кундалик”да меҳмонларга кўп миқдорда гўшт маҳсулоти берилгани ҳамда бошқа зарурий нарсалар билан ҳам таъминланганлиги ҳақида маълумот ёзиб қолдирилган.

Соҳибқирон 1404 йил тўртинчи сентябрь, пайшанба куни чет эллик меҳмонлар жойлашган боққа ўз одамларини жўнатиб, ҳозирча улар билан учраша олмаслигини айтган, зерикиб қолмасликлари учун, улар ҳурматиға шу куннинг ўзидаёқ байрам уюштирган. Меҳмонларга кўплаб кўйлар олиб келишиб, сўйиб овқатлар тайёрлашган. Гуручни турли усуллар билан пиширишган, от гўштини қовуришган ва меҳмонларга турли мева-чевалар тортиқ қилинган. Тадбир сўнггида меҳмонларга иккита от, бош кийимлар ва бошқа кийим-кечаклар, совға саломлар берилган.

Темурбек чет эллик меҳмонларни Самарқанд шаҳри ичкарасида эмас, балки шаҳар ташқарисидаги мухташам боғларда кутиб олганлиги ва уларни шу боғларда меҳмон қилганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд. Соҳибқирон даврида бундай боғлар жуда кўп бўлиб, улар жуда ҳашаматли қилиб яратилган эди.

Амир Темурнинг меҳмоннавозликлик фазилатлари ҳақида тўлақонли маълумотларни унинг Испания элчилари билан бир неча марта бўлиб ўтган учрашувларида намоён бўлган. Хусусан, Соҳибқирон 8 сентябрь, душанба куни меҳмонларни кўриш истагини билдириб, уларни Боғи Дилқушода қабул қилган. Меҳмонларга ўзлари билан буюк ҳукмдорга тортиқ қилиш учун олиб келган совғаларини хизматкорларга топширишлари кераклиги айтилган. Хизматкорлар совғаларни Темурбекка чиройли кўринишда тақдим қилишга ҳаракат қилишган. Улар меҳмонларни ҳукмдор чорловига олиб келишган, кўноқлар эса ўнг оёғи билан тиззалаб, қўлларини кўксида чалиштириб, ҳурмат бажо келтиришган.

Темурбек эса улардан янада яқинроқ қилишларини сўраган. Шундан кейин ҳам элчиларининг Хитой элчиларидан пастроқда ўтирганлигини кўриб, уларни пастроққа, Испания элчиларини эса ўзига яқинроққа, яни юқорига ўтказишларини сўраб, уларга алоҳида илтифот кўрсатган. Бундан кейинги барча расмий учрашувлар ва меҳмондорчиликларда шу таомил сақланиб, меҳмонлар шу кўрсатилган тартибда жойлаштирилган.

Соҳибқирон салтанати даври меҳмондорчилигининг ўзига хос томонларидан бири сифатида шуки, меҳмон қанчалик узоқдан келган ва ҳурматли бўлса, уни шунчалик узоқ вақт қуттиришдан кейингина қабул қилинган. Масалан, Хитой элчилари 1395 йил Самарқандга келишган бўлсалар, улар фақатгина 1397 йили буюк ҳукмдор билан учрашишган. Шунингдек, меҳмонлар келтирган совғалар ҳам маълум муддат сақланиб, шундан кейингина соҳибқиронга тақдим этилган.

Клавихонинг “Кундалиги”да меҳмондорчилик хусусида қуйидаги фикрлар баён қилинган: меҳмонларни белгиланган тартиб билан ўтиргизишган, уларни жуда кўп миқдорда пиширилган, қовурилган ва тузланган қўй гўшти ҳамда от гўшти билан сийлашган. Меҳмондорчилик учун олтин, кумуш ва сопол идишлардан фойдаланилган. Чинни деб аталмиш идиш жуда қимматбаҳо ва қадрли ҳисобланган. Элчиларга от гўштининг қўл қисми бузилмасдан, бутунлигича, аммо суяклари олиб ташланган ҳолда қўйилган. Уларга ҳурмат юзасидан Амир Темур ўз олдига қўйилган иккита идишдаги егуликларни тортиқ қилган, меҳмонлар олдига қўйилган гўшт маҳсулотларини шу ондаёқ йиғиштириб олиб, уларнинг уйларига юборишган. Бу удумни бажармаслик эса ҳурматсизлик саналган. Даврага тортилган гўшт маҳсулотлари шу қадар кўп бўлганки, ҳаттоки унинг миқдори олти ойгача етиб ортадиган эди.

Меҳмоннавозлик давомида кейинги овқат сифатида яна гўшт маҳсулотлари сузилганлиги, ўша даврларда ҳам гўшт маҳсулотлари кўп истеъмол қилинганлигини кўрсатади. Асосий овқатлардан кейин дастурхонга кўплаб мевалар, жумладан қовун, узум ва ўрик қўйилиб, кимиз олтин ва кумуш кўзаларда узатилган.

Меҳмондорчилик маросими ниҳоясида меҳмонларнинг ҳолидан хабар олиб туриш учун Клавихога хизматкорлар бириктирилиб, уларни буюк ҳукмдор яшаб турган уйдан унча узоқ бўлмаган боғдаги алоҳида ажратилган бинога жойлаштирилиб, алоҳида ҳурмат кўрсатилган.

15 сентябрь, куни навбатдаги меҳмондорчилик бўлиб ўтиб, бу йиғиндан асосий мақсад меҳмонларни Амир Темурнинг яқинлари билан таништириш эди. Меҳмонларни таклиф қилиш учун борганлар ичида тилмоч бўлмаганлиги сабабли, улар белгиланган вақтдан кечикиб келишган. Улар ташриф буюришган вақтда буюк ҳукмдор аллақачон овқатланиб бўлган эди. Шу сабабли Амир Темур меҳмонлар яшаб турган уйга бешта қўй ва иккита катта кўзада вино юборган.

“Кундалик”да Соҳибқирон Боғи Дилкушода Испания элчилари билан учрашуви ва уларга катта эҳтиром кўрсатганлиги, меҳмондорчилик анъаналари, пазандалик маҳорати, дуру гавҳарлар билан безатилган идишлар, меҳмондорчилик санъати асари даражасида бунёд этилган чодирлар, иморатлар ҳамда иншоот ички ва ташқи томонидан жуда чиройли жиҳозланганлиги ёритилган. Зиёфат якунида меҳмонларнинг устига кумуш тангалар, олтин жиҳозлар ва қимматбаҳо тошлар сочилган. Олисдан ташриф буюрган меҳмонларга эҳтиром кўрсатиш, уларнинг иқтисодий аҳволини яхшилаш мақсадида элчи Клавихо ва унинг ҳамроҳларига бир неча марта кумуш тангалар тортиқ қилинган, бошларидан кумуш тангалар сочилган. Бу ҳолат Амир Темур даври меҳмоннавозлик удумининг ўзига хос удуми сифатида қараш мумкин.

Кейинги меҳмондорчиликда Амир Темурнинг катта аёли Бибихоним (Сароймулк хоним) шахсан ўзи Клавихо бошчилигидаги элчиларга нисбатан эҳтиром кўрсатган. Бу Соҳибқирон яшаган даврда халқимизда меҳмоннавозлик анъаналари ҳар бир оила аъзосига, фуқарога сингдирилганлигини кўрсатади.

“Кундалик”да Амир Темурга қилинган совғалар сони тўққизта бўлганлиги ҳақида ҳам маълумот мавжуд-ки, ҳозирги кунда ҳам ўзбекларда куёв келинни уйдан олиб чиқиб кетиш учун келинганида унинг олдига тўққиз турдаги овқат- «тўққиз товоқ» қўйилиши, келинлар сепига солинадиган кийимлик мато сони тўққизта эканлиги, унинг «тўққиз товоқ» деб номланиши халқимизда ўша даврдан бери узоқ давом этиб келаётган анъаналарнинг азалий давоми эканлигини кўрсатади.

Шунингдек “Кундалик”да қайд этилишича, меҳмонлар шарафига уюштирилган кечаларда кўнгилочар тадбирлар ҳам ташкил этилган. Бундай маросимларда мусиқачилар

катнашган, безатилган филлар билан чиқишлар қилинган ва арқонга осилиш бўйича беллашувлари ташкил этилган.

Дастурхонга тортилган гўшт миқдори шунчалик кўп эдики, уни меҳмонларга тақдим этиш учун 300 нафардан ортиқроқ киши жалб қилинган. Гўштни даврага айлана кўринишидаги олтин билан ишлов берилган чарм идишда пол бўйлаб судраб олиб келишган ва одат бўйича хизматкорлар уни идишларга тақсимлаб, сўнгра меҳмонларга узатишган. Бутун меҳмондорчилик давомида турли усуллар билан тайёрланган от ва қўй гўшти араваларда ва туялардаги махсус идишларга юкланган ҳолда тинимсиз равишда ташилиб, меҳмонларга пешма-пеш етказиб турилган.

Элчи Клавихо миссияси 21 ноябрь, жума куни Самарқандда ўзлари режалаштирган ишларни битиришиб, ортига, ўз ватанларига қайтиши пайтида, йўл давомида уларга кузатувчилар бириктирилган. Клавихо гуруҳи 27 ноябрь пайшанбада Бухорога етиб келишиб, етти кун меҳмонда бўлишганда уларга совға саломлар берилган. 5-декабрда Бухородан чиққан 10-декабрда Амударёдан ўтган сўнгра чегарадан чиқиб кетишган. Уларга Амир Темур мамлакатада ҳар бир ҳудуд учун бириктирилган мутасаддилар томонидан от-улов, озиқ-овқат, кийим-кечак ва бошқа энг керакли нарсалар билан таъминланиши лозимлиги тўғрисидаги махсус ҳужжат – ёрлиқ берилиб, меҳмонларга иззат икром кўрсатилганки, бу ҳам буюк соҳибқироннинг меҳмоннавозлик фазилати ва меҳмонларга нисбатан юксак эҳтиромидан яққол далолат беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимишни қатият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз 2-т. - Т.: “Ўзбекистон” Н М И У 2017. Б.92-93
2. Низомиддин Шомий. Зафарнома –Т.: “Ўзбекистон”, 1996
3. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома – Т.: “Ўзбекистон”, 1997
4. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал – мақдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари) “Амир Темур тарихи” Таржимон ва нашрга тайёрловчи У.Увватов 1,2 қ –Т.: “ Меҳнат”, 1992
5. Клавихо Руи Гонсалес де. Амир Темур испания элчиси нигоҳида-Т.: “Zamin nashr”. 2019.-176 Б

УЎК 902

КАШКАДАРЁДА ИСТИҚЛОЛЧИЛИК ҲАРАКАТИ (ЯККАБОҒ МИСОЛИДА)

Г.П.Равишанова, доц. в.б., PhD, Қаршии давлат университети, Қаршии

Аннотация. Тадқиқотда 1920 йил 14 декабрда Яккабоғ беглиги ҳудудида кўтарилган совет ҳокимияти ўрнатилишига қаршии “Қора калтак” қуроли исёни ва унинг оқибатлари, курашнинг ривожланиши моҳияти, давомийлиги ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: қорача, қизил, армия, истило, беклик, амин, қизиллар, пулемёт, совет, юзбоши, узанги, чавандоз, қамоқ, фаранг, оқсоқол, афанди.

Аннотация. В исследовании рассматриваются вооруженный мятеж «Черной летучей мыши» против установления Советской власти 14 декабря 1920 г. в районе Яккабог, его последствия, характер развития, продолжительность борьбы.

Ключевые слова: карача, красное, войско, нашествие, белик, амин, красные, пулемет, совет, сотник, узанги, всадник, тюрьма, фаранг, старейшина, эфенди.

Abstract. The study discusses the "Black Bat" armed rebellion against the establishment of Soviet power on December 14, 1920 in the Yakkabog region, and its consequences, the nature of the development, and the duration of the struggle.

Key words: karacha, red, army, invasion, belik, amin, reds, machine gun, soviet, centurion, uzangi, rider, prison, farang, elder, effendi.

1920 йилнинг 28 августида Я.А.Меликумов бошчилигида Тахти Қорача довомида Бухоро амирлигининг чегара сарбозлари ҳужум қилган қизил армия қисмлари, айниқса, отлик қўшинлари катта ҳарбий қувватга эга бўлган. Советларнинг босқин хавфи олдиндан маълум бўлгани учун, амир Саййид Олимхон Тахти Қорача довомида муҳофаа ишларини кучайтирган эди. Китоб ва Шаҳрисабз бекликларига Чирокчи, Яккабоғданёрам кучлари сафарбар этилади.

Яккабоғ беклигидан (бу вақтда Яккабоғда Ҳакимбек бек эди) ёрдамга 80 та[1] сарбоз юборилади. Уларнинг фақат иккитаси пилта милтиқ бўлиб, қолганлари қилич, шоп ва тўқмор билан қуроолланган эди. Довонда мудофаа мустаҳкам бўлганлигига қарамай, ўқ отар қурооллар билан бошдан оёқ таъминланган, пулемётларга эга бўлган қизил армия қисмлари амирликнинг мудофаа марраларини яқсон қилиб, Китоб ва Шаҳрисабз итилошига киришади.

Совет қўшинлари Яккабоғ ҳудудига ҳам кириб келади. Бекнинг қўргони ичидаги аҳоли жон сақлаш учун уй-жойларини, бор-будини ташлаб тоғ-у, тошларга қочиб чиқиб кетади.

Советлар Китоб, Шаҳрисабзда бўлгани каби, Яккабоғ беклигини тугатадилар ва инқилобий қўмита тузадилар. Ревком раислигига Мирзо Одил деган киши қўйилади. Қизиллар ҳокимиятни қўла олган бўлсаларда, Яккабоғ қишлоқларида бошқарув эски тартибда-аминлар раҳбарлигида амалга оширилади. Бу вақтда Тоғай амин Тол қишлоғини, Абди амин Синонни, Қилич амин Қатағонни, Рўзи амир Яккабоғ, Гадоё амин Хиёбонни, Азим живачи Нимтўрани, Назар вакил Қайрағочни, Мейли амин Шерозни, Имом амин Жарни, Фармон амин Бешўғил қишлоқларини бошқарганлар.

Яккабоғда қизилларнинг дастлабки қилган ишларини бири милиция тузиш бўлади. Мулло Насрулло, Мавлон, Саттор (Қалтақўл қишлоғи), Ҳаким Ғафур (Чўчақай қишлоғи), Ашурқўр Боймурод (Яккабоғ қишлоғи), Рўзи Турон, Хонназар (Бешўғил қишлоғи) сингари кишилар милиция ишига ўтадилар. Амирлик даврида сарбоз бўлган Чимқўрғон қишлоғиик Жабборни ҳам милицияга ишга олмоқчи бўладилар. У Тахти Қорача довоида қизиллар билан бўлган жангда қатнашган, мағлубиятдан кейин уйда яшаб турган эди. Советлар милицияга ишга олиш баҳонасида ёвуз ниятини Жабборни қўлга олишни амалга оширадилар. Шаҳрисабз қамоқхонасида эрта-индин отилиши тайин бўлиб турганда, Жаббор дўслари кўмагида ҳибсдан қочишга муваффақ бўлади. У қамоқдан қочиб келган куни кечаси укаси Эшмўмин билан Кўкбулоқдаги (ҳозирги Қамашни тумани) Лангар Ота томонга қочади. Унинг изидан тушган милиция Жабборнинг хотини Ҳанифа ва кичик укаси Дўстқобилни қамоққа олади.

Амир Сайид Олимхон Бойсунда ўрнашиб, бирқадар кучайгандан (1920 йил, сентябрь) кейин Шаҳрисабз, Китоб ва Яккабоғда бекликни тиклаш, совет ҳокимиятини ағдарибташлаш кўрсатмасини беради. Яккабоғда советларга қарши қуроолли ғалаён 1920 йилнинг 15-декабрида бошланади. Қўлдан чиққан бекликни қайтариб олишни мақсад қилган қуроолли қўзғолони ташкил этишда Гулдара қишлоқлик мулло Муҳаммади, Зармаслик Маҳмарайим оқсоқол, Бобошодилик Дўст оқсоқоллар жонбозлик кўрсатади. Яккабоғнинг барча қишлоқларида озодлик ҳаракати қўллаб-қувватланади. Шу куни 2-3 минг кишилиқ калтак, чўқмор, паншаха, кетмон билан қуроолланган қишлоқларнинг одамлари Яккабоғ бегининг қизил армия гарнизони жойлашган қалъаси дарвозаларига ёпирилиб ҳужум бошлайди. Қўзғолон дарагини кимдир қизилларга билдирган бўлади. Улар оз сонли бўлишига қарамай, арк устига ўрнатилган пулемётлари билан калтак билан билан ҳужумга ўтган оломонни кириб ташлайди. “Ўшанда ўлган одамлар ва отл арнинг иссиқ қонидан қалъа қалъа яқинидан ўтган Қўштегирмон ариғининг музи эриб кетган экан”[2].

Советларга қарши амалга оширилган бу ҳужум “Қоракалтак воқеаси” номи билан чор-атрофга ёйилади. Қизил аскарлар эрк талаб, қарийб қуроолсиз бўлган неча минглаб одамларни кириб ташлаган бўлишига қарамай, нафратга тўлган эл уч кун давомида уларга қарши турганлар. Шу уч кунлик жанг кунларида қўзғолончилар сафида бўлган Жабборнинг хотини Ҳанифа, укаси Дўстқобил ҳам отиб ўлдирилади. Қўзғолон ялпи қирғин билан хотималангач, советлар қишлоқларда оммавий тинтувлар ўтказадилар. Гумон қилинган қанча бегуноҳ, тинч аҳоли ўлдириб юборилади. Биргина Тошқўрғон қишлоғидан 14 нафар қўзғолонга даҳли йўқ одамлар отилади. Я.А.Мелкумов Яккабоғга бўлган назоратни қўзғолондан кейин янада кучайтиради. В.М.Карповнинг отилқ полки бутун собиқ беклик ҳудудини назорат остига олади.

Қонга ботирилган Яккабоғ исёни халқ хотирасига “Қоракалтак воқеаси” сифатида ҳали ҳозирга қадар сақланиб қолган. Бу мудҳиш воқеага бағишланиб, термалар, қўшиқлар яратилган:

Йигитлар ўлиб ётар ёш бошида,

*Калтаклар чириб ётар ёнбошида.
Минг аскар бераман деб қўл қўйди Раҳмон амин,
Қўлига калтак бериб тирик ўлдирди Фармон амин*[3].

Афтидан, кўзғолонни ташкил этган айрим раҳнамолар сўзларнинг устидан чиқмагани халқ эътиборидан четда қолмаган. Минг аскар бера олмаган Раҳмон амин, исёнчиларга милтиқ топиб беролмаган Фармон амин исмлари халқ тўкиган қўшиққа бежиз мавзу бўлмаган.

Советларнинг Яккабоғда амалга оширган хунрезлиги аҳолининг қаттиқ қаҳр-ғазабига сабаб бўлган. Эрк ва озодлик учун ўлимдан қўрқмайдиган жасур мустабид тузумга қарши курашнинг янги тўлкини бошланиб кетади. Энди бу кураш Жаббор номи билан боғлиқ бўлади. Яккабоғда вужудга келган “миллий озодлик ҳаракати бошида Жабборбек билан бирга унинг ҳамқишлоғи (Чимқўрғон) Бозорбек, Каримбек, Калтақўл қишлоғидан Мавлонбек, Яккабоғ қишлоғидан Ғузор амин, Шеробод, Эдилбек қишлоғидан Раҳмонбек, қўшилиш қишлоғидан Шаман Қора, Бешкападан-Бозор командир, Шайманқирғиз қишлоғидан Ўроқ Тилов, Чўмич қишлоғидан Маърифидин, Қайрағоч қишлоғидан Холмамат юзбоши ва бошқалар турган”[4].

“Яккабоғ тумани” китобида муаллифлар қайд этилганидек, совет ҳокимиятига қарши кураш “чин маънода миллий озодлик ҳаракати эди. Чунки Ўзбекистон ҳудудларида 30-йиллар бошигача давом этган миллий озодлик ҳаракати ҳали тарих китобларида муфассал, холис баҳоланган эмас. биргина Яккабоғда бу ҳаракат 1927 йилгача давом этди”[5].

1927 йилга қадар давом этган курашнинг сардорлари Яккабоғда Жабборбек, Шайман Қора, Мавлонбек, Холмамат юзбоши, Раҳмонбек, Бозорбек каби ватанпарвар қўрбошилар эди.

Мавлонбек. Мавлонбек Калтақўл қишлоғида туғилган, шу ерда вояга етган. 1920 йилнинг декабрида Яккабоғда ревком тузилгандан сўнг Мавлонбек милисага ишга киради. Милисада ишлаётган ҳамқишлоғи Мулла Насрулло Мавлонбекни бу ишга тортган эди.

Мавлонбек қизилларга хайрихоҳ бўлиб, ишониб, чин кўнгилдан хизмат қила бошлайди. Аммо, Калтақўл қишлоқлик бир кекса аёл “босмачиларга овқат берган” деб гумон қилиниб, қизиллар томонидан ноҳақ отиб ташланади. Бу воқеадан сўнг Мавлонбекда қизилларга нисбатан нафрат уйғонади. Мавлонбек милисадан ишдан кетиб, ҳамқишоқ йигитлардан йиғиб, совет ҳокимиятига қарши ҳаракатга қўшилади.

1927 йили Жабборбек қўрбоши хоинлар тарафидан ўлдирилгандан сўнг, унинг бир қисм йигитлари Мавлонбекка қўшилади. Улар 80 киши бўлиб Тошқўрғонда ўрнашадилар. Бу пайтда унинг ёнида Ашур командир, Холмамат юзбоши каби сардорлар ҳам бор эди.

Мавлонбек йигитлари Тошқўрғонда 1927 йил ўрталаригача туриб, қизилларга қарши жанглар олиб боради. Ўша кунлар Калтақўлдан уч киши Тошқўрғонга бориб Мавлонбекнинг янги ҳукуматга таслим бўлишини ўтиниб сўрайдилар. Чунки қизиллар Калтақўлтиқдан бир неча кишини, улар жумласида қариндош-уруғларини гаровга олиб, “Мавлонбекнинг таслим бўлишини талаб қилиб” қамокка тикқан эдилар.

Сўраб-суриштирув ва қатор расмийчиликлардан кейин Мавлонбекни милисага ишга киришга кўндиришга уринадилар. Аммо, қўрбоши бунга рози бўлмайди, деҳқончилик билан шуғулланиш ниятида эканини айтади. Унга Калтақўл қишлоғидан ер ажратиб берадилар. Ҳозирча ўша ер “Мавлонбекнинг ери” дейилади. Бироз муҳалт ўтгач Мавлонбек Самоқ қишлоғига амин этиб тайинланади. Шу ерда уйланади. 1929 йил май ойида Мавлонбек Зармас қишлоғига, Махмашуқурбойниқига меҳмондорчиликка айтилади. Бу меҳмондорчилик Мавлонбек ва бир неча кишини қўлга олиш ва қамаш учун советлар томонидан қўйилган тузоқ эди. Зармасда Мавлонбек, Махмашуқурбой, Махражаббой учови айна меҳмондорчилик қилиб ўтирганда, милиса ходимлари “Яна босқинчлар бирлашибди” деган “даъво” билан уларни қўлга олишади. Ўша йили бу уч ватанпарвар ҳам босмачилик қилишда айбланиб, Қарши турмасига қамаб қўйилади ва БСБ томонидан отиб юборилади.

Мавлонбек қўрбоши таслим бўлганидан сўнг, унинг гуруҳидаги Бобоёр Амин, Қулибий каби сардорлар Тошқўрғондан қочиб, Девонга борадилар. Шу ерлик бир чўпон бу ҳақда шўро идораларига хабр беради. Улар ҳам қўлга олинади. Бу сардорлар Шаҳрисабзга олиб келиниб, Оқсарой девори тагига оҳақ эритмасига ташланиб, ваҳшиёна қийнаб, қуйдириб ўлдирилган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ғ.Ғафуров, И.Шоймардонов, Ж.Тўхлиев. Яккабоғ тумани . Т., “Шарк”, 1997, 125-бет.

2. Ғафуров, И.Шоймардонов, Ж.Тўхлиев. Яккабоғ тумани, 127-бет.
3. Ғафуров, И.Шоймардонов, Ж.Тўхлиев. Яккабоғ тумани, 127-бет.
4. Ғафуров, И.Шоймардонов, Ж.Тўхлиев. Яккабоғ тумани, 127-бет.
5. Ғафуров, И.Шоймардонов, Ж.Тўхлиев. Яккабоғ тумани, 127-бет.
6. Хўжаев Ф. Танлангана сарлар, I том, – Тошкент, “Фан”, 1976, 536 бет.
7. Ишанов И. Бухарская народная советская республика. – Ташкент, “Узбекистан”, 1969, 392 бет.
8. Захаров С.М. Очерки истории Кашкадарьинской и Сурхондарьинской областей Узбекистана. – Ташкент, “Фан”, 1968, 228 бет.
9. Равшанова Г. Кашқадарё: XX аср бошлари тарихи. – Тошкент, “Янги аср авлоди”. 2016, 280 бет.
10. Кашқадарё вилоят давлат архиви (ҚВДА), 172-жамғарма, 2-рўйхат, 13 (20) иш.
11. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар), “Ўзбекистон”, 530 бет.
12. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими. – Тошкент, “Академия”, 2009, 330 бет.

УДК 39.394

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ СКОТОВОДСТВА КАРАКАЛПАКОВ В 1920-1980 ГОДЫ

О. Сейтмуратов, базовый докторант, Каракалпакский государственный университет, Нукус

Аннотация. Мақолада қорақалпоқларнинг совет давридаги анъанавий чорвачиликни ўрганишига бағишланган асарларга тарихнавислик нуқтаи назаридан шарҳ берилган. Қорақалпоқлар ярим кўчманчи халқ ҳисобланади, уларнинг ўртасида анъанавий чорвачиликни ўрганиш, кўчманчилар маданиятидаги қисман кўчманчилик хўжалигининг умумий хусусиятлари ва маҳаллий хусусиятлари мазкур мақолада очиқ берилади. Чорвачилик муаммосига концептуал ва услубий ёндашувлар, қорақалпоқлар иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, чорвачилик хўжалигини юритиш усуллари, подалар таркиби, чорвачилик бинолари, ем-хашак тайёрлаш масалалари ва бошқа жиҳатлар кўриб чиқилган ишлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Қорақалпоқлар, хўжалик, Чорвачилик, Маданият, зот

Аннотация. В статье произведен историографический обзор работ, посвященных изучению традиционного скотоводства каракалпак в советский период. Изучение традиционного скотоводства у каракалпак позволяет выявить общие черты и локальные особенности частично кочевого хозяйства в культуре номадов, частью которой являются и каракалпаки. Анализируются работы, в которых рассматриваются концептуально-методологические подходы к проблеме скотоводства, особенности хозяйства каракалпак, способы ведения скотоводческого хозяйства, состав стада, скотоводческие постройки, вопросы заготовки кормов и др. аспекты данной проблемы.

Ключевые слова: каракалпаки, хозяйство, скотоводство, культура, порода.

Abstract. The article provides a historiographical review of works devoted to the study of traditional pastoralism of the Karakalpaks in the Soviet period. The study of traditional pastoralism among the Karakalpaks reveals the common features and local features of a partially nomadic economy in the culture of nomads, of which the Karakalpaks are also a part. The research analyses the conceptual and methodological approaches to the problem of cattle breeding, features of the economy of the Karakalpaks, methods of conducting a cattle breeding economy, the composition of the herd, cattle breeding buildings, issues of fodder procurement, and other aspects of this problem.

Key words: Karakalpaks, economy, cattle breeding, culture, breed.

Одной из актуальных проблем этнологических исследований является изучение развития скотоводства. Скотоводство является одним из традиционных видов хозяйственной деятельности каракалпак, коренного населения Южного Приаралья, культура которых формировалась с древнейших времен. Исследование проблем скотоводческого хозяйства каракалпак является важной задачей в современных условиях, так как представляет несомненный интерес для разработки концептуальных проблем исторической этнографии номадов Средней Азии и Казахстана.

Появление работ, в которых содержатся сведения о хозяйственной деятельности каракалпаков, относится к 1920-1930-м годам [1,]. Исследователи в эти годы стремились произвести типологию хозяйственных районов. Каракалпакская Автономная Область (КАО), была разделена на 3 сельскохозяйственных района: 1) земледельческий район, 2) смешанный, где ввиду переменного водного режима, оседлые хозяйства превращаются в кочующие и обратно, и 3) скотоводческий - самый большой. Он охватывал 98.721 кв. км, из которых на зимовочную территорию пастбищ приходится 550.776 га. Данный район включает в себя 3 волости - Минбулакская, Тамдынская и Кара-Калпакская. Каждое хозяйство в нем в среднем имело 16 голов скота в переводе на крупный. Отличительным признаком скотоводческого района являлось обширные территории занятые сыпучими песками. Хотя растительность песков не отличалась особым разнообразием и богатством своих форм, однако, вследствие близости подпочвенной воды к поверхности песков, на последних росли относительно хорошие травы, которыми и пользовались для пастбищ [2, С 101-102].

Интерес к исследованиям хозяйственной деятельности каракалпаков возник с формированием научных учреждений в Каракалпакстане. В 1931 г. организован Каракалпакский комплексный научно-исследовательский институт, с открытием которого начинается изучение места и роли этнических традиций в ведении хозяйства, сформированных в определенных природных и социально-экономических условиях. К 1934 году в республике имелась зональная станция Всесоюзного института хлопководства и животноводства [3, С 10].

В 1930-40 годы в науке утверждается марксистская теория, которая распространилась и на вопросы изучения скотоводческого хозяйства. В этот период доминировали абстрактные теории над конкретными исследованиями. Делались попытки рассмотрения скотоводческой культуры в контексте универсальных социально-экономических формаций. В таком же ракурсе рассматривались проблемы народного хозяйства Каракалпакстана. Это, прежде всего, работы К. Аvezова, П. Варламова и Н. Московкина [4,]. В исследованиях названных авторов наряду с политическими вопросами, освещались отдельные проблемы восстановления сельского хозяйства Каракалпакстана.

Сведения о скотоводстве нашли место в работе П.П. Иванова. Давая характеристику скотоводческому хозяйству каракалпаков он описывает содержание скота в домашних условиях, виды кормов, особенности их заготовки, особенности выпаса [5, С 27]. Обобщенный характер исследования, большой хронологический охват и небольшой объем, не позволили произвести подробный аналитический обзор теоретических проблем скотоводства каракалпаков.

В первой половине XX века в исторической науке сложилась триада история, археология и этнография, которые рассматривались в тесной связи между собой. Этот принцип стал ведущим в работе Хорезмской археолого-этнографической экспедиции (ХАЭЭ), проводившей исследования в Хорезмском оазисе, в том числе на территории Каракалпакстана. Упоминание ХАЭЭ имеет основание в том плане, что целый пласт исследований по истории и культуре каракалпаков был произведен непосредственными участниками данной экспедиции [6]. В исследованиях этих авторов имелись сведения о животноводстве у каракалпаков в XIX-начале XX вв.

Подробный анализ экономического развития Средней Азии дан в исследовании А. Аминова. Затрагиваются в работе и вопросы животноводства. Характеризуя животноводство досоветского периода он пишет: «Животноводство дореволюционного Туркестана – это, прежде всего овцеводство, в частности, каракулевого и курдючного направления, а также коневодство и верблюдоводство» [7, С 144]. В ней же автор отмечает, что в некоторых районах Хивинского ханства было развито каракулеводство, получившее большое развитие, и, что каракулевая смушка в большом количестве вывозилась в другие страны, главным образом, в Россию [8, С 44].

Сведения о развитии коневодства приведены в исследовании Т.Г. Тухтаметова. В частности он отмечает, что «В дельте Амударьи каракалпаки и казахи разводили лошадей и

крупный рогатый скот. Туркменские, казахские и каракалпакские лошади (их называли «кунград») славились по всей Средней Азии; в 90-х годах XIX в. на них был большой спрос на базарах Ташкента, Самарканда, Ферганы» [9, С 103]. Характеризуя скотоводство Амударьинского отдела Т. Тухтаметов приводит статистические сведения, из которых можно заключить, что в последней четверти XIX в. в отделе по численности преобладали овцы и козы, а к первой четверти XX в. произошел скачок в скотоводстве и помимо овец и коз значительное место стал занимать крупный рогатый скот и каракульские овцы [10, С 44].

В последующие годы появляется ряд работ, посвященных отдельным направлениям животноводства [11, С 60-68]. Но, в основном, в них рассматривались проблемы каракулеводства в Среднеазиатских республиках, которому отводилось видное место в животноводстве региона. Одним из районов, где получило развитие каракулеводство стал Турткульский район, где была сосредоточена ценная группа каракульских овец (около 100 тыс. голов), дававшая цветной каракуль (сур) с различными оттенками. В середине XX века район давал более 40 % каракульских смушек Каракалпакии [12, С 11].

У Я.М. Досумова вызывают интерес сведения о районах, занимавшихся скотоводством. Так, он пишет, что казахи и каракалпаки Кызылкумского района (т. е. Минбулакской и Тамдынской волостей), также входившего в южную часть Амударьинского отдела, занимались скотоводством. Здесь, в Кызылкумах, имелись обширные круглогодичные пастбища для овец, коз, верблюдов, лошадей и др [13, С 12].

К середине 1950-х годов получает развитие новый этап в исследованиях скотоводческих обществ, и, как следствие скотоводческого хозяйства. Этот период отличался расширением полевых исследований номадов, усилением интереса к проблемам, связанным с кочевым миром [14, С 274-135]. Исследователи стали разрабатывать такие вопросы, как отличия кочевых обществ от оседлых, особенности их социально-политической организации, развития. Появляются работы, посвященные истории развития колхозов, в которых имеются сведения о скотоводстве каракалпаков [15, С 269-272]. В этом плане интерес представляет работа У. Шалекенов, в которой характеризуя хозяйство Чимбайского района автор пишет: «Каракалпаки разводили крупный рогатый скот, лошадей, овец, верблюдов и ишаков. Статистическая комиссия в 1912 -1913 гг. учла по Чимбайскому району 31 488 голов рогатого скота, 19 569 лошадей, 2669 верблюдов, 38 990 овец, 89 864 козы и 1411 ослов. На одно хозяйство приходилось в среднем по району: лошадей 1,56, рогатого скота 2,50, верблюдов 0,21, овец 3Д0, коз 7,15, ослов 0,11» [16].

Согласно районированию, приведенному выше, второй тип состоял из сочетания полuosедлого скотоводческого хозяйства с земледелием. Особая роль принадлежала рабочему скоту: быкам и реже лошадям. Взаимосвязь земледелия и скотоводства, использование животных в качестве тягловой силы при проведении таких работ как пахота, оросительные системы (использование животных для подъема воды с помощью чигиря), в качестве упряжных животных в транспортных средствах, стала особенностью хозяйства каракалпаков.

В 1960-е годы появляется ряд теоретических работ, которые оказали влияние на исследования скотоводства в Центральной Азии. Теоретическое осмысление скотоводства в советской историографии, нашло отражение в специальном труде [17]. В исследовании выделено три основные системы животноводства: пастбищная, стойлово-пастбищная и стойловая. Эти категории, в свою очередь, подразделялись на формы: экстенсивно-кочевую, отгонно-пастбищную и стационарно-пастбищную. При этом: «Стойлово-пастбищная форма может быть экстенсивной на основе естественных пастбищ, а также среднеинтенсивной на комбинированной кормовой базе и, наконец, интенсивной на высокопродуктивной кормовой базе» [18]. Таким образом, основу выдвинутой авторами классификации составляют организационно-экономические показатели использования кормовых ресурсов.

Теоретические подходы советских историков к изучению хозяйства, а именно вопросов хозяйственно-культурных типов самым непосредственным образом затрагивали вопросы скотоводческого хозяйства. Так, на территории Центральной Азии и Казахстана в конце XIX - начале XX в. выделяются три главных хозяйственно-культурных типа: 1) оседлых жителей

оазисов, ведущих интенсивное земледельческое хозяйство с применением искусственного орошения; 2) полуседлое население, сочетающее скотоводство с земледелием; 3) кочевников-скотоводов [19, С 32]. Поливное земледелие в сочетании со стойловым и пустынным отгонным скотоводством было развито среди узбеков, каракалпаков и туркмен Хорезмского оазиса, среди узбеков и таджиков Бухарского оазиса, в Ташкентском (среди узбеков), Мургабском и Тедженском оазисах (среди туркмен), в Ферганской долине и др [20, С 35].

Н.П. Лобачева рассматривая хозяйственную деятельность отдельно взятого колхоза – М. Горького Турткульского района, следующим образом характеризует скотоводство: В колхозе имеются две фермы крупного рогатого скота, две овцеводческие фермы, коневодческая и верблюдоводческая, птицеводческая и молочная фермы [21, С 8].

В статье приведены сведения об опытах, проводимых на скотоводческих фермах по выведения новых пород скота. В результате скрещивания эстонской молочной породы с местной породой «Красный степняк», в 1960 году было получено первое поколение новой породы коров, хорошо переносящих местный климат и имеющих хорошие мясо-молочные показатели. Новая порода постепенно вытеснила старую местную породу не только в колхозном стаде, но и в стаде индивидуальных владельцев.

Скот на фермах колхоза находится на стойловом содержании. При фермах имеется специальный откормочный пункт. Фермы крупного рогатого скота оборудованы подвесными дорогами, автопоилками, сепараторами, маслобойными машинами, полностью электрифицированы [22, С 8].

В изучаемый период шла активная работа по подготовке Историко-этнографического Атласа Средней Азии и Казахстана. Шел сбор материалов, характеризующих традиционные приемы земледелия, орошения, скотоводства каракалпаков, а также проживающего на территории Каракалпакстана казахского, узбекского, туркменского населения.

Сотрудники отдела этнографии включились в разработку каракалпакской части атласа. В первую очередь разрабатывались этнографические и географические карты и тематические выпуски по истории земледелия, ирригации и животноводства. Были изучены вопросы естественно-географических условий населения низовьев Амударьи в XIX – начала XX вв.: система земледелия и основные сельскохозяйственные культуры; сельскохозяйственные орудия, система орошения; животноводство и рыболовство. Результаты исследований были обобщены в монографии, посвященной характеристике хозяйства каракалпаков XIX – начала XX вв [23, С 8]. В ней отдельная глава посвящена животноводству каракалпаков, где дан подробный анализ состава стада [24, С 103-119].

Одним из дискуссионных проблем скотоводства становятся вопросы терминологии. Г. Е. Марков, считает необходимым обращать внимание, при изучении типов и форм скотоводства в странах Азии, в первую очередь, на различия в хозяйственных и социальных отношениях, «между собственно «кочевничеством» и типом или группой типов «подвижных скотоводов» [25, С 84]. Разработанная им концепция кочевых и полукочевых подтипов скотоводческого кочевнического хозяйства, является основой отдельного хозяйственно-культурного типа кочевых скотоводов. Он считал, что понятие «кочевничества», состоит «не просто в способе ведения хозяйства, а прежде всего, в наличии специфического комплекса социально-экономических отношений, племенной общественной организации, политической структуры» [26, С 86].

Подводя итог исследованию можно резюмировать, что в советский период, с 1920-х по 1980-е гг. XX в., создан внушительный пласт работ по изучению традиционного скотоводства. В 1920-е годы, перед советскими историками была поставлена задача, на основе марксистской модели развития общества определить принадлежность кочевых народов Средней Азии и Казахстана к той или иной формации. Определенный вклад в развитие исследований скотоводства сыграла подготовка историко-этнографических атласов. В целом же работы советского периода отличаются своеобразной материалистической методологией, использовавшейся при исследовании ключевых проблем скотоводческого хозяйства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Материалы по районированию Средней Азии. Территория и население Бухары и Хорезма. Книга 2. Ч. 2. Хорезм. Т., 1926; Материалы по районированию Казахстана. Общая часть, описания округов и характеристика районов. Кызыл-Орда, 1928.
2. Материалы по районированию Казахстана. Общая часть, описания округов и характеристика районов. Кызыл-Орда, 1928. С. 101-102.
3. Базарбаев Р. История формирования научного центра Каракалпакстана (1925-1997 гг.). АДК. Н., 1999 г., С.10.
4. Авезов К., Варламов П. Каракалпакстан (к 10-летию Казахстана). Алма-Ата, 1930; Московкин Н. Каракалпакская АССР. Ташкент, 1932.
5. Иванов П.П. Кара-калпаки // Советская этнография, 1940, № 4. С. 27.
6. Жданко Т.А. Каракалпаки (основные проблемы этнической истории и этнографии) // Доклад по опубликованным работам, представленным на соискание ученой степени доктора исторических наук. М., 1976; Шалекенов У. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем // Труды ХАЭЭ. Т. III. М., 1958
7. Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (Со второй половины XIX века до первой мировой войны). Ташкент, 1959. С. 144.
8. Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (Со второй половины XIX века до первой мировой войны). Ташкент, 1959. С. 44.
9. Тохтаметов Т.Г. Россия и Хива в конце XIX – начале XX века. Победа Хорезмской народной революции. М., 1969. С. 103.
10. Тухтаметов Т.Г. Амударьинский отдел (Социально-экономическое и политическое значение для Хорезмского оазиса). Нукус, 1977. С. 119.
11. Громяницкий. Овцеводческие совхозы // Народное хозяйство Средней Азии. №11-12. 1930. С. 60-68; Есаулов П.А. Состояние и задачи дальнейшего развития колхозного каракулеводства // Каракулеводство и звероводство. М., 1948. №1. С. 31-36; Морозова О.И. Пастбище и их использование // Советский Таджикистан. Сталинабад, 1950; Ризаев Г. Сельское хозяйство Узбекистана за 40 лет. Ташкент, 1957; Будагов С.М. Как было создано ценное стадо каракульских овец в совхозе «Узбекистан» // Овцеводство. Москва, 1969. №1. С. 20-25 и др.
12. Избасханов Е. Экономическое районирование Каракалпакской АССР // Вестник КК ФАН УзССР. 1964, № 4. С.11.
13. Досумов Я.М. Очерки истории Каракалпакской АССР. С. 12.
14. Жданко Т.А. Номадизм в Средней Азии и Казахстане (Некоторые исторические и этнографические проблемы) // История, археология и этнография Средней Азии. М., 1968. С. 274-135.
15. Шалекенов У. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем // Труды ХАЭЭ. Т. III. М., 1958. С. 269-272.
16. Шалекенов У. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем // Труды ХАЭЭ. Т. III. М., 1958. С. 287.
17. Зальцман Н. М., Оболенский К. П., Колесников С. Г., Гапоненко Г. С. (ред.). Вопросы размещения и специализация сельского хозяйства. М.: Мысль, 1962.
18. Зальцман Н. М., Оболенский К. П., Колесников С. Г., Гапоненко Г. С. (ред.). Вопросы размещения и специализация сельского хозяйства. М.: Мысль, 1962.
19. Народы Средней Азии и Казахстана. Т. I. М., 1962. С. 32.
20. Народы Средней Азии и Казахстана. Т. I. М., 1962. С. 35.
21. Лобачева Н.П. Очерк культуры и быта колхозников-освоителей кызылкумов (по материалам колхоза им. М. Горького Турткульского района ККАССР) // Занятия и быт народов Средней Азии. СЭС III. Ленинград, 1971. С. 12.
22. Лобачева Н.П. Указ. соч. С. 12.
23. Хозяйство Каракалпакии в XIX – нач. XX вв. (Материалы к историко-этнографическому атласу Средней Азии и Казахстана). Ташкент, 1972. С. 8.
24. Хозяйство Каракалпакии в XIX – нач. XX вв. (Материалы к историко-этнографическому атласу Средней Азии и Казахстана). Ташкент, 1972. С. 103-119.
25. Марков Г.Е. Скотоводческое хозяйство и кочевничество. Дефиниции и терминология //СЭ, 1981, № 4. С. 84.
26. Марков Г.Е. Скотоводческое хозяйство и кочевничество. Дефиниции и терминология //СЭ, 1981, № 4. С. 86.

ЁШЛАР ВА ЖАМИЯТ: ДОЛЗАРБ МУАММОЛАР ВА УНИНГ ЕЧИМИ БЎЙИЧА АМАЛИЙ ТАКЛИФЛАР

Ф.Ж.Ҳоҗиев, бош муҳаррир, ЎзМТРК “O`zbekiston 24” телеканали, Тошкент

Аннотация. Истиқлол йилларида мамлакатимизда юритилган ёшларга оид давлат сиёсати ва унинг мазмун-моҳияти, эришилган натижалар, камчилик ҳамда муаммолар 3 та тарихий даврга ажратилган ҳолда илмий таҳлил қилинган.

Ҳар бир даврнинг ўзига хослиги, аниқ факт ва рақамларда кўрсатиб ўтилган. Ёшлар сиёсатини улғайиб келаётган авлод ҳаётига таъсири, таълим-тарбия соҳасида юзага келган қийинчиликлар ва муаммолар, унинг ечими бўйича бошланган ислохотлар тадбири ёритилган. Шунингдек, ҳар бир давр учун тегишли илмий хулосалар ишлаб чиқилган. Мамлакатнинг ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда олдиндан турган устувор стратегик мақсад ва вазифалар кўрсатиб ўтилган ҳамда тегишли таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Ёшлар сиёсати, “Камолот” жамғармаси, сохта маълумотлар, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, инсон капитали, ақл марказлари, “Таълим тўғрисида”ги қонун, Ёшлар иттифоқи, стратегия, Ёшлар ишлари агентлиги, ишсизлик, салоҳият, ватанпарварлик.

Аннотация. Государственная политика в отношении молодежи, проводимая в нашей стране за годы независимости, ее сущность, достигнутые результаты, недостатки и проблемы были научно проанализированы путем разделения их на 3 исторических периода.

Уникальность каждого периода показана в четких фактах и цифрах. Постепенно освещаются влияние молодежной политики на жизнь подрастающего поколения, трудности и проблемы, возникшие в сфере образования, и реформы, инициированные для их решения. Также по каждому периоду разработаны соответствующие научные выводы. Были обозначены приоритетные стратегические цели и задачи в реализации государственной политики страны в отношении молодежи, выдвинуты соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Молодежная политика, Фонд «Камалот», ложная информация, Национальная программа обучения, человеческий капитал, аналитические центры, Закон об образовании, Молодежный альянс, стратегия, Агентство по делам молодежи, безработица, дееспособность, патриотизм.

Abstract. The state policy on youth conducted in our country during the years of independence and its essence, achieved results, shortcomings and problems were scientifically analyzed by dividing them into 3 historical periods.

The uniqueness of each period is shown in clear facts and figures. The impact of youth policy on the life of the growing generation, the difficulties and problems that have arisen in the field of education, and the reforms initiated to solve them are gradually covered. Also, relevant scientific conclusions have been developed for each period. Prioritized strategic goals and tasks in the implementation of the country's state policy on youth were indicated, and relevant proposals and recommendations were put forward.

Key words: Youth Policy, Kamalot Foundation, false information, National Training Program, human capital, think tanks, Education Law, Youth Alliance, strategy, Youth Affairs Agency, unemployment, potential, patriotism.

Мустақиллик йилларида Ёшлар сиёсатини амалга ошириш жараёнлари ўзига хос кечди. Ўзбекистоннинг ёш мустақил давлат сифатида бу борадаги сиёсати вақт синовидан ўтказилди. Бунда ютуқлар баробарида, камчиликлар ва муаммолар ҳам кўзга ташланди.

Ёшлар сиёсатида давр, замонга мос амалий ишларнинг исталгандек кечмаганлиги, янги ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги муаммоларнинг пайдо бўлганлиги реал воқелик.

Бугун ёшлар сиёсатида аниқ мақсадларни белгилаб олиш, тўғри йўлни танлаш, кўзланган самарадорликка эришишда ёшларнинг Ўзбекистон янги тарихини, шунингдек ўтмишимизнинг бой маданий ва маънавий мероси, буюк аجدодларимизнинг жаҳон илмий тафаккури, маданиятига қўшган ҳиссасини чуқур ўрганиши, бу йўналишда йўл қўйилган камчилик ҳамда хатоларни тадқиқ этиш, зарур илмий хулосаларни ишлаб чиқишни таққозо этади.

1991-2022 йилларда мамлакатимизда юритилган ёшларга оид давлат сиёсатини тарихий воқеликлар мазмун-моҳияти, жараёнлар ривожидан келиб чиқиб қуйидаги даврларга ажратиб илмий таҳлил қилиш мумкин:

Биринчи, 1991-2001 йиллар. Ўзбекистон Республикасида 1991 йилда жами аҳоли сони 20,6 млн. киши бўлиб, шунинг 55 фоизини ёшлар ташкил этган.

Мамлакатимиз 1991 йилда ўз мустақиллигини эълон қилган бўлса, истиқлолнинг дастлабки йилида, яъни 20 ноябрь куни „Ўзбекистон Республикасида Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида“ги қонун қабул қилинди[1]. Мазкур қонун орқали давлатнинг ёшларга оид давлат сиёсати муҳим йўналишлари белгилаб берилди. Жумладан, ёшларнинг таълим-тарбиясидан тортиб, уй-жойга эга бўлиш, иш билан таъминлаш, ижтимоий ҳимояси масалаларидаги давлатнинг мажбуриятлари 21 та моддадан иборат бўлган ушбу қонуннинг нормаларида акс эттирилди. Ёшлар билан бевосита ва билвосита ишловчи давлат ва нодавлат ташкилотларга тегишли вазифалар, мажбуриятлар юкланди.

1991 йилда Собиқ иттифоқ давридаги „Комсомол“ ташкилоти номи Ёшлар иттифоқига ўзгартирилиб, унинг аъзолари тўғридан-тўғри ташкил этилган янги тузилмага қабул қилинди. Афсуски, ушбу янги ёшлар ташкилоти фаолиятини муваффақиятли олиб бориши учун мукамал ҳуқуқий асос ва механизми мавжуд эмасди. „Комсомол“ вориси сифатида у номигагина ишлади. Ёшларни бирлаштирадиган, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиб, рўёбга чиқарадиган тузилма сифатида ўзини тўла намоён қилолмади.

1996 йил апрель ойида Биринчи Президент И.Каримовнинг „Ўзбекистон Республикаси ёшларининг „Камолот“ жамғармасини ташкил этиш тўғрисида“ги фармони билан ушбу ташкилот тугатилиб, унинг ўрнида "Камолот" жамғармаси фаолияти йўлга қўйилди.

Мазкур ҳужжатнинг қуйидаги бандларига эътибор қаратсак: „Жамғарма ўзини ўзи мустақил бошқарувчи, маблағ билан таъминловчи ва мустақил фаолият юритувчи ноҳукумат жамоат бирлашмаси сифатида юридик шахс ҳуқуқига эга эканлиги инобатга олинсин.

Жамғармани қўллаб-қувватлаш, унинг фаолиятида иштирок этиш республика жамоатчилигининг, давлат идоралари, муассасалар ва ташкилотлар раҳбарлари, фуқаролар, жамоат арбоблари, ёшлар мураббийлари, юрт оқсоқолларининг ватанпарварлик бурчи эканлиги таъкидлансин.

Жамғарма барча юридик ва жисмоний шахслар, жумладан хорижий фуқаролар, ташкилотлар, фирмалар ва уюшмалар учун очиқ эканлиги эътироф этилсин.

Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоятлар, Тошкент шаҳрида жамғарманинг бўлимларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ деб топилсин.

Жамғармани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида унинг Устав доирасидаги фаолияти бўйича солиқлардан 5 йил муддатга озод қилинсин“[2].

Ҳужжат бандларидаги ушбу нормалар шуни англатадики, „Камолот“ жамғармаси фаолияти кафолатли молиялаштирилмаган, шунингдек мамлакат ёшларини қисман қамраб олган, холос.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг «Ўзбекистон Республикаси ёшларининг «Камолот» жамғармаси тўғрисида» 1996 йил 17 апрелдаги ПФ-1425-сон Фармонини бажариш юзасидан Вазирлар Маҳкамасининг „Ўзбекистон Республикаси ёшларининг „Камолот“ жамғармасини қўллаб-қувватлаш тўғрисида“ги қарори[3] қабул қилинган.

Мазкур қарор 4-бандида „Ўзбекистон Республикасининг бир қатор вазирликлари, давлат қўмиталари, концернлари, корпорациялари, корхоналари, хўжаликлари, тижорат банклари ва

жамоат ташкилотларининг «Камолот» жамғармасига муассис сифатида аъзо бўлиб кирганлиги ҳамда унга молиявий, моддий-техникавий ёрдам кўрсатаётганлиги маъқуллансин.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Вазирлар Маҳкамасининг захира фондидан «Камолот» жамғармасига 50 млн. сўм, «Бизнес-фонд» 15 млн. сўм ва Ўзбекистон Республикаси аҳолини иш билан таъминлаш жамғармаси 20 млн. сўм ўтказсинлар», дея янги тузилмани моддий рағбатлантириш чоралари кўрилган.

Шундай бўлсада, бевосита ёшлар билан ишловчи „Камолот“ жамоат бирлашмаси бир қанча вазирлик ва нодавлат-нотижорат ташкилотлар таъсисчилигида ташкил этилиб, жамғармани қўллаб-қувватлаш республика жамоатчилиги, давлат, нодавлат ташкилотлар раҳбарлари, ёшлар мураббийлари, оқсоқоллари ихтиёрига қолдирилганлиги мустақилликнинг дастлабки йилларида шаклланиш жараёнини бошидан ўтказган ташкилотни яна янги муаммоларга рўпара қилган. Хусусан:

- ёшлар масаласидаги ижтимоий, маънавий-маърифий соҳада йиғилиб турган муаммоларни ечиш салоҳиятига эга етук малакали кадрларни жалб қилиш ва бунинг учун қулай майдон яратилмади(ходимлар ойлик иш ҳақи жуда паст эди);

- ташкилотнинг аксарият ҳудудий бўлимлари биноларни ижарага олиб фаолият юритган, моддий таъминотда етишмовчилик кўп бўлган;

- жамғарманинг туман, шаҳар бўлимлари бўлмаган;

- қуйи, асосий вазифани бажарадиган бошланғич бўғинлари жамоатчилик асосида ишлаган;

- „Камолот“ жамғармаси республикадаги ёшларни қисман қамраб олган(асосан таълим муассасалари);

- давлат бюджетидан алоҳида маблағ йўналтирилмаган, фақат даромат солиқларини тўлашни 5 йилга бекор қилиш билан чекланилган.

Хуллас, „Камолот“ жамғармаси таъсисчилар ва бошқа давлат, нодавлат ташкилотлари, хорижий фуқаролар ва фирмалар ҳомийлик маблағларига қарам бўлиб, фаолияти асосан сарф-харажатларини топиш билан банд бўлди. Ушбу харажатларни жамғаришга интилди. Ҳолбуки, бу тарихий даврда ёшлар ташкилотининг зиммасида жуда улкан масъулиятли вазифалар турганди.

Мустақил давлатни шаклланиш жараёнида юзага келган ижтимоий-иқтисодий муаммолар, яъни нарх-наво баландлиги, иқтисодиётнинг издан чиққанлиги, бюджет ташкилотлари, жумладан таълим муассасаларини молиялаштиришда юзага келган қийинчиликлар, ишсизлик ёшлар ҳаётига ҳам ўзини салбий таъсирини кўрсатди.

Бу даврда мактаб таълимида ўқув дарсликлари, ўқитувчилар етишмовчилиги юзага келди. Ойлик маош пастлиги боис, аксарият ўқитувчилар бошқа соҳага ўтди. Айримлари бозорга чиқиб кетди.

Мактабни битирган ёшларни ўртага 9 фоизи олий таълим муассасаларига кирган бўлса, аксарияти ишсиз қолди. Кўплаб ёшларнинг тирикчилик илинжида хориж давлатларига иш қидириб чиқиш жараёни бошланди. Оилаларда ота-оналар фарзанд тарбиясидан узоқлашди, асосий вақтини пул топишга сарфлади.

Бу пайда ёшлар ўртасида жиноятчилик, турли радикал диний оқимларга кириб кетиш кўпайди.

Йил якунлари ҳисоботларида юз минглаб янги иш ўринлари яратилганлиги ва етарлича ёшлар бандлиги таъминланганлиги ҳақидаги сохта маълумотлар қайд этиб борилди.

1997 йил 29 август куни Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури Олий Мажлисининг 9-сессиясида Биринчи Президент И.Каримов ташаббуси билан қабул қилинди[4].

Дастурнинг мақсади таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қолиплардан тўла холос этиш, юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг ривожланган демократик давлатлар даражасидаги, юксак маънавий ва ахлоқий талабларига жавоб берувчи миллий тизимини яратишдан иборат қилиб белгиланди. Кадрлар тайёрлаш

миллий дастури Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни[5] қоидаларига мувофиқ ҳолда тайёрланиб, 5 та бўлимга ажратилди.

Дастурнинг 1-бўлимида Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини қайта ташкил этиш зарурлиги, бу ҳол қатор чора-тадбирлар кўришни тақозо этишни, лекин содир этилган ўзгартиришлар кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш талабларига мувофиқ бўлишини таъминлай олмагани қайд этилди. Шунингдек, бу бўлимда кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг муҳим омиллари баён этилган.

Дастурнинг 2-бўлимида унинг мақсади, вазифалари ва дастурни рўёбга чиқариш босқичлари аниқ ифода этилган. Мақсад ва вазифаларни рўёбга чиқариш 3 босқичдан иборат бўлиб, 1-босқичи (1997-2000 й. лар)да мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳукукий, кадрлар жиҳатидан, илмий-услубий, молиявий-моддий шарт-шароитлар яратиш, 2-босқич (2001-2005 й. лар)да миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш, 3-босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар)да тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш назарда тутилади. Дастурнинг 5-бўлимида миллий дастурни рўёбга чиқаришга доир ташкилий чора-тадбирлар белгиланган[6].

Дастур қабул қилинганидан сўнг таълим тизимида муайян ишлар қилинди. Хусусан, умумий ўрта таълимнинг барча соҳаларидан давлат таълим стандартлари, ўқув дастурлари, янги дарсликлар ишлаб чиқилди. Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари тармоғини барпо этиш ҳамда уларни самарали ишлаши учун барча шарт-шароитлар яратиш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилди. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги таркибида ўрта махсус, касб-хунар таълими маркази барпо этилиб, лицей ва коллежлар шу марказ ихтиёрига ўтказилди.

Таъкидлаш керак, мазкур таълим дастурида белгиланган мақсад ва вазифалар ижроси етарли таъминланмади. Ёшларга таълим тарбия бериш, уларни касб-хунарли қилиш юзасидан белгиланган мақсад ва вазифалар ижроси сушт кечди. Кутилгандек натижалар амалга ошмади. Ҳисоботларда ёлғон, сохта маълумотлар қайд этилди. Бу ўз навбатида Ёшлар таълим тарбияси, иш билан бандлигини таъминлашда янги ижтимоий муаммоларни юзага келтирди.

Иккинчи, 2001-2016 йиллар. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 30 майдаги «Ўзбекистон ёшларининг «Қамолот» ижтимоий ҳаракати фаолиятини ташкил этишга қўмаклашиш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ «Қамолот» жамғармаси ижтимоий ҳаракатга айлантирилди[7].

Мазкур ёшлар ташкилотининг ташкил этилиши сабаби 2006 йил 10 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг „Қамолот“ ёшлар ижтимоий ҳаракатини қўллаб-қувватлаш ва унинг фаолият самарадорлигини янада ошириш тўғрисида“ги фармонида қуйидагича изоҳланади:

«Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатига асос бўлган Дастур ва Низомнинг амалда бажарилишини, мазкур ташкилот томонидан ёшларнинг орзу-умидларини рўёбга чиқариш, уларни жамиятимизнинг ижтимоий-маънавий ва иқтисодий янгилашиш жараёнида ўз жойини топишига қўмаклашиш борасида олиб борилаётган ишларни ижобий баҳолаб бўлмайди.

Ҳаракат фаолиятини ташкил этишда аксарият ҳолларда расмийлик, бюрократик ёндашув, кампаниябозликка йўл қўйилаётгани, унинг ёшлар дуч келаётган амалий муаммолардан узоқлашиб қолгани, истеъдодли, табиий етакчилик қобилиятига эга бўлган йигит-қизларни «Қамолот»га жалб этиш, уларга кўпроқ эркинлик ва ўз ташаббусларини намоён қилиши учун шароит ва имконият яратиш бериш билан боғлиқ камчиликлар жиддий ташвиш уйғотмоқда.

Бугун мамлакатимизда олиб борилаётган ва давлат сиёсати даражасида қабул қилинган, ёшлар муаммоларини ечишга қаратилган дастур ва тадбирларни амалга оширишда, вояга етиб келаётган ёш авлоднинг ҳаётда ўз муносиб ўрнини топиши, уларни, биринчи навбатда қишлоқ жойлардаги йигит-қизларни иш билан таъминлаш, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиши, соғлом турмуш кечириши учун имконият туғдириш, фарзандларимиз онгида замонавий дунёқарашни қарор топтириш, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш каби ўта муҳим масалаларда Ҳаракатнинг ҳиссаси, ўрни ва таъсири етарли даражада сезилмаяпти.

Олий ўқув юртлари, коллеж ва мактаблардаги ўқув жараёнларининг даражаси ва сифати ҳақида ижтимоий сўровлар орқали ёшларнинг фикр-мулоҳазалари, мақсад ва интилишларини ўрганиш, ҳаётимиздаги ечилмаган муаммолар, мавжуд камчилик ва нуқсонларни бартараф этиш нималарга боғлиқ экани ҳақида баҳс ва мулоқотлар ўтказиш, керакли хулоса чиқариш ва таклифлар тайёрлаш масалалари ҳам «Камолот» эътиборидан четда қолмоқда.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ҳаётида «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати фаолиятининг самарасини ошириш, уни биринчи навбатда ёшларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳар томонлама ҳимоя қилишга қодир бўлган таъсирчан ташкилотга айлантириш мақсадида:

1. Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, маънавий-маърифий соҳага дахлдор бўлган вазирлик ва идоралар томонидан ёшлар масалаларини, авваламбор уларнинг долзарб муаммоларини ечиш, жамиятдаги ўрни ва мавқеини оширишда йўл қўйилаётган совуққонлик, бепарволик ва масъулиятсизлик ҳолатларини бартараф этиш, энг асосийси, ҳаётга кириб келаётган авлоднинг ижтимоий фаоллигини кучайтириш, бу борада «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатига суяниш ва таяниш вазифаси мазкур давлат ташкилотлари фаолиятининг муҳим йўналиши деб ҳисоблансин.

2. Вазирлар Маҳкамаси (Р.Қосимов) «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати Марказий кенгаши, Республика Маънавият ва маърифат кенгаши ҳамда тегишли вазирлик ва идоралар билан биргаликда бир ой муддатда ташкилотнинг Дастури ва Низомига тегишли ўзгартишлар киритиш, унинг таркибий тузилмасини янгитдан тасдиқлаш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқсин ва амалга оширсин[8].

„Камолот“ жамғармасининг „Камолот“ ёшлар ижтимоий ҳаракатига айлантирилиши вазиятни кутилгандек ижобий томонга ўзгартиролмади.

Ўша пайтда «Камолот»нинг 4 миллионга яқин аъзоси бўлган. Бу мамлакатимиздаги 10 миллиондан зиёд йигит-қизларнинг 40 фоизини ташкил қилган.

Бир қарашда, 4 миллион - салмоқли рақам бўлиб кўринади. Аммо ҳолисона айтганда, ташкилотга аъзолик кўп ҳолларда фақат қоғозда мавжуд бўлган. Амалда эса аксарият аъзолар «Камолот» тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлмасдан, унинг мақсад ва вазифаларини билмасдан ҳатто ўз етакчиларини танимаган. Натижада республикаимиздаги минглаб ёшлар, айниқса, қишлоқ жойларда нафақат «Камолот»нинг, айни вақтда давлат ва жамиятнинг эътиборидан четда қолган. Улар билан ҳеч ким деярли шуғулланмаган, улар ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Бунинг оқибатида уюлмаган, яъни, ишламайдиган, ўқимайдиган, тайин бир машғулотга эга бўлмаган, салбий таъсирларга берилувчи ёшлар сони ортиб борган. Ёшлар ўртасида жиноят содир этиш, диний экстремистик оқимларга, террорчи гуруҳларга қўшилиб қолиш ҳолатлари кўпайган.

Биргина 2016 йилда ёшлар иштирокида 1 миллион 740 мингга яқин ҳуқуқбузарлик, 23 минг 440 та жиноят содир этилган, ёш оилалар ўртасида 8 мингдан ортиқ ажралиш ҳолати қайд этилган[9].

«Камолот» фаолиятидаги бундай камчиликларнинг албатта **объектив ва субъектив сабаблари** бор эди.

Объектив сабаблар шундаки, «Камолот» жамоат ташкилоти сифатида тузилиб, ундан катта бир вазирликнинг вазифаси қўйилган ва талаб қилинган. Унга жуда катта вазифалар

топширилган-у, аммо уларни бажариш учун зарур ҳуқуқий ва амалий ваколатлар, тегишли имконият ва имтиёзлар яратиб берилмаган.

Оқибатда «Камолот» ёшлар ҳаёти билан боғлиқ ҳамма нарсага жавоб берадиган ва аини пайтда ҳеч нарсага жавоб бермайдиган, мўрт ва заиф бир тузилмага айланиб қолган.

«Камолот» фаолиятига салбий таъсир кўрсатган **субъектив сабабларга тўхталсак**, унинг аксарият раҳбарлари ва ходимлари томонидан ишга расмийчилик билан, юзаки ва лоқайд муносабатда бўлиш, маишатга, ичкиликбозликка берилиш каби салбий ҳолатларга йўл қўйилган.

Ҳаракатнинг марказий идорасида ҳам меҳнат ва ҳаёт тажрибасига эга бўлган малакали кадрларнинг етишмаслиги кузатилган. Бунинг асосий сабабларидан бири шундаки, тизимда ишлаётган ходимларни моддий рағбатлантириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлашга етарлича эътибор берилмади.

Ўша пайтда ҳудудий бўлинмаларнинг 81 таси маҳаллий ҳокимликлар биносида, 96 таси турли корхона ва муассасалар биносида жойлашган.

Фарғона вилоятида Ёшлар маркази биносининг биринчи қаватида ёшлар учун мўлжалланган тўғарак ва клублар фаолияти тўхтатилиб, мазкур бино ҳокимлик томонидан бошқа ташкилотга бериб юборилган.

«Камолот»нинг Тошкент вилояти, Пискент тумани кенгаши туман ҳокимлиги биносида фаолият юритиб келган. Аммо ҳокимнинг топшириғига кўра, «Камолот»га тегишли хоналар «Маҳалла» фондининг туман бўлимига олиб берилган. «Камолот»га эса учинчи қаватдаги мажлислар залидан шунчаки номига жой ажратилган.

«Камолот» ҳаракатининг Ўрта Чирчиқ тумани кенгаши «Элегант» деб аталадиган келин-куёвлар либоси саломида жойлашган[10].

Маҳаллий ҳокимликлар томонидан «Камолот» раҳбарлари ва ходимларини уларга алоқаси бўлмаган вазифаларни бажаришга, жумладан, кишлоқ хўжалиги юмушлари, металл топшириш, ободонлаштириш каби ишларга, энг ёмони, турли-туман мажлисларга жалб этиш авж олган.

Андижон вилоятида юртимиз мустақиллигининг 25 йиллиги муносабати билан вилоят «Камолот» ҳаракати кенгашига Андижон шаҳар ободонлаштириш бошқармаси томонидан тантанали равишда янги автобус топширилган. Лекин маросим тугаши билан автобус олиб қўйилиб, унинг ўрнига шалағи чиққан эски транспорт воситаси берилган.

Хуллас, ушбу тарихий воқеликлар таҳлили шуни кўрсатадики, мазкур даврда қуйидаги камчилик ва муаммолар юзага келган:

- таълим муассасаларида ўқув-дарсликлар, малакали педагоглар етишмовчилиги;
- ФА ҳузуридаги илмий тадқиқот ва Олий таълим муассасаларидаги салоҳиятли ёш тадқиқотчилар, олимлар хорижий давлатларга чиқиб кетди;
- стратегияни белгилаб берувчи Ақл марказлар шаклланмади;
- кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида 9 йиллик таълим тизимида ўтилиб, 3 йиллик коллеж, лицейларда мажбурий таълим бериш ўзини оқламади(коллежлар, лицейлар номигагина фаолият юритди);
- ёшларнинг турли диний радикал оқимлар таъсирига тушиш ҳолатлари кучайди;
- ишсизлик кўпайиб, ёшларнинг Россия, Қозоғистон ва бошқа хориж давлатларига иш излаб чиқиб кетиш ортиб борди;
- ёшлар таълим-тарбиясига, маънавиятини ўстиришга хизмат қиладиган даврий давлат нашрлари иқтисодий инқорозга учраб аксарияти ёпилиб кетди(қўллаб-қувватланмаганлиги учун);
- ёшлар сиёсатини ёртиб боровчи давлатнинг пропаганда машиналари(ЎзТРК, ЎЗА, “Халқ сўзи”, “Народный слова”, “Правда”, “Ўзбекистон овози” ва ҳақоза ...) дастлаб 1991-1999 йилларда жамиятдаги камчиликлар, муаммоларни ёритиб, муносабат бериб борган бўлса, 1999-2016 йилларда ҳақиқий воқеаликни ёритишга ёпиқ бўлди. Асосан бир ёқлама ишлади;
- ёшлар ўртасида жиноятчилик, маънавий ахлоқсизлик(фоҳишабозлик, зинокорлик ва ҳақозо), маишатга берилиш, лоқайдлик кучайди;

- ёшларда миллий ғурур, миллатни севиш, ватанпарварлик туйғулари пасайиб кетди;
- инсон капиталини ривожланиши деярли тўхтади.

Учинчи, 2016 – 2022 йиллар. 2016 йил 14 сентябрь. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти сифатида биринчи имзолаган қонун ҳужжати – «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Қонун бўлди[11].

Янги таҳрирдаги ушбу қонунда ёшлар ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилувчи зарур нормалар, бу жараёнда давлатнинг мажбуриятлар аниқ белгилаб берилди.

Жумладан, Қонунда:

- ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;
- ёшларнинг ҳаёти ва соғлиғини сақлаш;
- ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш;
- ёшлар учун очиқ ва сифатли таълимни таъминлаш;
- ёшларни ишга жойлаштириш ва уларнинг бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш;
- ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш;
- ёшларни ахлоқий негизларни бузишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш;
- ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш;
- иқтидорли ва истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириш;
- ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантириш, шунингдек ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш ва ёшлар спортини оммавий ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- ёш оилаларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш;
- ёшларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқариш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш.” хусусидаги давлатнинг мажбуриятлари аниқ белгилаб берилди.

Мазкур ҳужжат орқали ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини мукамал таъминлашнинг пухта қонуний асослари яратилди.

Қонунда белгиланган мақсад ва вазифаларни ҳаётга изчил татбиқ этадиган кучли ижроия органни ташкил этиш зарур эди.

2017 йилда Президент Ш.Мирзиёев «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати Қурултойида иштирок этди ва нутқ сўзлади. Унда Давлат раҳбари Ўзбекистонда ёшлар масаласига оид турли муаммолар йиғилиб қолганини танқид остига олди. Йиғилиш давомида Президент таклифи билан «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати тугатилиб, унинг негизида Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи ташкил қилинди.

Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи фаолиятни жонлантириш бўйича бир қатор ҳуқуқий ваколатлар берилди. Ҳар йили давлат бюджетидан 200 млрд. сўм маблағ ажратилиши белгиланди.

Президент Ш.Мирзиёев 2017 йил 5 июль куни “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги ПФ-5106-сонли Фармонни қабул қилди[12].

Фармонга мувофиқ, ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқий асоси мустаҳкамланди.

Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил топган кун – 30 июнь мамлакатимизда “Ёшлар куни” сифатида нишонланиши белгиланди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи раҳбари айни вақтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати бўйича давлат маслаҳатчиси лавозимида фаолият олиб боришини ҳуқуқий асосда белгилаб қўйилди. Шу билан бирга, у Президент фармонида биноан Олий Мажлис Сенати аъзоси этиб тайинланди.

Ташкилотнинг Қорақалпоғистондаги кенгаши раиси Республика Жўқорғи Кенгеси раисининг, вилоят, туман ва шаҳар бўлинмаларининг раҳбарлари эса тегишли ҳокимларнинг ёшлар сиёсати бўйича маслаҳатчилари этиб тайинланди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг раҳбарларига катта мақом ва ваколат берилди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи давлат ва жамият учун раҳбар кадрларни тайёрлаб берадиган ўзига хос марказ бўлиши, замонавий тилда айтадиган бўлсак, ёшлар учун «**социал лифт**» **вазифасини** бажариши белгилаб қўйилди.

Президент ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошида **Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилди.**

Яна бир муҳим масала - вилоят ва туман ҳокимларининг ёшлар сиёсати, ижтимоий ривожланиш ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосарлари, туман ички ишлар бўлими бошлиқларининг ёшлар бўйича ўринбосарлари Ўзбекистон ёшлар иттифоқи тавсияси билан лавозимга тайинлани йўлга қўйилди.

Ёшлар аудиториясига мўлжалланган «Ёшлар» телерадиоканалининг 50 фоиз акцияси Ўзбекистон ёшлар иттифоқига тегишли бўлиши, унинг директори мазкур ташкилот Марказий кенгаши томонидан лавозимга тасдиқланди.

«Туркистон», «Молодёжь Узбекистана» газеталари, «Ёш куч» журнали фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари белгиланди.

«Китоб олами» дўконлари тармоғи Ўзбекистон ёшлар иттифоқи тасарруфига берилиб, ёш ижодкорларнинг китоблари ҳамда «Туркистон», «Молодежь Узбекистана» газеталари, «Ёш куч» журналларини чоп этиш учун **«Ёшлар нашриёт уйи»** ташкил этилди.

Эътибор қилинса, мамлакатимиз мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб то 2020 йилга қадар ёшлар ташкилотлари Нодавлат тузилма сифатида фаолият юритиб келган. Масалага муносабат ўзгарди. Ёшларга оид давлат сиёсатини юритадиган давлат ижроия органи - Ёшлар ишлари агентлиги ташкил қилинди. Агентлиги раҳбари Алишер Саъдуллаев фикрича: «Давлат сиёсатини нодавлат ташкилот юритиши тўғри йўл эмас. Ёшларга оид давлат сиёсати бу жуда кенг қамровли тушунча. Кўпчилик ёшлар нима учун ёшлар ташкилотлари ўзгараверади, буни бизга нима таъсири бор, деган саволни беради. Биз буни ўрганиб борамиз. Лекин бизни энг кўп қийнайдиган муаммо бу ёшларнинг ишсизлиги. Жуда кўп ёшларни қийнайдиган масала бу.

ННТлар сони кўпайиши белгиланди. Улар битта бўлмайди. Ҳар бир ҳудуд ва ҳар бир туманни ичига кириб, ўша ҳудудлар ихтисослашуvidан келиб чиқиб ишланади.

Кўплаб ривожланган давлатларда ҳам ёшларга оид давлат сиёсатини юритувчи алоҳида орган бор»[13].

Хориж тажрибасига эътибор қилинса, Туркияда Ёшлар ва спорт вазирлиги, Сингапурда Маҳалла ва ёшлар вазирлиги, Озарбойжонда спорт ва ёшлар вазирлиги, Россияда Федерал ёшлар агентлиги ва Бирлашган Араб амирликларида ҳам алоҳида ёшлар вазирлиги бор. Худди шундай 58 фоиз аҳолисини ёшлар ташкил этувчи давлат учун бу орган жуда муҳим. Бу энг биринчи навбатда уларни манфаатини ҳимоя қилиш учун ҳам зарур.

Бунда ишсизлик, шароити оғир туманларда яшайдиган ёшлар учун имкониятлар яратиш, имконияти чекланган ёшларга турли ёрдамлар кўрсатиш ёки алоҳида назоратдаги ёшлар билан ишлаш масалаларига эътибор қаратилади.

2023 йил 7 апрель куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг „Маъмурий ислохотлар доирасида ёшлар сиёсати ва спорт соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида“ги қарори қабул қилинди.

Мазкур қарор асосида ёшлар сиёсатини юритадиган алоҳида кучли ижроия давлат тузилмаси Ўзбекистон Республикаси ёшлар сиёсати ва спорт вазирлиги фаолиятини бошлади.

Айни пайтда ёшлар сиёсати бўйича йиллар мобайнида йиғилиб қолган камчилик ва муаммоларни босқичма-босқич ечиш ҳамда ёшларни билимли ва салоҳиятли қилиб таълим-тарбия бериш, ўзлари истаган касбни эгалаш ва меҳнат фаолиятини юритиш, уй-жойли бўлиш билан боғлиқ барча ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашнинг зарур ҳуқуқий асоси яратилди. 2023 йил 30 апрелда умумхалқ референдуми орқали қабул қилинган Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республика Конституциясида ҳам бунинг мустаҳкам конституциявий ҳимоясига пойдевор қўйилди.

Мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсатини замонга мос тарзда янада ривожлантириш ва йиғилиб қолган камчилик ҳамда муаммоларни бартараф этиш, навбатдаги стратегик мақсад ва вазифаларни ишлаб чиқиш юзасидан илгари сурилган таклифлар:

1. Салоҳиятли, юксак билимли ёшларни жамиятда муносиб ўз ўрнини топишга ёрдам берадиган ва уларни қўллаб-қувватлайдиган аниқ мақсадли қулай платформани яратиш;

3. Илм-фан, таълим ва технологияларга интилишни рағбатлантирадиган ва фахр уйғотадиган миллий ғоя ва ягона шиорни ишлаб чиқиш;

4. Ёшлар бандлигини таъминлашнинг мукамал, амалий характерга эга бўлган ягона тизимини мавжуд камчилик ва муаммоларнинг илмий ечимидан келиб чиқиб шакллантириш;

5. Хорижда қийин шароитларда, оғир меҳнат фаолиятини юритаётган ёшларни юртимизга қайтариш чораларини кўриш;

6. Ёшларни маънавий хатар ва таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг алоҳида ягона стратегиясини яратиш ;

7. Ёшлар тафаккурини шаклланишига таъсир қилаётган ахборотлар оқимини мукамал мониторингини юритиш ва ОАВлари фаолиятини қайта кўриб чиқиш;

8. Инсон капиталини ривожлантириш бўйича алоҳида давлат стратегиясини ишлаб чиқиш;

9. Ёшлар сиёсати билан шуғулланувчи ақл марказлари фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш ва аниқ мақсадларни белгилаб олиш;

10. Ёшлар сиёсатининг мониторингини жорий этиш ва зарур таклиф ва тавсияларни тайёрлаш;

11. Ўтказилаётган тадбирлар сони эмас, самарадорлиги таҳлилини юритиш;

12. Дунё миқёсида кечаётган жараёнлар ўзгаришидан келиб чиқиб ёшлар сиёсатида яқин, ўрта ва узоқ муддатли давлат стратегиясини белгилаб олиш чораларини кўриш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://lex.uz>. 1991 йил 20 ноябрь, 429-ХII-сон қонун
2. <https://lex.uz>. 17.04.1996 й. N ПФ-1425
3. <https://lex.uz>
4. LexUZ. 29.08.1997 й. 463-I-сон
5. LexUZ. 29.08.1997 й. 464-I-сон
6. И.Каримов. Баркамол авлод орзуси Т., 2000.
7. LexUZ. Тошкент ш., 2001 йил 30 май, 240-сон
8. LexUZ. Тошкент ш., 2006 йил 10 октябрь, ПҚ-486-сон
9. Ш.Мирзиёев “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз”. Тошкент, 2017
10. Ш.Мирзиёев “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз”. Тошкент, 2017
11. <https://lex.uz>. «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Қонун, 14.09.2016, 406-сон
12. <https://lex.uz>. 05.07.2017 й. ПФ-5106-сон
13. <https://m.kun.uz/news/2020/07/19/hukumat-yoshlar-bilan-ishlashda-nega-davlat-tashkiloti-tizimini-tanladi-alisher-sadullayev-bilan-suhbat-1-qism>

ШАНХАЙ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИ ДОИРАСИДА ТАЪЛИМ ВА МАДАНИЯТ СОҲАСИДАГИ МУЛОҚОТЛАР ТАРИХИДАН

Л.Қ.Эрйигитова, PhD, Термиз Муҳандислик – технологияси институти, Термиз

Аннотация. Бугун бутун дунё миқёсида ҳамкорлик ва алоқалар давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг яхшиланишига ҳамда шу мамлакатларнинг турли соҳадаги равнақига ҳисса қўшишига хизмат қилмоқда. Хусусан, яқиндагина мамлакатимизда ўтказилган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг Самарқанд саммитида ҳам мамлакатимиз истиқболига тааллуқли муҳим ҳужжатлар имзоланди. Жумладан ҳамкорлик доирасида таълим соҳасидаги алоқаларнинг яқин ўтмиши ва бугуни, келажаги ҳақида ушбу мақолада сўз боради.

Калит сўзлар: меморандум, ҳамкорликнинг янги уфқлари, нуфузли сиёсий тузилма, Шанхай форуми, ташкилот хартияси, ҳамкорлик геоҳудуди, конструктив мулоқот йўли.

Аннотация. Сегодня мировое сотрудничество и отношения служат улучшению отношений между странами и содействию развитию этих стран в различных сферах. В частности, на Самаркандском саммите Шанхайской организации сотрудничества были подписаны важные документы, касающиеся перспектив нашей страны, который недавно прошел в нашей стране. В частности, в данной статье говорится о недавнем прошлом, настоящем и будущем образовательных отношений в рамках сотрудничества.

Ключевые слова: меморандум, новые горизонты сотрудничества, авторитетная политическая структура, Шанхайский форум, устав организации, георегион сотрудничества, путь конструктивного диалога.

Abstract. Today, worldwide cooperation and relations serve to improve relations between countries and to contribute to the development of these countries in various fields. In particular, important documents related to the prospects of our country were signed at the Samarkand summit of the Shanghai Cooperation Organization, which was recently held in our country. In particular, this article talks about the recent past, present, and future of educational relations within the framework of cooperation.

Key words: memorandum, new horizons of cooperation, authoritative political structure, Shanghai Forum, charter of organization, geo-region of cooperation, way of constructive dialogue.

Бугун дунёдаги нуфузли сиёсий тузилмага айланган Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг навбатдаги йиғини мамлакатимизда ўтказилгани дунё ҳамжамияти томонидан юксак халқаро йиғин сифатида эътироф этилаётганлиги ҳар бир юртдошимиз қалбида фахр туйғуларини беради. Шанхай Ҳамкорлик ташкилоти дастлаб форум сифатида ташкил топган бўлса кейинроқ, айнан Ўзбекистон Республикаси таклифи билан 2001 йилдан Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига айлантирилди. Бугунги кунда эса дунёдаги энг нуфузли халқаро ташкилотлардан бири сифатида фаолият олиб бормоқда.

Бугун унинг таркибида 8 та доимий аъзо давлатлар, 4 та кузатувчи ҳамда 9 та мулоқот учун ҳамкорлик давлатлар кирган. Бугунги кунда мазкур халқаро ташкилот Евроосиё материгининг бешдан уч қисмини эгаллаган бўлиб, 3,2 миллиард аҳолиси билан дунё аҳолисининг қарийб ярмини қамраб олган. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг яқиндагина ўтказилган Самарқанд саммитида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “Самарқанд саммити: ўзаро боғлиқликдаги дунёда мулоқот ва ҳамкорлик” номли мавзуда маъруза қилди. Юртбошимиз бугунги глобаллашиб бораётган дунёда мулоқот ва ҳамкорликнинг аҳамияти ҳақида асосли фактлар билан унинг аҳамиятини кўрсатиб берди. Жумладан, “...бугун биз яшаётган жараёнлар ўзаро чамбарчас боғланган дунёда хавфли муаммолар гирдобидан чиқишнинг яккаю ягона йўли – конструктив мулоқот ва ҳар бир тарафнинг манфаатларини ҳисобга олиш ва ҳурмат қилишга асосланган кўп томонлама ҳамкорликдир”, деб таъкидлайди [1]. Дарҳақиқат, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти бугун нафақат минтақавий хавфсизликни ўрнатишда, балки, транспорт, “яшил ҳудуд”, инновациялар, рақамли иқтисодиёт, саноат корпорацияси соҳаларида қўшма лойиҳаларни

илгари суришда катта роль ўйнади. Кейинги йилларда Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар ичида ҳамкорлик анча кенгайди ва сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилиб бормоқда. Мазкур жараёнда Ўзбекистоннинг сўнгги беш йил ичида ушбу нуфузли халқаро ташкилотга нисбатан муносабати конструктив жиҳатдан ўзгарди. Бундай ўзгаришларни куйидагиларда кўриш мумкин:

- 2017 йилга қадар бўлган вақт ичида Ўзбекистон Республикаси вакиллари Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ҳамкорлигида айрим қўшма ҳарбий ва аксилтеррор машғулотларида, маданий - маърифий дастурларида тўлиқ қатнашмаган эди;

- Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг бошқа кўп томонлама дипломатик платформаларда ҳам ўз ифодасини топиш прагматизми Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотида иштирок этишга ҳам тегишли [2].

Давлатимиз томонидан илгари сурилган ташаббус ва таклифлар миллий манфаатлар ва мамлакатимизни барқарор ривожлантиришга қаратилган асосий вазифаларга тўла мос келади. Шу боис ушбу ташаббуслар ташкилотнинг барча аъзолари томонидан кенг қўллаб – қувватланмоқда.

2017-2021 йиллар ичида юртбошимиз томонидан Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасида амалга оширишга йўналтирилган турли соҳаларга тааллуқли 50 га яқин муҳим ва долзарб ташаббуслар илгари сурилган. Яқиндагина Самарқанд шаҳрида ўтказилган саммитда мазкур фаолият сарҳисоб қилинди. Бугун конструктив мулоқот, кўп томонлама ҳамкорлик биз яшаётган жараёнлар ўзаро чамбарчас боғланган дунёда хавфли муаммолар гирдобидан чиқишнинг яккаю ягона йўлидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти саммитдаги нутқида бугун мамлакатлар ўртасидаги ўзаро ишонч глобал даражадаги чуқур таназзулга юз тутиши халқаро ҳамкорликнинг универсал принципи ва нормаларга асосланган, неча минг йилликлардан бери томонлар тарафидан амал қилиб келинган тизим ишдан чиқиб бораётганлигини таъкидлайди [3]. Ҳозирда “блокларга мансублик” стереотипларининг қайта вужудга келиш хавфи туғилаётганлиги ҳақида ўзининг асосли фикрларини баён этди. Қолаверса, ҳеч кимга сир эмас, бугун айрим мамлакатларда Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига нисбатан НАТО ни тийиб турувчи куч сифатида қараш ҳам йўқ эмас. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг таъсис этилган пайтдаги – 2001 йилда қабул қилинган хартиясида мазкур ташкилотнинг ҳеч қандай ҳарбий тузилмаларга кирмаслиги, блоклардан ҳолилиги унинг моддаларида ўз аксини топган. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар сонининг ошиб бориши ҳам мазкур ташкилот мақсад ва вазифаларининг фақат бунёдкорлик ва хавфсизликни таъминлаш, давлат ҳаётининг турли соҳаларида тенг асосдаги ҳамкорлик ва мулоқотга асосланганлигидандир. Мазкур доирадаги мулоқот доираси сифат жиҳатидан яхшиланиб, йилдан йилга ошиб бормоқда. Бугун Шанхай Ҳамкорлиги Ташкилоти аъзоси бўлган давлатлар жаҳонда ишлаб чиқиладиган ялпи маҳсулотнинг 20% ни ишлаб чиқариш билан бирга, Евроосиё ҳудудининг 60% ни қамраб олган. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасидаги мулоқот ва алоқалар ичида илм – фан ва таълим соҳасидаги ҳамкорликнинг алоҳида ўрни бор. Бундан ташқари Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасидаги давлатлар инсоният тараққиёти тамаддунининг илк давриданок ягона маконда барча соҳаларда Буюк ипак йўли орқали мулоқот ва ҳамкорликда бўлганлиги барчага маълум [4]. Бир - бирига яқин макондаги мулоқот ва ҳамкорлик азалдан савдо – сотиқ борасида бошланиб, кейинчалик бу ҳамкорлик илм – фан соҳасини ҳам қамраб олди. Ҳиндистон, Эрон, Хитой, Покистон, Россия, Марказий Осиё давлатлари мисолида фикримизга далил сифатида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Зардуштийлик ғояларининг тарқалишидан бошлаб, исломнинг илмий асосланган диний ғоя сифатида Жанубий-Шарқий ва Марказий Осиё ҳудудида ёйилишигача, марказлашган давлатлар ташкил топган даврлардан илк уйғонишга асос бўлган бундай ҳамкорлик ва мулоқот, омухталашув шу минтақадаги маданиятларнинг раванқига хизмат қилган. Хитойдан конфуцийчилик ғояларини, тибет табобати, ҳиндларнинг математика соҳасидаги кашфиётлари, Ўрта Осиё алломаларининг астрономия, ҳандаса илми, риёзиёт каби диний ва дунёвий билимларнинг тарқалиши, кўплаб олиму сайёҳларнинг айнан шу ҳудудлар доирасида олиб борган ўрганишлари ўз давридаёқ машҳур ва маълум эди. Марко Поло,

Афанасий Никитин эсдаликлари ҳақида олиб борилган тадқиқотлар фикримизга далил бўла олади. Бу маконда тарқоқлик ва ўзаро душманлик кайфияти ҳукм сурган XVI – XVII асрлардаги сиёсий вазиятдан бугун ушбу минтақада яшаб келаётган халқлар ўзларига зарур хулосалар чиқарганлар. Ўтган ўша вазият сабаб мазкур минтақа дунё тараққиётидан ортда қолиб, буюк давлатларга қарам бўлиб қолганлиги энг аччиқ ва оқибати таназзулга хизмат қилган сабоқ эканлигини ушбу минтақа мамлакатлари яхши англаб етганлар [2]. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатларнинг мулоқот доирасида таълим вазирлари ҳар икки йилда бир марта учрашув ўтказадилар. Мазкур соҳадаги мулоқот илк бор 2006 йилнинг 18 октябрида Пекинда ўтказилган. Унда ШХТ аъзо давлатларининг ҳар бирида эксперт гуруҳлари тузиш ҳамда таълим соҳасида ҳамкорлик ҳақидаги вазифалар кўриб чиқилди. Таълим ва илм – фан борасидаги ҳамкорлик йўналишидаги ШХТ аъзо давлатларнинг таълим вазирларининг иккинчи бор йиғини 2008 йил 23 октябрда Остонада ўтказилди. Унда томонлар ШХТ университетини тузиш ҳақида – касбий йўналишларда гуруҳлар тузишга келишишди. Йиғин якунида махсус баённома қабул қилинди. Аммо Ўзбекистон бу йиғинда иштирок этмаган. ШХТ нинг таълим соҳасидаги учинчи йиғини 2010 йил 23-24 сентябрда Новосибирскда ўтказилди. Мазкур йиғинда таълим борасидаги ҳамкорлик доирасидаги 2011 – 2012 йиллардаги ҳамкорлик дастури қабул қилинди. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар таълим вазирларининг “Олий ва профессионал таълим сифатини яхшилаш ва назорат қилиш бўйича баённома қабул қилинди. Тўртинчи йиғин 2012 йил 11 октябрда Қирғизистонда – Бишкекда ўтказилди. Унда ҳам ҳар галдагидек мулоқот ва ҳамкорликнинг 2013-2014 йилги дастури ва функционал фаолият кўрсатувчи университетлар ва уларнинг сертификати қай тартибда бўлиши ҳақидаги масалалар муҳокама қилинди. 2014 йил 8 октябрда Россиянинг Барноул шаҳрида бешинчи йиғин ўтказилди. Бу галги йиғинда илмий-маърифий ҳамкорликнинг янги даврини ўз ичига олувчи шартномалар имзоланиши билан бирга, ҳамкорлик доирасида илмий симпозиум ва конференциялар ўтказиш масалалари муҳокама қилинди. 2015 - 2016 йиллардаги ҳамкорлик дастури тасдиқланди. Таълим соҳасида ШХТ фаолияти кўриб чиқилди. ШХТ га аъзо давлатлар таълим вазирларининг ҳар икки йилда ўтказиладиган олтинчи йиғини 2016 йил 20 октябрда Душанбеда ўтказилди. Унда ШХТ нинг бош секретари ўринбосари Ван Кайвён иштирок этди. Аввалроқ 24 июнда Тошкентда “Буюк ипак йўли” бўйича ШХТ га аъзо давлат раҳбарларининг конференцияси ўтказилган эди. Душанбе йиғинида университетларнинг ҳамкорлик дастури талаба ва профессор ўқитувчилар алмашинуви борасида битимлар имзоланди. Еттинчи йиғин 2018 йил 17 октябрда Астанада бўлиб ўтди. Мазкур йиғинда ҳам 2019-2020 йиллардаги ҳамкорлик дастури тасдиқланиб, вазифалар белгиланди. Саккизинчи йиғин Россияда ўтказилиши лозим эди. Аммо пандемия сабабли ўтказилмаган. Самарқанд саммитида жами 44 та ҳужжатлар имзоланган бўлса, улар ичида таълим ва илм-фан йўналишидаги ҳамкорликка доир ҳужжатлар ҳам бор бўлиб, Шанхай ҳамкорлиги доирасида мамлакатлар ўртасида илмий алоқаларни кенгайтириш, олий таълим соҳасидаги ҳамкорликни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, талаба ёшларга сифатли таълим беришда кадрлар тайёрлашнинг замонавий усуллари бўйича тажриба алмашилиш масалалари ўрин эгаллаган. Мазкур режалар Самарқанд саммитида Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар имзоланган мулоқот, яхши қўшничилик, дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома қондаларида ҳам кўрсатиб ўтилган. Бу режа ва вазифаларни амалга ошириш учун эса 2023 – 2027 йиллар учун комплекс ҳаракатлар дастури ишлаб чиқишга келишилди. Шунингдек, саммитда ШХТ котибияти ва таълим, фан, маданият масалалари бўйича ҳам БМТ ва Шанхай ҳамкорлиги доирасида ўзаро алмашинув меморандуми имзоланди. Умуман, Самарқанд саммити кўп жиҳатлари билан тарихий аҳамиятга эга бўлди. Бу аввало, давлат раҳбарлари Кенгашининг пандемия бошланганидан буён ўтган уч йил ичида илк бор аъзо мамлакатлар сони ошгани билан боғлиқ бўлди. Яна шу ҳолат аҳамиятлики, 2017 йилга қадар Ўзбекистон ШХТ аъзо давлатларнинг таълим йўналишидаги йиғинларида деярли иштирок этмас эди. Янгиланаётган бугунги ислохотларда жамият ҳаётининг барча жабҳаларидаги ўзгаришлар аввало мамлакатдаги таълим соҳасига тегишли бўлганлиги учун

хам бугун мазкур борадаги ҳамкорлик ва мулоқот юртимиз истиқболи учун керак. Шу боисдан ҳам ҳамкорликнинг янги уфқлари белгиланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Самарқанд саммити: ўзаро боғлиқликдаги дунёда мулоқот ва ҳамкорлик 16 сентябрь “Янги Ўзбекистон” газетасининг 2022 йил 16 сентябрдаги 713 сони. – Б.1.
2. Мирзиёев Ш.М. Қозоғистон яқин қўшнимиз, ишончли ҳамкоримиз ва яқин шеригимиз. 2019 йил 21 январь учрашувидаги нутқи.
3. Мирзиёев Ш.М. “Бир макон – бир йўл” Иккинчи халқаро форумдаги нутқи. ХХР, Пекин, 2019 йил 27 апрель.
4. Мирзиёев Ш.М. “Кенг минтақавий ҳамкорлик учун ноёб имкониятлар” ШХТ давлат раҳбарлари кенгаши мажлисида сўзлаган нутқи. 2019 йил, 14 июнь.

УЎК 94(575.1)(=512.145)

ТУРКИСТОН ТАРИХИ ТАРИХИЙ МАНБАЛАРДА

Н.Н.Юлдашева, докторант, Чирчиқ давлат педагогика университети, Чирчиқ

Аннотация. Ушбу мақолада XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда тарихий ўлкашунослик фани ривожига ҳисса қўшган икки ўзбек тарихшуносларининг илмий асарлари қисқача тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: мангитлар сулоласи, илм-фан, тадқиқот, илмий изланиш, ҳолислик, қўлёзма асарлар, маданият, маънавий мерос, манба, тарихшунослик, ўлкашунослик, кутубхона.

Аннотация. В данной статье кратко изложены научные труды двух узбекских историков, внесших вклад в развитие науки исторического краеведения в Туркестане в конце XIX - начале XX вв.

Ключевые слова: династия мангытов, наука, научное исследование, объективность, рукописи, культура, духовное наследие, источник, историография, краеведение, библиотека.

Abstract. In this article, the scientific works of two Uzbek historians who contributed to the development of the science of historical local studies in Turkestan at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century are briefly studied.

Key words: Mangits dynasty, science, research, scientific research, objectivity, manuscripts, culture, spiritual heritage, source, historiography, local history, library.

Мустақиллик йилларида халқимизнинг маънавий-маданий меросини тиклаш ва ўрганиш энг муҳим вазифалардан бири бўлди. Ўтган давр мобайнида Ўзбекистон тарихига оид қатор бирламчи манбаларни ўрганиш ва илмий фойдаланишга жорий этиш борасида катта ишлар қилинди. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдулла номи” (1999, 2001), Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи” (1994), Шарафаддин Роқимийнинг “Тарихи том” (1997), Камёбнинг “Таворих ул-ҳавонин” (2002) ва бошқа кўплаб асарлар ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этирилди.

Хусусан, XX асрда Бухоро амирлигининг кейинги давр (1860-1920) тарихига оид бир қанча тарихий манбалар ўрганилиб, илмий муомалага киритилиши тарих фанининг ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди. Шундай ютуқларга қарамай, Бухоро амирлиги тарихининг айрим муаммолари ўрганилмай қолмоқда.

XIX аср иккинчи ярмида Туркистоннинг Чор Россияси томонидан босиб олинishi натижасида ўлкада ғоят мураккаб ижтимоий-сиёсий вазият вужудга келганига қарамай, тарихшунослик фанида маълум ютуқларга эришилди. Бундан олдинги даврларда тарихчилар ҳукмдорлар тазйиқи остида хонларнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳада олиб борган ислохотларини бўрттириб ёзишга мажбур эдилар. Оддий халқ тарихини, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳолини, истибдодга қарши халқ норозиликлари ҳақида ёзишга “сарой тарихчилари” журъат қила олмасдилар.

Аммо улар орасида шундай тарихчилар ҳам бор эдики, улар сарой мулозими бўла туриб, тарихни ҳолис ёзишга журъат қилганлар. Ушбу ишимизда тарих саҳифаларида чуқур из қолдирган ана шундай фидойи олимларнинг илмий-тарихий асарлари хусусида сўз юритамиз.

XIX асрнинг иккинчи ярми — XX асрнинг биринчи чорагида яшаб, ижод қилган тарихчилардан Мирза Салимбекнинг илмий-тарихий, ўлкашунослик фаолияти диққатга сазовордир. 1880—1883 йилларда Бухоро амири Музаффар хузурида хизмат қилган тарихнавис 1884—1885 йилларда Бухоро амирлигининг Туркистон генерал-губернатори хузурида вакил бўлиб туради. Чор қўшинлари Бухорони эгаллаганидан сўнг ҳибсга олиниб, бир йилдан кейин озодликка чиқади. Бухоро Халқ Совет Республикаси қошида маъмур бўлиб ишлайди, тарихий тадбирларда қатнашади, тарихий китоблар, қўлёзмаларга бой кутубхонага раҳбарлик қилади. Умрининг сўнгги йилларида Бухоро ХСР вақф ишлари бўйича бўлим бошлиғининг ўринбосари лавозимида ишлайди.

Узоқ йиллар давлат хизматида бўлган Мирза Салимбек тарих ва адабиёт соҳасида ҳам кизиқарли рисоалар яратди. Унинг «Тарихи Салимий», «Кашкули Салимий» («Салимийнинг кашкули»), «Жомеъ ул-гулзор» («Гулзорлар мажмуи»), «Қаъб ал-ахбор ҳикоялари», «Ҳикоят Абдулла ибн ал Муборак» [1], каби асарлари ўша давр халқ ҳаёти ҳақида муайян тасаввур беришга қаратилиши жиҳатидан алоҳида эътиборга лойиқ.

Жумладан, тарихнависнинг «Тарихи Салимий» асарида Бухоро амирлигининг сўнгги уч манғит ҳукмдорлари: Музаффар (1860-1885), Абдулахад (1885-1910) ва Олимхон (1885-1910) давридаги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий муҳит ҳақида қимматли маълумотлар келтирилган. Муаллиф амир Олимхон ҳукмронлик даврига бағишланган асарнинг асосий қисмида ўзи тасвирлаган аксарият воқеаларнинг бевосита иштирокчиси бўлгани боис, кўрган-кечирганларини худди амирнинг кундалигига ўхшатиб ёзган [2].

Мирза Салимбек ўзи қаламга олган воқеа-ҳодисалар тафсилотига ўзига хос тарзда баҳо бериш орқали фаол муносабат билдиради. Бевосита ўзи иштирокчиси бўлган ўша давр амирлик муҳитига доир тарихий маълумотларни ошкор этишни ножоиз деб ўйлагани учун бўлса керак, хотираларини кенг китобхонлар доираси учун эмас, балки фақат ўзи учун тузган, деган таассурот қолдиради [3]. Амир Музаффар қўл остида оддий мирзоликдан тортиб, амир Олимхон даврида девонбеги даражасидаги закотчи мартабасигача бўлган хизмат фаолияти давомидаги тарихий воқеликнинг бор бўйича холис ёритилиши муаллифнинг жиддий ютуғидир [4].

Тарихчи олим С.Саидқулов ўзининг “Ўрта Осиё халқлари тарихшунослигидан лавҳалар” номли ўқув қўлланмасида Мирза Салимбекка шундай таъриф беради: “У сўнгги Бухоро амирлари даврида юқори мансабларни эгаллаган ва шу боис Бухоро амирлари шахсини улуғлашга интиланган. Муаллиф асосан, хонлик сиёсий ҳаётининг ташқи жиҳатларини ёритиб, халқ ҳаётини кам тасвирлаган. Мирзо Салимбек ўз асарида XIX аср иккинчи ярмидан Россия Бухоро муносабатларига тўхталиб ўтган бўлса-да, уруш давридаги шаҳарлар аҳолиси аҳолини кам ёритган. У Бухоро хонлигига қарашли, руслар босиб олган шаҳарларни санаб ўтиш билан чекланади, Самарканд аҳолисининг 1868 йил апрель-майидаги амирга қарши кўтарилишининг асосий сабабларини очиб бермайди. У руслар Самарқандни асосан эроний беклар сотқинлиги, «дарвозаларни очиб» берганлари сабабли эгаллашди, деб ҳисоблайди” [5]. Ушбу ўқув қўлланмада Бухоро амирлиги хонлик деб ёзилган, лекин тарихдан бизга маълумки, 1756 йилда Муҳаммад Раҳимбий томонидан Бухоро хонлиги эгалланганидан кейин хонлик манғитлар сулоласи бошқарувига ўтади. Манғитлар чингизийлар наслига мансуб эмаслиги учун ўзларини хон деб эмас, амир ва давлатни амирлик деб эълон қилишади [6].

С.Саидқуловдан фарқли ўлароқ, тарихчи олим Н. Норкулов “Тарихи Салимий” асарига бағишланган тадқиқотларида қуйидагича фикр билдиради: “Мирза Салимбекнинг “Тарихи Салимий” асари буюртма асосида ёзилмаган бўлиб, асарда бирон бир амир ёки амалдор шахси мактаб, улуғланмаган. Шунинг учун ҳам асарда тарихий воқеаларни атайлаб сохталаштириш аломатлари сезилмайди. Асарни ўз ҳукмдорига бағишлаган, ўз хизмат вазифаларини мунтазам бажарувчи амалдор ёзган [7]. Шунга қарамай, Мирза Салимбекнинг хотиралари XIX аср охири — XX аср бошларидаги Бухоро амирлиги тарихига оид маълумотлар билан қимматлидир. Бу эса Бухоро амирлигида содир бўлган воқеаларни конкрет тақдим этиш ва баҳолаш имконини беради.

Бухоролик яна бир машхур ўлкашунос тарихчи олим Мирзо Абдулазим Сомий Бўстоний (1839—1908) дир. 1839 йилда Бухородан 40 км шимолда, Кармана йўлида жойлашган Бўстон қишлоғида туғилган. Унинг ўзи “Тухфаи шоҳий” асарида 60 ёшгача “амир саройининг неъматларидан баҳраманд бўлган”лигини ёзади. Сомий бошланғич таълимни уйда олган, сўнгра Бухорода ўқиган. Бухоро амири Музаффарнинг ўғли, тарихчи ва шоир Саид Мир Сиддиқ бўлажак тарихшуноснинг қози Саъдиддин Моҳирдан қўшимча таълим олганлигини, унга Сомий (“олижаноб”, “юксак”) тахаллусини айнан шу устози берганлигини таъкидлайди [8].

Ўрта Осиё тарихнавислигига оид барча асарларда Мирзо Сомий таниқли тарихчи, ёзувчи, шоир ва хаттот сифатида қайд этилган. Турли ҳокимлар ҳузурида котиблик қилиб, кейинчалик мунший (амир котиби) сифатида амир саройига жалб қилинган. Иш фаолиятини Музаффарнинг вориси амир Абдалаҳад даврида ҳам давом эттирган. Мирзо Сомий 1881 йилда Чор Россияси императори Александр III нинг тахтга ўтириши муносабати билан тож кийиш маросимида қатнашиш учун Санкт-Петербургга борган бўлажак амир Абдулаҳад бошчилигидаги Бухоро элчилари таркибида эди [9]. Мирзо Сомий амир Абдулаҳадга ўн йилдан ортиқ хизмат қилган, хизматининг сўнгги йилларида «Тарихи салотини Манғития» («Манғит ҳукмдорлари тарихи») асарини ёзади, асарда ҳукмдорлар манфаатини ҳисобга олмай, Бухоро тарихидаги замонавий воқеаларни ёритади. Шундан сўнг у амир саройидан четлатилиб, умрининг охирини ночорликда кечиради. 1908 йилда вафот этган.

Мирзо Сомий бир неча адабий ва тарихий асарлар ёзиб қолдирган. «Миръот ул-хаёл» («Хаёл кўзгуси»), «Иншо», «Тухфайи шоҳий» («Подшо тухфаси»), «Тарихи салотини Манғития» («Манғит ҳукмдорлари тарихи») шулар жумласидандир. Шулар ичида тарихчилар учун энг муҳими «Тухфаи шоҳий» (1900 - 02) ва «Тарихи салотини Манғития» (1906 - 07) асарларидир.

Бу икки асар битта давр - манғитлар сулоласи тарихига бағишланган бўлса ҳам, биридан кескин фарқ қилади. «Тухфаи шоҳий» асари расмий сиёсат талаблари даражасида ёзилган бўлса, «Тарихи салотини Манғития» асарида Мирзо Сомий Бухоро амирлигининг манғитлар ҳукмронлик қилган даврини танқидий нуқтаи назардан баҳолайди. У ўзи гувоҳ бўлган ва эшитган ҳодисаларга таяниб, амирлик идора услубидаги иллатлар, Россия билан Бухоро қўшинлари ўртасидаги жанглар, амир қўшин бошлиқларининг лаёқатсизлиги ва масъулиятсизлиги оқибатида мамлакатнинг катта қисми босқинчилар томонидан босиб олинганлиги ва валиаҳд Абдулмалик (Катта Тўра) нинг баъзи муваффақиятли жанглари тасвирлайди [10].

Бизнингча, Сомий бошқа замондошларига қараганда, бу давр воқеаларини аниқ фактлар асосида тасвирлаган. У жамиятдаги турли сиёсий гуруҳларнинг фаолияти натижаларини баён қилади. Жумладан, 1868 йил апрелда Самарқанд беги Шерали Инокнинг зулмига қарши халқ кузғолонини муфассал ёритган.

Бироқ “Мирзо Сомийнинг асарлари, - деб ёзади тарихчи олима Л.Епифанова, - камчиликлардан ҳоли эмас. У «Чор қўшинлари томонидан Жиззах олингач, 15 кун ўтиб, қўшинлар Илонўти орқали Самарқандга йўл олгани» ни ёзади. Сомий бу ерда ноҳақ, бу воқеалар ўртасидаги фарқ 15 кун эмас, бир неча ойдир. Чунки Жиззах 1866 йилнинг октябрида, Самарқанд 1867 йилнинг майида эгалланган» [11].

Чор Россиясининг Самарқандни эгаллаши санасида Мирзо Сомий каби, Л.Епифанова ҳам ноаниқликка йўл қўйган. Бундай фикр барча адабий ва архив материалларига зид келади. Бизга маълумки, Жиззах 1866 йилнинг 18 октябрида, Самарқанд эса 1868 йилнинг 1 майида эгалланган. Айнан шундай кичик камчиликларга қарамай, Мирзо Сомийнинг «Тарихи салотини Манғития» асари Чор Россияси истибдоди тарихини ўрганишда муҳим манбалардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтсак, XIX аср охири XX аср бошларида Туркистонда маънавий маданият мураккаб шароитларда тараққий этган бўлса-да, юртимизда кўплаб олимлар етишиб чиқди, улар қолдирган бой маънавий мерос ҳозирги кунда ҳам ўз қийматини йўқотгани йўқ. Зеро, юқорида номи келтирилган икки олим Туркистонда илм-фан ривожининг ажралмас бўлаги

сифатида манбаларда ўз номларини қолдирганлар ва улар қолдирган бой маънавий мерос ватанамиз тарихи ҳақидаги муҳим ва ноёб манбалардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саидкулов С. “Ўрта Осиё халқлари тарихшунослигидан лавҳалар”. I қисм. – Т., 1993. 132-б.
2. Епифанова А. М. Рукописные источники по истории Средней Азии периода присоединения ее к России (Бухара). -Т., 1965, - с 44-51.
3. Бобобеков Ҳ., Раҳимов Ж., Содиков Ҳ. Ўзбекистон тарихи. 8-синф учун дарслик. – Т.: 1994. 127-б.
4. Епифанова А.Л. Рукописные источники по истории Средней Азии периода присоединения ее к России (Бухара). -Т., 1965, - с 44-51.
5. Саидкулов С. “Ўрта Осиё халқлари тарихшунослигидан лавҳалар”. I қисм. – Т., 1993. 132-б.
6. Жўраев У., Усмонов Қ., Жўраева Г., Норкулов Н. Ўзбекистон тарихи. 8-синф учун дарслик. – Т.: 2019. 51-б.
7. Норкулов Н. К. «Тарихи Салими» - ценный источник по истории Бухарского эмирата (1860-1920). Автореф. Дисс...канд. ист. наук. Ташкент. 1968.
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Абдалазам_Сами
9. Ўша манба
10. QOMUS.INFO > М ҳарфи > Мирзо Абдулазим Сомий Бўстоний.
11. Епифанова Л. Предисловие к книге Мирзы Сами. «История мангитских государей». М., 1962, с.-146.

UDC 37.02

WAYS TO IMPROVE THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS THROUGH THE DEVELOPMENT OF SPORTS THEORY*B.A.Abbasov, senior lecturer, Tashkent Institute of Finance, Tashkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport nazariyasini rivojlantirish orqali jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sport nazariyasi, jismoniy tarbiya, sport, ta'lim – tarbiya, metodologiya, pedagoik qobiliyat, pedagogik mahorat.

Аннотация. В данной статье освещаются пути совершенствования учебно-воспитательного процесса в области физического воспитания и спорта посредством развития теории спорта.

Ключевые слова: теория спорта, физкультура, спорт, воспитание, методика, педагогические способности, педагогическое мастерство.

Abstract. This article highlights ways to improve the educational process in the field of physical education and sports through the development of sports theory.

Keywords: sports theory, physical education, sports, education, methodology, pedagogical skills, pedagogical skills.

In the field of physical culture currently does not perform one of the main functions – the formation of the basics of physical culture knowledge, teaching ways of their creative application in the development and maintenance of a high level of performance, optimizing the state of one's body, strengthening health in the process of independent physical exercises throughout individual life. The state of health of children and adolescents, which determines the main trends in the health of the population of the country, is the most important indicator of the achievements of society in socio-economic, scientific and cultural aspects. A steady trend towards the deterioration of the health of students, including primary classes, continues to the present. Therefore, the problem of preserving and strengthening the health of the younger generation remains one of the most urgent. The state of health of children and adolescents, which determines the main trends in the health of the population of the country, is the most important indicator of the achievements of society in socio-economic, scientific and cultural aspects. A steady trend towards the deterioration of the health of students, including primary classes, continues to the present. Therefore, the problem of preserving and strengthening the health of the younger generation remains one of the most urgent. Health, as a scientific problem, covers a complex of biomedical, psychological, physical fitness and social sciences. Human health depends not only on the development of medicine and healthcare, but also on the totality of personal capabilities and socio-economic conditions. Therefore, improving the effectiveness of physical education of students is considered as a key problem of the development of physical culture and the most important task of modern society.

Nowadays, the question of choosing the right priorities for the organization of the educational process is very important. Which should fully contribute to the training of motor actions, the education of physical qualities, as well as the acquisition of knowledge of the basics of the theory of physical culture.

General secondary education in the field of physical culture currently does not perform one of the main functions – the formation of the basics of physical culture knowledge, teaching ways of their creative application in the development and maintenance of a high level of performance, optimizing the state of one's body, strengthening health in the process of independent physical exercises throughout individual life. With the correct organization of the educational process, the tasks of health, educational, developmental orientation are always solved, which is a consequence of an effective, methodically competent organization of the educational process. By providing information about the effect of physical exercises on the body in theoretical classes or correctly dosing the load

when mastering movements and developing physical qualities – in practical ones, we solve health-improving tasks and have a positive educational impact.

Currently, the most urgent, urgent and challenging task of scientists and specialists of physical culture is to develop and substantiate the structure and content of general physical education based on a balanced impact on both the motor and intellectual components of physical culture of students' personalities.

The strengthening of the general educational orientation of physical education at education system should be aimed at establishing the necessary level of correlation between the intellectual and motor components of education in the field of physical culture, which is currently absent. The acquisition of physical culture knowledge, the formation of the intellectual component of physical culture is a powerful tool that promotes the outgrowth of compulsory educational activities in the process of physical culture self-education, the creation of conditions for successful self-determination, socialization of the individual in society.

The structure of the content of general education in the field of physical culture involves the allocation of at least two blocks: educational, which is the basic basis of the intellectual component of physical culture, and motor improvement, which is the basis of its motor component.

When carrying out physical education, it is necessary to systematically check, evaluate and take into account the state of health of those involved, the level of their physical development, the results of sports activities, diligence, behavior. The subject of verification and evaluation of academic performance in physical culture is the knowledge, skills and abilities of students obtained in classroom classes.

Thus, the modernization of the content of the educational process in physical culture at education system involves its reorientation from the simple reproduction of a certain number of samples of motor actions (motor "training") to the formation of the necessary level of education in this area. The restructuring of the content of the educational process in physical culture presupposes its intensification, which should consist in education system not in the use of extensive technologies based on increasing the volume and intensity of loads, but in increasing the purposefulness of the educational process, the genuine implementation of its educational orientation and on this basis – strengthening motivation for classes, the development of skills of educational work and self-improvement.

Sports sections are created for students who want to regularly engage in a particular sport. Along with the sports council, the main role in organizing the work of the sections belongs to the physical education teacher. When creating sports sections, first of all, the conditions are taken into account to ensure their successful work, the availability of an appropriate base and those persons who can conduct classes. The main direction in carrying out any physical culture, sports and other events should be the lively, interested participation, first of all, of the students themselves. At the same time, this work should not be spontaneous, uncontrolled. It should be systematically directed by the administration, physical education teachers, and the entire teaching staff of the education system.

Practice shows that achieving genuine mass physical education and sports is unthinkable without creating, regular education, strengthening and improving the educational and sports base. It is necessary to create modern sports complexes in every education system. Having a good sports base, teachers can conduct a creative search for reserves for improving the quality of the educational process, introducing all children to physical education and sports.

Physical education teachers see their main task not in the preparation of single champions, but in the physical development of all their pupils. Therefore, the center of physical culture and mass work has been moved to the classroom. The skillful use of a sports complex, a sports hall, the use of modern teaching and training methods bring positive results. Every second student is engaged in sports sections, There are almost no children at education system who are assigned to a special medical group for health reasons. Students do not stop playing sports even when they become adults.

Physical education of the younger generation is an organic part of the system of upbringing and education of children and serves the purposes of comprehensive development of personality and spiritual forces of students, their preparation for life, work and protection of the Motherland.

Teachers of physical culture should, first of all, direct efforts to develop students' independence, in every possible way to achieve the active work of the council of the physical culture collective on the mass involvement of all children in various physical culture and recreation activities and sports.

For the successful work of the physical culture team, it is important that it is headed by a council consisting of the most active students, good athletes representing various groups of classes, which will ensure the necessary continuity, accumulation of experience, gradual mastery of organizational skills and abilities.

The impact of the children's collective on the personality of the student in this direction will be an effective means of educational work. Numerous studies have proved that the traditional lesson of physical education in terms of content, volume and intensity of loads does not fully meet the needs of the growing.

Our study of the needs of educational institutions in the organization of recreational work revealed the following problems:

- Firstly, the identified deviations in the state of children's health are often only stated, not finding their logical conclusion in the form of methodological, organizational and other recommendations.

- Secondly, at present, from our point of view, unreasonably little attention is paid to the development of physical culture programs with a correctional and wellness orientation. The available author's developments are focused on individual sports.

- Thirdly, educational institutions are not responsible for the health of their students. As a result, there was a contradiction between the need for a correctional and health-improving orientation of the organization of physical education in education system and the lack of developed theoretical and methodological support for solving these issues.

REFERENCES:

1. Abbasov B. A., Mavlyanov F. A. Issues of improvement of the form of physical education in health promotion //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 10. – С. 659-661.
2. Abbasov B. A., Mavlyanov F. A. Specific features of vocational and practical physical training of students //Приоритетные направления научных исследований. – 2019. – С. 3-4.
3. Abbasov B. A. Consideration of health indicators in physical education. – 2023.

UO'K 613/614:929

ABU ALI IBN SINONING INSON SALOMATLIGI UCHUN SOG'LOM TURMUSH TARZINING AHAMIYATI HAQIDAGI TAVSIYALARI

F.Asadov, o'qituvchi, Shahrisabz Davlat pedagogika institute, Shahrisabz

E. Sattarov, mustaqil izlanuvchi, TKTI Shahrisabz filiali, Shahrisabz

Sh. Raxmatov, o'qituvchi, TKTI Shahrisabz filiali, Shahrisabz

Annotasiya. Maqolada Abu Ali Ibn Sinoning qarashlaridan foydalanish samarali natija berishi ta'kidlangan. Shuningdek, badantarbiya, to'g'ri ovqatlanish, toliqish, dam olish, yetarli va samarali bo'lgan uyquning inson salomatligi uchun foydali tomonlari qayd etilgan.

Kalit so'zlar: tabiat, inson, salomatlik, kasallik, jismoniy mashq, badantarbiya,

Аннотация. В статье подчеркивается, что использование взглядов Абу Али ибн Сины даст действенные результаты. Также отмечены полезные стороны занятий физкультурой, правильного питания, релаксации, отдыха, достаточного и эффективного сна для здоровья человека.

Ключевые слова: природа, человек, здоровье, болезнь, упражнения, физкультура,

Abstract. The article emphasizes that using the views of Abu Ali ibn Sina will give effective results. Also noted are the beneficial aspects of physical education, proper nutrition, relaxation, and rest, sufficient and effective sleep for human health

Keywords: nature, human, health, disease, exercise, physical education

Inson salomatligini asrashga oid tushunchalarni shakllantirishda Ibn Sino asarlari metodologik ahamiyatni kasb etadi. Alloma tomonidan yaratilgan asarlarning soni 450 dan ortiq bo'lib, ularning 80 dan ortig'i tabiat va insonning unga bo'lgan munosabati masalasiga bag'ishlangan.

Olimning fikricha, inson tabiatan moddiy hayot manbalarini o'zlashtiribgina qolmay, balki ruhiy va jismoniy quvvat ham oladi. Shuningdek, mutafakkir ayrim kasalliklarni davolashda tabiiy manbalar, xususan, qum, tuproq, suv, va o'simliklardan samarali foydalanish zarurligini uqtirib, ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.

Ibn Sino "Tib qonunlari" asarida kasalliklarni davolash, ulardan forig' bo'lish usullarini ko'rsatgan va bu jarayonda inson salomatligi uchun jismoniy tarbiyaning ahamiyatini ham asoslab berib, sog'likni saqlashning eng muhim omillari sifatida quydagilarni e'tirof etgan:

- badantarbiya;
- to'g'ri ovqatlanish va dam olish;
- yetarli va samarali bo'lgan uyqu [1].

Mutafakkir badantarbiyani kishining yoshi, salomatligi va kasalligi holatini hisobga olib, turli usullarda o'tkazish kerakligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, bolalik o'smirlik, yigitlik va qarilik davrida inson jismoniy mashg'ulotlarga turlicha munosabatda bo'lishi kerak. Ibn Sino ta'kidlaydiki, "Jismoniy mashq kishining ketma-ket chuqur nafas olishga majbur qiladigan ixtiyoriy harakat" ekanligini qayd etgan holda muntazam ravishda badantarbiya bilan shug'ullangan kishiga dard yaqin yo'lamasligi, tabibga ham, dori-darmonga ham muhtojlik sezmasligini qayd etadi.

Alloma badantarbiya bajarayotgan jarayonda quydagi uch holatga alohida e'tabor berish zarurligini ta'kidlaydi:

1. Terining rangiga — agar u yaxshilana borsa, mashqlarni davom ettirish mumkin, agar ter chiqa boshlasa, harakatni to'xtatish lozim.
2. Mashqlarning yengilligiga — jismoniy mashg'ulot davomida kishi tanasi yengil bo'lib tursa mashqni davom ettirish mumkin.
3. A'zolarining holatiga — agar ularning ko'pchishi davom etsa, mashqni davom ettirish mumkin, agar ko'rsatilgan belgilar yo'qola borsa, mashqni darhol to'xtatish kerak [2].

Ulug' alloma kishilarni badantarbiyani samarali va uzluksiz tashkil etishga oid tavsiyalari bilan tanishtirish va ularda jismoniy faollik, badantarbiya ko'nikmalarini shakllantirish, har tomonlama yetuk bo'lib voyaga etishlariga yordam beradi.

Abu Ali Ibn Sino badantarbiyaning turli ko'rinishlari va ulardan inson salomatligini mustahkamlashda qanday foydalanish yo'llarini ham ko'rsatib bergan. Olim badantarbiya mashqlarini quydagi guruhlariga bo'ladi: "kichigi va kattasi, juda kuchli va kuchsiz, tez va sust yoki tez va shiddatli harakatlardan iborat yoxud sust turi". Alloma badantarbiya bilan shug'ullanish uchun qulay bo'lgan vaqtlarni ham tasvirlagan. Chunonchi, badantarbiya uchun bahor faslida tushga yaqin vaqt qulay bo'lib, mashq o'rtacha haroratli uyda bajarilishi, yozda ertalab, qishda esa kechqurun jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish maqsadga muvofiqdir. Mutafakkirning fikricha, badantarbiya bilan shug'ullanishda yana quydagi shartlarga rioya qilish zarur: qishda uyni o'rtacha haroratda isitish, mashqlarni ovqat hazm bo'lgach amalga oshirish tibbiy jihatdan to'g'ri sanaladi [3].

To'g'ri ovqatlanish borasida ko'plab nazariyalar mavjud va deyarli har kuni yangi ma'lumotlar paydo bo'ladi. Ularning ba'zilari go'shtni cheklash kerak desa, boshqa birlari faqat ma'lum bir mahsulotlardan iborat taomnoma har qanday kasalliklardan forig' bo'lish kaliti deyishadi. Aslida inson tanasi juda murakkab tizimdir, uning normal ishlashi uchun u ham go'sht, ham sabzavotli taomlarni talab qiladi. Shu sababli to'g'ri ovqatlanish qoidalarini bilish juda muhim sanaladi. Bu borada shubhali tavsiyalarga amal qilish salomatlikda jiddiy muammolar keltirib chiqarishi mumkin.

Agar juda to'yib ovqatlanilsa, jigar, oshqozon, me'da faoliyati buzilishiga olib keladi. Ovqatni shoshmasdan chaynab yeyish lozim. Maydalangan ovqat me'daga tushib hazm shirasiga yaxshi aralashadi, demak, tanaga yaxshi singadi. To'g'ri ovqatlanish kishi tanasini tez qarib qolishini kechiktiradi. Bolalik va o'smirlik davrida to'g'ri ovqatlanish keksalik vaqtida ham sog'liqning qay darajada bo'lishiga bog'liq bo'ladi. Har bir kishi uchun ovqatlanish hayotning zaruriyati hisoblanib, nafaqat sog'liq uchun, balki insonning tashqi ko'rinishida, qomatining to'g'ri bolishiga, teri sog'lom,

o`zini yaxshi his qilishiga, mehnat qilish ishtiyoqini oshirishga, quvvatli bo`lib yurishga va sog`lom hayot tarzida yashashga zamin yaratadi [4].

Sog`lom ovqatlanish har bir insonga, ayniqsa sportchilarga juda zarurdir. To`g`ri ovqatlanish sportchini mashg`ulotlarida va musobaqa davomida qo`shimcha kuch bilan harakat qilishga zamin yaratadi. Sportchilar uchun tayyorlangan taom nafaqat mazali bo`lishi, balki o`z tarkibida zarur bo`lgan foydali vositalar oqsil, yog`lar, uglevodlar, vitaminlar, tarkibida mineral bo`lgan tuzlar bilan oziqlangan hamda organizmdan ketgan quvvatni to`liq tiklashi lozim. Sportchining quvvat sarflashi unung xususiyatlariga ya`ni yoshi, vazni, bo`yi va bajaradigan ish ko`lamiga bog`liq.

Sportchi kundalik mashg`ulotlar davrida iste`mol qiladigan oziq-ovqat tarkibida har bir kilogram vazn uchun o`rtacha 65-75 kkal quvvat manbai bo`lishi kerak. Ovqatlanish tarkibi umumiy sport rejasiga mos ravishda tuzilsa maqsadga muvofiq bo`ladi. Nonushta, tushlik, yarim kunlik va kechgi ovqat vaqti belgilangan soatlarda bo`lsa, iste`mol qilingan ovqatlar yaxshi hazm bo`ladi. Hech qachon och qoringa mashq qilish mumkin emas. Shu bilan bir qatorda qorin to`qligida mashg`ulotlar qilish, yugurish salomatlik uchun zararli hisoblanadi.

O`yin va mashg`ulotlardan 3 soat oldin ovqatlanish foydali bo`lib, bunda taom hazmi ozroq, kaloriyali, yog`siz, uglevod va oqsillarga boy bo`lishi kerak. Ovqatning ko`pligi emas, uning sifati muhimdir. Bunday vaqtlarda dimlangan go`sht, sabzavotlar qo`shilgan parranda go`shtli taom, dengiz mahsulotlaridan tayyorlangan tansiq taomlar, suli va guruchli bo`tqa, tuxum, meva va sabzavot sharbatlari iste`mol qilish tavsiya qilinadi.

Musobaqadan oldin va musobaqa kunlari hazm bo`lishi qiyin kechadigan ovqatlarni iste`mol qilish sportchilarga salbiy ta`sir o`tkazadi. Bundan tashqari musobaqa kuni sportchilar ko`proq suyuqlik iste`mol qilish foydali bo`ladi. Ovqatlanish tartibiga faqat musobaqa kunlari emas, balki boshqa vaqtlarda ham amal qilish kerak.

Oziq-ovqat tarkibida vitaminlarning yetarli bo`lishi juda zarur hisoblanadi. Vitaminlar tabiatga ko`ra xilma xil bo`lgan kimyoviy birikmalar bo`lib, fermentlar, garmonlar va boshqa moddalarning qurilishi uchun tanamizga ko`p miqdorga kerak bo`lib, normal hayot faoliyatimizni tanimlaydi. Vitaminlar tanamizga ovqat bilan tushadi, deyarli barcha mahsulotda vitamin bo`ladi. Ular meva-sabzavotlarda, o`simlik moyida, tuxum, sut, qatiq mahsulotlarida bo`ladi.

Suv – inson hayotida eng zarur bo`lgan vositalardan biridir. Sportchi yuqori yuklamali mashg`ulotdan so`ng, ayniqsa yozning issiq kunlarida, o`zining organizmidagi suv miqdorini ancha yo`qotishi mumkin. Sportchi organizmidan ketgan suvning o`rnini to`ldirish lozim bo`ladi. Suv bilan birga organizmdan bir qancha kichik foydali elementlar, K, Ca, Mg, P, Fe va boshqa moddalar chiqib ketadi. Bu holatni oldini olish uchun ko`proq mevali ichimliklar iste`mol qilish lozim bo`ladi. Shuning uchun murabbiylar va shifokorlar bunga katta e`tabor qaratishi kerak.

Shuningdek, ovqatlangandan so`ng to`yib suv ichish me`da faoliyatini buzadi. Meva iste`mol qilgandan so`ng va terlab turib ham suv ichmaslik lozim. Mashg`ulotdan keyin sportchi yuvinadi, cho`miladi, suzadi, so`ngra – hammomga tushishi mumkin. Hammomga tushish - organizmni asosiy tiklash jarayonlaridan biridir. Bu yerda sportchi mashg`ulot vaqtida xalos bo`lmagan zararli moddalardan foriq bo`ladi, organizm tozalanadi. Par qilishdan oldin oshqazonni to`ldirib ovqatlanish mumkin emas. Tarkibida C vitamini bor ichimliklar bo`lsa maqsadga muvofiq bo`ladi. Chunki C vitaminida – immunitet tarqatuvchi xususiyat bo`lib, bunda insonni immuniteti tiklanishiga erishiladi. Shuningdek, ayrim oziq-ovqatlarni ham qo`shimcha qilish mumkin. Agar havo harorati issiq bo`lsa, choyni o`rniga salqin ichimliklar, sharbatlar berish tavsiya qilinadi.

Sog`lom ovqatlanish - bu yaxshi kayfiyat va muvozanatni saqlashga yordam beruvchi usul va prinsiplardir. Vazn tashlash, semirish yoki kun tartibidan yaxshi o`zlashtirilmayotgan mahsulotlarni olib tashlash kabi muammolar inson shaxsan tanlaydigan yo`lga bosiladigan keyingi qadamdir. Ilmiy tekshiruvlar shuni aniqlab kelyaptiki, mashhur parhezlar yoki ayrim mahsulotlardan to`laligicha yoki qisman cheklash ko`rinishidagi noto`g`ri ovqatlanish, o`limga olib boruvchi yurak va qon tomir kasalliklari hamda saratonning rivojlanishi havfini kuchaytirar ekan.

Sog`lom ovqatlanish deganda ushbu mahsulotlardan iborat to`g`ri kombinatsiyani tushunish mumkin, chunki ular tanaga shubhasiz foyda keltiradi va nafaqat salomat bo`lishi, balki uni

mustahkamlashga qodir. Masalan, ovqatlanish bo'yicha mutaxassislar suvda pishirilgan donlar bilan zaytun yog'i qo'shilgan sabzavotli salatlar iste'mol qilishni tavsiya etadilar [6].

Toliqish bu uzoq vaqt jadal sur'atda zo'riqib ishlash oqibatida tanada fiziologik jarayonlarning buzilish holatidir. Toliqish bo'lganda kishining ish unumi pasayadi. Agar qattiq jismoniy toliqish sodir bo'lganda aqliy faoliyat yomonlashadi.

Aqliy toliqish sodir bo'lganda esa har qanday jismoniy ishni bajarishda kishining qobiliyati pasayadi. O'ta toliqib ishlash ham salomatlikka, ham umrga zarar. Yoshlikdan salomatlik qadrini bilmagan kishining umri qariganda tabiblar ketidan yugurish bilan o'tadi.

Tanada toliqish sodir bo'lganda, mushaklarda kuchli og'riq paydo bo'ladi, umumiy madorsizlikka, fe'l-atvorning ma'lum darajada o'zgarishiga, hamma narsadan ko'ngil sovishiga olib keladi.

Mehnat jarayonining to'g'ri tashkil qilinmaganligi jismoniy va aqliy zo'riqishni keltirib chiqaradi va kishining holdan toyishiga sabab bo'ladi. Har bir ishni o'rtacha keskinlikda bajarish mu'tadil toliqishga olib keladi va salomatlikka zarar etkazmaydi. Ish joyining saranjom-sarishta bo'lishi ish faoliyatini to'g'ri taqsimlash, aqliy va jismoniy zo'riqishdan holi bo'lishga olib keladi. Toliqish sodir bo'lganda har xil meva sharbatlarini, sut-qattiq mahsulotlarini iste'mol qilish tavsiya qilinadi. Har bir kishi bo'sh vaqtida toza havoda, sayrgohlarda bo'lishi, sport bilan shug'ullanishi, o'z tanasining sog'lom bo'lishi uchun harakat qilishi lozim.

Dam olish turlaridan biri Autogen mashg'uloti bo'lib, inson o'z ongining nazorati ostida, erkin holatda mushaklarni bo'shashtirishdir. So'g'lom kishi autogen mashg'uloti orqali ma'lum ruhiy usullardan foydalanib, asabning tarangligini, qattiq toliqishni, kuchli hayajonlanish holatidan tezda holi bo'lishi mumkin. Autogen mashg'ulotlari kishining o'z aql-hushi va hatti-harakatlarini tartibga solish, o'zini nazorat qila bilishga, sabr-toqatli va barqaror bo'lishga o'rgatadi.

Uyqu inson tanasining muhim dam olish manbai hisoblanadi. Tanada kuchni to'plash, markaziy asab tizimini va boshqa miya hujayralarining faol faoliyat ko'rsatishini, tashqi ko'rinish va umumiy ahvolning yaxshi holatda bo'lishini ta'minlaydi. Uyqu har kimda har xil bo'ladi. Ayrim kishilarda uyqu yuzaki bo'shlanib, keyin chuqur bo'ladi. Boshqa kishilarda esa birdan chuqur uyqu boshlanib, bosh miyaning egallab oladi. O'ziga ishonchi kuchli bo'lgan, sog'lom fikrlaydigan kishilar maromida va oromida uxlaydilar. Tez hayajonlanish, injiqlik, asabning tarangligi, bo'lar-bo'lmasga ta'sirlanish, bemorlik, to'yib ovqatlanish, chekish, spirtli ichimliklar ichish, ruhiy va jismoniy zo'riqish uyquning buzilishiga sabab bo'ladi. Inson 2-3 kun och qolishga bardosh berishi mumkin, lekin uyqusizlikka bardosh bera olmaydi. Uzoq vaqt uxlamaslik og'ir kasalliklarni keltirib chiqaradi. Inson uxlagan paytda uning markaziy asab tizimi faoliyati birdan o'zgarib tananing faoliyati pasayib, modda almashinuvi susayib, mushaklar bo'shashadi, ong to'liq yo'qolish darajasiga boradi. Lekin tush ko'rish paytida miyaning biror qismida ong saqlanib turadi.

Kishi tush ko'rmasdan uxlasa, uyquasi to'liq va eng foydali hisoblanadi. Etarli darajada, me'yorida uxlagan kishi uyqudan turganda kuchga to'lib, tetik bo'lib, mehnat qilishga tayyor bo'ladi. Inson bir kunda sakkiz soat uxlashi kerak. Kech soat 10-11 dan ertalab 6-7 gacha uxlash tavsiya etiladi.

Kunduz kunlari 1-1,5 soat uxlash foydali bo'ladi. Lekin ayrim kishilar kunduzi uxlab, kechasi uxlolmaydi. Unda kunduzi uxlamaslik kerak. Kam uxlash sog'liqqa yomon ta'sir qilib asab tizimi faoliyatini buzadi.

Me'yoridan ko'p uxlash sog'lom kishiga zarar qiladi, tananing barcha a'zolari faoliyatining pasayishiga olib keladi. Uxlash qiyinroq bo'lgan kishilar uxlash oldidan bir payola sutga bir choy qoshiq asal yoki bir payola suvga bir choy qoshiq asal solib ichishlari hamda har xil meva sharbatlaridan ichishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, Ibn Sino inson salomatligi bilan tabiat va uning ekologik omillari orasidagi dilektik aloqadorlikni o'z vaqtida aniqlagan. Haqiqatdan ham sog'lom inson — sog'lom tabiat mahsulidir. Komil insonlarga tabiat borlig'i me'yorlarini anglab hayotda ularni buzilishiga yo'l qo'ymaydi. Jahon tibbiyotida o'z mavqeini muhirlagan Ibn Sinoning imiy merosi g'oyat boy va bebaho xazinadir. Ibn Sinoning asarlarini chuqurroq o'rganish bugungi davr muammolarini echishiga eng zarur omil sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Ali Ibn Sino. "Tib qonunlari" I-jildlik saylanma. / Tuzuvchilar: U. Karimov, X. Xikmatullayev. – T: Ibn Sino nashriyoti, 1996 y
2. S. X. Tojiboyeva "Biologiya darslarida Abu Ali Ibn Sinoning tabiat va inson salomatligiga oid qarashlaridan foydalanish usullari" T. Zamonaviy ta'lim, 2018 y
3. M. M. Aliqulova "Bo'lajak o'qituvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish" T- "Fan" 2010 y
4. K. U. Astanov, N. K. Almardonov "Sog'lom hayot tarsi kamolatga kafolat" Toshkent-2006 yil.
5. A. O. Obidov, Yu. V. Novikov. "Sog'ligimiz o'z qo'limizda" Toshkent- 1989 yil.
6. I. Isaqov. "Futbol sohasida mehnat qilayotgan shifokorlar va murabbiylar uchun uslubiy qo'llanma" Jismoniy tarbiya va sport jurnali. 2014 yil

UDC 378(082)

DISTINCTIVE FEATURES OF THE USE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE GRAMMAR

Sh.B.Atanazarova, senior lecturer, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishning ahamiyati va chet tili grammatikasini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, o'qitish metodikasi, ta'lim sifati, samaradorlik darsi, innovatsion ta'lim texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье освещается важность преподавания иностранного языка и отличительные особенности использования инновационных образовательных технологий при обучении грамматике иностранного языка.

Ключевые слова: иностранный язык, методика преподавания, качество образования, урок эффективности, инновационные образовательные технологии.

Abstract. In this article highlights of importance teaching foreign language and distinctive features of the use of innovative educational technologies in teaching foreign language grammar.

Key words: foreign language, teaching methods, education quality, effectiveness lesson, innovative educational technologies.

Knowledge of a foreign language is essential in the modern world. Teaching a foreign language is considered as one of the mandatory components of professional training of a specialist. At the same time, "teachers of foreign languages today face difficulties not only in choosing materials, methods and means of teaching, but also with difficulties of a higher order, namely in choosing an approach to teaching." Mastering a foreign language is a process consisting of many components. Grammar plays an important role in learning to speak a foreign language. This is the foundation on which a competent English language rests. Teaching grammar and the correct formalization of utterances, as well as the recognition of grammatical forms in speech and writing occurs through the formation of grammatical skills.

In recent years, there has been an increase in the practical orientation in teaching grammar. This is expressed in a clear selection of the grammatical minimum, in the most rational use of study time; in the choice of economical and effective ways of explaining grammar, including working on models, in abundant training with the help of targeted exercises, in the use of technical training tools and programmed manuals.

Working on grammar creates favorable conditions for solving educational tasks. Familiarity with the grammatical structure of the English language opens up a new picture for the student. Syntactic phenomena such as strict word order in a sentence and the possibility of changing the meaning of a sentence depending on the location of words in a sentence will be new to them.

The study of grammatical phenomena that have an analogy in the native language helps to better understand the grammatical structure of the native language.

Working on grammar develops students' logical thinking, their powers of observation, the ability to analyze and synthesize, increases the amount of memory.

When teaching grammar, it is necessary to take into account age characteristics. At the middle stage of training, students show a desire for independence, self-affirmation, a negative attitude to

direct demands, coercion. Selective cognitive interest is increasingly being formed, but at the same time there are also cases of a decline in interest, formal attitude to study [2. p. 416]. In other words, this is the age of acute contradictions, which requires especially great pedagogical tact and methodical skill from the teacher.

If at the initial stage we can talk about the predominance of favorable factors for mastering a foreign language, bearing in mind the learning conditions in general, then at the middle stage the conditions are becoming more difficult every year. At the middle stage of training, the teacher has to deal with two groups of problems:

- 1) the preservation of motivation and interest in the subject, which intensively begin to weaken due to the low perceptibility of the results of the complexity of the entire learning process;
- 2) preserving the knowledge, skills and abilities acquired at the initial stage, which also begin to "fade out" intensively.

This is one of the distinctive features of the secondary level of education. Another feature of it is that it is possible to outline the following trends in the organization of training:

- 1) the increasing role of independent work of students;
- 2) greater reliance on verbal visibility (situation, context);
- 3) reduction of the duration of oral advance, extensive use of visual supports;
- 4) increasing the number of paired and group forms of work;
- 5) a greater combination of regular and extracurricular work and, in general, speech activity with other types of activities: subject-practical, game.

Our manual is aimed at developing and updating the skills of using the basic grammatical models of the English language in accordance with the requirements of the foreign language training program for students. The structure of the manual contributes to more effective assimilation of the course material and its application in practice, namely:

- 1) The principle of sequential learning, in which grammatical material is presented according to the principle from simple to complex.
- 2) Coverage of topics that remain outside the school curriculum, but their knowledge is necessary in speech practice, since you can competently build your own utterance using a limited set of grammatical constructions. However, this does not guarantee that other people will not use more complex structures in their speech, which can become a serious obstacle to understanding the essence of the statement.
- 3) The possibility of using the material in teaching students with different levels of training. The presence of a large number of exercises in the manual is designed to help the teacher to implement a differentiated approach depending on the level of the group.
- 4) The inclusion of exercises for the development of oral speech skills (exercises in combining grammatical phenomena to express thoughts in oral speech).

In our opinion, it is very useful and productive to use a grammar teaching model within the framework of a communicative approach. The communicative purpose of teaching grammar in a non-linguistic university allows us to formulate the main requirement for the volume of grammatical material to be assimilated: it must be sufficient for using the language as a means of professionally oriented communication within the program and real for its assimilation. The development of communicative skills is impossible without knowledge of linguistic means of communication (words, grammatical phenomena) and skills of possession of these means when producing and understanding utterances in oral and written form. Therefore, the content of teaching a foreign language includes language knowledge and language skills, or automatisms.

It should be noted that the number of speech exercises that can be used within the framework of a communicative approach is unlimited. The variability and variety of exercises, in our opinion, make the learning process more interesting and exciting. Let's take a closer look at the exercises that can be used during language practice: reproduction of dialogues in pairs and compilation of dialogues based on samples. Professional language proficiency presupposes both adequate perception and active use of dialogical forms of communication in speech, therefore, the study of dialogues is of undoubted interest and is especially important. That it is in the process of joint performance of

educational tasks that conditional communicative and real communicative situations can be simulated in the lesson. In addition, observations show that the communicative orientation, expressed in the pair and group work of students, helps to get rid of stiffness, shyness, self-doubt, which in turn helps students to interact and perceive a foreign language as a means of communication.

A good help in learning grammar is to attract students' attention to such an interesting language layer as proverbs and sayings. Distinguished by the accuracy of expression of thought and conciseness of form, proverbs are a convincing example of how you can briefly and clearly express your opinions not only in mother language, but also in a foreign language. Working with this material helps students develop observation, linguistic and contextual guesswork, and a sense of language: lexical units of English proverbs are not always literally translated into their native language, and certain efforts are required to clarify their contextual meaning. When translating into the native language, language situations arise that require comparison of the two systems. As you know, there are various ways to translate small forms of folk poetry. However, most often a direct translation does not give a correct understanding of the meaning of the proverb. To preserve the meaning, we have to use a different image, more characteristic of a given language, a given culture. As a rule, it is such proverbs and sayings that are of particular interest to the student audience. Therefore, after almost every section, the authors suggest that students give equivalents to English proverbs and sayings.

It is no secret that two approaches are used in teaching grammar: implicit (without explaining the rules) and explicit (with explaining the rules). It would be wrong to require that these methods be used in isolation. It is very useful and productive, in our opinion, when the teacher varies the use of these methods in the teaching process. The choice of the method most often depends on the level of language training of students or on the grammatical material being studied. They are intended to serve as both an explanation for the design and a guide for performing exercises. We believe that tables, diagrams, models are indispensable in explaining grammatical material, especially for students with a technical mindset.

REFERENCES:

1. Jalalov J. Methodology of teaching a foreign language. Textbook for students of higher educational institutions of foreign languages. "Teacher" publishing house, 2012.
2. Farxodjonova N. F. The importance of the spiritual heritage of the jadids in the development of society //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-2 (101). – С. 33-35.
3. Rinatovna G. A., Shamsunovna N. A., Muzaffarova A. N. Using information and communication technologies to develop writing competence of students at the lessons of the English language //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 20-3 (74).

UO'K 37.013

TURK TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

D.Axmedjanova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

O.Aripova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada turk tilini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: turk tili, zamonaviy ta'lim, innovatsion yondashuv, ta'lim texnologiyalari, innovatsion metod.

Аннотация. В данной статье освещается роль и значение современных образовательных технологий в обучении турецкому языку.

Ключевые слова: турецкий язык, современное образование, инновационный подход, образовательные технологии, инновационный метод.

Abstract. This article highlights the role and importance of modern educational technologies in teaching the Turkish language.

Keywords: Turkish language, modern education, innovative approach, interpretation technologies, innovative method.

Bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda har bir soha taraqqiyot sari qadam tashlamoqda. Xususan, ilm-fanda ham katta o'zgarishlar, sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Har bir fanni yangi

innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib talabalarga yetkazib berish bugungi kundagi ta'limning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyaning roli beqiyosdir. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspekt (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda talaba bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi.

Xorijiy tillarni o'qitishda darsni ijodiy tashkil etish, vaqtdan unumli foydalanish, mashg'ulotlarni o'z vaqtida o'tkazish talabalarida jamoa bo'lib ishlay olish ko'nikmalarini shakllantirish, o'zaro yordam va talabalar o'rtasida hamkorlik o'rnatish yo'llari bilan mashg'ulotlar jamoa mehnati jarayoniga aylantiriladi. Dars ta'limning boshqa shakllaridan o'zining ichki va tashqi xususiyatlariga ko'ra farq qiladi. Muayyan yoshdagi va ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lgan talabalar guruhi, rejim, dars tartibi, mashg'ulotlarni ma'lum xonada o'tkazish kabilar darsning tashqi xususiyatlari, darsning maqsadi, ta'lim mazmunini his qilish, qiziqish, anglash, tushunish uning ichki xususiyatlari sanaladi. Dars ana shu ikki xil tashqi va ichki xususiyatlarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida tashkil etiladi. Ba'zi ekspertlarning tajribasidan kelib chiqib, talabalar zamonaviy texnologiyalar yordamida tilni o'rganishga qanday ishtiyoq bilan qarashlari va grammatikani o'rganishda multimedia vositalaridan foydalanish nafaqat qiziq, balki talabalarga o'quv jarayonini ongli ravishda tahlil qilish yoki tushunish va o'rganishga yordam beradi, shu bilan birga ular kommunikativ va grammatik kompetentsiyalarni ikkinchi til sifatida shakllantiradi. Tadqiqotda hozirda mavjud bo'lgan Internet-resurslar va turk tilini o'rganish darslarida chet tilida so'zlashuvchi auditoriyada foydalanish uchun mos texnologiyalarni tahlil qilingan.

Turk tili grammatikasini o'qitishda Internet manbalaridan foydalanishda tanlangan materiallar chet ellik auditoriya uchun qanchalik samarali va tushunarli ekanligini topish uchun ushbu manbalar nutq faoliyatining qaysi turlarini rivojlantirishga yo'naltirilganligini va ular tilning qaysi bo'limlarini qamrab olishini aniqlash kerak. Resursning tavsifini, turk tilini o'rganuvchilar darajasining qaysi toifasi uchun ushbu manbani o'rganish kerak qaysi bo'limlar ma'qul, qanday mashqlar turlari taqdim etilgan, grammatik materialni mustahkamlash uchun mashqlar taqdim etilganmi yoki yo'qmi tahlil qilish lozim.

Internet-resurslardan foydalangan holda turk tili grammatikasini tushuntirishda qulaylik va mavzuga e'tiborni jalb qilish va topshiriqlarni bajarish uchun haqiqiy matnlardan, shu jumladan she'riy va qo'shiq, audio va video yozuvlari parchalaridan foydalanadigan mashqlardan foydalanish kerak. Materiallar chet ellik auditoriya uchun tushunarli shaklda taqdim etilishi kerak, tilni o'rganishni boshlaganlar uchun ko'plab o'xshashlik va misollardan foydalanish lozim.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitish jarayonida an'anaviy ravishda yorug'lik texnikasi va tovush texnikasi vositalaridan foydalaniladi. Ammo hozirgi vaqtda maktabga yangi axborot texnologiyalari keldi: kompyuter, multimedia darsligi, Internet elektron ta'lim manbai.

Multimedia taqdimotlari o'qitishning barcha bosqichlarida, nazariyani o'rganishdan, shu jumladan takrorlash va mashq qilishdan, o'tgan materialni nazorat qilishgacha ishlatilishi mumkin. Taqdimotlar o'qish, gapirish, yozish va tinglashni o'rganishda yordam beradi. Ushbu multimedia vositalari grammatika, fonetika va so'z boyligini o'rganish uchun ishlatiladi. Darslarning turli bosqichlarida kompyuter taqdimotlarini qo'llashning ba'zi shakllarini ko'rib chiqamiz.

1. Maqsadlarni belgilash bosqichi. Ushbu bosqich ko'pincha talabalar bilan suhbat shaklida bo'ladi. Bunday suhbatning savollarini slaydlarda tasavvur qilish tavsiya etiladi, ammo oddiy matn shaklida emas, balki kichik video yoki fotosurat sifatida. Matn qo'shimchasi idioma jumboqlari va boshqalar bo'lishi mumkin.

2. Fonetik mashq. Ushbu bosqichda ular slayd yoki tovushlarning transkripsiyalari yoki tovush birikmalari va jumlarini namoyish etadilar, ularning xor va individual talaffuzlari tashkil etiladi yoki til burmalari bilan video segment namoyish etiladi, avval ularni tinglashni, so'ngra xor va individual talaffuzni tashkil qiladi. Materialni namoyish qilishning ushbu shakli, ayniqsa, o'rganilayotgan tilning intonatsion modellarini talaffuz qilish va o'zlashtirish ko'nikmalarini yaxshilash uchun juda muhimdir. Multimedia imkoniyatlari o'rganilayotgan tilda nutqni tinglash imkonini beradi, uni idrok etish darajasiga moslashtiradi va tovush tezligini tartibga solish so'zlarning talaffuzini parallel ravishda iboralarni alohida so'zlarga ajratishga imkon beradi.

3. Yangi materialni kiritish bosqichi. Yangi mavzuni o'rganayotganda dars taqdimot yordamida o'tkaziladi. Bunday taqdimot dars uchun asosiy nazariy materialni aks ettiradi, misollar va topshiriqlarni o'z ichiga oladi, darsning asosiy vizual tarkibiy qismlarining majburiy mavjudligini nazarda tutadi: reja nomi, asosiy tushunchalar, qo'llab-quvvatlash sxemalari va boshqalar.

Power Pointning funksiyalari vizual qo'llab-quvvatlovchi eng murakkab va muhim ma'lumotlarni jonlantirishga imkon beradi va talabalarning e'tiborini muhim tarkibiy qismlarga materialni to'liq o'zlashtirishga yordam beradi. Ko'pincha bunday darslar mazmunli va ba'zan tasviriy qismda ham asosiy darslikka yo'naltirilgan bo'lib, taqdim etilgan ma'lumotlarni grafik tasvirlar, video va audio qismlar bilan to'ldiradi. Ma'lumki, talabalar vizual, qiziqarli va rang-barang ma'lumotlarni yaxshiroq qabul qilishadi. Multimedia darslarini yaratish ustida ishlash juda muhimdir, chunki turk tilini o'rganishga qiziqish uyg'otish o'rta maktabda chet tillarini muvaffaqiyatli o'qitishning kalitidir. Hozirgi vaqtda Internet-resurslardan foydalangan holda chet tilini o'qitish metodikasi ishlab chiqilmoqda. Ehtimol, tez orada internetdan foydalanish an'anaviy ta'lim vositalari bilan bir qatorda asosiy bilim manbalaridan biri sifatida qabul qilinadi. Hozirgi vaqtda internetdan foydalanish o'qituvchi uchun ham, talaba uchun ham mavzuni o'rganish, takrorlash yoki nazorat qilishda qo'shimcha materiallar va mashqlar manbai sifatida qaraladi. Zamonaviy ta'lim tizimining afzalligi turli xil ta'lim modellarini birlashtirish qobiliyatidir, masalan, aralash model (blended learning).

Turk tili grammatikasi darslarida Internet resurslaridan foydalanish turk tili grammatikasining asosiy qoidalarini, masalan, turk tili affikslari, fe'l zamonlari, so'z yasovchi affikslar, so'z turkumlari va boshqalarni tushuntirish uchun yordam beradi. Nazariy materialdan so'ng, siz talabalarga sinovdan o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lgan bir nechta mashqlarni va o'tgan materialni mustahkamlash bo'yicha maslahatlarni berishingiz mumkin, shu bilan o'quv jarayoniga interaktiv elementlarni qo'shishingiz mumkin. Grammatika darslarida Internet-resurslardan foydalanishning asosiy afzalligi didaktik yondashuvlarning xilma-xilligidir.

Multimedia bilan o'zaro aloqalar orqali talabalar akademik lug'at va tilning tuzilishi bilan tobora ko'proq tanishadi. Internetdan foydalanish talabalarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, talabalar Internet bilan o'zaro aloqada tilni o'zlashtirishda o'qish va yozish orqali ko'proq ishonchni rivojlantiradilar. Internet orqali chet tilini o'rganuvchilar, agar texnik imkoniyatlar mavjud bo'lsa, har qanday vaqtda tilning har qanday bo'limi haqida ma'lumot topishlari mumkin - misollar bilan grammatik qoida muayyan mavzu bo'yicha so'zlar to'plami, ma'ruzachilar suhbatlari bilan audio yozuv, qo'shiq, o'rganilayotgan tilda film tomosha qilish yoki yangiliklarni tinglash, kitob yuklab olish yoki maqolani o'qish uchun video dars.

Internet texnologiyalaridan foydalanish olingan ko'nikmalarni o'rgatish, o'rganilgan materiallarni birlashtirish va turk tili sohasidagi bilimlarini oshirish uchun imkoniyat kalitidir. Zamonaviy dunyoda hayotning o'ziga xos xususiyatlari tufayli chet tilini o'qitish va o'rganishga dinamik, tejamkor, moslashuvchan, ammo samarali yondashuvlar davr talabidir.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik, psixologik, lingvistik va uslubiy adabiyotlarga asoslanib, biz nutqda ishlatiladigan til birliklarini tahlil qilish uchun mas'ul bo'lgan mexanizm bo'lgan til hissi boshqalar orqali to'plangan tajriba asosida va tilni maqsadli o'qitish orqali shakllanishini aytib o'tishimiz mumkin. Turk tilini o'rgatish paytida talabalar til qobiliyatini rivojlantirish va shakllantirish uchun multimedia vositalari orqali bir qator mashqlarni bajarishlari, innovatsion ta'lim texnologiyalari, Internet manbalaridan foydalanishlari kerak, shu bilan tilni bilish darajasini maksimal darajaga ko'tarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шанина М. В. Особенности использования Интернет-ресурсов в процессе преподавания иностранных языков// Инновации в образовании. 2016. № 8.
2. Шафигуллина Л.Ш., Тенишева С.Р. Использование мультимедийных средств на уроках грамматики турецкого языка в иноязычной аудитории // Тюркологические исследования. 2021. №2.
3. Турецкий язык онлайн: Падежи в турецком языке. URL: <http://turkishonline.ru/isminhalleri.html> (дата обращения: 21.03.2021).

UO'K 811.161.1

SAXOVAT - MEHR-MURUVVAT VA MEHRIBONLIK QADRIYATI**I.H.Badalbayeva, o'qituvchi, Qishloq xo'jaligi va agrotekhnologiyalar instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Bugun dunyo miqiyosidagi globallashuv, axborotlashuv, integratsiyalashuv tobora jadallashib, turli madaniyatlararo o'zaro tutashlik hosil bo'layotgan chorrahada inson va uning bitmas-tuganmas xazinasini ma'naviyat va ma'rifatga ehtiyoj yanada ortmoqda. Zero, inson ona zaminning qaysi bir go'shasida yashamasin uning ma'naviy va ma'rifiy dunyosi qanchalik yuksak bo'lsa, uning umumdunyo taraqqiyoti yutuqlaridan oqilona foydalanishi va unga hissa qo'shishga imkoniyatlari shuncha karraga ortib boradi.

Kalit so'zlar: globallashuv, axborotlashuv, insonparvarlik, o'zaro mehr-oqibat.

Аннотация. Сегодня, на перекрестке, где все более интенсивными становятся глобальная глобализация, информатизация, интеграция, формируется взаимодействие между различными культурами, возрастает потребность в духовности и просвещении человека и его неиссякаемого сокровища. Ведь где бы ни жил человек на матушке-земле, чем выше будет его духовно-образовательный мир, тем больше будут возрастать его возможности рационально использовать достижения мирового развития и вносить в него свой вклад.

Ключевые слова: глобализация, информация, гуманизм, взаимная доброта.

Abstract. Today, the need for spirituality and enlightenment is growing at the intersection of globalization, informatization, integration in the world and the formation of various intercultural intersections. After all, no matter in which flesh a person lives on the motherland the higher his spiritual and enlightened world, the more his rational use of the achievements of World Development and the Greater his chances of contributing to it.

Keywords: globalization, informatization, humanism, mutual affection.

Kirish. Ma'naviyat o'z tizimiga eng go'zal insoniy fazilatlar: - saxovat, insonparvarlik, o'zaro mehr-oqibat, do'stlik, hamkorlik, hamjihatlik, vafo, sadoqat, muhabbat, sahovat, himmat, adolat, diyonat, rahm-shafqat, poklik, halollik, to'g'rilik, rostgo'ylik, shukronalik, qanoat, ishonch, e'tiqod, mardlik, shijoat, bag'rikenglik, vazminlik, xushxulqlik, muloyimlik, latiflik, iffat, ibo- hayo, kamtarlik, kamsuqumlik, tejamkorlik, odo-axloq, ota-onaga, keksalarga, ayol zotiga hurmat, barkamollik, komillik, ilm-ma'rifatli bo'lish kabilarni jamuljam etgan holda inson uning borlig'iga beqiyos ma'no va mazmun baxsh etadi. Modomiki, "Ma'naviyatsizlik va g'oyasizlik har qanday jamiyatni tanazzul sari yetaklashi, davlat siyosati va boshqaruvini kuchsizlantirishi, korrupsiya, jinoyatchilik va axloqsizlik kabi illatlarning ildiz otishiga sabab bo'lishi bilan bog'liq misollarni insoniyat tarixidan ko'plab keltirish mumkin". Ma'naviyat nuri bilan sug'orilgan ma'rifiy qadriyatlar, madaniy boyliklar hamisha boqiylikka daxildor bo'lib, inson kamolotiga qanotdir. U inson aqlini toblaydi, uni yuksaltiradi, amolining ezgulikka, bunyodkorlikka, ijodkorlikka, qalbini esa poklikka va go'zallikka yo'naltiradi.

Asosiy qism. Saxovat o'z sohibini o'tguvchi umr yo'llarida ogoh va bedor, pokidomon bo'lishga, o'zligini ichki idrok, fahm-farosat ila tafakkur qilishga, insoniylikka zid illatlar: ilmsizlik, nodonlik, johillik, munofiqlik, riyokorlik, ikki yuzlamachilik, vijdonsizlik, vafosizlik, hayosizlik, tovlamachilik, o'g'rilik, zino, yolg'onchilik, shartida turmaslik, gina-adovat, kek, xusumat, hasad, g'iybat, fitna, xiyonat, razillik, baxillik, zulm, nopoklik, nohaqlik, ochko'zlik, ta'magirlik, isrof-garchilik, itoatsizlik, bid'at, xurofat, chaqimchilik, kibr, maqtonchoqlik, takkaburlik,

manmanlik, shuhratparastlik, dunyoga hirs qo'yish va boshqalardan himoya qilishga, olamga, inson felidagi qusurlarga xolis nazar tashlashga undaydi.

Saxovatga muhabbat - bu hayotga, tinchlik va totuvlikka, bunyodkorlik va ijodkorlikka, yaratuvchilik, o'zaro hamkorlik, hamjihatlikka muhabbatdir. Ma'naviyat insonning millatidan, irqidan va diniy mansubligidan qat'i nazar, uning qadr-qimmatini ulug'lashga, xalqlar o'rtasida do'stlik, birodarlik, tinchlik va hamjihatlik, bezavollik, daxildorlik kabi ezgulikni sochadi va ularga inson qalbidan eshik ochadi.

Manbalarda keltirilishicha, insoniyat yer yuzida paydo bo'lganiga 5-6 million yildan ortiq vaqt o'tayotgan bo'lsa-da, uning o'z madaniyatini yaratib, ma'naviy borlig'ini tugal anglab borayotganiga uncha ko'p vaqt bo'lgan emas. Modomiki, bugun insoniyatni o'ylantirayotgan, tashvishga solayotgan va qiynayotgan aksariyat global muammolarning asl sababi bevosita insonning ma'naviy mas'uliyatsizligiga borib taqaladi.

Insoniylik hilqatida hali-hamon ma'naviyat degan uchqun bor ekan, uni hazrati inson bo'lishiga umidlar bisyor. Zero, ma'naviyat bo'stonidagi teran falsafiy qadriyatlar, bu ummonidagi durjavohirlar xazinasi hamisha inson zotini ilm-ma'rifatga, hikmat-u hidoyatga, kamtar-u kamsuqumlikka, tejamkorlik va oqilonalikka, bu go'zal borliq sir- sinoatlarini teran anglashga, undanda estetik zavqu-shavq olishiga, tabiiy borliqni asrab- avaylashga, o'tkinchi dunyoda bir - biri bilan ahl va inoq, hamdam-u hamkor bo'lishga, bashariyat, xalq, millat va kelajak hamda borliq haqiqati oldida pok tiynatli bo'lishdek ezgu insoniy fazilatlar tomon chorlab kelayotgani ayni haqiqatdir.

Saxovat - insoniy illatlar kushandasidir. U insonni fe'lidagi ko'zi ochlik, pulga to'yamaslik, shaytoniy va shahvoniy nafs, kibri-havo, manmanlik, fisqu-fujur kabi illatlardan xolos etib, to'g'rilik, haqgo'ylik, adolat, diyonat, imon, vijdon, poklik, qalb va aql uyg'unligiga, ilm-ma'rifat uyg'unligiga yo'l soladi.

Biznida o'rab-chimrayotgan katta-yu kichik turli muammolar girdobining tub ildizlari avvalo, ma'naviy nomukammalilikni, ma'naviyatga zid qusurlar mahsulidir. Zero, odamzot ma'naviyati yuksalmasa - olam yuksalmas. Shu bois, har bir inson qalbi va ongida ma'naviyat va ma'rifat chirog'i nur sochmog'i, hech bo'lmaganda miltiramog'i darkordir. Chunki ma'naviyat insonning ezgulik yo'li, odob va axloqi, estetik his tuyg'usi, aqli va ruhining bezavol tarbiyachisidir. Uning silsilasida hamisha insoniyatning yorqin kelajak haqidagi ezgu ideallari, yorqin tasavvurlari, shirin orzu-havaslar va ulug'vor rejalari o'z mujassamini topadi.

Ma'naviyat - insoniyatning yorqin kelajagini kafolatidir. Ma'naviyatga e'tibor – kelajakka, takomil va taraqqiyotga e'tibordir. Kelajak esa, bugundan boshlanadi.

Insoniyat ajdodlari tomonidan misqollab to'plangan ma'naviy javohirot odamzot omonligini ta'minlash muhim omili bo'lib keldi va hamon shunday funksional vazifani beminnat ado etmoqda. Bu ulkan ma'naviy boylikni turli sentirizmlarga, izimlarga tiqishtirmasdan umumbashariyat mulki sifatida bahramandlik oqilonalikdan darakdir. Zero, ma'naviyat shaxsning va jamiyatning insoniylashish darajasidir. Agarki "Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi – ma'naviyatdir".

Insoniyatning zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarishga o'tishi, ilmiy- texnika taraqqiyoti yutuqlarini keng ko'lamda turmushga joriy qilish, turmushni hozirgi zamon tamadduniga moslashtirish dunyo xalqlarni milliy qiyofasidan, madaniyatini o'ziga xosligidan judo qilmasligi darkor.

Inson ma'naviyati bilan hayvondan, jamiyat esa tabiatdan farq qiladi. Ma'naviyat insonning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyatidir, ya'ni insonning ezgulik, mehr- muruvvat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, vatanparvarlik, go'zallikni sevish, undan zavqlanish, yovuzlikka nafrat, iroda, matonat va shu kabi ko'plab asl insoniy hislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik kasb etgan tizimidir hamda ularni yaratish jarayonidir. Demak, ma'naviyat bu insonga xos ijobiy hislatlar, fazilatlar majmuidir. "Inson ongli faoliyatining, tafakkur salohiyatining har qanday shakli ma'naviyat bo'la olmaydi. Inson ruhiy olamidagi muayyan ijobiy ijtimoiy ahamiyat kasb eta oladigan fazilatlarga ma'naviyat deb ataladi".

Sharq va G'arb ma'naviy tafakkur xazinasini nihoyatda boy, teran va qadimiy ildizga ega bo'lgan holda azal-azaldan bir-birini doimo to'ldirgan, boyitgan va rivojlantirgan. Bu borada fikr yuritganimizda ko'z o'ngimizda qadimgi Yunon falsafiy tafakkur durdonalari, qadimgi Turonliklarning "Avesto", Moniylik asosi "Xuastuanift", Kaykovusning "Qobusnoma", qadimgi Bobiliklarning "Gelgamesh" eposi, qadimgi Misrliklarni "Mayitlar kitobi", qadimgi Hindlarning "Patanjali", "Kalila va Dimna", qadimgi xitoyliklarni beqiyos afsonalari va Konfutsiy o'g'itlari va shuningdek, Aflotun, Arastu, Epikur, sitseron, Seneka, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, G'azzoliy, Avgustin, Sa'diy Sheroziy, A.Jomiy, A.Navoiy, Spinoza, Kant, Hegel, Foyerbax, Nitshe, V.Solovyov singari buyuk allomalar merosi kabilarni uzoq sanashimiz mumkin. Eng muhimi ularning ma'naviy mohiyatidagi fikrlar insonni hamisha ezgulikka, takomilga, ma'naviy ogohlik va mas'ulikka chorlashi bilan ham ahamiyatlidir. Xususan, Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub"da turli kasb-u kor, toifa egalariga xos yaxshi-yu yomon, ayb va nuqsonlar har jabhada goh halimlik bilan, goho achchiq tanbeh bilan bir-bir tahlil etilib, tilga olinadi-ki, undan harkim o'ziga tegishli xulosalar chiqaradi, ma'naviy oziqlar oladi. Bu asarda ayniqsa, dehqon va darvish (ziyo ahli) ulug'lanadi. Chunki ularning qiladigan ishida ta'ma yo'q. Xalqning va jamiki tirik jonning ma'murligi- dehqon mehnatidan, ziyo ahlining sharofatidandir. "Dehqonki yer ochar, shu bilan elga rizqu ro'z sochar...". Demakki, jamiki insoniy kasbkorga xos yaratuvchilik moddiy farovonlikka, ma'naviy yuksaklikka xizmat qilmog'i darkor.

Xulosa va munozara. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni berish mumkin:

Birinchidan, jamiyat kishilarida va ayniqsa yosh avlodda umumbashariyat ma'naviy merosiga sadoqat ruhini yanada mustahkamlash, ma'naviyat nuri bilan sug'orilgan ilm-ma'rifatiga shaydolidigini oshirish, barcha sohalaridagi innovatsion kashfiyotlarga inson manfaatlari nuqtai nazaridan oqilona baho berish, yondoshish ma'naviy madaniyati va mas'uliyatini kuchaytirish darkor;

Ikkinchidan, globallashuv sharoitida turli halq ma'naviy bisotidagi ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni yuzaga chiqarishni zamonaviy, samarali yo'llarini izlab topish, takomillashtirish, uni moddiy va ma'naviy rag'batlantirishga e'tiborni yanada oshirish lozim.

Uchinchidan, yuksak ma'naviy ideallarni o'zida ifodalagan jahon madaniyati durdonalarini boshqa tillarga o'girish, saralash va elektron qo'llanmalarini yaratish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, ikki uyg'onishni boshlab bergan va uchinchi uyg'onishga tamaltoshi qo'yayotgan xalqimizning juda boy ma'naviy merosini dunyoga yetkazish;

Beshinchidan, inson ma'naviy dunyosini boyitishga yo'naltiriladigan ma'naviy merosning umumehtirof etgan nazriy-metodologik asoslariga e'tibor oshirish, targ'ib va tashviq etish kompleks dasturini ishlab chiqish darkor.

Yuqoridagilarni amalga oshishi o'ylaymizki, turli-tuman muammolar girdobida tobora mo'rtlashib borayotgan dunyoni asrab-avaylashda, o'zaro tinchlik va totuvlikni, taraqqiyotni ta'minlanishida muhim omillar bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizning qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, NMIU, 2017. -592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir.–Toshkent: "O'zbekiston", NMIU, 2018. – 508 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulu, hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, NMIU, 2019. -400 b.
5. Erkaev A. Ma'naviyatshunoslik. 1-kitob. –T.: Ma'naviyat, 2018.
6. Navoiy A. Xamsa. qisqartirib nashrga tayyorlovchi A.Hojiahmedov; mas'ul muharrir V.Rahmonov. – T.: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Yusupov E. Ma'naviy kamolot va jamiyat taraqqiyoti. Xo'jand: 2016.
8. Rashidov Dilovar Najmiddinovich. (2023). increase jobs for transport companies in uzbekistan by increasing the purchase of products manufactured by people with disabilities. American Journal of Business Management, Economics and Banking, 12, 128–130. Retrieved from <https://americanjournal.org/index.php/ajbm/article/view/854>

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION FAOLIYATNI O'RNI VA AHAMIYATI

**Sh.B.Bakhtiyarov, yetakchi ilmiy xodim, Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi
huzuridagi Mehnat bozori tadqiqotlari instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Maqolada ta'lim sifatini oshirishda innovatsion faoliyatni o'rni va ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, ta'lim sifati masalalari va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ham o'rganilgan. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat hozirgi holati va rivojlanishini nazariy asoslari yoritilgan, unda ta'lim tizimi sifatini oshirishning mohiyati, innovatsion faoliyatni tashkil etishning nazariy asoslari hamda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiya imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish hozirgi holati va rivojlanishi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifatini oshirish, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion faoliyat, ta'limning uzluksizligi va uzviyligi.

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение инновационной деятельности в повышении качества образования. Также были изучены вопросы качества образования и факторов, влияющих на него. Объясняется теоретическая основа современного состояния и развития инновационной деятельности в сфере повышения качества образовательной системы, описывается сущность повышения качества образовательной системы, теоретические основы организации инновационной деятельности, современное состояние развитие эффективного использования возможностей информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе в области информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: повышение качества образования, информационно-коммуникационные технологии, инновационная деятельность, непрерывность и целостность образования.

Abstract. The article examines the role and importance of innovative activities in improving the quality of education. Also, issues of educational quality and factors affecting it were studied. The theoretical basis of the current state and development of innovative activity in the improvement of the quality of the educational system is explained, the essence of the improvement of the quality of the educational system, the theoretical basis of the organization of innovative activity, and the current state and development of the effective use of the opportunities of information and communication technology in the field of information and communication technologies in the educational process are described.

Key words: improving the quality of education, information and communication technologies, innovative activity, continuity and integrity of education.

Iqtisodiy globallashuv sharoitida oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan kadrlarni tayyorgarlik sifati, ularni salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish kabi masalalar dolzarb muammoga aylanmoqda. Mamlakat ta'lim tizimida, xususan oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni erishilgan darajasi xalqaro maydonda e'tirof etildi degan fikr-mulohazalar bilan chegaralanib qolmasdan, uni sifat jihatlarini yanada oshirish yo'lida to'xtab qolmasligimiz, bu boradagi ishlarimizni yanada yangi bosqichga ko'tarishimiz lozimdir. Mazkur masalalar bugungi kunda oliy ma'lumotli kadrlarga nisbatan mehnat bozorida yuzaga kelgan vaziyat, xalqaro globallashuv jarayonlari kuchayishi natijasida innovatsion iqtisodiyotni barpo etish yo'lida bajarilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar natijasida o'ta muhim vazifalarni talab etadi [1].

Ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyatni samarali qo'llashning nazariy va amaliy muammolarini O'zbekiston olimlaridan K.X.Abduraxmonov, L.V.Peregudov, M.X.Saidov, D.N.Raximova, A.N.Aripov, D.N.Raximova, N.Kasimova, B.Yu.Xodiev, va boshqalarning asarlarida tadqiq etilgan [2].

Mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bu tizimning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Mazkur vazifaning nechog'lik samarali hal etilishi mamlakatimizda amalga oshirib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va jamiyatimiz hayotini tubdan qayta qurish borasidagi maqsadlarga erishishni ta'minlashga katta ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Chunki, amaliyotdan ma'lumki, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning samaradorligi bu borada belgilangan vazifalarni bajarishga safarbar qilinadigan mutaxassislarning kasbiy yetukligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017yil 20 apreldagi PQ2909 - sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi, 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalari ta'lim sifatini oshirish va mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli qo'shimcha choratadbirlar" to'g'risidagi PQ-3775-sonli qarori alohida ahamiyat kasb etadi [1]. O'z navbatida, bu masala regional miqyoslarda amalga oshiriladigan innovatsion va ilmiy-texnik siyosatni yuritish borasida qilinishi lozim bo'lgan ishlar tizimida oliy o'quv yurtlarining innovatsion potentsiali tutgan o'rnini belgilab beradi. Boshqaruv faoliyatining mohiyati to'g'risida g'oyalar, tushunchalar, mulohazalar, uni madaniy tarzda amalga oshirish tamoyillari, shakllari va usullari haqida tizim mavjuddir. Insoniyat tomonidan fan-texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalardagi muvaffaqiyatlar toborayotganligidan kelib chiqqan holda, boshqaruv faoliyatining ilmga bo'lgan talabi ham to'xtovsiz o'sib boradi. Bir tomondan, fan boshqaruv faoliyatini kontseptual boyitishdan manfaatdor bo'lsa, ikkinchi tomondan amaliyotchi boshqaruvchilar o'z faoliyatini ilmiy idrok etish, uni nazariy asoslashga intiladilar. Innovatsiyalarni tashkil qilish o'z ichiga uchta asosiy jihatlarni oladi[3]: innovatsion faoliyatning yangiliklarini ishlab chiqish, tatbiq etish va ta'limtarbiya sohasini birgalikda amalga oshiruvchi odamlarning birlashmasi bo'lgan sub'ektni; oliy ta'lim muassasasi innovatsion faoliyatidagi zaruriy vazifalarni bajarishga qaratilgan jarayonlari xarakterlarining majmuasini; tizimni ichki tartibga solinganligi va uning elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni takomillashuvini ta'minlovchi tuzilmalarini. Ushbu nuqtai nazardan innovatsiyalarni tashkil qilish innovatsion faoliyatni tartibga solish jarayoni sifatida, sub'ekt, firma, institut, innovatsion korxona sifatida, bo'linmalarining tarkibi va o'rnini belgilab beruvchi, hamda innovatsion faoliyatda amalga oshiriladigan shakllar, usullar, jarayonlar tadbirlarini tartibga soluvchi tashkiliy tuzilmalar sifatida tushunish kerak. Shunga ko'ra, innovatsion boshqaruv g'oyatda murakkab jarayondir.

Innovatsiyalarni joriy etishda oliy ta'lim muassasasining obro'si shakllanishining asosiy omili o'qitish sifati va ta'lim xizmatlari sifatiga bog'liq [4]. Iste'molchiga (ta'lim oluvchiga) ko'rsatilgan sifatli ta'lim xizmatigina uning ijobiy o'rnini shakllantiradi. Oliy ta'lim muassasasini samarali boshqarish va ijobiy imijini shakllantirish ta'lim xizmati bozorida raqobatbardosh mavqeni egallash innovatsion yondashuvni talab etmoqda. Innovatsion rivojlanish yo'liga o'tish miqyosida eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan omil faqat texnik g'oyalarni ishlab chiqish emas, balki ichki va tashqi bozorlarga xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarish, shuningdek, uni amalga oshirish uchun ilmiy va texnik soha va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni yuqori malakali mutaxassislarni ilg'or ta'lim muassasalarida o'qitishning lozimligidir. Fikrimizcha, ta'lim va amaliyotning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlash, kadrlarni amaliyotda ishlashga tayyorlash, ilm-fan yutuqlarini ta'limga keng joriy qilib borish, ta'limning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, mustaqil ta'lim OTMda innovatsion ta'limni rivojlantirishning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiyani qo'shib olib borish, yuksak ma'naviy fazilatlarga ega intelligentsiyani tarbiyalash, jamiyatda oliy ma'lumotli mutaxassislarning yuqori nufuzini ta'minlash ham innovatsion ta'limni rivojlantirishdagi maqsadimizdir [5]. O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida xam ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyatlarga to'xtalib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining

2019 yil 11 iyuldagi PQ4391-son «Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan. Kontseptsiya O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari, vazifalari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda sohaga oid dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari hisoblanadi: mamlakatni modernizatsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, inson kapitalini mehnat bozori talablari asosida rivojlantirish; oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shartsharoit yaratish; sohada sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, uning jozibadorligini oshirish, jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta'minlash[6].

Uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo'nalishlar asosida amalga oshiriladi: oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish; ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish; oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish; ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar ta'sirchanligini oshirish; yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish; oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash; oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish; korruptsiyaga qarshi kurashish, shaffoflikni ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish; oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi va raqobatbardoshligini ta'minlash [7].

Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: raqamli iqtisodiyot uchun yuqori malakali muhandis-texnik kadrlar tayyorlash tizimini tashkil etish; ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish; zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish; ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, seminarlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yuklovchi [8] «E-MINBAR» platformasini amaliyotga joriy etish, ta'lim jarayonlarida «bulutli texnologiyalar»dan foydalanish; masofadan turib foydalanish imkonini beruvchi elektron kutubxona tizimini keng joriy etish, talabalarning oliy ta'lim muassasasida o'qishni tamomlaganlaridan so'ng kutubxona fondi, axborot bazalaridan foydalanishini yo'lga qo'yish orqali ularning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish imkoniyatlarini kengaytirish; milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yuklab olish maqsadida kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish; oliy ta'lim muassasasining konferentsiya materiallari, bitiruv malakaviy ishlar, magistrlik va doktorlik dissertatsiyalaridan iborat ilmiytexnik ma'lumotlar elektron bazasini yaratish, kelgusidagi ilmiy texnik ma'lumotlar yangiligini ta'minlash maqsadida antiplagiat tizimidan foydalanishni keng joriy etish; oliy ta'lim muassasalaridan olinadigan turli hisobot va ma'lumotlar sonini keskin kamaytirish, ularni tayyorlashning qog'oz shaklidan voz kechish, boshqaruv tizimi va o'quv jarayonlari, kutubxona va hujjatlar aylanmasini elektronlashtirishni ta'minlovchi «Elektron universitet» platformasiga bosqichma-bosqich o'tish, ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyati samaradorligini monitoring qilishning elektron tizimini joriy etish; oliy ta'lim muassasalari pedagog xodimlari, bakalavriat, magistratura talabalari va doktorantlariga oid ma'lumotlarni o'zida aks ettiruvchi va muntazam yangilanib boruvchi elektron baza (Student Record System) yuritilishini

yo'lga qo'yish asosida uning milliy tizimini yaratish; xalqaro moliya tashkilotlari ko'magida oliy ta'lim sohasidagi o'quvslubiy, me'yoriy-huquqiy hujjatlar [9], statistik ma'lumotlar, shuningdek davlat interaktiv xizmatlari ko'rsatishga doir ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan va muntazam yangilanib turadigan oliy ta'limning yagona axborot platformasi «Oliy ta'lim boshqaruvi axborot tizimi»ni ishga tushirish, unda vakant o'rinlarga o'tkazilayotgan tanlovlarga oid e'lonlarni hamda arizalarni onlayn qabul qilish imkoniyatlarini nazarda tutish.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan xulosa shuki, natijalarining yo'nalganligi bo'yicha ta'lim tizimi sifatini oshirish ilmiy instrumentariy sifatidagi innovatsiyalarga, innovatsion faoliyat va ta'lim tizimiga bo'linadi. Ta'lim sifatini oshirishda innovatsiyalar to'plamining muhimligi darajasiga baho berish maqsadida shu tartibda ajratiladi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat rivojlanishi va innovatsiyalarni boshqarish muammolarining metodologik asoslarini zamonaviy talablarga asoslangan holda ishlab chiqish zarur. Ta'lim tizimi sifatini oshirishda innovatsion faoliyat samarasi oliy ta'lim tizimining innovatsion maqsadlari va imkoniyatlariga, xodimlarning innovatsion fikrlash qobiliyatlariga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тadbirlari tўғрисида”ги, 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сонли.
2. Абдурахмонов К.Х. Мехнат иктисодиёти. Дарслик. - Т.: Mehnat, 2019. - 672 б
3. Дронишинец Н.П. Проблемы управления системой высшего образования в Японии // Университетское управление. - 2022. - 1. - С. 62-65
4. Зайцев Н.Л. Экономика, организация и управление предприятием: Учеб.пособие. - 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2018. - 142 с.
5. Иванов М.М., Колупаева СР., Кочетков Г.Б. США: управление наукой и нововведениями. -М.: Наука, 2019.-С. 42.
6. Иродов М.И., Разумов СВ. Создание системы управления качеством подготовки специалистов в ВУЗе // Университетское управление. - 2018. - 2. - С. 75-78.
7. Макарова И.К. Управление человеческими ресурсами: пять уроков эффективного HR - менеджмента. - М.: Дело, 2019. -124 с.
8. Панова А. О структуре управления и принятии решений в Российских вузах // Вопросы экономики. - 2017.-6. -С. 72-75.
9. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иктисодиёти: Ўқув қўлланма. - Т.: Молия, 2019. - 247 б.

UDC 378(082)

USING OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING FOREIGN LANGUAGE IN THE HIGH SCHOOLS

M.O.Boqiyeva, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash masalasi keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: technology, training, language, language teaching, second language, cognitive activity.

Аннотация. В статье рассмотрено задачи использования инновационных технологий в обучении иностранного языка в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: технология, обучение, язык, языковое обучение, второй язык, познавательная деятельность.

Abstract. In the article showed using of innovative technologies in training foreign language in the high schools.

Keywords: technology, education, language, language learning, second language, cognitive activity.

The use of computer learning technologies in our time is of great importance, thanks to new opportunities. XXI century - the age of information, undoubtedly, makes its own adjustments to the traditional teaching of foreign languages. Moreover, our task is to learn how to use modern

information technologies correctly and effectively in the educational process within the framework of higher education.

The introduction of modern computer equipment and means of transferring information to various spheres of human activity has led to the emergence of fundamentally new ways of carrying out this activity. These methods, based on the wide use of the unique capabilities of computer technology for processing, storing and providing information, integrated into the concept of new information technologies (NIT). Broad prospects for BAT are also emerging in the pedagogical field. The use of BAT in the educational and pedagogical process represents, in the opinion of specialists, a qualitatively new stage in the theory and practice of pedagogy. The desire of progressive educators to meet the growing demand for education using NIT opportunities brings to life and new forms of education.

In recent years, the question of the use of new information technologies in higher education has been increasingly raised. This is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process. The main goal of teaching foreign languages is the formation and development of a communicative culture of students, teaching practical mastery of a foreign language.

The task of the teacher is to activate the cognitive activity of the student in the process of teaching foreign languages. Modern methods such as training in cooperation, project methodology using new information technologies and Internet resources help to realize a person - oriented approach in teaching, provide individualization and differentiation of education, taking into account the abilities of students, their level of training, inclinations, etc.

The construction of a conceptual and technological model of teaching foreign languages in a modern university assumes certain stages of work:

1. Creation of new educational technologies in order to integrate the world educational space.
2. Development of methods and technological model of Internet textbooks.
3. Implementation of distance learning in foreign languages (electronic textbooks).

The development of goals and objectives of each direction aimed at stimulating the intellectual and emotional development of the individual, capable of carrying out independent cognitive-communicative activities in both educational and professional spheres.

The development and implementation of innovative technologies forces specialists to rethink the role and place of foreign languages in the life of society.

At present, the need for vocational guidance of language training has significantly increased, the range of foreign trade-oriented specialties has expanded significantly, and the competence of foreign languages includes practical knowledge. Modern language teaching focuses on shaping a more cultured individual who has the skills to self-analyze and systematize new knowledge. Innovative methods are an integral part of modernizing the entire system. With this in mind, teachers can become acquainted with the most advanced approaches and then combine them and use them in their work to achieve significant growth in the education system. Many organizations are moving to a new level, using multimedia capabilities to send and receive information. The use of computers and other devices determines the success of the whole educational process.

The possibilities of using Internet resources are enormous. The global Internet network creates conditions for obtaining any information that is necessary for students and teachers anywhere in the world: regional material, news from the life of young people, articles from newspapers and magazines, necessary literature, etc. Students can take part in quizzes, competitions, Olympiads, conducted on the Internet, correspond with peers from other countries, participate in chats, videoconferences, etc. Students can receive information on the problem, which is currently working on the project. As you can see, the advantages of computer training are not small, but one cannot abuse computerization. Criteria needed for the use of computers in the classroom for each age group of students on the topics of targeted subjects, the criteria for evaluating educational software. With regard to the utility criteria for a particular technology in education, it can be formulated as follows: one or another computer technology is appropriate if it allows you to obtain learning outcomes that

cannot be obtained without using this technology. In this regard, the following forms of work with computer-based training programs suggested for the aspect-oriented teaching of a foreign language:

- To improve pronunciation.
- To study vocabulary.

The lesson should be based on the creative collaboration of teacher and student. Only then will students be able to think independently and develop their will. In short, the use of innovative methods in English lessons develops students' logical thinking skills, fluency, and the ability to respond quickly and accurately. Such methods stimulate the student's desire for knowledge. The student strives to be well prepared for the lessons. This makes students active participants in the learning process. As the education system sets itself the task of nurturing a free-thinking, wellrounded, mature person, in the future we, future teachers, will contribute to the more perfect development of ways to effectively use innovative technologies. possible. In the process of applying the method of communicative didactics, the teacher's method of forming intercultural communication is also formed. Learning a foreign language helps you to learn the culture of another country. Exercise technology is important for learning a foreign language. Exercise is the best way to master all the knowledge. Exercise has a positive effect not only on foreign language teaching, but also on the acquisition of knowledge in all areas. The effective organization of the lesson, in which the role of pedagogical activity and modern pedagogical technologies is invaluable. It is important to organize the process of learning a foreign language in a communicative way, to bring the next stage to the level of intercultural communication, and to achieve such results, the last step is to pay attention to "exercise technology". In order to effectively organize the process of teaching a foreign language, it is necessary to acquire knowledge of modern pedagogical information and communication technologies. The use of different tables in the process of teaching a foreign language is also very effective. Using tables in the learning process, students can follow a specific grammatical rule, such as composing sentences using tenses and placing new words. At a time when the need for learning a foreign language is high, the effective use of modern information technologies, innovative educational technologies in the educational process makes this process more effective. The effectiveness of innovative educational technologies lies in their correct and effective use in the educational process.

REFERENCES:

1. Туркина Н.В. Работа над проектом при обучении английскому языку // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 3. – С. 46.
2. Якиманская И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – С. 115.
3. Тарасов Е.Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания. Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 7–23.
4. N. Q. Xatamova, M. N.Mirzayeva. "Interactive methods used in english lessons"(methodical manual), Navoi, 2006, 40 pages.
5. M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. "Use of assistance in foreign language teaching". Tashkent: Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, 2005

UDC 372.881.1

THE METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE LEXICAL SKILLS THROUGH LANGUAGE GAMES

I.Dusmurodova, EFL teacher, Uzbekistan State World Language University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqola tilshunoslikda “til o'yinlari” orqali leksik ko'nikmalarni rivojlantirishga oid masalaga bag'ishlangan. Hozirgi kunda leksik ko'nikmalarni rivojlantirishda turli xil strategiyalar, usullar, jumladan, “til o'yinlari” mavjud. Ushbu maqolada til o'yinlari orqali leksik mahoratni shakllantirish masalasi muhokama qilinadi.

Ingliz tilini o'rganish jarayonida “til o'yini” usuli katta ahamiyatga ega bo'lib, bu hususda respublikamizda ham, xorijda ham ko'plab taniqli o'qituvchilar va metodistlar o'z fikrlarini bildirishgan. Zero, ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'rgatish sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlari tufayli o'qituvchilar endi o'z ta'lim strategiyalarini tanlash erkinligi va

imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunday holda, pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarining, ayniqsa, o'qituvchining harakatlarini faollashtirish uchun bir qator uslubiy masalalarga yondashish kerak.

Kalit so'zlar: *leksik malakani shakllantirish bosqichlari, o'qitish usuli, til o'yinlari, ingliz tilini o'rgatish, tayyorlash, nutqni ishlab chiqarishga yordam berish.*

Аннотация. *Темой данной статьи является развитие лексических навыков посредством «языковых игр». В ходе исследования была проверена одна из наиболее серьезных проблем приобретения словарного запаса в рамках обучения английскому языку. Более того, в настоящее время существуют разнообразные стратегии обучения, в том числе игровые, лексической стороне речи в языкознании. В данной статье рассматривается вопрос формирования лексического навыка посредством языковых игр. Лексическое обучение является одним из наиболее важных вопросов при изучении английского языка. В настоящее время существуют различные стратегии обучения лексической стороне речи, в том числе игровые.*

Большое значение в процессе изучения английского языка имеет метод «языковой игры», о нем говорят многие известные педагоги и методисты как в нашей республике, так и за рубежом. Теперь у учителей появилась свобода и возможность выбирать собственные стратегии обучения благодаря процессам обновления, происходящим в сфере преподавания иностранных языков в школах. В этом случае необходимо подойти к ряду методических вопросов с целью активизации действий всех участников педагогического процесса, но особенно преподавателя.

Ключевые слова: *этапы формирования лексического навыка; метод обучения; языковые игры; обучение английскому языку, подготовка, помощь в постановке речи.*

Abstract. *The topic of this article is the development of lexical skill through the “language games”. The study tested one of the more serious issues in acquiring vocabulary is a part of teaching English. Moreover, there are currently a variety of teaching strategies, including games, for the lexical side of speech in linguistics. The issue of lexical skill building through language games is discussed in this article. Lexical learning is one of the more important issues with learning English. There are currently a variety of teaching strategies, including games, for the lexical side of speech.*

The “language game” method is very important in the process of learning English, it is mentioned a lot of renowned educators and methodologists from both in our republic and abroad. Now the teachers have the freedom and opportunity to select their own teaching strategies thanks to the renewal processes taking place in the field of foreign language instruction in schools. In this case, it is essential to approach a number of methodological issues with the goal of boosting the actions of all pedagogical process participants, but especially the instructor.

Key words: *lexical skill formation stages, teaching method, language games, teaching of English, preparing, assisting in the production of speech.*

The benefits of this study is that all levels of knowledge acquisition can be used in game-based learning strategies, from reproductive to transformative to the primary objective of creative and exploratory engagement.

As a result, the students mimic what they pay close attention to and do their best to notice and comprehend. Several scientists claim that the game is already one of the complicated human talents because it is a kind of social interaction, development, and experience. Making decisions in the game include acting, saying, helping, and winning. The pupils' ability to think critically is increased by their willingness to confront these questions. What if the learner is thinking in a language other than his native tongue? Of course, there are many excellent opportunities for learning process. Yet the pupils don't give it any thought. Play-is primarily an enjoyable and stimulating activity for the learners. Moreover, in a game, everyone is on an even playing field. Even the most disadvantaged students can play the game of course. The language barrier and shyness that limit the free use of words of communication can be overcome by a sense of equality, a belief that the tasks are doable, and an atmosphere of enthusiasm and joy. Our opinion is that, the language games are a potent tool for

motivating vocabulary learning, contributing to the activation of all cognitive functions, and enabling both students and teachers to reach their full creative potential.

On the one hand, we used in this case M.F. Stronin's categorization of games, which divides them into two broad categories: *reparing, assisting in the production of speech*. The author makes the following distinctions among them:

Lexical games; Grammar games; Phonetic games; Spelling games; Creative games; Creative games with the aim of enhancing Speech skills and capacities [11, p. 47].

According to M.F. Stronin, the goal of lexical games is to familiarize the learners with various word combinations while also teaching vocabulary in settings that are as natural as possible, fostering speaking and thinking skills, and developing speech reactions.

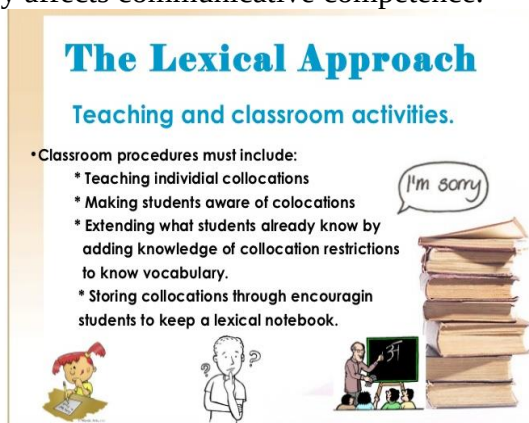
A.V. Konysheva has also categorized games into *linguistic and speech categories* (communicative). Games that focus on lexical and grammatical development are included in the category of language games.

Playing speech games can help the learner to improve their speaking, listening, reading, and writing abilities. Playing language games might help you learn new lexical and grammatical terms.

Speech games help the language learners to develop the abilities needed to engage in useful speech activities [11, p. 27].

In our opinion, games that use words as linguistic building blocks and have as their intended goal the further development of language abilities can be referred to as "language games". They impact the word's *orthographic, phonetic, and semantic aspects*. Language games are connected to linguistic personality activity and the capacity for creative language use.

The modern method of learning a foreign language requires fast, high-quality preparation for the operation of its linguistic methods. The level of linguistic mastery, especially the lexical component of speech, directly affects communicative competence.

Picture-1. The lexical approach in linguistics

Theoretical basis of vocabulary education. Vocabulary should therefore be chosen carefully according to the principles of choosing language teaching materials and the conditions of teaching and learning foreign languages in schools. Scientific principles of vocabulary selection have been developed. The words to choose from are:

- Commonly used in speech (word frequencies can be found mathematically using statistical data).
- Easy to combine (*nice room, nice girl, nice weather*).
- stylistically unlimited (verbal, written);
- Included in the topics of the syllabus set.
- have value in terms of word formation (use, use, useful, useless, useful, use, use).

The first principle, word frequency, is an example of a purely linguistic approach to word selection. It is arguably the most solid criterion because it is completely objective. It is derived by counting the number of words that appear in typical printed publications such as novels, essays, pages, poems, newspapers, textbooks, and magazines. The modern trend is to apply this principle according to the language activity that develops. Since reading comprehension requires a "reading vocabulary" (M. West), various printed materials are analyzed in terms of word frequency. In order to improve

your speaking skills, you need "speaking vocabulary". In this case, the analytical material is the recorded voice. Count word occurrences and select words that appear more often when spoken. [2.15]

Other principles have didactic value and serve educational purposes.

Selected words can be grouped into the following classes (M. West):

1. The words we speak, or the (structural) words that make up the form (structure) of speech.
2. The words we speak or the words of the content.

Both structural words and content words are very important when teaching practical vocabulary. They are therefore included in the minimal vocabulary.

The development of speech lexical abilities takes up one of the most significant spaces in the learning process. There are various phases involved in lexical skill development: *the process of adding new lexical units*.

This level involves the perception and understanding of a word's formal signs as well as its meaning. The first stage's goal is to help children improve their receptive lexical abilities.

The training stage, during which lexical skills are automated, understanding the structure, meaning, and function of a word is accomplished by repeated practice of linguistic and speech activities. The second step involves the change from understanding to duplicating simple structures.

English learners have to deal with unfamiliar vocabulary when learning the language. To learn and retain new words, learners are required to participate in a variety of task-based activities in the classroom. This can be guessing tasks, writing exercises, conversations, etc. These activities also include vocabulary games, with a special focus on making the lessons fun and helping learners develop and use words in different contexts. Therefore, it is necessary to examine whether and how students learn vocabulary effectively through games. Traditionally, vocabulary was taught in speaking, listening, reading, and writing lessons rather than in the specific subjects students studied. During class, students use their own vocabulary, learn new words provided by teachers and classmates, and use them in class activities. For many English learners, when thinking about vocabulary, they think of learning a list of new words that have meaning in their native language without practicing in real context. You may share the same experience of looking up a word in a bilingual dictionary to find its meaning or definition when you meet. You can even write down lines of new words without having any idea how they're actually used in context. With this approach, many learners quickly realize that just learning vocabulary from lists is not enough, and they attribute it to poor memory. Studies and publications show that this is not a very effective way of learning.

The game is a teaching tool that allows you to make the learning process is exciting and interesting, it activates the thinking activity of students, makes students be excited and worried. The game is an effective stimulus for mastering a foreign language. Moreover, the vocabulary games can be used at any stage of the lesson.

First - create a comfortable atmosphere and have a few minutes to ring in the middle or at the end of the lesson to review previous vocabulary material for students to use later, there is no point and time to start more complex and serious exercises. Therefore, the educational potential of each game not only arouses students' interest and stimulates their mental and verbal activity to consolidate new lexical material and create an atmosphere of cohesion, but also, the goal is to create a competitive atmosphere during the course of the exercise. Vocabulary games help bring the group together and make language learning a fun and rewarding activity.[12]

One of the main difficulties in foreign language teaching is the problem of learning new words. Lexical games help overcome this problem. They help students expand their vocabulary and free them from 'cramming'. The work on loanwords aims to solve the following problems:

- *Build a rich and active vocabulary.*
- *Don't forget these words.*
- *Accurate and proper use of language vocabulary.*

Vocabulary reinforcement in English classes can be achieved through repetition of exercises.

Recommended by the authors of educational materials or with the help of various games. The learning potential of games has long been known. Games can be incorporated not only in classrooms and extracurricular activities, but also in students' independent work at home [7, p.269].

Vocabulary games can be conventionally divided into language and language games. Learning words out of context and mastering the basic system functions of a foreign language are the main goals of vocabulary games. The main purpose when running language games is to reproduce the learning material. The purpose of the language game is to solve communication problems using language material that has already been learned. These games focus on content rather than form.

Conclusion. A great strategy to learn a language or something about a language is through playing language games. In this game, which is being played by a sample of primary school students aged six to twelve, we can see that they learn in a natural way or in the way they prefer because they are interested in games at this age. Some kids try to play it most of the time by themselves, which shows how much they enjoy it. Most of the kids also improve their writing, reading, listening, speaking, and spelling skills.

REFERENCES:

1. Adambayeva, F. R. Vocabulary games in foreign language teaching / F. R. Adambayeva. — Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. — 2017. — № 16.2 (150.2). — S. 46-49.
2. Allen, V. (1983) Techniques in teaching vocabulary.
3. Anufriyeva, R.A. Igry kak sredstvo razvitiya interesa k izuchayemomu yazyku// Inostrannyye yazyki v shkole. — 2004. — № 9. — S. 22 – 25.
4. Byrne, D. Techniques for classroom interaction. New York: Longman. 1987. p. 31.
5. Harmer, J. The practice of English language teaching. London: Longman. 1991. p. 153.
6. Konysheva, A.V. Igrovoy metod v obuchenii inostrannomu yazyku / A. V. Konysheva. — SPb: Izdatel'skiy tsentr «KARO», 2004. — 27 s.
7. Khaydarov, ZH. S., Pidkasistyy P. I. Tekhnologiya igry v obuchenii i razvitii / V. M. Filatov, P. I. Pidkasistyy - M., 1996. S. 269.
8. Lightbown, P., M. & Spada N. How languages are learned. Oxford: Oxford University Press. 1999. p.163.
9. Moon, J. Children learning English. UK: Macmillan Heinemann. 2000.
10. Nunan David: Language Teaching Methodology, a textbook for teachers Longman, 2000.
11. Stronin, M.F. Obuchayushchiye igry na urokakh angliyskogo yazyka / M. F. Stronin. — M.: Prosveshcheniye, 1984. — 95 s.
12. Sharafutdinova T.M. Obuchayushchiye igry na urokakh angliyskogo yazyka. 2005. — № 8. Bradley, B. New York. 2010. p.

UDC 378.147

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF ACADEMIC WRITING SKILLS IN PUPILS (ON THE EXAMPLE OF ENGLISH LANGUAGE)

F.M.Ibadova, Trainee teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining ingliz tili darslarida akademik yozuv ko'nikmasini shakllantirishda qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: umumiy o'rta ta'lim o'quvchilari, ingliz tili, akademik yozuv, Grammatik bilim, pedagogik qobiliyat, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные технологии, применяемые учащимися общеобразовательных школ на уроках английского языка для формирования навыков академического письма.

Ключевые слова: учащиеся общего среднего образования, английский язык, академическое письмо, знание грамматики, педагогические способности, инновационные технологии.

Abstract. This article will talk about innovative technologies used in the formation of academic writing skills in English classes of schoolchildren of general secondary education.

Keywords: general secondary education pupils, English, academic writing, grammatical knowledge, pedagogical skills, innovative technologies.

In modern conditions, pupils are faced with a lot of information every day, which they should be able to process. To this end, they need to develop the appropriate skills to integrate into the world cultural life, to have access to information through the network and cultural heritage. All these skills must comply with international standards accepted worldwide.

One of the problematic areas is the development of academic writing skills. Of course, in educational institutions, academic writing in one form or another has long been part of the curriculum, but practice shows that at the moment a deeper approach to the development of this skill is required.

Writing is the most complex and slowly developing set of competencies. In academic writing, the relationship between accuracy and fluency is often much more one-sided or unbalanced than in other fields of knowledge. For example, in spoken English, communicative learning strategies allow students and teachers to initially focus on fluency, gradually developing greater accuracy in their speech. Unfortunately, this "respite" is not so easily available when writing in an academic context, because accuracy is required from the very beginning.

Teaching writing has historically given priority to suggestion. In other words, a sentence is considered as an actual unit of oral discourse, the main element of written communication. From this, of course, it follows that the proposal should be studied first. The idea is that before the teacher, the student and the class move on to the next, secondary unit of written discourse - the paragraph, it is necessary to achieve a certain degree of language proficiency at the sentence level. The result is a step-by-step, sequential, essentially horizontal process of teaching and learning how to write the essay itself. Such a suggestion-based strategy can eventually lead to effective writing. At the same time, high school pupils may form a stereotype of "writing is grammar", or "grammar is writing". This approach requires teachers to be experts in English grammar themselves, or at least have access to excellent, up-to-date English grammar resources, both in print and online.

Naturally, for pupils studying English, the task becomes much more complicated. As we all know, academic writing is characterized by a formal style of presentation, which implies the use of academic vocabulary, focus on a topic or problem rather than expressing one's own opinion, the preferred use of a third person personal pronoun instead of the first, a clear choice of words and a refined style; the use of abbreviations, colloquial vocabulary, phraseological units, and so on is not allowed. The question of style is especially difficult for English learners, because in some cases the line is very thin, and they do not feel it. With all the variety of problems, there is one that is typical both for students for whom English is their native language and for those who study it – this is the ability to structure a text, and the task of the teacher is to develop this skill so that in the future they can use it in an academic context.

Academic writing is necessary for writing scientific papers of any type. Therefore, mastering this letter is necessary for students of secondary vocational and higher educational institutions. During the educational process, students will have to write a number of scientific papers: essays, reports, term papers, diploma. This requires mastering the skills of presenting thoughts in a scientific form.

Academic writing is characterized by the following features:

- Alignment of the text according to certain parameters: the presence of an introduction, the main part and the conclusion;
- Compliance with the requirements for the design of texts;
- Scientific or journalistic style of presentation of information;
- Focusing on a specific problem and its scientific justification;
- Minimizing your own opinion;
- Writing a text from a third person;
- Disclosure of the topic and essence of the problem under consideration;
- Reference to scientific data in the field of the problem under consideration;
- Clarity and accuracy of statements;
- Exclusion of spatial reflections that do not reflect the essence of the study and do not carry practical value for the reader;
- Orientation of the text to a specific audience;
- Compliance with the rules of punctuation, spelling, grammar.

Academic writing skills form the basis of academic literacy. At the same time, this component of academic literacy can be developed only in interaction with other skills: Academic reading; Academic declaration; Discussion skills; Presentation skills. Academic writing skills contribute to laying the foundation for successful professional activity, building a scientific career, and

participating in research activities. Academic writing is based on the basics of the mother language and its priority importance in this direction of development. It is gradually beginning to be studied by graduate students, teachers, who publish their articles in international literary sources. Currently, the introduction of academic writing into the educational process requires the development of a unified conceptual and categorical apparatus, the development of a theoretical framework and conceptual framework, methodology and teaching methods.

One of the alternative approaches can be considered a paragraph-based approach. In this case, it is productive to consider not a sentence or an essay, but a paragraph as the main unit of discourse, the main element of communication in English academic writing. This point of view has the distinct advantage of allowing the teacher to act recursively (back and forth) rather than sequentially, since such recursiveness more accurately reflects the writing process itself. Instead of first mastering the grammar of a sentence, then a paragraph and only then an essay, the student (at any level) I could start with a paragraph and then go back to the sentence and move on to the essay as needed.

A paragraph has its own structure of three elements: all paragraphs have a capital sentence and supporting sentences, and some paragraphs have a final sentence. The title sentence conveys the main idea of the paragraph. It not only names the topic of the paragraph, but also limits this topic to a specific aspect that can be fully considered in one paragraph. Supportive sentences develop the topic, that is, they explain or confirm the title sentence by offering detailed information. The final sentence points to the end of the paragraph and leaves the reader with important points to remember. The beginning of work on the paragraph takes place in the usual format: presentation-practice-production. At the stage of presentation, students are presented with a goal, ways to achieve it are modeled, and various organizational techniques are proposed. The emphasis is almost exclusively on writing paragraphs, focusing on the seven modes: narrative, description, illustration, process, comparison and contrast, causality and persuasion. Much attention is paid to the basics of paragraph design and paragraph structure (thematic sentences, auxiliary sentences, final sentences, unity and coherence), while students, in particular, discuss and focus on the logical connections encoded in these seven modes and the transition markers used to convey these logical connections to the reader. At this stage, students have the opportunity to learn how to distinguish the main idea from minor details, cause from effect, and fact from opinion.

The final sentence of each paragraph is then examined, noting that the bulk of each paragraph represents short-term causes or effects, while the conclusion moves on to longer-term causes or effects. Throughout this process, important expressions of logical transitions are selected. To include an intermediate step before writing an essay, an entire class is also brainstormed on possible topics.

After pupils have learned how to work with a separate paragraph, the focus shifts to writing an essay of five paragraphs. Again using the "presentation – practice – production" methodology, the basic structure of the essay and its organization are analyzed, with special attention being paid to thesis statements, thematic proposals, transition signs and corresponding logical connections. At this stage of the essay, there is usually not enough time to cover all kinds of essays, which are really just different ways of organizing the content. It is preferable to use narrative and causal essay templates, since this allows students to see the differences in point of view between the first person "I", from whom most narratives are written, and the third person. At this stage, students must demonstrate an understanding of the components of the text and the connections between them. On this basis of the nonlinear organization of the text, academic writing training is built in high school, which allows you to maintain the focus of the text from the thesis to the main conclusion.

Thus, the need to teach high school students the skills of academic writing is due to the fact that this type of writing is today the basic language competence of successful study at a higher educational institution, allowing you to read, understand, structure and format your own scientific texts.

REFERENCES:

1. Makhmarajabovna I.F. Innovative technologies for the formation of academic writing skills in pupils (9-10 classes on the example of english language) //Conferencea. – 2023. – C. 150-154.
2. Bayakhmetova A.A., Dusenbina M.J. Academic writing. The language and style of academic writing: A textbook.- Kstanay: KSU named after A. Baitursynov, 2019.-106 P.

TECHNOLOGY OF TEACHING THE ELEMENTARY COURSE OF NATURAL GEOGRAPHY USING INTERACTIVE TECHNIQUES

A.A.Isaev, teacher, Andijan State University, Andijan

H.L.Abdurakhmanova, teacher, Andijan State University, Andijan

A.R.Arabboev, teacher, Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim tizimi tubdan rivojlanmoqda. Bu rivojlanish esa o'qituvchini o'z ustida ishlashga, o'quvchini esa intilish, tashabbuskorlik, voqealarga o'z munosabatini bildirishga undaydi. Ushbu maqola orqali tabiiy geografiyaning bir bo'lagi bo'lgan tabiiy geografiyaning boshlang'ich kursining litosferasi. Tog ' jinslari mavzusida interfaol usullardan foydalangan holda o'qitish haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usul, pedagogik mahorat, chiziqli usulga moslashish, "t-sxema" usuli, Klaster usuli

Аннотация. Сегодня система образования радикально развивается. Это развитие, с другой стороны, побуждает учителя работать над собой, а ученика выражать свое отношение к стремлению, инициативе, событиям. Благодаря этой статье литосфера входит в элементарный курс естественной географии, который является разделом естественной географии. По теме "Камни" написано об обучении с использованием интерактивных техник.

Ключевые слова: интерактивный метод, педагогическое мастерство, адаптация к линейному методу, метод "т-образной схемы", кластерный метод

Abstract. Today, the education system is developing radically. This development, on the other hand, encourages the teacher to work on himself, and the student to express their attitude towards aspiration, initiative, events. Through this article, the lithosphere of the elementary course of natural geography, which is a branch of natural geography. On the topic of rocks it is written about teaching using interactive techniques.

Keywords: interactive method, pedagogical skill, adapt to the line method, "t-scheme" method, cluster method

Introduction. Today, our education system is also among the developing states, where a huge number of practical measures are being implemented for implementation.

Interactive techniques-derived from the demand of today's should be one of the techniques that teach students quality education and teach them to activity, initiative, to study disciplines in depth with a modern approach.

Pedagogical skills-personal (childishness, benevolence, humanity, kindness, etc.) of teachers.k.) and professional (erudition, ingenuity, dedication, creativity, ability, etc.) is an activity that ensures the achievement of a high level in the educational activities of teachers, the opportunity to constantly improve their professional skills. It is manifested in the professional activities of every teacher who has excellent knowledge of his science, has pedagogical-psychological and methodological training, conducts practical activities in search of optimal ways of education, upbringing and development of students.

Literature analysis and methodology. The authors of the textbook of the elementary course of natural geography grade 5 P.Gulyamov, R.Gurbanniyazov, M.Avezov, N.They are saidovs.

The following geographer-scientists contributed to the creation of this textbook. They Are; R.Ibragimova-candidate of Geographical Sciences, Associate Professor;

Y. Fedorko-teacher of geography of the higher category of school 233 in Almazar District of Tashkent City, doctor of philosophy in geographical sciences (PhD); R.Abdiyev-Navoi City 11-Teacher of geography of the higher category of Afchoim, an excellent teacher of Public Education; R.Abdullayev-teacher of geography of the higher category of the 3rd school in the Yangiabad District of Jizzakh region, an excellent teacher of public education.

X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro zieva, Z.A.Karabazov in the methodological Manual of the possibilities of teaching "natural geography of Central Asia " using interactive techniques American psychologist scientists R.Carnikau and F.According to the studies of macelrow, the natural physiological and psychological capabilities of the individual make it possible to preserve the knowledge acquired in certain forms to varying degrees. That is, the reader is the lithosphere of the initial course of natural geography. 10% when he reads the subject of rocks himself, 20% when he hears information about the subject from the teacher, 30% when he sees various videos, reports, etc.related to the subject, 50% when looking at videos, reports related to the subject and explained by the teacher, 80% when he transmits this information to the peer reader himself, and 90% when.

Discussion and results. The course of educational and educational work in certain goals and areas, their growth depends on the correct Organization of scientific pedagogical work, as well as their results. For this purpose, methodological research in geography is also carried out in several stages.

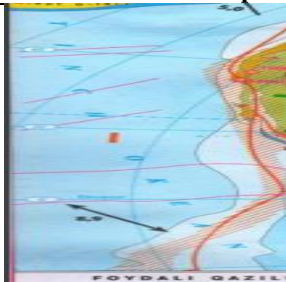
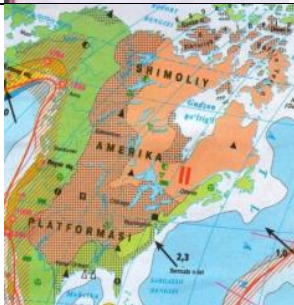
They consist of:

- the imposition of the problem; (for example, the lithosphere of the initial course of natural geography. Delivery of the topic of rocks to readers in an interesting and understandable way)
- The choice of the object and subject of research of the subject; (for example, the object of research of the subject is Planet Earth, and the subject is its plates.)
- Determination of the goals and objectives of the study on the topic;(for example, the purpose of the study is to give students an idea of \ u200b \ u200bThe lithosphere, its parts and rocks, their types, and their tasks explain to students using interactive techniques during the course of the lesson process)
- Development of a working idea on the topic;
- Verification of the idea developed on the topic on the basis of observation of pedagogical experiments and direct study of experimental work;
- On the basis of new information and knowledge obtained on the topic, theoretical conclusions are developed and verification of the results of the research is carried out.

Lithosphere of the initial course of natural geography. We recommend the following techniques for the subject of rocks.

I.Adapt to the line of method.

In this method, students align the table given by the teacher with each other.

Name of lithospheric plates	Map
PACIFIC OCEAN	
NORTH AMERICA	

COCONUT		
CARIBBEAN		
NASKA		
SOUTH AMERICA		

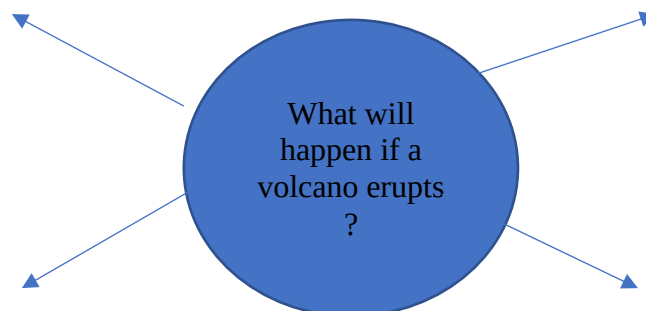
II.Method "t-scheme".

In this method, students divide the natural resources given by the teacher into schemes and write examples on them. For example, the lithosphere of the initial course of natural geography. Write down the pros and cons of what consequences a volcano on the topic of rocks will have if it erupts.

Positive	Negative
1.Tashkent is formed	2.Residential areas of the population will be destroyed.

III.Cluster method.

This method will greatly help students to master the topic. They develop such skills as creativity, memorization, mastering their own position in relation to problems. For example, if a volcano erupts, what happens? Express your opinion on this question.

Conclusion. Lithosphere of the initial course of natural geography. When used in teaching on the topic of rocks using interactive techniques, it creates the ground for students to become an

initiative, perfect person who can express love for the motherland, attitude towards the vagea-people around him.

REFERENCES:

1. P.Gulyamov, R.Qurbonniyozov, M.Avezov, N.Saidova – 5-sinf Tabiiy geografiya boshlang'ich kursi darsligi.
2. M.T.Mirakmalov SH.M.Sharipov M.M.Avezov M.T.Hojiyeva 7-sinf Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi.
3. Vaxobov H, Mirzamahmudov O.T – Geografiya o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. Namangan - 2016
4. V. N.Fedorko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, E.Y.Nazaraliyeva – Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 192 b.
5. X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi"ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari.Toshkent-2017. -224 b

UDC 37.012:372.874

TECHNOLOGY OF TEACHING THE COURSE OF NATURAL GEOGRAPHY OF CONTINENTS AND OCEANS USING INTERACTIVE METHODS

A.A.Isaev, teacher, Andijan State University, Andijan

H.L.Abdurakhmanova, teacher, Andijan State University, Andijan

A.R.Arabboev, teacher, Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Bugungi kunda ta'lim tizimi keskin rivojlanmoqda. Ushbu rivojlanish o'qituvchini o'z ustida ishlashga, o'quvchini esa intilish, tashabbuskorlik, voqealarga munosabatini ko'rsatishga undaydi. Bizning maqolamizda Evroosiyo hududini tabiiy geografik hududlarga bo'lish mavzusida interaktiv usullardan foydalangan holda tabiiy geografiyaning sanoat intizomi bo'lgan qit'alar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursini o'qitish haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usul, pedagogik mahorat, chiziqli moslash usuli, "T-sxema" usuli, Klaster usuli

Аннотация. Сегодня система образования стремительно развивается. Такое развитие событий побуждает учителя работать над собой, а ученика проявлять стремление, инициативу, свое отношение к событиям. В нашей статье написано о преподавании курса естественной географии континентов и океанов, который является отраслевой дисциплиной естественной географии, с использованием интерактивных методов на тему разделения территории Евразии на естественно-географические районы.

Ключевые слова: интерактивный метод, педагогическое мастерство, метод линейной подгонки, метод "Т-образной схемы", кластерный метод

Abstract. Today, the education system is developing dramatically. This development encourages the teacher to work on himself, and the student to show aspiration, initiative, his attitude to events. In our article it is written about teaching the course of natural geography of continents and oceans, which is an industry discipline of natural geography, using interactive methods on the topic of dividing the territory of Eurasia into natural geographical areas.

Keywords: interactive method, pedagogical skill, linear fitting method, "T-scheme" method, cluster method

Introduction. Today, our education system is also taking very large practical measures to become one of the developing countries.

Interactive methods-based on today's demand, are one of the methods of high-quality teaching of students and teaching their activity, initiative, contribute to in-depth study of subjects with a modern approach.

Pedagogical skills - personal (childlike, benevolent, humane, kind, etc.) qualities of teachers.k.) and professional (erudition, ingenuity, purposefulness, creativity, abilities, etc.) activities that ensure that teachers achieve a high level in educational activities, the possibility of continuous improvement of professional skills. It manifests itself in the professional activity of every teacher who is proficient in his science, has pedagogical, psychological and methodological training, strives to find optimal ways of educating, educating and developing students, conducts practical activities.

Literature analysis and methodology. Grade 7 course of natural geography of continents and oceans authors M. T. Mirakmalov, Sh.M.Sharipov, M. M. Avezov, M. T. Gadzhiev.

The following geographers contributed to the creation of this textbook. They are; V.A.Rafikov -Director of the Institute of Seismology of the Academy of Sciences of Uzbekistan, Doctor of Geographical Sciences (DSC); N.R.Alimkulov-Associate Professor of the Department of Geography of TSPU. Nizami, Candidate of Geographical Sciences; R.A.Ibragimova-Associate Professor of the Department of Natural Geography of UzsU named after Mirzo Ulugbek, Candidate of Geographical Sciences; Sh.Usmanov-geography teacher of the highest category of IDUM No. 2 of Fergana, Fergana region; D.K.Akhunjonova-geography teacher of school No. 278 of Almazar district of Tashkent city.

X.B.Nikadambayeva, D.I.Rozieva, Z.A.Karabazov in the methodological manual "the possibilities of teaching the natural geography of Central Asia using interactive methods" American psychological scientists R.Karnikau and F.According to McElrow's research, the natural physiological and psychological capabilities of the individual allow, to one degree or another, to preserve the acquired knowledge in certain forms. That is, 10% when the reader himself reads the topic of dividing the Eurasian territory of the course of natural geography of continents and oceans into natural geographical areas, 20% when he hears information on the topic from a teacher, 30% when he sees various videos, reports, etc. related to the topic, 50% when he sees reports, the reports are explained by their teacher, this information is read by a peer. 80, when he himself transfers% to his student, has the ability to memorize 90% of the amount of information when applying the acquired knowledge in preparation for his topic geography of mineral resources.

Due to the use of new pedagogical and information technologies in the methodology of teaching geography, there have also been a number of changes in the teaching methodology. In this regard, a methodological guide has been prepared. This manual consists of an introduction and five parts. Part I is devoted to the goals and objectives of the discipline methodology of teaching geography, as well as the goals and objectives of the discipline methodology of teaching this discipline.

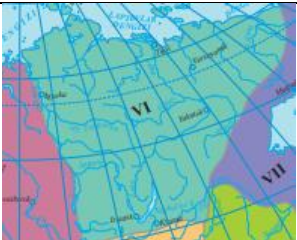
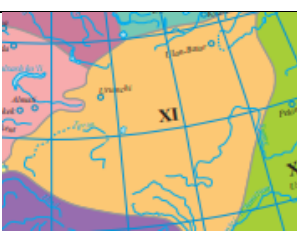
An analysis of textbooks and manuals on geography in different countries shows that several manuals are issued for reading one course in them. In most cases, they are full of interesting information and are informational in nature. In such manuals, the text is 20-30%, the image is 20%, statistics is 20%, questions and tasks are 20%. The images in the book are incredibly high quality. However, there are practically no maps in the manuals of the lower classes, they have been replaced by schematic maps.

On the application of pedagogical and information technologies in geographical education and the development of geographical educational technologies I.V.Dushina, V.T.Dmitrieva, A.N.Vorobyev, O.A.Ushakova, N.V.Novenko, I.I.Barina, O.A.Bakhchivandzhi, etc.

Discussion and results. To apply the course of natural geography of continents and oceans on the topic of dividing the territory of Eurasia into natural geographical areas, we recommend the following methods.

I.Align the line method. In this method, students adjust the table provided by the teacher.

Natural geographical lands of Eurasia	Map	Features of the land
Eastern Europe		The territory occupies the central part of Asia. From the central and southern part of the territory passes the active Alpine-Himalayan seismic region of the Earth's crust.

Western Siberia		The Old Asian land includes the small Asian peninsula, Armenia and the Iranian Highlands. The old Asian land arose in the Paleozoic era.
East Siberia		It occupies the central part of Siberia and continues from the West Siberian lowland in the west to the Valley of the Kolyma River in the East.
Old Asian		Western Siberia includes the Lowland of the same name and several smaller islands in the Kara Sea.
Central Asia		The area of its territory is about 4 million sq km.

II. Method "t-scheme".

In this method, students divide the natural resources given by the teacher into schemes and write examples on them. For example, write down the pros and cons of the geographical location of the Central Asian country, which is one of the natural geographical regions of Eurasia.

Positive	Negative
1. Due to its location in the interior of Eurasia, it is far from a variety of natural disasters coming from the sea	1. The climate is sharply continental. Summers are very hot, winters are severe cold.

III. Cluster method.

This method will greatly help students to master the topic. They develop skills such as creativity, memorization. For example,

IV. The method of problematic utterance.

The method of setting the task by the teacher and the justification of ways to solve it is called the method of setting the task. With the help of this method, teachers acquire skills in solving natural-geographical, economic-geographical and geoecological problems and ways to justify them.

When applying this method on the topic of dividing the territory of Eurasia into natural and geographical areas, attention is drawn to the following.

- The teacher throws into the class the question of what underlies the division of Eurasia into natural and geographical areas, and shows an example of its solution. That is, he solves this problem himself during the lesson.

- Students make sure that the problem posed on the topic is solved by the teacher, and acquire skills in solving geographical problems throughout the lesson.

- In the course of solving a specific problem on the topic of natural and geographical areas of Eurasia, the teacher indicates ways to solve it, in the course of solving the problem, he weighs the

opinions of students on the occurrence of a contradiction of opinions, the peculiarities of the development of opinions.

Eastern Europe

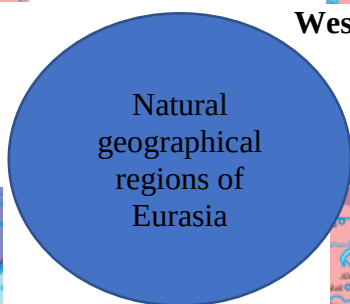
Western Siberia

Eastern Siberia

Central Asia

Conclusion. When the course of natural geography of the continents and oceans is used in teaching using interactive techniques on the topic of the division of the Eurasian territory into natural geographical areas, it creates the basis for students to become a perfect person who can express love for the motherland, attitude towards the vagea-khodas around him.

REFERENCES:

- 1.M.T.Mirakmalov SH.M.Sharipov M.M.Avezov M.T.Hojiyeva 7-sinf Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi
- 2.Vaxobov H, Mirzamahmudov O.T – Geografiya o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. Namangan - 2016
- 3.Zohid Madrahimov. Tarixiy toponimika. «Navro'z» nashriyoti Toshkent 2017.- 128 b
4. V. N.Fedorko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, E.Y.Nazaraliyeva – Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 192 b.
- 5.X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov “O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi”ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari.Toshkent-2017. -224 b

UO'K 001

INNOVATSIYA TUSHUNCHASINING IJTIMOIIY FALSAFIY TALQINI

G.Karimova, o'qituvchi, Farg'ona Davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ma'limki, innovatsiya – bu bozor talabidan kelib chiqqan holda jarayonlar va mahsulotlarning sifatli o'sish samaradorligini ta'minlash uchun joriy etilgan yangilikdir. Inson intellektual faoliyati, uning fantaziyasi, ijodiy jarayoni, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatorligining yakuniy natijasi hisoblanadi. Maqolada innovatsiya tushunchasi va uning mohiyati falsafiy jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, innovatsiya, fan, oliy ta'lim, g'oya, rivojlanishning yangi bosqichi.

Аннотация. Как известно, инновация – это инновация, вводимая для обеспечения эффективности качественного роста процессов и продуктов в зависимости от рыночного спроса. Интеллектуальная деятельность человека является конечным результатом его фантазии, творческого процесса, открытий, изобретений и рационализации. В статье философски исследуется понятие инновации и ее сущность.

Ключевые слова: образование, инновации, наука, высшее образование, идея, новый этап развития.

Abstract. As you know, innovation is an innovation introduced to ensure the effectiveness of qualitative growth of processes and products depending on market demand. The intellectual activity

of a person is the end result of his imagination, creative process, discoveries, inventions and rationalization. The article philosophically explores the concept of innovation and its essence.

Keywords: education, innovation, science, higher education, idea, new stage of development.

Kirish. Globallashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr ta'lim oluvchilar, shu jumladan o'quvchilarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfaatlarini, uning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash hamda barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgandir. O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyingi qisqa vaqt ichida bosib o'tgan taraqqiyot yo'li asrlarga arzigulik mazmun va mohiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism. Ma'lumki, taraqqiyotni harakatga keltirishda va turmushda ro'y berayotgan jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishining muhim sub'yekti bo'lgan yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash muhim masalasi ahamiyatga ega.

Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi"[1].

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Tadqiqot materiallari va metodologiya. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi.

Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega. Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga
- qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari.

O'qitish tizimiga innovatsiyaning kirib kelishini ta'lim mazmunida, o'qitish metodlarida, dars shakli, o'qitish turlari, o'qitish vositalarida ko'rishimiz mumkin.

- Ta'lim mazmuniga innovatsiya an'anaviy, noan'anaviy va masofaviy o'qitish turlarining kirib kelishi bilan izohlanadi.

- O'qitish metodlariga innovatsiya aktiv, passiv va interaktiv metodlarining kirib kelishi misolida ko'ramiz. Aktiv metodni qo'llash talabalarni dars jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qilsa, passiv metod talabalarni bir tomonlama tushuncha berilishi bilan izohlanadi. Interaktiv metod esa birgalikda faol harakat qilishi (o'qituvchi bilan talaba, talaba bilan talaba) tushuniladi.

- Dars shakliga innovatsiyani kirib kelishini standart, nostandart hamda virtual dars shakllari misolida ko'rishimiz mumkin.

- O'qitish turlaridagi innovatsiyani muammoli ta'lim, evristik ta'lim, darajalangan ta'lim, integratsiyalangan ta'lim, interfaol ta'lim, informal ta'lim, rasmiy ta'lim, norasmiy ta'lim turlari bilan izohlanadi.

- O'qitish vositalariga innovatsiyani kirib kelishini dars jarayonida multimedia, elektron doskalar va boshqa vositalar bilan izohlaymiz.

Innovatsiyalar hozirgi davr ob'ektivligining muhim shakli sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilmiy jamoatchilik, tadqiqotchilar tomonidan, ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Yangi rivojlanish bosqichining muhim xususiyatidan biri innovatsion jarayonlarning realligidir ya'ni uning ijtimoiy borliqning barcha jihatlarini va darajasiga ta'sir etganligi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tashkil etishda o'ziga xos yondoshuvlar kuzatiladi:

1. *Gnostik-dinamik yondoshuv* (unga ko'ra pedagoglar pedagogik innovatsiyalar, ularning turlari, yaratilishi, amaliyotga tadbiiq etilishi, xorij mamlakatlarida yaratilgan ilg'or pedagogik (ta'limiy) innovatsiyalar va ularni o'rganish, mahalliy shart-sharoitlarni inobatga olgan holda amaliyotda ulardan foydalanishga doir bilim, ko'nikma, malakalarni izchil o'zlashtiradilar, o'z faoliyatlarida pedagogik innovatsiyalarni faol qo'llash borasidagi tajribalarni o'zlashtiradilar).

2. *Individual faoliyatli yondoshuv* (bunda pedagoglar o'zlarining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, tajribalariga tayangan holda amaliyo faoliyatda pedagogik innovatsiyalarni qo'llashda muayyan izchillikka erishadilar).

3. *Ko'p sub'yektkli (dialogik) yondoshuv* (mazkur yondoshuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni hamkasblarning o'zaro, xususan, ko'p yillik ish tajribasi, kasbiy mahorat va tajribaga ega pedagoglarning faoliyatlari bilan tanishish, ularning ta'lim innovatsiyalarini samarali, maqsadli va uzluksiz qo'llashga doir tavsiya hamda ko'rsatmalaridan foydalanishlarini ifodalaydi).

4. *Insonparvarlik yondoshuvi* (ushbu yondoshuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari, xohish-istaklari, qiziqishlari, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini inobatga olish maqsadga muvofiqligini yoritishga xizmat qiladi).

5. *Individual-ijodiy yondoshuv* (unga ko'ra har bir pedagog faoliyatini o'rganilayotgan mavzu, o'quv materialining mohiyati, shuningdek, o'z imkoniyatlari, salohiyati, mahorati, ish tajribasidan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonlarini ijodiy ishlanmalar asosida tashkil etadi).

Xulosa. Xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, innovatsiyalar chuqur ijtimoiy falsafiy jihatdan mushohadani talab qiladigan, rivojlanish jarayonida, muayyan o'zgarishlarga sabab bo'ladigan muammodir. OTM pedagoglarining ushbu ta'lim texnologiyalari mohiyatidan xabar bo'lishlari, ularni o'z faoliyatlaridan samarali qo'llay olishlari ta'lim jarayonida har bir ta'lim oluvchining ichki imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

Ilg'or pedagogik tajriba o'qituvchining o'z pedagogik vazifasiga kreativ yondashishini, ta'lim-tarbiyaning yangi, samarali yo'l va usullarini qidirib topishni taqozo etadi. Ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish, o'quv-tarbiya jarayoniga sifatli o'zgarishlar kiritish, yangi ko'rinishdagi o'quv jarayonini modellashtirish muammolarini echishga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. / 4-tom. – T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriëti, 2002. – 169-bet.
2. Tojaliyev, A. A. Perfection of bachelor degree students training in the conditions of innovative development. *Published European Journal of Business Social Sciences (EJBSS)*, 7, 133-141.
3. Tojaliyev, A., & Tojaliyeva, G. (2021). Innovative directions in the field of pedagogical education. *Теория и практика современной науки*, (5), 22-25.
4. Jalilov A., Muhammadiyev U., Jo'rayev Q. va boshq. Fuqarolik jamiyati asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2015.

USTOZ-SHOGIRD TIZIMINING KELAJAGI

M.A.Karimov, katta o'qituvchi, Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali, Yangiyer
B.B.Yuldashov, assistant, Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali, Yangiyer
M.R.Turdiyeva, talaba, Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali, Yangiyer
Z.O.Raximberdiyeva, talaba, Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali, Yangiyer

Annotasiya. Ushbu maqolada ustoz shogirtlik masalasi ilgari surilgan. Bunda shogirtlarni qiziqishiga va qobiliyatiga qarab shogirtlarni tanlanishligi aytilgan va shogirtlari tomonidan bajarilgan grafik masalaga izoh berilgan. Xulosa qismida esa shu usulda talabalarni qiziqishini ortirib shogirtlarni sonini oshirish haqida aytilgan.

Kalit so'zlar: Proektsiya, Nuqta, Koordinata, Umumiy vaziyatdagi to'g'ri chiziqli, Aylantirish usuli, Kesma, Haqiqiy uzunlik, Ketma-ketlik, Gorizantal, Frontal, Vaziyat.

Аннотация. В данной статье ставится вопрос об обучении мастера. В нем говорилось, что учащиеся отбираются в соответствии с их интересами и способностями, и объяснялась графическая задача, которую решали учащиеся. В заключительной части говорится об увеличении числа учащихся за счет повышения заинтересованности учащихся таким образом

Ключевые слова: Проекция, Точка, Координата, Прямая в общем положении, Метод вращения, Сечение, Истинная длина, Последовательность, Горизонтальная, Фронтальная, Положение.

Abstract. This article raises the question of training a master. It stated that students were selected according to their interests and abilities, and explained the graphic problem the students were solving. The final part talks about increasing the number of students by increasing the interest of students in this way.

Keywords: Projection, Point, Coordinate, Line in general position, Rotation method, Section, True length, Sequence, Horizontal, Frontal, Position.

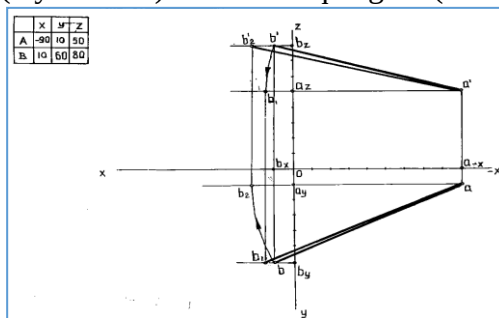
Bugungi kunda oliy ta'limda yetishib chiqadigan kadrlarning salohiyati, qay darajada nazariy bilim olinganligi bilan bir vaqtda shu bilimlarni amaliyotda qo'llay olish, tadbqiq qilish hamda ishlab chiqarish bilan bog'lay olish eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida bir qator salmoqli ijobiy o'zgarishlar amalga oshirildi. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi jarayoni yanada takomillashdi. Xorijiy ilg'or tajribalarning respublikamizda ta'lim tizimini tashkil etishda amalda chuqurroq tatbiq etilishi kuzatildi. Xususan, bu holatni respublikamizda ilmiy-tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlarini shakllantirish, doktorlik dissertatsiyalarni tayyorlash, innovatsion ishlanmalarni yaratish, oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasining uzviyligini ta'minlashda ko'rishimiz mumkin. Ilm-fan taraqqiyoti shuni ko'rsatmoqdaki, ilmiy-tadqiqot ishlarining muvaffaqiyati har qanday jamiyatda intellektual salohiyat ortib borishining bosh mezonini hisoblanadi. Yoshlar respublikamiz aholisining yarmidan ko'pini tashkil etadi. Shuningdek, yoshlar jamiyatimizning asosiy qatlami bo'lib, mamlakatimizning ishonch va e'tiqodiga aylanishi bilan ham bog'liqdir. Yoshlar jamiyatning ilg'or rivojlantiruvchisi va mustaqillik ne'matlarini kelajak avlodga yetkazuvchisi hisoblanadilar. Bugun yoshlarimiz qanday qadriyatlar sari intilmoqda, qanday orzu-niyat va o'y xayollar bilan yashamoqda – biz bunga aslo loqayd va befarq qaramasligimiz kerak.

Ustoz-shogird maktabi yosh o'qituvchiga tajribali murabbiy tomonidan zarur ko'mak, o'qitish ko'nikmalariga ega bo'lish va ish joyida shoshilinch amaliy yordam ko'rsatishi mumkin. Bunday qarorga bo'lgan ehtiyoj "Ustoz-shogird" murabbiylik tizimini shakllantirdi, bu esa katta miqdordagi bilimlarni o'zlashtirish, hayotiy vakolatlarni ishlab chiqish, kasbiy tayyorgarlik va ishlab chiqarish munosabatlarini o'rnatish qobiliyatiga yordam beradi. "Ustoz-shogird" murabbiylik maktabi hamkorlik pedagogikasi yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib borishi ushbu faoliyatning asosiy harakatlantiruvchi omili bo'lib qoladi.

Ustozlar o'zlariga shogirt tayyorlashda, avvalom bor shogirdini shu sohaga qiziqishini, qobiliyati borligini obdon o'rganib so'ng ularga o'zilarining bor ilimini o'rgatishga harakat qiladi.

Shuning uchun ham halqimizda “Ustoz otangdek ulugʻ” degan maqol bor. Shu bois xozirgi kunda Sirdaryo viloyati Yangier shaxridagi Toshkent kimyo texnologiya institutining yangier filialida, ustozlar: Karimov Mustafa Aminbayevich va Yuldashov Baxtiyor Botirovichlar oʻzlariga kelajakda zamin tayyorlash uchun qobiliyatli talabalarni tanlab ularga oʻzlarining bor ilmlarini bermoqda. Xozirda shogirdlari: *Turdiboyeva Mavluda Ravshanovna va Raximberdiyeva Zilola Odiljon qizi* tomonidan bajarilgan bir grafik masalaning yechimi yuzasidan mulohaza qilib koʻramiz. Maʼlumki, “Muhandislik grafikasi” fani insonning fazoviy tasavvurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqorida ismi familiyasi keltirilgan talabalar, “Muhandislik grafikasi” fanining “Toʻgʻri chiziqlar” mavzusini tanlab, shu mavzuga doir grafik masalaning yechimini oʻziga xos yani, Koordinatalarini boshqa-boshqa oktantda olib bajarishgan. Bu grafik masalada umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining haqiqiy uzunligi “Aylantirish usulida” aniqlangan. Qiziqarli tomoni shundaki, ushbu masalaga doir yechim xech bir darslik yoki oʻquv qoʻllanmada qayd etilmagan. Barcha darslik va oʻquv qoʻllanmalarda umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining koordinatalari faqat manfiy olinganligi haqida maʼlumotga egamiz. Darhaqiqat quyidagi mavzuga doir grafik masalalarni yechishda umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining haqiqiy uzunligini aniqlashda, umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining koordinatasini ikkisini ham manfiy yoki musbat va aralash olib yechsi boʻladi, nafaqat “Aylantirish” usulida boshqa usullarda ham qoʻllasa masalaning yechimi bir chiqadi, chunki “Muhandislik grafikasi” fanida sakkizda oktant mavjud boʻlib ularni toʻrtidasi manfiy va qolgan toʻrtidasi esa musbatga boʻlinadi. Ushbu grafik masalaga doir yechimni “Toʻgʻri chiziqlar” va “Tekisliklar” mavzusini bayon qilishda qoʻllanilsa maqsadga muvofiq boʻlar edi. Endi masalaning yechimiga kelsak, koordinatalari bilan berilgan umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining **A** nuqtasi ($x -90, y 10, z 50$) va **B** nuqtasi esa ($x 10, y 60, z 80$) berilgan, shu koordinatalar asosida umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining haqiqiy uzunligi (Aylantirish) usulida aniqlangan!.(1-chizma).

1-chizma

Buning uchun avval x, y, z koordinata oʻqlari olinadi. Soʻng **A** nuqtani koordinatalari bilan a va a^1 bajariladi. Keyin **B** nuqtani ham shu usulda aniqlab olib, soʻng oʻzaro tutashtirilsa, umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining, a, b gorizontal va a^1, b^1 frontal proeksiyasi xosil boʻladi. Umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining haqiqiy uzunligini aylantirish usulida aniqlash uchun, ikki nuqtadan birini tanlab shu nuqta atrofida aylantiriladi, bu chizmada **A** nuqta tanlangan. Avval a nuqtadan x oʻqiga parallel chiziqli olinadi. Soʻng **A** nuqtaga sterkulni uchini qoʻyib **B** nuqttagacha boʻlgan masofa aylantiriladi, **A** nuqtadan chizilgan parallel chizoq bilan kesishguncha. Kesishib b_2 nuqta xosil boʻladi. Keyin b_2 nuqtani frontal proeksiyadagi b^1 nuqtadan chiqqan parallel chiziqli bilan kesishib b_2^1 nuqta topiladi, va ushbu nuqtani a^1 bilan tutashtirsak, umumiy vaziyatdagi **AB** toʻgʻri chiziqli kesmasining frontal proeksiyadagi, frontal haqiqiy uzunligi kelib chiqadi. Shu ketma-ketlik asosida gorizontal proeksiyadagi, gorizontal a, b_1 haqiqiy uzunligini aniqlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda talabalar tomonidan bajarilgan ushbu grafik masalani keng ommaga tadbiiq qilinsa, talabalarni qiziqishlari koʻpayib ustoz murabbiylarning shogirdlari yana bir necha kishiga ortgan boʻlar edi.

FOYDANALINGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. “Chizmageometriya” fanidan masalalar toʻplami. R.Xorunov. Oʻqituvchi nashr. 2002 y.
2. Sh. Murodov, L.Hakimov va boshqalar “Chizmageometriya kursi” Toshkent, Oʻqituvchi nashriyoti – 2006 y. Darslik.
3. B.B. Qulnazarov, “Chizmageometriya” , Toshkent, “Oʻzbekiston” 2006 y.
4. Gʻ.G. Sodiqova, M.T. Nurullayeva “Muhandislik chizmasi va eskiz” fanidan maʼruzalar matni, TKTI, 2009 y.

5. Muxiddinova, X. G. (2019). Social and political views of jadides. *Мировая наука*, (3 (24)), 36-39.
6. Мухаммадиев, К. Б. (2021). Жисмоний тарбия таълими жараёни самарадорлигини ошириш ва талабаларда экологик маданиятни ривожлантиришнинг назарий асослари: Монография/“Инновацион ривожлантириш наشريёти-матбаа уйи”. *Инновацион ривожлантириш наشريёти-матбаа уйи* –Тошкент.
7. Мухаммадиев К.Б. (2020). Олий ўқув юртларида жисмоний тарбия таълими жараёни самарадорлигини ошириш технологияларини такомиллаштириш. *Fan-Sportga*, (3), 63-66.
8. Mukhammadiev, K. B., Mirzakulov, I. M., & Karimov, A. H. (2022, June). Methodological fundamentals of formation of ecological culture in students. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030054). AIP Publishing LLC.

UDC 372.881.111.1

TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN INFORMATIZATION ERA: NEW STANDARDS FOR “DIGITALLY NATIVE” GENERATION

M.Kattaboyeva, PhD student, Termez state university, Termez

Annotatsiya. *Maqolada til o'rganuvchilarning yangi yosh avlodi standartlarini hisobga olgan holda xorijiy tillarni o'qitishda yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Jamiyat tuzilishini va ijtimoiy munosabatlarni o'zgartiruvchi texnologiyalar til va madaniyatda, shuning uchun chet tillari va lingvistik nazariy fanlarni o'qitish jarayonida o'z aksini topadi. Bundan tashqari, global Internet resurslari zamonaviy asl materiallardan deyarli cheksiz foydalanishni, shuningdek, xorijiy madaniyat tashuvchilari bilan bevosita muloqotni ta'minlaydi.*

Kalit so'zlar: *innovatsiyalar, chet tillari va madaniyatlarini o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, "raqamli avlod".*

Аннотация. *Статья посвящена использованию новых информационных и коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам с учетом стандартов нового поколения, изучающих языки. Технологии, изменяющие структуру общества и социальных отношений, находят отражение в языке и культуре, следовательно, в процессе обучения иностранным языкам и теоретической лингвистике. Кроме того, глобальные интернет-ресурсы обеспечивают практически неограниченный доступ к современным оригинальным материалам, а также прямое общение с зарубежными культурными носителями.*

Ключевые слова: *инновации, обучение иностранным языкам и культурам, информационно-коммуникационные технологии, «цифровое поколение».*

Abstract. *The article focuses on the use of new information and communication technologies in teaching foreign languages, taking into account the standards of the new generation of language learners. Technologies that change the structure of society and social relations are reflected in language and culture, therefore, in the process of teaching foreign languages and theoretical linguistics. In addition, global Internet resources provide almost unlimited access to modern original materials, as well as direct communication with foreign cultural carriers.*

Key words: *innovation, teaching foreign languages and cultures, information and communication technologies, “digital natives”.*

Informatization of educational and linguistic activities, including, is directly related to the process of informatization of modern society, and not separately taken, but on a global scale. The spread and improvement of modern information and communication technologies (ICT) is becoming sustainable. The purpose of this article is to review the existing modern ICT, the possibilities of their use in the process of teaching foreign languages and cultures in language universities and to determine the effectiveness of computer teaching aids; a brief analysis of the positive and negative aspects of the use of ICT in language education. New information technologies, multimedia tools such as: ACDSee, CorelDraw, Ulead, Macromedia Flash, Microsoft Publisher, Power Point, etc., as well as educational Internet resources used in learning foreign languages are the subject of close attention, study and application by specialists in sphere of language education [4, p. 12].

The state policy in the field of informatization of humanitarian and linguistic education, as well as the New Generation Standards, put forward new requirements for both the training of students and

teachers of linguistic universities, determining the need to improve the system of training specialists who know and use ICT [7, p. 11]. That is why the level of professionalism of a specialist today is characterized not only by his own professional skills and qualities, but also by the ability to work with information, the presence of practical skills in extracting, structuring, processing and transmitting it; the ability to quickly make reasoned decisions based on it and modify the goals and content of training [5; 8]. According to E. Yu. Ilyinova and V. A. Bryleva, the possession of ICT by a teacher of a linguistic university is the readiness and ability to "methodically competently use the didactic capabilities of ICT in teaching foreign languages and cultures." It is one of the urgent tasks of language education [1, p. 12].

Achieving new goals requires new skills from teachers:

- select and adapt the available information and communication resources for teaching foreign languages and cultures, as well as theoretical disciplines;
- plan the educational process and develop teaching materials using ICT;
- organize and conduct practical classes using information and network technologies; work with a computer and the Internet for professional development [6, p. 92].

According to the requirements of new educational standards, a large role in the modern educational process is assigned to the organization of independent work of students. Among the competencies formed by a student, one can distinguish: the ability to independently acquire and use new knowledge and skills in practical activities, the desire for self-development, the ability to work with information in global computer networks [7, p. 23].

The use of interactive forms of conducting classes in the educational process, including with the help of modern ICT, is one of the requirements of the new generation standards. The resources of the global Internet provide virtually unlimited access to modern authentic materials, as well as direct communication with the native speakers of a foreign culture [4, p. 5-6]. A review of modern pedagogical technologies used in foreign language education revealed their diversity: student-centered education technologies, sign-context learning technologies, game technologies, active teaching methods, problem-based learning, information technologies, etc. [5].

It is significant to dwell on the positive and negative aspects of the use of ICT in teaching foreign languages. The positive aspects include the fact that ICT, along with the use of other pedagogical technologies, increase the motivation and cognitive activity of students, broaden their horizons, help create conditions for the success of each student; increase the level of information culture of students, develop the ability to work with various information and choose the necessary. In addition, the Internet provides users with instant access to the world's information resources - electronic libraries, databases, file storages, etc. This resource stores about two billion multimedia documents. On the one hand, it is very convenient: there is no need, as before, to study in libraries, to "get" the necessary material. On the other hand, a serious problem arises: the student ceases to feel the need to think and reason and, ultimately, to learn. A person who does not know how to think, who does not have a store of knowledge, and who is an active user of the Internet becomes an easy prey for manipulators, because, having lost the skill of reasoning, a person begins to consider any information from the network as "ultimate truth".

Moreover, one of the advantages, according to supporters of the widespread introduction of ICT, is the individualization of education. Our age is the time of global informatization of life, space and interaction. Habitual, live interaction in all spheres of human activity is translated into electronic. The consequence of this is the lack of real human communication both in society and in the educational process. Less and less time is left for communication between the teacher and students and students among themselves due to the reduction in the classroom and the increase in the number of hours devoted to their independent work. There is a risk of total individualization of learning, which will be reduced to communication between a person and a machine - to a "dialogue with a computer". In our opinion, it is necessary to reasonably approach the use of ICT in education so that their share in the educational process does not exceed the traditionally used technologies for teaching foreign languages: dialogue, intragroup communication and interaction, other active forms and

methods. Otherwise, the student is deprived of "live" communication, becomes a simple consumer of information.

Without sufficient practice of dialogical communication, it is difficult to imagine the formation of communicative and other professional competencies in a foreign language. Moreover, there are difficulties with the formation of monologue communication, which in turn negatively affects the ability of independent thinking in general and creative thinking in particular. This fact is often confirmed in the research activities of students, when finished projects and reports on similar topics are borrowed from the Internet. Therefore, we consider it expedient to use only those resources that will not harm the spiritual and physical health of students and will be an effective tool in the process of mastering a foreign language.

There is a need to consider some of the ICTs we use, among them: news sites, blogs, video materials, virtual educational space, multimedia presentations, partly distance learning, etc. presentation of information: multi-channel, visibility, integrity, modeling of the processes and phenomena under study, interactivity, game form, modality of perception. The use of MT as one of the forms of improving the quality of foreign language education is due to its multifunctionality, which manifests itself in the fact that MT acts as:

- an educational product consisting of a set of slides on which information is presented in the form of text, images, audio materials and videos;
- a visual means of teaching a foreign language, aimed at improving the efficiency of the educational process;
- means of media education (aimed at the formation of media competence of students, at the formation of skills to receive, critically evaluate and independently create messages);
- means of development of psychological processes (memory, attention, imagination, perception, logical thinking);
- a means of reflective presentation of the results of cognitive activity [3].

The innovative approach is to consider MT as a subspecies of computer pedagogical technology, which is based on the use of modern technical teaching aids that simultaneously use several information environments (graphics, text, video, photography, animation, sound effects, high-quality sound accompaniment); has a special structure that takes into account the purpose, content, stages of information processing in the design of the MT, functions, advantages / disadvantages, linguistic and methodological possibilities of its application; is aimed at the formation of professional and creative competence of students.

Virtual learning environments. All of the above tools should be systematized and combined in the form of an additional resource that students visit at an arbitrary or teacher-specified frequency. To solve this problem, many use the MODUS distance learning system, which allows you to create both independent distance courses and organize virtual advisory support for existing courses. Within the framework of such a "virtual educational space", a teacher can offer the following types of tasks:

- listen to or read the proposed authentic text and summarize the information contained in it in writing;
- complete a lexical and grammatical test;
- add new word definitions to the glossary;
- complete a creative writing assignment, etc.

We have considered only some of the available resources and ICT, the main thing is to learn how to use them appropriately and effectively. The lingo-didactic potential of ICT in teaching foreign languages is determined by a number of indicators: the functions of ICT, taking into account the possibility of varying modes of operation and forms of organization of the educational process and their scope. The latter directly depends on the learning tasks for which certain ICTs can be used. It is also necessary to take into account who ICT is aimed at and predict the didactic effectiveness and expediency of using these tools in teaching foreign languages and cultures.

REFERENCES:

1. Ilyinova E. Yu., Bryleva V. A. Work program for short-term advanced training "Innovative information technologies in teaching a foreign language and culture." Volgograd, 2011.

2. Kuznetsova A. S. Learning to write in a foreign language using the Internet // Modern system of language education in Russia and innovative technologies in the methodology of teaching a foreign language: requirements of new generation standards / materials of the V All-Russian. seminar. Yekaterinburg: Publishing House Ural. state ped. un-ta, 2011. 98 p.
3. Makhankova N. V., Mokrushina L. V. Multimedia presentation in foreign language education: textbook. Izhevsk: Udm. state un-ta, 2012. 126 p.
4. Makhankova N. V., Fatkulina R. F. Guidelines for the use of interactive technologies in foreign language education // Series "Methodological assurance of the quality of foreign language education". Izhevsk: Udm. state un-ta, 2013. 48 p.
5. Makhankova N. V. Pedagogical technologies for the development of critical thinking of students // Questions of Philology. M., 2011. S.308-309.
6. Oshchepkova T. V. The use of information and communication technologies in the context of the introduction of new educational standards of the OGPU // Modern system of language education in Russia and innovative technologies in the methodology of teaching a foreign language: requirements for new generation standards / materials of V veros. seminar. Yekaterinburg: Publishing House Ural. state ped. un-ta, 2011. 98 p.
7. Collection of normative documents. Foreign language / comp. E. D. Dneprov, A. G. Arkadiev M.: Bustard, 2009.
8. Fatkulina R. F. University linguodidactics and humanistic psychology (teaching foreign language communication) // Multilingualism in the educational space: Sat. scientific articles for the 60th anniversary of prof. T. I. Zelenina: in 2 hours. M.: Flint: Nauka, 2009. Part 2: Philology. Linguistics. pp. 148-153.
9. Fatkulina R. F. Pedagogical conditions for the development of sociability among first-year students: dis. ... cand. ped. Sciences. Izhevsk, 2004. 222 p.

UDK 372.881.111.1

PROFESSIONALLY ORIENTED LANGUAGE'S TEACHING FOR THE SPECIALISTS IN THE FIELD OF MEDICINE

M.J.Khamrayeva, teacher, Bukhara State Medical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar, nazariyalar va joriy amaliyotlarni ko'rib chiqish asosida o'quv jarayonini tashkil etishda avtonomiyaga yo'naltirilgan yondashuv yoritilgan. Tibbiy ingliz tilini o'qitish kontekstida avtonomiyaga yo'naltirilgan yondashuv o'quv jarayonini o'quv amaliyotlari majmuasi bilan individuallashtirishni anglatadi. Avtonomiyaga yo'naltirilgan yondashuv doirasida biz chet tilini o'qitishning yangi turdagi kasb-hunarga yo'naltirilganligini ta'minlashga doir bo'lgan shart-sharoitlarni aniqladik.

Kalit so'zlar: chet tilini o'qitish, tibbiyot talabalari, kasbiy standartlar, avtonomiyaga yo'naltirilgan yondashuv, kasbga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация. В данной статье подчеркивается автономный подход к организации учебного процесса на основе обзора исследований, теории и современной практики преподавания английского языка для студентов-медиков. В контексте преподавания медицинского английского языка автономный подход означает индивидуализацию учебного процесса комплексом образовательных практик. В рамках автономно-ориентированного подхода определены условия, способные обеспечить новый тип профессионально-ориентированного обучения иностранному языку.

Ключевые слова: обучение иностранному языку, студенты-медики, профессиональные стандарты, автономный подход, профессионально-ориентированная подготовка.

Abstract. This article emphasizes the autonomy-oriented approach to the educational process organization based on a review of research, theory, and current practices of teaching English for medical students. In the context of teaching Medical English, the autonomy-oriented approach means personalization of the educational process with a complex of educational practices. In the framework of the autonomy-oriented approach, we determined conditions which are able to ensure a new type of profession-focused foreign language teaching.

Keywords: foreign language teaching, medical students, professional standards, autonomy-oriented approach, profession-focused training.

Among the transformations that have taken place in recent years in higher medical education, a special place is occupied by the problem of transformation in understanding the essence and role of the discipline "Foreign Language" in the professional training of graduates of medical universities. Today, from the category of a "secondary" subject for most students of non-linguistic universities, which involves the study of the system of a particular language, a foreign language is moving into the category of disciplines that determine the success of advancement in the profession, and becomes a means of personal and professional self-development of specialists. Medicine is a field of science and practical activity aimed at preserving and strengthening people's health, preventing and treating diseases. State standards (SS) defines the following types of activities for a medical specialist:

1) health, which includes preventive, aimed at gathering and analysing information about the health status of the population, the rationale for disease prevention and wellness activities; diagnostic-related analysis of information about patient's health state and provide emergency medical care in prehospital, by determining the course of providing further medical assistance; medical requiring the setting of clinical and epidemiological diagnosis, treatment and preventive measures;

2) organizational and managerial, which involves working in the system of management bodies of institutions of medical and preventive care to the population and sanitary and epidemiological services;

3) research that requires the ability to independently work with information (educational, scientific, normative and reference literature, and other sources) and carry out research on medical problems.

In accordance with the subject of our study, it is necessary to dwell on the last of the types of activities we have identified in more detail, because it is here that the role of a foreign language is traced as an important component of the professional activity of a specialist in the field of medicine. The foregoing actualizes the problem of developing new approaches that provide such a type of professionalization of teaching a foreign language, in which language teaching will contribute to the effective performance of a number of labor functions by medical specialists. In accordance with the identified problem, the purpose of the study was to identify and specify the skills that most fully meet modern medical and pharmaceutical practice (and, accordingly, reflected in professional standards), formed within the framework of language disciplines in medical and pharmaceutical universities, as well as setting new tasks for language training and identification of methods and means of their solution adequate to these tasks in the modern educational context.

Practically all professional standards include a section on sanitary and hygienic education, the formation of a healthy lifestyle among the population. This section is closely related to language competencies, without which a medical practitioner is unlikely to be able to successfully form patients' motivation to lead a healthy lifestyle. The idea of professional development of a specialist, advanced training through participation in scientific and practical conferences, internships, which in the modern world often requires knowledge of a foreign language, runs like a red thread through professional standards (see, for example, the standard "Specialist in Pediatrics").

The standards of professional activity also focus on such types of work closely related to language competence as informing and counseling the patient, teaching him how to use medical equipment (in particular, the standard "Specialist in the field of hearing aids"). The degree of professionalization of language training can be increased by constantly reviewing the content of teaching the discipline "Foreign Language" by the teacher, which at various stages of preparation may include a discussion of professional plans and prospects, the content of the future profession, the image of a professional, motives for professional choice, professional values.

Following an autonomously oriented approach in teaching a foreign language to medical students, it is important to develop in students not only the skills of translating special medical texts, but also the skills of working with various machine translation systems (taking into account their advantages and disadvantages). In the field of writing, it is important to focus on the features of e-mail correspondence, on the requirements for the preparation of scientific articles in foreign journals. In the field of reading - on the structure and strategies of working with professional foreign language texts (scientific articles, electronic databases, websites). In the field of oral speech, it is necessary to

prepare students for presentations and discussions of scientific reports, business information in a foreign language in a multicultural and multilingual audience.

Thus, responding to the challenges caused by the emergence of professional standards, an autonomously oriented approach allows for the transition from teaching medical students a foreign language to their self-determined continuous personal and professional development using a foreign language.

REFERENCES:

1. Khamraeva M. J. The originality of case forms in Russian//Central asian journal of literature, philosophy and culture. June 2021. ISSN: 2660-6828. Volume: 02 Issue: 06 | Pp-36-41. <https://doi.org/10.47494/cajlp.v2i6.161>
2. Khamraeva M. J. Study of russian case forms in linguistics// International Journal on Integrated Education. vol .4, Issue 6 June, 2021 | 70 e-ISSN : 26203502. p-ISSN 26153785 Pp 67-70. DOI:<https://doi.org/10.31149/ijie.v4i6.1941>
3. Khamrayeva M.Dj. Russian Language as A Foreign Language in Medical Universities// Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. Vol. 3| December, 2021. ISSN: 2795-7616 Pp-14-18

UO'K 37.02

O'QITUVCHI KASBIY TAYYORGARLIGI VA RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

G.N.Kurbanova, p.f.d., dots., Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kunda o'qituvchi kasbiy tayyorgarligi va rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini amalga oshirishda o'qituvchi kasbiy rivojlanishining ahamiyati, ta'lim beruvchi muloqotida kasbiy tafakkurning o'рни nihoyatda muhimligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, tafakkur, pedagogik muloqot, kasbiy tafakkur, kasbiy kompetensiya, pedagogik ta'sir, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение профессионального развития учителя в реализации педагогико-психологических особенностей профессиональной подготовки и развития учителя.

Ключевые слова: общение, мышление, педагогическое общение, профессиональное мышление, профессиональная компетентность, педагогическое воздействие, мотивация.

Abstract. This article discusses the importance of teacher's professional development in the implementation of pedagogical and psychological features of teacher's professional training and development.

Keywords: communication, thinking, pedagogical communication, professional thinking, professional competence, pedagogical influence, motivation

Respublikamiz prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlanganidek, "Hech shubhasiz, o'z kuchimiz va imkoniyatlarimizga bo'lgan ishonch bizni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek ezgu maqsad yo'lida birlashtirib, yanada kuchli va mustahkam qilmoqda. Bu intilishlar ulkan amaliy ishlarga aylanib, buyuk xalq harakati tobora kengayib bormoqda. Bunday qudratli safda bo'lishning o'zi katta baxt, katta sharafdir" [1]. Shunga binoan ushbu jarayonda o'qituvchi – tarbiyachi yuksak ma'naviyat, axloq - odob, xulq madaniyatiga ega bo'lsadagina, o'quvchi-yoshlarga insoniy nuqtai - nazardan mehribon, saxovatli bo'la oladi va ularga davr talabalari asosida bilim bera oladi. Buning uchun u, avvalo aql – zakovatli, saxiy, qat'iy, irodali, ko'ngli ochiq bo'lishi, o'ziga va bilim oluvchilarga nisbatan talabchan, mehribon va xayrixoh, o'z shaxsiga tanqidiy nuqtai nazardan yondasha oladigan bo'lishi talab etiladi.

Kasbiy mahorat, yuksak pedagogik tafakkur, ta'lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati bo'lib, u doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirib borish, yangiliklardan xabardor bo'lish, ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish asosida tarkib topadi: tajribali o'qituvchilar faoliyatini o'rganish, ta'lim muassasasidan chetga chiqmagan holda tashkil etilib, vaqt, shuningdek, iqtisodiy nuqtai nazardan samarali sanaladi; tajribali o'qituvchilar faoliyatini o'rganish ular tomonidan tashkil etilayotgan mashg'ulotlarni kuzatish, tahlil qilish asosida amalga oshiriladi, bu borada olingan taassurotlarni umumlashtirish asosida xulosa chiqarish

maqsadga muvofiqdir. Doimiy ravishda ilmiy anjumanlar, nazariy va amaliy konferensiya hamda seminarlar, treninglarda faol ishtirok etish; Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida ularning ish tajribalarini o'rganish. Bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyatlari negizini o'quvchini tushuna olish, unga insbatan insonparvar munosabatda bo'lish, vaziyatni to'g'ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etish, pedagogik faoliyatning haqligi, jamiyat taraqqiyoti hamda pedagogik jarayonda o'quvchilar ongiga singdirilayotgan ezgu g'oyalarning hayot mavjudligini ta'minlashda qudratli omil, vosita, ekanligiga ishonch kabilar tashkil etadi. O'qituvchi kasbiy tayyorgarligi va rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlarini amalga oshirishda o'qituvchi kasbiy rivojlanishining bosqichlari yuqoridagi jadvalda keltirib o'tilganidek, 4 asosiy bosqichga bo'lingan bo'lib, har bir bosqich o'ziga xos mazmun va mezonlar asosida shakllantiriladi.

O'qituvchi kasbiy rivojlanishining bosqichlari

Bosqich	Bosqich mazmuni	Bosqichni amalga oshirish mezonlari
Boshlang'ich bosqich (ish staji 1-5 yil)	OTM bitiruvchisining kasbiy faoliyatga moslashuvi, amaliy faoliyatda zarur ko'nikma, malaka va bilimlarga ega bo'lishi. Faoliyatida yuz beradigan dastlabki o'zgarishlarga ijobiy munosabatda bo'lishi, o'quvchilarga intizomiy ta'sir ko'rsatishga moyillik. Umuman o'qituvchi kasbiy faoliyatini sifatli amalga oshirishga tayyor.	Kasbni egallashga nisbatan yuqori darajadagi motivatsiya, pedagogik yo'nalganlik holatining rivojlanishi. O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning metod va usullarini egallash.
Shakllanish bosqichi (ish staji 5-10 yil)	Kasbiy faoliyatning bir maromda kechishi, kasbiy pozitsiyasining shakllanishi. O'qituvchi turli xildagi faoliyat va vazifalarni bajarishga qodir. Kasbiy faoliyat uslubi shakllanish nuqtasida. Ta'lim-tarbiya metodlari va usullari majmuasi takomillashib boradi.	O'z kasbiy faoliyati natijalarini tahlil qilish qobiliyati. Ta'lim-tarbiya faoliyati natijalarini egallashdagi sobitlik. O'quvchilarning pedagogik, psixofiziologik rivojlanishiga aniq yo'nalganlik
Asosiy bosqich (ish staji 11-15 yil)	Kasbiy faoliyatning stereotip (bir xillik) holatga o'tishi. Yuzaga kelgan vaziyatlarni o'zgartirish va mavjud imkoniyatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni anglash oqibatida ehtimoliy "Pedagogik inqiriz" ning yuzaga kelishi.	O'quvchilar bilan konstruktiv o'zaro munosabatni o'rnatish qobiliyati. shakllanadi. Kasbiy pedagogik pozitsiya va malakalarga egalik. Refleksiv qobiliyatlarning takomillashuvi
Amalga oshirish bosqichi (ish staji 15-25/30 yil)	Kasbiy faoliyatning stabillashuvi. Shaxsiy kasbiy-pedagogik hamda psixologik imkoniyat darajalarini namoyon qilish. Ba'zi holatda o'z imkoniyatlari va qobiliyatlarini to'liq amalga oshira olmaslikka bo'lgan hayiqish. Kasbiy faoliyatga yo'nalganlik holatiga qiziqishning so'nishi.	Ijobiy o'zgarishlarga talabning vujudga kelishi. Ijobiy "Men" konsepsiyasining barqarorlashuvi. Shaxsiy ichki qarama-qarshiliklarni hal etishning samarali usullarining shakllanishi. Yuqori darajada kasbiy qobiliyatlar va xususiyatlarni egallash

O'qituvchilik kasbining pedagogik, psixologik qirralarini tadqiq qilgan F.N. Gonobolin o'zining "O'qituvchi haqida qissa" risolasida o'qituvchi Vera Aleksandrovna Raush nomidan fikr yuritib mahoratli o'qituvchini quyidagicha ta'riflaydi. "Menimcha yaxshi o'qituvchi bo'lib yetishish uchun eng avval haqiqiy hayot kechirish, muayyan maqsadga yo'naltirilgan, to'la qonli hayotga intilish kerak. Tabiatni o'rganib, uning qonuniyatlarini kuzatib borish, kitob mutoala qilish, musiqa tinglash, teatrlarga borish, sayyohatga chiqish singari ishlar bilan shug'ullanish kerak. Keyinchalik boshqalarga ulashish uchun pedagogning qalbi juda ko'p narsani o'zida singdirishi zarur. Shuning uchun men uzluksiz ravishda kitobga murojaat qilaman, tabiatdan o'rganaman, doimo o'qiymen, astoydil o'qiymen" [2].

Demak, o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun o'qituvchi muntazam o'z ustida ishlashi, tabiatdan, san'atdan, hayotdan, fandan bahra olib, rivojlanib, mukammallashib borgandagina maqsadga erishadi. Inson psixologiyasining mohir ustasi F.N. Gonobolin ta'kidlaganidek, o'qituvchi o'zining butun kuch – qudratini, irodasini, bilimini, o'zida bor hamma yaxshi narsalarini o'z shogirdlariga, xalqqa beradi. Ammo, u o'zida bor narsalarning hammasini bugun, ertaga, indinga bersa-yu, o'z bilimini, kuchini, quvvatini yana va yana to'ldirib bormasa, u holda o'zida hech narsa qolmaydi. O'qituvchi bir tomondan o'zida borini berishi, ikkinchi tomondan bulut singari, hayotdan, fandan, nimaiki yaxshi narsalar bo'lsa olishga odatlanmog'i, xalqning eng ilg'or kishilari bilan

hamkorlikda ishlamoq*‘i* lozim. Ana shunday bo*‘l*ganda, u o*‘z* talabalariga qancha ko*‘p* narsa bermasin, agar xalqdan, hayotdan, fandan oziqlanib, eng yaxshi xislatlarni o*‘q*iy olsa, u holda, unda o*‘z* talabalari uchun bunday rizqli shiralar hamisha ortig*‘i* bilan mavjud bo*‘l*adi [2].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bugungi kunda ta*‘l*im jarayonida mustaqil fikrlovchi, kasbiy tafakkurga ega ijodkor shaxsni tarbiyalashning asosiy yo*‘n*alishlari sifatida quyidagilarni ko*‘r*satish mumkin: «ta*‘l*imni industrilashtirish», ya*‘n*i kompyuterlashtirish va texnologiyalashtirish asosida hozirgi zamon jamiyatining aqliy faoliyatini kuchaytirish; ta*‘l*imning hozirgi vaqtgacha ustunlik qilgan axborot beruvchilik shakllaridan faol o*‘q*itish metodlari va shakllariga o*‘t*ish. Bu yo*‘n*alish «xotira maktabi»dan «tushunish maktabi», «tafakkur maktabi»ga o*‘t*ishdan iborat; o*‘q*uv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va boshqarishda qat*‘i*y belgilangan nazorat usullaridan rivojlantiruvchi, faollashtiruvchi, takomillashtiruvchi usullarga hamda o*‘y*in usullariga o*‘t*ish. Bu esa ta*‘l*im oluvchilarning tashkiliy-ijodiy, mustaqil faoliyatini qo*‘l*lab-quvvatlash va uni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi; ta*‘l*im oluvchi va pedagog o*‘r*tasidagi o*‘z*aro hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish, ya*‘n*i ta*‘l*im oluvchilarni birgalikdagi jamoa faolligi sifatidagi ishtirokini ta*‘m*inlash. Bunda asosiy urg*‘u* o*‘q*ituvchining bilim berish faoliyatidan talabaning bilim olish faoliyatiga o*‘t*kaziladi. Buxoro davlat tibbiyot instituti talabalarida mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishga yo*‘n*altirilgan ta*‘l*im jarayonlarini kuzatishlarimizdan ma*‘l*um bo*‘l*ishicha, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxsni tarbiyalash jarayonida voqelashtirish usullari juda ko*‘p* va rang-barangdir.

Ulardan asosiylari sifatida quyidagilarni sanab o*‘t*ishimiz mumkin: har bir mashg*‘u*lotda talabalar o*‘q*ituvchi darslik talabi asosida unga bergan, yetkazgan bilimlarni takrorlashi emas, balki uning yo*‘l*lanmasi bilan yangi bilim hosil bo*‘l*ishini ta*‘m*inlashi lozim. Bu esa fikrlash yordamida bilim oluvchida bilishga intilishning amaliy ko*‘n*ikmasining shakllanishiga olib keladi; darsda talaba sust tinglovchi emas, balki izlovchi, qiyoslovchi, kashfiyotchi bo*‘l*ishi kerak. Shuning uchun talaba og*‘z*idan chiqqan har bir so*‘z*, fikr, hukm, bayon uning o*‘z*iniki bo*‘l*mog*‘i* shart. Albatta, talabada tug*‘il*gan bu fikr olamshumul kashfiyot yoki biror chigal muammoning yechimi ham, o*‘q*ituvchi (darslik) bergan axborotning soddagina takrori ham bo*‘l*masligi mumkin. Bunday ta*‘l*im usuli talabada mustaqillik, mas*‘u*liyat, o*‘z* menligini anglash, ijod, bunyod qilish ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Natijada o*‘q*ituvchi bilan tinglovchilar orasida dars jarayonidagi aloqa – munosabat juda ko*‘p* hollarda jonli og*‘z*aki muloqot, qolaversa, bahs tusini olishi mumkin; o*‘q*ituvchining ta*‘l*im oluvchiga beradigan izlanish va fikrlash yo*‘l*lanmasi shunday bo*‘l*mog*‘i* lozimki, guruhdagi talabalarning izlanish va ijod mahsuli aynan bir xil bo*‘l*masligi – mohiyatan bir yo*‘n*alishda bo*‘l*ib, lekin shaklan har xil bo*‘l*mog*‘i* lozim. Shundagina har bir ta*‘l*im oluvchi o*‘z*ligini mumkin qadar yorqinroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo*‘l*adi va ularda har bir mashg*‘u*lotda musobaqa ruhi yetakchilik qiladi; dars jarayonida (uy vazifasini bajarish va uni sinfda, auditoriyada tahlil etishda) talaba o*‘q*ituvchi yo*‘l*lanmasi asosida izlanar, fikr qilar, biror narsani topar, biror xulosa va hukmga kelar ekan, u o*‘z* fikrini asoslash va isbotlashga, himoya qilishga intilmog*‘i* zarur. Qolaversa, mashg*‘u*lotning tashkil etilishi va o*‘q*uv materiali bunga keng yo*‘l* ochib bermog*‘i*, ta*‘l*im oluvchining yosh psixologiyasi va aqliy fiziologik imkoniyatiga mos bo*‘l*mog*‘i* lozim. Jumladan, umumta*‘l*im, o*‘r*ta maxsus, kasb-hunar ta*‘l*imi va oliy ta*‘l*im tizimida Davlat ta*‘l*im standartlariga muvofiq tuzilgan fan bo*‘y*icha o*‘q*uv dasturlari va darsliklar «Ta*‘l*im to*‘g**‘r*isida»gi qonunning yangi tahririda belgilangan mezonlar hamda ilmiy tamoyillarga asoslangan holda tayyorlanmoqda.

Yangi mazmundagi darsliklarning o*‘q*uv materiali va topshiriqlarning berilishida bosqichli ketma-ketlik ham, har bir mavzuni o*‘r*ganish jarayonida talabaning aqliy faoliyatini rivojlantirish amaliyotining mavzudan mavzuga, sinfdan sinfga, bosqichdanbosqichga murakkablasha borish yo*‘l*lari ham, o*‘r*ganish jarayonining faol kuzatishdan boshlanib amaliy qo*‘l*lash bilan yakunlanish jarayoni ham ongli verbal kognitiv psixodidaktik asoslarga to*‘l*a mosdir. Shubhasiz, bunday ta*‘l*im usulini amaliyotda izchil qo*‘l*lash, bu yo*‘n*alishda tajriba orttirish unga tuzatish, to*‘l*dirish va aniqliklar kiritishni talab etadi. Buning uchun, birinchi galda uzluksiz ta*‘l*im tizimi oldida turgan vazifalar sifatida quyidagilarni sanab o*‘t*ishimiz mumkin: verbal kognitiv ta*‘l*im usulini (bugungi kunda ta*‘l*imning yangi pedagogik texnologiyasi) o*‘q*ituvchilar orasida keng ommalashtirish eng muhim vazifalarimizdan biri sanalishi lozim. Chunki o*‘q*ituvchilar bu usulni qo*‘l*lash uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo*‘l*lashni, ko*‘r*gazmali va texnologik qurollardan amaliy

foydalanishni o'rganib olmas ekanlar, ular bu sohada samarali natijaga erishga olmaydilar; darsliklar va ta'lim usuli bilan mashg'ulotlarning samaradorligini oshirish uchun talabalar qo'shimcha axborot manbalari bilan ta'minlangan bo'lishlari shart, hozircha bu manbalar darslik, internet ma'lumotlari, elektron manbalar, boshqa o'quv fanlaridan, atrofdagilardan so'rab-surishtirib olinadigan axborotlardan iborat bo'lmoqda. Shuning uchun o'qituvchilar fan boyliklari va imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtirgan va ularni ta'lim oluvchilarga yetkaza oladigan qomusiy ma'lumotnoma, turli xildagi (izohli ma'lumotlar, vaziyatli masalalar, tasviriy materiallar va hokazo) ma'lumotlar bilan ta'minlangan bo'lishlari shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Халк сўзи, 30 декабр 2020 йил.
2. Гоновлин Ф.Н. Ўқитувчи ҳақида қисса. – Т.: 1967, 66- бет.

UO'K 37.02

TALABALAR KASBIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK MULOQOTNING AHAMIYATI

G.N.Kurbanova, ped.f.n., dots., Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kunda pedagogik muloqot vositasida talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishning ahamiyati yoritib berilgan bo'lib, tibbiyot talabalarida bemor va vrach muloqotida kasbiy tafakkurning o'rni nihoyatda muhimligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, tafakkur, pedagogik muloqot, kasbiy tafakkur, kasbiy kompetensiya, pedagogik ta'sir, motivatsiya

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность развития профессионального мышления студентов посредством педагогического общения, а также чрезвычайно важная роль профессионального мышления в общении пациента и врача студентов-медиков.

Ключевые слова: общение, мышление, педагогическое общение, профессиональное мышление, профессиональная компетентность, педагогическое воздействие, мотивация.

Abstract. This article highlights the importance of developing students' professional thinking through pedagogical communication, and the extremely important role of professional thinking in medical students' patient-doctor communication.

Key words: communication, thinking, pedagogical communication, professional thinking, professional competence, pedagogical influence, motivation

Respublikamizda o'qituvchilik kasbining o'ziga xos etnopsixologik fazilatlari, xislatlari, qobiliyatlari ish uslublari mahoratga erishishning yo'llari, shaxslararo muloqot maromlari yuzasidan har xil davrlarda bir muncha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Muloqot – muloqot subyektlarining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashinadi, munosabat o'rnatiladi, rivojlantiriladi. Muloqot vositasida hamkorlikdagi faoliyat tashkil etiladi va amalga oshiriladi. Ayni vaqtda faoliyat davomida insonlar o'rtasida yangi-yangi munosabatlar va aloqalar shakllanadi. Demak, muloqot va faoliyat o'zaro chambarchas bog'liqdir.

Muloqotning tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiy sifatleri bilan belgilanishini aytib o'tish kerak. Pedagogik muloqotning to'g'ri tanlangan, pedagogning betakror individualligiga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi:

birinchidan, pedagogik ta'sir ko'rsatish pedagog shaxsi bilan ayni bir narsa bo'lib qoladi, auditoriya bilan muloqotda bo'lish jarayonining o'zi soddalashadi, u pedagogning o'zi uchun yoqimli, uzviy bo'lib qoladi;

ikkinchidan, talabalar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish jarayoni ancha yengillashadi;

uchinchidan, pedagogik muloqotning barcha eng muhim vazifalarining, samaradorligi ortadi, shu bilan birga bularning hammasi muloqotning barcha bosqichlarida pedagogning hissiy xotirjamligining ijobiy negizida ro'y beradi.

Talabalarda muloqotlarning individual uslubini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqotning jihatlari muhim rol o'ynaydi, ular pedagog bilan talabalarining bevosita o'zaro harakati bilan bog'liqdir. Bu o'rinda bir necha bosqichlar ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi bosqich - bu tarbiyachining tarbiyaviy jarayon vaziyatidan xabardorligidir, bu jarayon o'ziga pedagogning xotirasida guruh bilan muloqotning oldingi xususiyatlarini tiklashni, muloqot vaziyatini qayd etishni, uni o'zaro harakatning oldingi vaziyati bilan, bu harakatning ilgari rejalashtirilgan andazasi bilan tezda qiyoslab chiqishni, o'z muloqot uslubiga aniqlik kiritishni qamrab oladi. Shuni nazarda tutish kerakki, bu bosqich juda tez kechadi va xuddi shu bosqichda zarur so'z, ohang, hulq-atvor vujudga kelishi lozim.

Ikkinchi bosqich: Pedagogik muloqotning samarali jarayoni uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi. Talabalar bilan o'zaro harakatning boshlanishi o'zaro fikr almashishga doir yana bir muhim vazifani hal qilish bilan muloqot obyektining diqqatini o'ziga jalb qilish bilan bog'liqdir. Muloqot obyektining, ya'ni talabaning diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi bo'lajak o'zaro harakatga, ta'limning rejalashtirilgan usullariga, tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olish, darsni o'tkazish uchun zarur bo'ladigan talabalar diqqatini jalb qilishdir. Ko'pincha yosh pedagoglar, talabalar har doim o'qituvchiga o'z diqqatlarini qaratishlari lozim deb hisoblaydilar va o'zaro fikr almashishga doir bu muhim vazifalarni sobit qadamlilik bilan hal qilmaydilar.

Ko'rsatib o'tilgan bevosita muloqot bosqichlari pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil, har bir ko'rinishida vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi, tarbiyaviy jarayonni tashkil etganda ularni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda muloqotning ahamiyati bilan bog'liq ravishda pedagogik muloqot madaniyatiga, tarbiyachining dilkashligiga alohida talablar qo'yiladi, dilkashlik unda kasbiy tafakkur sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi jamoa, guruh va individual ish olib borish jarayonida odamlar bilan muloqot qila bilishi, uni talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ularni boshqara bilishi lozim. Kasb-korga oid pedagogik dilkashlikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: talabalar bilan turli sohalarida muntazam muloqot qilishda barqaror ehtiyojning mavjudligi, muloqotning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi, o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi. Bo'lajak tibbiyot muassasalari o'qituvchilari quyidagi xususiyatlari bilan keskin darajada ajralib turishi lozim va bu xususiyatlar ular kasbiy tafakkurining asosiy mezonlarini belgilaydi:

- mustaqil respublikamizning talablari va ehtiyojlariga mos tushuvchi yuksak ma'naviyat darajasidagi qarashlar, kuchli va barqaror e'tiqod, buyuk davlatimiz ideallari, milliy g'oya va istiqloq mafkurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoiylik tuyg'ulari shakllanganligi, jamoaviylik hissini mukammal aks ettiruvchi, ijtimoiy-siyosiy faol shaxs ekanligi;

- talabalarda, hattoki jamiyatimizning barcha a'zolariga ham otash, ham samimiy mehr – muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlari, qiziqishlari, hatti-harakatlari motivlari, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi, malakasi va uquvining mavjudligi;

- talabalarda, hattoki jamiyatimizning barcha a'zolariga ham otash, ham samimiy mehr – muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlari, qiziqishlari, hatti-harakatlari motivlari, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi, malakasi va uquvining mavjudligi;

- jamiyat hodisalari, holatlari, tabiat va voqealari, borliqqa, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo munosabatlariga nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, ya'ni perseptiv (idrokka nisbatan sezgirlik) qobiliyatga egaligi;

- hayot va faoliyatning u yoki bu jabhalarida odamlarning hatti-harakatlari, munosabatlari xususiyatlarini oqilona tushunish ularni identifikatsiyaga, refleksiya yo'llashga qobiliyatligi;

- favqulotdagi vaziyatlarda, o'zgaruvchan shart – sharoitlarda omilkorlik bilan mo'ljal olish, maqsad qo'yish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshqarish va o'z-o'zini namoyon etishga qobiliyatligi;

-pedagogik faoliyatda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhii munosabatlarda ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshqaruvchanlik qobiliyatini egallanganligi;

-umumiy qiziqishi ko'lamining kengligi, bilishga oid qiziqishlarning serqirraligi, ilmiy izlanishlarga layoqatlilik, muayyan salohiyat, mahorat darajalariga erishganligi;

-muloqot maromi, nutq madaniyati, mantiqan ixcham, ma'nosi kuchli, ta'sirchan fikr uzatish, ta'sir o'tkazish uquvi bilan qurollanganligi;

Fikrimizcha, zamonaviy o'qituvchi muloqot davomida to'g'ri, omilkor axborot uzatishi va unga suhbatdoshini ishonтира bilishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Fokina, K. V. Methods of teaching a foreign language: lecture notes / K. V. Fokina, L. N. Ternova, N. V. Kostycheva. - M.: Yurayt Publishing House, 2009. - 158 p.

2. Schukin A.N. Methods of teaching foreign languages: a course of lectures. M., 2002.

3. Kurbanova G.N. Pedagogical and psychological bases on developing students' professional thinking in medical pedagogical education // International Journal of Psychosocial Rehabilitation ISSN:1475-7192. - 03/2020. - №Volume 24 – (6) 3059-3067.

4. Kurbanova G.N. Development of professional thinking through communicative skills among students of medical universities. // International Scientific Journal. - 2019. - №415. - pp. 550-553.

5. Kurbanova G.N. The role of ancestral heritage in the development of professional thinking of future professionals // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. - 2020/1/30. - №1 (81). - pp. 447-450.

UO'K 37.02

KOMMUNIKATIV YONDASHUV XORIJIY TILLARNI O'QITISHNING ENG SAMARALI USULLARIDAN BIRI SIFATIDA

N.A.Mamatova, katta o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda kommunikativ yondashuvning mohiyati ochib berilgan. Xorijiy tillarni o'qitishning asosiy yo'nalishlari va rivojlanish bosqichlari keltirib o'tilgan va kommunikativ yondashuvning maqsad va tamoyillari yoritilgan. Maqolada, shuningdek, talabalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishni hisobga olgan holda tillarni o'qitishda eng yaxshi samaradorlikka erishish uchun kommunikativ yondashuvning afzalliklari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslikdagi yangi yo'nalish; semantik holat; kommunikativ jarayon; o'quv dasturlarini tashkil etish; o'qitish usullari.

Аннотация. В данной статье раскрывается роль коммуникативного подхода при обучении иностранному языку. Перечислены основные направления и этапы развития обучения иностранным языкам и отмечены цели и принципы коммуникативного подхода. Также, в статье разъясняются преимущества коммуникативного подхода для достижения наибольшей эффективности при обучении языкам с учетом развития интеллектуальных и творческих способностей студентов, а также поднятия их мотивации к изучению иностранных языков.

Ключевые слова: новое направление в лингвистике; смысловой статус; коммуникативный процесс; организация учебных программ; методы обучения.

Abstract. This article reveals the essence of the communicative approach in teaching foreign languages. The main directions and stages of development of teaching foreign languages are listed as well as the goals and principles of the communicative approach are highlighted. The article also clarifies the advantages of the communicative approach to achieve the best efficiency in teaching languages, taking into account the development of the intellectual and creative abilities of students as well as enhancing their motivation for learning foreign languages.

Keywords: a new direction in linguistics; semantic status; communication process; organizing curricula; teaching methods.

Communicative approach is a new direction in linguistics, which has recently been actively developing both in domestic and foreign linguistics. One of the main reasons for such rapid development is the scientific and technological progress associated with the processing and use of

information. The main idea of the communicative approach is to focus not on the study of the language itself, but on the use of the language in real life situations. Thus, the learning process does not consist of the accumulation of grammar and vocabulary, but in communication using existing skills and abilities. The study of the language functioning in the process of communication is becoming one of the main tasks of modern linguistic research.

In the course of the historical development of linguistics, individual components of the communication act were studied in one way or another. One of the first general scientific concepts is the logical approach, which brought to the fore the description of the general patterns of human language and, in particular, “the task of creating a system of general linguistic categorization, systematics of language means and forms in accordance with their function in the structure of the language mechanism, taking into account their semantic status in the language system” [1, p. 37].

Later, another approach was formed in linguistics, a psychological approach, one of the fundamental principles of which was the idea of language as a product of a person's psychophysical activity. The most important feature of this approach was the inclusion of the participants in communication: the speaker and the listener and related problems into the language learning, which was a natural consequence of the study of the mental activity of native speakers [3, p. 18]. However, such a complex object of study could not be accurately described and studied by linguistics at that stage of development, despite the fact that even then attempts were made to introduce elements of system analysis into science.

The need to create new methods for the language study has led to the emergence of a new system-structural paradigm associated with the name of F. de Saussure. Representatives of this trend extracted language from a specific act of communication, excluded psychological characteristics from the description of linguistic concepts. They introduced a new object of study into the field of linguistics - systemic relations in language, created a basis for studying the speech act and text in its statics and dynamics. However, within the framework of the system-structural approach, the study of the text was reduced mainly to intralinguistic analysis, the description of the semantics of linguistic units was limited to the limits of the language, without taking into account extralinguistic factors [5, p. 9].

Today, great attention in the education system is paid to teaching foreign languages. Modern life, marked by the rapid development of the economy and culture in general, necessitates the knowledge of foreign languages, which creates new requirements for the process of teaching languages to make it more efficient and successful. As a result of this, teachers faced a new and very urgent task - to build the process of teaching foreign languages in such a way that, already at the basic level, students acquire satisfactory communicative competence, that is, the ability to understand the speaker and express their thoughts, using the existing language means.

At present, the communicative orientation of the educational process is one of the important principles of education. Particular attention is paid to ensuring that the whole teaching process, starting with explanation of the new material and ending with verification of the acquired knowledge, is communicative-oriented. The value of this approach lies in the ability to individualize the goals and content of education, its methods and means [2, p.24]. The communicative approach is aimed at developing semantic perception and understanding of a foreign language among students, as well as mastering the language material for constructing speech utterances.

An important factor in the educational process is the presence of internal motivation of students, which is formed on the basis of the perceived significance of the acquired knowledge and their practical orientation in the process of further language improvement, which allows achieving good learning outcomes. The communicative approach is the best motivated: its goal is precisely to interest students in learning a foreign language by accumulating and expanding their knowledge for further successful application in communication.

The main components of the communicative approach are as follows:

- communicative orientation of teaching;
- comprehensive teaching in all forms of oral and written communication;
- the authenticity of the teaching materials;

- the principle of situationality;
- student-centered orientation of the teaching process.

The principles of communication-oriented teaching of foreign languages include the following:

- study of the language functioning in specific speech situations[4, p.26];
- all activities used in the classroom should have a communicative purpose;
- simultaneous development of all four language skills: speaking, listening, reading and writing;
- choice of the course topic in accordance with the age, level and interests of the learners;
- motivation;
- trial and error method as part of the learning process.

The communicative-oriented approach is aimed primarily at mastering the skills of conversational speech through the understanding of various types of monologue speech, standard dialogues and forms of language modeling. It should be noted that speaking is considered an important element in teaching a foreign language. At the same time, understanding, retelling the main idea and expression of meaning is the main component of this process[1,p.35].

In teaching a foreign language, it is discussions that are an effective form of work in achieving the main goals of teaching. During this process a student actively expresses his own opinion, expresses his feelings, and also has the opportunity to exchange opinions or information with other participants. In such conditions, the invented speech environment develops into a real situation of communication.

Communicative language teaching has gone through a number of different stages since its inception in the 1970s. At the first stage, the main problem was the need to develop a curriculum and approach to learning that is compatible with the early concepts of communicative competence. This has led to proposals for organizing curricula in terms of functions and concepts rather than grammatical structures. Later, the emphasis shifted to procedures for identifying the communicative needs of students, which led to proposals to make needs analysis an essential component of communicative methodology. At the same time, the methodologists focused on those types of classroom activities that can be used to implement the communicative approach, such as group work, work with assignments and work with information gaps. In the modern educational process, communicative-oriented approach is considered one of the most effective ways of teaching a foreign language. Today it can be seen as a description of the set of basic principles of language learning and teaching, which includes a huge range of educational and scientific literature. As noted earlier, the communicative approach contributes to the successful development of oral communication skills, increases motivation to learn the language, which leads to the effectiveness and productivity of classes. In addition, this approach also had a significant impact on many other methods of teaching a foreign language used in modern education. In combination with information and communication technologies that allow organizing the teaching process in a new way, the use of the communicative approach also helps to form cognitive, personal and regulatory skills, expand the information environment for educational activities.

REFERENCES:

1. Richards, J. C. Communicative Language Teaching Today/ J. C. Richards. Cambridge University Press, 2006.
2. Jack C Richards & Theodore S. Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge language teaching library. Cambridge University Press, 1999.
3. P.V. Sysoev. Controversial issues of communicative control of students' ability to perceive speech by ear // Foreign languages at school. - 2008.
4. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. [Text]. - M, 2003.
5. Communicative approach in its practical meaning [Electronic resource]. – <<https://allright.com/blog/ru/2019/12/11/communicative-approach-in-its-practical-meaning/>>.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN KARAKALPAKSTAN**D.Mamirbaeva, PhD, Nukus State Pedagogical Institute, Nukus****M.Djabbarbergenova, Master student, Nukus State Pedagogical Institute, Nukus**

Annotatsiya. Ushbu eksperiment jarayonida talabalarning madaniy ongini rivojlantirish bo'yicha turli xil vazifalar ishlab chiqilgan va qo'llanilgan, xususan: anketalar va viktorinalar, jadvallarni to'ldirish, Venn diagrammasi, etnografik tadqiqot vazifalari, dastlabki (aqliy hujum, og'zaki muhokama), esa (eslatma olish), filmlar asosida oldingi taxminlar va pochta topshiriqlari (og'zaki muhokamalar, yozma aks ettiruvchi insholar) bilan taqqoslash. Amaliy mashg'ulotlar talabalarning madaniy xabardorligini oshirishga yordam berdi, chunki ular Amerika madaniyatini, o'tmish va hozirgi kunni yaxshiroq tushunishlari va uni o'z madaniyatlari bilan bog'lashlari mumkin.

Kalit so'zlar: aqliy hujum, og'zaki muhokama, eslatma, insho

Аннотация. В процессе данного эксперимента разработаны и применены различные задания на развитие культурного сознания учащихся, а именно: анкеты и викторины, заполнение таблиц, диаграммы Венна, этнографические исследовательские задачи, предварительные (мозговой штурм, устное обсуждение), пока (ведение конспектов), сравнение с предыдущими предположениями и почтовые задания (устные обсуждения, письменные рефлексивные эссе) по мотивам фильмов. Прикладные задания помогли улучшить культурную осведомленность учащихся, поскольку они лучше понимают американскую культуру в прошлом и настоящем и могут связать ее со своей собственной культурой.

Ключевые слова: мозговой штурм, устное обсуждение, ведение конспектов, эссе

Abstract. In the course of this experiment, various tasks for the development of the cultural consciousness of students were developed and applied, namely: questionnaires and quizzes, filling in tables, Venn diagrams, ethnographic research tasks, preliminary (brainstorming, oral discussion), while (taking notes), comparison with previous assumptions and mail assignments (oral discussions, written reflective essays) based on films. Application activities have helped improve students' cultural awareness as they better understand American culture, past and present, and can relate it to their own culture.

Keywords: brainstorming, oral discussion, note taking, essay

In the world, the processes of globalization are increasingly accelerating in the economic, social, cultural and political life of States. The international economic integration, the activation of non-governmental and non-profit organizations are particularly clearly traced. At the same time, the intensification of socio-cultural cooperation and intercultural dialogue requires the training of a new generation of specialists with competitive and socio-cultural competence, who quickly adapt to the new socio-economic conditions in the world education system. And this shows that the development of a universal model for the formation of socio-cultural competence of future teachers, the improvement of mechanisms for assessing the formation of socio-cultural competencies are of great importance [3].

In our republic, special attention is paid to improving the quality of education based on advanced foreign experience, improving the tutoring and facilitation system for the development of socio-cultural competence of future teachers, establishing professional and deontological qualities based on national and universal values. At the same time, there is a need to determine the actual factors of the development of socio-cultural competence among future English teachers, to develop an interdisciplinary modular technology for establishing a system of socio-cultural competencies, to improve the pedagogical mechanisms of socialization of a cultural and linguistic personality [2].

Future teachers of the English language are required to comprehend entering into the role of a teacher, into the social environment, into the pedagogical reality. And also-orientation to the social and personal minimum – to the norms and rules of behavior, pedagogical communication, activity, and, of course, orientation to the realization of one's spiritual, cultural and professional profile

potential. He needs the maximum use of his socio-cultural competence – powers, rights and duties (namely in various forms, types and types of pedagogical activity).

The problem under study requires the identification, consideration and understanding of the relevant pedagogical foundations, including the conditions of extracurricular activities. It is absolutely necessary to develop a structural and content model for the development of socio-cultural competence among future teachers of the English language - with the priority of using culturological artistic material, namely from the artistic heritage of England. For example, masterpieces of fiction - poetry, prose and drama.

We will consider, with appropriate analysis, such theoretical and pedagogical questions on the research topic as a scheme-model, process, stages, a system with a structural and content basis, step-by-step methods and expected results.

So, the general pedagogical scheme is a model of the process of developing socio-cultural competence in future teachers of the English language (in extracurricular conditions). This is a step-by-step formation of socio – cultural competence among students-future teachers of the English language (structural and content basis), due to the program outside of training sessions for the development of socio-cultural competence among future teachers of the English language [1].

The specific pedagogical scheme for the development of socio-cultural competence of future English teachers in extracurricular conditions consists of the following stages:

Stages

I. Motivational-socio-cultural-competence

II. Cognitive – acquisition of knowledge on the problem, English literature.

III. Development of abilities, abilities and skills, including social and communicative ones.

IV. Preparation of cultural material, including dictionary and cultural translations into English, its use in intellectual and creative works.

V. Implementation – socialization of cultural material by students at the level of socio-cultural competence.

VI. Results, their analysis and evaluation.

It is indispensable to provide students with the freedom to choose the translated material.

The reviewed literature related to teaching culture in EFL classrooms indicates that even though the important role of culture is widely recognized by majority scholars in teaching languages, in reality there are few materials and worked out tasks for raising learners' cultural awareness. In the context of our university, raising students' cultural awareness has a double purpose on the one hand, they are as non-native speakers of English should be culturally aware as part of their communicative competence. On the other hand, in a long run they are as future teachers of English should be capable of developing their learners' cultural competence. In the current curriculum cultural component is integrated into several courses such as Integrated Skills, Intercultural competence as well as Country study. Two first year groups from Nukus State Pedagogical Institute were chosen for the experiment accomplishment. The experimental group (107) group consists of 15 students in total and there 15 students in control group (108). The learners' age does not considerably vary from each other as they all are between 19 and 23. In addition, majority of the representatives of these groups are female students. The level of the students does not differ so much as almost all of them are expected to possess B2 level. The groups are multinational: Karakalpaks, Uzbeks, Turkmen, Kazakhs. To develop tasks for students we made use of various sources such as internet, course books, films etc. The variety of activities were selected and organized in terms of diagrams, charts, film watching, group discussion, pre- and post questionnaires for the experiment participants. Initially we conducted needs analysis in order to find out students' present needs in terms of what they know about US and UK culture. The initial needs analysis questionnaire was used as a research tool on this stage. The form consists of five questions which are directed to find out students mail needs and their present knowledge of American and UK culture. The survey would be highly productive for further preparation of tasks for students. Then, the learners were given pre-test form. Through this pre-test we were able to assess experiment participants' background knowledge, and to compare the results at the end of the experiment. As a second step, tasks for revealing students' stereotypes on American

and British men and women and their relationship were worked out and tried out. These tasks included brainstorming on this issue and filling the table on students' vision. Identifying students' stereotypes is needed to determine how well they know about the culture of these two countries and how genuine is this knowledge. After that, an independent study tasks were given to learners for further exploring the stereotypes among other respondents.

The main reason for giving this task is to make students compare their beliefs about Americans and Brits with the other people's opinion. The forth step included tasks for debriefing learners' stereotypes based on historical American film "Gone with the wind". Having watched the film, students determined for themselves which of their beliefs about Americans confirmed and which contradicted. Students were also involved in such tasks as brainstorming, group discussion and filling in the table. Moreover, to let students compare and contrast how American culture changed over time the learners were also given the tasks for combating their preconceptions based on a modern American film "Raising Helen". On the final step at the purpose of fixing the gained knowledge and checking the initial result with the last, the post-questionnaire was conducted by the researcher. Throughout the stages tasks for comparing and contrasting the target culture with the own culture were also employed. This would lead the student to better understanding of the topic.

It was revealed that the students are aware of the importance of knowing and understanding other cultures for effective communication. Students state that they get information on British and American cultures through internet, TV, course books and films, however very few mentioned which films depict American and/or UK culture and none have named any relevant fiction books, which probably shows that students are not able to retrieve cultural information from seen films and read fiction. Learners define culture mostly as a sum of traditions, history, customs, clothes, cuisine, etc. not going deeper, i.e. values, attitudes, beliefs. However, students stated that they have no idea of whether the cultures of the US and UK have changed over time. Thus students need to be trained to learn and reflect on the seen films and/or fiction to raise their cultural awareness, including by comparing and contrasting films depicting different historical period of time. Furthermore, it was revealed through the experiment that most students idealize British men (punctual, responsible, well-built, polite) and romanticize British women (romantic, caring, slim, pretty etc.). In comparison, majority of learners seem to have prevailingly negative stereotypes about American men (aggressive, overweight, rude) and women (rude, selfish, irresponsible etc.). Thus, interestingly most students have idealistic preconceived views on British men and women, while stating mostly negative gendered stereotypes that of the American. In the process of these experiment, we have developed and applied various tasks for developing learners' cultural awareness which are: questionnaires and quizzes, table completions, Venn diagrammes, ethnographic research tasks, pre- (brainstorming, oral discussion), while (taking notes, comparing with the previous assumptions) and post tasks (oral discussions, written reflective essays) based on films. The applied tasks helped to improve the students' cultural awareness as they have developed better understanding of the American culture in the past and present and could relate them to their own culture.

REFERENCES:

1. Elizarova F.B. Culture and learning foreign languages. Karo, 2005. 352 p.
2. Iriskhanova K.M. Intercultural communicative competence and educational complex for universities of non-linguistic specialties. M.: Vestnik MSU, 2007: P. 22-32.
3. Markharyan E.S. The theory of culture and modern science. M.: Thought, 1983. 284 p.
4. Khaleeva I.I. Interculture is the third dimension of intercultural interaction. (the experience of training translators) // Actual problems of intercultural communication: M., 1999. Issue. 444. P. 5-11.

THE IMPORTANCE OF PROJECT TECHNOLOGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

D.M.Muratova, senior lecturer, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion yondashuv asosida loyiha texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari va uni dars davomida qo'llashning ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *xorijiy til, ta'lim texnologiyasi, pedagogik mahorat, ustoz – shogird, loyiha, loyiha texnologiyasi.*

Аннотация. *В данной статье освещаются особенности проектной технологии на основе инновационного подхода к обучению иностранным языкам и важность ее применения в ходе урока.*

Ключевые слова: *иностраный язык, образовательная технология, педагогическое мастерство, мастер – ученик, проект, технология проекта.*

Abstract. *This article highlights the peculiarities of the project technology and the importance of its application during the lesson on the basis of an innovative approach to teaching foreign languages.*

Keywords: *foreign language, educational technology, pedagogical skills, teacher – Apprentice, project, Project technology.*

At the present stage of development of society, which is characterized by extraordinary mobility and variability, the project type of culture begins to prevail. It is becoming one of the central cultural mechanisms for the transformation of reality in many fields of activity, including education. This means that every teacher needs to be able to use project activities in its various variants. All of the above determines the relevance of the proposed study. The article analyzes the use of project technologies in education as a special interactive form of organizing the activities of students when they learn a foreign language. The importance of using design technologies, according to the authors, is evidenced by numerous studies, scientific articles reviewed during the work on this topic. The purpose of this article was to draw attention through a theoretical review and the results of the study to the advantages of implementing projects in the study of a foreign language and, in particular, German. The research methodology includes theoretical methods of working on the material: the study and analysis of scientific literature, comparison, inductive and deductive methods of disclosure of the material, generalization of the material. The authors pay special attention to lesson planning to a complex process, thanks to which the necessary change of activity is laid for the productive work of students. Independent work of students, their activity and involvement in the lesson are of great importance and are perfectly implemented in project activities, unlike the traditional frontal mode of work. The analyzed technology provides the necessary dynamics, various impulses to achieve the optimal level of their skills and acquired competencies. The authors come to the conclusion that project-based learning is the best combination of head and body work, preserving students as the main actors of the lesson, and not as passive listeners.

An analysis of the scientific literature has shown that although there are an increasing number of fans of Project technology, there is a mixing and even replacement of concepts. In recent years, there has been a tendency to call the project almost any event, and the consistent absence in the development of the theory and practice of the project reduces the effectiveness of foreign language and practical activities.

After studying the classification of the proposed creative projects., we have identified types of projects that can be used in teaching a professionally oriented foreign language:

- according to the nature of the activity of the dominant project: search, search, information, creative, game, telecommunications, multimedia, construction, practice-oriented;
- on the implementation of interdisciplinary relations: monosubject, interdisciplinary curriculum;

- depends on the nature of Project Coordination: direct - rigid or flexible, indirect, hidden-hidden;
- depends on the characteristics of the contacts: group, local, regional, national, international;
- depends on the number of participants: individual, team, pair, group, Public;
- on the duration of the project: continuous, continuous and short - from week to month.

Despite the wide scope of this creative project, the activities of the project have a clear structure that teachers must adhere to in order to improve the effectiveness of teaching a foreign language. Scientific experts consider the following stages of project work:

- first stage-preparation: selection, discussion of the project topic, formulation of the problem, study of new language material, development of the project structure, discussion of the results of the project activities and methods of its presentation;
- second stage-work management: data search (reading texts, literature, Interview, Survey) discussion of data and preliminary results in groups;
- third stage-intermediate control: discussion, documentation of the project design (at this stage, students are required to make posters, brochures, a short video or album with small texts, pictures, photos in accordance with the chosen topic);
- fourth stage-presentation: discussion, design, presentation of projects in groups, methods of presentation of projects;
- the fifth stage-generalization: discussion of the project, final assessment.

The clear planning and implementation of creative project activities in higher education allows teachers to turn it into a practical learning process for improving language knowledge, and not an entertainment event. It should be noted that in the process of project activities, teachers must take into account the professional specialization of students, their language knowledge, the level of training and the complication of tasks. We cannot offer tasks that are impossible or very difficult for students. This undermines the basic idea of project activity - "the transition from theory to practice, the harmonization of academic knowledge with pragmatics and the observance of their balance at each stage of study".

Thus, the effectiveness of the use of creative project technology in teaching a foreign language is determined, first of all, in the development of students' cognitive skills, critical thinking and communication skills, in the formation of the ability to self-teach and in the selection of information on a given topic.

Creative project technology is an effective approach to training a qualified individual, since students who participate in project activities improve their collaborative working skills, skills to work with information sources, develop and develop problem-solving methods. They receive experience in carrying out scientific and practical work, independent work. Project activity provides a gradual transition from theory to practice and the harmonization of scientific knowledge and pragmatics at each stage of Education.

The advantages of using the technology of field-oriented creative project activities in teaching a foreign language do not end. It provides us with broad perspectives for further research. Further work can determine the criteria for the effectiveness of the use of project technologies in teaching a foreign language to non-linguistic students.

The purpose of using creative project activity technology to learn languages organized using the project is to facilitate learning and self-learning. True, the creative project is one of the most important goals for teaching the language. The development of interest and interest in students, the creation of a lesson context, which can be a practical way for students to be involved in the study of the language, should be based on the openness of educational materials and information. Creative project technology in the process of optimizing the teaching of a foreign language, students are not so much dependent on their native language, but active and guided to communicate with each other.

As for the development of technologies, we believe that in the future, the teaching of creative project technology in a foreign language will be further developed. The process of learning a foreign language is student-oriented. Therefore, the quality of teaching is improved, and the scanning of

students in a practical foreign language is effectively developed, that is, the communicative competence of students is formed.

We believe that this process can fully improve students' ideas and practical language knowledge, which is useful to ensure and implement an effective result of teaching and learning. By ending several problem areas, creative project technologies can be effectively used in study rooms, with relevant knowledge by teachers allowing the problem to be overcome and the teachers to be creative.

Such projects can create a favorable climate in the classroom, provide the necessary variety of learning tools. Communication with peers contributes to the development of vocabulary among student without the usual efforts. Students are strengthened in communication in a foreign language.

However, how easily and effectively can project activities in foreign language lessons be implemented in practice? So far, many foreign language teachers, in particular German, perceive projects as a problem due to the limited speech skills of students. Nevertheless, in conversations, they all rate project work as an interesting and desirable form of learning.

From the examples given, it can be seen that the use of projects in a foreign language lesson has many advantages (constant communication and cooperation with other people, the formation of responsibility, the ability to work in a team).

Proactive teachers integrate projects into the lesson, skillfully combining the frontal mode of work with project activities.

Thanks to the project work, various competencies of students are improved, mutually complementing each other, increasing the motivation and responsibility of students. When teaching a foreign language through the use of project work, socio-cultural, communicative and linguistic competencies are realized.

REFERENCES:

1. Pulat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. - M.: Academy, 2007. – P.368.
2. Farberman B.L. Advanced pedagogical technologies. - T., Science. The Republic of Uzbekistan for 2000 years. - № 2. –Pp. 3-10.
3. Farxodjonova N. F., Pulatov A. Modern methods of increasing student interest in social sciences //Экономика и социум. – 2019. – №. 4 (59). – С. 38-40.

UDC 378.147

ANTICIPATING PROBLEMS (WAYS OF DEALING WITH DISRUPTIVE BEHAVIOR) IN EFL CLASSROOMS

M.Mirzaabdullayeva, EFL teacher, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan
G.Hayotillayeva, student, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan
A.Azimov, student, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jaryonida o'quvchilarning salbiy xatti-harakatlarini oldindan bilish va ularga qarshi kurashishning ayrim samarali strategiyalarini tahlil qilinadi. Maqolada proaktiv rejalashtirish, samarali muloqot va o'quvchilarning salbiy xatti-harakatlarning asosiy sabablarini tushunish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: muammolarni oldindan ko'rish, buzuvchi xatti-harakatlar bilan shug'ullanish, sinfni boshqarish, oldini olish strategiyalari, nizolarni hal qilish, samarali muloqot.

Аннотация. В этой статье исследуются некоторые эффективные стратегии для прогнозирования и борьбы с разрушительным поведением в образовательных и профессиональных условиях. В нем подчеркивается важность упреждающего планирования, эффективного общения и понимания коренных причин деструктивного поведения.

Ключевые слова: Предвидение проблем, работа с деструктивным поведением, управление классом, стратегии предотвращения, разрешение конфликтов, эффективная коммуникация.

Abstract. This article explores some effective strategies for anticipating and dealing with disruptive behavior in educational and occupational settings. It emphasizes the importance of

proactive planning, effective communication, and understanding the root causes of disruptive behavior.

Keywords: *Anticipating problems, dealing with disruptive behavior, classroom management, prevention strategies, conflict resolution, effective communication.*

Anticipating problems is a crucial aspect of managing disruptive behavior, especially in educational and occupational settings. Whether you are a teacher, employer, or supervisor, you are bound to face challenges and conflicts with students or employees at some point. However, being prepared for such situations helps you respond more effectively, mitigate the impact, and prevent similar occurrences in the future. There are several ways you can anticipate problems and deal with disruptive behavior, some of which are discussed below. One of the essential strategies to anticipate problems is proactive planning. As a teacher, for instance, you can create detailed lesson plans that outline the learning objectives, activities, and assessment strategies ahead of time. Such planning helps keep the class organized, structured, and focused, reducing the likelihood of students getting bored or distracted, which can lead to disruptive behavior. Moreover, proactive planning allows you to anticipate potential conflicts or disruptions based on your knowledge of the students' behavior, personality, or experiences, enabling you to devise appropriate measures to deal with such scenarios. Another effective way of anticipating problems is through effective communication. This involves establishing clear expectations, rules, and consequences for disruptive behavior. By communicating these guidelines to the students or employees, you signal to them that disruptive behavior will not be tolerated, and they are accountable for their actions. Clear communication also fosters mutual respect and a cooperative atmosphere, making it easier to resolve conflicts if they arise. It is also important to recognize that disruptive behavior can be a symptom of other underlying issues, such as boredom, frustration, stress, or mental health problems. As such, anticipating problems requires an understanding of the root causes of disruptive behavior. In this regard, teachers and supervisors can use various assessment strategies, such as surveys, interviews, or observations, to gauge the students or employees' well-being and identify any underlying issues that may be contributing to disruptive behavior. This information enables you to offer appropriate support or intervention, such as counseling, therapy, extra help, or accommodations, to help students or employees overcome the underlying issues and reduce disruptive behavior. Another effective strategy for dealing with disruptive behavior is through positive reinforcement. Acknowledging students or employees' positive behavior and achievements help motivate them to engage in more desirable behavior and reducing the likelihood of disruptive behavior. Positive reinforcement can take various forms, such as praise, rewards, certificates, or extra privileges. The key is to ensure that the reinforcement aligns with the students' or employees' interests and aspirations, and is consistent with the expectations and consequences you have communicated to them.

Lastly, effectively dealing with disruptive behavior requires you to remain calm, composed, and empathetic. Responding to disruptive behavior with aggression, hostility, or sarcasm only escalates the situation and can lead to more disruptive behavior. Instead, try to understand the students or employees' perspectives identify their needs or concerns, and offer constructive feedback or solutions. In some cases, a simple redirection, reminder, or change in environment may suffice to reduce disruptive behavior. In any setting where people are expected to work together, disruptive behavior can be a challenge. Whether it is in a classroom, a workplace, or a public facility, disruptive behavior can create a stressful atmosphere that can negatively influence productivity, performance, and morale. As such, it is important to anticipate potential problems and have strategies in place to deal with disruptive behavior when it arises.

Classroom Settings: In educational settings, disruptive behavior can be a major distraction that can hinder learning for all students. To anticipate problems and prevent disruptive behavior, teachers can:

Establish clear expectations: At the beginning of a class session, teachers can set clear expectations for classroom behavior. This can include behavior such as staying seated during lectures, speaking one at a time, and not interrupting others.

Use positive reinforcement: Praise students who follow the rules and display positive behavior.

Use redirection rather than reprimand: If a student is engaged in disruptive behavior, redirect them to a new activity rather than immediately reprimanding them.

Employ a calm approach: When dealing with disruptive behavior, it's important to remain calm and avoid yelling or threatening.

Workplace Settings: in the workplace, disruptive behavior can lead to a toxic work environment that can negatively influence employee morale and productivity. To anticipate potential problems and deal with disruptive behavior, managers can:

Establish clear guidelines: Set clear guidelines for acceptable behavior in the workplace. This can include behavior such as respectful communication, punctuality, and attendance.

Investigate and resolve complaints: Create a process for reporting and handling complaints about disruptive behavior, and investigate and resolve complaints in a timely and fair manner.

Use active listening: When dealing with disruptive employees, it is important to use active listening techniques to understand their concerns, and work with them to address any issues they may have.

Create a positive company culture: Encouraging a positive company culture can help to minimize disruptive behavior. This can include creating a culture of respect and appreciation for employees, and promoting team-building activities to foster positive relationships.

Public Facilities: in public facilities such as libraries and community centers, disruptive behavior can negatively affect the experiences of others. To anticipate potential problems and prevent disruptive behavior, facility managers can:

Communicate rules: Communicate rules regarding appropriate behavior in the facility, such as no loud conversations or cell phone use.

Monitor and Enforce: Ensure that the facility is monitored frequently, and appropriate corrective action is taken when disruptive behavior occurs.

Stay calm and visible: Staff can remain calm and visible, which can discourage disruptive behavior from taking place.

Mediate and educate: offering mediation services and/or educational programs to show the effects of disruptive behavior on others can provide the public with an understanding of the consequences of their actions.

In conclusion, anticipating problems is a critical skill for managing disruptive behavior in educational and occupational settings. Proactive planning, effective communication, root cause analysis, positive reinforcement, and empathy are some of the strategies you can use to anticipate problems and deal with disruptive behavior effectively. By establishing clear expectations, building mutual respect, and offering appropriate support or intervention, you can create a harmonious learning or working environment that fosters positive behavior and, ultimately, better outcomes for everyone involved, anticipating problems and adopting appropriate strategies in dealing with disruptive behavior can be a challenge, but it's key in maintaining positive relationships and environments, and the success of everyday life. Teachers, managers, and facility staff should strive to establish clear guidelines, monitor and enforce behavior, remain calm, redirect, use active listening, and create positive environments. Employing these tactics can naturally discourage disruptive behavior from occurring in the first place and establish a practice of proper conduct among individuals.

REFERENCES:

1. Sali, P. (2012). An inquiry into EFL teachers' and learners' perspectives on classroom discipline. *Journal of Educational and Instructional Studies In The World*, 21.
2. Amalia, N. (2021). *Disruptive Behaviour in EFL Classroom and Its Impacts on Classroom Engagement* (Doctoral dissertation, UIN Ar-Raniry Banda Aceh).
3. <https://effectivehealthcare.ahrq.gov/products/disruptive-behavior-disorder/consumer>
4. <https://www.teachphilosophy101.org/anticipating-problem>

THE ROLE OF USING ICT IN EDUCATIONAL PROCESS

M.J. Mirzayeva, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi, chunki ular o'quv-uslubiy materiallar, texnik va kompyuter texnologiyalari vositalarining o'quv jarayonida majmuidir. Ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida AKTdan foydalanish tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'limga AKTni joriy etishning ahamiyatiga ta'sir etuvchi omillar, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar ko'rib chiqiladi. Maqolada ta'lim sohasiga AKTni joriy etishning bugungi holati va bu sohani jadal rivojlantirish chora-tadbirlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, aloqa va axborotlashtirish, ta'lim sohalari, samarali foydalanish, ta'lim resurslari, dasturiy ta'minot.

Аннотация. В статье речь идет об использовании информационно-коммуникационные технологии в образовании так как они представляют собой комплекс учебно-методических материалов, технических и инструментальных средств вычислительной техники в учебном процессе. Анализируется использование ИКТ как одним из приоритетов образования. А также рассматриваются факторы влияющие на важность внедрения ИКТ в образование, проблемы с которыми можно столкнуться. Статья рассказывает о текущем состоянии внедрения ИКТ в сферу обучения и мероприятия по ускорению развития в данной сфере.

Ключевые слова: Информационно-коммуникационные технологии, коммуникации и информации, области образования, эффективное использование, образовательные ресурсы, программное обеспечение.

Abstract. The article deals with the use of information and communication technologies in education, as they are a complex of educational and methodological materials, technical and computer technology tools in the educational process. The use of ICT as one of the priorities of education is analyzed. It also considers the factors affecting the importance of introducing ICT in education, the problems that may be encountered. The article talks about the current state of the introduction of ICT in the field of education and measures to accelerate development in this area.

Key words: Information and communication technologies, communications and information, areas of education, effective use, educational resources, software.

Information and communication technologies (ICTs) play an increasingly important role in our lives, including in communication and learning. In this regard, it is necessary to be able to effectively use these technologies for the benefit of students and the learning community as a whole.

UNESCO believes that ICTs can contribute to the accessibility and equity of education, the improvement of the quality of learning and teaching, and the professional development of teachers. In addition, with appropriate policies, technologies and capacities, ICTs can help improve the management, leadership and administration of education.

UNESCO takes a comprehensive approach to the use of ICTs in education. Through an intersectoral platform, the Organization places great emphasis on the collaboration of the communication and information, education and science sectors, which address issues of access, inclusiveness, equity and quality in education.

UNESCO, including its regional and local offices and institutes, is working with its partners on tools that can help countries develop policies, strategies and activities for the effective use of ICTs in education. The organization also ensures that these strategies contribute to addressing the digital divide and the most disadvantaged populations.

UNESCO programs include:

- capacity building and policy advice for the use of technology in education, in particular in emerging areas such as mobile learning;
- training teachers in the skills needed to use ICT in all aspects of their professional activities, through tools such as the ICT Competence Framework for Teachers;

- Encouraging the creation and use of multilingual educational resources and software available for reuse through open licenses (Open Educational Resources - OER; Free and Open Source Software - FOOS);

- use of ICTs for inclusive education and gender equality, and for persons with disabilities;
- collection of statistical data and development of indicators on the use of ICT in education;
- providing policy support to ensure the effective use of the potential of ICT throughout the education system.

The UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE), located in Moscow, specializes in information exchange, research and training on the integration of ICT in education. The UNESCO Bangkok Office is working to bring ICT to education in the Asia-Pacific region.

In order to effectively use the potential of ICTs and achieve a high level of teaching and learning, UNESCO is collaborating with the educational community around the world - ministries of education, specialized agencies, teachers and, of course, students.

The worldwide introduction of computer technology in all areas of activity has become a huge step towards the formation of the information society. The first factor that is destined to transform the current education system of the 21st century is:

- The relationship between the degree of happiness of the nation and the state of education, the use of ICT.

- Successful development of society based on real education and actual use of ICT;
- Mandatory rapid transition of society to learning with the help of ICT;
- Fundamental dependence of civilization on the skills and qualities of the individual, which are developed by education; the main directions of formation of the education system:

- Guaranteeing greater intelligibility of education for diverse populations;
- Improving the quality of education by improving it, informing students about the latest achievements of science in a greater volume and at a greater speed;

- Improving the creative level in education.

- Ensuring the aspiration of learning based on new technologies of the information society on ICT;

The use of the PC in education led to the emergence of a new generation of information educational technologies, which at one time made it possible to create new means of educational influence and improve the quality of education. The most comfortable interaction of teachers with students with the help of computer technology. New information and educational technologies allow for an increase in the effectiveness of classes by 15-20%. The introduction of information and communication tools in the field of education was the beginning of a revolution in traditional teaching methods and technologies, and indeed in the entire education sector. The main role in this stage was played by ICTs such as television and telephone communications, which in turn were used to manage the learning process of students.

The latest stage in the global technology reform was the arrival of new telecommunications networks and their symbiosis with information technology, i.e. ICT. This served as the basis for the creation of the information sphere, because. The combination of computers and telecommunications made it possible to produce and develop information infrastructure an example of a good implementation of ICT: The emergence of the Internet (World Wide Web) - with its possibilities of unlimited collection and storage of information, its transmission to each user. Consequently, the Internet immediately found application in science, education, the media, television, advertising, trade, and other areas of human activity. The Internet has opened up new opportunities for the education system. There are also challenges that will need to be overcome for the future use of the Internet in educational settings. This, for example, is a significantly high price for organizing training. This is due to the use of more new technologies: PCs, routers, paying employees for services, software tools, as well as training students and teachers, new textbooks and teaching aids. Also, do not forget that the latest stage of using the Internet in education, especially in our country, is experimental. The process of accumulating experience is moving forward, ways are being found to improve the quality of education and the latest forms of exploitation of ICT in various educational processes. The

difficulties in studying ICT are mainly due to the lack of a methodological base for their use and a methodology for developing ICT for education, which in some way forces the teacher to focus on personal experience and the ability to intuitively look for ways to rationally use IT. On the way to the information society and the introduction of ICT in education, three stages can be distinguished:

- Primary - associated with the personal use of computers, for the organization of the education system, its administrative management and storage of information;
- Modern - associated with the foundation of computer systems, the Internet and the symbiosis of information and telecommunication technologies;
- Future - related to the integration of new ICT and educational technologies.

Exploring the real problems of using ICT in education on the way to the information society, one can note the development of the introduction of ICT into the current education system, the support of educational institutions, universities, schools with advanced computer technology. It should also be noted the positive experience of introducing ICT into the education system, for example, in the country, by the method of program management. A new direction to improve the rationality of the introduction of ICT is the connection of ICT and various learning technologies. As the first steps that contribute to the rapid introduction of this process into education, I would recommend:

- Development of proposals for financing the introduction of integrated information and communication technologies in education at the expense of the international community.
- Organization of training courses and seminars for university staff, administration, school teachers on the use of ICT in everyday educational activities;
- Preparation of a set of measures for their adoption in the "Program of Movement to the Information Society";
- Development of methodological plans for the systemic analysis of ICT, methods for evaluating training and education based on them;
- Organizing conditions to encourage the expansion of Internet services, which are directly related to the use of the latest ICTs.

REFERENCES:

1. Draft Program for Informatization of Moscow Education (prepared by MIICRO, Center for Information Technologies and Educational Equipment under the direction of A.L. Semenov). – M.: MIPKRO, – 2000. – 21 p.
2. Yakovlev A.I. Information and communication technologies in distance education: Report at the round table "ICT in distance education". – M.: MIA, 1999. – 14 p.

UDC 372.8

LINGUADIDACTIC BASES OF TEACHING GRAMMATICAL PECULIARITIES OF ENGLISH NOUNS TO THE FIRST YEAR STUDENTS IN UZBEK CLASSROOMS

N.O.Narkulova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqola o'zbek sinflari birinchi bosqich talabalariga ingliz tilidan ot so'z turkumi mavzusini yoritish muammolarini yoritishga bag'ishlanadi. Maqolada ot so'z turkumlarini o'qitish metodikasi, misollar hamda o'ziga xos holatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ot so'z turkumi, ingliz tili, birinchi bosqich, sanaluvchi ot, metod, texnologiya, natija.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам объяснения темы имен существительных с английского языка учащимся 1-й ступени узбекских классов. В статье рассматривается методика обучения именным словосочетаниям, примеры и конкретные случаи.

Ключевые слова: именное словосочетание, английский язык, первый этап, исчисляемое существительное, метод, технология, результат.

Abstract. This article is dedicated to the problems of explaining the subject of nouns from English to students of the first level of Uzbek classes. The article examines the methodology of teaching noun phrases, examples and specific cases.

Keywords: noun phrase, English language, first stage, countable noun, method, technology, result.

Introduction. In each language, regardless of its vocabulary, words are divided into certain models and are used in the speech process through them. This fully proves the strength and consistency of Grammatical models and their ability to fully reflect the language system. In studying the English and Uzbek language grammar, the study of morphological word groups, their meaning, construction, grammatical categories and their functions in the sentence is of particular importance. As we know, word groups are mainly divided into two types [1]:

1. Independent word groups
2. Auxiliary word groups

Teaching nouns is important for first-year students. This task serves as the foundation of future knowledge.

Materials and methods. Independent word groups serve to express a reaction to objects that mean an event, an action. A noun is an independent word group that expresses the concept of subjectivity. In English, the noun category is used with articles and prepositions. To the noun group: living beings (an animal, a boy, a bird, etc), objects in objective existence, events and events (city, stone, tree, an earth, an apple), as well as various actions that are imagined as objects in the mind or state, event, feature, and attitude concepts (peace, resting, happy), but also abstract concepts denoting qualities, states, and actions (thought, fight, darkness, fear, etc).

Noun words express the concept of object together with the categories of number, possession and agreement. The noun in the sentence has the functions of possessive, complement, determiner, participle, case and imperative, explanatory.

Results and discussion. There are external structural and lexico-grammatical (morphological, syntactic and lexico-grammatical) signs that distinguish nouns from other word groups. Morphological determinants consist of morphemes and allomorphemes that make up the grammatical category forms of nouns, including those that make up the plural form of countable nouns –(e)s, -en and the infinitive that makes up the accusative case in nouns [2].

book-books *kitob-kitoblar*

box-boxes *quti-qutilar*

girl-girls *qiz bola-qiz bolalar*

Syntactic signs in both languages are articles, adjectives, numerals, demonstratives, and possessive pronouns that appear when the noun enters into a relationship with other words and define the noun [3].

my note book-*mening daftarim*

ten boys-*o'nta bola*

some new students- *bir nechta yangi bolalar*

Making nouns by syntactic method. By combining two or more words in a way, making a noun denoting one object is called noun formation.

breakstone-*shag'al*

bluebell-*qo'ng'iroqcha*

Compound, regular, abbreviated and double nouns are made by syntactic method. Compound noun. Two or more words uttered with one capital accent or two or more words uttered with one capital accent, or two or more words or stems related to each other in terms of meaning and grammar. Nouns formed by joining are compound nouns. the syntactic connection between their organizational parts is weakened. The first of the words in the compound noun structure often defines the second. In this case, a) it is expressed that the second part belongs to the first part, is unique to it, and is a type of it.

lampglasses-*lampa shisha*

sunglasses-*ko'zoynak*

shoemaker-*etikdo'z*

Secondly, the compound noun parts are combined in the following grammatical relation. The identifier is of the type defined. It is formed from the combination of two noun-stems or from the combination of an adjective and a noun [4]:

qora suv-*black water*

oq tepa-*white hill*

oq qush-*white bird*

Like all languages, English has abbreviations.

Toshkent Davlat Universiteti (TDU) - Tashkent State University (TSU).

Conciseness is achieved in the speech by partially shortening the above phrases to a certain extent. Nouns shortened for this purpose are called abbreviations:

United States of America – USA

Women's International Democratic Federation -W.I.D.F

Semantic classification of nouns. The semantic classification of nouns in modern English is based on the principle of animate and inanimate, singularity and generality. According to the animate and inanimate principle, nouns are divided into animate and inanimate object nouns.

Inanimate objects (nouns denoting lifeless things): bread, book, tree, thought. Nouns denoting living beings: girl, boy, bird, John, etc.

A noun that names a single object, specific person, special place, or event is called a proper noun. A noun is a special name given to some object or person. In English, proper nouns are always capitalized. As the main lexical indicator and grammatical indicator of singularity and generality, articles, plural suffixes, etc. can be mentioned. Prominent nouns represent one of a kind of objects, but also the name of an object that is not similar to certain others [5].

It is advisable to use simple methods for the students of the first stage. The reason is that the level of knowledge of students at this stage is different.

First, focusing on the age and individual characteristics of the students helps us to know how well the information we provide is working for the students. The most effective and proven method is to explain to first-grade students through pictures. On this topic, we can show students the following pictures (Fig.1):

Figure 1. Teaching nouns through pictures

We should use pictures that depict the simplest things that students are familiar with. The picture above is exactly that.

We must ask questions like: "What things are you looking for?", "What is described?", "How do we ask what is the picture?"...

We need to introduce students to the basic concepts of plural nouns and singular nouns. In this regard, we, as pedagogues, make effective use of visualization: the use of various handouts, cards, and the above-mentioned worksheets contributes to the effectiveness of imparting knowledge (Fig.2) [6].

Carrying out various exercises on nouns will help to strengthen the subject. In particular, we can use coloring pages with different types of horses and give students the task of coloring them. This simple activity helps students identify and record different types of nouns. Also, if we effectively use worksheets such as finding words or combining pictures, instead of covering simple concepts, we will prevent students from getting bored during the lesson.

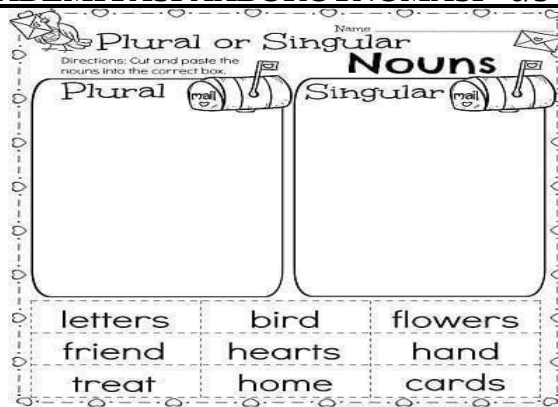

Figure 2. Teaching nouns through a worksheet

Conclusion. In conclusion, it can be said that in both compared languages, noun phrases are distinguished. The difference between a compound word and a phrase is that the components of a compound word are morphemes, and the components of a phrase are words. Therefore, the components of a compound word as a whole represent the same lexical meaning and there is no syntactic connection between the components.

REFERENCES:

1. Begmatov E. Lexical layers of the modern Uzbek literary language. - Tashkent: Fan, 2015.
2. Saydaliev S. Essays on foreign language teaching methodology. - N. 2014.
3. Sayidrahimova N., Qabulova U. Lingvokulturology - a special field of linguistics // Uzbek language and literature, 2015.
4. Safarov Sh. Semantics. - Tashkent: "National Encyclopedia of Uzbekistan" State Scientific Publishing House, 2013.
5. Malyavin D.V., Anikina V.N., Latushkina M.S. Working with a newspaper English in high school. M., 2011.
6. Raymond Murpyh "ART FLEX" Publishing house 2017
7. English grammar Muhammad Gapporov. Robiya Kasimova "Turon Iqbal" Tashkent. 2018
8. www.ziyonet.uz
9. www.natlib.uz
10. www.facebook.com

UO'K 171

ZAMONAVIY JAMIYAT FAROVONLIGI UCHUN OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING SAMARALI FAOLIYATINING ASOSIY OMILI SIFATIDA BAG'RIKENGLIK TAMOIYILIGA RIOYA QILISH

G.Z.Nasriyeva, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada bag'rikenglik tushunchasi keng ma'noda ochib beriladi. G'arb, ayniqsa, Amerika matbuoti va umuman ommaviy axborot vositalaridagi bag'rikenglik muammosining qisqacha tahlili aniq chizilgan misollar asosida keltirilgan. Shuningdek, jamiyatning barcha o'tkir ijtimoiy, diniy, etnik va hatto siyosiy va iqtisodiy muammolarini hal qilishga bag'rikenglik bilan yondashish uchun kurashdagi siyosiy subtekstni ochib beradi.

Kalit so'zlar: bag'rikenglik, ommaviy axborot vositalari, bag'rikenglik, jamiyat, muammolar, munosabatlar, axborotning oldini olish, kurash.

Аннотация. В данной статье раскрывается понятие толерантности в широком смысле. На наглядно нарисованных примерах представлен краткий анализ проблемы толерантности на Западе, особенно в американской прессе, да и вообще в средствах массовой информации. Также раскрывается политический подтекст в борьбе за толерантный подход к решению всех острых социальных, религиозных, этнических и даже политических и экономических проблем общества.

Ключевые слова: толерантность, средства массовой информации, толерантность, общество, проблемы, отношения, предупреждение информации, борьба.

Abstract. This article reveals the concept of tolerance in a broad sense. A brief analysis of the problem of tolerance in the West, especially in the American press, and in the mass media in general, is presented on the basis of specific painted examples. It also reveals the political subtext in the

struggle for a tolerant approach to solving all the acute social, religious, ethnic and even political and economic problems of society.

Key words: *tolerance, mass media, tolerance, society, problems, relations, prevention of information, struggle.*

Tolerantlik XXI asr sivilizatsiyasi rivojlanishining asosiy shartlaridan biri bo'lib, millatlararo va irqilararo munosabatlarni o'rganish uchun o'ziga xos sinov maydonchasi hisoblanadi. Zamonaviy voqelik uchun o'ta dolzarb bo'lgan bu tushuncha har qanday insonga, u qayerda bo'lishidan, qaysi dinga e'tiqod qilishidan, terining rangi qanday bo'lishidan qat'i nazar, unga nisbatan bag'rikenglik va hurmatli munosabatni bildiradi va bu bag'rikenglik umumiy ma'noda bizning bag'rikengligimizdir. Tolerantlik keng qamrovli atama bo'lib, jamiyatda tobora ko'proq ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi globallashtirgan dunyoda iqtisodiyotning yanada mobilizatsiyasi, kommunikatsiyalarning jadal rivojlanishi, integratsiya va o'zaro bog'liqlik, ommaviy migratsiya va turli istiqomat hududlariga doimiy ko'chish jamiyatdagi bag'rikenglik ta'sirini yanada oshirdi.

Tolerant yoki maqbul munosabat va xulq-atvor barcha xalqlar va boshqa xorijiy hodisalarga xos bo'lganligi sababli, masalan, ommaviy axborot vositalari va matbuot turli xil buzg'unchi rivoyatlar, umume'tirof etilgan stereotiplar va noto'g'ri qarashlarning (asosan, milliy munosabatlar) shakllanishiga nihoyatda kuchli ta'sir ko'rsatadi. -diniy tabiat) odamlarda [1, b. 114]. Jamiyatda, ayniqsa, yosh avlodda bag'rikenglikni tarbiyalash muammosi eng keskin va dolzarb hisoblanadi. Har qanday turdagi munosabatlar, xoh konfessiyalararo, millatlararo, siyosiy va hokazo, jamiyatda birinchi navbatda ommaviy axborot vositalari orqali o'zining barcha ko'rinishlarida namoyon bo'ladi: teleko'rsatuvlar, gazetalar, Internet-axborot manbalari, ular ko'pincha murosasizlik muammolari bilan shug'ullanadi. , birinchi navbatda jamoatchilik fikri va ongining og'zi bo'lish. Bu, o'z navbatida, ekstremizmning axborot profilaktikasi, axborot va jamoat maydonida nafrat so'zlariga qarshi kurashish demakdir. Makmillanning lug'atida aytilishicha, "bag'rikenglik" - bu "bag'rikenglik va hurmat prizmasi orqali insonning boshqa odamlarning e'tiqodlari, turmush tarzi va shunga o'xshash narsalarga bo'lgan qarashi, chunki bag'rikenglik jamiyat a'zolarining irodasiga va turli fikrlariga hurmat ko'rsatmasdan, yaqindir. bag'rikenglik haqidagi antastikadan boshqa narsa bo'lmaslik [2, b. 99]. Agar G'arb ommaviy axborot vositalarida etnik bag'rikenglik muammosi haqida gapiradigan bo'lsak, bu erda ham hamma narsa aniq emas. Ommaviy axborot vositalarida milliy adovatni oshkora yoki yashirin qo'zg'atishni taqiqlovchi konstitutsiyaviy normalar demokratik davlatlar qonunchiligida turlicha mustahkamlanganligiga qaramasdan. Ommaviy axborot vositalarida milliy adovatni oshkora yoki yashirin qo'zg'atishni taqiqlovchi konstitutsiyaviy me'yorlar demokratik davlatlar qonunchiligida turlicha belgilab qo'yilganiga qaramay, salbiy etnik mazmundagi ko'rsatuvlar keng tarqalgan. E'tiborlisi, bunday nashrlar "nafrat nutqi", ya'ni irqga asoslangan nafratni qo'zg'atish yoki oqlashga qaratilgan har qanday fikr va g'oyalarni ifodalash sifatida tavsiflanadi. Nafrat nutqi - bu ko'rib chiqilayotgan materialda etnik jihatga urg'u berilganda, ya'ni. barcha murakkab madaniy va etnik muammolar ijtimoiy va siyosiy muammolarga prognoz qilinganda u "raqobatchilar" va "opponentlar" o'rtasidagi keskin salbiy munosabatni ifodalovchi lingvistik vosita orqali nafrat nutqini umumlashgan ma'no deb atagan Shlesingerning formulasiga to'liq mos keladi.[2]

Agar biz ushbu ta'riflarni birgalikda to'plashak, tabiiyki, bag'rikenglik haqida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin. Boshqa odamlarning turli e'tiqodlari, turmush tarzi, odatlari va xatti-harakatlarini tanqid qilmasdan, hatto ular, xatti-harakatlari yoki g'oyalari yoqmasa ham, qabul qiling va qabul qiling. Noxush yoki og'riqli narsaga chidash qobiliyati. "Sifat", "tayyorlik", "munosabat", "qobiliyat" so'zlari bag'rikenglik tushunchasini, ya'ni munosabat, qobiliyat va sifat so'zlari qo'llanilgan har qanday ta'rifda ifodalanadi. Qobiliyat» zamonaviy Britaniya jamiyatida bag'rikenglikka tayyorlik, sifat va munosabatni bildiradi.

Tolerantlik ta'limi ko'p qirrali va shuning uchun ko'p millatli va ko'p tilli jamiyatlarda ko'p madaniyatli ta'lim sifatida tavsiflanishi kerak. Tolerantlikning ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalariga tarqalishi demokratik jamiyatlar mavjudligining zaruriy shartiga aylanadi [3, bb. 266-270]. Endi ommaviy axborot vositalari tolerantligining siyosiy jihatiga qaraylik. Demokratiya fuqarolar o'z

siyosatlarini ishlab chiqadigan tizimdir, ya'ni ular eng yaxshi ma'lumot manbalariga ega bo'lishi kerak. Matbuot to'g'risidagi eng yaxshi qonun - bu hukumatning matbuot erkinligini cheklashga haqqi yo'qligini bildirishdan boshqa hech qanday qonun. Evropadagi "normativ" an'ana, agar u qonunda aks ettirilmagan bo'lsa, huquq mavjudligini tan olmasligi mumkin.

Barcha demokratik davlatlarning siyosiy maqsadi so'z erkinligini maksimal darajada kafolatlaydigan matbuot qonunlarini qabul qilish bo'lishi kerak (matbuotning mutlaq erkinligi yo'qligini unutmang). Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda qonunlar matbuot erkinligini "jinoiy maqsadlarda", "konstitutsiyaviy tuzumni zo'ravonlik bilan o'zgartirish", "milliy, irqiy, ijtimoiy yoki diniy murosasizlik yoki adovat uyg'otish", "g'azablantirish" uchun cheklaydi. urush", ba'zan esa nomaqbul qarashlarni bostirish uchun. Shuningdek, sud qarorlari va hukumat bayonotlarini e'lon qilish va yetkazishni talab qilish orqali "davlat hokimiyatini mustahkamlash" va "qonun ustuvorligi asoslarini mustahkamlash" uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishga qaratilgan qonunlar ham mavjud [4, bb. 98-100]. Biroq, muqobil media deb ataladigan loyihalar va tashkilotlar AQShda uzoq vaqtdan beri mavjud. Amerika ommaviy axborot vositalarida tan olinmagan modellar, me'yorlar va qadriyatlarni targ'ib qilish va himoya qilish uzoq tarixga ega va bu asosan turli xil chekka guruhlarining birgalikda kurashish uchun korporativ ommaviy axborot vositalari bilan kuchlarini strategik birlashtirish zarurati bilan bog'liq. Ushbu kurashning asosiy taktikasi muqobil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish va asosiy ommaviy axborot vositalariga kirib borishga urinishlarni o'z ichiga oladi. Va nihoyat, korporativ ommaviy axborot vositalariga bosim turli yo'llar bilan amalga oshiriladi - boykotlardan tortib xat kampaniyalarigacha, oq ommaviy axborot vositalarini kuzatishdan tortib, ta'qib qilishda ayblovlargacha, o'tirishlardan tortib ko'cha yurishlarigacha. Korporativ ommaviy axborot vositalariga qarshi qo'llanilgan bu taktikalarning barchasi Fuqarolik huquqlari to'g'risidagi qonun kuchga kirgan 1964 yildan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanib bordi, biroq bir necha o'n yillar davomida jurnalistlar va faollar uchun qonun hozir ular tomonida, degan fikrga ko'nikish qiyin edi. o'z huquqlari uchun kurashish vositasi sifatida foydalanishlari mumkin, chunki bu oson emas edi. Bu o'zgarishlar ommaviy axborot vositalarida bag'rikenglikning ko'p madaniyatli modelini rivojlantirish uchun mustahkam asos bo'lishi uchun 30 yildan ortiq vaqt kerak bo'ldi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ommaviy axborot vositalari, xususan, G'arb ommaviy axborot vositalari faoliyatida bag'rikenglik tamoyilini rivojlantirish etnik-madaniy, diniy va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq eng dolzarb ijtimoiy muammolarni aniqlash va hal etish bilan bir vaqtda izchil rivojlanib bormoqda. siyosiy motivlar. G'arb sivilizatsiyasining harakatlantiruvchi kuchi Amerikaga kelsak, bu savolning o'zi 1960-yillardan beri jamiyatda sodir bo'lgan umumiy o'zgarishlardan ajralmas. Turli xillikni oshirishdan tashqari, Qo'shma Shtatlarda siyosiy hokimiyatni markazsizlashtirish va yuqoridan pastga samarali boshqaruvning etishmasligi tufayli mahalliy institutlar tomonidan bo'sh joylarni egallash bilan sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. [5, b. 34-38]. Federal hukumatning Cherokee xalqidan ulkan yer maydonlarini tortib olishga urinishi munosabati bilan birinchi tubjoy amerikalik gazeta - Cherokee Phoenix (birinchi marta 1828 yilda nashr etilgan) va birinchi Osiyo Amerika gazetasi Golden Hills News (birinchi marta nashr etilgan. 1851), Kaliforniyadagi osiyolik amerikalik muhojirlarga nisbatan noxush munosabatga javoban. Bu qo'zg'olon va oq kaliforniyaliklar orasida nasroniylarning rahm-shafqatiga va xitoylarga hurmat ko'rsatishga chaqiriq edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlant, L va Warner, M. Kritik multikulturalizm. // Chikagodagi madaniy tadqiqotlar guruhi. // Multikulturalizm - tanqidiy o'quvchi, - bb. 114-139.
2. Shlesinger, A. Jr. Amerikaning bo'linishi. Noksvill // 1992. - Teylor, Ch. Multikulturalizm va "etirop etish siyosati" // Princeton - Princeton University Press - 1992, - bb. 98-99.
3. Qizi, N. G. Z. . (2022). Literature as Discourse. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(10), 266-271.
4. Qizi, N. G. Z. . (2022). Hermeneutic Method in Literature. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(9), 197-202.
5. Qizi, N. G. Z. (2022). Psychoanalytical Approach in English Literature. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(12), 34-38.

THEORETICAL ASPECTS OF TEACHING VOCABULARY FOR LEARNERS

Kh.A.Normatov, teacher, Uzbekistan State World Language University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada lug'atni o'qitishning nazariy jihatlarini o'rganilgan. Bundan tashqari, nazariy usul orqali so'z boyligini rivojlantirish va boshqa til ko'nikmalarining amaliy usuli orqali so'z boyligini rivojlantirish ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Lug'at, aloqa, faol va passiv lug'at, lug'at usullari.

Аннотация. В этой статье исследуются теоретические аспекты преподавания лексики. Кроме того, развитие словарного запаса с помощью теоретического метода и развитие словарного запаса с помощью практического метода других языковых навыков

Ключевые слова: Словарный запас, общение, активная и пассивная лексика, методы пополнения словарного запаса.

Abstract. This article explores the theoretical aspects of vocabulary teaching. In addition, the development of vocabulary through the theoretical method and the development of vocabulary through the practical method of other language skills

Key words: Vocabulary, communication, active and passive vocabulary, methods of vocabulary.

A vocabulary is a collection of familiar words in human language. Usually an age-advanced vocabulary serves as a useful and basic tool for communication and learning. Having a large vocabulary is one of the biggest challenges in learning a second language. Vocabulary guidance should purpose to engage students in actively thinking about word meanings, the relationships amongst words, and the way we can use words in different situations. This kind of wealthy, deep instruction is most probably to persuade comprehension.[1] We hear the words more during the school day. So let's see how our vocabulary develops by age during schooling:

We know that our vocabulary raised by our ages. We are hearing words, and we are using these words.

12 months: 2 words plus mummy/mommy and daddy (or equivalent in languages other than English)

18 months: 10-50 words

2 years: 300 words

5 years: 450 words

3 years: 1000 words

4 years: 2000 words

5 years: 5000 plus words[2]

As we know, teaching vocabulary has two types: active and passive vocabulary. With an active vocabulary, pupils or students can understand and use words when writing and speaking. With active vocabulary, we also use the right pronunciation, spelling, and use of language in communication. The passive vocabulary is what pupils or students can understand but are not yet able to use when they write or speak. Passive vocabulary: we know many words, but we do not use them in communication. Teaching vocabulary isn't always just about conveying what each word means to the students and asking them to learn those words by heart. If instructors trust that the words are really worth explaining and studying, then it is important that they do so efficiently. Teachers should use different techniques and activities in teaching English vocabulary to motivate the learners, enrich their vocabulary, and allow them to speak English well.

How to teach vocabulary in traditional method and play with games?

Traditional methods of the teaching vocabulary.

Teachers can use gadgets for vocabulary teaching including easy flash-playing cards or word-playing cards. The instructor writes the English language word on one side of the cardboard and a sentence containing the word, its definition, its synonyms and pronunciation on the other. Word cards can be a great mind support.

Another successful way to teach vocabulary is the word combination technique. If words are stored separately, they are harder to remember because they have no context.

However if the words are saved together in commonly used terms and sentences, they are more comfortably absorbed. Setting words with collocational partners in this way helps the students to relate related words collectively.

The most interesting methods for teaching vocabulary for learners:

Spongy letters - or any letters, of course. In this case, there are small sections that cut out a sponge tube. A separate letter was written for each of them. This can be used as a review of the lesson, but it can also be used by students to see the vocabulary related to any topic or topic. The goal of this activity is to create as many words as possible. The letters used in these words will consist of 7 letters (randomly chosen by you or the students), as well as 1 additional letter that is randomly selected but must be used in all words. I recommend that each word consist of at least 3 letters, not allowing specific names, and that the teacher's word be final in choosing the winner!

Emoji Suggestions - I wrote about smileys in my Vocabulary Builder post, I recommend checking them out. If you're teaching a topic where you can find laughter, use them! Emoji are something that can be associated with the present and students. I created this set of "sports" jokes in the messaging app on the iPhone. You can do the same: food and beverages, workplaces, modes of transport, technology, numbers, directions and time. Teaching vocabulary has many methods. They are: Scott Thornbury, Jeremy Harmer, Camille Blachnowicz, Fisher, Peter, Tanya S. Wright, Hatime, Duke, Moses, and other methodists. They make a lot of rules for teaching vocabulary at any level and plan many activities for the different levels and lessons. During the research, we also analyzed the opinions of the methodists.

Hatime opinions of teaching vocabulary : teaching vocabulary in showing the use and characteristic of the word is extra effective than teaching vocabulary by providing only the dictionary definitions of words. Therefore, teaching vocabulary is more effective by placing the word of vocabulary in context and indicating the use and feature than deliver the definition of vocabulary in dictionary[3].

Fisher and Camille Blachowicz.

- ensuring the learning surroundings is word wealthy;
- addressing vocabulary studying as a distinct area in the curriculum;- careful choice of suitable words for planned teaching and reinforcement (for instance, words which have parts found in lots of different words, such as medication/clinical/medicate).[4]

Scott Thornbury ideas: "How to explain the meaning of the words?"

- Providing an example situation;
- Giving several example sentences;
- Giving synonyms, antonyms or superordinate terms;
- Giving a full definition.[5]

As you can see, in the up, all ideas are about teaching vocabulary. These ideas are more useful when we are teaching learners about vocabulary. The following are some strategies for teaching vocabulary:

1. Introduce each new word one at a time. Say word and pupils repeat the word or show the picture after they will know this word;
2. Reflect. Permit time for scholars to reflect on what they know or don't fete about the words. Flash back that your class will come to the assignment with colorful situations of vocabulary knowledge. A many council scholars may be familiar with some of the words. Other scholars may not know any of them. However, this could be a good occasion to use flexible grouping so scholars can work on different words, If time lets in.
3. Use a quick, fun activity to reinforce each new word's meaning.

After reading, use one or more of the following to help students learn the words greater effectively. Teaching vocabulary for learners some how difficult but they learn words and also make the sentences which they learned during the lesson. Teacher should use more methods because teaching for subjects. During the teaching vocabulary teacher should give the more words for learners

for learn very-well. But sometimes teacher give the words simply but learners do not learn words. That's why teacher use the funny activities, pictures, videos, games and other methods.

"Language structures make up the skeleton of language, then it is vocabulary that provides the vital organs and the flesh"[6]. In conclusion, the article explored ways to teach vocabulary and what games can be used to do so.

A vocabulary is a group extensively used terms in the English language. Age, applicable vocabulary, generally a helpful and abecedarian tool for literacy and communication. One of the most delicate aspects learning alternate language is developing wide vocabulary. During the search, we learned how to important a dictionary is. Teaching vocabulary Scientists who have written books. These are: Camilla Blachowicz, Edgan Daniel, Scott Thornbury, Michael Graves and other scientists. Their books are: "How to teach vocabulary?", "Vocabulary in all classrooms" "Word, Word, Word: Teaching Vocabulary in all grades" and other books. In teaching vocabulary, we studied the opinions of various Methodist scholars on how to get students interested in a lesson, what games to play, and what activities to teach through their activities. Every professor's ideas and strategies for teaching vocabulary are unique. But all ideas and strategies are helpful for learners. We also learn new words through games when teaching vocabulary. Because the game is helping us learn words in an easy way and memorize them. For example: Wordlist activity is the best method for readers. They find the translation of the words in this activity or match it with the translation.

Always should remember the words, because words are important for anywhere and anytime. So, that's why we should increase our vocabulary.

REFERENCES:

1. Michael Graves. "The vocabulary book: Learning and Instruction" (2006) page- 8
2. Munro, N., and McGregor, K. (2015) "Semantics" page-181.
3. Hatime, C. (2009). "A Comparative Analysis of Teaching Vocabulary in Context and by Definition" p. 8
4. Fisher and Camille Blachowicz. (2005) " Vocabulary instruction in a remedial setting" page- 21
5. Scott Thornbury (200) " How to teach vocabulary?" page-81
6. Jeremy Harmer.(2001)." The practice of English language teaching". page-246

UDC 39

CONCEPT OF NATIONAL CHARACTER AND MENTALITY

N.S.Qobilova, PhD, Associate Professor, Bukhara State University, Bukhara

M.A.Rajabova, master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Insonni tushunish uchun uning xarakterini o'rganish kerak. Shaxs xarakterida mujassamlashgan tuyg'ular tevarak-atrofdagi muhit va madaniyat ta'sirida paydo bo'ladi. Demak, madaniy muhit xarakterni shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Shu omil negizida keng ma'noda "milliy xarakter" tushunchasi vujudga keladi. Endilikda bu keng qamrovli tushuncha o'sha shaxs yashayotgan ijtimoiy qatlamning umumiy xususiyatlari va his-tuyg'ularini qamrab oladi.

Kalit so'zlar: milliy xarakter, madaniyat, din, siyosat, urf-odatlar, ijtimoiy tabaqa, turmush tarzi, xalq tarixi, ijtimoiy-tarixiy hodisa.

Аннотация. Чтобы понять человека, необходимо изучить его характер. Чувства, сконцентрированные в характере человека, появляются под влиянием окружающей среды и культуры. Таким образом, культурная среда является основным фактором формирования характера. На основе этого фактора возникает понятие «национальный характер» в широком смысле. Это всеобъемлющее понятие теперь охватывает общие черты и чувства того социального слоя, в котором живет этот человек.

Ключевые слова: национальный характер, культура, религия, политика, обычаи, сословие, образ жизни, история народа, общественно-историческое явление.

Abstract. To understand a person, it is necessary to study his character. Feelings that are concentrated in a person's character appear under the influence of the surrounding environment and culture. So the cultural environment is the main character-building factor. On the basis of this factor, the concept of "national character" in a broad sense emerges. This comprehensive concept now covers the general features and feelings of the social stratum in which that person lives.

Key words: *national character, culture, religion, politics, customs, social class, lifestyle, history of the people, a socio-historical phenomenon.*

Language is alive; it is always moving and developing. It exists without humanity cannot, and in turn, humanity cannot progress without its help [1].

Because language and human concepts are inseparable realities. The environment that surrounds us finds its expression in the language, as well as it is created by us it also reflects culture, preserves it and leaves it to future generations. Therefore, we can say that language is a carrier of culture. He is such a force it is as if humanity becomes an involuntary slave in front of him. Because we to the world as we come, we perceive existence under the influence of our native language, our language has protected us we accept the culture and follow it. E.M. As Vereshagin said- "A person is not born a Russian or a German or a Japanese, but is socially adapted to it within the group, he becomes a person of that nation" (1980: 35). We are our own language and we are a product of the culture it contains. Language reflects its speakers at the same time, the national character and mentality of the society they formed finds its expression in it. The concept of "mentality" to the paradigm of linguistics although it has not been introduced yet, it is currently in a very wide range is being used. In a narrow sense, mentality means "frame of thinking, worldview" is used, and in a broad sense "ethics, upbringing and imagination of the people are understood". Kotenka, one of the linguists, defines the concepts of "mentality" and "worldview" puts an equal sign between them and calls it "intellectual, spiritual and volitional to understand the world within the framework of language that embodies the characteristics passes (1997:14) [2]. The concept of mentality in the views of linguist V. von Humboldt we can also see. According to him, mentality is "not only in the language of the people, but also reflected in literature, religion and other spiritual aspects character" (1984: 348) [3]. Therefore, as mentioned above, this is "national character" religion, politics, customs, social class, lifestyle, history of the people and even closely related to the geographical location.

Mentality- (lat. mind, thinking) is a mindset, a set of mental, emotional, cultural characteristics, value orientations and attitudes inherent in a social or ethnic group, nation, people, and nationality. Historical way of thinking of a society, nation, community or individual, spiritual potential, their ability to analyze the laws of life, certain social mental ability, mental strength formed in conditions, society, nation or individual's mentality, unique traditions, customs, traditions, values, religious it also includes beliefs and superstitions.

Studying and determining the mentality of a society, nation, people, or person, it requires extreme caution and a serious approach. The mentality only the number of the nation, the rich or poor history of the nation, the dependent or subordinate of the nation trying to determine whether it is or does not belong to capitalist pharmacy, can cause serious errors. There are many factors to consider determining it to be taken and to be able to distinguish from other nations, at the same time to compare, in this nation people who have lived, different conditions, historical periods, the spirit of the nation, etc. It is necessary to study a number of aspects. Above is the translation of the word mentality from Latin we have mentioned that it means intelligence, understanding, perception, the mind, consciousness, understanding of a nation, its living conditions, history, with what kind of people they live in, their social activity and other factors depends.

The concept of national character as an object of study is complex; however it is a socio-historical phenomenon that can be studied. He is historical in the life of the nation is a category, and in order to study and explain it directly the language of that nation, it is necessary to know its history, life, and culture well. Every nation is whole it can appear unique only when taken with its characteristics..., its every an ethnic feature taken separately cannot be an absolute unique feature.

Nation-Arabic word (people) speaks a single language in a single territory residence, common economic life, common culture and a historically stable unit formed on the basis of having a mentality. The language of the nation and it is a mirror reflecting its culture. Linguist Ter-Minasova as mentioned, language and humanity cannot be separated from each other. Two of these are concepts that cannot exist without each other. So humanity, we cannot study the culture he created without language. Language us it reflects the surrounding world, shows the culture we are creating and ensure

that it is passed from ancestor to generation. So it is human thinking, culture that embodies mentality, worldview, national character is the creator.

A nation is a group of people who have a common way of life and speak the same language that people understand themselves as human beings and are aware of certain goals and the organized state is called a nation. In essence, the word nation is on the path of faith. The meaning of united devotee, whose idea is united devotees, is embodied. The nation is a fragmented concept of the nation, more ethnically seeks to protect, and its level of activity is limited to these extents.

A nation that has become a nation is a political, spiritual, moral, intellectual, protects from ideological aspects. People within the people who have become a nation free and ambitious, lives in the presence of constant growth and changes.

Social relations take the leading place in the development of national character. National ideology based on the laws of social development of each historical period creates its own ideal of national character that matches its interests. That's it. The character type of the period reflects the way of life of people. Every character trait acquired throughout the history of the people the emergence of the surrounding realities on the psyche of people for a long time is related to reaching. What mental qualities and qualities to include in the national character can it should be noted that the concept of "national character" still exists although there is no general homogeneous view, but the characteristics that belong to it, there are common opinions about many researchers focus on national character, attitude to hard work, diligence, patriotism, combativeness, bravery, they include qualities such as valiancy. In our opinion, the above characteristic and in addition to qualities, the national character also includes the mental structure of the nation, the attitude towards other peoples and the interaction of the representatives of this nation also includes features that determine their relationship. And this directly belongs to this people, is reflected in its language and rich cultural heritage. The main difficulty in the study of national character is that a nation or national feelings can also be found in representatives of other nationalities. In fact, let's not take any feature of the character, it is all of them, we see that it exists in peoples and nations. For example, selfishness, kindness, hard work, and patriotism are characteristic of all peoples if it is a characteristic; these feelings are its own manifestation, structure. It is not the same in all nations. After all, bring out character trait, the way of life, historical development and working conditions are exactly the same because it is not, the manifestation of the above character traits they cannot be exactly the same.

For example, there are researchers who studied mountain peoples in the Caucasus they admit that they have strong character traits such as combativeness and pride. This is their character, - writes T. Ch. Chomaev, - the mountain peoples are worried and danger is the reflection of a life full of danger and the result of the need to adapt to it.

Therefore, in the formation of the national character, the living conditions, in the terrain, are the first the effect is strong. Let's take the Dutch people as an example. Theirs living conditions require constant maintenance and tillage, therefore, their character is the first to have a sense of diligence and hard work is in place. The Dutch are dedicated to raising their children in this spirit while paying attention and showing their children the curved lines on their palms, M-man, they used to call W-work, from a young age.

Our Uzbek people also highly praise the feeling of hard work. Because it's old since time immemorial, our ancestors have been engaged in agriculture, animal husbandry, and horticulture and this hard work is preserved in our blood.

It is a part of our character, the people's enjoyment of the party takes place in different forms. For example, Uzbeks and Kazakhs, both are hardworking people. But their enjoyment of the activity is different. It is manifested in different fields. For Uzbeks, it is farming and horticulture, it is manifested in the process of dealing with livestock, and in Kazakhs, and it is manifested in cattle breeding can be seen in related cocktails. Uzbeks have been farming for several centuries have been engaged in, therefore, the main product production in them to be careful and frugal in relation to the land, which is a factor features have emerged. That is why in Uzbek speech we come across such words like mother earth, motherland.

We come across a lot of expressions that glorify the earth, such as the ground. This is Uzbek national just one example of his character reflected in the language. If we national character and it is even more so if we study the mentality through a deeper analysis of its reflection in the language we come across samples.

Every nation on earth shows its own national character. But, this does not mean that the national character should be abolished. In other nations and a pure national character that is not found in nations and is characteristic of only one nation does not occur in nature at all. National character is the character of ordinary people. It is also wrong to see it as a sum. He is an individual as a mass phenomenon the general feelings of the characters are socially reworked and new.

Also, each nation has close social and economic ties with other nations when he enters into cultural relations, he takes from him what he does not have and from himself also gives them what they don't have. But this is taken from other nations character traits, when adopted by the representatives of the nation, remain unchanged, it cannot be copied, it gets its own national expression. It is known that every person is an individual as it is formed, only the social relations of the period in which he lives without being under the influence, as well as by historical experiences and ancestors cultural heritages created, collected and passed down from generation to generation, it is also formed under the influence of national values. Traditions, customs and pictures, people the behavior that is ingrained in the marriage, is constantly repeated, many behavior, rules and skills adopted by. Traditions and customs each nation forms its own system. By the nation accepted as a necessary condition of life. To traditions and customs an indifferent person separates himself from his nation. This is especially true of the national customs and a tradition of each nation role is big. Therefore, it is one of the main objects of study of linguistic and cultural studies the expression of the national character in the language is precisely those customs, traditions, customs and detailed study of various ceremonies, their emergence, manifestation, to reveal and analyze the laws of conservation and change we will be able to learn more deeply and in detail only with the help of it.

Conclusions and offers: In conclusion, it can be said that linguoculturology is language and culture researches the relations and interactions between In his research language serves all cultures, cultural and spiritual wealth, information preserves its sources, passing them down from generation to generation, and stereotypes and role models directly participates in the formation. Our research is national character too it is realized thanks to this "service" of language and a certain linguistic includes appearances. We speak cultural characteristics, realities, characters we cannot analyze without your help. Because language is unique in the relationship between man and reality plays the role of a mediator. Language reflects reality, culture and is an integral part of this reality. Calling reality itself national, it is possible to "see" the world in a unique way, to perceive it in the language of nationality will be reflected as a result. Different traditions and values of different peoples and the difference is cultural in the thinking process of the representatives of that nation creates scenarios. For this reason, the "national" characteristic of representatives of different cultures "character" is different from each other in linguistic expression.

REFERENCES:

1. Safarov Sh. Cognitive linguistics. 2006
2. Kon I. S. National character - myth or reality? // Inostrannaya literature. 1968. No. 9. S. 215-229
3. Kotenka R. Vopros o cheloveke v filosofii M. Bubera // Chelovek. - 1997. - No
4. Krasnykh V.V. Ethnopsycholinguistics and linguistic culture / V.V. Krasnykh. M., 2002.
5. Maslova V. A. Linguoculturology: textbook. allowance for students. universities / V. A. Maslova. - M. : Academia, 2001. - 208 p.
6. Кобилова Н. Художественный психологизм и принцип эпического изображения. Международный академический вестник Учредители: Автономная некоммерческая организация "Исследовательский центр информационноправовых технологий" ISSN: 2312-5519 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38533356>
7. Kobilova N.S. Literary psychology and style theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука ISSN: 2308-4944 ISSN: 2409-0085 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328882>
8. Humboldt W. On the difference in the structure of human languages and its influence on Spiritual development of mankind // Chosen. Works on linguistics. - M., 1984
9. Humboldt V. Language and Philosophy of Culture / V. Humboldt. Moscow: Progress, 1985.

UDC 372.881.1

TEACHING GRAMMAR AND IT'S CHALLENGES

G.A.Qulaxmedova, teacher, Tashkent institute of finance, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola grammatika haqida. Tilning bu sohasi til o'rganishning juda murakkab tarmog'i hisoblanadi. Bu erda muallif ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha o'z fikrlari bilan o'rtoqlashadi. Grammatika ma'ruzachining malakasini ko'rsatadigan juda muhim jihatdir, shuning uchun biz tilni o'rgatamiz yoki ishlatamiz, boshqa sabablarga ko'ra uni to'g'ri bilish kerak.

Kalit so'zlar: oraliq, aniq, terminologiya, aniq, induktiv, zamonaviy, boshqa, muhim.

Аннотация. Эта статья о грамматике. Эта сфера языка считается очень сложной отраслью изучения языка. Здесь автор делится своими идеями о решении этих проблем. Грамматика является очень важным аспектом, который показывает компетентность говорящего, поэтому, тем не менее, мы преподаем или используем язык по другой причине, поэтому его нужно знать должным образом.

Ключевые слова: промежуточный, абстрактный, терминология, ясный, индуктивный, современный, разный, существенный.

Abstract. This article is about grammar. This sphere of the language is considered as a very difficult branch of the language learning. Here the author share with her ideas about dealing with these challenges. Grammar is a very important aspect which shows the competence of the speaker, so nevertheless we teach or use language for another reason one should know it properly.

Key words: intermediate, obviously, terminology, clear, inductive, contemporary, different, essential.

This module is designed to make sure that you are aware of your own English grammar, and aware that it is essential to get to grips with it. It is not absolutely necessary to teach your students grammatical terminology until they reach the upper-intermediate or advanced level. However, you do need to know the terminology for yourself, both to be able to answer grammar-related questions if your students ask you and to be clear about what point you are teaching and why you are teaching it. Without having a solid model of English grammar in your mind, you won't be able to teach with confidence and, once the students have noticed gaps in your knowledge, your reputation may be at risk.

In order to complete this module, you will need to use a reference grammar. Unless you have already examined different grammars and can compare, we do not suggest that you buy one at this stage, as there are many on the market and you may not be comfortable with the first one you see. A good library will have a selection to choose from. We suggest that for this work you get hold of a copy of the fourth edition English Grammar in Use by Murphy or the fourth edition of A Practice English Grammar by Thomson and Martinet, whichever you feel most comfortably use. If you are already working in the field of TE and have a different grammar you should be able to use that so long as it was not written by a contemporary of Shakespeare. The English language is not static and some older grammars will now be out both in the language they choose to describe and the way they describe it. Check for example what your grammar book says about the difference between 'will' and 'shall'. It tells you that:

the 'correct' way to use them is 'shall' with the first person - 'I shall' with other forms

gives examples like:

- a) I shall not clean the kitchen, he will clean it,
- b) you are in trouble and need a new book!

Others will need to spend time searching through a grammar in order to make sense of them. Take your time; that is the advantage of a Distance Learning Course. After you have studied a topic in your grammar book it is useful to give yourself time to listen out for it in daily life, just as your students try to do!

There is no pressure to be the first to finish. But there may be pressure on you from students if you do not take time to do this section well!

Inductive reasoning and inductive teaching.

Do not depress yourself with the notion that there is somewhere one ultimate set of grammatical rules which we 'know' and you must learn. This is not true. The famous adage 'rules are made to be broken' was never truer than for English grammar. But there are useful rules to share with students, and knowing a rule can help them succeed. When you are teaching and you do not know the rule (let us assume this is a momentary lapse as you should know it!) use inductive reasoning to work out the rule. Before we consider what inductive reasoning is, there are two important terms to discuss: procedural and declarative knowledge.

If you are a native speaker, you have a perfect procedural knowledge of English. That means you can use English grammar correctly without considering how it works or why you are using it that way. Your problem is to see it as a foreign language, to understand the problems it poses to a foreign learner and to be able to explain it so that the foreign learner understands.

If you are a non-native speaker, who has been learning English as a foreign language, you have the distinct advantage of possessing a better declarative knowledge of English. That means you know the rules and you can explain why a particular tense, for example, should be used in a particular situation. You can relate to the problems of a foreign learner and explain how the English language works. You may still lack procedural knowledge of English as well as both procedural and declarative knowledge of some more advanced grammar.

Always check out any grammatical structure which you are unsure of and are expected to teach. Have your own 'bible' of grammar rules, exercises, etc, which you can rely on as a reference before a lesson. You will need your grammar throughout your career.

But what happens if you haven't got your grammar reference with you?

If you do not know a particular grammatical structure well, but you wish to explain it to your students, try using inductive reasoning. This means working it out for yourself. Write yourself some examples and try to come up with the rule. One example is very dangerous in English; there is a good chance it will be an idiom or an exception. Two examples have a better chance of illustrating an emerging pattern, but there is still a chance that one will be an exception. Three examples are much safer; hopefully at least two of the three will illustrate the structure and you should then be able to explain it successfully. The more examples you come up with, the safer you can feel about your emergent rule.

For example, if you think of 3, 5 or 10 sentences using the past simple tense, you'll realize that it always refers to an action completed in the past. If you then compare your sentences with similar sentences using the present perfect tense, you may notice that while both tenses refer to past actions, the exact time of the action can only be mentioned in the past simple sentences.

Or if you come up with several sentences using the comparative form of adjectives, you'll notice that for adjectives with three or more syllables it always takes the form more + adjective and never adjective+er, as it does with shorter adjectives.

In theory it should never happen that you do not know a grammatical structure well enough to be able to explain it, exemplify it and name it. However, early on in your career it may happen. It may also happen if you are given no warning nor preparation time before a lesson, for example if you are substituting for an absent colleague or on badly organized summer schools. That's why you need to be able to improvise and to practice your inductive thinking.

This inductive method is also linked to the inductive way of teaching grammar.

There are two main ways to teach grammar:

deductive: you give a rule first, and your students are expected to produce examples for the rule
inductive: you give examples and see whether your students can work out the rule, prompting them when necessary

In your teaching, you are likely to use a combination of both ways: give

examples in context, then try to elicit the rule (or give the rule if it can't be elicited), then elicit more examples following the rule. It is often So try to follow these rules when you are teaching grammar.

Give more context when presenting or checking grammar. For example, use context words, such as 'usually', 'yesterday' or 'next week', to teach tenses; teach tenses or articles by giving a group of sentences or a paragraph, so the whole situation is as clear as possible. Sometimes give students a text and get them to pick out the tenses or other grammatical structures for themselves - discuss with them how each structure is used and why that particular structure is used in the context.

It is also important to choose contexts which are familiar to students and which they can relate to. Thus

Where were you last night? I only saw Peter at the party.

- is a more useful example than:

Where was the orange last night? I only saw an apple.

An important thing to remember is that the relationship between a grammatical structure and its meaning, or function, is not always clear-cut.

We know what the words mean, of course, but why exactly did Peter Grundy give the student the information about the no-smoking zone? He clearly wasn't just offering information or passing the time. On the contrary, his purpose was to stop the student smoking. And what are we to make of the student's second utterance? Is she really thanking her lecturer for giving her information that she didn't have before? Or does her Thanks very much really mean sorry? Perhaps its purpose is indicate to her lecturer that yes, she knows she was smoking in a no-smoking zone and since she been 'caught, she has no option but to put out her cigarette?

Peter Grundy might have chosen different words for the purpose this building is a no-smoking area or maybe he would have employed a different formula of words altogether to get his point across. The issue that faces us here is that the words we use and what they actually mean in the context who use them, are not the same thing at all. There is no one-to-one correspondence, in other words, between form and meaning

Peter Grundy could have chosen a wide range of language forms to ask the student to stop smoking. eg. Could you put that cigarette out, please? Stop smoking, Please extinguish your cigarette or If you want to smoke, you'd better go outside. There are many different ways of saying the same thing.

Grammar is not just concerned with syntax, however. The way words are formed - and can change their form in order to express different meanings is also at the heart of grammatical knowledge. Thus, for example, we can modify the form arrive by adding -d to make arrived, so that the verb now refers to the past. If we replace e with -ing to make the form arriving, the verb now indicate continuity. We call the study of this kind of word formation morphology. Speakers of a language have a good knowledge of morphology, for if they did not, they would not be able to say I arrive, but the change this to he arrives. They would not be able to use the different forms of the verb take (he took, taken) without such knowledge, or be able to manipulate a word such as happy (adjective) that it becomes an adverb (happily), a noun (happiness), or has an opposite meaning (unhappy).

Grammar can thus be partly seen as a knowledge of what words can go where and what form the words should take. Studying grammar means knowing how different grammatical elements can be strung together to make chains of words.

REFERENCES:

1. Polat E.S. The method of projects in foreign language lessons // Inostr. Languages at school. – 2000. № 2–3.
2. New pedagogical and information technologies in the education system / Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / E.S.Polat. – M.: Publishing Center "Academy". 2000.
3. E.S. Polat. Training in collaboration // Inostr. languages at school. – 2000. № 1.
4. Galskova N.D. Modern methodology of teaching foreign languages Современная методика обучения иностранным языкам. – M: АРКТИ, 2004.
5. Education in Russia for citizens of Uzbekistan. / Обучение в России для граждан Узбекистана. [Education in Russia for citizens of Uzbekistan] [Online] available at: <https://studyinrussia.ru/actual/articles/obuchenie-v-rossii-dlya-grazhdanuzbekistana/> (date of access: October 29, 2018) (in Russ.), 2017.

THE ELEMENTS OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING IN THE TEACHING PROCESS

V.R.Ochilova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'qitishda neyro-lingvistik dasturlashni (NLP) qo'llash muhokama qilingan bo'lib. Tavsiya etilgan usullar va taktikalar, ularning afzalliklari va kamchiliklari keltirib o'tilgan. Chet tilini o'rganish qiyin va murakkab jarayondir, shuning uchun uni modellashtirish uchun uni bir nechta tegishli qobiliyatlarga bo'lish kerak. Ularga ko'z harakatlari, xatti-harakatlar namunalari, asosiy taxminlar, taktikalar, og'zaki bo'lmagan javoblar, imo-ishoralar va boshqalar kiradi. Neyro-lingvistik dasturlash, boshqa bilim sohalaridan farqli o'laroq, insoniyat tajribasining muvaffaqiyatli modellarini birinchilardan bo'lib tasvirlab bergan inson bilimlari sohalaridan biri bo'lib, u "model" ning fikrlash va xatti-harakatlari qanday tashkil etilganiga deyarli ta'sir qiladi. Har qanday chet tilining bilish insonning tug'ma iste'dodidan ko'ra samarali o'qitish strategiyalari va ushbu strategiyalarga asoslangan o'quv dasturlari bilan ko'proq bog'liqdir.

Kalit so'zlar: neyro-lingvistik dasturlash, atrof-muhit, qobiliyatlar, e'tiqodlar, qadriyatlar, o'ziga xoslik, missiya.

Аннотация. В статье рассматривается использование нейролингвистического программирования (НЛП) в обучении английскому языку. Приведены рекомендуемые методы и тактики, их преимущества и недостатки. Изучение иностранного языка — сложный и сложный процесс, поэтому для его моделирования необходимо разделить его на несколько релевантных умений. К ним относятся движения глаз, модели поведения, основные предположения, тактика, невербальные реакции, жесты и многое другое. Нейролингвистическое программирование, в отличие от других областей знаний, является одной из областей человеческих знаний, которая первой описала успешные модели человеческого опыта, и она практически влияет на то, как организовано мышление и поведение «модели». Владение любым иностранным языком больше связано с эффективными стратегиями обучения и учебным планом, основанным на этих стратегиях, чем с врожденным человеческим талантом.

Ключевые слова: нейролингвистическое программирование, среда, способности, убеждения, ценности, идентичность, миссия.

Abstract. The article discusses the possibility of applying neuro-linguistic programming (NLP) to teaching English. The suggested methods and tactics are provided, together with their benefits and drawbacks. Learning a foreign language is a challenging and complex skill, thus breaking it up into several related abilities is necessary to model it. With the use of NLP tools, you might discover several fascinating details that are often obscured to English language teachers. They include eye motions, behavioral patterns, underlying assumptions, tactics, nonverbal replies, anchor actions, and more. It's possible to simulate language learning. Neuro-linguistic programming, in contrast to other fields of knowledge, is one of the fields of human knowledge that was among the first to describe successful models of human experience, almost touching on how the thinking and behavior of the "model" are organized and arranged in a person who possesses any skills or competence. The growth of any foreign language is more intricately linked to efficient teaching strategies and training programs based on those strategies than to innate human talents.

Keywords: neuro-linguistic programming, environment, abilities, beliefs, values, identity, mission.

At present, the requirements for the study of a foreign language are quite high, since one of the tasks facing the teacher is the formation of students' communicative abilities. That is why the use of various methods and techniques allows you to open up new opportunities in learning.

NLP is a set of specific techniques and techniques that simplify relationships with people. From the very name "neuro-linguistic programming" one can understand the idea of this method: "neuro"

is an action on the brain, “linguistic” is language, communication, “programming” is an inducement to a certain action.

To understand NLP in more detail, one can imagine that a person is a computer to which various programs are selected that determine his behavior. So, thanks to NLP technologies, it is possible to influence the “human program”, i.e. on his behavior and reactions.

NLP is one of the most powerful psychotechniques that helps you change yourself and others in the most efficient and elegant way. Neuro-Linguistic Programming (NLP) is a field of knowledge that studies the structure of the subjective experience of people who analyze language, describes it, reveals the ways and mechanisms of modeling experience in order to improve and transfer the identified models to other people.

NLP emerged in the early 1970s as a collaboration between John Grinder, then an assistant professor of linguistics at the University of California at Santa Cruz, and Richard Bandler, a psychology student at the same university. Richard Bandler was also interested in psychotherapy. Together they studied the actions of three eminent psychotherapists: Fritz Perls, an innovator of psychotherapy and founder of the school of therapy known as Gestalt therapy, Virginia Satir, a family therapist who managed to resolve such difficult family relationships that many other family therapists found it difficult -feet, and, finally, Milton Erickson, the world famous hypnotherapist.

In the spring of 1976, Grinder and Bandler named their work Neuro-Linguistic Programming, a cumbersome phrase that hides three simple ideas. The “neuro” part reflects the fundamental idea that behavior originates in the neurological processes of seeing, hearing, smelling, tasting, touching, and feeling. We perceive the world through our five senses, we extract “meaning” from the information and then we are guided by it. Our neurology includes not only invisible thought processes, but also our visible physiological responses to ideas and events. One is simply a reflection of the other on the physical level. Body and mind form an inseparable unity, a human being. The “linguistic” part of the name indicates that we use language to organize our thoughts and behavior and to communicate with other people. “Programming” refers to the ways in which we organize our ideas and actions in order to get results. In NLP there are many methods, techniques, methods and techniques devoted to how to: correctly formulate the goal; find the most appropriate ways to achieve it; change behavior; get rid of fears; model someone’s effective behavior; find ways out of a seemingly hopeless situation; predict the behavior of the interlocutor and eventually simulate the situation, successfully find contact with others, constructively resolve conflicts, achieve success in life and much more. NLP tools allow you to reveal various interesting points hidden from the average English teacher: eye movements, behavior patterns, beliefs, strategies, non-verbal reactions, anchor actions and much more.

In NLP, the following levels of learning and development are distinguished:

- environment (external opportunities or limitations of activity, place, time and material conditions necessary for its implementation);
- behavior (specific steps, actions or operations required to achieve the goal);
- abilities (a system of cognitive maps, plans and strategies of activities, criteria for selecting and evaluating specific actions);
- beliefs and values (motivation and choice of a general direction of activity, taking into account existing abilities, goals and conditions; the answer to the question “why?” Regarding this activity and its psychological reinforcement);
- identity (person’s awareness of his role, the answer to the question “who?” regarding this activity);
- mission (perception of one’s task within the framework of a larger system, of which a person is a part - families, groups, etc.).

NLP allows you to describe at the same level the rapid interaction of physiology, nervous system, behavioral programming and language, that is, the main components that create subjective experience. Presented as a process, NLP is a strategy for effective communication and accelerated learning, including techniques and skills for developing systemic cognition, competence and flexibility, and a set of frames. NLP is also a special attitude, which is based on a system of

assumptions and beliefs about the scope of human processes, capabilities, communication and change.

Different from other areas of knowledge, NLP is one of the areas of human knowledge, one of the first to step into the field of describing successful models of human experience, practically touching on how the thinking and behavior of a “model” is organized and arranged - a person who owns some kind of skill, competence.

It is recommended to carry out your own modeling projects, and understanding and understanding of new tools will come as a result of the research done on the experience of other people. In this way, we can enrich our own experience based on the unique tools of Neuro Linguistic Programming and enrich Neuro Linguistic Programming based on the uniqueness of each.

Usually, learning a foreign language is associated with the way it happens at school: boring classes, incomprehensible homework, unwillingness to learn. This is called “negative anchoring” in Neuro Linguistic Programming parlance. To make learning a foreign language a holiday, you need to create a large number of positive anchors. We are surrounded by a huge number of opportunities. For example, listen to a tour of the museum in English with the help of an audio guide, while listening and viewing multimedia laser discs.

To model such a complex and complex skill as learning a foreign language, it is required to break it down into several interrelated skills. NLP tools will reveal various interesting points that are hidden from the average teacher of a foreign language: patterns of beliefs, behaviors, strategies, eye movements, non-verbal reactions, anchor actions, and others. In learning a foreign language, you can model a lot.

REFERENCES:

1. Bajtukalov T. Metod izucheniya Pligina i Maksimenko – polet fantazii avtorov i kusochek NLP [EHlektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: http://akusento.narod.ru/baytukalov_language_learning.pdf.
2. Dilts R.B. Applications of NLP to Education // Applications of neuro-linguistic programming.
3. Kovalev S.V. Osnovy nejrolingvisticheskogo programmirovaniya: Ucheb. posobie. – M.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut, 2001. – 160 s.
4. Pavlova L.V. Organizaciya lichnostno-orientirovannoj uchebno-poznavatel'noj deyatel'nosti uchashchihsya v processe izucheniya inostrannogo yazyka (teoriya i praktika). – Magnitogorsk, MaGU, 2005. – 127 s.
5. Tsaran A.A. Modelirovanie processa нравstvennogo samoopredeleniya budushchih menedzherov v processe professional'noj podgotovki v vuze // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.A. Nekrasova. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Social'naya rabota. YUvenologiya. Sociokinetika. 2012. T. 18. № 2. S. 156-160.
6. Мультимедийная энциклопедия. Нейро-лингвистическое программирование: Новый Диск. – ТА «Вызов», 2005.

UDC 37.02

ENGLISH GRAMMAR TEST SOLVING THROUGH NLP STRATEGIES TO AID APPLICANTS IN UZBEKISTAN

N.T.Olimova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada abituriyentlar O'zbekiston oliy o'quv yurtlariga kirishda ingliz tili grammatikasi testlarini yechishda duch keladigan bir qancha muammolar ochib berilgan. Ushbu maqola ba'zi mavzularda oson NLP strategiyalarini ko'rsatish orqali bunday muammolarga yechim topishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: NLP, fe'llarning shaxsi noma'lum shakllari, moslashuv, ergashgan qo'shma gaplar

Аннотация. В статье раскрывается ряд проблем, с которыми сталкиваются абитуриенты при решении тестов по грамматике английского языка для поступления в национальные вузы Узбекистана. Она посвящена поиску решений таких проблем, иллюстрируя простые стратегии НЛП по некоторым темам.

Ключевые слова: НЛП, неличные формы глагола, соглашение, придаточное предложение

Abstract. *The article reveals several problems that applicants encounter while solving English grammar tests to enter national universities of Uzbekistan. It is devoted to finding solutions to such issues by illustrating easy NLP strategies on some topics.*

Key words: NLP, non-finite forms, agreement, relative clause

Introduction. It is known that English is being learned for different purposes. Someone is learning it for business, someone for traveling, or someone for taking an exam. While learning, one use a variety of books and instructions.

Materials and methods. Here I can state that “English For Tests” is a special instructional book for the ones who are going to prepare to enter the universities independently. Although the majority of applicants know the rules of grammar perfectly and answer questions orally, they tend to have some problems solving grammar tests. With the help of this book, everything will be EASY.

First, the structure of tests, and the way of solving them EASILY are explained in EASY strategies. Second, tests related to the topics, the strategies of which are illustrated, are given too, which gives you an opportunity to solve sample tests immediately. Third, another problem that applicants face is TEXT. Some phrases, such as –translate the text; - according the passage; -all the statements are TRUE, EXCEPT; may frighten applicants. There is no need to be frightened anymore. If you follow the strategies in the book, everything will be EASY. Atikns, Hailom, Nuru, Ellis, Ur and Girma were those who did their best to show how important Grammar is and how crucial it is to find effective ways to enhance Grammar.

Results and discussion. Now we will depict some samples of strategies in our article of ours. Tenses – everyone who is learning English has been familiar with this topic and its functions of it. English learners generally know which tense is used for regular actions, and which is utilized for temporary situations and the majority of applicants have solved the tests related to the topic. So we are not going to remind them anymore here. We are to grab your attention to the weak points that have been left carelessly.

The options of the topic test of tenses are often structured by the formulas like: A) have gone B) was going C) had gone D) went

and such tests are frequently given with conjunctions. The points that we have to take into consideration while solving tense tests:

✓ One has to search for any time conjunction existence within the question as it helps to cross out wrong answers. First, Future tenses are never used after time conjunctions.

If / Until / Till / After / When / Before ~~WILL/SHALL~~

The second, tense agreement is remembered here (Past – Past, Future – Present, Present – Present). If there is either of these circumstances, they are crossed out.

✓ Adverbs of time should be taken as key elements to solve the tense tests. Some applicants tend to confuse the concept of ASPECT (Simple, Continuous, Perfect, Perfect Continuous) with the concept of TENSE (Present, Past, Future, Future in the Past).

For instance, yesterday – Past tense + by – Aspect of Perfect = by yesterday – Past Perfect tense. Once the key word of the tense is found, an applicant will be able to move to the key element of aspect.

Keywords of ASPECT: every day/month/week/year, often, frequently, regularly, habitually, never, hardly, for, just, since, all, by, etc.

Keywords of TENSE: today, yesterday, tomorrow, last year, next year, etc.

✓ Logics, which contains suffixes of the tenses, the voice (Active or Passive), and functions, is considered as the last element to solve the tests of tenses.

Table 1

Test: The bacteria in milk is destroyed when it...to at least 62 C.

A. will be heated B. is heated
C. be heated D. heated

Analysis: First, try to find any conjunction in the question (when) and remember the rules of conjunctions, such as Future tense is not used after it and cross out (A). The tense agreement is also important (is destroyed – present tense and is never used with past). (D) is crossed out. (B) and (C) are left. There is no formula of (C) in Tenses.

Correct answer: (B) (Passive voice)

Below shall we show a number of confusing situations with keywords and conjunctions:

Table 2

First Last	The first time The last time	It's the first time It's the last time
They are keywords of Past Simple.	They are not keywords. They are conjunctions of Past Simple + Past Simple	They are keywords of Present Perfect and are located at the beginning of the sentence. !!! It was the first time It was the last time + Past Perfect
S + first/last + V2(ed)	The first time S + V2(ed), S + V2(ed)	It's the first time S + have/has V3(ed)
Roger last <u>saw</u> Helen last week.	The last time Roger <u>saw</u> Helen, he <u>didn't recognize</u> her.	It is the last time Roger <u>has seen</u> Helen. It was the last time Roger <u>had seen</u> Helen.

Just / just now

Just –Key word of Perfect (aspect). Most of the applicants opt to think that it belongs to Present Perfect. No, it is the key element of all Perfects. If it belongs to Past Perfect, it is used with any element (conjunction or adverb) of the Past tense.

S + have/ has + just + V3(ed)

S + had + just + V3(ed) when S + V2(ed)

Example: I have just bought this coat.

I had just bought the coat when you called me.

Just now –Key word of Past Simple.

S + V2(ed) + just now.

Example: I bought the coat just now.

Still – Key element of both tenses and aspects.

Example: I still love you.

I am still waiting for you.

I have been still waiting for you.

I will still be in Tashkent at this time next week.

In the Past tense, it is used with conjunctions and adverbs of time.

Example: I was still waiting for you when you phoned me.

It was 5 a.m. But I was still waiting for you.

Providing this keyword is used in Perfect, it comes after SUBJECT and in negative sentences.

In Past Perfect Tense it is utilized with either conjunction or adverb of Past tense.

Example: Bunyod still hasn't changed his mind.

Bunyod still hadn't changed his mind when the inspector showed him that photo.

Table 3

Before – Key word of Perfect and comes at the end of the sentence	Before –Conjunction Before S + V2(ed), S + had V3(ed). S + had + V3(ed) before S + V2(ed). Before S + V(s,es), S + will have V3(ed) S + will have V3(ed) before S + V(s,es) Before S + V(s,es), S + will V1 S + will V1 before S + V(s,es) Before S + V(s,es), S + V(s,es).
It is the 1 st time I've seen her. I have never seen her <u>before</u> . It was the 1 st time I had seen her. I had never seen her <u>before</u> .	Before I did my housework, I had watched TV. Before Lola comes, I'll have done my housework. Before Lola comes, I'll phone you. Before Kamola observes something, she takes a photo of it.

Conclusion. The findings of the current article may encourage all instructors, teachers, administrators, and textbook designers to pay more attention to English grammar. According to the findings of the current study, several implications should be pointed out, first, EFL learners may benefit from the findings, by spending more time and asking for more tutorial sessions to facilitate the consolidation of difficult features. Second, when both teachers and students are aware of this hierarchy of difficulty, they may spend more time explaining and offering examples and may offer remedies and provide some additional comments through different activities to facilitate the mastering of difficult features. In addition, material developers and EFL curricula could also benefit from the findings. They should provide sufficient guidance and help in the curriculum documents and in the teachers' books showing how these difficulties could be addressed in planning their classroom activities. They should include materials with an emphasis on the more difficult features. Additionally, providing drills and exercises which specifically address features that are more difficult might affect the consolidation of grammar.

We have shown several strategies to solve the tests of tenses. There are a number of tips on every topic that can be helpful to you. In any test-solving strategy, the most important point is that NEVER TRY to find a correct answer, TRY to find a correct answer by crossing out wrong ones.

REFERENCES:

1. Marashi, M., & Abedi, M. (2017). The impact of neuro-linguistic programming on EFL teachers' reflective teaching. *Journal of English Language Teaching*, 7(3), 22-28 p.
2. Ilyas, M. (2017). Finding relationships between the acquisition of basic skills and neuro-linguistic programming techniques. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*, 34, 22-26 p.
3. Raymond Murphy (2019) *English Grammar in Use 5*. Cambridge University Press. 394 p.
4. N. Olimova (2021) *English for Tests*. Tashkent: Regbooks press. 128 p.

UDC 378.881.1

STRATEGIES FOR DEVELOPING READING SKILLS OF LANGUAGE LEARNERS

D.K.Radjabova, senior teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Мақолада тил университетларида тил ўрганувчиларнинг ўқиш кўникмаларини ривожлантириш стратегияларидан фойдаланиш ҳақида фикр юртилади. Талабаларга тезроқ ва самаралироқ ўқишга ёрдам берадиган 4 босқичли фаолият билан бирга тўртта қобилиятни кўриб чиқилади. Мақолада айтилишича, ўқитувчилар ўқувчиларга ўқиш стратегиясидан қачон ва қандай фойдаланиш борасида бир неча усулларда ёрдам бериш мумкин. Шундай қилиб, ўқувчиларнинг ўқиш малакасини ривожлантиришида ўқитувчининг муҳим вазифалари ҳам таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: чет тили, ўқиш малакаси, грамматикани ўзлаштириш, стратегиялар, тил ўқитувчиси, ёзиш услуби, лугат, контент.

Аннотация. В статье рассматриваются стратегии развития навыков чтения у изучающих языки в языковых университетах. Он рассматривает около четырех навыков с 4-этапной активностью, которые также могут помочь учащимся читать быстрее и эффективнее. В нем говорится, что учителя могут помочь учащимся, когда и как использовать стратегии чтения несколькими способами. Так же анализируются важные функции учителя в развитии навыков чтения учащихся.

Ключевые слова: иностранный язык, навыки чтения, овладение грамматикой, стратегии, преподаватель языка, стиль письма, словарный запас, содержание.

Abstract. The article deals with the using strategies for developing reading skills of language learners at language universities. It considers about four skills with 4-step activity that can help students read more quickly and effectively as well. It says the teachers can help learners when and how to use reading strategies in several ways. So the important functions of a teacher in developing reading skills of students are analyzed as well.

Key words: foreign language, reading skills, mastering grammar, strategies, language instructor, writing style, vocabulary, content.

According to the newly adopted standards and requirements in teaching and learning a foreign language, especially English, all four skills should be developed and improved in a balanced or equal way. One of these skills is reading which is very important for students in learning a foreign language. Reading skills are really essential in any stage of acquiring a foreign language.

Reading texts, articles, stories, novels and sometimes poems in English quickly and comprehend the content is a challenging situation to many students. Teachers are often frustrated by the fact that many learners are not able to transfer the strategies they use when reading in their mother tongue to reading in a language they are learning. In regard to this, knowing many words and mastering good grammar in many cases are useless and not helpful in comprehending the exact meaning. They seem to think that reading means starting at the beginning and going word by word, stopping to look every unknown word before they reach the end. Doing this process means students are relying only on their linguistic knowledge (a bottom-up strategy). And here, one of the important functions of a teacher is to help students to pass this idea and use top-down strategies. An effective language instructor show learners how they can adjust their reading behavior to deal with a variety of situations, types of input and reading purposes.

Strategies that can help students read more quickly and effectively include:

Previewing: reviewing titles, section headings, and photo captions to get a sense of the structure and content of a reading selection.

Predicting: using knowledge of the subject matter to make predictions about content and vocabulary and check comprehension: using knowledge of the text type and purpose to make predictions about discourse structure; using knowledge about the author to make predictions about writing style, vocabulary and content.

Skimming and scanning: using a quick survey of the text to get the main idea, identify text structure, confirm or question predictions.

Guessing from context: using prior knowledge of the subject and the ideas in the text as clues to the meanings of unknown words, instead of stopping to look them up.

Paraphrasing: stopping at the end of a section to check comprehension by restating the information and ideas in the text.

Teachers can help learners when and how to use reading strategies in several ways.

1. By modeling the strategies aloud, talking through the processes of previewing, predicting, skimming and scanning, and paraphrasing. This shows students how the strategies work and how much they can know about the text before they begin to read word by word.
2. By allowing time in class for group and individual previewing and predicting activities as preparation for in-class and out-of-class reading. Allocating class time to these activities indicates their importance and value.
3. By using cloze (fill in the blank) exercises to review new vocabulary.
4. By encouraging students to talk about what strategies they think will help them approach a reading assignment, then talking after reading about what strategies they actually used. This helps students develop flexibility in their choice of strategies.

As soon as language learners start using reading strategies they will improve their comprehension reading skills and can control the reading experience. Moreover, they gain confidence in their ability to read and learn the language what later may be the most important technique in mastering a foreign language.

There are many situations in the process of teaching a foreign language in which we use more than one language skill. For this reason alone, it is valuable to integrate the language skills, but there are other reasons why integration can enhance the students' communication competence. Above all , integrating the skills means that you are working at the level of realistic communication, which is the aim of communicative approach and many researchers believe that handling realistic communication is an integral part of essential conditions for language learning:

A teacher's work is never done, and the more we can multitask with our class activities, the better off both we and our students will be. This simple activity is perfect for the teacher who wants to cover several areas of language instruction in just one activity. In short, students choose one of

their interests and create a book about it using pictures and vocabulary. It works for younger students as well as adults, and you might even have classroom resources for future use when you are done. Here's how to create this engaging and educational experience with your students.

1. Picture this The activity starts with students looking through magazines for pictures that interest them. I hope you have a collection of classroom magazines on hand for your students to use in various activities. They are great for learning vocabulary, creating collages, and using for writing prompts, among many other activities. In this activity, students will look for pictures that appeal to them that they will later assemble into a book. It helps if you have magazines that cover topics of interest to your students. If you're not sure that you do, invite students to bring in magazines that they like, even if those magazines are not in English. They will only be taking the pictures from the magazine and not the words. Make sure you warn them, however, that they will be cutting pictures from their magazine, so they should not bring something that they do not want to cut up. Students can work individually or in groups to choose their pictures. Have students choose between five and eight pictures that interest them and paste each one on to a separate piece of paper. Eventually they will compile these pages into a book.

2. Identify important vocabulary Once your students have chosen their pictures and pasted them onto their book pages, it's time to talk about what is in the pictures. If individual students chose their pictures, it's best if you can talk with each person individually as well. If you had groups work together, you can have groups discuss the pictures among themselves as you move from group to group giving input. During the discussion, students should point out any important objects or elements in the pictures. You or their classmates will supply the correct vocabulary for these items, and you may want students to make a list on a separate piece of paper of these important vocabulary words.

3. Write it out This step is when the book really comes together. You will have to be involved in writing each book because it's important that the spelling and grammar be without error in these class made books. Thus, this is a good step to do while your class is doing other, independent work. You will not, however, come up with the text that will be written. That is your students' job. Sitting with each individual or group, have your student tell you what text should go on each page. It is up to your students whether they want to write a fictional piece or an informational piece (or even a combination of the two). Reading picture books similar to the one they are creating is a good way to prepare them for this activity. When it is time to write, students should have their list of vocabulary handy when they give you the sentence(s) for each page. You then write down what your students said correcting the grammar as you write (no need to point out to your students their grammatical mistakes at this point) and using correct spelling. Once all the pages have text on them that relates to the picture on that page, your students can assemble the book. Staples are a great go to, but you can use any binding option that works for you and your budget including three ring notebooks or a spiral binding.

4. Read and read again Once your books are bound, your students have a reading reference that will interest them and be at their reading level. Because they chose the pictures for the book, they will be interested in the subject and, most likely, have a fair amount of previous knowledge about it. Because they gave you the sentences to write down, they will understand the grammar of what they are reading (even if you made corrections for them). Because the book is based on pictures, they will have a good picture reference for the vocabulary they learned in the book writing process. All these things combine to make an interesting and level appropriate book for your students to read. If you like, set aside a place in your classroom for these student-made books so their classmates can read them during their free time. If the exercise is particularly successful with your students, think about also setting aside space for a book making learning center. Students can choose pictures and assemble their books on their own and then come to you for help with vocabulary and the text for each page. Not every class activity has to be complicated. In this straightforward activity, students choose pictures that appeal to them and then take the steps to transform those pictures into the text of a book – a book that interests them and that they and their classmates can read independently. It's fun and covers discussion, vocabulary, writing, and reading in one simple and fun activity.

To conclude, applying to the classes this type of activities will present the learners chance to practice all four skills that could be of great help to improve their communicative competence.

REFERENCES:

1. Hamp-Lyons, L. (1985). Two approaches to teaching reading: A classroom based study. *Reading in a foreign language*
2. Janzen, J. (1996). Teaching strategic reading. *TESOL Journal*, 6(1)

UO'K 159.923.

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYADA MANIPULYATSIYA TUSHUNCHASI

Z.I.Rasulov, f.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.Nurulloyeva, master student, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada manipulyatsiyaning pedagogika va psixologiya sohalarida ishlatilish usullari va undan samarali foydalanish yo'llari, hamda uning ma'no mazmuni haqida ta'kidlangan va inson psixologiyasiga ta'sir o'tkazish vositalari bir qancha misollar orqali yoritib berilgan. Bundan tashqari mashhurlarning manipulyatsiya haqidagi firrlari ham aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Manipulyatsiya, bola psixologiyasi, nutqiy ta'sir, kommunikatsiya, pedagogika, psixologiya, inson ehtiyoji.

Аннотация. В данной статье на нескольких примерах освещены методы использования манипуляции в области педагогики и психологии и способы ее эффективного использования, а также ее смысл и содержание, средства воздействия на психологию человека. Кроме того, упоминались слухи о манипулировании знаменитостями.

Ключевые слова: Манипулирование, детская психология, речевое воздействие, общение, педагогика, психология, потребность человека.

Abstract. In this article, the methods of using manipulation in the fields of pedagogy and psychology and the ways of its effective use, as well as its meaning and content, and the means of influencing human psychology are mentioned through several examples. In addition, rumors about the manipulation of celebrities have been clarified.

Key words: Manipulation, child psychology, speech effect, communication, pedagogy, psychology, human need.

Bugungi kunda manipulyatsiya pedagogikada ham psixologiyada ham juda katta ahamiyaga ega. Agar biz manipulyatsiyaga pedagogik nuqtai nazardan yondoshadigan bo'lsak asosan yosh bolalarga ya'ni, bog'cha yoshdagi va maktabning boshlang'ich sinf bolalari uchun qurol vazifasini o'taydi. Har bir o'qituvchi ertami kechmi manipulyatsiyaga duch keladi. Men dastlab o'qituvchilik faoliyatimni boshlaganimda o'quvchilarimni ruhlantirish va darsga qiziqtirish maqsadida turli xil metod va usullardan foydalanar edim. Masalan, ba'zi o'quvchilarim unchalik bilim va ko'nikmaga ega bo'lmasada men ularga ishonch bilan "Sen uddalaysan seni qo'lingdan keladi" kabi gaplarni aytib ularni ruhlantirar edim. Ammo bu usul talabalarning bilim o'rganishlarida samarasiz bo'lar edi. Bir kun mening ilmiy tadqiqot rahbarim manipulyatsiya usuli darslarda juda foydali ekanligi va o'qituvchilar undan qanday qilib unumli foydalanishlari mumkinligi haqida aytib o'tdilar. Hamda tajriba sifatida 2 ta guruh talabalariga dars o'tdilar va men ikkalasini ham kuzatishga muvofiq bo'ldim. Birinchi guruhga dars o'tganlarida manipulyatsiyadan umuman foydalanmadilar va talabalar juda zerikishdi va darsda ham ishtirok etishmadi. Ertasi kuni ikkinchi guruhdagi darslarida manipulyatsiyadan unumli foydalandilar va mavzuga doir video, slaytlar qo'yib berdilar, qiziqarli savol javoblar tashkil qildilar. Shundan keyin talabalarining o'qituvchiga va fanga bo'lgan qiziqishlari ortdi va keying darslardan talabalar o'zlari mavzuga oid qo'shimcha ma'lumotlar yig'ib kelishadigan bo'lishdi. Demak manipulyatsiya o'zi nima va u qanday ma'noni anglatadi.

Manipulyatsiyaning ikki xil vazifasi va turli xil ma'nolari mavjud, Birinchidan manipulyatsiya "qo'l ishida murakkab va nozik harakatlar", "barmoqlarning tezligi," "qo'l epchilligi" kabi ma'nolarini anglatadi. Ikkinchidan, ta'sir o'tkazish, "boshqarish," "g'oyaviy singdirish" ma'nolarini anglatadi.

Keng ma'noda lingvistik manipulyatsiya - bu o'z motivatsiyasi nuqtai nazaridan qaraladigan va aloqa sub'ekti (so'zlovchi) va aloqa ob'ekti (tinglovchisi) tomonidan amalga oshiriladigan har qanday og'zaki o'zaro ta'sir.

"Manipulatsiya" atamasining keng va biroz xiralashgan semantikasi so'zlovchining "salbiy" niyati va yashirin (tinglovchi uchun aniq bo'lmagan) ta'sir xarakteri kabi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi. Nutqning manipulyativ funktsiyalari sof axborot mazmunidan osongina ajratilmaydigan lingvistik ma'lumotlarning yashirin, niqoblangan qatlamini yaratadi. Pedagogikada manipulyatsiya juda murakkab va nozik mavzu, chunki hech birimiz manipulyatsiya qurboni bo'lishni xohlamaymiz. Ammo, shunga qaramay, har qanday o'qituvchi, ertami-kechmi, buni bolalar bilan ishlashda qo'llaydi.

Zamonaviy sinonimlar lug'atida "manipulyatsiya" atamasi quyidagicha ta'riflanadi:

- boshqarish,
- foydalanish,
- boshqaruv,
- operatsiya qilish va boshqalar [1].

Agar biz manipulyatsiyaga psixologika nuqtai nazaridan yondoshadigan bo'lsak inson psixologiyasiga qay tarzda ta'sir ko'rsatish qanday qilib manipulyatsiya qilish kerakligini Deyl Karnegi quyidagi misollar orqali aytib o'tgan: Deyl Karnegi har yili yozda baliq oviga borardi. Shaxsan u qulupnay murabbosini yaxshi ko'rardi ammo bu g'alati tasodifni qarangki baliq chuvalchangni yaxshi ko'rishi haqida o'ylab ham ko'rmaydi. Shu bois baliq ovlashga borayotib u o'zining xoxishi haqida o'ylamaydi balki, baliqning xoxishi haqida o'ylaydi xolos shuning uchun qarmoqqa murabbo, qaymoq yoki boshqa narsa emas balki chuvalchang yoki chigirtkani qo'yadi. Shunday usulda baliqni qarmoqqa jalb qiladi. Odamlarni o'zimizga jalb etishning dunyoda yagona usuli borki bu o'sha ularning xoxishiga muvofiq gapirish va istagini amalga oshirishga o'rgatishdir. Masalan, agar o'g'lingiz chekmasligini istasangiz, siz unga hikmatli so'z aytib o'tirmang yoki o'zimiz xoxlayotgan narsani uqtirish befoyda. Ammo chekish uning beysball jamoasiga a'zo bo'lishiga yoki 100 km ga yugurishiga xalal berishi mumkinligini tushuntiring. Professor Garri Overstreet o'zining "Inson axloqiga ta'sir qilish" kitobida shunday deydi [2]: Bizning xulqimiz asosida ko'ngilda saqlangan istak va orzularimiz yotadi kimki o'z oldiga muayyan maqsad qo'yib kimdandir u tadbirkormi, oiladami, maktabdami yoki siyosat olamidami undan biror ish kutsa bu so'zsiz quyidagilarga olib keladi: avvalo hamsuhbatingizni nimanidur istab qolishiga majbur eting va kimdur buni uddalay olsa jahonni zabt etadi, kimdur eplay olmasa tanholik yolgizlik azobini tortadi. Dastavval soatiga ishi uchun 2 sent maosh olgan, keyinchalik xayriya maqsadlari uchun 360 dollar sarflagan kambag'al Shotland yigiti Endryu Karnegi buni juda erta tushunib yetdi. Uning fikricha atrofga ta'sir o'tkazishning yagona usuli bu men emas ular xoxish bildirgan narsalar haqida gapirishdir garchi u maktabga 4 yil qatnagan bo'lsada odamlar bilan muomala qilishni qoyillatar edi. Buni quyidagi misol orqali izohlab beradi: Uning kelini o'zining ikki o'g'lidan tashvishda edi. Ular uviverstitetda ta'lim olishar, o'zlarining muhim ishlari bilan band bo'lganliklari tufayli uyga umuman xat yozishmas edi. Aqldan ozar darajaga kelib qolgan onaning xatlariga javob ham yozishmas edi. Shu tariqa Karnegi kelini bilan garov bo'g'ladi va unga muvofiq ikkala o'g'ilga bir marotaba xat yoziladi va iltimos qilinmasada keying pochtdanoq ular onasining xatiga javob yozib yuborishadi deb ishonch bildirdi. Garov sharti qabul qilindi u jiyanlariga qisqagina xat yozdi, xatda jiddiy biron gap ham yoq edi, xat oxirida har ikkisiga biroz pul yuborayotganini ta'kidlab o'tdi, ammo xatga pul solmasdan xatning o'zini jo'natib yubordi. Keyingi pochtdanoq darrov javob keldi. Unda "Hurmatli Endryu tog'a..." deb boshlangan mazmundor xati uchun minnatdorchilik tuyg'ulari ifodalangan. Demak shundan xulosa qilishimiz mumkinki agar biz kimningdur nimadur qilishini xoxlaydigan bo'lsak biz unga o'z xoxishimizni majburan bajartirishimiz samarasiz ekanligini bilishimiz kerak. Bundan tashqari insonlarni manipulyatsiya qilishga yana bir qancha misollar keltirishimiz mumkin: agar bola qorni och qolsa o'z onasini yig'i vositasida manipulyatsiya qilaoladi. Agar siz bolangiz siz xoxlagan bilimni olishini xoxlasangiz unga majburan biron nimani o'rgata olmaysiz balki u yoqtirgan usul orqali nimanidur o'rgatsangiz shundagina urinishlaringiz behuda ketmaganiga amin bo'lasiz.

Inson psixologiyasi nihoyatda murakkab, uning muhim qismini xayolot olami tashkil qiladi. Shunday ekan odam bir vaqtning o'zida ikki parallel olamda yashaydi: real hayotda va tasavvurlar

dunyosida. Shuni qiziqki, insonning aynan xayoliy dunyosiga tasharidan osonlikcha ta'sir ko'rsatish mumkin. Muhimi shundaki, bu ta'sir doim yashirin xarakterga ega bo'lib, insonning o'zi ko'pincha buni payqamaydi. Chunki bu jarayonni manipulyatsiya mexanizmi boshqaradi. Buni hayotiy misollar yordamida izohlaymiz: Agar biz talabalarimizni darsda faol ishtirok etishi, diqqatini qaratishi va tartibli o'tirishini xoxlasagu, uni shu ishni qilishi uchun do'q po'pisa yoki kaltaklash orqali majbur qilsak bu manipulyatsiya hisoblanmaydi. Bu holat manipulyatsiya hisoblanishi uchun o'sha inson biz xoxlagan ishni o'z xoxishi, ixtiyori bilan bajarsagina bu manipulyatsiya hisoblanadi. Zotan, manipulyatsiya bu ong ustidan hukmdorlik o'rnatish bo'lib, unda inson ruhiyati, xatti –harakatlari va dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatiladi. Ommaviy axborot vositalari faoliyatida qo'llanilishi nuqtai nazardan, manipulyatsiyani inson tafakkuri ustidan nazorat o'rnatish deya baholash mumkin. Manipulyatsiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, u orqali obyektning xatti harakatlarini dasturlash mumkin. Manipulyator faqat insonning aynan ruhiy dunyosini mo'ljalga oladi.

Ba'zida ma'nipulyativ ta'sirning xavfliligi shundaki, ta'sir doirasiga tushib qolgan odam nafaqat o'ziga uqtirilgan harakatni amalga oshiradi, balki ich ichidan bu harakatni o'z xoxishiga ko'ra amalga oshirayotganiga sidqidildan ishonib qoladi. Manipulyatsiya jarayonda ikkita qarama-qarshi tomon ishtirok etadi: manipulyatsiyani amalga oshiruvchi-manipulyatsiyaning subyekti hamda manipulyatsiya qaratilgan shaxs-manipulyatsiyaning obyekti. Manipulyatsiyaning subyekti manipulyator deb ham yuritiladi. Manipulyatsiyaning obyekti esa individ yoki omma ongi bo'ladi. Aksariyat rus olimlari C.Kara-Murzaning manipulyatsiya haqidagi qarashlarini qo'llab quvvatlagan holda G'arb, xususan, Amerika ommaviy axborot vositalari "ongni zaharlovchi mashina", ruhiy terror vositasi" kabi ta'riflar bilan yonma yon qo'yadi, auditoriyani esa axborotni passiv qabul qiluvchi kishilar uyushmasidan iborat deb hisoblaydi.

Ingliz tilini o'rgatishda manipulyatsiya qilish va o'rganish juda qiyin bo'lgan mahorat, u o'zlashtirilganda esa katta kuch beradi. Qanchalik giperbolik bo'lmasin, ingliz tilini yozish va nutqimizda to'g'ri ishlata olish va boshqara olish jamiyatga g'oyalarni targ'ib qilishda juda ta'sirli bo'lishi mumkin. Manipulyatsiya orqali biz notiq sifatida boshqalar bizni qanchalik hokimiyatga ega deb bilishiga ta'sir qilamiz. Auditoriya ustidan obro'ga ega bo'lish uchun ishonch bilan yozish va gapirish, shuningdek, ingliz tilidan to'g'ri foydalanish uchun etarli malakaga ega bo'lish kerak, ya'ni murakkab jumlar va keng lug'atni o'z ichiga olgan standart grammatika qoidalariga rioya qilish demakdur. Bundan tashqari, ingliz tilini yozma va og'zaki nutqda tasviriy til va kompozitsion usullardan foydalangan holda manipulyatsiya qilish yozuvni va nutqni yanada ishonchli va ta'sirli qiladi. To'g'ri va samarali gapirish sizning gapirish uslubingizni o'zgartiradi va odamlar sizni tinglash usulini o'zgartiradi. Ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tilga nisbatan bilim va mahoratni namoyish etish orqali tinglovchilar yozuvchi yoki ma'ruzachiga bo'lgan ishonchni qozonadi va ular o'rtasida obro'li munosabatlarni rivojlantiradi. O'tgan tajribam orqali men ingliz tilidan to'g'ri foydalanish va manipulyatsiya qilish orqali ta'sirchan nutq va yozish tinglovchilar e'tiborini jalb qilish uchun vosita bo'lib xizmat qilishini anglab yetdim.

Xulosa qilib shuni aytishimi mumkinki, manipulyatsiyani agar tog'ri va foydali yo'lda ishlata olsak, ko'zlagan maqsadimiga erishaolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYTLAR RO'YXATI:

1. Puja Mondal "The Importance of Manipulation in Teaching and Learning.
2. Linguistic manipulation: definition and types" Dr. Akopova Asya, Department of the English Language of the Humanitarian Faculties, South Federal University, Russia, Rostov-on-Don
3. Dotsenko E. (1997). Psychology of Manipulation: Phenomena, Mechanisms and Protection. Chero Publishing. Moscow.
4. George Orwell's 1984. Social Science Research Network. Berkes, J. (2000). Language as the 'Ultimate Weapon' in Nineteen Eighty-Four. Retrieved from http://www.berkes.ca/archive/berkes_1984_language.html
5. Harry Allien Overstreet "Influencing human behaviour" Amazon
6. <https://www.ipl.org/essay/The-Use-And-Manipulation-Of-The-English>.

ONOMASTIK BIRLIKLARNING MAKTABLARDA O'QITILISHI

G.Sh.Ro'zimova, o'qituvchi, Urganch Davlat Universitetu, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada onomastik birliklarning maktab darsliklarida o'qitilishi va tahlili haqidagi misollar bilan izohlab berilgan.

Kalit so'zi: onomastika, zoonim, antroponim, toponim, onomasiologiya, nominator, poetik onomastika.

Аннотация. В данной статье описывается преподавание и анализ ономастических единиц в школьных учебниках на примерах.

Ключевые слова: ономастика, зооним, антропоним, топоним, ономасиология, номинатор, поэтическая онамастика.

Abstract. This article describes the teaching and analysis of onomastic units in school textbooks with examples.

Key word: onomastics, zoonym, anthroponym, toponym, onomasiology, nominator, poetic onomastics.

Inson borliqdagi narsa va hodisalarni ongli ravishda kuzatar ekan, ularga xos bo'lgan umumiy hamda xususiy belgi-xususiyatlarni idrok qiladi va shu tariqa cheksiz olam, undagi mavjud narsalar, yuz beradigan hodisalar haqida turli tushuncha hamda tasavvurlarga ega bo'ladi. Bu jarayon tilda, ularga berilgan nomlarda yaqqol o'z aksini topadi. Tilshunoslikning nominatsiyaga oid ilmiy tadqiqotlarida narsa-hodisalarni nomlovchi shaxs subyekt (nominator yoki nominatorlar), nomlanuvchi narsalar obyekt deb atalgan. Biz subyekt o'rnida nominator, obyekt o'rnida nomlanuvchi terminlarini qo'llashni lozim topdik. Onomasiologiyada qayd qilinishicha, nomlar uzoq tarixiy takomil mahsulidir; nomlarda insonning, ya'ni nominatorning ko'p yillik hayotiy kuzatishlari, ko'nikma va malakalari, tajribasi, predmetga, voqea-hodisaga nomlanuvchiga bo'lgan turli ilmiy, ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy, diniy va etik-estetik munosabatlari aks etadi.

Nominator narsa va hodisalarni nomlar ekan, avvalo, umumlashtirish asnosida ish ko'radi, bunda onomastik nominatsiyaga xos umumiy bo'lgan belgi-xususiyatlarga asoslanadi. Shuningdek, nomlarda umumlashtirish, ya'ni abstraksiya qanchalik zarur bo'lsa, narsa va hodisalarni alohidalab, farqlab, yakka ko'rsatish va atash ham shunchalik muhimdir. Demak, yakka va aniq predmet, ya'ni nomlar – atoqli otlar majmuyi ham tilda muhim hayotiy zarurat va ehtiyoj tufayli yuzaga keladi. Tildagi mavjud atoqli otlarni o'rganuvchi soha onomastika sohasidir. **Onomastika** (yun.*onomastike* – nomlash, nom qo'yish san'ati) – muayyan tilning har qanday atoqli otlarini, ularning paydo bo'lish va taraqqiyot jarayonini o'rganuvchi bo'lim, shuningdek, barcha atoqli nomlar yig'indisidir. Ayrim tadqiqotlarda onomastika termini antroponimika ma'nosida ham qo'llangan [3.: 3-7]. Atoqli nomlarning lisoniy xususiyatlar Atoqli nomlarning lisoniy xususiyatlariga qarab Onomastika adabiy va dialektal, odatdagi (amaliy) va poetik, zamonaviy va tarixiy, nazariy va amaliy turlarga bo'linadi. Nazariy onomastika til va nutqdagi, adabiy va dialektal sohalardagi atoqli nomlarning paydo bo'lishi, nominatsiya (nomlash) asoslari, rivojlanishi, shu jarayondagi turli xil o'zgarishlari, nutqda qo'llanishi, muayyan hudud va tillarda tarqalishi hamda tarkibiy tuzilishini o'rganadi. Badiiy matnlardagi atoqli nomlarni (poetik onomastika) tadqiq etish alohida muammo hisoblanadi. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning qiyosiy tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik xaritalashtirish va boshqa usullarini qo'llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, so'z yasalishi, semantik, etimologik va boshqa jihatlarini o'rganadi. Amaliy onomastika xorijiy tillarga mansub nomlarning transkripsiyasi va transliteratsiyasi, an'anaviy (talaffuz va yozilishiga ko'ra), tarjima qilinadigan va qilinmaydigan nomlarni aniqlash, "begona" nomlarni o'z tilda qanday yozish bo'yicha yo'riqnomalar tayyorlash, xorijiy tillardan o'zlashgan nomlardan yangi so'zlar hosil qilish bilan, nom berish va nomlarni o'zgartirish masalalari bilan shug'ullanadi. Onomastika tarix, etnografiya, arxeologiya, genealogiya, matnshunoslik, adabiyotshunoslik, geografiya, astronomiya, geologiya, demografiya kabi fanlar bilan o'zaro aloqadordir. Demak, onomastika bu atoqli otlarni, ularning nomlanish tarixi, nomlanish sabablarini o'rganuvchi soha. Onomastikaning obyekt turiga ko'ra turlari ko'p. Bu degani

aynan qanday obyektini nomlayotganiga ko'ra turlarga bo'linadi. Biz asosan ushbu maqolamizda maktab darsliklarida qo'llanilgan onomastik birliklarni o'rganuvchi sohalariga to'xtalganmiz.

1. Shaxs va ularga qo'yilgan nomlar antroponimlar (lot. antropoz — shaxs, odam; onuma — nom): Usmon Nosir, Erkin Vohidov kabi.

2. Joy nomlari (lot. topos — qishloq, shahar, maydon, ko'cha, onuma - nom): Shirmonbuloq, Qorako'l, Qarshi kabi.

3. Hayvon nomlari va ularga atab qo'yilgan nomlar zoonimlar (lot. soom — hayvon, opuna — nom): to'rtko'z, bo'ribosar kabi.

4. Suv havzalari inshootlari va ularga atab qo'yilgan nomlar (daryo, ko'l, dengiz nomlari) gidronimlar (lot. gidro — daryo, suv, onuma — nom): Orol dengizi, Balxash ko'li, Qashqadaryo kabi. O'quvchilarga onomastika haqida ma'lumot berar ekanmiz, ularga onomastikaga doir misollar keltirishimiz kerak. Keltirayotgan misollarimiz o'zlari o'qigan, tanish bo'lgan roman, doston, she'r, vaholanki, xalq og'zaki ijodi namunalari hisoblangan maqol, matal, topishmoq, ertak, xalq dostonlaridan (maktab darsliklarida o'qiyotgan: "Alpomish", "Ravshan", "Go'ro'g'lining tug'ilishi" "Kuntug'mish" dostonlari) bo'lsa, o'quvchilarda o'zgacha qiziqish, ajib ruhiyat beradi desak, yanglishmagan bo'lamiz. Sababi o'zlari o'qigan kitoblardan foydalanish ularga kitob topish, sotib olish zaruriyatini tug'dirmaydi. Bundan tashqari o'quvchilar ruhiyatida o'zlari bilgan ma'lumotni qayta-qayta bo'lsa ham o'qish, hikoya qilishga moyillik mavjud. Xo'sh, endi maqol va topishmoqlarga keladigan bo'lsak, maqol aytishni, izlab topishni topishmoqni javobini topishni yoqtirmaydigan o'quvchi bo'lmasa kerak. O'quvchilardagi aynan shu xususiyat onomastik birliklarni puxta o'rganish imkonini beradi. Xo'sh, buning uchun nima qilish kerak? Buning uchun keltirayotgan mashq va topshiriqlarni tuzishda maqollar, topishmoqlardan foydalanish kerak. Mashqlar o'quvchilar uchun qulay tushunarli va albatta, qiziqarli bo'lmog'i lozim. Mashq ishlash jarayonida o'quvchida mavzu yuzasidan ko'nikma hosil bo'lishi maqsadga muvofiq. Quyida onomastik birliklar yuzasidan mashqlar:

1. Quyidagi berilgan She'rdagi onomastik birliklarni (shaxs nomlarini) toping va izohlang!

Notiq dedi:	Kim darg'azab, kim hayron,
"Taqdir shul,	Chiqib keldilar qator:
Bu jahoniy iroda.	Dante, Shiller va Bayron,
Tillar yo'qolur butkul,	Firdavsiy, Balzak, Tagor
Bir til qolur dunyoda".	"Vazingni qo'y, birodar,
"Ey voiz, pastga tushgin,	Sen aytganing bo'lmaydi!"
Bu gap chiqdi qayerdan?"	Barcha dedi barobar:
Navoiy bilan Pushkin	"Ona tilim o'lmaydi".
Turib ketdi qabrdan.	(Erkin Vohidov) [2.: 111].

Xalq maqollari eslab qolish uchun qulay shaklga ega bo'lib, etnopedagogik vosita sifatida ular ma'nosini kuchaytiradi. Maqollar xotiraga mahkam o'rtnashadi. So'z o'yinlari, so'zlarning turlicha jarangi, qofiyadoshligi, ohangdorligi, goho shu qadar jozibali bo'ladiki, kishi oson esda saqlab qoladi. Ayni holda she'riyat donolikni, tarbiya va uning hosilasi xulqni ifoda qilish faoliyati tajribasini asrash va targ'ib qilish vazifasini ado etadi. Haqiqatan ham, maqollar insonni o'ziga tortadi. Demak, mavzu yuzasidan mashqlar aynan o'quvchilar sevib o'qiydigan maqollardan tuzilsa, samaradorligi yanada ortadi. Mavzuni mustahkamlashdan tashqari, maqollar orqali ibrat va tarbiya olishadilar.

2-mashq Quyida berilgan maqollardagi onomastik birliklarni toping va izohlang!

Qarshining arpasini yegan eshak,
Samarqanddan hangrab kelar.
Xizir nazar qilmasa,
Eshak bozoriga dallol ham bo'lmaysan.
Abdulkhakim ovga chiqdi,
Orqasidan g'avgo chiqdi.

Qul qutursa, Qo'ng'irotdan top.
 Ishni Ismat qiladi,
 Lofni Toshmat uradi.
 Otasini so'rasang — Ahmadi forig'.
 Onasini so'rasang — tovonni yoriq.
 Qimorboz boy berganda Jamshidni yodlar,
 Boy bo'lganda — qochishni.
 Ming Makka ziyoratidan,
 Bir ko'ngil imorat yaxshi.
 Suv tilasang, Sulaymondan tila.
 Beva xotinga Buxorodan it hurar.
 Asadda oralab ye, Sunbulada — saralab.
 Mulla holvani ko'rsa, Qur'onni unutar.
 Aqrab keldi aqirib, Sovuqlarni chaqirib.
 Buxoroda moli borning ko'ngli to'q.
 Eshshak Makkaga borib halol bo'lmas.
 Sulaymon o'ldi,
 Devlar qutuldi.
 Tuyaning dumi yerga tegar,
 Xo'janing qizi erga tegar. [1.: 33-135].

Doston o'zbek folklorining keng tarqalgan yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalqimizning ma'naviy-maishiy qiyofasi, siyosiy qarashlari, axloqiy estetik tarbiya, adolat va haqqoniyat, ozodlik va tenglik, qahramonlik va vatanparvarlik haqidagi ideallari bilan chambarchas bog'likdir. Asriy kurashlar va g'oyaviy mazmunni, voqelikning mohiyatini belgilaydi. "Doston" so'zi qissa, hikoya, sarguzasht, ta'rif va maqto'v ma'nolarida ishlatiladi. Adabiy atama sifatida u xalq og'zaki ijodida yirik xajmli epik asardir. Dostonlarda o'tmishimizdagi kishilar nomlari, joy nomlari, tog', suv havzalari nomlari, urug' nomlari qayd etilgan bo'ladi. Xususan, "Kuntug'mish" dostonini o'qir ekanmiz, tariximiz ko'z oldimizda gavdalanadi. Tarixda o'zbek urug'lari, ular yashagan hududlar tog'lar, ko'llar haqida bilimga ega bo'lamiz va shu asardagi onomastik birliklarni o'quvchilar izlab topishsa, yanada dars mahsuldor bo'ladi. Darhaqiqat bu orqali fanlarni o'zaro integratsiya qilgan holda o'rgatamiz.

3-Mashq: "Kuntug'mish" dostonidagi parchalardan foydalanib "So'zni o'z uyasiga joylashtir" didaktik o'yinini tashkil qilish orqali o'quvchilar dostonida keltirilgan onomastik birliklarni o'z uyasiga joylashtiring!

No'g'ay podshohlaridan Avliyoyi Qoraxon degan bor ekan, laqablari Qilichxon ekan, shu vaqtning odamlari Avliyo ota deydi. Shul azizning bir yolg'iz o'g'li bor edi, undan boshqa bolasi yo'q edi. Otini Kuntug'mish to'ra der edi. O'n to'rtga kirguncha ilm-hunar, kasb-kamolot hosil qilib, o'n to'rtidan o'tgandan keyin, sipohilik ishlariga yuz keltirib, qilich chopmoq, miltiq otmoq, chirishbozlik, ko'pkaritozlik, nayzadastlik, garovbastlik ishlariga ko'shish qilib, qirqta yigitni yoniga olib, goh toqqa, goh ovga shikor qilib yurar edi. Kunlardan bir kun Xolbeka noz uyquda yotib edi, bir tushko'rdi: chiltanlar va mardon g'oyiblar bir tongda suhbat qilib o'tirib edi, bir chiltan kelib Xolbeking ruhini olib bordi, bittasi kelib, Kuntug'mishning ruhini olib bordi. Chiltanlar to'yqilib, Xolbekani to'raga topshirdilar. Ikkovi bir to'shakda yotib bir-biroviga so'z qotib, Xolbeka so'radi: Sen kimsan, joy-manziling qayda, oting kimdir? To'ra aytdi: Otim Kuntug'mish, otamning oti Avliyoyi Qoraxon, otam No'g'ayga podsho, No'g'ay to'rasi bo'laman. Sen kimsan, oting kimdir, yurtning qayerda? Xolbeka aytdi: «Otim Xolbeka, otamning oti Shoir vazir, yurtim shahri Zangarda. Kuntug'mish to'ra yoriga g'ayrat berib, shu qora tarafga tasmollab, oqshom yurib, kunduzlar issiq bo'lsa changallarning soyasida orom olib, bo'uch kun deganda Mug'olning tog'iga yetdilar. Ikkovlari ham xursand bo'lib: "Shukur, ajalimiz yetgani yo'q ekan, o'lmay shu toqqa keldik, albatta, chashmazorsuvlar, har alvon mevalar bo'lsa kerak", – deb chunon g'ayratqilib yurdilar. Tog' darasining ichiga kelib ko'rsalar, yovvoyi yong'oqlar, pistalar, jiydalar va yovvoyi toklar – har alvonmevalar pishib turibdi. Ikkovlari qorinlarini to'yg'azib, bir joydan oqmaydigan bir chashma

ham topdilar. Shunda Mohiboy bilan Gurkiboy qo'llariga xanjarni olib, Azbarxo'janing qoshiga bordi. Aytdi: "Huv otamning "do'sti", bizlarni taniysanmi? Bizlar Zarchamanning cho'lida emaklab yig'lab qolgan bolalar bo'lamiz. Sening shu qilgan "yaxshiligingni" qaytarmoqchi bo'lib keldik", – deb ... ikki bola Azbarxo'jani bosib oldi. Baqirtirib, tilini ko'maklayidan kesiboldi. Azbarxo'ja gapirolmay, ho'kizday bo'kirib-bo'kirib, itday bo'lib o'lib qoldi. Gavdasini o'tda kuydirib, kulini shamolga uchirib yubordi. Azbarxo'janing ishi tamom bo'ldi. [4.: 14-38].

Shaxs nomi	Joy nomi	Tog' nomi	Cho'l nomi

O'quvchini ta'lim jarayonining subyektiga aylantirishda mavzuga doir mashqlar hal qiluvchi omillar sanaladi. Ona tilidan tashkil etiladigan mavzuga doir mashqlar o'quvchini izlanishga, ijodiy faoliyat ko'rsatishga, o'rganilayotgan til hodisalarining mohiyatini aniqlab, hukm va xulosalar chiqarishga undaydi. Didaktik o'yinlar har bir o'quvchiga o'zini namoyish etish, o'z fikr – mulohazalarini himoya qilish, topshiriqni shavqu - zavq bilan bajarish imkoniyatini beradi. Har bir shaxsda tarbiyalanishi zarur bo'lgan ijobiy sifatlar: tezkorlik, sezgirlik, topqirlik, xushyorlik, qat'iyatlik, bilimdonlik, mustaqillik, tadbirkorlik, ijodkorlik kabilar ko'pincha didaktik o'yinlar orqali tarkib toptiriladi. Dars mashg'ulotlarida faqat bir xildagi o'yin – topshiriqlar bilan cheklanib qolmay, balki ko'proq ijodiylikka undovchi o'yin –topshiriqlarga e'tiborni kuchaytirishga to'g'ri keladi. Zero, o'quvchilarni fikrlashga, o'ylashga, matn yaratishga o'rgatish, hozirgi zamon darsiga qo'yilgan muhim talab hisoblanadi [5.: 17].

Xulosa qilib aytganda, maktab darsliklarida onomastik birliklarni o'rgatishda o'quvchining o'zi uchun tanish bo'lgan she'r, maqol, ertak, dostonlar misolida o'rganish, o'quvchi uchun onomastik birliklarni, mustahkamlash, takrorlash tekshirish, umumlashtirish maqsadlarida foydalaniladi. Shuningdek, ular bolalarda orfoepik, orfografik, uslubiy, punktuatsion va shu kabi malakalar hosil qilishning yetakchi omili sanaladi. Maktabda tilning fonetika, leksika hamda grammatikaga oid bilimlar va ular asosida turli-tuman nutq ko'nikmalari ustida ish qilinadiki, bularning barchasi onomastik birliklarni mukammal o'rganish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayev. T, Musoqulov. A, Sarimsoqov. B. "O'zbek xalq maqollari to'plami" "Sharq". 2005. - B. 33-135.
2. Mahmudov. N, Nurmonov. A, Sobirov. A, Nabiyeva. D. Ona tili 6-sinf darslik "Tasvir". 2017. - B.111.
3. Madvaliyev. A. "Onamastika" "Sharq". 2018. - B 3-7.
4. Olimov. S, Ahmedov. S, Qo'chqorov. R. Adabiyot darslik 8-sinf I qism "G'ofur G'ulom". 2014.- B.14-38.
5. Yunusova D. A. "Ona tili darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish" "Samarqand". 2020.- B. 17.

UDC 371.2/3

METHODS OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

D.A.Ruzibaeva, teacher, associate professor, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Аннотация. Мақолада ўқув жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш ҳақида сўз боради. Унда "инновацион технология" нима, инновацион таълим технологиялари ва ўқитишдаги педагогик инновациялар турлари муҳокама қилинади. Шунингдек, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ), талабаларга йўналтирилган таълим, тадқиқот фаолияти, ўйин технологиялари ҳақида гап боради.

Калит сўзлар: инновацион технологиялар, ўқув жараёни, педагогик инновациялар, ахборот-коммуникация технологиялари, ўйин технологиялари.

Аннотация. В статье рассматривается применение инновационных технологий в образовательном процессе. В нем обсуждается что такое «инновационная технология», инновационные образовательные технологии и виды педагогических инноваций в обучение. А также идет речь об информационно-коммуникационные технологии (ИКТ); личностно-ориентированное обучение; проектная и исследовательская деятельность; игровые технологии.

Ключевые слова: инновационные технологии, образовательный процесс, педагогические инновации, информационно-коммуникационные технологии, игровые технологии.

Abstract. *The article discusses the use of innovative technologies in the educational process. It discusses what is "innovative technology", innovative educational technologies and types of pedagogical innovations in teaching. And also we are talking about information and communication technologies (ICT); student-centered learning; design and research activities; gaming technologies.*

Key words: *innovative technologies, educational process, pedagogical innovations, information and communication technologies, game technologies.*

Comprehension of social processes allows us to conclude that the modernization of society will contribute to the innovation of culture, science and education. The advancement to the center of all scientific fields of the human factor is due to the requirement to modernize the educational system, the object of which is the individual. Innovation is required where existing traditions no longer meet the needs of society. With regard to the process of education, we are talking about a shift in emphasis from knowledge-centeredness to personal. Due to the competitiveness of knowledge at the present stage, competence in acquiring new knowledge becomes a strategic task of learning. In addition, its formation is possible with the modernization of learning technologies.

The subordinated position of the student in relation to the teacher, characteristic of the traditional system, no longer functions in modern conditions. If in traditional technology the teacher was endowed with the only informing function, now the status of the student is being raised to an equal relationship with the teacher. The reason is the emergence of many competitors: storage media. The task is to jointly search for and produce new knowledge. Both subjects of the educational process are partners in the reflexive acquisition of knowledge. The accumulated past experience is no longer of vital value, the competencies of the characteristic, the skills of independent decision-making in unforeseen situations have a great axiological essence. In the modern educational system, the role of the teacher is more consulting than teaching. He knows how to search and obtain new knowledge, and the new is the subject of a joint search for a teacher and a student. The purpose of the article is to clarify the concept of innovative technologies and comprehend their place in the modern educational process, to outline tasks in this direction. The term learning technology appeared in our country in the 60s. Then it was abolished and only in the modern modernizing society did it again become relevant in connection with innovations.

The rapid development of society dictates the need for changes in the technologies and methods of the educational process. Graduates of educational institutions should be prepared for the trends of the changing modernity. Therefore, the introduction of technologies aimed at an individual approach, mobility and distance in education seems necessary and inevitable.

The word "innovation" is of Latin origin. "Novatio" means "update", "change", and "in" is translated as "in the direction". Literally "innovatio" - "in the direction of change." Moreover, this is not just any innovation, but after the application of which there are significant improvements in efficiency and quality of activities.

Technology (Greek *techne* "art", "skill", *logos* "word", "knowledge" - the science of art) is understood as a set of methods and processes used in any business or in the production of something.

Any innovation finds its implementation through technology. Thus, innovative technology is a technique and process of creating something new or improving an existing one in order to ensure progress and increase efficiency in various fields of human activity.

The methods used do not work as effectively with a new generation of students. Standardized education does not take into account the individual qualities of the child and the need for creative growth.

Despite a number of problems that cannot be solved by the old methods, there are difficulties with the introduction of innovations. The teacher must understand that the introduction of innovative methods not only helps his pupils learn the material more efficiently, it develops their creative potential. But it also helps the teacher to realize their own intellectual and creative potential.

In higher education, a wide variety of pedagogical innovative methods are used. In choosing, a huge role is played by the profile orientation of the educational institution, its traditions and standards.

The most common innovations in the education process:

- information and communication technologies (ICT);
- student-centered learning;
- design and research activities;
- gaming technologies.

ICT

It implies the integration of teaching disciplines with computer science, as well as the computerization of assessment and communication in general. The computer can be used at any stage of the educational process. Schoolchildren are trained to work with the main programs, study the material thanks to electronic textbooks and manuals. Using a computer and a projector, the teacher presents the material. Presentations, diagrams, audio and video files, thanks to their clarity, contribute to a better understanding of the topic. Self-creation of slides, diagrams, memory cards helps to structure knowledge, which also helps in memorization.

The presence of a computer, the Internet and special programs makes distance teaching, online excursions, conferences and consultations possible.

At the end of the study of the topic, tests on a computer can be used as a control. Schools use a system of electronic journals in which you can track the results of an individual child, class, or progress in a particular subject. Electronic diaries also come into use, where grades are given and homework is recorded. Therefore, those parents can find out the child's scores and the availability of tasks.

It is important to teach students how to use the Internet, search engines and social networks correctly. With a competent approach, they become an inexhaustible source of information and a way for students to communicate with the teacher and among themselves.

The creation of a teacher's own website is gaining popularity. Thanks to it, you can share interesting books, manuals, articles, educational videos and audios, and answer students' questions remotely. It can be used when developing a group project: participants share their best practices, results with each other and the curator, and solve emerging problems.

Learner-centered learning

In this case, the child is recognized as the main actor in education. The goal is to develop the student's personality, taking into account his individual qualities. Accordingly, it is not the students who adapt to the educational system and the style of the teacher, but the teacher, using his skills and knowledge, organizes training according to the characteristics of the class.

Here it is necessary for the teacher to know the psychological, emotional and cognitive characteristics of the student team. Based on this, he forms lesson plans, selects methods and ways of presenting the material. It is important to be able to arouse the student's interest in the material presented and work collectively, acting not so much as a leader, but as a partner and adviser.

At the request of the educational institution, differentiation of students is possible. For example, completing a class according to a certain attribute as a result of testing; further division according to interest; introduction of specialized classes in high school.

Design and research activities

The main goal is to develop the ability to independently, creatively search for data, set and solve problems, use information from different fields of knowledge. The task of the teacher is to awaken interest in search activities and create conditions for its implementation.

When working on a group project, teamwork skills, communication skills, the ability to listen to other people's opinions, criticize and accept criticism also increase.

The use of this technology in school develops the ability to know the world, analyze facts, and draw conclusions. This is the basis and assistance in entering a higher educational institution and working on diploma and master's theses.

Gaming technologies

The value of gaming technology lies in the fact that, being essentially recreation, it performs an educational function stimulates creative realization and self-expression. Of course, it is most applicable in the younger group of schoolchildren, since it meets their age requirements. It must be used sparingly.

At the request of the teacher, the entire lesson can be held in a playful way: a competition, a quiz, KVN, staging scenes from a work. It is possible to use game elements at any stage of the lesson: at the beginning, in the middle or at the end as a survey. A properly organized game stimulates the memory of schoolchildren, interest, and overcomes passivity.

Changes in the educational sphere are necessary and inevitable. In addition, it is worth noting that for the most part, students are happy to accept something new, interesting and unusual. They are ready and able to perceive. The last word belongs to the teachers.

REFERENCES:

1. Yanushkevich F. Teaching technology in the system of higher education. M.: Higher school, 1986. 133p.
2. Piaget J. Psychology of the intellect // Selected psychological works. M.: International Pedagogical Academy, 1994. P. 51-226.

UDC 372

INNOVATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: USING WEBQUESTS TO PROMOTE LEARNER AUTONOMY

N.K.Sadullayeva, teacher, Uzbekistan State World Language, Tashkent

Аннотация. Maqolada muallif chet tillarini o'rgatishda WebQuestni foydalanilishi. Ushbu tadqiqotga asoslangan o'qitish modeli o'quvchilarning mustaqilligini oshiradi va tilni o'zlashtirishni yaxshilaydi.

Калит сўзлар: Web Quest, talabaga yo'naltirilgan yondashuv, o'qitish.

Аннотация. Автор статьи обсуждает перспективу использования веб-квеста для обучения иностранным языкам. Данный метод обучения путем открытия повышает автономию учащихся и позитивно влияет на освоение языка.

Ключевые слова: веб-квест, обучение путем открытия, обучение, ориентированное на учащихся.

Abstract. The author discusses the perspective of integrating WebQuests in teaching foreign languages. This inquiry-based teaching model increases learner autonomy and enhances language acquisition.

Key words: WebQuest, inquiry-based teaching, student-oriented approach.

Education is one of the priority areas on the agenda of Uzbekistan. Over the past few years, several measures have been taken to initiate changes in the sphere, including the adoption of The National Program for the Development of Public Education for 2022-2026. Moreover, on the proposal of President Shavkat Mirziyoyev, the year 2023 was declared the year of human care and quality education. Among the most important measures implemented, a particular attention is given to teaching foreign languages. According to Shavkat Mirziyoyev, for Uzbekistan to compete in the global market, "from now on, graduates of schools, lyceums, colleges and universities must be fluent in at least two foreign languages" [1]. This aim can be achieved only if significant changes are made in how foreign languages are taught in the educational institutions up to the university level.

Traditionally, foreign languages are taught in the classroom settings, with the teacher being responsible for presenting language patterns, controlling practice and assessing production. However, this teacher-oriented approach does not promote skill development and learner autonomy. A need for transforming existing approaches also became clear during the COVID-19 crisis when all learning took place online. The methods that had been usually used before in face-to-face learning did not work for distance education, and teachers started looking for new ones.

A shift towards a more student-oriented approach in teaching foreign languages can become a plausible solution. The essence of the approach lies in shifting focus from the teacher to students by involving them in the learning process. One of the ways to engage students is to allow them to discover new knowledge by themselves rather than provide them with ready-made templates. This model of education is known as inquiry-based learning, and it is gaining popularity in many educational systems around the world.

Inquiry-based learning is a student-centered approach that emphasizes active learning and critical thinking through questioning, investigation, and discovery. This approach can be particularly effective in the English language classroom, as it encourages students to engage with language in meaningful and authentic ways.

In order to incorporate inquiry-based method in an English language classroom, it is important to start with a guiding question. At the beginning of a unit or lesson, the teacher should present students with a question that they will investigate and explore throughout the unit. This question can be related to a theme, a topic, or a piece of literature that students will read. It is also necessary to provide opportunities for investigation, that is, encourage students to explore different resources, such as books, articles, websites, and videos, to find answers to their guiding question. This activity is sure to foster critical thinking skills. As students investigate, they have to evaluate the credibility and relevance of the sources they are using and consider different perspectives and opinions, which promotes critical thinking. Two essential component of inquiry-based teaching are collaboration and communication. Inquiry-based learning provides opportunities for students to work together and share their findings and ideas.

A WebQuest is a good example of a learning model based on discovery. This is a lesson where students are expected to complete a project using Internet resources. As a result, these are students who are active during the lesson while the teacher's role is limited to two functions: guiding and facilitating the learning process. As noted by Salsovic, "A WebQuest allows students to venture beyond the ordinary world of classroom learning and access the vast amount of information available on the Web" [1].

A typical WebQuest format includes five parts: introduction, task, process, evaluation and conclusion. The introduction serves for introducing the context and background information for the task. While writing an introduction, the teacher should keep two main goals in mind. First, an introduction should be explicit about learning objectives so that students can easily understand what they are expected to do and why. Equally important, it should be appealing and intriguing, because "when projects are related to students' interests, ideas, past experiences, or future plans (immediate or long-term), they get inherently more interested in completing the task" [2].

After exploring the introduction, students move on to the task section, which is a description of what students are required to do. The number of tasks and subtasks within a WebQuest can vary depending on the level and age of students but all the activities should be related to one topic. Subtasks usually aim to give "[t]he prerequisite knowledge necessary for the learners to accomplish the task", and, therefore, they are usually placed before the major assignment [3].

The process is a detailed step-by-step description of the inquiry. In this section, students are also provided with links to Web resources carefully preselected by the teacher and some useful recommendations on analyzing, organizing and applying information.

In a WebQuest, the assessment is usually presented in the form of a rubric. The evaluation component allows for complete transparency, meaning that students can understand what criteria make up their scores.

The conclusion helps learners reflect on the results of their project and summarise the gained experience. It can also include open-ended questions to encourage further research.

Though WebQuests are most commonly used by content area teachers, they can be easily adapted to meet the linguistic needs of foreign language learners. By incorporating reliable Internet resources, providing clear and simple instructions as well as integrating visual aids, ESL/EFL teachers can design tailor-made inquiry-based lessons that will significantly improve learners' performance. In particular, there are three major benefits of integrating WebQuests in foreign language teaching: "exposure to authentic materials", "meaningful content" and "possibilities for real communication in the target language" [4].

WebQuests can be an excellent tool for English language learners as they provide a structured, interactive way to engage with language, practice reading and listening skills, and learn content in a meaningful way. Here is how a WebQuest could be used for English language learners in an English language class:

1. Choose a relevant topic: Choose a topic that relates to the students' interests or something they are studying in class, such as a famous English author, a particular period in English history, or a book they are reading. This will provide motivation and engagement.

2. Develop the task: Decide on a final product for the students to produce, such as creating a poster, writing a short essay, or recording a video presentation. This task should be achievable and appropriate for the language level of the students.

3. Provide resources: Gather a variety of online resources that provide information on the topic, including websites, videos, and interactive activities. Make sure these resources are at an appropriate reading level for the students.

4. Provide guidance: Provide step-by-step instructions for the students to follow, including specific tasks they need to complete at each stage of the WebQuest. Provide guidance on how to navigate the online resources.

5. Set a timeframe: Set a timeframe for the students to complete the WebQuest, making sure to give them enough time to complete each task. Consider allowing some in-class time for students to work together or to seek clarification from the teacher.

6. Monitor progress: Monitor the students' progress as they work through the WebQuest, providing feedback and support where necessary. Encourage collaboration between students, which can lead to more engagement and deeper learning.

7. Present final products: Have students present their final products to the class, allowing them to use and practice their English language skills in a meaningful way.

Overall, using a WebQuest can provide a highly engaging and interactive way for ELLs to practice language skills while learning content related to their interests or classroom activities.

For illustrative purposes, a sample example of a WebQuest for an ESL/EFL classroom is presented below.

Writing a news report

Introduction. Today, you will immerse yourself in the world of glitz and high life and try yourself as a celebrity reporter.

Task. By the end of the lesson, you will produce a 200-300 news report covering the 2023 Grammy Awards. You will include excerpts from acceptance speeches either in the form of direct quotations or reported speech.

Process.

Sub-task. Discovering reported speech.

Work in pairs. Decide who is going to read a blogpost (<https://blog.youtube/inside-youtube/a-personal-update-from-susan/>) and who is reading a news report (<https://www.bbc.com/news/technology-64675997>) on the same topic. Read the texts.

Tell your partner what your text was about. Find similarities and highlight the corresponding sentences.

Discuss which sentences are examples of direct speech and which are of reported speech. Check your results with other pairs.

Compare direct quotes and corresponding sentences in reported speech and find the differences. Try to formulate the basic rules for reported speech. Then, go to https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/reported-speech_2 and check your hypothesis.

Work individually. Practice reported speech by doing grammar exercises at <https://www.perfect-english-grammar.com/reported-speech-exercise-1.html>.

Task. Writing a news report.

Work in a group of 3-5 students. Think of the 2023 Grammy Awards ceremony and discuss what you have heard about it.

Go to the YouTube channel (https://www.youtube.com/live/gpPs_IpsAeg?feature=share) and choose the most interesting moments from the ceremony (one video per student). Write a short summary.

Discuss how you can synthesize your summaries coherently into a news report. Make a draft outline.

Think of a catchy title and find proper images to illustrate your work.

Make a final design of your news report in Google Docs and send the link to the teacher and other students via text messenger.

Look through other groups' projects and think of their advantages and drawbacks.

Self-evaluation. Can-do statements.

Tick the statements that are true for you.

I can identify the difference between direct and reported speech.

I can convert direct speech into reported speech.

I can make notes of the main ideas presented in the video.

I can write a news report smoothly integrating someone's speech.

Conclusion. Now, you can enjoy the product of your collaborative work including the pieces of celebrities' acceptance speeches.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh. Videoconference [Speech recording]. 2021. <https://www.president.uz/en/lists/view/4327>
2. Salsovic R. A. Designing a WebQuest. - Prague, 2009, -C. 666-671.
3. Akhand M. Project based learning (PBL) and WebQuests: New dimensions in achieving learner autonomy in a class at tertiary level. - Kuwait, 2015, -C. 55-74.
4. Halat E. A good teaching technique: WebQuests. - Dresden, 2008, -C. 109-111.
5. Stocks G. WebQuest: Task-based learning in a digital environment. 2002. <http://www.babylonia-ti.ch/BABY102/geen.html>

UDC 372.8

DEVELOPMENT OF PRAGMATIC SKILLS AS AN INTEGRAL PART OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN NON-PHILOLOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

V.V.Sakbaeva, Head of the department, Termez Institute of Engineering and Technology, Termez

Annotatsiya. Pragmatikani va ingliz tilini o'qitishni bir-biridan ajratib bo'lmaydi, chunki ular muloqot bilan bog'liq bir muhim jihatga ega. Ushbu maqola ESP talabalarining ogohlantiruvchi nutq harakatlarini tan olish va takrorlash qobiliyatini aniqlash, ularni o'rgatish yo'llarini topish va mumkin bo'lgan echimlarni topishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda biz o'zbek va amerika ijtimoiy kontekstlarida ingliz tilidagi ogohlantirish nutq aktini qo'llashdagi mumkin bo'lgan farqlarni ko'rsatishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: integratsiya tadqiqoti, pragmatik ma'no, aloqa, pragmatika, ESP, potentsial farqlar, chet tilini o'rgatish.

Аннотация. Прагматика и преподавание английского языка не могут быть разделены, поскольку у них есть один важный аспект, связанный с общением. Эта статья направлена на выявление способности студентов ESP распознавать и воспроизводить речевые акты предупреждения, находить способы их обучения и пытаться найти возможные решения. В настоящем исследовании мы попытались указать на потенциальные различия в использовании речевого акта предупреждения на английском языке в узбекском и американском социальных контекстах.

Ключевые слова: исследование интеграции, прагматическое значение, коммуникация, прагматика, ESP, потенциальные различия, обучение иностранному языку.

Abstract. Pragmatics and teaching English cannot be separated since they shared one important aspect dealing with communication. This article aims at detecting ESP students' ability in recognizing and producing the speech acts of warning, finding ways of teaching them, and attempting to find possible solutions. In present research, we tried to indicate potential differences in the use of the speech act of warning in English between Uzbek and American social contexts.

Key words: investigating the integration, pragmatic meaning, communication, pragmatics, ESP, potential differences, foreign language teaching.

The peculiarities of the development of the information society determine the modernization of the education system in higher education. Modern society is interested in specialists who are ready to take independent responsibility for the decisions made, are able to set goals and choose a way to achieve them based on their own value priorities, thereby proving their own individuality. This article highlights new approaches in teaching foreign languages and aims at detecting ESP students' pragmatic ability, on the example of recognizing and producing the speech acts of warning, finding ways of teaching them, and attempting to find possible solutions. In present research, we tried to indicate potential differences in the use of the speech act of warning in English between Uzbek and American social contexts.

As we know classroom environments worldwide are commonly teacher-centered, structured to complete the syllabus with little time during lessons to facilitate the practice of language where learners are involved in comprehension and production of pragmatic meaning. And the opportunities to use the target language in situations that approach real-world conversation are limited. For this reason, I realized that it is important to start investigating the integration of pragmatic competence in foreign language teaching. Since the ultimate aim of learning languages is communication, it is important to conduct a study that contributes to facilitating this aim with the help of pragmatics. This aim seems even more indispensable in contexts where little emphasis is given to developing communicative competence, in particular ESP contexts.

Teaching language in general and teaching English in specific should involve an awareness of meaning in context. Teachers should be aware of their pragmatic competence to develop students' pragmatic awareness. The most important knowledge to be taught to students is the rules to use language for communication. Students are demanded to own the communication skills that can support them as the part of the society. Not only in the classroom, should students also be able to communicate effectively with language outside classroom or the real world. Therefore, English teaching is supposed to have the main role to carry out the main purpose of language teaching which is to develop students' communicative competence. One way can be done is to integrate English language teaching and pragmatics in the classroom. Teacher is required then to own pragmatic knowledge and competence in teaching English to his or her students.

Nowadays pragmatic competence is so important. Lack of pragmatic competence may result to problem in communication such as miscommunication and misunderstanding. The utterances in miscommunication or misunderstanding may be considered rude insults. This is the main reason why students need to learn and to have the pragmatic competence to support their communication abilities. In order to teach that pragmatic competence to students, teacher, then, has to own this competence. He or she has to understand and aware of pragmatics knowledge and pragmatics competence.

I lead Practical English classes to 1st year students in Chemical faculty and the above given lesson also was conducted with the same learners. My usual classes include in itself 20 students with different level of English as B1 and A2. The students in the group are supportive and friendly with each other. CLT approach based tasks do not always work well with all students of this group because of the differences on the levels. I have English class with them twice a week. Usually during the pre and post stages of the lesson, which are built on practicing and discussions, the 10 students are very active, while the other 5 speak whenever they are asked to. The rest of the group stays passive during the lesson. So for the chosen lesson plan, in order to make all students speak and being active during the activities, I had applied interactive techniques, in which all students tried to use the target language during the activities.

And the content is ESP for Chemical technology learners and considering the significance of ESP for these learners we should organize the lessons in a thought-provoking way. In order to reinforce the teaching of ESP, I have included various visual aids in the form of picture with signs, descriptions of pictures, video demonstrations and poster presentations in my lesson, especially to provoke a speech. These study materials have been very helpful for my students as chemistry students need authentic things as the visuals are huge they seem to be applicable for ESP teaching especially for improving conversational skills.

In linguistics, pragmatic competence is the ability to use language effectively in a contextually appropriate manner. Pragmatic competence is a fundamental aspect of more general communicative competence. Pragmatic competence is understood as knowledge of the linguistic resources available in a given language for the implementation of certain illocutions, knowledge of the sequential aspects of speech acts, and, finally, knowledge of the appropriate contextual use of the linguistic resources of a particular language. And people while interpreting words/sentences add their own intentions to these words/sentences. Thus, words/sentences in their use may change their primary/dictionary meanings. Pragmatics deals with “what people mean by their utterances than what the words or phrases in those utterances might mean by themselves” (Yule, 1996, p.3). Pragmatics mainly deals with what is beyond the dictionary meanings of statements; in other words, it is about what is actually meant with an utterance based on the norms and conventions of a particular society, or context, in which conversation takes place. Therefore, having a good command of the conventions enables the speaker to establish and maintain effective and appropriate communication as well as understanding each other clearly (Yule, 1996) and this ability is generally referred as pragmatic competence (cited in Takkaç Tulgar, A.2016).

In simple terms, Pragmatics is about culture, communication, and in the case of second languages, about intercultural communication. In order for second language learners to acquire pragmatic competence, they need to acquire cultural understanding and communication skills.

Furthermore, teaching pragmatic competence is one of the most neglected aspects in English language teaching in most countries where English is taught as a foreign language. Teaching English to FL students should involve not only familiarizing learners with the sounds, vocabulary, and grammar of the TL, but also helping them to use the TL effectively through making them acquainted with the pragmatic rules that govern the appropriate combination of utterances and communicative functions. And the responsibility of teaching pragmatic aspects of language use falls on the teachers. However, as language teachers, we face certain challenges. These include lack of adequate materials and training, which are the result of lack of emphasis on pragmatic issues in ESP/EFL teaching methodology.

While thinking on teachability of pragmatics in the ESP context I tried to implement the model suggested by Judd (1999). In this model Judd proposes five steps to be scrupulously followed in order to teach speech acts and develop ESP learners' pragmatic competence. Judd suggests the following steps:

- Teacher analysis of the speech act: The aim of this step is to relate the content of what is to be taught with learners' actual needs.
- Cognitive awareness skills: At this level learners are exposed to the speech act being taught in order to make them understand the appropriate linguistic realizations that can be employed to express that particular speech act.
- Controlled productive skills: It is the stage at which learners are supposed to put into practice the speech act that has been recognized and incorporate it into their pragmatic knowledge.
- Receptive/integrative skills: Here, the learners would witness the speech pattern within actual language use as part of discourse rather than in isolation out of context.
- Free integrated practice: At this stage learners are supposed not only to produce a particular speech act, but also other forms of language in natural conversation. This last step is considered by Judd (1991) as the real test of learning, since at this point learners should be able to use the speech act appropriately not just in isolation but while engaged in actual communicative interaction.

Considering the importance of appropriateness in language use in order to communicate successfully, English for Specific Purposes (ESP) learners require to learn and acquire pragmatic competence. Still, due to the lack of valid tools in assessing learners' interlanguage pragmatic competence, teachers are uncertain to include it into their syllabus. Moreover, it is a difficult task to develop and design a communicative language testing to measure learners' pragmatic competence in ESP context. There are some tools used to assess L2 learners' pragmatic competence, such as role-

plays, multiple-choice questionnaires, rating scale assessments, simulations, interview tasks, and Written Discourse Completion Test

(WDCT). In this test, the learners are asked to respond appropriately in written form based on short situational descriptions given. For example, the teacher has the learners make a request to someone who is older and not close, and write it down in a natural way as they speak to a real person. At this point, the learners are expected to write a polite request since they make a request to an older person. Thus, they also have to pay attention to some variables, such as social distance, relative power, and degree of imposition in each situation before giving their response. So for implementing this test I created different situations about warnings, asked to read them and wrote them on posters; Uzbek warnings through word by word translation in English and write American English variants as we learned' in the classroom considering two cultures.

The goal of instruction in pragmatics is not to insist on conformity to a particular target-language norm, but rather to help learners become familiar with the range of pragmatic devices and practices in the target language. With such instruction learners can maintain their own cultural identities and participate more fully in target language communication with more control over both intended force and outcome of their contributions. Therefore the goals and the objectives of a language course should be designed to meet the needs of the language learner to help them develop and improve their communicative competence. Since the primary goal of learning a foreign language is to provide fluency and accuracy in written and spoken modes of communication, first, the language teacher and the learner should pay attention to design communicative activities which would help to develop the communicative competence. The pragmatic competence of the learner must be well developed; consequently he or she will be able to conduct communication with accuracy. The development of coherence and the ability to react in different situations show a good level of functional competence.

Furthermore, teaching pragmatic competence is one of the most neglected aspects in English language teaching in most countries where English is taught as a foreign language. Teaching English to FL students should involve not only familiarizing learners with the sounds, vocabulary, and grammar of the TL, but also helping them to use the TL effectively through making them acquainted with the pragmatic rules that govern the appropriate combination of utterances and communicative functions. And the responsibility of teaching pragmatic aspects of language use falls on the teachers. However, as language teachers, we face certain challenges. These include lack of adequate materials and training, which are the result of lack of emphasis on pragmatic issues in ESP/EFL teaching methodology.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20.04.2017 й. ПҚ-2909-сон "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори
2. Cummings, L.(2005). Pragmatics: A Multidisciplinary Perspective. Edinburgh: Edinburgh University Press.
3. Cohen, A.D. (2012). Teaching pragmatics in the second language classroom. The European Journal of Applied Linguistics and TEFL, 1(1), 35-49. Retrieved April 29, 2015 from
4. <https://indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=9&issue=5&article=058>
5. <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/2053/1951>
6. <https://www.dissercat.com/content/metodika-obucheniya-studentov-neyazykovogo-vuza-professionalnoi-terminologii-na-osnove-kompetsii>

UO’K 37.02

BOSHLANG’ICH SINFLARDA INKLYUZIV TA’LIM

F.S.Shayunusova, talaba, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

B.S.Abdullayeva, prof., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Inklyuziv ta'lim - bu alohida ta'limga muhtoj bolani umumiy ta'lim muassasasida o'qitishni ta'minlaydigan bolalarning ta'lim olish huquqini va uni yashash joyida olish huquqini ta'minlash tamoyiliga asoslangan ta'lim xizmatlari tizimi. Ushbu maqolada mamlakatimizda boshlang'ich ta'limda inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ta'lim muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'limning afzalliklari, inklyuziv ta'lim tamoyillari, maxsus ehtiyojga ega bolalar.

Аннотация. Инклюзивное образование – это система образовательных услуг, основанная на принципе обеспечения права детей на образование и права на его получение по месту жительства, которая обеспечивает получение ребенком с особыми образовательными потребностями образования в общеобразовательной организации. В данной статье рассматривается образование, направленное на повышение качества инклюзивного образования в начальных классах нашей страны.

Ключевые слова: инклюзивное образование, преимущества инклюзивного образования, принципы инклюзивного образования, дети с особыми потребностями.

Abstract. Inclusive education is a system of educational services based on the principle of ensuring the right of children to education and the right to receive it at the place of residence, which ensures that a child with special educational needs is educated in a general educational institution. This article discusses education aimed at increasing the quality of inclusive education in primary education in our country.

Key words: inclusive education, benefits of inclusive education, principles of inclusive education, children with special needs.

Inklyuziv ta'lim mahsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydigan, barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'limning mavjudligini nazarda tutuvchi umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni hisoblanadi [1]. Inklyuzivlikning mohiyatini aniqlashda uning xarakterli xususiyatlarini aks ettiruvchi uchta elementga e'tibor berish kerak, xususan: (a) inklyuziya - bu bolalarning individual ehtiyojlarini qondirishning samarali usullarini doimiy izlash sifatida ko'rish kerak; (b) inklyuziya to'siqlarni aniqlash va ularni engib o'tishdir; (c) inklyuziya ta'lim jarayonidan chetlatish yoki o'rganishdagi cheklovlar "xavfi" ostida bo'lgan talabalar guruhlariga ma'lum bir urg'u berishni nazarda tutadi [2]. Bundan tashqari, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan barcha o'quvchilarni tayyorlashning asosiy mezonlari ularning ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondirishdir. Respublikamizda Ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi 2007-yildan buyon "O'zbekistonda inklyuziv ta'lim" loyihasini amalga oshirib kelmoqda. Loyihaning asosiy maqsadi mahsus ehtiyojga ega bolalar va o'smirlar uchun ta'lim sohasida teng imkoniyatlar yaratishdan iborat. "O'zbekistonda inklyuziv ta'lim" loyihasi boshlang'ich, o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish orqali respublikada uzluksiz inklyuziv ta'lim modelini ilgari surish, shuningdek, inklyuziv ta'lim sifatini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan ta'lim hisoblanadi. Mazkur loyiha doirasida "Inklyuziv ta'limning milliy modeli" konsepsiyasi ishlab chiqilib, Termiz shahridagi tajriba bolalar bog'chalari va maktablari negizida aralash guruhlar va sinflar tashkil etish yo'li bilan maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga joriy etilmoqda. Shuningdek, Qarshi, Navoiy, Samarqand, Jizzax, Guliston, Toshkent, Andijon, Farg'ona, Qo'qon, Urganch va Nukus shaharlarida ham maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga joriy etilmoqda. Inklyuziv ta'limning milliy modelining o'ziga xosligi shundaki, u mahalliy va xorijiy tajribani hisobga olgan holda qurilgan. Ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, ayni paytda ushbu shaharlardagi tajriba-bog'cha, maktab, litsey va kollejlarda 600 nafardan ortiq bola aralash guruh va sinflarda tahsil olmoqda. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim amaliyoti asrlarga borib taqaladi. Ma'lumki, o'rta asrlarning buyuk olimi al-Buxoriyning ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan, ammo madrasada tahsil olgan.

Inklyuziv ta'lim -bu qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan, nogiron yoki oilaviy ta'limsiz qolgan bolalar boshqa bolalar bilan bir xil sharoitlarda ta'lim olishlari mumkin bo'lgan sharoitlardir. Bugungi kunda respublikamizdagi "Mehribonlik" bolalar uylarining deyarli barcha tarbiyalanuvchilari umumta'lim maktablarida tahsil olmoqda. 28 ta mehribonlik uyida faqat ikkita maxsus maktab mavjud. Nogiron bolalar umumiy ta'lim va ixtisoslashtirilgan maktablarni tanlash huquqiga ega. Respublikada 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab-internat mavjud bo'lib, ularning rivojlanishiga davlat umumiy ta'limdan kam e'tibor qaratmaydi. Ta'limni rivojlantirish bo'yicha

O'zbekiston tajribasi ko'plab xorijiy tajribalardan mana shu bilan farq qiladi, unda barcha imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga o'tkazishga harakat qilingan.

Inklyuziv ta'lim alohida ehtiyojli, imkoniyati cheklangan bolalar nafaqat maxsus maktablarda, balki sog'lom bolalar maktablarida ham ta'lim olishlari mumkin. Markaziy omil - bu o'quv dasturiga kirish imkoniyati. Binolarning jismoniy joylashuvi, o'qish imkoniyati va moliyalashtirilgan obyekt ham asosiy omillardir. Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoitlar katta rol o'ynaydi. Oddiy qilib aytganda, barcha maktablarning eshigidan o'quvchilar zinapoyadan kirishadi. Ammo bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yurgan nogiron bolalar, hatto qo'ltiq tayoqchada yurgan bolalar ham qiynalishi mumkin. Ya'ni, zinapoyadan ham, eshikdan ham qulay o'tish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kerak. Bundan tashqari, sinflar va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiqlar va jihozlar nogiron bolalar uchun ham mos bo'lishi kerak.

“Save the Children” (Buyuk Britaniya) tashkiloti, inklyuziv ta'limda uchraydigan asosiy to'siqlarni bartaraf etish chora tadbirlarni ko'rgan. Inklyuziv ta'limning milliy modelida ham shu masalalarni bartaraf etishga qaratilgan. Shuningdek, mahsus ehtiyojga ega bolalarni rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak. Ularni mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashdagi to'siqlaridan biri bu- hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan harakatlar va bilimlar. Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini shakllantirishdir. Shu munosabat bilan o'qituvchining psixologik bilimlari va pedagogik vakolatlarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil etish alohida muhim rol o'ynaydi. Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi. O'quv faoliyatining mazmuni quyidagilarga qaratilgan: o'qituvchilar inklyuziya falsafasini qabul qilishlari; bolani kuzatish, uning xulq-atvori va ta'limidagi o'zgarishlarni qayd etish malakalarini oshirish; pedagogik muammolarni hal qilishda bolaning ota-onasi bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va bu o'zaro ta'sirni bola rivojlanishi uchun uning natijalarining maksimal samaradorligi bilan tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish. Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilar kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi [3].

- o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish;
- jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologikpedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish
- bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati.

Mahsus ehtiyojga ega bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi, har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisi mentalitetining tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo'llab-quvvatlash va do'stlik qilish huquqidir.

Inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchi axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalansa, mahsus ehtiyojga ega bo'lgan bolaning o'quv jarayonini yanada individual, o'zgaruvchan va samarali qilishga yordam beradi. Mahsus ehtiyojga ega bolalar uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda dars korreksion ta'limning asosiy vazifalaridan biri - o'quvchining individualligini rivojlantirish, uning zamonaviy jamiyatda harakat qilish va moslashish qobiliyatini hal qilishga yordam beradi [4]. Kompyuter bolalarning atrofdagi jamiyat bilan ma'lumot almashish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi, zarur ma'lumotlarga kirish va o'zlarining axborot faoliyati

natijalarini umume'tirof etilgan shaklda taqdim etish va ijtimoiy-madaniy hayotning turli sohalarida ishtirok etish uchun real imkoniyatlarni kengaytiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o'zgaruvchanligini ta'minlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fayzieva, U. Y. (2023). Conditions and methods of implementation of inclusive education in Uzbekistan. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 16, 29-32.
2. Shermatovna, E. N., & Sodiqjon O'g'li, A. S. (2022). Conditions of inclusive education. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(7), 1-4.
3. Lidnsey, G. (2003). Inclusive education: a critical perspective. *British journal of special education*, 30(1), 3-12.
4. Nam, G. (2019). Uzbekistan: case for inclusion. *Disability, CBR & Inclusive Development*, 30(1), 94-111.

UO'K 37.02

YOSHLARDA MA'NAVIY YETUKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI

K.Sharipova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ma'lumki, ma'naviy barkamollik insonning dunyoqarashi, e'tiqodi, ruhiyati, xulq-atvor normalari, ahloq-odobi bilan bevosita aloqadordir. Ushbu maqolada yoshlarda ma'naviy yetuklikni shakllantirish – fuqarolik jamiyati qurishning asosi ekanligi ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *yoshlar, ta'lim-tarbiya, inson, jamiyat, fuqarolik jamiyati, ma'naviyat, huquqiy madaniyat, tarbiya, oila, globallashuv.*

Аннотация. *Известно, что духовное совершенство напрямую связано с мировоззрением, убеждениями, психикой, нормами поведения, нравственностью человека. В данной статье Социально – философски исследовано, что формирование духовной зрелости у молодежи-основа построения гражданского общества.*

Ключевые слова: *молодежь, образование, человек, общество, гражданское общество, духовность, правовая культура, воспитание, семья, глобализация.*

Abstract. *As you know, spiritual perfection is directly related to a person's worldview, faith, psyche, norms of behavior, morality. This article explores socio – philosophically the fact that the formation of spiritual maturity in young people is the basis of the construction of civil society.*

Keywords: *youth, education, human, society, civil society, spirituality, legal culture, upbringing, family, globalization.*

Kirish. Jamiyatning eng zehnlil guruhi sifatida, yoshlar hayotning barcha sohalarida – iqtisod, siyosat va madaniyatda vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Shu bilan bir qatorda, yoshlar faoliyat sub'ekti hisoblanadi va sharoitga qarab, ishlab chiqaruvchi va mehnat sohasida, ijtimoiy-siyosiy, madaniy sohalarda va oilada turli darajadagi faollikni namoyon eta oladilar. Yoshlarni tushunish har doim kelajakni tushunish uchun kalit izlash bilan muvofiqlashib kelgan.

Har bir jamiyatning, unda yashaydigan insonlarning taqdiri va kelajagi albatta davlatlarning etakchi kuchlari hisoblanmish yoshlar tarbiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Yurtimizda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini mustahkamlash, ularning mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorligini oshirish borasida ulkan ishlar olib borilmoqda. Zero, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalash bugunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Asosiy qism. Bugungi globallashuv jarayonida dunyoning har qarich yerida inson ongi va tafakkuri uchun jiddiy kurash ketayotgani ayni haqiqatdir. Birda yovuz, birda madaniy ko'rinishdagi bu kurash har birimizdan atrofga teran nazar tashlash, jahonda kechayotgan turfa jarayonlarni aql va tafakkur bilan sarhisob etishga undaydi.

Yoshlik – bu ilohiy idealni izlash, maqsadlarni va hayotiy pozi-siyani shakllantirish, kasb tanlash, oilaviy hayotga tayyorgarlik pallasidir. Hayotga qadam qo'yayotgan yigit-qizlar uchun ular faoliyati ijtimoiy foydali bo'libgina qolmasdan, balki bu faoliyat shaxsiy maqsadlariga, intilishlariga muvofiqligi, hayotiy rejalarining amalga oshishiga mumkin qadar to'laroq ko'maklashishi bilan ham g'oyat muhimdir.

“Vatanimizning kelajagi bo'lgan yosh avlodning ma'naviy olamini boy, har sohada barkamol qilib tarbiyalash uchun butun insoniyat necha ming yillar davomida yaratgan moddiy va ma'naviy madaniyat xazinalaridan bahramand etish, unda barcha xalqlarga hurmat, milliy iftixor, vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini uyg'otish va shakllantirishdan iborat”[1].

Hammamizga ma'lumki, kishi organizmidagi har qanday kasallikni oldini olish uchun, avvalo, kishi organizmida unga qarshi immunitet hosil qilinadi. Bizlar ham farzandlarimizni Ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, avvalo ularning qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni kuchaytirishimiz zarur. Chunki, “har bir millatda, mamlakatda davom etayotgan tarbiyaviy jarayon umuminsoniy tarbiya tizimining tarkibiy qismidir. Demak, xar bir davlatda olib borilayotgan siyosat kabi, tarbiya siyosati ham umumbashariy ehtiyojlardan kelib chiqib muvofiqlashtirilmog'i kerak”[2].

Bugun jahonda keskin ravishda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy jarayonlar bundan qariyb uch asr muqaddam fransuz faylasuflari tomonidan aytilgan “endi dunyoni g'oyalar boshqaradi” degan bashorat naqadar to'g'ri ekanligini yana bir bor tasdiqlamoqda. Hozirgi dunyoda inson ongi va qalbini zabt etish uchun boshlangan mafkuraviy xuruj tobora keskinlashmoqda[3].

Agarki mamlakatimizning har bir fuqarosi, xususan o'sib kelayotgan yosh avlod o'z mustaqil fikriga zamonlar sinovidan o'tgan hayotiy-milliy qadriyatlarga, sog'lom negizda shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo'lmasa, har turli ma'naviy tahdidlarga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko'rinishdagi ta'siriga bardosh berish anchayin qiyin kechadi.

Ma'naviyati bor insonda ruhan poklanish, qalban uyg'onish mavjud bo'lishi kerak. Inson va hozirgi yoshlarimizda bu hislatlarni o'zida mujassam eta olish, ichki dunyosini boyitish va unga odamiylik sifatida yondashish irodasini, iymon e'tiqodini butun qilib, o'zida chidamliylk hissini paydo qilsa bu ezgulikning bir ko'rinishi deyishimiz mumkin.

Ma'naviyatni shakllantiradigan mezonlar – inson ongiga ta'sir ko'rsatadigan, uning dunyoqarashi, tafakkur tarzini muayyan yo'nalishga soladigan, o'zgartiradigan, jamiyat, millatga xos ma'naviy, madaniy va moddiy asoslar, an'analar, qadriyatlar, meros, turmush tarzi, g'oyalar va qarashlarni umumlashtiruvchi tushunchadir. Sharqona odob-ahloq va umumbashariy g'oyalarni ongiga singdirib olgan kishi yuksak ma'naviyatli, ya'ni ma'naviy barkamol, komil inson hisoblanadi. Ma'naviy barkamollik insonning dunyoqarashi, e'tiqodi, ruhiyati, xulq-atvor normalari, ahloq-odobi bilan bevosita aloqadorligi bilan ajralib turadi.

Yoshlarning ma'naviy kamoloti juda keng tushuncha bo'lib, bu tushuncha zaminida sog'lom dunyoqarashga ega bo'lgan sog'lom avlodni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, tarbiyaning bosh maqsadi jamiyatda ongli hayot kechirish, yuksak madaniy-intellektual hamda farovon muhitni tarkib toptirishga mo'ljallangandir.

Sog'lom deganda, biz faqatgina jisman baquvvat farzandlarimizni emas, balki ma'naviy boy avlodni, aqliy rivojlangan, ahloqiy pok, ma'rifatli farzandlarni, avlodni tushunmog'imiz kerak. Bunday kishilar o'zlarida xalqimizning eng ardoqli fazilatlarini – iymon va insof, mehr-oqibat, mehr-shafqat va rahmdillik, uyat va andisha, or-nomus, o'zaro hurmat, yuksak vatanparvarlik, insonparvarlik, eliga va xalqiga sadoqat kabi qadriyatlarni va g'oyalarni mujassamlashtirgan bo'lishlari lozim.

Shaxsning kamolotga erishish jarayoni murakkab bo'lib, u kishining irsiy birliklaridagi dasturi(taqdiri azal), shaxsiy shijoati va tashqi tabiiy va ijtimoiy muhit hamda maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonlari ta'siri ostida kechadi[4].

Ma'naviy barkamol inson shon-shuhrat, mansab, moddiy boylik ketidan quvmaydi, moddiy qiyinchiliklarga duch kelganida qaddi bukilmaydi, ba'zan uyushtirilgan tuhmatu fitnalar uning ruhini tushira olmaydi. Demak, har qanday shum taqdir va qismat pokiza, mard, ma'naviy barkamol inson ma'naviyatini buza olmaydi, balki mustahkamlaydi, chiniqtiradi. Yuksak darajadagi ma'naviyatga

ega inson – fidoyilik, jasorat, mardlik, o'z xalqini sevis, Vatanni qadrlash, ajdodlaridan faxrlanish kabi olijanob fazilatlar bilan ajralib turadi. Insonning insonligi, birinchi navbatda uning ma'naviy-ahloqiy jihatdan barkamolligi, pokligi bilan belgilanadi.

Ma'naviy-ma'rifiy barkamollikning qirralaridan yana biri milliy iftixordir. Milliy g'urur bu milliy iftixordir.

Milliy g'urur o'z xalqining necha ming yillar davomida yaratib kelgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklari, tarixiy merosi, urf-odatlar, an'analari, odob-ahloqi, turmush tarzi, yuksak ma'naviyati, barcha tarixiy yutuqlari va saboqlariga cheksiz hurmat va e'zoz bilan munosabatda bo'lish, avaylab-asrash va ulardan fahrlanishdir[5]. Shuningdek, sog'lom milliy g'urur o'zga millatga mansub kishilarga hurmat-ehtirom ko'rsatishni taqozo qiladi[6].

Xulosa. Mazkur fikrlardan xulosa chiqargan holda, yoshlar tarbiyasiga barchamiz mas'ullikni his qilib, jamiyatimizga xos bo'lmagan illatlarga qarshi birgalikda kurashishimiz lozim. Yoshlar – har qanday jamiyatning ertasi. Zero, barkamol avlod va yuksak axloqli vatanparvar yoshlar bugunimiz va ertamizning haqiqiy davomchilaridir.

O'ylaymizki, yer yuzida qancha inson, qancha taqdir bo'lsa, har birining o'z ma'naviy olami bor. Ma'naviyatni tushunish, anglash uchun avvalo insonni tushinish, anglash kerak. Shuning uchun ham o'zligini, insoniy qadr – qimmatini anglab yetgan har qanday odam bu haqda o'ylamasdan yashashni tasavvur qilish qiyin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. K.Alimov. Madaniyatshunoslik asoslari. Ma'ruza matnlari. Nukus, 2012 yil, 3-bet.
2. M.Quronov. Milly tarbiya. Toshkent, 2007 yil, 13-bet.
3. F.Turg'unboev, F.Zohidov, S.Mo'minov. Ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot: shakl va mazmun. Ilmiy-uslubiy qo'llanma. Farg'ona, 21-bet.
4. B.Ziyomhammadov. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2006 y., 37-b.
5. N.Usmonov. Ma'naviyat asoslari. Ma'ruzalar matni. TATU FF, 2014 y., 67-b.
6. Q.Nazarov. Mualliflar jamoasi. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. Toshkent, 2007 y., 221-b.

UDC 372.881.1

IMPROVING THE TECHNOLOGY OF CREATIVE PROJECT ACTIVITIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGE

S.Sh.Sharipov, Trainee-teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim talabalari uchun chet tilini o'qitish samaradorligini oshirish usuli sifatida ijodiy loyiha texnologiyalarini qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, ta'lim sifati, ijodiy faollik, ijodiy loyiha, innovatsion faoliyat, pedagogik kreativlik.

Аннотация. В статье освещены особенности применения творческих проектных технологий как метода повышения эффективности обучения иностранному языку студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: иностранный язык, качество образования, творческая активность, творческий проект, инновационная деятельность, педагогический креатив.

Abstract. The article highlights the peculiarities of applying creative project technologies as a way to improve the effectiveness of teaching a foreign language for students of Higher Education.

Keywords: foreign language, quality of education, creative activity, creative project, innovative activity, pedagogical creativity.

The state requires highly qualified personnel who know foreign languages, are able to consciously perceive new and progressive thoughts, are ready to create and bring to life specific ideas. Modern competitively qualified specialists should not only apply a foreign language in everyday life, but also have a sufficient amount of knowledge, and skills: understand materials at conferences, round tables and seminars; work on the internet; conduct a conversation and discussion on professional and business topics; find information on the Internet or other foreign sources; they need to know how to prepare presentations and conduct on specific topics. One of the components of the effective

implementation of these tasks is the use of creative project technology for teaching a foreign language.

Teachers began to talk about the application of creative projects in teaching at the beginning of the last century. They try to find ways to develop active independent thinking of students in order not only to memorize and reproduce knowledge, but also to ensure the possibility of using their knowledge in practice. At the present stage of the development of the methodology, researchers demonstrate the possibilities and possible advantages of the creative project method as a useful method of teaching and learning. At the same time, despite the presence of many publications, many of the researchers focus on the application of creative project technologies in the educational process of research in higher education. This brought us to the chosen topic.

The purpose of the article is to identify and analyze the advantages, content and peculiarities of applying creative project technologies as a way to improve the effectiveness of teaching a foreign language for university students. The percentage of work carried out in a group with a student decreases, but under the guidance of a teacher, the use of interactive methods of training future specialists is expanding, therefore, the contribution to self-employment, self-organization, self-management is increasing. The education of students of a higher educational institution is gradually growing. In this context, the importance of using project technologies for teaching a foreign language is further enhanced, as it helps to focus on the independent work, activity and creativity of students, and the teacher serves as a consultant, assistant, observer and administrator.

The teacher must define a creative project as "an organized, long-term, research activity for students using a foreign language, which is carried out during training and extracurricular activities." Its purpose is to create a certain product derived from real life, or to organize itself in the process of solving a particular problem, and to cancel the student's dependence on the teacher through self-study.

It is clear that creative project technology cannot replace other methods and methods of teaching a foreign language, but in modern conditions, especially in specialties in non-governmental languages, it has an advantage, since it can be used to teach a wide variety of students. The main idea of such an approach to teaching a foreign language is to perform various exercises that require active mental activity of students with certain linguistic skills.

Creative project technology allows us to solve a didactic problem and makes classes in a foreign language a really interesting, meaningful and practically solvable place of discussion or research for students. In this case, the highest technological value of individualization of education is realized, relying on the subjective experience of students and educational interests.

It is very important that this teaching technology does not focus on combining real knowledge. Instead, it focuses on practical application and obtaining new information (often through self-training). The main task of the creative project: to train students in independent thinking, to find and solve problems through the application of this knowledge in various fields, to find relationships between the reasons for being able to predict the results and consequences of various solutions.

Active participation of students in the creation of professionally oriented creative projects on various topics gives them the opportunity to learn something new, develop their skills and try new ways of human activity in a socio-cultural environment. Constructively develops critical thinking, self-presentation, and teamwork skills (group or couple), improves each student's socialization, and encourages language learning.

For the formation of language knowledge of students requiring programs and standards, it is necessary to provide active oral practice for each group of students. For this, the project technology will be very useful. Of course, the tasks of the project are beyond class training and require additional independent work, but it is self-righteous, since it can provide:

- activity, even in students who want to remain silent;
- to reveal the abilities of students that ensure their self-confidence;
- improving students' communication skills;
- development of important skills and competencies of students (joint decision-making, professional creative thinking, activity in the process of study and individual and collective responsibility for the work performed);

- development of research skills (future specialists must find and analyze the necessary theoretical resources, select images, draw conclusions);
- to create conditions for a thorough study and deeper study of not only grammar, but also other aspects of the language;
- development of critical thinking.

Despite all the advantages listed above, project activities have a number of disadvantages, since it requires experience from the teacher, thorough planning and discussion with students. The teacher plays the most important role in the preparatory stage. He must create a wide range of topics that allow students to realize their knowledge and use personal experience at work. This approach increases the effectiveness of training and motivation and allows students to speak skillfully and consciously in the process of protecting their creative projects. The teacher takes part in discussions to ask an initiative question and comment from time to time, but almost all discussions in this group are conducted by the students themselves. The teacher is also responsible for materials that carry out the final assessment of the type of Project (research, creative, game, Information, Telecommunications, multimedia), methods and approaches to teaching, group organization, role sharing, interpersonal relationships in groups, the language basis of the project (lexical and grammatical), with the discussion of behavioral and language errors. On the other hand, students must acquire creative and communication skills, knowledge in finding and analyzing the necessary information to "use scientific resources, express their opinions, participate in a conversation, etc." before participating in project activities."

Thus, design technology is considered as an integrated educational system, students receive knowledge, perform practical tasks (projects) that gradually become more complex and are engaged in learning a foreign language for students, are organized, long and meaningful. This can be done both in a group and outside of class time.

In our opinion, the project activity of teachers, sometimes weak methodological training, didactic and educational materials and tools for professionally oriented projects, the reluctance, fear of teachers or responsibility for causing Post-teacher difficulties, cause situations when teachers avoid projects despite their obvious effectiveness. An analysis of the scientific literature has shown that although there are an increasing number of fans of Project technology, there is a mixing and even replacement of concepts. In recent years, there has been a tendency to call the project almost any event, and the consistent absence in the development of the theory and practice of the project reduces the effectiveness of foreign language and practical activities. Thus, the effectiveness of the use of creative project technology in teaching a foreign language is determined, first of all, in the development of students' cognitive skills, critical thinking and communication skills, in the formation of the ability to self-teach and in the selection of information on a given topic.

In conclusion, the advantages of using the technology of field-oriented creative project activities in teaching a foreign language do not end. It provides us with broad perspectives for further research. Further work can determine the criteria for the effectiveness of the use of project technologies in teaching a foreign language to non-linguistic students.

REFERENCES:

1. Askarova U. The mechanism of training for the labor and professional activity of pupils of the orphanage //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 1. – С. 209-213.
2. Farxodjonova N. Features of modernization and integration of national culture //Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology. – 2019. – T. 1. – №. 2. – С. 167-172.
3. Асқарова Ў. М., Хайитбоев М., Нишонов М. С. Педагогика //Тошкент:(Талқин). – 2008.

UDC 37: 81-119

THEOLINGUISTICS AS A BRANCH OF LINGUISTICS: METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THEOLINGUISTICS

N.B.Shukurova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Мақолада теолингвистика тилишуносликнинг бир тармоғи сифатида баъзи услубий муаммолари кўриб чиқилади. Унда айтилишича, замонавий гуманитар фанларда

илоҳиётишуносликнинг синтетик фан сифатида пайдо бўлишининг умумий маданий ва тарихий контекстини тушуниш учун тилни ўрганишининг Гумболдт антропологик дастурига қайтиш тенденциясидан ташиқари яна бир муҳим тенденция муҳим аҳамиятга эга. мақолада шу борада фикр юритилади.

Калит сўзлар: теолингвистика, тилишунослик бўлими, услубий муаммолар, синтетик фан, антропологик дастур, диний билимлар.

Аннотация. В статье рассматривается теолингвистика как отрасль языкознания и некоторые методологические проблемы теолингвистики. В нем говорится для понимания общего культурно-исторического контекста возникновения теолингвистики как синтетической дисциплины в современном гуманитарном познании, помимо отмеченной тенденции возвращения к гумбольдтовской антропологической программе изучения языка, имеет значение еще одна знаменательная тенденция.

Ключевые слова: теолингвистика, отрасль языкознания, методологические проблемы, синтетическая дисциплина, антропологическая программа, религиозные знания.

Abstract. The article considers theolinguistics as a branch of linguistics and some methodological problems of theolinguistics. It says that in order to understand the general cultural and historical context of the emergence of theolinguistics as a synthetic discipline in modern humanities, in addition to the noted tendency to return to the Humboldt anthropological program of language study, another significant trend is important.

Key words: theolinguistics, branch of linguistics, methodological problems, synthetic discipline, anthropological program, religious knowledge.

As a rule, each new century poses a lot of new problems for science or formulates questions that seemed to be solved earlier in a new way. One such problem is the relationship between language and religion. An attempt to solve it has been made for a long time by theology (theology), linguistics, philosophy, religious studies and other sciences. And, nevertheless, at the beginning of the 21st century, a section of linguistics was practically not represented in the linguistic literature, which would systematize research in this area in the way that, for example, sociolinguistics does, covering research related to the problem of "language and society"; linguoculturology - studies related to the problem of "language and culture", etc. Both the problematic itself and disparate studies in this direction necessitated their unification and systematization and, accordingly, predetermined the emergence of an independent section of linguistics - theolinguistics, which entailed the need for its theoretical formulation.

The emergence of theolinguistics is predetermined historically, since science has always been associated with religion, and both have undergone a difficult evolution. Naturally, linguistics could not be aloof from these processes and quite often "served religion", because one of the ways of transmitting religious knowledge is language. Therefore, it would be logical to include works devoted to the history of theolinguistics to the second line of research.

Therefore, the first direction of theolinguistic research can include works that deal with the methodological problems of theolinguistics. To be more precise, these works aim to unite, integrate separate, disparate studies into a common system and thereby open up the possibility of laying the methodological foundations of the named section of linguistics. In them, theolinguistics is considered as a section of linguistics, the problems of acceptance and non-acceptance of the term "theolinguistics", its definition, disclosure of content are touched upon.

An equally important problem is to determine the status and place of this section of linguistics in the system of other sections of linguistics, its connection with other sciences (sections of sciences) and a number of others. A very urgent methodological problem is the definition of its subject of study. Among the latest works in this area, which, in our opinion, deserve special attention, are the work of V.I. Postovalova "Theolinguistics in Modern Humanitarian Knowledge: Origins, Main Ideas and Directions", in which it is noted that "the task of the subject of research in science becomes especially difficult when designing disciplines of a synthetic plan, where conceptual representations from different disciplines or even spheres of knowledge. In the case of theolinguistics - theoretical ideas

from linguistics proper and theology (theology). The problem is that such a combination of conceptual representations should take place here, in which they should appear in a single theolinguistic space as homogeneous (homogeneous) formations related to a single subject of study (Postovalova 2012, 7).

Another methodological problem is the definition of the tasks of this section of linguistics. In contemporary writings on theolinguistics, the main task of this discipline is seen as understanding how language functions in different "religious contexts" or "religious situations" (Crystal 1987; 1995; Noppen 1976, 1981; Wagner 1999) and the study of "religious language" in a narrow and a broad understanding of this term" (Gadomski, 2007, 290; Gadomski, Łapicz 2008).

Being associated with theology (theology) and linguistics, theolinguistics uses research methods of these sciences. The question is natural: what has theolinguistics done that is new in this direction? In the linguistic literature of recent years, theolinguistic analysis is beginning to assert itself - an interdisciplinary approach, which "is a set of specific actions (for example, a selection of lexical material, an analysis of vocabulary from the point of view of reflection in the linguistic and religious pictures of the world, a functional-semantic description of semes, systematization of results analysis), the totality of which allows us to analyze and describe the corresponding group of religions. Such an analysis was carried out on the material of religious names with the meaning 'holiday', 'ritual', 'rite', 'sacrament' (Mitrochenkova 2014, 6). Similar work is carried out at other levels of the language system: phonological, word-formation, morphological, syntactic.

We believe that the very fact of the statement about theolinguistic analysis opens up serious scientific prospects for researchers, however, both the theory and the practice of this analysis need to be improved, because, as V.I. Postovalov "at the pre-theoretical level of the formation of theolinguistics, ideas about this "theolinguistic" can differ significantly between a linguist-lexicographer and a theologian-priest due to their experienced immersion in various layers of theolinguistic reality. For a linguist-lexicographer, "theolinguistic" will refer to the field of describing religious vocabulary and be associated with the world of meanings and meanings. For a priest who lives in the world of liturgical worship and who has an experienced knowledge of the spiritual power of the Name of God, "theolinguistic" will be a kind of synonym for "synergy", mystically identical to the Light of Tabor" (Postovalova 2012, 10).

The problem, without the solution of which it is impossible to talk about the allocation of theolinguistics to the section of linguistics, is the choice and systematization of terminology. And in this regard, a number of questions arise: What terminology should be used? Does it make sense to create a new theolinguistic terminology? What can be considered the source of theolinguistic terminology? And others. It seems that in this situation it would be most rational to adhere to the point of view of the Polish researcher D. Bienkowska, who believes that it makes no sense to create new terminology, but rather use the potential of the scientific language (Beńkowska 2004). Answers too many of them were presented by us in the article "The experience of compiling a dictionary of Russian-Polish terminology", in which we collected and systematized about 250 theolinguistic terms (Gadomsky 2008).

An important component of any science is its bibliography. M. Makuchowska did a great job in this direction. Therefore, our work "Remarks on the Bibliography of Theolinguistics" is devoted to the analysis of the bibliography and the evolution of research in this area (Gadomsky 2013). In one of the latest publications in this area, published in Serbia, an attempt was made to systematize the Polish, Russian, Ukrainian terminology of theolinguistics with an indication of the sources in which it is used (Koncharevich, Gadomsky).

The fact that in this case the work of E. Kucharska- -Dreiss "Theolinguistics - an attempt to popularize the term" (Kucharska- -Dreiß, 2004), which presents an extensive list of works of Western linguists dealing with this issue, is very valuable. However, this is only the "upper, modern cut" of works that are directly related to the formation of theolinguistics into an independent discipline. For our part, we considered it necessary to analyze in this context sources on the history of linguistics, the history of linguistic research, which allowed us to make a number of assumptions and conclusions on this issue.

Firstly, one of the main reasons for the appearance of grammars is religion, which is written about in their works by such researchers as V.A. Zvegintsev, N.A. Kondrashov, N.B. Mechkovskaya and many other authors (Zvegintsev 1958, Kondrashov 1979, Mechkovskaya).

Secondly, grammars as a kind of system allow for the preservation and transmission (in time and space) of knowledge about religion and thus contribute to the preservation of religion and religious knowledge. In other words, the first grammarians were nothing more than theogrammatians, and linguistics (linguistics) was, rather, theolinguistics (theolinguistics), due to the tasks that were set for them and the functions that they performed. Over time, grammars began to provide not only religious, but also secular needs and, accordingly, became ordinary, secular, grammars, grammars in the form in which we are accustomed to observe them today. In addition, the meaning of the word "grammar" has undergone certain changes, has lost the theological component. Today the word "grammar" has several basic meanings, which are recorded in dictionaries, reference books, linguistic encyclopedias and other sources. However, in modern sources there is no mention of the connection between grammar and religion.

Grammar is understood as the grammatical system of the language as a whole; morphology and syntax; a branch of linguistics that studies this system and its multilevel organization, its categories; spelling and punctuation rules; as well as the grammar books themselves. An ordinary person, a non-philologist, as a rule, does not think about why the first grammars appeared. That is why the separation of theolinguistics into an independent section of linguistics at the turn of the 20th-21st centuries was perceived as its birth, although in reality, in our opinion, it has a longer and richer history that has yet to be described. The above considerations were presented by us in the article "Theolinguistics and Grammar" (Gadomsky 2006a).

REFERENCES:

1. Bobyreva E.V. Religious discourse: values, genres, strategies (on the basis of the Orthodox dogma): Abstract of the thesis. ... doc. Philol. Sciences, Volgograd. 2007.
2. Gadomsky A.K. Brief Essay on the History of Theolinguistics, [in:] World of Orthodoxy, no. 8, Volgograd, p. 378–396. 2012.
3. Postovalova V. Theolinguistics in modern humanitarian knowledge: origins, main ideas and directions, Magister Dixit, № 4 (12). 2012,

UO'K 37.016:81

CHET TILLARINI O'RGANISHDA O'QISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

D.A.Tulaganova, o'qituvchi, Toshkent Moliya Instituti, Toshkent

Annotatsiya. *Oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'qitishning maqsadlaridan biri ma'lumot olish va uni keyingi qayta ishlash uchun mutaxassislik bo'yicha matnlarni o'qishga o'rgatishdir. O'qish jarayonida o'quvchi nafaqat ma'lumotni idrok etadi, balki uni semantik qayta ishlashni ham amalga oshiradi. O'qish ko'nikmasini rivojlantirish strategiyasi va unga oid maslalar bu maqolada ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qish maqsadi, ixtisoslashtirilgan matnlar, o'qishning aniq holati, ko'nikma va malakalar, o'qish strategiyasi, keyingi tarjima, nutq vazifalari.*

Аннотация. *Одной из целей обучения иностранному языку в высших учебных заведениях является обучение чтению текстов по специальности для получения информации и ее дальнейшей обработки. В процессе чтения читатель не только воспринимает информацию, но и осуществляет ее смысловую обработку. Стратегия развития навыков чтения и связанные с ней вопросы рассматриваются в данной статье.*

Ключевые слова: *цель чтения, специальные тексты, конкретная ситуация чтения, навыки и умения, стратегия чтения, последующий перевод, речевые задания.*

Abstract. *One of the goals of teaching a foreign language in higher education is teaching to read texts in a specialty for obtaining information and its further processing. In the process of reading, the reader not only perceives information, but also carries out its semantic processing.*

Keywords: *purpose of reading, specialty texts, specific reading situation, skills and abilities, reading strategy, subsequent translation, speech tasks. The main purpose of reading is to extract and comprehend the information contained in the written text.*

Kirish. Oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'qitishning maqsadlaridan biri ma'lumot olish va uchun mutaxassislik bo'yicha matnlarni o'qishga o'rgatishdir. Chet tili kursini tamomlagan talaba kasbiy yo'naltirilgan ko'nikma va malakalarga, mustaqil ish uchun ilmiy matnni qayta ishlashning barcha turlariga ega bo'lishi kerak. Matnlarni o'rganish talabalarda "moslashuvchan" o'qish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berishi kerak, bunda o'qish strategiyasi o'qish vazifalaridagi o'zgarishlarga muvofiq o'zgaradi. Birinchidan bitta matn ma'lumot olish ob'ekti bo'lib xizmat qilishi mumkin, ikkinchidan o'rganish va uchinchidan tarjima uchun zarurdir.

Tadqiqot metodologiyasi. 1-bosqichda o'qishga o'rgatishning asosiy vazifasi o'quvchining har qanday o'rganilayotgan matn mazmunini tushunishi mumkin bo'lgan yo'lni ko'rsatishdan iborat bo'lib, kirish, chuqurlashtirilgan va tarjima-referat o'qishning asosiy elementlari o'rganiladi. Talaba o'qish vazifalari o'zgarishini bilishi kerak.

2-bosqichda o'rganilayotgan ma'lumotlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan vazifalar turlari muhimroq bo'ladi. Mutaxassislik bo'yicha matnlarni o'rganish ma'lum o'qish turlarini qanday o'zlashtirishni o'rgatishi, ma'lum usullardan foydalangan holda o'qish usulini mustaqil ravishda o'zgartirish qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Matnning kirish qismi o'qish jarayonida matnning asosiy mazmunini tez yoritib berishga, o'qish tezligi malakasini oshirishga alohida e'tibor beradi. Matn bilan dastlabki tanishishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan lug'atga, shuningdek, lug'atni o'ylash va tez tahlil qilish, kontekstdagi so'zlarning ma'nosini taxmin qilish qobiliyatiga bog'liq.

Bu yerda so'z va iboralarining mazmunini kontekstga ko'ra aniqlash usullariga e'tibor beriladi. Matnning grammatik tuzilishini tahlil qilishga qaratilgan vazifalar etakchi rol o'ynaydi: so'zlar guruhlari, jumlar, paraqraflar kabi. Grammatik hodisalarning hajmi oshishi yoki kamayishi mumkin, ammo bu matn mazmunini tushunish vositalaridan biri ekanligini unutmaslik kerak. Texnik adabiyotlarda qo'llaniladigan grammatik hodisalarni o'rganishda asosiy e'tiborni ushbu grammatik hodisaning nazariy qismiga emas, balki ushbu modellardan amaliy foydalanishga, ularning sinonimiyasiga, atamalar yordamida kerakli modellarni ishlab chiqishga qaratish lozim. Talaba matndan to'liq ma'lumot olish uchun o'qilganning umumiy mazmunini tez tushunish, shuningdek, til hodisalarini tahlil qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchi bosqichda kirish o'qishga o'rgatishning asosiy yo'nalishlaridan biri - matnning asosiy ma'nosini tezda "idrok etish" qobiliyatini rivojlantirish. U ma'lum bir o'qish tezligidan, ma'lum elementlarga tayanishdan, matnning qismlari orasidagi bog'lanishni tushunishdan iborat bo'lib, bu matnni bir butun sifatida ko'rish imkonini beradi. Lingvistik materialni o'zlashtirishni yaxshilash uchun bu

umumiy rejani tuzishni taklif qilib, ma'lumotlarni umumlashtirish, mazmunni qayta hikoya qilish shaklida taqdim etish uchun zarur. Talaba matn mazmunini tushunishga nima xalaqit berayotganini o'zi aniqlashi, bu qiyinchiliklarga dosh bera olishi va faqat ma'lum hollarda yordam so'rashi kerak. Chuqur o'qishda birinchi navbatda umumiy mazmun bilan tanishish, so'ngra butun matn mazmunini tushunishni qiyinlashtiradigan joylarni tahlil qilish bo'yicha topshiriqlar bajariladi. Olingan matnli ma'lumot keyingi muhokama uchun material bo'lib xizmat qilishi kerak. O'qish paytida olingan ma'lumotlarni uzatish maxsus texnikani o'zlashtirishni talab qiladi.

Oxirgi bosqichda tayyorlangan izohlar, tezislar va tarjimalarni muhokama qilishga vaqt ajratish tavsiya etiladi. Qabul qilingan ma'lumotlar haqida suhbat shakllaridan biri diagramma va chizmalarining tavsifidir. Tarjima va konspektlash uchun har bir talabaga alohida matnlarni berish tavsiya etiladi. Siz o'qishning mazmunini tushunishga yordam beradigan ba'zi o'qish strategiyalarini ko'rib chiqishingiz mumkin. O'qish turi o'qish maqsadiga bog'liq.

Adabiyotlar tahlili. O'qish texikasining quyidagi turlari mavjud: ko'zdan kechirish, ma'lumot uchun o'qish, batafsil o'qish.

Chet tilidagi matnlarni o'qishda mazmunni tushunishga yordam beradigan ba'zi o'qish strategiyalari mavjud. O'qish strategiyasini tanlash o'qish maqsadiga bog'liq. Chet tillarini o'rganish uchun qo'llanmalar quyidagi o'qish strategiyasi ko'rsatmalarini beradi:

- Matn mavzusini ko'rsatadigan va grafik markerlar deb atashadi? Masalan: sarlavhalar, rasmlar, grafikalar va rasmlar ostidagi sarlavhalar.
- Biz qaysi turdagi matn haqida gapiramiz (she'r, gazeta maqolasi ..). Ushbu matn kim uchun va kim tomonidan yozilgan, bu matnda nimani muhokama qilish mumkin.
- Matnda qanday tayanch so'zlar topilgan? Kalit so'zlar asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.
- Matnda ko'pincha matn mazmuni bo'yicha muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olgan raqamlar va raqamlarning mavjudligi.
- Matnda internatsionalizmlar yoki tegishli nomlarning mavjudligi.
- Kontekst yoki so'zning ma'lum qismlaridan foydalanib, notanish so'zlarni tushunishga harakat qilish.
- Qaysi bog'lovchilar yoki qo'shma so'zlar, yuklamalar gap bo'laklarini, gap va matn qismini bog'laydi (vaqtni ko'rsatadi, asoslaydi, sabablarini bildiradi, maqsadni bildiradi, shartni ifodalaydi...).
- Gap boshqa qanday elementlarni bog'lashi mumkin, masalan, shaxs olmoshlari, ko'rsatish olmoshlari, sinonimik iboralar.

Oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishning ham mahalliy, ham xorijiy metodlari chet tilida o'qishni o'rgatishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'qishni o'rgatish bosqichi talabalarning etakchi faoliyatlaridan biridir, chunki o'qishni o'rgatish talabalarga o'qish ko'nikmalari va qobiliyatlarini, tegishli til va nutq ko'nikmalarini shakllantirishga, talabani barcha o'rganilayotgan fanlar doirasidagi bilimlarini o'zgartirishga imkon beradi.

Universitetda ta'limning asosiy maqsadlari mahalliy va xorijiy ta'lim kontekstida farqlanadi. O'qishni o'rganish maqsadlari qisman ma'lum bir davrdagi ijtimoiy tartibni aks ettiradi.

Shunday qilib, mahalliy metodologiyada uzoq vaqt davomida o'qishni o'rgatish chet tilini o'rgatish bilan tenglashtirilgan degan fikr mavjud edi. Mutaxassis turli funktsional uslubdagi matnlarni (shaxsiy yozuv, professional matnlar) lug'at bilan o'qiy olishi va yozma nutq ishining asosiy ma'nosini tushunishi kerak. Shunday qilib, bu mutaxassis xalqaro munosabatlarning xalqarolashuvi va o'rnatilishi jarayonlari sodir bo'lgan jamiyatimizda talabga ega bo'ladi. Shuningdek, rus tilining chet tilida o'qishni o'rgatish va funktsional va o'qish savodxonligini shakllantirish kontekstida o'qishga o'rgatishdagi roli katta rol o'ynaydi. Psixologiya va psixolingvistika sohasidagi ko'pchilik olimlar o'qish nutq faoliyatining bir turi ekanligi va har qanday faoliyatning uch tomoni (bosqichi): motivatsion, maqsadga yo'naltirilgan va ijro etuvchi tomonlari bor degan fikrga qo'shiladilar. Fazalar nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, uning ierarxik tuzilishini, maqsadga muvofiqligi va motivatsiyasini aks ettiradi. I.A.Zimnyaya nutq faoliyatini nutq (yozish) va tinglash (o'qish) jarayonlarida xabarni qabul qilish va uzatish jarayoni va til orqali fikrni shakllantirish usuli deb hisoblaydi. Nutq faoliyatining predmet mazmuni narsa va hodisalarni aks ettirish shakli sifatida fikr yuritiladi. Nutq faoliyatining birliklari semantik qaror (o'qishda, nutqni tinglashda) va nutq akti (gapirish va yozishda) hisoblanadi.

O'qish nutq faoliyatining bir turi, ya'ni fikrni shakllantirish va shakllantirish usulidir. Ma'no sub'ekt faoliyatida yaratilgan aks ettirishdir. O'qish mexanizmi nutq faoliyatining bir turi sifatida quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- a) ehtiyojlarni kiritish;
- b) ehtiyojni predmet (fikr) bilan qondirish;
- v) bu ehtiyojning (qiziqish) hissiy tajribasi;
- d) ixtiyoriy tartibga solish (manfaatni saqlab qolish).

O'qishda og'zaki eshitish muhim rol o'ynaydi. O'qishning nutq mexanizmi quyidagicha: o'quvchi tovush-harf assotsiatsiyasiga ega bo'lishi, tovushlarni nutq oqimidan ajrata olishi va ularni farqlay olishi kerak. Bunday holda, fonemik eshitish muhim ahamiyatga ega.

O'qishni o'rganishda ehtimollik prognozi yoki "o'qish jarayonida aqliy o'tish" ham muhim rol o'ynaydi. Bu matnni muvaffaqiyatli idrok etish va uni har qanday o'qishda tushunishga yordam beradi. Bashorat qilish hissiy ruhiy holatni va o'qishga tayyorlikni yaratadi. Prognozlash mexanizmini yangilash yoki ishga tushirish sharti o'quvchining o'tmishdagi tajribasining mavjudligi va tizimlashtirilishi, ya'ni tarkibni oldindan ko'rish sodir bo'ladi. Prognoz qilish o'quvchining mavzu bilan tanishlik darajasiga, matndagi ma'lum va noma'lumning nisbatiga ham bog'liq. Boshqacha qilib aytganda, assotsiativ aloqalarning mavjudligi yordam beradi

Xulosa qilib aytganda o'qish murakkab analitik sintetik faoliyat bo'lib, u matnni idrok etish va tushunish jarayonidan iborat. Yetuk o'qish bu jarayonlarning birlashishi bilan tavsiflanadi. Shuning uchun strategik o'qish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir - masalan, o'quvchi so'zlarning ma'nosini bosh harflar bo'yicha bashorat qila olishi, sarlavhalar asosida mazmunini taxmin qilishi, tushunishga ta'sir qilmaydigan notanish so'zlarga e'tibor bermasligi, o'qiganiga qaytishi kerak.

FOUDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D. A. Tulaganova The role of grammar competence in learning German as a foreign language.,Procedia of Theoretical and Applied Sciences Volume 4 | 2023.
2. Tulaganova D.A Key factors of teaching vocabulary in foreign language classes.International journal on orange technology <https://journals. Volume: 04 Issue: 3 |Mar 2022>
3. Trabasso T.Teaching readers how to comprehend texts strategically / T. Trabasso, E. Bouchard // Comprehension instruction: Research-based best practices. — NY: Guilford Press, 2002. — P. 176–200.
4. Vollmer H. J. Language across the curriculum. Expertise for the Council of Europe,Language Policy Division. — Strasbourg: Council of Europe, 2006: <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/vollmer>.

UDC 372.881.1

THE KEY TO METHODOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES

F.Z.Urinboyeva, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda dolzarb hisoblangan xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirish haqida fikr yuritilgan. Til - bu inson va inson o'rtasidagi samarali o'zaro ta'sir uchun zarur bo'lgan vosita va o'z tili va madaniyatini yanada mustahkamroq tushunish imkonini beradi. Xorijiy pedagogika deganda mahalliy bo'lmagan tilni odatda gapiriladigan joyda atmosferadan tashqarida o'rgatish tushuniladi. Odatda "xorijiy" va "ikkinchi" tillarni o'qitish o'rtasida farq mavjud.

Kalit so'zlar: Til, aloqa, metodlar, til o'rganuvchilar, o'qitish.

Аннотация. В данной статье рассматривается совершенствование методики обучения иностранным языкам, которая в настоящее время считается актуальной. Язык является необходимым инструментом для эффективного взаимодействия между людьми и обеспечивает более глубокое понимание собственного языка и культуры. Иностранная педагогика относится к преподаванию неродного языка вне атмосферы, в которой на нем обычно говорят. Обычно проводится различие между преподаванием «иностранного» и «второго» языков.

Ключевые слова: Язык, общение, методы, изучающие язык, обучение.

Abstract. This article discusses the improvement of the methodology of teaching foreign languages, which is currently considered relevant. Language is a necessary tool for effective human-to-human interaction and provides a stronger understanding of one's own language and culture. Foreign pedagogy refers to the teaching of a non-native language outside the atmosphere where it is normally spoken. A distinction is usually made between teaching "foreign" and "second" languages.

Keywords: Language, communication, methods, language learning, learning.

Introduction. The fundamental reason of this newsletter is to offer distinct strategies of overseas language coaching which are in use today. In theory, college students could study the overseas language naturally, as they discovered their local language as a child, and automated responses to questions could turn out to be instinctive. The attention could usually be on herbal language, and addiction formation turned into an important thing to learning. When college students made mistakes, instructors could lightly accurate them. When they used the language correctly, they

have been praised. In this way, college students have been meant so that you can decide a grammatical rule for themselves.

Various methodologies in teaching foreign languages. All strategies are a pre-packaged set of specifications of how the teacher should teach and the way the learner should learn derived from a selected theory of language and a theory of language learning. For the teacher, methods impose what materials and activities should be used, how they must be used and what the role of the teacher should be. For learners, methods prescribe what approach to learning the learner should take and what roles the learner should adapt within the classroom. Underlying every method could be a theory on the nature of language and a theory on the character of acquisition each that comprises the approach. These theories are derived from the areas of linguistics, sociolinguistics, and cognitive psychology and are the supply of principles and practices of language teaching.

Audio-lingual. The idea behind audio bilingualism is that language learning needs learning habits. Repetition is the mother of all learning. this technique emphasizes drill add order to create answers to queries spontaneous and automatic. New forms are 1st detected by students, with written forms returning solely once after in-depth drilling. The language used for these drills relies on what's needed for practicing the precise form; it'd or may not be natural. An instance of an audio-lingual pastime is a substitution drill. The trainer may begin with a simple sentence, such as "I like sandwiches," and then she holds up a sequence of images via which college students substitute "sandwich" with every new picture. Another opportunity is a change drill, in which the trainer says, "I write a letter," which the scholars extrude into, "I don't write a letter." Immersion.

Full Immersion is tough to acquire in an overseas language classroom, except you're coaching that overseas language in the united states of America in which the language is spoken, and your college students are reading all subjects in the goal language. This could suggest your college students are virtually immersed in the language in addition to the subculture for twenty-four hours a day.

Total Physical Response (TPR). Total bodily response, or TPR, emphasizes aural comprehension. For example, college students are skilled to reply to easy commands: stand up, take a seat down, near the door, open your book, etc. This first step can later be accelerated to storytelling, in which college students act out movements defined in an oral narrative, therefore demonstrating their comprehension of the language.

Communicative. The communicative method is the maximum broadly used and maximum broadly universal method for classroom-primarily based totally overseas language coaching today, and in lots of ways, is a fruit of these strategies and methodologies that seemed before. It emphasizes the learner's capacity to speak diverse functions, consisting of asking and answering questions, making requests, describing, narrating and comparing. Task venture and problem-solving— key additives of essential thinking—are the manner via which the communicative method operates. Unlike the direct method, grammar isn't always taught in isolation. Learning takes place in context; designated blunders correction is de-emphasized in favour of the principle that scholars will certainly increase correct speech via common use. Students increase fluency via speaking in the language as opposed to reading it.

Task-primarily based totally Learning. Task-primarily based totally mastering, a refinement of the communicative approach, specializes in the crowning glory of particular duties via which language is taught and learned. Language newbies use the language that they recognize to finish a whole lot of assignments, obtaining new structures, paperwork and vocabulary as necessary. Little mistakes correction is provided. In this form of mastering environment, three- to four-week segments are committed to a particular topic: ecology, security, medicine, religion, children's culture, etc. Students find out about a particular topic, step-by-step, the use of a whole lot of resources, with every unit culminating in a very last assignment which includes a written file or presentation. Activities are much like the ones discovered in a communicative study room, however, they may be constantly primarily based totally around a single, particular theme.

Other Methods - Computer-Assisted Language Learning (CALL) — There are some industrial merchandise and online merchandise which might be commonly utilized by impartial language

learners. These fall below the CALL method, though some—with cautious preparation—were utilized in tandem with conventional study room instruction.

Reading Method — Sometimes graduate college students or researchers will best want to discover ways to study scholarly articles in a language, in order that they study via the Reading Method, in which sufficient grammar is taught to make it via a trendy article of their field. Students do now no longer paintings on speaking or listening comprehension; rather, they focus on constructing a huge reservoir of specialized vocabulary.

Have you ever repeatedly trained grammatical endings, or numbers, or months, maybe before showing them to your students? Then you've used the communication method. have you ever contended Simon Says? Or offer your students commands to open their textbook to an exact page? Then you've used the overall physical response method. have you ever written a thematic unit on a subject not lined by the textbook, incorporating all four skills and culminating in an exceedingly final assignment? Then you've used task-based learning.

Conclusions. Some of the principle processes and strategies of overseas language coaching can be taken into consideration as out of date from a systematic factor of view, a few others appear to be greater current, however, in fact, they all have added improvements at a given moment. However, all strategies have at the least matters in common: 1) their notion to be the great one, and 2) a fixed of prescriptions that instructors must comply with necessarily. Teaching shouldn't be approached following a specific technique as a fixed prescription, however, the opposite as a dynamic and reflective process, this means an everlasting interplay of few of the curriculum, instructors, students, activities, methodology, and academic materials. What certainly takes place in the schoolroom, along with cautious making plans and evaluation, will become the maximum critical factor instructors must replicate on after which relate to ideas or to different experiences. A lively position for instructors, who layout they're his personal content material and tasks, school room interplay, materials, methodology, evaluation, etc., is proposed in preference to a passive position this means that dependence on different people's designs and strategies. It is a great manner of curriculum, instructor and learner development.

REFERENCES:

1. Birdsong, D., 2006. Age and second language acquisition and processing: a selective overview.
2. McArthur, T., 2001. World English and world Englishes: trends, tensions, varieties and standards.
3. Perani, D., Abutalebi, J., 2005. The neural basis of first and second language processing.
4. Ellis, N.C., 2002. Frequency effects in language processing. *Studies in Second Language Acquisition*.
5. Gardner, R.C., Lambert, W.E., 1972. *Attitude and Motivation in Second Language Learning*.
6. Krashen, S., 1982. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon, Oxford, UK.

UO`K 378.1

PEDAGOGIK FANLARNI O`QITISHDA TALABALARNI KREATIV FIKRLASH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

L.A.Xalmamatova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

S.N.Jaloliddinov, talaba, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada kreativ fikrlash ko`nikmasini shakllantirish, talabalarning bilim olish jarayonida kreativ fikrlashning ro`li va kreativ metodikalar haqida yoritilgan bo`lib maqolada bazi olimlarning tadqiqotlari va kreativlikni baholovchi testlar haqida bayon etilgan.

Kalit so`zlar: kreativ fikrlash, kreativ fikrlash klassifikatsiyasi, divergent fikrlash, konvergent fikrlash, Torrens testi.

Аннотация. В данной статье описаны формирование навыков креативного мышления, роль креативного мышления в процессе обучения студентов, творческие методы, а также в статье описаны исследования некоторых ученых и тесты, оценивающие креативность.

Ключевые слова: креативное мышление, классификация креативного мышления, дивергентное мышление, конвергентное мышление, тест Торренса

Abstract. This article describes the formation of creative thinking skills, the role of creative thinking in the process of teaching students, creative methods, and the article also describes the research of some scientists and tests that evaluate creativity

Key words: creative thinking, classification of creative thinking, divergent thinking, convergent thinking, The Torrance Test of Creative Thinking (TTCT).

Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan XXI asr ko'nikmalariga ega kadrlarni taqozo etayotgan dunyoga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir, hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi texnologiyalar orqali hal etishi kutilmoqda. O'quvchida kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Kreativ fikrlash zamonaviy bilim berishga qaratilgan ta'lim mobaynida ko'r-ko'rona yodlash o'rniga tadqiqot va ixtironi qo'llab-quvvatlaydigan yondashuvlar orqali rivojlantirilishi mumkin, talabalar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shart-sharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni bilishlari kerak.

Kreativlik tushunchasi (create (lot-creatio)) yaratish degan ma'noni bildiradi. Kreativ fikrlash esa ma'no jihatdan muammoga yangicha, noyob jihatdan yechim topish degani. Kreativ fikrlashning tag zaminida esa originallik, noyoblik, muammoga boshqa rakursdan qarash va original yechim topish yotadi.

Ko'pchilik ijodiy fikrlash va kreativ fikrlash deganda bir narsani tushunishi mumkin. Ijodiy fikrlash bu shaxsning yakka tartibda ijod qilishi va tasavvurida bor narsalardan to'liq foydalangan holda san'at asarini realikka taqdim etishi nazarda tutilsa, kreativ fikrlashda esa bor narsalardan foydalangan reallikka yaqin ammo noodatiy, muammolarga yangicha yechim topish tushuniladi. Kreativ fikrlashning ham tag zaminida ijodiy fikrlash yotadi ammo farqi kreativ fikrlanganda hayotga tadbqiq va real muammoga yechim toppish tushuniladi desak to'g'riroq bo'ladi. Kreativ fikrlash bu yaratuvchanlik qobiliyatidir ammo noyob yaratuvchanlik, original g'oya va bilimlarga asoslangan yaratuvchanlik, zamon talabidagi yaratuvchanlikdir.

Hozirgi kunda insonlarni yangi narsa bilan hayratlantirish deyarli ilojsiz ishdir, ammo kreativlikning taq zamini uning ma'no va mazmunidan kelib chiqadigan bo'lsak bu bor narsalardan yangilik o'ylab topish va hayotga tadbqiq qilish desak so'zimizni yana ham to'liqroq qilgan bo'lar edik.

Ho'sh, kreativlik nima degan savolga qisman bo'lsada javob topdik, ammo yana bir necha savollar oldimizda turadi, ya'ni kreativ fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish qay darajada muhim, dolzarbligi qay darajada va natijalar qanday, qanday usullar orqali talaba yoshlarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini oshirish mumkin degan savollar shular jumlasidandir.

*Tuxumdan chiqdi-yu keltirib uni
Shu loyqa hovuzga tomon otdilar
Tashlandiq ushoq yeb o'tadi kuni
Xor-u xas, xazonlar ustin yopdilar*

*Dunyoda ko'rgani shu tor hovuzcha
Va mudroq tollarning achchiq xazoni
Menga alam qilar, tilla baliqcha
Bir ko'lmak hovuz deb bilar dunyoni*

Abdulla Oripov

So'zboshini ushbu she'rdan boshladik, chunki kreativ fikrlash ko'nikmasi shakllanmagan shaxs va she'rda keltirilgan tilla baliqchaning bir biriga naqadar o'xshashligidadir. Kreativ fikrlash ko'nikmasi shakllanmagan kadrlarni tor doirada fikrashi va hozirgi globallashuv davrida davrga mos bo'lgan har kuni yangilanuvchi muammolarni yechishlari va globallashuvdagi yangiliklarni qabul qilish, tushunish, hayotga tadbqiq qilishlari juda qiyin hisoblanadi. Kreativ fikrlash ko'nikmasi bo'lmagan kadrlar chegara doirasida fikrlovchi yani dasturlab qo'yilgan robot kabi harakat qilishi

jahon tajribasidan kelib chiqqandir. Globallashuv asri bizga hamma sohada yetuk mutaxassislar va eng muhimi kreativ fikrlovchi kadrlarga talab kattaligini ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayoni yoshlarning eng asosiy vazifasi hisoblanib bugungi kunda har qanday ko'nikmalarning shakllanishida ta'lim jarayoni eng muhim rolni o'ynaydi. Pedagoglarning kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish va yosh kadrlarni kreativ fikrlovchi shaxs qilib ta'lim berish bugungi kundagi eng dolzarb muammo desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bundan kelib chiqadiki yosh kadrlar(talabalar)ni o'qitishda avvalo pedagoglarni o'zlari kreativ fikrlovchi shaxs bo'lishlari talab etiladi va bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyati davomida kreativ fikrlash, dars o'tish ko'nikmalarni shakllantiruvchi shaxslar sifatida ularning kreativlik kompetentligini rivojlantirish kabi dolzarb muammoga ushbu maqola orqali qisman yechim topamiz.

Tasavvur bilimdan kuchliroqdir

Albert Eynshteyn

Darxaqiqat tasavvur qila olish ko'nikmasi kreativ fikrlash ko'nikmasining otasi hisoblanadi. Undan tashqari tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, xayolparastlik va real fikrlash esa kreativlikning aka-akulari desak adashmagan bo'lamiz.

Keling har biriga alohida to'xtalib o'tamiz.

Tanqidiy fikrlash orqali asosan *kim, nima, nima uchun, qachon, qayerda, qanday* savollariga javob izlaymiz. Keyingi bosqich esa xayolparastlik. Bunda biz chegaralarni olib tashlagan holda hayollar suramiz va tezda ijodiy fikrlashga o'tib hayolotimizdagi narsani ijodiy asar sifatida reallikka yo'yamiz. So'ng esa eng muhimi - reallik bizga saralovchi elak vazifasini o'tab beradi va natijada kreativ g'oya paydo bo'ladi.

Dunyoga mashxur bolalarning sevimli qaxramonlari yaratuvchisi, buyuk kreativ fikrlar muallifi *Walt Disney* shunday degan ekan: "men g'oyalar yaratishda 3xil xolatga o'zimni tushirib ko'raman: birinchisi tanqidiy fikrlovchi - bunda savollar beraman. ikkinchisi hayolparast ijodkor - bunda savollarga har qanday to'siqni olib tashlagan holda yechim izlayman va uchinchisi realist ko'zi bilan yechimlarni filtrdan o'tqazaman" degan ekan.

Har bir insonda kreativ fikrlash ko'nikmasi mavjud. Ammo u ko'nikmani shakllantirish kerak. *John Adair* o'zining "The art of creative thinking" kitobida shunday yozadi "kreativ g'oya havodan (yo'qdan) paydo bo'lmaydi. Kreativ g'oya bu -avval bor bolgan elementlarni birlashtirib avval yo'q bo'lgan g'oyalarni hosil qilishdir."

Yana bir taniqli yozuvchi *Masaru Ibukaning* "Uchdan keyin kech" asarida shunday yozadiki "kattalarning qiyin va oson degan tushunchalaari bolalarga to'g'ri kelmaydi".

Godaklikdagi taassurotlar bolalarning kelajakdagi fikrlash va harakatlanish tarzini belgilaydi. Ko'nikmalar bolalarda uch yoshgacha shakllanib bo'ladi va bola 8 oylik davridan boshlab qo'lga qalam ushlab chiza oladi. Bola tarbiyasi va fikrlashida ota va ayniqsa onaning ro'li juda katta" deydi.

Kreativ fikrlash klassifikatsiyalari:

Kreativ fikrlash maqsadiga ko'ra, aniq yoki noaniq bo'ladi. Kreativ fikrlashni ikki toifaga ajratishimiz mumkin: tasodifiy kreativ fikrlash va qasddan ijodiy fikrlash.

Tasodifiy kreativ fikrlash - bunday fikrlashning o'ziga xos xususiyati shundaki, oldindan yaratishning aniq maqsadi yo'q, yaratishning batafsil rejalari va bosqichlari yo'q va fikrlash jarayoni juda tasodifiydir. Fikrlash natijasida olingan natijalar yangi, shuning uchun ham yangilik bor. Bunday fikrlash natijalari inson sivilizatsiyasi taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqlik va ta'sirga ega bo'lishi shart emas, qimmatli intellektual mahsulotlar yoki moddiy mahsulotlarga aylanishi shart emas, lekin tafakkur ma'lum bir ijobiy ahamiyatga ega va qiymatga ega bo'lishi mumkin (ma'lumotlarni saqlash yoki kelajakdagi ishdagi yordami uchun). Tasodifiy kreativ fikrlash misollari, masalan, rasm chizishda ba'zan ijodiy eskiz qilish jarayonida kundalik hayotda yoki suhbat jarayonida o'ziga xos g'oyalarning tasodifan hayolga kelib qolishi natijasida hosil bo'ladi.

Qasddan kreativ fikrlash - aniq maqsadga ega bo'lgan holda kreativ fikr yuritish; Bunda ma'lum muammo ustida qasddan kreativ yechimlar izlanadi. Bunda bir necha usullardan foydalanish mumkin masalan "brainstorming" yoki shunga o'xshash.

Umumiy kreativ fikrlash - bunday fikrlashning o'ziga xos xususiyati shundaki, oldindan aniq maqsad bor va bu maqsadga erishish uchun oldindan puxtaroq rejalashtirish va tayyorgarlik ko'rilgan:

olingan natijalar noyob va misli ko'rilmagan va innovatsiondir. Ushbu tafakkurning natijasi insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti uchun ma'lum ijobiy ahamiyatga ega bo'lib, uni qimmatli intellektual mahsulotlarga yoki moddiy mahsulotlarga aylantirish mumkin. Umumiy badiiy ijod va yangi mahsulot dizayni, umumiy texnik yangiliklar va kichik narsalarni yaratish, kichik ixtirolar, ba'zi bir nazariya va usullarni takomillashtirish va boshqalar, agar fikrlash natijasi haqiqatan ham noyob va misli ko'rilmagan bo'lsa, barchasini kiritish mumkin.

Takomillashgan kreativ fikrlash xususiyati asosan umumiy xususiyatga ega kreativ fikrlash; faqat qayta ishlash mexanizmi murakkabroq va natija insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti uchun kattaroq (yoki asosiy) ahamiyatga ega, bu intellektual mahsulotlar yoki moddiy mahsulotlarning katta (yoki asosiy) qiymatiga aylanishi mumkin. Takomillashgan kreativ tafakkurda ba'zi yangi, misli ko'rilmagan natijalar mavjud bo'lib, ulardan ba'zilari narsalarning tabiatini yoki narsalar o'rtasidagi ichki munosabatlarni hali hech kim o'rganmagandir. Bunday kreativ fikrlash insoniyat sivilizatsiyasi va taraqqiyoti uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, natijalar intellektual mahsulotlar yoki muhim ahamiyatga ega bo'lgan moddiy mahsulotlarga aylanishi mumkin. Rassomlar (musiqqa, rassomlik, haykaltaroshlik va adabiyot sohalarida) o'lmas durdona asarlar yaratadilar, olimlar esa narsalarning tabiatini o'rganadilar va turli xil tamoyillar, qonunlarni topadilar, ularning barchasini takomillashgan (ilg'or) kreativ tafakkur deb tasniflash mumkin - deb yozadi “Kekang He - (A theory of Creative Thinking)” kitobida.

Keling endi kreativ fikrlashni baholovchi testlar haqida gaplashamiz.

The Torrance Test of Creative Thinking (TTCT)- Torrens kreativ fikrlash testi.

Torrens testlari 2 ta bolib:

1. Torrens kreativ fikrlash testi.
2. Harakat va harakatda kreativ fikrlash.

Verbal

U 6 ta bosqichdan iborat bo'lib, 1 dan 3 gacha bo'lgan harakatlar bitta noaniq rasmdan boshlanadi.

1- faoliyat, “Savollar bering” rasm bo'yicha savollar berishdan iborat.

2-faoliyat, Sabablarini taxmin qilish, rasmdagi harakatning sabablarini taxmin qilishdan iborat.

3-faoliyat, “Oqibatlarni taxmin qilish” rasmning bevosita yoki uzoq muddatli oqibatlarini taxmin qilishdan iborat.

Ushbu faoliyatlarni har birini bajarish uchun besh daqiqadan vaqt beriladi.

4-faoliyat, “Mahsulotni yaxshilash” uni yaxshilash bo'yicha takliflar so'lashdan iborat.

5-faoliyat, G'ayrioddiy foydalanish - barcha stereotiplarni va to'siqlarni olib tashlagan holda mahsulotni o'zining doimiy vazifasidan tashqari boshqa vazifalar uchun sinab ko'rish.

6-faoliyat, Faraz qilish - Ehtimoli bo'lmagan vaziyat haqida o'ylashdan iborat. Bu vaziyatning ba'zi muammolari, foydalari va zararlari qanday bo'ladi?

Bu verbal testing mashg'ulotlari edi.1958 yilda birinchi marta Minnesota shtatida test olindi va kuzatuvlart 22, 40, 50 yillik davrlarni oz ichiga oldi. Bunda Torrence testlariga eng katta yordam qo'shgan izlanishlar qilgan professor Guildfordning hissi juda katta bo'lgan.

J.P. Guildfordning 1956 yildan boshlangan tadqiqot ishlari Torrens kreativ fikrlash tadqiqotlari bilan bog'lanib ketgan. Guildford fikrlashning ikki xil usuli DIVERGENT va KONVERGENT fikrlash usullarini ta'kidlaydi. Ular bir birini to'ldiruvchi fikrlar majmuasi va yakka yechim deyiladi.

Divergent fikrlashda asosan tarmoqlashgan g'oyalar yani bir g'oyadan boshqa g'oyalar o'ylab toppish va original yechim toppish va to'siqlarni sindirib fikrlash nazarda tutilsa, Konvergent fikrlashda ko'proq nega degan savollar orqali tizimli yechim toppish, bir necha g'oyalarni bir yechimga olib kelish yotadi va aniqlik hamda ilmiy tahlilga asoslanish uning mazmunini tashkil qiladi.

Konvergent fikrlash takomillashgan kreativ fikrlash turiga kirs divergent fikrlash bu umumiy yoki tasodifiy kreativ fikrlash turiga kiradi va ular bir birini doim to'ldiradi deydi J.P. Guildford.

NOVERBAL (FIGURALI) USUL

Verbal usulda muammoli vaziyat ustidan savollar beriladi va yechim izlansa noverbal usulda figura va xar xil geometrik shakllar berilib kishilarning kreativligi tekshiriladi. Bunda keng tarqalgan

usul DOIRA usulidir. Uning muqobili sifatida kvadratlar ham ishlatiladi. Undan tashqari rasm chizish va rasmni yakunlash mashqlari ham berilishi mumkin.

Bunda asosiy vazifa berilgan shakllar orqali chizilgan rasmlarning qay darajada noodatiy ekanligini tekshirishdir.

Torrens testlari ham Amerika davlatida IQ testlari kabi juda ahamiyatli va keng tarqalgan test hisoblanib ishga yo'ki nufuzli oliygohlarga kirishda qo'l keladi. Chunki IQ testlari aqliy bilim darajasini aniqlashga yordam bersa, Torrens testi kreativ fikrlash ko'nikmasini va muammoli vaziyatdan noodatiy yechim topib ketish ko'nikmasini aniqlashga yordam beruvchi testdir.

Baholash mezonlari esa aniqlik, noodatiylik, takrorlanmaslik, ilmiy yechimga asoslanganligi va originallik kreterialari orqali baholanadi.

Maqola yozish jarayonida Torrens testidan foydalandik va bir guruh talabalarga 2 xil ko'rinishda dars o'tildi. Bunda birinchi kun ba'zi ped-texnologiyalarni qo'llagan holda mavzuni oddiy ma'ruza shaklida amalga oshirdik va mavzu bo'yicha savollar berdik. Keyingi darsda esa huddi shu talabalarga mavzuni kreativ metodikalar orqali tushuntirishga harakat qildik. Bunda eng asosiysi vaqt va ma'lumot ekanini yaxshi anglagan holda POMODORO metodidan foydalandik (Franchesko Cherilli tomonidan o'ylab topilgan vaqtdan unumli foydalanish va diqqatni saqlab qolish metodi). Mavzu bo'yicha ma'lumotlarni talabalarni guruhlariga bo'lgan holda ularni saxna ko'rinishlari orqali o'zlari kutmagan holda ma'lumotlarni yetqazdik. Talabalar kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida Torrensning verbal hamda noverbal ko'rinishidagi testlar oldik va mavzu bo'yicha brainstorming qildik. Ularga mavzu bo'yicha muommoli vaziyat berdik va guruh bo'lib bu vaziyatga yechim izlashdi. Eng kreativ yechim topgan guruhga rag'batlantirish maqsadida sovg'a taqdim etdik. So'ngra ulardan yana mavzu bo'yicha so'rovnomaga o'tkazdik.

Natijalar shuni ko'rsatdiki oddiy holoatda o'tilgan dars va kreativ usullar orqali o'tilgan dars mavzusi yuzasidan berilgan savollar va ularga talabalar o'zlashtirishidan kelib chiqqan javoblar bir darsning o'zida 15 % ga yuqorilagan. Talabalarning darsga qiziqishi esa ortgani va vaqtning o'tganini sezishmagani hamda har bir dars huddi shunday o'tilishini istashlari shuni ko'rsatadiki talabalarning kreativ fikrlash ko'nikmasini rivojlantiruvchi darslar pedagoglardan ko'proq energiyani talab qilsada o'z natijasini berishini birgina darsda 15 % yuqoriroq natija orqali isbotladik. Tadqiqotimiz natijasida 2 xil so'rovnomaga va 3 xil – metodlar (verbal, noverbal-figurali va brainstorming) orqali talabalarning kreativ fikrlashlariga sezilarli ta'sir qildik va Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti hamda Toshkent arxitektura qurilish universitetining 100 nafar talabasidan olingan so'rovnomaga natijalari shuni ko'rsatdiki talabalarning ko'pchiligi kreativ fikrlash haqida ma'lumotga ega emasliklari hamda qiziqib ham ko'rmaganliklari ma'lum bo'ldi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, kreativ fikrlash ko'nikmasi qancha ertaroq rivojlantirilsa, shuncha ko'proq natijalarga erishish mumkin. Bunda esa asosiy urg'u ta'lim beruvchi pedagoglarga qaratiladi.

John Adair aytganidek, kreativ fikrlash ko'nikmasi har kimda mavjud ammo uni rivojlantirish kerak. Ta'lim beruvchi sifatida pedagoglarning, ayniqsa, bo'lajak pedagoglarning bu boradagi ko'nikmalarni shakllantirish va darslarni kerakli kreativ metodikalar orqali o'tilishini ta'minlash yetuk maqsad bo'lmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. John Adair. The art of creative thinking: how to develop your powers of innovation and creativity / (8). P.133.
2. Kekang He "A Theory of Creative Thinking". Lecture Notes in Educational Technology. 92-93. www.springer.com/series/11777. P. 211.
3. Kreativ fikrlash. Kredit-modul bo'yicha. O'quv qo'llanma. I.S.Khotamov, M.K.Olimov, G.R.Madrahimova, I.S.Foziljonov. - [Matn]/ T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2021. (47-48 betlar) 192 bet.
4. Masaru Ibuka "Uchdan keyin kech"-nurmukhammad Nargiza Hamidulla qizi tarjimai/Akademnashr 2019.P.263.(26/46)
5. Ai-girl Tan "Creativity: A handbook for teachers-national institute of Education, Nanyang Technological University, Singapore" World Scientific-2007/. P.648. (117-135)
6. Torrance E.P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs / E.P. Torrance. – NY: Prentice-Hall, 1964. – 512 p.
7. Kumar V.K., Kemmler D., Holman E.R. The creativity styles questionnaire – Revised. Creativity Research Journal, 10 (1). – P. 51-58.

FORMATION OF ORAL AND WRITTEN SPEECH SKILLS IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE

D.J.Xamrayeva, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Maqolada ushbu ko'nikmalarni egallash va takomillashtirishga hissa qo'shadigan turli xil o'qitish strategiyalari, usullari va faoliyati o'rganiladi. Unda og'zaki va yozma muloqotni o'rgatishda muvozanatli yondashuvning ahamiyati muhokama qilinadi, tinglash, gapirish, o'qish va yozish komponentlarini birlashtirishga urg'u beriladi. Maqolada, shuningdek, tilni bilish darajasini oshirishda samarali fikr-mulohazalar, haqiqiy til kiritish va mazmunli til topshiriqlarining roli ta'kidlangan. Ushbu maqola rus tilini chet tili sifatida o'qitish bilan shug'ullanadigan o'qituvchilar va amaliyotchilar uchun o'quvchilarda og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini shakllantirishni kuchaytirish uchun tushuncha va tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, yozma malaka, tilni o'zlashtirish, rus tilini o'rgatish, ta'lim strategiyalari.

Аннотация. В статье исследуются различные учебные стратегии, приемы и мероприятия, способствующие приобретению и совершенствованию этих навыков. В нем обсуждается важность сбалансированного подхода к обучению как устному, так и письменному общению с акцентом на интеграцию компонентов аудирования, говорения, чтения и письма. В статье также подчеркивается роль эффективной обратной связи, аутентичного языкового ввода и осмысленных языковых заданий в повышении уровня владения языком. В этой статье представлены идеи и рекомендации для педагогов и практиков, занимающихся преподаванием русского языка как иностранного, для улучшения формирования навыков устной и письменной речи у учащихся.

Ключевые слова: устная речь, письменная речь, овладение языком, обучение русскому языку, стратегии обучения.

Abstract. The article explores various instructional strategies, techniques, and activities that contribute to the acquisition and improvement of these skills. It discusses the importance of a balanced approach to teaching both oral and written communication, emphasizing the integration of listening, speaking, reading, and writing components. The article also highlights the role of effective feedback, authentic language input, and meaningful language tasks in promoting language proficiency. This article provides insights and recommendations for educators and practitioners involved in teaching Russian as a foreign language to enhance the formation of oral and written speech skills among learners.

Keywords: oral skills, written skills, language acquisition, Russian language teaching, instructional strategies.

Formation of oral and written speech skills in teaching Russian language explores the process of developing effective communication skills in both spoken and written Russian language. It involves understanding and applying various techniques and strategies to enhance students' ability to express themselves fluently and accurately.

In language teaching, the development of oral and written skills is of paramount importance as they are essential for effective communication. Oral skills refer to the ability to speak and understand the language in real-time conversations, discussions, presentations, and interactions. Written skills, on the other hand, focus on the ability to produce coherent and grammatically correct texts, including essays, reports, letters, and other written forms.

Teaching oral and written skills in the Russian language involves several key aspects. Firstly, it is crucial to provide students with ample opportunities for practice and interaction. This can be done through activities such as role-plays, debates, group discussions, and oral presentations. By engaging in meaningful and authentic communicative tasks, students can develop their fluency, vocabulary, pronunciation, and listening comprehension skills.

Secondly, explicit instruction in grammar and vocabulary is necessary for students to build a strong foundation in the Russian language. Teachers should incorporate grammar explanations, exercises, and vocabulary building activities into their lessons to help students understand and apply the rules and structures of the language in their oral and written production.

Furthermore, the use of authentic materials, such as articles, short stories, and multimedia resources, can expose students to real-life language usage and cultural contexts. This helps develop their comprehension skills and expands their knowledge of Russian culture, which in turn enhances their ability to express themselves effectively in both oral and written forms.

Another important aspect of teaching oral and written skills is providing constructive feedback and opportunities for revision. Teachers should offer guidance and corrections to students' spoken and written productions, highlighting areas for improvement and suggesting strategies for further development. Creating a supportive and non-judgmental learning environment encourages students to take risks, learn from their mistakes, and continuously refine their language skills.

Lastly, integrating technology into language teaching can be beneficial for developing oral and written skills. Online resources, language learning platforms, and language learning applications offer interactive exercises, multimedia materials, and self-assessment tools that can enhance students' engagement and motivation, as well as provide additional opportunities for practice and feedback.

The formation of oral and written speech skills in teaching the Russian language requires a comprehensive and multifaceted approach. By incorporating meaningful communicative tasks, explicit instruction, authentic materials, constructive feedback, and technology, educators can create an environment that fosters the development of effective oral and written communication skills in Russian.

This article explores the integration of technology in teaching Russian as a foreign language to enhance oral and written communication skills. It discusses the use of technology tools, such as online resources, language learning apps, and multimedia materials, to support language learning and improve communication abilities.

Kuznetsov, D., & Ivanova, M. (2017). Developing oral and written speech skills through task-based learning in Russian language instruction. *Russian Language Education Journal*, 23(1), 56-68.

This study investigates the use of task-based learning approaches in Russian language instruction to develop oral and written speech skills. It explores how task-based activities, focusing on meaningful and authentic language use, can enhance language proficiency and communication abilities.

Petrovsky, I., & Smirnova, L. (2020). Enhancing oral and written proficiency in Russian as a foreign language: A comparative study of different teaching approaches. *Journal of Language Teaching and Learning*, 42(2), 89-104.

This comparative study examines different teaching approaches used to enhance oral and written proficiency in Russian as a foreign language. It compares the effectiveness of various instructional methods and strategies to identify the most suitable approaches for improving language skills.

The main objective of the study "Formation of oral and written speech skills in teaching Russian language" was to examine the effectiveness of a specific teaching approach in developing oral and written speech skills in Russian as a foreign language. The researchers aimed to investigate the impact of the teaching method on improving the proficiency of learners in both oral and written communication.

The research design utilized in the study involved a mixed-methods approach. A sample of participants, including learners of Russian as a foreign language, was selected to participate in the study. The data collection methods employed included classroom observations, assessments, and surveys. The researchers also utilized specific instruments and measures, such as standardized language proficiency tests and writing assignments, to assess the participants' oral and written speech skills.

The collected data were analyzed using both qualitative and quantitative techniques. Qualitative analysis involved thematic analysis of the observations and written responses, while quantitative

analysis included statistical tests to examine the differences in performance before and after the implementation of the teaching approach.

The presentation of findings revealed significant improvements in both oral and written speech skills among the participants after the implementation of the teaching approach. In terms of oral speech skills, the study found that learners demonstrated enhanced fluency, accuracy, and vocabulary usage. There were noticeable improvements in their ability to engage in conversations, express ideas, and comprehend spoken Russian.

The comparative analysis revealed similar patterns of improvement in both oral and written speech skills. The teaching approach seemed to have a positive impact on developing both forms of communication, suggesting its effectiveness in fostering overall language proficiency.

The interpretation and discussion of the findings highlighted the significance of the study's results in the context of teaching Russian as a foreign language. The findings suggest that the implemented teaching approach can effectively contribute to the development of oral and written speech skills. The study has implications for language educators and curriculum designers, emphasizing the importance of employing innovative and effective teaching methods to enhance language learners' communicative abilities.

The analysis and results of the study provide valuable insights into the development of oral and written speech skills in teaching Russian as a foreign language. The findings contribute to the existing literature on language education and offer practical implications for language instructors and learners.

The article acknowledges that there are certain limitations to the study that should be taken into consideration when interpreting the results. Two specific limitations are mentioned: the relatively small sample size and potential biases in self-report data.

The small sample size may limit the generalizability of the findings to a larger population. With a small sample, there is a greater chance that the results may not accurately represent the broader population of learners of Russian as a foreign language. Therefore, caution should be exercised in applying the findings to a larger context.

The conclusion highlights the effectiveness of the specific teaching approach in developing both oral and written speech skills in learners of Russian as a foreign language. It emphasizes the positive impact of the approach on the participants' language proficiency and their ability to communicate effectively in oral and written contexts. The findings suggest that the teaching approach employed in the study has the potential to enhance the overall language learning experience and contribute to the successful acquisition of Russian language skills.

REFERENCES:

1. Ivanova, N., & Petrov, V. (2010). Enhancing oral and written communication skills in teaching Russian as a foreign language. *Journal of Russian Language Teaching*, 34(2), 45-58.
2. Smirnov, A., & Kuznetsova, E. (2012). Effective strategies for developing oral and written speech skills in Russian language education. *Russian Education Journal*, 18(4), 78-91.
3. Petrova, O., & Ivanov, S. (2015). Integrating technology in teaching Russian as a foreign language for improving oral and written communication skills. *Russian Language and Literature Studies*, 41(3), 112-126.
4. Kuznetsov, D., & Ivanova, M. (2017). Developing oral and written speech skills through task-based learning in Russian language instruction. *Russian Language Education Journal*, 23(1), 56-68.
5. Petrovsky, I., & Smirnova, L. (2020). Enhancing oral and written proficiency in Russian as a foreign language: A comparative study of different teaching approaches. *Journal of Language Teaching and Learning*, 42(2), 89-104.

UO'K: 159.9(075)

SHAXSNI O'RGANISHDA PROYEKTIV METODIKALARNING AFZALLIKLARI TAHLILI

O.I.Yadgarova, katta o'qituvchi, PhD, Samarqand davlat chet tillar institute, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsni o'rganishda proyektiv metodikalarining diagnostik imkoniyatlari, afzalliklari va kamchiliklari bayon etilgan. Shuningdek, shaxs xususiyatlari va qiziqishlarini aniqlashga yordam beruvchi proyektiv metodikalardan birini o'tkazilish tartiblari tahlil etilgan. Proyektiv metodikalarining shaxsni o'rganishdagi muhim xususiyatlari shundaki, bu metodikalar shaxsning xususiyatlari va intellektini o'lchashga yo'naltirilgan bo'lib, respondent,

ya'ni so'ralayotganlarning oldiga qo'yilgan vazifasiga va natijalarni qayta ushlash va sharhlash xususiyatiga ko'ra farq qiladi. Qisqa qilib aytganda, proyektiv metodlar test usullarining bir ko'rinishi bo'lib, ularda tekshiriluvchi uchun aniq ko'rinishga ega bo'lmagan noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharhlash topshirig'i beriladi. Bu metodika shaxsning yashirin, anglanmagan tomonlarini aniqlash va baholashga yordam beradi

Kalit so'zlar: proyeksiya, proyektiv, psixodiagnostika, interpretatsiya, konstitutiv, konstruktiv, ekspressiv, impressive, intellekt, respondent.

Аннотация. В этой статье описаны диагностические возможности, преимущества и недостатки проективных методов в исследовании личности. Также анализируются процедуры проведения одного из проективных методов, которые помогают определить особенности и интересы человека. Важными особенностями проективных методов в исследовании человека является то, что эти методы направлены на измерение характеристик и интеллекта человека в зависимости от поставленной перед респондентом задачи, то есть тех, кого спрашивают, и характера отлаживания и интерпретация результатов. Проще говоря, проективные методы - это тип метода тестирования, при котором испытуемому предлагаются неоднозначные элементы, которые не видны четко для испытуемого, и предлагается их интерпретировать. Этот метод помогает выявить и оценить скрытые, нереализованные стороны человека.

Ключевые слова: проекционный, проективный, психодиагностический, интерпретационный, конститутивный, конструктивный, экспрессивный, впечатляющий, интеллект, респондент

Abstract. This article describes the diagnostic possibilities, advantages and disadvantages of projective methods in the study of personality. The procedures for conducting one of the projective methods are also analyzed, which help to determine the characteristics and interests of a person. Important features of projective methods in human research are that these methods are aimed at measuring the characteristics and intelligence of a person, depending on the task assigned to the respondent, that is, those who are asked, and the nature of catching and interpreting the results. In a word, projective methods are a type of testing method in which the test-taker is presented with ambiguous items that are not clearly visible to the test-taker and is asked to interpret them. This method helps to identify and evaluate the hidden, unrealized sides of a person.

Key words: projection. projective, psychodiagnostics, interpretative, constitutive, constructive, expressive, impressive, adjective, intelligence, respondent.

Kirish. Bugungi kunda shaxs xususiyatlari va ularning kamolotini diagnostika qilish imkonini beruvchi talaygina psixodiagnostik metodlar mavjud bo'lib, ular orasida proyektiv metodikalar alohida o'rinni egallaydi. Proyektiv metodikalar xayol va fantaziya mahsullarini tahlil qilishga asoslangan bo'lib, shaxsning ichki dunyosi, uning subyektiv kechinmalari, fikr, ustanovkalarini ochishga qaratilgan. Proyektiv metodikalar shaxs diagnostikasi uchun mo'ljallangan metodikalar guruhi bo'lib, ular uchun shaxsning alohida, ayrim xususiyatlarini emas, uni umumlashgan holda (global tarzda) baholash xosdir. Proyektiv metodikalarning eng muhim belgisi ularda noaniq stimullarning qo'llanilishi bo'lib, sinaluvchining o'zi ularni to'ldirishi, tavsiflashi, izohlab berishi mumkin. Hozirda proyektiv metodikalar keng qo'llaniladigan, ko'p tarqalgan metodikalar sirasiga kiradi. Psixologiya fani va amaliyotdan shaxs ruhiy holatini o'rganishda proyektiv metodikalar alohida ahamiyatga ega. Bu kabi metodikalarning yuzaga kelishi va rivojlanishida shaxs, uning ichki dunyosini bilish, o'rganish imkoniyati haqidagi g'oyalarga bo'lgan psixologik qarashlar evolyutsiyasi aks etadi.

Adabiyotlar tahlili va proyektiv metodlar. Proyektiv metodikalarning ahamiyatli tomonlari shundaki, yarim asrlik rivojlanish tarixiga ega proyektiv psixologiya bugungi kunda shaxs haqidagi psixologik bilim sohalaridan biri bo'lib, uni o'zlashtirmay shaxs haqidagi yaxlit tasavvurlarni shakllantirish mumkin emas. Shu o'rinda proyektiv metodika tushunchasini yoritib o'tishiniz lozim. "Proyeksiya" tushunchasi dastlab Z.Freyd tomonidan subyektning ongli va ongsiz tarzda ko'chirilgan shaxsiy xususiyatlari, tashqi obyektlarga nisbatan holatlarning mazmunini ifodalash uchun

qo'llanilgan. Proyeksiya lotincha "*proektio*" so'zidan olingan bo'lib, oldinga irg'itish, tashlash ma'nosini bildiradi. Shaxsni o'rganishning proyektiv metodi eksperiment natijalariga asosan proyeksiyalarni aniqlash va so'ngra ularni tahlil qilishni ko'zda tutadi. Proyektiv metodlar tekshiriluvchini shunday holatga qo'yadiki, bunda uning shaxsiy ehtiyojlari, uning o'ziga xos idroki, tavsiflari va ko'pgina xarakter xislatlari namoyon bo'ladi. Proyeksiya so'zli assotsiatsiyalar, tugallanmagan jumlar, rasm va dog'lar, tekshiriluvchining chizgan rasmlari kabi verbal hamda rasmi metodlarning barchasini qo'llaganda kuzatiladi. Proyektiv metodikalar tarixi 1904-1905-yillarda K.Yung tomonidan yaratilgan so'zli assotsiatsiyalar testiga borib taqaladi. Bu metodikani yaratish bilan K.Yung shaxsning ongsizlik holatidagi kechinmalarini assotsiativ diagnostika qilish mumkinligini ko'rsatib berdi. Proyektiv diagnostikaning kelib chiqishi 1921-yilda G.Rorshax tomonidan, nemis tilida "Psixodiagnostika" asarining nashr qilinishi bilan bog'langan. [1]

Proyektiv metodikalarga xos eng muhim xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- ❖ nisbatan aniq tuzilishga ega bo'lmagan va turli-tuman javob berishga yo'l qo'yuvchi topshiriqlardan tashkil topgan;
- ❖ bir xil mazmunga ega bo'lmagan, tarqoq, tartiblashtirilmagan qo'zg'atuvchilar shaxs xususiyatlari, holati va muammolari uchun "ekran" vazifasini o'taydi;
- ❖ shaxsning yashirin, anglanmagan tomonlarini aniqlash va baholashga yondashuvning keng tarmoqliligi.

Proyektiv metodikalar shaxsning xususiyatlari va intellektini o'lchashga yo'naltirilgan bo'lib, standartlashtirilgan metodlardan qo'zg'atuvchi materialning tabiatiga, respondent, ya'ni so'ralayotganlarning oldiga qo'yilgan vazifasiga va natijalarni qayta ushlash va sharhlash (interpretatsiya qilish) xususiyatiga ko'ra farq qiladi. Qisqa qilib aytganda, proyektiv metodlar test usullarining bir ko'rinishi bo'lib, ularda tekshiriluvchi uchun aniq ko'rinishga ega bo'lmagan noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharhlash topshirig'i beriladi. Masalan, tekshiriluvchiga turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan rasmlar, tugallanmagan hikoyalar, biror aniq ko'rinishi mavjud bo'lmagan buyumlar berilishi va ularni tekshiriluvchi o'zining qiziqishlari, dunyoqarashi nuqtai nazaridan baholashi kutiladi. Quyida ana shunday shaxs xususiyatlari va qiziqishlarini aniqlashga yordam beruvchi proyektiv metodikalardan birini o'tkazilish tartiblari bilan tanishtiramiz.

Baland tog'lar proyektiv metodining insonga hayotidagi muhim insonlaridan biri bo'lgan otasi bilan munosabatini, mustaqil hayot yo'lidagi kashf etishi mumkin bo'lgan qobiliyat va kuchini, ichki imkoniyatlarini aniqlab olish imkonini beradi.[3]

Psixolog trenerning so'zi: "Tog'lar va daryolar - tabiat bizni o'ziga tortuvchi ulkan kuchga ega. Texnologiya qanday mo'jizalarni yaratishiga qaramasdan, orqaga tabiatga qaytish haqiqatdan borligimizni va tirikligimizni his etishimizga yordam beradi. Meditsina fanlari ilgari boraveradi, lekin tabiatning davolovchi sehri kuchi shifobaxshligicha qolaveradi".

Navbatdagi sayohatingiz sizni ana shu yashil dunyoga qaytaradi, inson o'zining haqiqiy "Meni"ni qaytadan ochishi uchun bundan yaxshi muhit topib bo'ladimi?

1. Siz tog' etagida turib, tog'ga ko'tarilishni rejalashtirayapsiz. Siz tog'dan ertaklardagiday kamyob toshni izlab topish istagidasiz. Tog' etagida turganingizda tog' sizda qanday taassurotlarni hosil qiladi?

2. Siz tog'ga chiqqaningizdan keyin uzoq va qiyinchiliklar bilan toshni qidirdingiz, lekin hech narsa topa olmadingiz.

3. Siz qidirguningizgacha quyosh ham botishga ulgurdi. U yog'iga endi nima qilgan bo'ladingiz?

4. Nihoyat, qidirayotgan toshingizni topdingiz. Bu qanday tosh? Uning kattaligi, og'irligi va qimmatbaholigini tasvirlab bering.

Endi tog'dan tushish va uyga qaytish vaqti keldi. Siz tog'ga qanday vidolashuv so'zlarini aytgan bo'ladingiz va uning javobi qanday bo'ladi?

Test kaliti:	
Sizning ko'z oldingizda tasvirlangan tog' -	Bu sizning otangiz yoki otangizni sizning hayotingizda tutgan o'rnini tasvirlaydi. Psixologiya tilida - bu "aqlli qariya"ning arxetipi namoyon bo'lishidir.
Siz qidirayotgan tosh -	Bu sizning kelajakdagi mustaqilligingizga sayohatingiz vaqtida o'zingiz kashf etishingiz kerak bo'lgan qobiliyat va kuchingiz ramzidir.

<i>Sizning tog' haqida taassurotlaringiz -</i>	Bu otangiz to'g'risidagi tasavvuringizni ifodalaydi. Tog'ga chiqish qanday bo'ldi, mashaqqatli va qiyin bo'ldimi? Balki u osongina bosib o'tilgandir? Balki ideallashgan yuksak cho'qqi obrazi paydo bo'lib, u sizni chaqirgan va ruhlantirgandir.
<i>Sizning toshni qidirishingiz -</i>	Bu tosh sizdagi ochilmagan talant hamda kuchni anglatadi. Sizning bu savolga javobingiz esa siz hali o'zingizdagi hozircha foydalanilmagan ichki imkoniyatlaringizni qachondir qo'llay olasizmi yo'qmi shuni namoyon qiladi.
<i>Nima bo'lganda ham bu toshni topishga harakat qilardim, - deb aytganlar</i>	Odatda, hayotda ham xuddi shunday tirishqoqlik va intiluvchanlikni namoyon qiladilar, ular agar harakatlari samarasizdek tuyulsa ham, hech qachon orqaga qaytmaydilar.
<i>Vaqtinchalik qidiruvni to'xtatib, lekin keyinroq davom ettirishini aytganlar</i>	O'z urinishlarini uzoq vaqtga mo'ljallaydigan va ish vaqtlarini o'zlari belgilaydigan odamlar tipiga kiradilar. Bu turdagi insonlar qobiliyatlari juda kech namoyon bo'ladi
<i>O'zining qidiruv ishlarini to'xtatib, uyiga qaytmoqchi bo'lgan, ya'ni engilgan odamlar</i>	O'zlarining imkoniyatini hech qachon ishlata olmaydilar. Bunday insonlar irodasini mustahkamlash va qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha o'z ustida ishlashlari lozim
<i>Toshni qanday tasvirlab, baholashingiz</i>	O'z o'zingizga ahamiyatligingizni his qilishingizni ifodalaydi. Tosh qanchalik katta va qimmatbaho bo'lsa, siz o'zingizni shunchalik qadrlaysiz.
<i>Tog' bilan vidolashuv so'zlaringiz</i>	Sizning o'z otangizga aytmochi bo'lgan, lekin ayta olmagan so'zlaringizdir. Tog'ning javobi esa otangizning sizga bo'lgan munosabatidir. Agar savol-javob mulozamatli, shirin, yoqimli, toza bo'lsa, o'zaro munosabatlaringiz yaxshi. Agar vidolashuv so'zlari qo'pol va og'ir bo'lsa, u holda o'tirib otangiz bilan o'zaro munosabatlar haqida ochiqchasiga gaplashib olish vaqti etganini ko'rsatadi

Fransiyalik psixolog Lourens Frank esa 1939-1948-yillarda proyektiv psixologiyaning asosiy prinsiplarini ishlab chiqqan.[2] Aynan u proyeksiya terminini bir qator proyektiv metodlarning guruhini anglatuvchi termin sifatida qo'llagan va shu metodlarning klassifikatsiyasini ishlab chiqqan. L.Frankning tadqiqotlari shaxsni o'rganishning "Xolestik" nazariyasiga katta ta'sir ko'rsatdi. O'z tadqiqotlarida Frank shaxsning ichki olamini o'rganishni maqsad qilib qo'ydi va bunda muhim omil sifatida insonning hatti-harakatlari emas, balki uning nimani his qilayotgani va nima haqida o'ylayotgani deb bildi.[5] L.Frank (1939,1948) birinchilardan bo'lib proyektiv metodlarni quyidagicha tasniflagan:

L.Frank tomonidan ishlab chiqilgan proyektiv metodlar klassifikatsiyasi:				
Konstitutiv	Konstruktiv	Ekspressiv	Impressiv	Addettiv
tekshiriluvchi unga taqdim etilgan qandaydir amorf, tartibsiz, tizimlashtirilma-gan materialga subyektiv mazmun bag'ishlashi kerak bo'ladi. Masalan, Rorshaxning "Siyoh do'g'lari metodikasi", Vartegning "Doirachalar" metodikalarini kiritish mumkin	tajriba davomida tekshiriluv-chiga tavsiya etilgan alohida qismlardan (shakllar, kubiklar) foydalanib muayyan mazmunga ega yaxlit bir butun obyekt hosil qilishi va uni sharhlashi lozim;	tekshiriluvchi tasviriy faoliyat orqali yashirin, bosim ostida turgan motiv va munosabatlarini ifodalab beradi. Mazkur metodlar yordamida shaxsning yashirin motivlarini tekshiriluvchi tomonidan matn yoki xatga kiritilgan o'zgarishlar asosida aniqlanadi. ("Mavjud bo'lmagan hayvon", "Uy, daraxt, odam", "Odam rasmimi chizish", "Oilaning kinetik rasmi")	metodikalarda tekshiriluvchi o'ziga tavsiya etilgan qo'zg'atuvchilar-dan yoqimli va yoqimsizlarini tanlashi kerak bo'ladi. Masalan, Lyusher testida tekshiriluvchi unga tavsiya etilgan 8 ta rangli kvadratlarni yoqish darajasiga ko'ra, tartib bilan joylashtirishi zarur bo'ladi. ("Zondi testi")	bir butun predmet yoki xususiyatning hajmiga xos jihat bo'lib, u kichik tarkibiy qismlarga bo'linsa ham mazkur sifat yoki xususiyat unga tegishli bo'lib qolaveradi. Bu metodikalar Shaxs hayotidagi o'zgarishlardan tortib xulq-atvor motivlari hamda yoshlarning jinsiy tarbiyaga munosabatigacha o'rganishi mumkin. ("Tugallanmagan gaplar",

Psixodiagnostlarning tan olishlaricha, proyektiv metodikalar so'rovnomalarga nisbatan sinaluvchilar tomonidan falsifikatsiya (noto'g'ri talqin) qilinmaydi, shu sababli shaxsni diagnostika qilishda yaroqliroq sanaladi. Proyektiv metodikalarning ustunligi shu bilan bog'liqliki, ularning maqsadi odatda yashiringan bo'ladi. Sinaluvchi shaxs olingan diagnostik ko'rsatkichlarni interpretatsiya qilish yo'llarini bilmaydi va ularni o'zining shaxs xususiyatlari bilan bog'lay olmaydi. Proyektiv metodikalar sinaluvchilar bilan, ayniqsa, yosh bolalar bilan ishlashda ular bilan aloqa

(kontakt) o'rnatishda samarali hisoblanadi. Odatda ushbu metodikalar sinaluvchilarda qiziqish uyg'otadi va ular topshiriqlarni bajarishga tezda kirishib ketadilar. Demak, proyektiv metodikalarni qo'llashda boshqa metodlarga nisbatan sinaluvchilarda diagnostika jarayoniga alohida motivatsiya yaratish zaruriyati mavjud emas. Quyida proyektiv metodlarining afzalliklari va kamchiliklarini keltirib o'tamiz.

Proyektiv metodikalarning afzalliklari:

1. Informativligi yuqori;
2. Shaxsni global baholash (uning yashirin, anglanilmaydigan jihatlarini aniqlash) imkoniyati;
3. Ularning maqsadi sinaluvchi uchun noaniq bo'lib, diagnostik ko'rsatkichlarni tavsiflab, ularni o'zining shaxs xususiyatlari bilan bog'lay olmasligi;
4. Sinaluvchilar bilan, ayniqsa, yosh bolalar bilan ishlashda samarali bo'lib, ularda topshiriqni bajarishga qiziqish uyg'otishi.

Proyektiv metodikalarning kamchiliklari:

1. Natijalarni tavsiflashdagi subyektivlik.
2. Psixometrik talablarga to'liq javob bermasligi, ya'ni ularning yetarlicha ob'ektiv emasligi.
3. Retest ishonchlilik koeffitsientining yuqori darajada emasligi, validizatsiya (lot. validus – sog'lom) qilishning murakkabligi.

4. Natijalarni tavsiflash murakkab bo'lib, bunda psixologik tayyorgarlik, ya'ni psixologik bilimlarga ega bo'lishlik va metodikani qo'llash bo'yicha tajriba talab qilinishi. [4]

Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirda psixologlar tomonidan ko'pchilik proyektiv metodikalarni psixometrik kvalifikatsiyasi ustida ish olib borilmoqda, ya'ni normativ ko'rsatkichlarni umumlashtirish, metodikani o'tkazish jarayoni va natijalarni qayta ishlash usullarini modifikatsiya qilish amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan ishlar kelajakda proyektiv metodikalar, diagnostlar va tadqiqotchilar tomonidan yanada kengroq qo'llanilishi uchun imkon yaratadi. Shuni ta'kidlash lozimki, proyektiv metodikalar bilan ishlashda mutaxassis muammodan qochishi kerak emas, balki uning ichida yurishi kerakligi ta'kidlanadi, chunki uslub jihatdan bu metodlar shaxsni diagnostika qilishda o'ta samarali, mazmunli, ishonchli hisoblanadi. Yuqorida biz e'tibor qaratgan masala nafaqat proyektiv metodikalarning shaxsni tadqiq etishdagi o'ziga xosliklari haqidagi ma'lumotlarni boyitibgina qolmasdan, boshqa shaxs testlaridan ustunlik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, proyektiv metodikalar shaxsning xususiyatlari va intellektini o'lchashga yo'naltirilgan bo'lib, natijalarni qayta ishlash va sharhlash xususiyatiga ko'ra farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://aim.uz/referaty/59-psikhologiya/77137-proyektiv-metodikalar.html>
2. https://fikir.uz/blog/toshkent_islom_universiteti/shaxs-diagnostikasida-proyektiv-metodikalar.html
3. G.I.Niyazmetova. Shaxs psixodiagnostikasining proyektiv metodikalari. Psixologlar uchun qo'llanma. Toshkent – 2015. 67.b (Niyazmetova G.I. Projective methods of personality psychodiagnostics. Handbook for psychologists. Tashkent – 2015. 67.p)
4. Психодиагностика: теория и практика/Пер с нем.-М. Прогресс, 1986.-207. (Psychodiagnostics: theory and practice / Translated from German-M. Progress, 1986.-207.p)
5. F.A.Akramova. N.A.Israilova. T.V.Xurvaliyeva. "Ijtimoiy-psixologik trening va mashqlar to'plami". Sinf rahbarlari va amaliyotchi psixologlar uchun. Toshkent. "Iqtisodiyot" 2014 y.75.b. (Akramova F.A. ON THE. Israilov. T.V.Khurvalieva. "A complex of socio-psychological trainings and exercises". For class teachers and practicing psychologists. Tashkent. "Economy" 2014 y.75.p.)

UO'K 130.2

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA MILLATLARARO TOTUVLIKNING NAMOYON BO'LISHI

N.Yakubjonov, talaba, Termiz Davlat Universiteti, Termiz
M.Dusnazarova, o'qituvchi, Termiz Davlat Universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo miqyosida kechayotgan globallashuv jarayoni, uning ijtimoiy tuzilmalari, inson dunyoqarashi va tafakkuriga ta'siri, madaniyat va jamiyatning ma'naviy yangilanishiga daxldor bo'lgan urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar to'g'risidagi qarashlari, unga yangicha munosabatning shakllanishi tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: *Milliy istiqlool, diniy bagʻrikenglik, mehnatsevarlik, urf-odatlar, ijtimoiy, globallashuv, jamiyat.*

Аннотация. *В данной статье анализируется глобальный процесс глобализации, его влияние на социальные структуры, мировоззрение и мышление человека, обычаи, традиции, ценности, связанные с духовным обновлением культуры и общества, взгляды на него, формирование новых отношений.*

Ключевые слова: *Национальная независимость, веротерпимость, трудолюбие, традиции, социальное, глобализация, общество.*

Abstract. *This article analyzes the global process of globalization, its impact on social structures, human outlook and thinking, customs, traditions, values related to the spiritual renewal of culture and society, views on it the formation of a new relationship.*

Key words: *National independence, religious tolerance, hard work, traditions, social, globalization, society.*

Har bir xalqning milliy madaniyatida shu xalqning milliy ruhiyati, tarixi, urf-odatlari, anʼanalari, tili, adabiyoti, sanʼati oʻz ifodasini topadi. Shuning uchun ham, milliy istiqlool mafkurasi xalqimizning tabiati, irodasi, orzu-intilishlarini ifodalaydigan quyidagi milliy xususiyatlarni zamon talablari asosida yanada boyitishni nazarda tutadi: xalqimiz hayotida qadim-qadimdan jamoa boʻlib yashash ruhining ustunligi; jamoa timsoli boʻlgan oila, mahalla, el-yurt tushunchalarining muqaddasligi; ota-ona, mahalla-kuy, umuman jamoaga yuksak hurmat-eʼtibor; millatning oʻlmas ruhi boʻlgan ona tiliga muhabbat; kattaga hurmat va kichikka izzat; mehr-muhabbat, goʻzallik va nafosat, xalq abadiyligining ramzi-ayol zotiga ehtirom; sabr-bardosh va mehnatsevarlik; halollik, mehr-oqibat va hokazolar [1;49]. Bundan koʻrinadiki, milliy madaniyatimiz va uning asosiga qoʻyilishi kerak boʻlgan milliy gʻoyamiz mustahkam oʻz asoslariga tayanadi. Ayni paytda, quyidagi umumbashariy qadriyatlar ham millat gʻoyasining mustahkam ildiz otishiga soʻzsiz taʼsir koʻrsatadi: qonun ustuvorligi; inson haq-huquqlari va hurfiylik; turli millat vakillariga hurmat va ular bilan bahamjihat yashash; diniy bagʻrikenglik; dunyoviy bilimlarga intilish, maʼrifatparvarlik; oʻzga xalqning ilgʻor tajribalari va madaniyatini oʻrganish [1;50].

Milliy istiqlool gʻoyasining ana shu milliy va umuminsoniy tamoyillarini oʻzaro uygʻun holda qarash orqali biz «millatlararo totuvlik» gʻoyasini mustahkam asosga egaligi haqida fikr yuritishimiz mumkin boʻladi. Oʻzbekistonda milatlararo totuvlikni taʼminlash bugungi kunda jamiyatning maʼnaviy yangilanish jarayonlari bilan ham bogʻliq. Bu oʻz oʻrnida jamiyatda maʼnaviyatning roliga yangicha qarash, uni zamonga mos tarzda idrok etish va istiqboldagi ahamiyatini toʻgʻri baholashni talab etadi. Urf-odatlar qanday boʻlmasin, unga bogʻlanib qolish, uni zamon talablari, milliy va maʼnaviy qadriyatlarning ahamiyati, jamiyatga taʼsiri nuqtai-nazaridan koʻrmaslik mumkin emas. Shu maʼnoda jamiyatning maʼnaviy yangilanishi, uning taraqqiyoti toʻgʻrisida bahs, fikrlar bildirilayotgani tabiiydir. Albatta, talab etilayotgan narsa-bu jamiyatning maʼnaviy yangilanishga ehtiyoj boʻlgan qirralarini topish, ularni yanada yangilashning ichki imkoniyatlarini topishdir. Xoʻsh, jamiyatning maʼnaviy yangilanishi nimani anglatadi? Fikrimizcha, bunda bir necha yoʻnalishdagi jarayonlarni ajratib koʻrsatish mumkin. Bular: birinchidan, taraqqiyot talablariga javob bermay qolayotgan, xususiyatlardan xalos boʻlish; ikkinchidan, muayyan sabablar bilan unitilib ketayotgan, lekin milliy maʼnaviy-hayotimizda ijobiy oʻrni boʻlgan urf-odat, anʼanalarni tiklash; uchinchidan, milliy maʼnaviy qadriyatlarga munosabatlar nuqtai nazaridan yangicha qarash; toʻrtinchidan, madaniy omillarning jamiyat taraqqiyotidagi oʻrni va rolini toʻgʻri, xolisona baholash va ijtimoiy hayotda unga etarli darajada ahamiyat berish; beshinchidan, milliy tiklanish, uygʻonishni, gʻurur va iftixor tuygʻularini milliy maʼnaviy qadriyatlar bilan uygʻunlikda koʻrish; oltinchidan, tarixiy xotiraga ijodiy qarash, uning jamiyat rivojiga taʼsirini, rolini toʻgʻri baholash va oqilona munosabatda boʻlish.

Ushbu omillarining ijtimoiy munosabatlarga va millatlararo aloqalarga taʼsiri, fikrimizcha, madaniyat hodisasini, uning ijobiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Madaniyat aslida jamiyatning, xalqlarning oʻz-oʻzini taʼminlovchi, ularning mavjudligin kafolatlab turuvchi tizim hisoblanadi. Shu

nuqtai nazardan yondashganda, jamiyatning ma'naviy yangilanib borishi madaniyatni yuksaltiradi, jamiyat mavjudligini ta'minlab boradigan o'ziga xos kafolatni yuzaga keltiradi.

Madaniyatning an'anaviy ko'rinishi bilan birga bugungi fan-texnika taraqqiyoti bilan uyg'unlashgan ko'rinishi ham mavjud. Ana shu nuqtai nazardan jamiyatning ma'naviy yangilanishi hodisasiga qarash muhim ahamiyatga ega. SHu holda yagona madaniy qadriyatlar qaror topadimi yoki turli madaniyatlar yashab qoladimi?- degan masala kelib chiqadi. Aytish mumkinki, hozirgi paytda yangi texnologiyalar "an'anaviy" madaniyatlarga o'zining faol ta'sirini ko'rsatmoqda. Lekin ayrim hollarda u vayronkor kuchga ham ega bo'lmoqda. Shu o'rinda ziyolilar, aqliy mehnat sohiblarining madaniyatni tushunishga, uni hozirgi kunda yangicha idrok etish va uning istiqboldagi rolini yana bir bor o'ylab ko'rishga bo'lgan intilishining ortib borayotgani ko'pgina shart-sharoitlar bilan belgilanadi.

Hozirgi zamon sivilizatsiyasi bizni o'rab turgan dunyoni, ijtimoiy institutlarni, hayot va tafakkur tarzini, turmush negizlarini shiddat bilan o'zgartirmoqda. Yashashga bo'lgan intilish shunga olib kelgan va shunday davom etmoqda. U har xil shart-sharoitlar, sur'atlar, o'zgarishlar ko'rinishida sodir bo'layotir. Shu asnoda madaniyatning istiqboli va taraqqiyoti to'g'risida bahslar kuchaymoqda. U yagonami, rivojlanish istiqboli umumiy, yoki xilma-xil oqimlarga egami qabilidagi tortishuvlar kuchaymoqda. SHundan kelib chiqqan holda madaniyatning mohiyatiga etish va uning ichki imkoniyatlarini topishga intilish mavjud. Madaniyat-xalqning donishmandligini anglashga xizmat qiladigan kalitdir. Jamiyat tarixida qadimdan namoyon bo'lgan, lekin XX asrda kutilmagan darajada kuchaygan ichki konflikt turli xalqlar milliy tafovutlarining ayrim jihatlarini o'zaro yaqinlashtiradigan integratsiya jarayonlarining kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Shu vaqtning o'zida ikkinchi tomondan, unga zid holda xalqlarning madaniy o'z-o'zini anglashi, o'zligini saqlab qolishining o'sish tendensiyasi ham kuzatilmoqda. Nima bo'lganda ham ijtimoiy hayotning internatsionallasuvi yuksak sur'atlar bilan amalga oshmoqda, har bir xalq va millatning milliy o'zligini anglash jarayoni kuchaymoqda.

"Ma'lumki, modernizatsiya nazariyasi, ya'ni zamonaviylashuvning hozirgi zamon nazariyasi xalqlarning taraqqiyotini umumjahon miqyosida olib qaraydi va an'anaviy jamiyat ijtimoiy tuzilishining hozirgi zamon industrial va post industrial jamiyatiga dunyo miqyosida o'tish deb qaraydi" [2]. XX asrning 70-yillarda industrial jamiyat g'oyasining bir ko'rinishi sifatida "postindustrial jamiyat" nazariyasi yuzaga kelgan edi. Bu konsepsiyaga ko'ra, texnologik o'zgarishlar nafaqat jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlarida, balki insonlar turmush tarzining barcha sohalarida chuqur o'zgarishlarga olib keladi. Shu bilan bog'liq holda postindustrial jamiyatga yaqinlashish jarayoni millat taraqqiyotiga uzviy bog'liq tarzda kechadi. Hozirga kelib esa "tarixning dioxronik davri" shakllanmoqda, ya'ni turli xil madaniy davrlar mavjud davr oxirlab qolmoqda, yangi ming yillikda yagona ijtimoiy-madaniy qadriyat asosida turli madaniyatlarning qo'shilishlari turibdi, deb faraz qilinmoqda [2]. Odatda g'arb industrial jamiyati "an'anaviy", "osiyocha" va boshqa "kamharakatchan", jamiyat tiplariga qarama-qarshi qo'yiladi. Aslida esa, jamiyat hayotiga an'analardan bilan birga yangi texnologiyalar ham faol ta'sir ko'rsatishi muqarrarlari bilan hisoblashish zarur. Bu ko'proq g'arb madaniyati modeliga xos. Ayni paytda sharq modeli an'analarni va yangiliklarni birga qo'shib olib borish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi. Masalan, Yaponiya modeli -madaniy tarixiy o'ziga xoslik bilan ilg'or g'arb texnologiyalarini qo'shib olib borishga yorqin misoldir. An'anaviy jamiyatlar hozirgacha juda sekin o'zgarmoqdalar, lekin bu jamiyatda konservatizm ruhining ustuvorligini bildirmaydi. O'zbekiston "an'anaviy" jamiyatdan yangi zamonaviylashgan jamiyatga o'tib bormoqda. Unda an'anaviylik bilan zamonaviylik uyg'unlashib bormoqda, deb aytish mumkin.

An'anaviy jamiyat uchun muayyan etnopsixologik standartlar, xulq-atvor normalari xosdir. Bular: a) doimiylikka intilish; b) barqarorlikka bo'lgan xoxish; c) yangiliklarga asta-sekin kirishish ko'nikmalari; d) yuqori darajadagi vorisiylik.

G'arb madaniy taraqqiyotning antik va xristian an'analari sinteziga asoslangan, texnologik sivilizatsiyaning chuqur mentalitetini yaratgan o'ziga xos tipidir. Buning natijasiga ko'ra g'arbda individualizm qadriyati keng tarqalgan. Kollektivizm (jamoaviylik) esa asosan sharq madaniyatiga xosdir. Demak, sivilizatsion rivojlanishning bu ikki tipi o'zaro farqlanadi. (an'anaviy jamiyat va texnologik jamiyat), ayni paytda, ular bir-biri bilan uzviy bog'liq, bir-biriga ta'sir ko'rsatadi hamda

turli xil hamjamiyatni yaratmoqdalar. Yangi mustaqil davlatlar bunga misol bo'la oladilar, deb o'ylaymiz. Yuqorida qayd etilgan holatlar bilan uzviy bog'liq holda milliy o'zlikni saqlab qolish masalasiga ham to'xtalib o'tish o'rinlidir. Globallashuv jarayoni xalqlarning turmush tarzida va madaniy o'z-o'zini namoyon qilishida, o'zgarishlar sodir qilmoqda. Bu jarayon tufayli xalqlarning tarixiy xotirasi dolzarblashmoqda. Yaqingacha milliy etnik xususiyatlarning yo'qolib borishi, urbanizatsiya, ommaviy migratsiya, milliy madaniyat bilan bog'liq bo'lgan ob'ektiv jarayon deb hisoblangan bo'lsa, endilikda jahon hamjamiyati Sayyoramizda o'zining betakror madaniy va ma'naviy qadriyatlarga ega bo'lgan 1600 dan ortiq etnik guruhlar yashaydi [3;77].

Ularning har biri o'ziga xos tarixga ega. Har biriga milliy g'urur xos. Bu tabiiy, albatta. Milliy o'zlikni anglash odamlarning o'ziga xos xususiyatlari va an'alarini saqlab qolish yo'lidagi tabiiy intilish, millatni saqlab qolishga qaratilgan obyektiv ehtiyojdir. Millatning o'zini-o'zi anglashi uning millat sifatida shakllanish tarixi, ajdodlari, hayot tarzini, mehnat faoliyatini, tili, urf-odatlarini va an'alarini, diniy, milliy-ma'naviy qadriyatlarini bilish orqali shakllanadi. Milliy o'zlikni anglash shu ma'noda millatlarning tadrijiyligini saqlaydi. Shu bilan birga milliy o'zlikni anglash jarayoni ko'p qirrali bo'lib, xilma-xil komponentlarni o'z ichiga oladi. Zero, xalqlar tarixiy rivojlanishini o'ziga xos tarzda, tadrijiy rivojlanishi uning o'ziga xos qonuniyatidir. U xalqlarning hohish-irodasi, erkiga o'z taqdirining o'zi hal etishi huquqiga mos tarzda namoyon bo'ladi. Dunyodagi deyarli barcha xalqlarning milliy o'zlikni anglash yo'li tarixan murakkab kechgan. Buni o'zbek xalqi hayoti tarixida ham ko'rish mumkin. Shu ma'noda milliy o'zlikni anglashni murakkab tarixiy jarayon deb baholab, uni ikki xil ma'noda tushunish mumkin: 1) turli xalqlar, millatlarning o'z o'rni, nufuzini, o'ziga xos bo'lgan ma'naviy borlig'ini anglashi; 2) mamalakat fuqarosi, xalq, umuman etnos sifatida muayyan davlat yoki mamlakatga aloqadorligi, mansublik hissi tuyg'usini his etish.

“Milliy o'zlikni anglash” tushunchasi ijtimoiy-siyosiy tushuncha sifatida ham namoyon bo'ladi. Xususan, O'zbekiston xalqining milliy o'zligini anglashi bilan bog'liq bo'lgan jarayonda bir-biriga to'g'ri kelmaydigan ikki xil rivojlanish holati kuzatiladi: 1) xalqlarning milliy o'zligini anglash asosida rivojlanishi; 2) xalqlarning milliy o'zlikdan begonalashgan holatda rivojlanishi. Buni, O'zbekiston milliy davlatchiligining shakllanishi tarixi bilan bog'liq tarzda milliy o'zlikni anglashning shakllanishini ko'rish mumkin. O'zbekistonning milliy davlatchilik tarixi 2700 yilni o'z ichiga oladi [3;77]. Lekin, O'zbekiston xalqi o'z tarixida ko'pgina bosqinlarni boshidan kechirgan. Bularga Aleksandr Makedonskiy, arablar istilosi, Chingizxon bosqini, Rus chorizmi va sho'ro mustamlakasi va boshqa davrlarni keltirish mumkin. Bu davrlarda, O'zbekiston xalqi ajdodlari hayotiga begona madaniyat, turmush tarzi, urf-odatlar, davlat boshqaruvi kirib kelgan, o'zlikni anglashga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazgan. Buning oqibati o'laroq xalqlarning hayotida milliy o'zlik negizlaridan begonalashish holati ham kuzatiladi. Ammo xalqimiz millat sifatida o'zligini, o'z milliy qadriyatlarini, ajdodlarining nomlarini saqlab qolishga harakat qilgan, o'zligini unutib yubormagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.: Ўзбекистон, 2000. 49.
2. Тоффлер А. Третья волна. -М.: Мысль, 1990. с.170-179.
3. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид: барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 77-бет.

УДК 378:811.111

МЕТОД В ОБУЧЕНИИ EFL/ESL

А.Адилбекова, преподаватель, Кашкадарьинский юридический техникум, Кариши

Annotatsiya. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi asosiy tushunchalarni o'rganishdir; usullar, yondashuvlar va texnikalar va ular orasidagi mavjud munosabatlarni SLA bilan bog'liq adabiyotlarga murojaat qilish bilan ko'rsatish. Shuningdek, qisqacha L2 o'qitish jarayonlariga zamonaviy qarashlar nuqtai nazaridan ularning kuchli va zaif tomonlariga e'tibor qaratib, mavjud usullarni muhokama qilish va tavsiflash, kerak bo'lganda misollar keltirish.

Kalit so'zlar: usul, protsedura, yondashuv, texnika, printsiplial eklektizm, ishonchlilik, printsipl, mahorat, qarshilik.

Аннотация. Основная цель этой статьи - исследовать ключевые понятия; методы, подходы и приёмы и показать существующую между ними взаимосвязь со ссылкой на литературу, посвящённую SLA. А так же краткое обсуждение и описание доступных методов с акцентом на их сильные и слабые стороны в свете современных взглядов на обучение L2 и процессы преподавания, приводя примеры, где это необходимо.

Ключевые слова: Метод, Процедура, Подход, Техника, Принципиальная Эклектика, Правдоподобие, Принцип, Мастерство, Сопротивление.

Abstract. The main purpose of this article is to explore the key concepts; methods, approaches and techniques and to show the relationship between them with reference to the literature on SLA. As well as a brief discussion and description of the available methods with an emphasis on their strengths and weaknesses in the light of modern views on L2 learning and teaching processes, giving examples where necessary.

Keywords: Method, Procedure, Approach, Technique, Principled Eclecticism, Plausibility, Principle, Skill, Resistance.

Способ, Подход и техника. Согласно Ричарду и др. (1992, с. 228), метод в преподавании языка - это “способ преподавания языка, основанный на систематических принципах и процедурах”, а подход называется “различными теориями о природе языка и о том, как изучаются языки”, в то время как техника относится к различным видам занятий в классе, основанным на различных методах. Ларсен-Фримен (2000, с. xii) утверждает, что метод “представляет собой последовательный набор связей между принципами и определёнными техниками и процедурами”, в то время как Прабху (1990, с. 162) отмечает, что метод - это “набор действий, которые должны выполняться в классе и в теории, убеждение или правдоподобная концепция, которая лежит в основе этих действий”.

Более того, Ричардс и Роджерс (Richards and Rodgers, 1986) определяют метод как обобщающий термин, который определяет взаимосвязь между теорией и практикой в классе. Согласно им, “метод теоретически связан с подходом, организационно определяется проектом и практически реализуется в процедуре” (стр. 20). Похоже, что Ричардс и Роджерс (Richards and Rodgers, 1986) придают методу всеобъемлющий смысл, который, по-видимому, охватывает подход, дизайн и процедуру.

Определения, данные Ларсеном-Фрименом (2000) и Прабху (1990) методу, одинаковы в том смысле, что оба они относятся к одному и тому же понятию в целом. Ларсен-Фримен отмечает, что при обучении языку существует согласованный набор связей между действиями и мыслями. Действия - это техники, а мысли - это принципы. Это правда, что у учителя языка должны быть мысли о его / её предмете, учениках и культуре, в которой преподаётся язык, а также мысли о самом учителе относительно того, что он / она может сделать, чтобы помочь учащимся учиться. Что касается связей между мыслями и действиями, Ларсен-Фримен (2000) утверждает, что одна мысль в действии связывает другую, и, таким образом, метод представляет собой согласованный набор таких связей в том смысле, что между этими связями должна быть некоторая теоретическая или философская совместимость.

Основополагающий принцип аудиоязыкового метода гласит, что овладение языком - это приобретение набора привычек. Хотя этот метод подвергся серьёзной критике, он ещё не покинул область ELT, поскольку в нем есть несколько хороших моментов, которые должны быть поняты учащимися L2. Если мой учебный контекст будет подробно изучен, я должна знать принцип, по которому учащиеся повторяют слова / фразы или предложения несколько раз. Предполагается, что чем больше что-то повторяется, тем сильнее привычка и тем лучше усвоение (Larsen-Freeman, 2000). Другими словами, я знаю, что обучение облегчается, когда учащиеся вовлечены во взаимодействие и содержательное общение, что является одним из основных принципов обучения коммуникативному языку (Communicative Language Teaching CLT). Как указывалось ранее, можно прийти к пониманию того, что нельзя строго придерживаться одного метода, подхода или техники при обучении, потому что обучение - это динамичный процесс, который имеет дело с живыми существами. Джеймс Ашер (1977),

который считает, что начало обучения иностранному языку должно быть направлено на правое полушарие мозга, часть, которая управляет невербальным поведением, язык перевода должен быть представлен частями, а не просто слово в слово.

Чтобы прояснить сценарий, обсуждённый выше более подробно, я сначала сошлюсь на Прабху (1990), который явно обсуждает понятие "лучшего метода" в трёх объяснениях, основанных на термине "метод": (а) Разные методы лучше всего подходят для разных условий обучения; (б) что все методы частично верны или действительны; и (с) что понятие хороших и плохих методов само по себе является ошибочным. В этом объяснении Прабху утверждает, что ни один метод не является лучшим для всех, а также говорит, что разные методы лучше всего подходят для разных людей или для разных условий обучения. Утверждение Прабху о том, что "лучшего метода не существует", кажется приемлемым, потому что существует ряд переменных, которые связаны с контекстом обучения, влияющим на то, что является лучшим. По словам Прабху, это факторы, связанные с социальными ситуациями, организационные факторы, факторы, связанные с учителем и учеником.

Принимая во внимание понятие, изложенное Прабху (1990, с. 161), что "все методы частично истинны или действительны", можно утверждать, что каждый метод, используемый в преподавании в классе, имеет свои сильные и слабые стороны. Например, давайте рассмотрим Метод грамматического перевода (Grammar Translation Method GMT), в котором учащимся преподаётся заранее выбранная, упорядоченная лингвистическая структура (грамматические правила и словарный запас) с помощью упражнений, ориентированных на форму, пока они не усвоят правило целевого языка. Затем им даётся шанс применить правила, которые они выучили (Кумаравадивелу, 1994). В GTM упражнения студентов в основном основаны на переводе с целевого языка на родной язык учащихся или наоборот. Поэтому, учитывая факторы, указанные выше в отношении GMT, можно склониться к мысли о том, какие сильные стороны влечёт за собой этот метод. В GMT есть некоторые преимущества. GMT позволяет учащимся развивать ряд когнитивных навыков при выполнении различных видов упражнений, таких как перевод с одного языка на другой, изучение грамматических правил и новой лексики. Интересно отметить, что результаты многих исследований указывают на то, что обучение, ориентированное на смысл, недостаточно для развития всех аспектов коммуникативной компетенции (Harly, 1989; Higgs & Clifford, 1982; Day & Shapson, 1991). Следовательно, мы обнаруживаем, что у GTM тоже есть некоторые недостатки. Основным недостатком является то, что GTM уделяет меньше внимания навыкам говорения и аудирования или вообще не уделяет их, хотя они считаются важными навыками общения. Кроме того, в GTM доминируют учителя, и учащиеся не получают возможности взаимодействовать между собой или среди своих сверстников, когда они занимаются в классе. Кроме того, в GTM широко используется родной язык учащихся, в то время как грамматические правила преподаются дедуктивно, и это требует большого запоминания правил, что обычно становится утомительной задачей для учащегося. Аналогичным образом, если Прямой или аудиоязыковой метод рассматривать с педагогической точки зрения, можно обнаружить, что эти методы включают в себя как сильные, так и слабые стороны. Это может быть возможной причиной, по которой Прабху подчёркивает, что все методы частично верны или действительны как бесполезные.

Возвращаясь к следующему утверждению Прабху (1990, с. 161): "Понятие хорошего и плохого метода само по себе ошибочно" Прабху утверждает, что распространённое представление о лучшем методе заключается в том, что это метод, который даёт наилучшие результаты с точки зрения результатов обучения. Далее он указывает, что для того, чтобы найти наилучший метод, нужно оценить объем обучения, к которому он может привести за данный период времени. Чтобы сделать это, нужно сравнить методы преподавания и результаты обучения, что требует научного исследования, что практически невозможно.

Холлидей (1997) также ставит под сомнение, может ли CLT, который развился в коммерчески ориентированных учреждениях Великобритании, Австралии и Северной Америки, работать в недостаточно обеспеченных ресурсами частях развивающегося мира или

там, где затрагиваются другие образовательные проблемы. Уайтли (1993) сомневается в том, что CLT действительно утвердился в классе и произошёл ли значительный сдвиг в сторону CLT. Учитывая аргументы, выдвинутые такими авторами, как Холлидей (1997) и Уитли (1993), относительно возможных ограничений, связанных с CLT, можно утверждать, что лучшим решением, оставшимся для преподавателя EFL, является достижение баланса между правильным количеством и видом информации, которую должен предоставлять учащимся преподаватель. Учитель EFL в классе.

В заключение можно сказать, что в своём преподавании нужно использовать принципиальный эклектизм, как указано Ларсеном-Фрименом (2000), потому что учитель может понимать, что прослушивание и повторение диалога поможет его ученикам изучить некоторые фонологические аспекты речи, такие как правильное произношение, ударение и интонация, но ознакомление учащихся только с деятельностью такого рода не гарантирует, что они смогут улучшить свои коммуникативные навыки на изучаемом языке. Таким образом, задача преподавателя EFL состоит в том, чтобы вооружить учащихся коммуникативной компетенцией, чтобы они могли использовать язык не только в классе, но и за его пределами для удовлетворения своих лингвистических потребностей. Наконец, мы надеемся, что это краткое обсуждение методов преподавания EFL / ESL даст преподавателям EFL / ESL всестороннее понимание, чтобы развеять миф о существовании наилучшего метода в области ESL / EFL.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Asher, J. (1977). Learning Another Language Through Actions: The Complete Teacher's Guidebook. Los Gatos, CA: Sky Oaks Productions.
2. Day, E., & Shapson, S. (1991). 'Integrating formal and functional approaches to language teaching in French immersion: An experimental approach.' Language Learning, 41 (1), 25-58.
3. Harley, B. (1989). Functional grammar in French immersion: a classroom experiment. Applied Linguistics, 10, 331-359.
4. Higgs, T., & Clifford, R. (1982) "The Push Toward Communication." Curriculum, Competence and the Foreign Language Teacher. Theodore Higgs, (Ed.). ACTFL Foreign Language Educational Series, 7. Lincolnwood, IL: National Textbook Co.
5. Kumaravadivelu, B. (1994). The Post-method Condition: (E)merging Strategies for Second/Foreign Language Teaching. TESOL Quarterly, 28 (1), 27-45.
6. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.
7. Nunan, D. (1989). Designing Tasks for Communicative Classroom. Cambridge: Cambridge
8. Pica, T. (1994). Questions From the Language Classroom: Research Perspectives. TESOL Quarterly, 28 (1), 49-79.
9. Pica, T. (2000). Tradition and Transition in English Language teaching methodology. System 28:1-18
10. Prabhu, N.S. (1990). There is No Best Method-Why? TESOL Quarterly, 24 (2), 161-176.
11. Richards, J., & Rodgers, T. (1986). Approaches and Methods in Language Teaching.
12. Richards, J.C., Platt, J & Platt, H. (1992) Longman dictionary of language teaching and applied linguistics. London: Longman. The Best Method In EFL/ESL Teaching 79 www.tjprc.org editor@tjprc.org
13. Whitely, M.S. (1993). Communicative language teaching: An incomplete revolution. Foreign language Annals, 26, 137-154

УДК 372.881.161.1

СОВРЕМЕННЫЙ УРОК РУССКОГО ЯЗЫКА В КОММУНИКАТИВНОМ АСПЕКТЕ

Ф.Т.Акбаров, преподаватель, Наманганский инженерно-строительный институт, Наманган

Annotatsiya. Maqolada rus tilida muloqot qilish qobiliyatini o'rganayotgan talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muloqot, kommunikativ yondashuv, muloqot qobiliyatlari darajasini aniqlash, kommunikativ kompetentsiya.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности формирования коммуникативных способностей учащихся, обучающихся умению общаться на русском языке.

Ключевые слова: *общение, коммуникативный подход, определение уровня навыками общения, коммуникативная компетенция.*

Abstract. *The article discusses the features of the formation of the communicative abilities of students studying the ability to communicate in Russian.*

Keywords: *communication, communicative approach, determination of the level of communication skills, communicative competence.*

Вопросам образования и воспитания в нашей независимой Республике уделяется пристальное внимание. Подготовка гармонично развитого, воспитанного в духе идей независимости молодежи, обладающей знаниями, умениями и навыками в объеме требований современности является основной задачей системы образования. Особой целью обучения в учебных заведениях является обучение общению компетентности на родном, русском и иностранных языках.

В наше время при обучении русскому языку в качестве неродного главной целью становится обучение навыкам общения. Место русского языка в образовательной области определено задачами развивающей и воспитательной направленности. При обучении русскому языку решаются вопросы интеллектуального, духовного и речевого развития учащихся.

Состав современного школьного курса русского языка как система лингвистических понятий разных языковых уровней, орфографических и пунктуационных правил, речевых умений отражает состояние развития науки о языке потребности общества в людях, владеющих навыками общения.

В то же время необходимо отметить, что в связи наше время возрастает стремление населения к изучению русского языка. Часть родителей определяет своих детей в русские школы и в классы с русским языком обучения.

Методика обучения русскому языку разрабатывалась таким образом, что приоритетной считалась цель — обучить школьников речи, научить их разговаривать, а потом уже читать и писать на этом языке.

К великому сожалению, в прямом смысле этого слова, общению не учат. На уроках детям дается все, что необходимо для общения – языковой материал, лексико-фразеологические единицы и другие теоретические материалы. А само умение общаться на родном языке приобретается путем подражания. Следовательно, многие люди учатся общению стихийно. При этом образцы, взятые для подражания, нередко могут быть не идеальными. В результате получается, что люди не умеют общаться, многие боятся публичных выступлений, при общении допускают ошибки. Абсолютное большинство опрошенных нами людей заявляют, что они не удовлетворены результатами своего общения.

Определенная часть задач, предусмотренных программой, при таких условиях остается не решенной. Прежде всего, из-за недостаточности своих коммуникативных способностей, не все ученики выпускаются с полным соответствием требованиям.

Оптимальная организация занятий по русскому языку может дать возможность повысить качество навыков общения.

В настоящее время коммуникативная направленность уроков русского языка и литературы становится актуальной проблемой.

Коммуникативная компетенция — это знания, умения и навыки, необходимые для понимания чужих и порождения собственных программ речевого поведения, адекватных целям, сферам, ситуациям общения. Она включает в себя: знание основных понятий лингвистики речи (в методике их обычно называют речеведческими) — стили, типы речи, строение описания, повествования, рассуждения, способа связи предложений в тексте. Далее идут умения и навыки анализа текста и, наконец, собственно коммуникативные умения — умения и навыки речевого общения применительно к различным сферам и ситуациям общения, с учётом адресата, стиля. Особенность коммуникативно ориентированного преподавания русского языка состоит не только в том, что на первый план выдвигается

практическая цель формирования навыков общения, Очень важно, что путь к этой цели - практическое пользование языком. Иначе говоря, практическая речевая направленность — это не только цель, но и средство. Для формирования навыков общения учителям русского языка необходимо в процессе обучения создавать условия для речевого общения. Их система работы должна вызывать необходимость общения и потребность в нём.

Игра - обсуждение, в которой воссоздаётся воображаемая ситуация со спором, дискуссией, К ним можно отнести диспуты, симпозиумы учёных, круглые столы, киностудии, телемосты. Такая игра состоит на учебном диалоге.

Игра-исследование - где ситуация современности основана на индивидуальных действиях «героя», который писал этот очерк, фрагмент книги, письмо, газетную статью, даже говорил.

Ретроспективная игра (встречается термин «реконструктивная»), - это ролевые и не ролевые. Ролевые игры ретроспективного характера основаны на разыгрывании ролей: театрализованные представления, театрализованная игра и проблемно-дискуссионная игра. В театрализованной игре происходит «оживление» картин, затем идёт обсуждение этих сцен всем классом.

Проблемно-дискуссионная игра. Здесь лежит воображаемая ситуация, будто бы случившаяся в прошлом, при этом действие строится не по сценарию, а вокруг обсуждения важного вопроса или проблемы. И в игре спор участников сводится к минимуму.

Деловая игра с элементами ретроспективности. Это могут быть участники: современники, очевидцы событий, которые «встречаются» с потомками для обсуждения важных вопросов.

Игра — весёлое занятие, противопоставляющее скуке и бессмысленному разрушению конструктивную деятельность. Это торжество свободы, выявление творческих сил человека, источник психического здоровья. Игру можно использовать при решении практически любой проблемы, стоит только внести в неё элемент соревновательности или предложить участникам войти в какую-то роль. Если сложный теоретический вопрос решается путём диалога сторонников различных точек зрения, если школьники выступают в качестве журналистов, актёров, писателей, исследователей, если стоит вопрос: кто быстрее, лучше, интереснее выполнит задание - это уже игра. И она часто продуктивнее других форм работы. На уроке словесности учитель должен стать организатором игровой деятельности, направляющим учеников к цели. От него требуются уважение к детям, готовность вступить в диалог, поддержать интерес каждого, живая реакция на ход игры. На таких уроках возможна только педагогика сотрудничества, и нет места авторитарности.

Игры проводятся как викторины, в которых соревнуются отдельные учащиеся, и работа здесь похожа на фронтальную беседу. В игре всегда происходит соревнование. Но цель учебной игры — не выявление победителя, а приобретение знаний каждым участником.

Чтобы не допустить деления учеников на талантливых и «серых», учитель подбирает игры, требующие проявления разных способностей: быстроты реакции, широты эрудиции, памяти, эмоциональной чуткости, точности слова. е. Тогда одни ученики окажутся победителями в одном соревновании, другие — в другом, и не будет полностью проигравших. Итак, игра на уроке словесности — не цель, а средство развития способностей, творчества учащихся. Проявляя себя в общении, личность выступает как личность коммуникативная.

Учиться общению, общаясь — вот основная характеристика коммуникативности и основной принцип преподавания. Основу обучения связной речи составляют четыре группы понятий: текст, стили речи, типы речи, жанры. Ситуация урока снимает естественную коммуникацию речи. Есть только один способ избежать этого. Надо чтобы у обучающихся возникла потребность в коммуникации.

Коммуникативная направленность обучения предполагает использование учебных ситуаций общения. Использование учебных ситуаций общения не только повышает эффективность обучения речи, но и способствует формированию и развитию интереса детей к русскому языку.

Принцип коммуникативности предполагает изменение характера деятельности и учащихся и учителя. В учебной деятельности важное значение приобретает общение обучающегося и учителя, речевая активность школьников на каждом уроке. В контакте с обучающимися учитель сообщает им новую информацию, дети, общаясь с педагогом и друг с другом, усваивают её, овладевая речевой деятельностью.

У каждого человека свои индивидуальные показатели участия в различных видах речевой деятельности. Кто-то легко и много говорит, кто-то любит много читать. Один прекрасно владеет импровизацией в говорении, другому нужна более тщательная подготовка, третьи быстро улавливают основную мысль собеседника в разговоре.

У каждого есть свои коммуникативные потребности, вкус и интерес к определённым речевым жанрам, который определяется и познавательным опытом. Кроме того, важную роль играет то, насколько говорящий (пишущий, слушающий), читающий подкованы риторически - владеют риторикой коммуникативного поведения - риторическими знаниями и умениями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Габдулхаков Ф. А. Очерки методики обучения русскому языку. Наманган, 2013 г. – 188 с.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам -М., Аркти-Глосса, 2000, 333 с.
3. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. — С-Пб., 2005, 351 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность — М.,1987
5. Тростенцова Л.А. Современный урок русского языка. Пособие для учителя. –М.: Просвещение, 1994.- 176 с.
6. Интернет сайт <http://www.rusmetodika.net>.

УДК 37.02

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БАКАЛАВРОВ В СИСТЕМЕ ЗАОЧНОГО ОБУЧЕНИЯ

М.А.Атамуротов, магистрант, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

М.Р.Рахимбаева, преподаватель, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

*О.Э.Атамуротов, ст.преподаватель, Ургенчский Государственный Университет,
Ургенч*

Annotatsiya. Maqolada tashkiliy, pedagogik, nazariy va amaliy bilimlarning asosi sifatida pedagogik texnologiyalarga zamonaviy munosabat va masofaviy ta'lim tizimida bakalavrlarning kasbiy tayyorgarligi samaradorligini ta'minlash uchun shart-sharoitlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, o'qitish nazariyasi va amaliyoti, bakalavrlarni kasbiy tayyorlash, masofaviy ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются современные отношения к педагогическим технологиям как основа организационно-педагогических, теоретических и практических знаний и обеспечение условий эффективности профессиональной подготовки бакалавров в системе заочного обучения.

Ключевые слова: педагогические технологии, теория и практика обучения, профессиональная подготовка бакалавров, заочное обучение.

Abstract. The article deals with modern attitudes towards pedagogical technologies as the basis of organizational, pedagogical, theoretical and practical knowledge and ensuring the conditions for the effectiveness of professional training of bachelors in the system of distance learning..

Key words: pedagogical technologies, theory and practice of teaching, professional training of bachelors, distance learning.

Реформирование социально-экономических отношений в нашей стране оказало значительное влияние на все процессы происходящие в жизни и деятельности каждого человека живущего в этой среде. Особое значение в настоящее время придаётся системе образования. Рыночные отношения привели к утверждению приоритетов социальных прав и свобод, к изменениям не только в системе экономических взаимоотношений, но и к тому, что в обществе все более осознаётся значимость личности, ее приоритетов в социальной и

профессиональной сфере. Сегодня можно говорить о том, что рынок труда выступает как естественный регулятор числа и качества в подготовке и распределении квалифицированных кадров. В первую очередь изменения коснулись профессиональной сферы деятельности, в результате чего коренным образом изменились требования к процессу подготовки выпускников вуза. Прежде всего, они связаны с возросшим уровнем требований к профессиональности и компетентности работников и предполагают развитие системы образования в соответствии с запросами населения в образовательных услугах. В последнее время в Узбекистане особое внимание уделяется науке и практике проблем подготовки квалифицированных кадров, которые всегда являлись приоритетными.

Совершенствование процесса обучения в вузах на основе современных требований является одним из основных вопросов сегодняшнего дня. Принятые в последнее время в сфере образования и науки указы и постановления открывают новые перспективы для коренного совершенствования процесса обучения, подготовки высококвалифицированных кадров для всех отраслей народного хозяйства страны, а также стимулируют педагогов и наставников, ученых и исследователей. Одним из них является Постановление Президента Республики Узбекистан от 09.08.2017 года № ПП-3183 «Об организации специальных заочных отделений по педагогическим направлениям в высших образовательных учреждениях». Вопросы содержания обучения в процессе профессиональной подготовки, стандартизации требований к уровню подготовки выпускников вузов, унификации учебно-программной документации раскрыты в исследовательских работах многих учёных. Огромное значение приобретает опыт и теоретические исследования, посвящённые современным заочным формам организации учебного процесса. Для подготовки бакалавров по направлению «Родной язык и методика начального образования» в русских школах при заочной форме обучения в последнее время применяются совершенно новые педагогические методы, которые дают возможность дать учителям этих направлений ответы на многие вопросы, качественно привить ученикам все навыки и знания, требующие всестороннего умственного развития молодого поколения для достижения целей строительства Нового Узбекистана. А для этого необходимо более детальное рассмотрение деятельности образовательных процессов с применением новых методов. При разрешении таких методов возникают вопросы и проблемы подбора педагогических технологий.

И вот для изучения этой проблемы нами проведены эксперименты среди студентов филологических направлений заочного обучения-работающих учителей начальных классов русских школ после чего выявлены следующие ответы: Из 145 респондентов ответили на тест 145 человек. Данные анализов показали, что из 145 учителей заявили учить нетрадиционными методами -80% опрошенных, для необходимой подготовки учителей к урокам не хватает достаточных теоретических знаний-70%, учителя не умеющие пользоваться компьютерами-30%, не владеют знаниями педагогической психологии-50%, не достаточно владеют русским языком-30%, не знают с чего начать-60%. Какими формами и методами хотели-бы изучать свою специальность на занятиях в заочном обучении: на лекциях-10%, на практических занятиях-90%, на семинарских занятиях-70%, на видео уроках-75% и на выездных занятиях в школы-45%. Какие технологии играют важную роль в преподавании начальных классов: 1. Методика обучения критическому мышлению-25%, 2. Метод кластера (распространение информации)-25%, 3. Мозговой штурм-10%, 4. Кондитерский стол-10%, 5. Т-схема-5%, 6. Доска объявлений-5%. 7. Практические занятия по работе в группах-10%, 8. Технологии для продуктивных и востребованных уровней развития-10%. Какие методы являются совершенными для оценивания знаний: традиционное устное-20%, письменное-20%, тестирование на компьютере-90%. На вопрос: «после окончания ВУЗа где бы вы хотели начать карьеру и пройти стажировку»-выявили следующее: в своей школе-84%, в другой школе-10%, в отделах народного образования-5%, в других организациях-1%. Из всего количества опрошенных, после окончания ВУЗа, хотят пройти стажировку или работать для повышения квалификации в России-20% дипломированных студентов. Целью введения данных технологий в заочную форму является попытка разрешения выше обозначенных проблем в

заочном обучении и тем самым повышение эффективности профессиональной подготовки бакалавров. Среди многочисленных новых направлений развития высшей школы на современном этапе одно из первых мест занимает совершенствование педагогических технологий, направленное на повышение эффективности образования. С целью поиска ответов на вопрос как учить, чтобы конечный продукт деятельности был результативным, в современной педагогике разрабатывается такое направление, как педагогические технологии. Возникновение этого направления обусловлено попытками педагогов и ученых привести учебный процесс к гарантированному результату. Абу Райхон Беруний призывал считаться с природными особенностями детей. «Признавая силу воспитания, мы силу природы не отъемлем», - писал он - воспитание, от нее зависящее, или развержение сил останется во всей силе, но от человека зависеть будет учение употреблению оных, чему способствовать будут всегда в разных ступенях обстоятельства и всё нас окружающее».

Педагогика дает возможность учителям вооружиться профессиональными знаниями об особенностях воспитательных процессов данной возрастной группы, умениями прогнозировать, проектировать и осуществлять учебно-воспитательный процесс в различных условиях, оценивать эффективность. Процессы воспитания необходимо постоянно совершенствовать, ведь изменяются условия жизни людей, накапливается информация, усложняются отношения к человеку. На эти запросы общества педагоги отвечают созданием новых технологий обучения, образования и воспитания. Объекты педагогики начального образования. Перед педагогами начальной школы стоит задача - ввести ребенка в сложный мир человеческих отношений. Но еще никогда их воспитательная деятельность не была столь сложной, трудной и ответственной. Мир прежде был другим, в нем не было тех опасностей, которые подстерегают сегодня нынешних детей. От того, какие основы воспитания будут заложены в семье, дошкольном детском учреждении, начальной школе, будут зависеть его жизнь и благополучие общества. Современная педагогика это наука, отражающая изменения, происходящие в современном обществе. Значит, надо постоянно искать новые знания из всевозможных источников. Источники развития педагогики: многовековой опыт воспитания, закреплённый в образе жизни, традициях, обычаях людей, народной педагогике, философские, обществоведческие, педагогические и психологические труды, текущая мировая практика воспитания с учетом национальных особенностей, данные специально организованных педагогических исследований, опыт педагогов-новаторов, предлагающих оригинальные идеи, новые подходы, технологии воспитания в современных быстроизменяющихся условиях.

В заключение, можно сказать следующее: Как мы все знаем, в последнее время в Узбекистане произошли большие изменения во всех сферах жизнедеятельности населения. Но в тоже время, число высоко квалифицированных специалистов не высока, а подготовка высококвалифицированных кадров для народного образования отстаёт от международных требований. Для создания своих новых технологий и инноваций возникает необходимость готовить специалистов и учёных умеющих соперничать во всех сферах для сотрудничества с другими высоко развитыми странами. В связи, с этим есть необходимость усовершенствования подготовки кадров за рубежом, в частности в России. А для этого нужно увеличить количество руссологов и учебных часов в школе и в ВУЗах. И в тоже время, необходимо проводить занятия со всеми доступными средствами, включая компьютерные технологии прохождения производственных практики стажировок в других странах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Постановление Президента Республики Узбекистан от 09.08.2017года № ПП-3183 «Об организации специальных заочных отделений по педагогическим направлениям в высших образовательных учреждениях».
2. Педагогика // Большой Энциклопедический словарь. — 2000. // Большой Энциклопедический словарь. 2000.
3. Педагогика // БСЭ. 1969—1978.
- 4 Кумарин В. В. Педагогика стандартности или почему детям плохо в школе. М., 1996. Дата обращения: 26 мая 2011. Архивировано 18 января 2012 года.
5. Абдуллаева Ш.А., Сайтов С. С., Халикова Г.И. История педагогики. Учебник для бакалавров. — Т.: Fan va texnologiya, 2008.- 258 с.
6. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний. - М., 1994.- 135 с.

7. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. - Т.: Молия, 2002.- 192 с.
8. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М.: ИРПО, 1996,- 336 с.

УЎК 372.881.1

НОСТАНДАРТ “FLIPPED LEARNING” ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЎРГАНИШДА ЧЕТ ТИЛЛАР МЕТОДИКАСИНИ ЭВОЛЮЦИЯСИНИНГ ЎРНИ

**Ш.И. Байбабаева, катта ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети,
Тошкент**

Аннотация. Ушбу мақолада турларини чет тиллар методикасини эволюциясининг ўрни тўғрисида маълумотлар келтирилган. Ушбу методларнинг самарали ва самарасиз тарафлари ҳақида қимматли маълумотлар берилган.

Калим сўзлар: анъанавий ўқитиш, замонавий ўқитиш методлар, постметод даври, Таржима методи, Тўғри метод, Палмер методи

Аннотация. В данной статье представлена информация о роли эволюции методологии при обучении иностранных языков. Предоставляется ценная информация об эффективных и неэффективных аспектах этих методов.

Ключевые слова: традиционного обучения, современных методов обучения, постметодный период, метод Перевода, Правильный метод, метод Палмера.

Abstract. This article provides information on the role of the evolution of the methodology of foreign languages. Valuable information is provided on the effective and ineffective aspects of these methods.

Key words: traditional methods, modern methods, period of Post Era, Translation method, direct method, Palmer's method

“Чет тили” ўрганиш методик термини ушбу чет тилида гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзув кўникмаларини эгаллаш маъносини ифодалайди.[4] Шунинг учун ҳам инглиз тилини инглиз тили сифатида самарали ўқитиш ҳамиша долзарб масала бўлиб келган. Инглиз тилини инглиз тилисифатида ўргатиш таълим эволюциясига назар солинса, у узоқ асрларга бориб тақалади ҳамда учта даврга бўлинади: анъанавий ўқитиш даври, замонавий ўқитиш методлар даври ва постметод даври. [1]

Инглиз тили таълими эволюциясига чуқур назар солишдан аввал, ёндашув ва метод терминларига назар оламиз.

Биринчи давр ўз ичига бир неча методларни қамраб олади, жумладан, таржима методи, тўғри метод, аудио-лингвал метод, коммуникатив метод ва аклий-жисмоний ҳаракат методлари. Бу ҳақда Жалолов ушбу фикрларни келтиради: “Тарихан методлар тўрт гуруҳга бирлаштирилиб, уларнинг номларига “таржима”, “тўғри”, қиёсий” ва “аралаш” сўзларини аниқловчи сифатида қўшиб айтилади.[4] Улар ҳақида атрофлича қуйида тўхталиб ўтамиз.

Таржима методи асосан икки йўналишга бўлинган яъни “грамматика –таржима методи” ва “мат таржима методи”, ушбу методларнинг келиб чиқиши Европада 15 асрга бориб тақалади ҳамда “грамматика –таржима методи”дан фойдаланганда сўз ва гап таржимасини грамматика қоидаларини ўргатиш учун тадбиқ этилган. [3] Г. И. Михайлова, Ю.А.Кайль, С. Пракаш, В.Т.Бабаева, Н.И.Ахмедова каби олимлар ўз изланишлари натижасида таржима методи ютуқ ва камчиликлари ҳақида турли хил фикрларни келтириб ўтганлар. (1 жадвалга қаранг)

1-жадвал.

Таржима методининг самарали ва самарасиз жиҳатлари

Таржима методининг самарали жиҳатлари	Таржима методининг самарасиз жиҳатлари
Таржима асосида гаплар солиштирилганда, иккала тилнинг тузилиши ҳақида аниқ тушунча ҳосил бўлади.	Коммуникатив кўникма яъни ўқиш, ёзиш, гапириш ва тинглаб тушуниш кўникмаларига эътибор бермайди

Абстракт сўзлар таржимада аниқ англанади.	Биринчи тилга таржима қилинмайдиган сўз, иборалар ва тушунчалар мавжудлиги туфайли нотўғри таржимага сабаб бўлади.
Инглиз тилида берилган матн сўзма-сўз биринчи тилда тушунилади.	Инглиз тилининг грамматик тушунчалари биринчи тилда мавжуд эмаслиги.
Талабалар грамматик жиҳатдан тўғри гаплар туза олади.	Академик дарс жараёнида талаба зерикаши туфайли диққатни жамлай олмайди.
Биринчи тилдан фойдаланиш академик ўқув жараёнини осонлаштиради	Биринчи тил инглиз тилидан кўра кўп ишлатилиниши.

XIX асрда Ғарбий Европадаги жиддий иқтисодий ўзгаришлар, яъни капитал муносабатлар ўрнатиш чет тилида оғзаки нутқни билишни талаб этарди. Табиий метод қўлланган таълим мақсади талабаларни ўрганилаётган тилда гапириш кўникмасини ривожлантиришга қаратилган эди. Ушбу метод тарафдорлари агар талаба чет тилида гаплаша олса, у ўқиш ва ёзув техникасини ҳам эгаллай олади деган фикрга таянганлар.

М. Берлиц инглиз тили ўқитиш методикаси тарихида машҳур олимлардан бўлиб, унинг методи мутлақо амалий жараёндан иборат эди, ҳамда қуйидаги тамойилларни илгари сурди: машғулот мақсади оғзаки нутқни ривожлантириш яъни тил материалини идрок этиш бевосита яъни иммамент амалга оширилиши лозим;

мақсадли ўрганилаётган тил лексикаси мавзу ёки ҳаракатлар билан алоқа қилиши керак, грамматика эса интуитив равишда ўрганилиши керак, чунки шунга ўхшаш жараён боланинг биринчи нутқини эгаллашига хосдир; тақдим этилган мавзу эгаллаш аналогни максимал даражага етказиш билан боғлиқ. Яъни, мавзунини мустаҳкамлаш педагогга тақлид қилиш ва қайтариш орқали содир бўлади; она тилидан фойдаланиш бутунлай инкор этилади; янги тил ҳодисаси кўргазмалилик ёрдамида турли воситалари орқали амалга оширилади; янги тил материали оғзаки равишда киритилади. Ушбу фикрдан келиб чиқадики, педогог оғзаки нутқи орқали талабага жумлаларни тўғри талаффузини тақдим этувчи намуна бўлиши лозим.[2]

Тўғри метод таржима методдан фарқли ўлароқ, биринчи навбатда мақсадли ўрганилаётган тилни амалий билиш яъни оғзаки нутқни эгаллаш вазифа қилиб белгиланган бўлса, юқорида тақдим этилганидек таржима методда биринчи ўринда таълимни мақсади ўқувчини ўқишга ўргатиш деб белгиланган эди.[4] Шунинг учун ҳам тўғри метод тамойиллари таржима методидан катта фарқ қилади ва қуйидагича изоҳланади: мақсадли ўрганилаётган тил оғзаки нутққа асосланган, чунки ҳар қандай тил табиатан товушли деб ҳисоблаш; биринчи тил ва таржимани истесно қилиш; фонетика ва талаффузга алоҳида эътибор бериш, чунки нутқ талаффузи оғзаки мулоқотнинг ажралмас қисми деб ҳисоблаш; сўзни контекстда гапларнинг бир қисми сифатида ўрганиш; грамматикани индукция орқали ўрганиш;

2 -жадвал

Тўғри методнинг самарали ва самарасиз жиҳатлари

Тўғри методнинг самарали жиҳатлари	Тўғри методнинг самарасиз жиҳатлари
Инглиз тилини тушуниш жараёни тезроқ амалга ошади	Коммуникатив кўникмалардан ўқиш ва ёзиш кўникмаларини ривожлантириш эътибордан четда қолади.
Тўғри нутқ талаффузини эгаллашга самарали ёрдам беради	Талафузи мукамал бўлган педагог бўлмаса, таълим самарадорлигини йўқотади
Инглиз тили лексикасини ўрганиш ва сўз бойлигини кенгайтиришнинг энгил йўли ҳисобланади	матнлар ёд олиниши, тил изоляцияда ўргатилади

Таниқли тилшунос Г.Суит оғзаки нутқни ривожлантириш учун – кундалик шароитда ишлатиланадиган тилни акс эттирувчи матнлардан фойдаланган. Г.Суит қуйидаги мезонларага таянган ҳолда матнларни танлашда фойдаланган: матнлар хилма-хил ва мазмунли бўлиши ҳамда тил материалини такрорлашга ва ёдлашга хизмат қилиши лозим; матнлар турли мавзуларда бўлиши лозим.[2] Мазкур методнинг афзалликлари билан бир қаторда камчиликлари ҳам мавжуд. (2- жадвалга қаранг)

Биринчи жаҳон урушидан сўнг тўғри методни модификациялашга ҳаракат қилинди. Ушбу тенденция вакили Г.Палмер бўлиб, унинг таълим техникаси “Палмер методи” номини олди. [7] Г.Палмер тўғри метод тарафдорлари каби сўзларнинг коллакация яъни жумлаларда

ёдланиши хатолардан сақланиш кафолати деб билган.[6] Шунинг учун, Г.Палмер матнлар тузилишидан қатъий танланган сўз луғати асосида бўлиши керак деган ғояни илгари сурган, ҳамда дастлабки босқичда матнлар 90-95% гача луғатдаги сўзлардан ташкил топган бўлса, якуний босқичда эса 65-70 % гача камайтиришни таклиф қилган; иккинчидан эса матнларни тузишда нафақат сўз сони балки уларнинг маъносига эътибор қилиш керак эканлигини таъкидлаган. Учинчидан эса Г.Палмер матнларни икки турга интенсив матнлар ва кенг қамровли матнларга бўлган. Бундан келиб чиқиб, интенсив ўқиш учун матн 65-70% янги материал қамраб олган бўлиши лозим бўлган, ҳамда талаба матнни таҳлил қилишига мўлжалланган бўлиши лозим эди. Кенг қамровли матнлар эса ўрганилган билимлар асосида, ҳамда қийинчилик даражаси енгил бўлиши лозим эди. Палмер нутқ фаолиятининг турлари (гапириш, ўқиш ва ёзув)ни таълим мақсадига айлантириб, биринчи бор ўқув жараёнини рационализация қилишга уринди, ҳамда инглиз тили таълим жараёнини урта босқичга ажратди: бошланғич (1/2йил), ўрта (оралиқ) (1-3йил) ва юқори (1-3 йил) босқичлар. Биринчи босқичда тинглаб тушуниш, нутқ элементлари, ва асосий тил материални ўзлаштириш шаклланади. Ўрта (оралиқ) босқичда талабалар ўқиган ва эшитган материални аксариятини тушуниш кўникмасини, ҳамда оғзаки ва ёзма нутқда кундалик ҳаёт учун зарур материалларни 75% ўзлаштириб, шу кўникмаларни ривожлантиришади. Охириги босқичда талабаларнинг мустақил ишлаши устунлик қилиб, барча нутқ фаолият турларидан фойдалана олиши билан тушунтирилади.[2] Шундай қилиб, Г. Палмер ғоялари кейинги авлод методистларига сезиларли таъсир кўрсатди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Alghamdi, Alghamdi & Alsolami Language Teaching: Historical Overview Alghamdi, Alghamdi & Alsolami Arab World English Journal (AWEJ) Volume 10. Number 2. June 2019 English p,271-272
2. В.Т. Бабаева, Н.И. Ахмедова, История методов обучения иностранному языку 2 18-29-стр
3. Вахабова А.А. история преподавания иностранных языков во Франции и в России: сопоставительный аспект // современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6.;
4. Демьяненко, М.Я. Основы общей методики обучения иностранным языкам: теоретический курс / М.Я. Демьяненко, К.А. Лазаренко, С.В. Мельник. – Киев: Вища школа, 1984. – 280 с.
5. Жалолов Ж. “Четилини тилини ўқитиш методикаси” Т: Ўқитувчи, 2012.9-бет
6. Кайль Ю.А. Исторический экскурс подготовки студентов к использованию знаний иностранного языка ISSN 1991-5497. Мир Науки, Культуры, ОБРАЗОВАНИЯ. № 5 (66) 2017 17-19
7. Миролубов, А.А. Натуральный метод: Иностранные языки в школе. – 2002. – № 5. – С. 26-28. 13. Миролубов, А.А. Прямой метод
8. Михайлова Галина Ивановна Новосибирский Историко-педагогический анализ эволюции профессионально ориентированного обучения иностранному. Источник Филологические науки. Тамбов: Грамота, 2016. № 5(59): в 3-х ч. Ч. 2. С. 198-201. ISSN 1997-2911. 198-201

УЎК 372.881.111.22

НЕМИС ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИ ЎРГАТИШ МАСАЛАСИ

Ш.Ияминова, проф., Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада немис тилида фразеологизмларни дарсларда ўргатиш ва унинг муҳим ҳамда аҳамиятли жихатлари тўғрисида сўз юритилади. Чунки ўқувчилар ҳам, талабалар ҳам немис тилини чуқур ва нозик томонларини ўрганишларида фразеологизмларнинг муҳимдир. Мақолада немис тили фразеологизмларни дарсларда қўллаш учун олимларнинг методик тавсиялари ҳам таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: немис тили, фразеология, фразеологизм, методика, дидактика, ибора, машқ, ўқитмоқ, ўргатмоқ.

Аннотация. В данной статье речь идет о преподавании фразеологии на немецком языке и ее важных и важных аспектах. Потому что фразеологизмы важны как для изучающих, так и для студентов для изучения тонкостей немецкого языка. Также в статье анализируются методические рекомендации ученых по использованию немецкой фразеологии на уроках.

Ключевые слова: немецкий язык, фразеология, фразеологизм, методика, дидактика, фраза, упражнение, учить, учить.

Abstract. *This article deals with the teaching of phraseology in the German language and its important and important aspects. Because phraseologisms are important for both learners and students to learn the ins and outs of the German language. The article also analyzes methodological recommendations of scientists for the use of German phraseology in lessons.*

Key words: *German language, phraseology, phraseologism, methodology, didactics, phrase, exercise, teach, teach.*

Тилнинг луғат таркиби нафақат алоҳида сўзлардан, балки маълум бирикмалардан, турлича турғун сўз бирикмаларидан ҳам иборат. Фразеологизмлар, кундалик сўзлашув нутқида кўпинча махсус доирада ишлатилади ва сўзларнинг бундай турғун бирикмалари мулоқот пайтида қўлланилади. Фразеологизмларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларнинг компонентларини бошқа сўзлар билан алмаштириб бўлмайди. Умумий маънони унинг таркибий қисмларининг индивидуал маъноларидан келтириб чиқариб ҳам бўлмайди. Фразеологизмларнинг образлилик ва ифодалилик билан ажралиб турадиган ана шу ўзига хос хусусияти уларни тилнинг экспрессив воситаларга айлантиради.

Кундалик мулоқотда тилдан фойдаланишда мулоқотни осонлаштирадиган фразеологизмлар немис тилида муҳим рол ўйнайди. Бироқ дарсликларда фразеологизмларни ўзлаштиришга кам эътибор берилади. Нафақат ўзбек тилидаги балки немис тилини ўрганаётган талабалар немис фразеологизмларини тушунишда кўпинча қийинчиликларга дуч келишади. Булар бир томондан, умуман матндаги фразеологизмларни аниқлашда, иккинчи томондан, уларни тушуниш ва фаол ишлатишда қийинчиликлар туғдиради. Шунинг учун немис тилини чет тили сифатида ўргатишда дарсларда фразеологизмларни ўргатиш аҳамияти ортиб бормоқда.

Бироқ немис тилида фразеологизмларни ўрганишга кам эътибор берилади (Кюн, 1992:167). Тегишли адабиётларда фразеологиянинг чет тилини ўқитишдаги аҳамияти ва қийинчиликларига жуда кам эътибор берилган (қаранг. Флейшер, 1997: 6-27; Палм 1995: XI; Бургер, 1998: 67). Фақат 1990-йилларга келиб немис тили дарсларида фразеология ва методологик масалаларни батафсил кўриб чикувчи асарлар ва мақолалар кўпроқ пайдо бўлди (Петер Кюн, 1992 ва 1996; Хесский, 1992; Люгер, 1997; Костер, 1998). Немис тилидаги бир қатор дарсликларни фразеологик нуқтаи назардан таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, тилнинг бу бирлиги ёки идиомалар жуда камдан-кам ҳолларда муҳокама қилинади ёки умуман муҳокама қилинмайди (Кюн, 1996:10).

Ушбу мақола немис тили фразеологиясини олий ўқув юртларида ўқитишнинг баъзи масалаларига бағишланади. 1990-йиллардан бошлаб немис тилини асосий чет тили сифатида ўқитиладиган ва мутахассис тайёрлайдиган олийгоҳлар учун фразеологияни ўргатиш муҳим эканлиги сезила бошлади. Чунки немис тилини ўрганаётган талабалар бу тилдаги сўз, иборалардан ташқари фразеологизм, мақол ва маталларни ҳам маълум миқдорда билиши ва уларни нутқида ҳамда мулоқотда қўллай олиш малака ва кўникмаларига эга бўлиши ва талаб этилиши масаласи кўндаланг бўлиб турди.

Асосий фан сифатида ўқитиладиган лексикология ва стилистика фанларидан олиб бориладиган машғулотларда фразеологияга нисбатан жуда кам эътибор берилади.

Энг аввало фразеология – у нимани ўз ичига олади? Деган саволга жавоб беришга тўғри келади.

Фразеологизмлар ҳар қандай тилнинг ажралмас ва муҳим қисмидир. Умуман ҳар бир тил ўрганувчи чет тилини ўрганишни бошлагандан имкон қадар эртароқ фразеологизмлар билан шуғулланишни ўрганиши керак. Тилни жонлантирадиган, уни безатиб, образли, тушунарли қилиб кўрсатувчи бу ҳар бир тилдаги фразеологизмлардир. Немис тилидаги фразеологизмларни ҳам тушуниш ва улардан фойдаланиш ҳар бир немис тили ўрганувчи учун зарурдир.

Албатта, фразеологизмлардан фойдаланадиганлар тилнинг нозик томонлари билан танишади. Айниқса, немис тилини ўргатишда олиб бориладиган машғулотларда фразеологизмларни ўргатиш дарсни қайсидир даражада кизиқарли олиб бориш учун замин

бўлади. Услубий ва дидактик жиҳатдан фразеологизмлардан дарсларда фойдаланиш мумкин. Бунинг учун тўрт босқичли фразеодидактик тушунча мавжуд: “Кашф қилиш, декодлаш, бирлаштириш, қўллаш, буни ҳар қандай тил даражасида ва турли ўқувчилар гуруҳлар билан амалга ошириш мумкин.

Аниқ матн мисоллари ёрдамида фразеологизмларни ўргатиш ва ўрганиш масаласи муҳимдир. Бу ҳақда Люгернинг куйидаги фикрига (2006: 213; 2004: 137) эътибор қаратамиз: *Агар фразеологизмларни адекват таърифлашни ва ҳатто уларнинг маъно имкониятларини тахминан англашни истасак, бу ҳолатда матнга йўналтирилган ёндашув зарур. Вазиятга мослик, адресат ва матн тури каби омиллар ҳаракатлар назариясига асосланган прагматик нуқтаи назарни талаб қилади.*

Шунинг учун фразеологизмлар ва улар устида иш олиб бориш матн устида ишлашга асосланиши керак. Бундай контекст текширувлари ёрдамида фразеологизмларнинг тегишли бир сўзли лексемаларга нисбатан семантик-прагматик қўшимча қиймати қандай эканлигини аниқ тарзда эркин, фразеологик бўлмаган сўз бирикмалари сифатида тушунтириш мумкин. Бу фразеологизмлар нима учун умуман керак, улар тилнинг луғат таркибида қандай махсус вазифаларни бажаради деган саволларга жавоб беришга тўғри келади (Пабст 2004: 88-92). Матннинг маълум турлари тадқиқотлар объекти бўлиши мумкин: сарлавҳалар, мунажжимлар башоратлар, ҳазиллар, латифалар, рекламалар, афоризмлар, иқтибослар ва бошқалар.

Фразеологизмларни қиёсий нуқтаи назардан ўргатиш ва ўрганиш фразеологизмларни она тили билан қиёслаш арзигулик фаолиятдир. Албатта, буни назарий асосларсиз амалга ошириб бўлмайди, шунинг учун дарсда тиллараро эквивалентлик турлари ва уларни дифференциялаш муаммолари биринчи навбатда тилшунослик асосида тушунтирилади. Кейинги этапларда эса талабаларни фразеологик луғатлар ёки махсус адабиётлардан аниқ фразеологик эквивалентларни қидириб топиш ва уларни матнларда тўғри қўллай олиш малака кўникмалари ривожлантирилади.

Фразеологизмларни лексикографик нуқтаи назардан ўргатишда фразеологизмлар билан ишлаш талабаларни қайта-қайта луғатларга мурожаат қилишга мажбур қилади. Улар бу фаолиятни ҳар доим ҳам бир текис давом этмаслигини тушунадилар. Биринчи муаммо – агар фразеологизм 12 та сўздан иборат бўлса, қайси компонент остидан қидириш кераклиги масаласи, масалан, *Besser einen/den Spatz in der Hand als eine/die Taube auf dem Dach* деган мақолни таржимасини луғатдан қидириш учун талаба отни кўпроқ интуитив равишда танлайдилар. Танланган бир тилли ва икки тилли умумий ва фразеологик луғатларда изланиш шуни кўрсатадики, луғат муаллифлари нафақат лемматизацияга келганда, балки кўпинча шакл ва маънони кўрсатишда ҳам турлича ёндашадилар. Икки тилли луғатларда эквивалентларнинг тўғрилиги алоҳида текширилади ва хатолар ёки ҳеч бўлмаганда нотўғри ёки шубҳали нарсалар топилади. Шундай қилиб, немисча-ўзбекча фразеологик луғатда *die Beine in die Hand/unter den Arm nehmen* немис тилидаги идиома одатда *Bein* ёки *Hand* сўздарида қидириш кераклигини талабалар билишлари керак. Бу нотўғри бўлмаса-да, аммо ҳақиқатнинг фақат ярми бўлади.

Немис тили дарсларида қандай қилиб кўзланган мақсадга эришиш мумкинлиги ҳақида чет тили ўқитиш методикаси шуғулланса, немис тили дарсларида фраземаларни қандай қилиб осон ва қулай йўл билан ўрганиш мумкинлиги, уларни оғзаки ва ёзма мулоқотда амалий қўллаш усуллари фразеодидактиканинг асосий мақсади ҳисобланади.

1992 йил немис тилшунос олими Петр Кюнь томонидан таклиф қилинган фраземаларни ўрганишга оид “Entdecken – Entschlüsseln – Verwenden”, яъни “кашф қилиш – англаш – қўллаш” дан иборат бўлган “Фразеодидактик уч босқич”, 1997 йилда яна бир тилшунос олим Хайнц Хелмут Люгер томонидан Übungsphase-Festigen, яъни фразеологизмларни машқлар орқали мустаҳкамлаш босқичи билан янада кенгайтирилди.

Умумтаълим мактаблари немис тили дарсларида ибораларни ўргатишни ҳар бир дарсда қўллашимиз мумкин. Бунда ўтилаётган мавзуга оид маъно англаувчи иборалардан ёки таркиби мавзуга оид сўзлардан ташкил топган иборалардан фойдаланиш мумкин, масалан: *Geduld bringt Rosen – сабр таги сариқ олтин* мақолини инсон характери мавзусига ёки гуллар мавзусига боғлаб ўргатиш мумкин. *Die Nase hochtragen, seine Nase in etwas stecken, nicht auf*

den Kopf gefallen sein – intelligent sein, klug sein каби ибораларни ҳам тана аъзолари мавзусида ёки феъл-атвор мавзусига боғлаб ўргатиш мумкин.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, немис тилини чуқур ва тилнинг нозик томонларини ўргатиш ва ўрганиш учун албатта тилдаги мавжуд фразеологизмларни билиш ва уларни тилда қўллаш билиш имкониятига эга бўлиш зарур.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Burger Harald. *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt, 2010.
2. Kühn Peter. *Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachenunterricht und den Unterricht DaF*. In: *Fremdsprachen lehren und lernen* 21 : 1992, 169 -189.
3. Kühn Peter. *Redewendungen - nur im Kontext! Kritische Anmerkungen zu Redewendungen in Lehrwerken*. In: *Fremdsprache Deutsch* 15, 1996, 10-16.
4. Lüger Heinz-Helmut. *Anregungen zur Phraseodidaktik*. In: *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung* 32: 1997, 69-120.
5. Lüger Heinz-Helmut. *Idiomatische Kompetenz - ein realistisches Lernziel? Thesen zur Phraseodidaktik*. In: *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung, Sonderheft* 7, 2004, 121-169.
6. Palm Christine. *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen, Narr, 1995.
7. Palm Christine. *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen, 1997.
8. Ulbricht A. *Idiomatische Wendungen im Fremdsprachenunterricht Deutsch*. In: *DaF* 26, 1989, 98.
9. Wotjak Barbara., Richter Manfred. *Sage und schreibe. Deutsche Phraseologismen in Theorie und Praxis*. Leipzig 1993
10. Dudenredaktion. *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim etc.: Dudenverlag. (= Duden 11). 2002.

УДК 378

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЕ

Е.В.Милованова, преподаватель, Кариинский государственный университет, Кариин

Annotatsiya. Maqola rus tili darslarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish, talabalarning nostandart tafakkurini rivojlantirish uchun darslarning imkoniyatlarini aniqlashga bag'ishlangan. Muallif ushbu masala bo'yicha bir qancha nazariy manbalarni tahlil qilib, o'qituvchilar va talabalarning ijodiy tafakkurni rivojlantirish bo'yicha so'rovlarini tahlil qildilar.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, "ijodiy maydon", ijodkorlik, faol tasavvur va fantaziya.

Аннотация. Статья посвящена проблеме развития творческого мышления на уроках русского языка, выявлению потенциала уроков для развития нестандартного мышления учеников. Авторами проанализирован ряд теоретических источников по данной проблеме и проведён анализ анкетирования учителей и студентов по теме развития творческого мышления.

Ключевые слова: творческое мышление, «креативное поле», креативность, активное воображение и фантазия.

Abstract. The article is devoted to the problem of developing creative thinking in the Russian language lessons, identifying the potential of lessons for the development of non-standard thinking of students. The authors analyzed a number of theoretical sources on this issue and analyzed the questioning of teachers and students on the development of creative thinking.

Key words: creative thinking, "creative field", creativity, active imagination and fantasy.

В современных условиях жизнь становится разнообразнее и сложнее. И она требует от человека «не шаблонных, привычных действий, а подвижности, гибкости мышления, быстрой ориентации и адаптации к новым условиям, творческого подхода к решению больших и малых проблем. Развитие творческого мышления предполагает творческую активность студента и преподавателя, на котором каждый студент чувствует себя комфортно, имеет возможность высказать свое мнение по изучаемой проблеме, проявить собственные возможности, интересы, самостоятельность, избирательность в способах работы, ощутить атмосферу сотрудничества, почувствовать и пережить успех [1].

Поэтому одной из важных особенностей работы преподавателя - филолога становится необходимость создавать условия для развития творческого мышления, умений думать, объяснять, доказывать свою точку зрения.

Нетрадиционные формы урока позволяют изменить позицию учащегося в учебном процессе. Попадая в необычную ситуацию, студенты активнее сотрудничают с преподавателем и однокурсниками, при этом создается положительный эмоциональный фон, легче усваиваются знания, быстрее формируются умения и навыки. Подобные уроки способствуют повышению интереса к предмету и к обучению в целом, позволяют создавать проблемные ситуации, решать задачи дифференцированного обучения, активизировать учебную деятельность, организовать различные формы общения, способствуют развитию творческого мышления, обеспечивают надлежащий уровень формирования универсальных учебных действий (УУД), использовать возможности для развития монологической речи учащихся профессиональных школе.

Развитие мышления осуществляется с помощью поисковых задач, которые содержат проблемные вопросы. Основоположниками развития творческого мышления в деятельности путем преодоления возникающих трудностей (проблемных заданий, ситуаций, задач) в отечественной науке являются И. Я. Лернер, М. Н. Скаткин, а в методике преподавания русского языка – Т. В. Напольнова и ее последователи. «Без осознанности затруднения не возникает потребности в поиске, а без необходимости поиска нет творческого мышления», – утверждает И. Я. Лернер [3, с. 18]. Применение методики, использующей задания познавательного характера, на уроках русского языка повышает не только уровень когнитивной активности, но и способствует развитию высших психических процессов (мышления, воображения и речи).

Отличие мышления от воображения. Образы в воображении создаются путем анализа поступающей информации, представлений памяти, которые членятся на составные части, а с помощью синтеза создается новый целостный образ предмета. Мышление также культивирует создание образов, но оно направлено на решение определенной задачи, и возникшие образы будут связаны только с ней, они несвободны. В воображении учащийся может свободно оперировать составляющими предметов, воссоздавая из них свои собственные образы, которые часто не связаны с решением задачи [2].

Для того чтобы воображать, не требуется особых знаний, но создание благоприятных условий для развития творческого процесса все же необходимо. Такие условия формируются на уроке с помощью новой познавательной информации, применения специальных приемов развития мышления (поисковых задач) и воображения (преувеличения/преуменьшения, комбинирования, акцентирования, обобщения)

- преувеличение и преуменьшение образов заключается в преобразовании объектов действительности (например, образ лилипута);

- акцентирование состоит в подчеркивании определенных сторон образа или явления действительности (этим приемом часто пользуются карикатуристы, изменяя облик с помощью утрирования какой-нибудь черты лица);

- агглютинация или комбинирование – подбор, перегруппировка и соединение определенных элементов одного образа и замещение убранных элементов новыми с необычными свойствами (например, создание образов мифических существ: минотавра, сирены);

- типизация (обобщение): одни части образа выпадают, другие упрощаются, и в результате такого преобразования различия исчезают, а сходство прослеживается отчетливо, образы «однородны» (образ Онегина – лишнего человека, созданный как собрание черт, присущих дворянам пушкинского времени).

Эффективному развитию основных когнитивных способностей (воображения, мышления и речи) у школьников способствует разработанная система работы:

- разобрать образы стихотворного текста, «поиграть со словами», смешивая их смысловые значения между собой;

- вызывать интерес, поделившись с ними познавательной информацией (например, о сказочных и мифических героях);
- активизировать мышление с помощью поисковых задач, решая которые учащиеся глубже проникают в подтекст, учатся представлять, воссоздавать свои образы и воплощать их с помощью разнообразных языковых средств выразительности;
- вовлечь в творческую деятельность по созданию собственного текста.

Рассмотрим пример такой работы на одном из уроков русского языка в 6-м классе, содержанием которого является языковой материал (поэтический текст), на котором учащиеся будут учиться отрабатывать свои речевые умения и навыки. На данном уроке мы попытаемся, отойдя от обычного, рутинного протекания учебной деятельности, не только применить анализ текста, но и вплести в узор урока легенды о морских чудовищах и мифических существах. Кроме того, в процессе работы с текстом с помощью специальных приемов будут задействованы механизмы, отвечающие за развитие мышления и воображения.

Перед изучением темы «Виды глагола: совершенный, несовершенный» в 4-ом классе ребята вспомнили и обобщили знания о глаголе, составив кластер.

Использование подобных кластеров способствует развитию у учащихся системного мышления, умению рассматривать объект в целостности связей и характеристик.

«Синквейн». Это стихотворение из пяти строк, которое строится по определённым правилам:

В первой строке тема называется одним словом;

Вторая строка - это описание темы в двух словах (два прилагательных);

Третья строчка - это описание действия (три глагола);

Четвёртая строка - это фраза из четырёх слов, показывающая отношение к теме;

Пятая строка - это синоним, который повторяет суть темы.

В результате применения технологии развития критического мышления у учащихся изменяется отношение к урокам. Уроки становятся познавательными и захватывающими, изменяется отношение детей к собственным ошибкам - они перестают бояться их и понимают, что не ошибается лишь тот, кто ничего не делает. Познавательная активность на высоком уровне. Ученикам нравится получать знания в школе, и они стремятся узнать больше, чем требует учитель.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Л.Н. Толстойю «Развитие творческого мышления учащихся на уроках русского языка и литературы» Наука 2020. 46-ср.
2. Матупаева Ш.З. “Развития творческого мышления учащихся”. 2021 г. 32-ср.
3. В.Ю. Макарова. “Развитие когнитивных способностей учащихся (творческого воображения, мышления и речи) в процессе поисковой деятельности на уроках русского языка”//Наука – образованию. Наука и Школа № 5’2019. 108-ср.
4. Глебова М.В. система психолого-педагогических условий развития продуктивного мышления старшеклассников // Современные наукоемкие технологии. – 2019. – № 9. – С. 115-119.
5. Жумаев М. Решение задач как средство развития творческого мышления учащихся. Технологии и методики в образовании. Журнал ВГПУ. №4. 2021 год ISSN 2078-8827. с/21-23.
6. www.dslib.net
7. www.cyberleninka.ru
8. www.nauk.ru

УЎК 37.035.462

БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДА МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

У.Р.Муминов, ўқитувчи, Денов тадбиркорлик ва педагогика институти, Денов

Аннотация. Ўзбекистон худудидида ўзини ўзи бошқарувчи ижтимоий ташилотнинг ноёб шакл – маҳалла азалдан мавжуддир. Маҳалла бевосита жамоатчилик тарихи, одамларнинг жамоа бўлиб ҳамжихат бўлиб, уюшиб яшаи тарихи билан боғланган холда икки минг йилдан ортиқ ўтмишига эга. Бу бизнинг миллатимизга хос бўлган воқеалиқдир. Ушбу мақолада

Мустақиллик йилларида маҳалла институтида олиб борилган ислохотлар ва ёшларни баркамол авлод бўлиб етишида маҳалланинг ўрни очиб берилган.

Калим сўзлар: Маҳалла, ёшлар, ислохот, жамият, халқ, маънавият, давлат, фуқаро

Аннотация. В Узбекистане издавна существует уникальная форма самоуправляемой общественной организации - махалля. Этот район имеет более чем двухтысячелетнюю историю, непосредственно связанную с историей общины, историей сосуществования людей как сообщества. Это явление, уникальное для нашей страны. В этой статье раскрываются реформы, проведенные в институте махалли за годы независимости, и роль махалли в превращении молодежи в гармонично развитое поколение.

Ключевые слова: махалля, молодежь, реформа, общество, народ, духовность, государство, гражданин

Abstract. A unique form of self-governing social organization - the mahalla - has existed in Uzbekistan for a long time. The neighborhood has a history of more than two thousand years, directly connected with the history of community, the history of coexistence of people as a community. This is a phenomenon unique to our nation. This article reveals the reforms carried out in the mahalla institute during the years of independence and the role of the mahalla in the development of young people into a harmoniously developed generation.

Keywords: Mahalla, youth, reform, society, people, spirituality, state, citizen

Хаётимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларнинг замирида аввало халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг чуқур ўрганилиши анъана ва урф-одатларимизнинг сақланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривожини, энг муҳими, жамият тафаккурининг ўзгариши, ва юксалиши билан узвий боғлиқдир. Бу боғлиқлик мамлакатимизда янги ҳаёт, янги жамият пойдеворини барпо этишда эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш масаласини юзага келтиради.

Бугунги кунда республикаимизда ёш ва баркамол авлодни тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Чунки баркамол авлод Ватанимиз келажаги ва наслимиз давомчиси ҳисобланади. Уларни замонавий, комил инсонлар этиб тарбиялаш, улар онгига миллий –маданий, маънавий қадриятларимизни сингдириш, қадимий ва бой тарихимиз билан қуроллантириш, ақлан ва маънан баркамол этиб тарбиялаш бугунги кунимизнинг долзарб масаласидир. Бу масалани ечимини топишда Фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органи жамият ичида кичик жамият номини олган –маҳалланинг ўзига хос ўрни бор.

Мустақиллик йилларида маҳалла тарихий ва ривожланган мамлакатлардаги тушунчада аник белгиланган ижтимоий-демографик, маданий-маънавий ва ҳудудий-маъмурий бирлик сифатидаги мақомига эришиб, у ўз ҳудудидаги фуқаролар ўртасида анъана ва урф-одатлар бирлиги, инсоний, ҳўжалик, ҳукукий муносабатлар бирлигини ташкил этгани холда ўзаро ижтимоий муносабатларни боғлаб туриш воситасига айланди.

Халқимизнинг ижодкорлиги ва ҳаётий тажрибалари асосида минг йиллар давомида сайқал топган фуқароларни ўзини ўзи бошқариш тизими -маҳалла жаҳон амалиётида ўхшаши бўлмаган - ҳокимият билан халқни, шахс билан жамиятни бирлаштиришга хизмат қилувчи демократик миллий институтдир.

“Маҳалий ўзини ўзи бошқариш ҳақидаги Европа Хартияси”га сўз бошида

–“ҳокимиятнинг маҳалий идоралари ҳар қандай демократик тартибоднинг асосларидан биридир;

–фуқаролар ижтимоий ишларни бошқаришда иштирок этиш ҳукуқи Европа Иттифоқига аъзо барча давлатлар томонидан қўллаб қувватланадиган демократик тамойилларидан бири ҳисобланади”[1] деб ёзилган.

Дарҳақиқат маҳалла атмаси, маҳалла фаолияти, маҳалла тарихи ва истиқболининг ўзи каби кенг қамровли, кўп қиррали, ҳазрати инсон ҳаётининг бутун борлигини, давлат, жамият тизимининг ҳар бир унсурини ўзида мужассам этган. Янги оила дунёга келганидан хабар бериб кўкларга ҳаволанган қарнай садосидан бошлаб инсон умрининг сўнги нафасигача икки эшик оралиғида маҳалла ҳаммамиз учун маскандир. Баркамол авлод бирдамлиги Истиқлол

йилларида юртимизда соғлом, баркамол авлодни тарбиялаш, ёшларнинг ўз ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариши, уларни ҳозирги замон талабларига тўлиқ жавоб берадиган, ҳеч кимдан кам бўлмаган, ҳар томонлама етук шахслар этиб вояга етказиш учун зарур шарт-шароит ҳамда имконият яратиш бўйича миқёси жиҳатидан улкан ишлар амалга оширилди.

Мамлакатимиз тақдирини, халқимизнинг эртанги кунини белгилаб берадиган ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга, уларнинг иқтидори, истеъдоди ва салоҳиятини, имкониятини, куч-ғайратини жамиятимизнинг турли жабҳаларида рўёбга чиқаришга қаратилган ислохотлар ва ҳаракатларни алоҳида таъкидлаш жоиз. Мустақиллигимизнинг илк йиллариданоқ мамлакатимизда ёшлар масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналиши даражасига кўтарилиши ҳамда соҳадаги аниқ йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида давлатимиз раҳбари томонидан 2008 йил юртимизда “Ёшлар йили”, 2010 йил “Баркамол авлод йили” 2021 йил эса “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳолини саломатлигини мустаҳкамлаш” йили деб эълон қилиниб, бу борада Давлат дастурлари қабл қилиниши ҳам ёшларга улкан имкониятлар эшигини очди. Амалга оширилган ишлар, яратиб берилган имкониятлар самараси ўларок, бугунги кунда Ватан тақдири ҳақида қайғурадиган, мамлакатнинг бугуни, келажаги учун масъулиятни чуқур ҳис қиладиган, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида тарбияланган, замонавий демократик жамият куриш, мамлакатни модернизациялаш йўлидаги кенг миқёсли вазифаларни амалда бажаришга қодир бўлган, ўз мустақил фикрига эга ёш авлод сафимизга кириб келмоқда.

Ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалла ва ундаги халқимизнинг азалий удимлари, урф-одарлари ва анъаналарга таянган ҳолда, жамотчилик фикрининг устиворлиги ва унга ёшликдан одатланиш улкан тарбиявий вазифани бажаради. Маҳалла кексаларининг ўз тажрибалари асосидаги панд-насиҳатлари, уларнинг эришган ютуқлари ёшларини кенг дунёқарашли, иродали ва мард жасур бўлиб етишида, миллий ифтихор, миллий ғурур, эртанги кунга ишонч туйғуларини шаклланишида бекиёс аҳамият касб этади.

Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла ахлининг хулқ атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартиб солиб туради. Шу маънода маҳаллани демократия дарсхонаси ҳам деб аташ мумкин“[2].

Халқаро ҳамжамиятнинг кўплаб илмий тадқиқотчи олимлари мамлакатимизда барпо этилаётган фуқаролик жамиятини ўрганиш жараёнида маҳалла институтини ноёб тизим эканлиги эътироф этиб келишмоқда. Дарҳақиқат маҳалла фуқаролик жамиятини бошқаришда давлат билан ҳамкорликда фаолият олиб бориш билан бирга эркин фуқаро шахсини шакллантирувчи оилада кейинги ижтимоий макондир. Эркин фуқаро шахси авваломбор, юксак маърифат ва баркамолликни талаб этади.

Мамлакатда ижтимоий барқарорликни таъминлаш зарурати, мавжуд анъанавий институтларнинг (оила, маҳалла, таълим ва тарбия муассасалари ва бошқалар), бу борадаги фаоллигига эришиш ҳамда уларнинг ривожланишини етарли даражада қўллаб-қувватлашни тақозо этмоқда. Мамлакатда ижтимоий-иқтисодий эркинлаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири бўлган - жамиятнинг аъзоларининг юксак маънавиятли комил инсон идеалини шакллантириш вазифаси айнан шу институтлар иштирокида амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир[3].

Мамлакатда туб сиёсий ислохотларни, авваломбор, жамият ҳаётини кенг қўламли эркинлаштиришни оғишмай амалга ошириш - қонун устуворлигига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишнинг зарур шартларидан биридир. Ушбу демократик ўзгаришлар қонунийликка асосланган ижтимоий адолатни, пировард натижада, жамият ҳаётининг асосий мезони ва қондасига айлантиришга қаратилиши лозим. Бу борада фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий нуктаи назардан юқори даражада бўлиши ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Бунга эришишнинг энг мақбул йўлларида бири ўсиб улғайиб келаётган ёш авлодни юксак маънавиятли баркамол шахс этиб тарбиялашдир. Юқорида келтириб ўтилган

фикрлардан келиб чиқиб, бир қатор амалий тажрибалар асносида таклифлар ва тавсияларни бериб ўтиш мумкин.

Улар қуйдагилардир;

- Ёш авлодни юксак маънавиятли баркамол шахс этиб тарбиялашда жойларда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳудудида маҳалла тарихига оид ҳамда маҳалла ўраимида яшаган халқимиз орасида юксак обрў-эътиборга эга бўлган кишиларни ҳаёт йўлига бағишланган экспонатлар билан жиҳозланган қишлоқ музейларини ташкил этиш,

- Ҳар бир қишлоқ фуқаролар йиғинларида халқ кутубхонаси, театрларни ташкил этиш ва унда назоратни амалга ошириш учун малакали педагогларни жалб этиш,

- Маҳаллаларда истиқомат қилувчи аҳолига оилавий ва шахсий масалаларда яқиндан ёрдам берувчи малакалий психолог мутахассисларни жалб этиш,

- Ҳар бир қишлоқ фуқаролар йиғинларида аёллар ва хотин-қизлар спортини ривожлантиришга қаратилган спорт комплексларини қуриш,

- Маҳаллий аҳоли орасидан тузилган, иқтисодчилардан иборат “Маслаҳат марказларида” ҳар ойда камида бир марта маҳалла ёшларига тадбиркорлик фаолияти билан шуғуланиш учун кўрсатма ва тавсиялар бериш, аҳолини ишсиз қатламини кредит маблағларини олиш ва ундан фойдаланишда амалий кўмак бериш,

- МФЙ лар жойлашган бинода ёки унга яқин бўлган жойда прафикатори (ҲООП) инспекторларини расмий биноларини жойлаштириш,

Юқоридаги билдирилган хулосалар ҳамда тавсиялар юксак маънавиятли баркамол авлод шакллантиришда маҳалла институтини нуфуздан унумли фойдаланиш имкониятини яратиб беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Жалилов Ш .Кучли давлатдан кучли жамият сари. “Ўзбекистон”2001 й. 12-бет
2. Жалилов Ш .Кучли давлатдан кучли жамият сари. “Ўзбекистон”2001 й. 12-бет
3. Бойдадаев М. Фуқаролик жамияти ва давлат бошқарувининг долзарб муаммолари. - Т.: ТДЮИ, 2003. - 52 б.
4. Миролимов Ш. Маҳалла меҳри - Т.: Наврўз 1994. - 96 б.
5. Раҳмонов Р. Истиқлол ва маҳалла // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқ-лари.2001. №1. 4-11 б

УЎК 37.02

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИНГ ИЖТИМОИЙ ЗАРУРАТИ

Х.Муҳиддинова, катта ўқитувчи, Наманган муҳандислик-қурилиш институти, Наманган

Аннотация. Ушбу мақолада экологик таълим-тарбиянинг ижтимоий зарурати фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинган. Муаллиф экологик маданиятни шакллантиришнинг асосий инновацион омили сифатида экологик таълим-тарбия илгари суради.

Калит сўзлар: экологик маданият, экологик тарбия, ижтимоий зарурат, экологик муаммолар, табиат ва жамият

Аннотация. В данной статье анализируется социальная необходимость экологического образования с философской точки зрения. Автор пропагандирует экологическое образование как основной инновационный фактор формирования экологической культуры.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование, социальная потребность, экологические проблемы, природа и общество.

Abstract. This article analyzes the social necessity of environmental education from a philosophical point of view. The author promotes environmental education as the main innovative factor in the formation of ecological culture.

Key words: ecological culture, ecological education, social need, ecological problems, nature and society

XX ва XXI асрда эришилган фан-техника ютуқлари ҳозирги пайтда инсон ва у яшаётган сайёранинг келажагига таҳдид солмоқда. Атом, водород, нейтрон бомбалари, баллистик ракеталар, энг янги техникавий ко'рсаткичларга эга қирувчи, бомбардимон ҳарбий учоқлар, сув ости ва сув усти кемалари, энг янги русмдаги танклар ҳамда турли-туман қурооллар ҳаммаси инсонни йўқ қилишга қаратилган. Уларни ишлаб чиқариш корхоналари ва синов майдонлари экологик бўҳронларнинг манбаидир. Булар бир ёки бир неча мамлакат учун эмас, балки глобал, умумсайёравий фалокат ҳисобланади. Уларнинг олдини олишни фақат бир йўл билан-биз яшаётган техникавий муҳитда (ноосферада) ахлоқий муҳитни (етосферани) барқарор этиш орқали ҳил қилиш мумкин. Шунингдек, биологик ахлоқ, экологик ахлоқ, о'лим жазосини бекор қилиш муаммолари ҳам глобал табиатга эга. Ривожланиш ва тараққиёт мавжуд экан табиат ва жамият ва ундаги рўй бераётган муносабатлар тезлик билан ўзгариб бормоқда. Инсон сонини ошириши эҳтиёжларни катталашуви табиатга ўз таъсирини ўтказиб кескин экологик муаммоларни чиқариш билан бирга кун сайин экологик муаммоларни турлари кўпайишига олиб келмоқда. Шуниси таъсирлики, ўтган аср экологик муаммоларни эмас балки шу 10 йилликни ўзида экологик муаммоларда катта ўзгаришлар кескин содир бўлаётганлигини кўришимиз мумкин. Инсоният долзарб вазифаси қачонлардан пайдо бўлган экологик муаммоларни бартараф этиш билан бирга энг асосийси тез сураатлар билан ўсиб бораётган экологик муаммоларни турларини пайдо бўлмаслигини олдини олиш учун курашишдир.

Бунинг учун бугунги илм ва фан ютуқлари билан бирга бугунги нуқтаи назар ҳамда янги тадқиқотлар билан курашишни тақозо этади. Инсониятнинг келгуси ривожланиш тақдири кўп жиҳатдан табиат ва жамият ўртасидаги қаршиликлар кенг мақсадли вазифаларни ҳал қилиш йулларини топишга боғлиқ. Шулардан келиб чиқиб, табиат ва жамият ўртасидаги алоқадорлигига асосий мезонларига амал қилиш жуда зарур. Экологик муаммоларни кескинлашуви ердаги ҳаётга, инсоният ва унинг келажагига катта хавфдир. Инсониятни ўраб турган таркибий қисми бўлган, одамзотнинг яратувчанлик қобилиятини намоён этадиган сифатлар ўртасида экологик тарбия муҳим ўрин эгалайди. Кишиларнинг экологик тарбияси бир неча босқичларда амалга оширилади. Экологик тарбия ҳар бир босқичда тарбиянинг маълум шаклари ва усулари таркиб топади. Энг асосийси, ёши улғайган сари экологик тарбия ҳам юксалиб боради, бу тарбия билим ва фаолият жараёнида шаклланиб боради. Экологик тарбия бу- ижтимоий меъёр, аклий тафаккур, илмий мушоҳада сифатида ҳосил булади. Унинг шаклланиши инсонни ўраб турган табиатни канчалар билиши ва уни ҳис этишга боғлиқдир. Кишилар ёши, касби, интеллектуал салоҳияти жиҳатдан бир ҳил даражада бўлмайди. Лекин табиатнинг гўзалликларини англаш, жонзотларга тўғри муносабатда бўлиш, атроф муҳитнинг тозалиги ҳақида қайғуриш каби ижобий ҳислатлар заминидан экологик тарбия асослари ҳосил бўлади. Экологик тарбия масаласи XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб кескин тарзда кун тартибига кўйила бошланди. Чунки, инсоният узи яшаб турган, аввлги шарт-шароитга ўхшамаган, сифат жиҳатдан янгича муаммоларга дуч кела бошлади. Экологик билимларсиз одамлар ҳозирги кун ва келажагининг биосфера билан узвий боғлиқлигини англаб етмайдилар. Ҳар бир кишини атроф-муҳитнинг ҳолати, мавжуд ҳайвонот ва ўсимлик дунёси сакланиб қолиши руҳида тарбиялаш мушкул. Бу масъулиятнинг даражаси инсоннинг табиатни асраш борасидаги амалий фаолиятида экологик тарбиялилиги ва маданияти ҳосил бўлиши турмуш тарзида намоён булади. Экологик тарбия экологик дунёқарашни шакллантириш билан ҳамбарчас боғлиқ. Бу эса табиат билан жамиятнинг ўзаро боғлиқлигидаги билимларини чуқур ўзлаштиришни, илғор ижтимоий ва табиий-илмий ютуқларидан баҳраманд бўлишни тақозо этади. Экологик таълим-тарбия масаласи шу куннинг энг долзарб муаммоси бўлиб, у аввало, оиладан мактабгача тарбия муассасаларидан бошланади. Экологик таълимнинг вазифалари:

1. Табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонунлари, уларнинг ўртасидаги муносабатларни ўрганиш ва замонавий фикрлай оладигон шахсни шакллантириш.

2. Ижтимоий, иқтисодий ривожланиш ва ишлаб чиқариш кучларини йуналтиришда турли табиий минтакаларнинг экологик ҳолатини биладигон ва келажакнинг экологик режасини тузадиган инсонни тарбиялаш.

3. Жамиятда турли аҳоли гуруҳлари яшаб турган муҳит билан умр буйи мулоқот қиладиган ёшларни камолотга етказиш.

4. Оила аъзоларининг экологик маданиятини шакллантиришда ўзлари яшаб турган муҳитнинг инсон ҳаётидаги саломатлиги учун аҳамиятини, ёш авлодда табиатга нисбатан меҳр-мухаббат уйғотиш ишларини узлуксиз олиб бориш кабилардир. Экологик тарбия болаларнинг боғча ёшидаёқ: -болаларни она-табиатга мухаббат, унинг гўзаллигини ҳис қилиш, ҳайвонот ва усимлик дунёсига оқилона муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш: -жонли ва жонсиз табиат, уларни ўзаро алоқадорлиги тўғрисидаги билимларни болалар онгига сингдиришда намоён бўлади. Мактабларда эса, экологик талим-тарбиянинг максоди атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳақидаги назарий билимларнинг дастлабки асосларини ўргатишга, экологик сиёсатнинг мазмуни, моҳияти билан таништиришга қаратилган бўлиб, ўқувчиларда ҳўжалик юритиш тамойилларига мос келадигон амалий ташкилотчилик қобилиятлари, эҳтиёжлари, манфаатлари, масъулият ҳисси, тафаккур услубларини шакллантиришга хизмат қилади. Ўунингдек, минтақавий, умумбашарий экологик муаммоларга нисбатан ўқувчиларнинг шахсий муносабатлари, ҳаётий мавқеларини шакллантириш катта тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Хуллас, экологик таълим-тарбиянинг даврга мос, янгича умумий назарий тизимини яратиш ва такомиллаштириш вақти келди. Шу назария асосида жамият аъзоларида янгича экологик онг, тарбия ҳамда маданиятни шакллантириш ҳозирги куннинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади. Глобал исиш карбон чиқиши ифлосланишлар ҳар куни янгиликларда ва улар биз учун фойдали бўлган ҳайвонот ва ўсимликлар оламига зарар етказмоқда. Ишлаб чиқариш ва табиатни муҳофаза қилиш ўртасида ҳар доим манфаатлар тўқнашуви бўлади ва келажакда нима бўлиши инсоният ҳозир нима қилишига боғлиқ.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мухиддинова, Х. Г. (2017). Религия как социальный феномен. *Теория и практика современной науки*, (4), 628-631.
2. Мухиддинова, Х. Г. (2017). Информация как средство психологического воздействия. *Теория и практика современной науки*, (4), 625-628.
3. Muxiddinova, K. (2021). The role of a mother in raising young people in the spirit of love to books. In *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 73-77).
4. Muxiddinova, X. G. (2019). Social and political views of jadides. *Мировая наука*, (3 (24)), 36-39.
5. Мухаммадиев, К. Б. (2021). Жисмоний тарбия таълими жараёни самарадорлигини ошириш ва талабаларда экологик маданиятни ривожлантиришнинг назарий асослари: Монография/“Инновацион ривожлантириш наприёти-матбаа уйи”. *Инновацион ривожлантириш наприёти-матбаа уйи* –Тошкент.
6. Мухаммадиев К.Б. (2020). Олий ўқув юртларида жисмоний тарбия таълими жараёни самарадорлигини ошириш технологияларини такомиллаштириш. *Fan-Sportga*, (3), 63-66.
7. Mukhammadiev, K. B., Mirzakulov, I. M., & Karimov, A. H. (2022, June). Methodological fundamentals of formation of ecological culture in students. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030054). AIP Publishing LLC.

УДК 796.011

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ГОДИЧНОМ ЦИКЛЕ ОБУЧЕНИЯ

О.Т.Назирова, к.п.н., доц., Ферганский филиал института переподготовка специалистов по физической культуре и спорту, Фергана

Annotatsiya. Maqolada jismoniy madaniyat bo'yicha o'quv jarayoniga boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni ta'limning yillik tsiklida o'qitishga yo'naltirilgan vosita qobiliyatlarini takomillashtirish bo'yicha ta'kidlangan dasturni joriy etish bo'yicha eksperimental tadqiqotlar natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Monitoring, jismoniy rivojlanish, harakat qobiliyati, jismoniy holat.

Аннотация. В статье представлены результаты экспериментальных исследований по внедрению в учебный процесс по физической культуре акцентированной программы по совершенствованию двигательных способностей с тренирующей направленностью детей младшего школьного возраста в годичном цикле их обучения.

Ключевые слова: Мониторинг, физическое развитие, двигательная способность, физический статус, акцентированные занятия.

Abstract. The article presents the results of experimental studies on the introduction into the educational process of physical culture of an accentuated program for improving motor abilities with a training orientation for children of primary school age in the annual cycle of their education.

Key words: Monitoring, physical development, motor ability, physical status, accentuated classes.

Анализ литературных источников по изучаемой проблеме дает основание утверждать, что сенситивный период является наиболее благоприятным периодом для физического потенциала детей. Установлено, что не использование благоприятного возрастного периода направленного на развития физических способностей детей, будут отрицательно проявляться на последующих этапах их развития [1].

Естественно, что без знания исходных показателей двигательных возможностей растущего организма невозможно оценить результаты целенаправленных педагогических воздействий и планировать процесс совершенствования двигательных способностей изучаемого контингента.

Для определения физической подготовленности детей младшего школьного возраста, была отобрана батарея тестов заимствованная из государственных программ по физическому воспитанию и осуществлялась мониторинговая динамика изучаемых характеристик по четвертям в годичном цикле обучения детей. (Таблица 1)

Согласно гипотезе исследований, по согласованию с руководством общеобразовательной школы проводились ежедневные уроки физической культуры силами студентов выпускного курса факультета физической культуры по разработанной программе акцентированного совершенствования двигательных качеств у детей младшего школьного возраста. (2)

Анализ исходных результатов педагогического тестирования скоростных возможностей у детей в начале сентября месяца показал, что дистанцию 30 м, мальчики в среднем преодолевали за $6,6 \pm 0,6$ сек. Координационные возможности, оцениваемых по данным теста челночный бег 3 x 10м. результат варьировал в пределах $9,9 \pm 1,3$ сек.

Скоростно-силовые качества детей по данным тестирования прыжка в длину с места был показан результат $105,1 \pm 26,7$ см

Оценка силовых способностей по результатам в подтягивании на перекладине, а также сгибание и разгибание рук в упоре лежа были получены показатели соответственно 11,7 и 6,9 раза. В метании теннисного мяча результат соответствовал 14,1 м.

Анализ исследуемых результатов по окончании второй четверти у мальчиков скоростные качества имели тенденцию к недостоверному улучшению результата на 1,6%.

Преобладание уроков легкой атлетики и игровых видов спорта, предусмотренных разработанной программой в данной четверти, способствовали достоверному изменению показателей скоростно-силовых качеств у детей соответственно на 2,2%

Динамика показателей двигательной подготовленности младших школьников в одиночном цикле обучения

№	Тесты	ЧЕТВЕРТИ										
		I		II		%	III		%	IV		%
		$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ		$\bar{X}$	σ		$\bar{X}$	σ	
1	Бег 30 м.с	6,6	0,6	6,5	0,4	1,6	6,4	0,2	3,1	6,3	0,3	4,6
2	Челночный бег 3x10 м.с	9,9	1,3	9,8	1,4	1,1	9,6	1,8	3,1	9,4	1,8	5,1

3	Прыжок в длину с/м, см.	105,1	26,7	107,4	26,3	2,2	118,2	26,6	2,7	120,8	26,1	5,2
4	Подтягивание в висе лежа кол. раз	11,7	2,3	12,3	2,2	4,9	13,8	1,9	15,3	15,2	3,2	22,1
5	Метание теннисного мяча, м.	14,1	4,0	14,7	4,2	4,1	15,9	4,3	11,4	16,8	6,1	16,1
6	Сгибание и разгибание рук в упоре лежа кол. раз	6,9	1,9	7,1	1,6	2,9	8,4	1,4	17,9	8,5	1,9	18,9

К концу второй четверти при тестировании силовых способностей по результатам в подтягивании на перекладине, а также сгибание и разгибание рук в упоре лежа были получены достоверные прогрессивные сдвиги в показателях у детей соответственно на 4,9% и 2,9%. В метании теннисного мяча выявлено нарастание результата на 4,1%.

По окончании третьей четверти было выявлено существенное достоверное увеличение показателей двигательных способностей у детей, при этом наиболее значимые сдвиги наблюдались при оценке силовых способностей варьировавших в диапазоне средних величин от 15,3% до 17,9%. На 11,4% отмечено увеличение показателей в метании теннисного мяча на 11,4%, что наглядно показывает высокую корреляционную взаимосвязь метаний с силовой подготовкой.

Скоростно-силовые возможности у детей младшего школьного возраста в тесте прыжки в длину с места результаты находились в пределах $105,1 \pm 26,7$ см. Комплекс разработанных педагогических мероприятий направленных на совершенствование скоростно-силовых двигательных качеств способствовал их достоверному нарастанию в среднем на 11,1%, с последующим прогрессивным улучшением результатов у детей к концу учебного года соответственно на 16,1%.

Особое внимание в разработанной программе физического совершенствования детей, было уделено силовым способностям, где в процессе проведения уроков физической культуры предлагались разработанные комплексы простейших физических упражнений силового характера с учетом возрастных особенностей исследуемого контингента [2].

Анализ тестовых показателей в подтягивании из висе лежа на перекладине, а также сгибание и разгибание рук в упоре лежа результат составил соответственно $11,7 \pm 2,3$ раз, и $6,9 \pm 1,9$ раз.

По результатам анализа полученных данных выявлена положительная динамика нарастания исследуемых силовых способностей оцениваемых по четвертям. Так, к концу второй четверти результаты увеличились соответственно на – 4,9% и 2,9%, в третьей четверти на – 15,3% и 17,9%. При педагогическом тестировании силовых способностей в конце учебного года улучшение результатов по отношению к исходным показателям составило 22,1% и 18,9%.

Внедрение на занятиях физической культуры акцентированных двигательных заданий с тренирующей направленностью позволили значительно повысить показатели в метании теннисного мяча до $16,8 \pm 6,1$ м., что составило прирост результата -11,4%.

Результаты повторных исследований подтвердили ранее выдвинутую нами гипотезу о том, что занятия физическими упражнениями акцентированных на развитие необходимых двигательных качеств с тренирующей направленностью дают существенный прирост средних показателей на -16,1%.

Повторные исследования двигательных способностей в конце учебного года выявили, что скоростные возможности у них достоверно улучшились на - 4,6%.

Статистическая обработка полученного экспериментального материала выявила, что наибольший коэффициент вариации наблюдался в тесте подтягивании в висе лежа (49,6%), сгибании и разгибании рук в упоре лежа (42,8%). (3)

Это определило необходимость проведения корреляционной взаимосвязи между показателями физического развития и двигательной подготовленности первоклассников, что

дает возможность обеспечения научно-обоснованного подхода к комплексу средств, при выявлении достоверности контрольных нормативов [3].

Корреляционная взаимосвязь физического статуса детей, выявила отрицательную связь у мальчиков ($r=-0,52$) в сгибании и разгибании рук в упоре лежа и челночного бега.

Слабая связь определена между массой тела и сгибанием, разгибанием рук в упоре лежа ($r=0,49$).

Проведенный педагогический эксперимент позволил выявить недостаточный уровень физического статуса детей и требует:

- учета индивидуальных особенностей физического развития и двигательной подготовленности детей младшего школьного возраста при дифференцированном подходе к формированию групп по уровню их физического статуса;

- оптимального дозирования физических нагрузок, с учетом функциональных особенностей растущего организма;

- регулярного осуществления врачебно-педагогических наблюдений за здоровьем детей данной возрастной группы.

Мониторинг результатов экспериментальных исследований в годичном цикле обучения детей младшей возрастной группы общеобразовательных школ, позволяет сделать заключение о том, что внедрение разработанной программы акцентированного повышения двигательных способностей способствует эффективному росту физических способностей и успешному овладению программным материалом по физическому воспитанию детей младшего школьного возраста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гончарова О.В. Методика развития способности детей младшего школьного возраста к проявлению высококонцентрированных взрывных усилий в процессе физического воспитания. Автореф. дисс...канд.пед.наук. Т. 2007 – 27 с.

2. Туленова Х.Б. Совершенствование физического воспитания детей дошкольных учреждений в возрасте 5-7 лет. Автореф. дисс...канд.пед.наук. Т. 2000 – 26 с.

3. Ханкельдиев Ш.Х. Физический статус учащейся молодежи. Ташкент 2018- 432с.

УДК 378.1

ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИЕ МЕТОДИКИ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ МЕДИЦИНСКОЙ ГРУППЫ

Д.Р.Норкулов, PhD, Ферганский филиал Переподготовки специалистов по физической культуре и спорту, Фергана

Annotatsiya. Maqolada tibbiy guruhga sog'lig'i bo'yicha tasniflangan boshlang'ich sinf bolalari bilan jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv jarayoniga salomatlikni nazorat qilish texnologiyalarning mualliflik metodologiyasini joriy etish bo'yicha pedagogik eksperiment natijalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: salomatlikni nazorat qilish texnologiyalar, pedagogik eksperiment, jismoniy holat, monitoring, vosita tayyorgarligi, somatometrik ko'rsatkichlar, standart, test, funktsional tayyorgarlik

Аннотация. В статье рассматриваются результаты педагогического эксперимента по внедрению в учебный процесс по физическому воспитанию авторской методики здоровьесберегающих технологий с детьми младших классов отнесенных по состоянию здоровья к медицинской группе.

Ключевые слова: здоровьесберегающие технологии, педагогический эксперимент, физический статус, мониторинг, двигательная подготовленность, соматометрические показатели, стандарт, тест, функциональная подготовка

Abstract. The article discusses the results of a pedagogical experiment on the introduction of the author's methodology of health-saving technologies into the educational process in physical education with children of primary grades classified by health reasons to the medical group.

Keywords: *health-saving technologies, pedagogical experiment, physical status, monitoring, motor fitness, somatometric indicators, standard, test, functional training*

Стратегическим направлением непрерывного образования является охрана и укрепление здоровья подрастающего поколения. Образовательные учреждения и органы здравоохранения принимают необходимые меры для сохранения и укрепления здоровья детей и учащейся молодежи. Обеспечиваются условия для реализации оздоровительной направленности учебно-воспитательного процесса, внедряются новые здоровьесберегающие технологии в учебном процессе по физическому воспитанию. Совершенствуются организационно-методические подходы к медико— гигиенической культуре обучающихся и их физкультурно-спортивной активности [1].

Здоровьесберегающая технологизация учебного процесса по физическому воспитанию в системе народного образования представляет собой новое направление в педагогической науке занимающейся конструированием обучающих систем, проектированием учебных процессов, обеспечивающих решение задач воспитания и оздоровления подрастающего поколения.

На современном этапе развития общества явление гиподинамии, как фактор снижения двигательной активности, является серьезной проблемой системы народного образования. Результаты ежегодного мониторинга физического статуса детей и выявленная не прогрессирующая стагнация адаптационных процессов у детей младшего школьного возраста к физическим нагрузкам, вызывает тревогу в связи с удовлетворительными показателями тестовых заданий.

В последние годы в образовательных учреждениях заметно активизировалась работа по формированию здорового образа жизни подрастающего поколения, направленная на создание здоровьесберегающей среды с внедрением в учебный процесс инновационных педагогических технологий. Однако, предпринятые меры по оздоровлению детей в целом существенно не улучшили ситуацию.

По данным проведенного нами ежегодного мониторинга состояния физического статуса детей выявлено, что от 8 до 10% младших школьников имеют различные отклонения в состоянии здоровья, часть из которых по состоянию здоровья целесообразно отнести к специальной медицинской группе.

Разработка и внедрение в учебный процесс эффективных здоровьесберегающих методик направленных на укрепление здоровья детей является актуальным направлением научного поиска.

Приоритетным направлением в сфере школьного физического воспитания является формирование у них здоровьесберегающей образовательной среды, совершенствование содержания и технологий обучения , ориентированных на возрастные особенности детей.

Важнейшим направлением в деятельности общеобразовательной школы должно стать формирование мотивации к осознанию социальных норм здорового образа жизни, уделяя особое внимание внедрению эффективных здоровьесберегающих технологий при проведении различных физкультурно-оздоровительных мероприятий [3].

Существенным недостатком является то, что реализация вышеизложенных положений на уроках физической культуры, в особенности с детьми младшего школьного возраста невозможна, в связи с тем, что школьники основной и медицинской групп занимаются совместно.

Многочисленными исследованиями по данной проблеме выявлено, что дети отнесенные к медицинской группе имеют отклонения в состоянии здоровья, а значит, фактор гиподинамии у них ведет к сужению диапазона функциональных возможностей и отставание в развитии моторики. Мониторинг учебного процесса по физической культуре в младших классах выявил, что учитель не может в полной мере реализовать дифференцированный и индивидуальный подход к детям отнесенных к медицинской группе , использовать методы обучения адекватные их индивидуальным особенностям и формам заболеваний.

В этой связи было разработано здоровьесберегающее сопровождение в процессе физического воспитания младших школьников медицинской группы, предполагающее соблюдение основных положений:

1) при комплектовании детей медицинской группы учитель физической культуры обязан учитывать низкий уровень их физического развития и двигательной подготовленности;

2) уроки физической культуры с детьми данной категории должны проводиться по специально разработанной здоровьесформирующей методике, обеспечивающей, качественное усвоение программного материала и позволяющей корректировать отстающие в развитии двигательные способности.

С целью проверки разработанной здоровьесформирующей методики с младшими школьниками отнесенных к медицинской группе был проведен педагогический эксперимент в течении учебного года и условно разделен на два периода: подготовительный (1 и 2 четверть) и основной (3 и 4 четверть).

Уроки физической культуры проводились по традиционной структуре 2 раза в неделю продолжительностью 40 минут [2].

В подготовительном периоде решались задачи по формированию у детей навыков здорового образа жизни посредством использования дыхательных упражнений, простейших гимнастических, акробатических и общеразвивающих упражнений, комплекс разработанных упражнений направленных на коррекцию тела и расслабление.

В основном периоде при внедрении в учебный процесс разработанной экспериментальной программы ставились следующие задачи: обучать детей базовым двигательным действиям предусмотренных программным материалом по физическому воспитанию и постепенно повышать их функциональные возможности.

С учетом типа заболеваний определенных на основе медицинского обследования, рекомендовано уроки физической культуры с детьми данной группы, проводить избирательно с заниженными требованиями к выполнению физических напряжений средней интенсивности, удлинением подготовительной части урока и использованием повторного метода.

Эффективность в решении поставленных задач достигалось включением специально подобранных подвижных игр с ярко выраженной эмоциональной направленностью на развитие физических качеств.

Разработанная и экспериментально обоснованная система индивидуальных домашних заданий, позволила сформировать у детей имеющих отклонения в состоянии здоровья самостоятельность и творческое отношение к полученным на уроках физической культуры двигательным умениям и навыкам.

В ходе проведенного поэтапного педагогического эксперимента была выявлена высокая эффективность комплекса разработанных мероприятий здоровьесформирующей направленности.

Повторные результаты проведенного эксперимента у детей выявили достоверное улучшение соматометрических показателей в среднем на 16,4% и существенное снижение заболеваний простудного характера.

Здоровьесформирующая методика проведения занятий с детьми отнесенных к медицинской группе выявила положительную динамику в развитии силовых способностей, гибкости и показателей функционального состояния организма.

По результатам внедрения в учебный процесс разработанных физкультурно-оздоровительных мероприятий для детей, отнесенных по состоянию здоровья к медицинской группе, было выявлено достоверное улучшение изучаемых показателей на 12,1% и по заключению экспертной комиссии школы было получено разрешение на их перевод в основную группу при соблюдении индивидуального контроля на уроках физической культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 46 от 15.02.2000г. « О государственной программе «Здоровое поколение» Спорт еженедельник- Т. 17.02.2000г. -№7-с.1

2. Исмоилов Т.У. Бошлангич синфларда жисмоний тарбия – соғламлаштириш тадбирларининг педагогик хусусиятлари. Автореф.дис...канд.пед.наук. Т. 2011 -23с..

3. Ханкельдиев Ш.Х. Мониторинг физического статуса детей- как фактор здорового образа жизни. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Фаргона – 2011. 14-16 с.

УЎК 378.14

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ БИЛИМЛАРНИ КОГНИТИВ ҚАБУЛ ҚИЛИШ ЛАЁҚАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Д.Қ.Охунова, ўқитувчи, Фаргона Давлат Университети, Фаргона

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларини когнитив фаоллик асосида ўзлаштириш лаёқатларини ривожлантиришнинг айрим педагогик жиҳатлари очиқ берилган.

Kalit so'zlar: когнитив фаолият, интеллектуал, мотив, касбий билимлар, қобилият, Лойиҳалаш, рефлексив, моделлаштириш.

Аннотация. В данной статье раскрываются компетенции, компетенции овладения профессиональными знаниями будущих учителей на основе познавательной деятельности и их место, некоторые вопросы формирования, значение.

Ключевые слова: познавательная деятельность, интеллектуал, мотивация, профессиональные знания, умение, программирование, обучение, проектирование, рефлексия, моделирование.

Abstract. This article explains the role and importance of cognitive activity in the development of professional knowledge of future teachers. Approaches related to the preparation of future teachers for professional and pedagogical activity are described.

Keywords: professional knowledge, cognitive activity, intellectual, motive, ability, program education, creative activity, professional interests, diagnosis, correction.

Бугунги кунда таълим тизими олдида қўйилаётган долзарб вазифалар сирасига ўқувчиларга сифатли таълим-тарбия бериш, ўқитувчининг ўқув жараёнини ташкил этишда креатив ёндаша олишларини таъминлашдан иборат. Таълим-тарбия сифатини янги босқичга кўтариш уни компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартлари ва умуммиллий дастур талаблари асосида ташкил этиш лаёқатига эга бўлган педагогларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги “2022-2026 йилларда халқ таълимини ривожлантириш бўйича миллий дастурни тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-134-сон фармонида таълим-тарбия сифатини ошириш билан бирга боғлиқ вазифалар алоҳида белгилаб берилди. Бунинг учун олий педагогик таълим жараёнида бўлажак ўқитувчилар тайёрлаш тизимини янги сифат босқичига кўтаришга эришиш назарда тутилган. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилишига йўналтирилган жараён уйғунлашган, ривожлантирувчи компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши талаб қилинмоқда.

Олий педагогик таълим жараёнини ташкил этишда янги ёндашувларнинг моҳияти, мазкур жараёнда янги моделлар ва инновацияларни тақдим этишда намоён бўлади.

- Бўлажак ўқитувчилар инновацион технологиялар ёрдамида мактабларда амалга ошириладиган ўқув жараёнини ташкил этиш;

- ўқувчиларни мустақил билим олиш ижодий изланишга йўналтириш;

- таълим-тарбия жараёнини умуммиллий дастур талаблари асосида ташкил этишга эришишнинг илмий методик асосларини эгаллашлари лозим.

Бўлажак ўқитувчиларнинг тайёрлашга нисбатан янги ёндашувларни вужудга келиши ўқувчиларни ҳар томонлама ривожлантириш, уларга нисбатан индивидуал ва табақалаштирилган ёндашувларни мақсадга мувофиқ тарзда қўллаш зарурият кучаймоқда. Мазкур принциплар асосида олий таълим жараёнини ташкил этишда:

- бўлажак ўқитувчиларнинг касбий қизиқишларини ва касбий ривожланишларини аниқ ҳисобга ола олиш;

- ҳар бир ўқувчининг креатив сифатлари ва иқтидорларини ўз вақтида аниқлай олиш ва уни ривожлантириш имкониятларини излаш, ўз вақтида ўқувчиларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қобилиятлари, шахсий сифатлари, ақлий интеллектуаллари ривожлантириш методикаларини ўзлаштириш;

- ҳар бир ўқувчининг эҳтиёжи, қизиқиши, иқтидори ва имкониятига ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнларини лойиҳалаштириш;

- олий педагогик таълим жараёнини талабаларнинг касбий қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда педагогик жараёнларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий маҳорати – Акмени ривожлантиришга йўналтирилган педагогик билимларни тақдим этиш асосида умумий ўрта таълим фаолият кўрсатиш имконини берадиган педагогик фаолият тажрибасини шакллантириш зарурияти вужудга келмоқда. Педагогик билимлар касбий маҳоратни шакллантирувчи асосий восита ҳисобланади.

Ушбу билимлар яхлит модул сифатида ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: педагогнинг касбий мақсадлари, педагогик фаолияти, ушбу фаолиятни амалга оширишга асос бўладиган билимлар ва тажрибалар, ўқув жараёнининг мақсадлари, ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятини ривожлантириш механизмлари, инновацион технологиялар, дидактик воситаларни тавсифловчи назарий билимлар, педагогик фаолият усуллари, таълим жараёнини ташкил этишга асос бўладиган касбий билимлар, методик билимлар, педагогик-психологик билимлар, ижтимоий педагогик фаолият тажрибаси, инновацион фаолият ёндашувлар, компетенцияларнинг дидактик тавсифи, баҳолаш механизмлари, диагностик методикалар, халқаро педагогик тажрибага оид билимлар, тарихий-педагогик таълимотлар ва ҳоказолар.

Умумий ўрта таълим мактабларида амал қиладиган ўқув дастурларини ўрганиш ва таҳлил қилиш бўлажак педагоглар учун алоҳида касбий аҳамиятга эга. Бундай тажриба уларда мактаб таълимининг мазмуни ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Таълим жараёнининг асосини ўқувчиларнинг ўқув мақсадларга эришишларини таъминлаш, бунинг учун улар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва компетенцияларини мунтазам назорат қилиш ва баҳолаш талаб этилади. Бундай ёндашув ўқув жараёнида ўқувчиларнинг имкониятларини аниқлашга хизмат қилади.

Х.Абдукаримов педагогларни касбий тарбиялаш муаммосини атрофлича тадқиқ қилган. Х.Абдукаримовнинг таъқдлашига кўра [1]:

- бўлажак ўқитувчининг касб танлаш мотивлари;

- педагогик касбининг ўқувчининг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш билан боғлиқ жиҳатлари;

- касбий интилиш, касбий қизиқишлар ва касбий режаларнинг педагогик фаолият билан боғлиқ жиҳатлари;

- бўлажак ўқитувчининг ўз фаолияти натижаларини башорат қила олиш қобилияти;

- касбий ривожланиш даражасини таҳлил қилиш лаёқати;

- касбий фаолликка эгалиги;

- педагогикнинг ижтимоий аҳамияти ва ўзининг педагогик фаолиятга муносабати, унинг касбий фаолиятга каби муносабатлар тадқиқ қилинган.

Н.В.Кузмина томонидан амалга оширилган тадқиқотларда бўлажак ўқитувчининг педагогик маҳорати, уни ривожлантириш йўллари ва жараёнлари, уларни педагогик фаолиятга йўналтириш усуллари баён қилинган. Н.В.Кузмина ўз тадқиқотларида педагогик фаолиятнинг самарадорлигини таъминлаш учун маҳорат ва ижодкорликнинг зарурлигини таъкидлаган. Унинг таъкидлашича, бўлажак педагогнинг касбий лаёқати қуйидаги қисмларда ўзига мужассамлаштиради [2]:

1. Ўз касбий фаолиятнинг натижаларини башорат қила олиши;

2. Педагогик фаолиятини лойиҳалаштира олиш;

3. Ташкилотчилик кўникмаларига эга бўлиши;

4. Ўзаро муносабат, мулоқот маданиятига эга бўлиши кабилар.

Биз ўз тадқиқотларимизда олий педагогик таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатини ва унинг натижасида

касбий компетенцияларини ривожлантиришга ҳаракат қилдик. Юқоридаги таҳлилий фикрларга таянган ҳолда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилиш имкониятларини кенгайтириш асосида уларда касбий компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган қуйидаги ёндашувларни илгари сурдик:

1. Бугунги кунда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларни ҳисобга олган ҳолда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатларини ривожлантиришга хизмат қиладиган таълим мазмунини такомиллаштириш, уни илмий-методик жиҳатдан таъминлаш.

2. Олий педагогик таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатларини тизимли тарзда ривожлантириш механизмларини кенгайтириш.

3. Олий педагогик таълим муассасаларида амалга ошириладиган таълим жараёнида бўлажак педагогларни олий таълим соҳасида қабул қилинган концепциялар, низомлар, қонунларнинг мазмун-моҳиятини ҳар томонлама чуқур тушунириш ва уларни таҳлил қилишга ўргатиш.

4. Бўлажак ўқитувчиларни креатив характердаги инновацион технологиялар билан қуроллантириш, уларни қўллаш механизмлари ҳақидаги замонавий билимлардан хабардор қилиш, шахсга йўналтирилган педагогик жараёнларни лойиҳалаш кўникмаларини шакллантириш.

5. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қиладиган замонавий усул, метод, технологиялар ва улар ҳақидаги билимларни излаб топиш, когнитив қабул қилиш ва зарур вазиятларда қўллашга ўргатиш.

6. Бўлажак ўқитувчиларда касбий маҳорат – акмени шакллантириш, уларда ўқувчилар билан ҳамкорлик ва мулоқотга киришиш, диалогик муносабат маданиятини намоён қилиш, шахслараро муносабатлар меъёрларига амал қилиш кўникмаларини ривожлантириш кабилар.

Хулоса қилиб айтиш керакки олий педагогик таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий ривожланиши учун қулай педагогик муҳит яратиш, педагогик жараёнларни лойиҳалаш ва ташкил этиш компетнецияларни шакллантириш мақсадида замонавий педагогик ёндашувларни қўллаш талаб этилади. Жумладан:

- бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш, уларнинг касбий билимларини когнитив қабул қилиш имкониятларини кенгайтиришда педагогларни тайёрлашга қўйилаётган ижтимоий буюртмани аниқ ҳисобга олиш, қутилган самарадорликка эришиш имконини беради;

- бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашга йўналтирилган педагогик жараённинг ўзига хослиги, яхлилиги, узвийлиги ва узлуксизлиги, инновацион характер касб этиши ва когнитивлигини таъминлашга эришиш;

- бўлажак ўқитувчиларда шаклланиши назарада тутиладиган касбий компетенциялар, уларнинг асосий ташкил этадиган педагогик билимларни когнитив қабул қилиш жараёнларининг ўзига хос жиҳатларини аниқлаш;

- бўлажак ўқитувчиларининг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатини ҳисобга олган ҳолда уларнинг компетенциявий ёндашувга асосланган профессиограммасини ишлаб чиқиш, бунда умумий ўрта ва олий педагогик таълимнинг давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиққан ҳолда ёндашиш;

- умумий ўрта таълим мактабларида фаолият кўрсатадиган ўқитувчиларга қўйиладиган талаблардан келиб чиққан ҳолда олий педагогик таълим мазмуни ва методларини такомиллаштири, мазкур жараёнда маданиятшунослик, акмеологик, аксиологик ёндашувларга асосланган илғор хорижий, тарихий-маданий тажрибаларга таяниш;

- бўлажак ўқитувчиларининг касбий билимларни когнитив қабул қилиш лаёқатини ривожлантиришнинг технологик асосларини ишлаб чиқиш кабилар.

Ушбу мақсадга йўналтирилган педагогик жараёнда қуйидагиларнинг ечимларини таъминлаш назарда тутилади:

1. Олий педагогик таълим жараёнида умумий ўрта таълим мактаблари учун фанлар кесимида ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнининг мавжуд ҳолатини диагностика қилиш,

аниқланган бўшлиқларни тўлдиришга йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш;

2. Бўлажак фан ўқитувчиларининг касбий лаёқатини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараённинг мазмуни, методлари ва технологияларини такомиллаштириш.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Н. Abdulkarimov. O'quv-uslubiy qo'llanma .Т.: -2017, 65 б; Suvanov, Yo Nurumbekova "Pedagogik mahorat" o'quv-uslubiy majmua. GulDU.- 2020 yil

2. Н.В. Кузьминой «Педагогическая система и педагогическое мастерство» 4.2012 года.

3. Okhunova, D. K. (2022, October). Approaches to expanding the possibilities of cognitive acceptance of professional knowledge of future teachers. In *International conference: problems and scientific solutions*. (Vol. 1, No. 5, pp. 26-32).

4. Oxunova, D. (2022). O'quvchilar bilimini baholashga zamonaviy yondashuvlar. *Academic research in educational sciences*, 3(2), 870-876.

5. Kahhorjonovna, O. D. (2022). Approaches to Preparing Future Teachers for the Organization of Cognitive Processes in General Secondary Schools. *Miasto Przyszłości*, 29, 6-7.

УДК 37.02

НЕКОТОРЫЕ РАССУЖДЕНИЯ И ОБРАЗЦЫ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ ВУЗОВ СТРОИТЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

М.Р.Рахимбаева, преподаватель, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

М.А.Атамуротов, магистрант, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada talabalarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish masalalari ko'rib chiqiladi. Talabalarining oraliq nazoratining tahliliy qismi va natijalari, yangi texnologiyalardan foydalanish natijasida olingan ijobiy ta'sir ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion pedagogik texnologiyalar, Abu Rayhon Beruniyning pedagogik qarashlari, talabalarining oraliq imtihonlari.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы обучения студентов на основе современных педагогических технологий. Показан аналитический фрагмент промежуточного контроля студентов и результаты, положительный эффект полученный от использования новых технологий.

Ключевые слова: Инновационные педтехнологии, педагогические воззрения Абу Райхона Беруний, промежуточные экзамены студентов.

Abstract. The article deals with the issues of teaching students on the basis of modern pedagogical technologies. An analytical fragment of the intermediate control of students and the results, a positive effect obtained from the use of new technologies, is shown.

Key words: Innovative pedagogical technologies, pedagogical views of Abu Rayhon Beruniy, intermediate examinations of students.

Педагогика как наука представляет собой совокупность знаний, которые лежат в основе описания, анализа, организации, проектирования и прогнозирования путей совершенствования педагогического процесса, а также поиска эффективных педагогических систем для развития и подготовки человека к жизни в обществе[1].

В педагогических воззрениях Абу Райхона Беруний прослеживается концепция гуманистического воспитания. Огромное значение в воспитании подрастающего поколения ученый отводил процессу овладения знаниями, умственному развитию. Передовые взгляды Беруни были направлены на то, чтобы естественные науки занимали большую часть в образовании учащихся. Он выдвигал обширную программу образования, в которую должны были входить знания об обществе и природе. Ученый призывал считаться с природными особенностями детей. «Признавая силу воспитания, мы силу природы не отъемлем», - писал он - воспитание, от нее зависящее, или развержение сил останется во всей силе, но от человека зависеть будет учение употреблению оных, чему способствовать будут всегда в разных

ступенях обстоятельства и всё нас окружающее»[1]. Так вот откуда начинается современное учение, поиск воспитания и обучения.

Может уже настало время вплотную воспользоваться достижениями науки и техники с использованием передовых компьютерных технологий и других методов, включая опыт передовых зарубежных стран.

Использование современных педагогических технологий в процессе обучения студентов вуза открывает новые возможности в плане реализации принципов дидактики, усиливает познавательную активность и их творческие способности, стимулирует сознание, создает условия для перехода от обучения к самообразованию.

В последнее время очень многое изменилось в образовательном процессе Узбекистана. Наверное нет такого современного преподавателя, (если конечно он профессионал) который бы не задумывался над вопросами: «Как сделать занятие увлекательным? Как увлечь студентов своим предметом? Как создать на уроке ситуацию успеха для каждого студента? Каждый современный преподаватель мечтает, чтобы на его занятиях обучающиеся работали добровольно, с интересом и творчески. Ведь именно интерес является основным стимулом деятельности студента, его обучения, развития. На примере урока русского языка в национальной группе специальности «Строительство зданий и сооружений» выявлен резкий подъём показателей уровня заинтересованности изучению русского языка. Студенты начали активно включаться в деловые игры по пройденной теме, а при применении технологии «обучение в сотрудничестве» начали работать в команде, групповая работа-изучение и анализ материала для решения поставленной задачи преподавателем. Применённые новые педтехнологии умножили мотивацию студентов, которая в свою очередь дала свои плоды. При проведении контроля уровни получения знания студентами уже в середине семестра на промежуточных экзаменах выявлены следующие показатели: до применения новых педагогических технологий (НПТ) оценку «5» получили-0 студента, после применения НПТ оценку «5» получили 2 студента(ки), до применения(НПТ) оценку «4» получили-3 студента(ки), после применения НПТ оценку «4» получили 10 студента(ки), до применения(НПТ) оценку «3» получили-14 студента(ки), после применения НПТ оценку «3» получили 8 студента(ки), до применения(НПТ) оценку «2» получили-3 студента(ки), после применения НПТ оценку «2» получили 0 студента(ки). В процентном соотношении неудовлетворительную оценку получали до эксперимента-10% студентов. Отсюда следует, что качество полученных знаний во многом зависит от применения методов обучения от выявления тех или иных интересов студентов, а этот аргумент можно получить с помощью новых современных педагогических технологий. Основная цель обучения-это не только накопление определённой суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка студента как самостоятельного профессионала своей специальности.

Необходимо отметить, что успешность применения новых педагогических технологий в образовательном процессе вуза во многом зависит от условий и методов их реализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Общая педагогика-учебное пособие. Б. С. Абдуллаев а М.Б.Уразова Н.Х.Вохидова. - Ташкент: «Sano-standart», 2017. - 364 стр.
- 2.Горбич О.И. Педагогические технологии в преподавании русского языка: Учебно-методическое пособие. 2012.-144с.
- 3.Гуслова М.Н. Инновационные педагогические технологии: Учебное пособие для студентов учреждений сред.проф. образования.2013.-288с.

АДАПТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ РЕЖИМУ**З.Т.Сафарова, преподаватель, Бухарский Государственный Университет, Бухара****Д.Г.Шаринова, преподаватель, Бухарский Государственный Университет, Бухара****З.Т.Сафарова, преподаватель, школа №4, Бухара**

Annotatsiya. Maqolada erta maktab yoshidagi bolalarning o'quv jarayoniga moslashishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maktabgacha ta'lim muassasasiga borgan va bormagan bolalarning refleksiyalari farqlangan. Bolalardagi turli adaptatsiya ma'lumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: adaptatsiya, organizm, refleksiya, rejim, dinamika, gipertoniya, gipodinamiya, giperdinamiya.

Аннотация. В статье приведена информация о процессах адаптации детей раннего школьного возраста. В примере посещавших и не посещавших детские сады детей, различается рефлексия учеников. Приведены данные различия адаптации у детей.

Ключевые слова: адаптация, организм, рефлексия, режим, динамика, гипертония, гиподинамия, гипердинамия.

Abstract. The article provides information about the processes of adaptation of children of early school age. In the example of children who attended and did not attend kindergartens, the reflection of students differs. These differences in adaptation in children are given.

Keywords: adaptation, organism, reflection, regime, dynamics, hypertension, hypodynamic, hyperdynamic.

Человеческое тело имеет специфическое строение и физиологию. Организм индивидуален. В каждом организме протекает своего рода отдельные физиологические процесс, которые имеют специфичность. Физиологические процессы в организме человека протекает взаимосвязанно с внешней средой. Тесно связанные процессы различаются не только по индивидуумам но и по возрасту тоже. Процессы протекающие в организме детей очень сильно различается от процессов протекающих в организме взрослого человека. Но организм детей тоже про своему уникален.

Дети наше будущее, адаптационные процессы в организме детей к новым социальным условиям протекает по-разному. В литературе мало освещён вопрос о том, какое влияние на адаптацию к школьному режиму имеют показатели физического развития. Поэтому мы решили исследовать адаптационные возможности детей-крайних вариантов физического развития, посещавших и не посещавших детские сады перед поступлением в школу, по некоторым функциональным показателям.

В детских садах города Бухара было проведено антропометрическое исследование у 809 детей, воспитанников подготовительных групп. Оценка физического развития проведена по местным одиночным таблицам. На основании оценки было выбрана группа детей, длина которых находилась за пределами $M \pm 1,5^S$, а вес $M \pm 1,5^{8R}$. Эту группу составляло 155 детей (76 мальчики и 79 девочки) и динамические наблюдения за ними велись в течении 3 лет, т.е в подготовительных группах детских садов и в 1 и 2 классах средней школы №11 города Бухара. Кроме того, в средних школах города Бухара в 1 классе по такому же принципу нами было выбрана группа детей -крайних вариантов физического развития, которые до школы не посещали детских садов. Эту группу составляло 97 детей (50 мальчиков и 47 девочек) и за ними также проводились динамические наблюдения в течении 2 лет (1 и 2 классах).

В обеих группах детей осенью раз в год мы проводили дозированные во время задания (по таблице В.Я Анфимова), а также определяли латентный период зрительно-моторной реакции на световой раздражитель при помощи хронорефлексометра. При помощи ЭКГ у детей регистрировалась частота пульса в состоянии покоя и во время выполнения рефлексометрических задач. Результаты изучения умственной работоспособности первоклассников показали, что дети, посещавшие до школы детский сад, выполняют большой

объём работы, чем их сверстники, не посещавшие до начала систематического обучения детский сад. Эта особенность выражена и на втором году обучения.

Данные рефлексометрии показали, что латентный период зрительно-моторной реакции у детей, не посещавших детских садов, не только длиннее, чем у ровесников, посещавших детские сады, но даже отстаёт от аналогичных данных дошкольников. Во 2 классе различия по большинству групп становятся несущественным.

В состоянии покоя частота сердечных сокращений у детей 1 класса, не посещавших детских садов, выше, чем у посещавших, и по своим величинам приближается к показателям пульса воспитанников подготовительных групп. Во 2 классе пульс у этих детей урежается и приближается таковому учащихся, посещавших до школы детские сады.

Во время инструктажа при выполнении рефлексометрических задач пульс у детей подготовительных групп незначительно учащается, а во время выполнения задачи почти не изменяется. У первоклассников, посещавших детские сады, во время инструктажа пульс резко учащается, а во время выполнения задачи падает. У учащихся, не посещавших детских садов, во время инструктажа пульс увеличивается незначительно, а во время выполнения задачи почти не меняется (изменение пульса аналогично, таковым у дошкольников). Во 2 классе изменение пульса соответствует особенностям физического развития.

Изменение пульса во время инструктажа и выполнения задания, очевидно, связаны с умственной работой. Между латентным периодом зрительно-моторной реакции и увеличением пульса имеется небольшая, но достоверная обратная связь (коэффициент корреляции равен -0,237). Между числом ошибок, допущенных в дозированных заданиях, и увеличением пульса проявились незначительная также обратная связь (коэффициент корреляции равен -0,148). Между числом просмотренных букв и увеличением пульса связь не выявлено.

Таким образом, дети, посещавшие детские сады, имеют лучшие показатели умственной работоспособности и условно рефлекторных реакций. Поэтому детям, посещавшим детские сады, адаптироваться в школе легче, чем не посещавшим. Это подтверждают исследования частоты пульса вовремя рефлексометрии. Дети, посещавшие детские сады, умеют сосредоточиться перед заданиями, у них более выражен эмоциональный подъём, они более заинтересованы в наилучшем выполнении задания.

Многочисленными исследованиями как отечественных, так и зарубежных авторов показано, что гипертонические и гипотонические состояния имеют значительное распространение у детей школьного возраста.

Учебная нагрузка в школе в настоящее время предъявляет высокие требования организму учащихся, и прежде всего к его нервной и сердечно-сосудистой системам. Поэтому, резкий переход из дома к активной умственной работе может отрицательно повлиять на вышесказанные системы. Детей надо тщательно готовить к школе, к школьным нагрузкам хоть это дома, хоть в детских учреждениях. На нашем исследовании было выявлено, что адаптивные процессы организма детей, которые посещали детские сады лучше, чем не посещавшие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алексеева, Е.Е. Проблемы адаптации родителей и детей к детскому саду: дошкольная педагогика /Е.Е. Алексеева // Дошкольная педагогика. - 2007. - №2-С.58-60
2. Борисова, Т. Я люблю ходить в детский сад?! Как успешно адаптировать ребенка к дошкольному учреждению/Т. Борисова // Детский сад от А до Я. - 2009. - №2. - С.108-117
3. Бурмантова, Е. Социально-педагогические механизмы успешной адаптации детей раннего возраста к дошкольному образовательному учреждению/Е. Бурмантова // Детский сад от А до Я. - 2009. - №2. - С.34-47
4. Васильева, Н. Как поддержать личностное развитие детей 2-3 лет/Н. Васильева // Дошкольное воспитание. - 2009. - №10. - С.71-74
5. Васильева, Н. К вопросу о психологической адаптации детей дошкольного возраста/Н. Васильева // Дошкольное воспитание. - 2009. - №2. - С.35-38
6. Васильева, Н. К вопросу социально-психологической адаптации/Н. Васильева // Дошкольное воспитание. - 2010. - №8. - С.16-18
7. Вершинина, Л. Особенности адаптации детей раннего возраста к дошкольному образовательному учреждению/Л. Вершинина // Детский сад от А до Я. - 2009. - №2. - С.4-16

8. Сафарова З. Т., Ходжиева М. С. Динамика артериального давления //Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6. – №. 12. – С. 225-228.
9. Сафарова З. Т., Райимов А. Р., Саидова М. Адаптирование детей к новым социальным условиям //Научный журнал. – 2018. – №. 5 (28). – С. 20-22.
10. Сафарова З. Т., Сафарова З. Т., Фаромонова О. С. Қ. миллий ҳаракатли спорт ўйинларининг мактаб ўқувчилари физиологик ривожланишидаги роли //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 385-388.
11. Сафарова З., Асадова Н. научные термины залог улучшения памяти студента //Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Т. 1. – №. 25. – С. 121-122.
12. Шарипова Д. Г., Хикматова Д. П. современные методы самообразования на уроках русского языка в национальных группах //e Conference Zone. – 2022. – С. 395-396.
13. Шарипова Д. Г., Хикматова Д. П. выявление изменений речевой активности детей в период адаптации к условиям детского сада //Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Т. 1. – №. 10. – С. 71-72.

УЎК 377:077(07)

МАСОФАДАН ЎҚИТИШ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАР БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛЛАР

Ж. Турсунов, ўқитувчи, Қўқон давлат педагогика институти, Қўқон

З. Исакова, ўқитувчи, Қўқон давлат педагогика институти, Қўқон

Б. Юлдашев, ўқитувчи, Қўқон давлат педагогика институти, Қўқон

Аннотация. Ушбу мақолада масофадан ўқитиш тизимида таълим олувчилар билиш фаолиятини белгиловчи омиллар ҳақида маълумотлар келтирилган. Таълим олувчи эгаллаши лозим бўлган фаолият таркибига қўйиладиган талаблар ва унинг касбий, индивидуал ва бошқа хусусиятлари тизими кўринишидаги тайёргарлиги ҳақида тушунчалар берилган.

Калит сўзлар: масофавий таълим, ўқитиш, таълим, билиш, тарбия, фаолият, омил.

Аннотация. В данной статье представлена информация о факторах, определяющих познавательную активность обучающихся в системе дистанционного образования. Даются понятия о требованиях к деятельности, которую должен усвоить обучающийся, и его подготовке в виде системы профессиональных, индивидуальных и других характеристик.

Ключевые слова: дистанционное образование, обучение, образование, знания, воспитание, деятельность, фактор.

Abstract. This article provides information on the factors that determine the cognitive activity of learners in the distance education system. Concepts are given about the requirements for the activity that the learner should acquire and his preparation in the form of a system of professional, individual and other characteristics.

Key words: distance education, teaching, education, knowledge, upbringing, activity, factor.

Муаммо ва масалаларнинг комплекс, кўп қиррали хусусияти, хал қилиш усул ва воситаларига кўра уларнинг вариативлиги, уларни юзага келтирувчи ўзгарувчан ижтимоий, табиий ва техник шарт-шароитлар ҳамда бошқа омиллар таълим олувчиларни фаолиятнинг хилма-хил, аммо бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлган турлари ва шакллари бажара олиш учун тайёрлаш заруратини белгилайди. Таълим олувчи эгаллаши лозим бўлган фаолият таркибига қўйиладиган талабларда унинг касбий, индивидуал ва бошқа хусусиятлари тизими кўринишидаги тайёргарлиги назарда тутилади. Бу хусусиятлар таълим олувчининг ривожланиш даражаси ва малакасини акс эттириб, унинг шахс сифатида шаклланганлигини ва касбий тайёргарлигини ифодалайди. Бу талаблар ва хусусиятларнинг таълим жараёни тузилмаси, шакл ва мазмунига ўтиши унинг мақсадини ифодалаш ва тизимлаштириш воситасида амалга оширилади. Бунда таълим жараёни таълим олувчиларда индивидуал фаолият потенциални шакллантиришини: ахборот технологиялари соҳасида мутахассис-профессионалнинг шаклланишини эътиборга олиш зарур. Шундай қилиб, таълим жараёнининг мақсади мураккаблиги турли даражада бўлган ижтимоий зарур фаолиятларни мустақил ташкил этиши ва фаол амалга ошириши учун етарлича таълим потенциалига эга шахсни тарбиялашдан иборат.

Ижод ва ижодий шахсни ўрганиш ўзининг узоқ тарихига эга. Ижод ҳақидаги фан тадқиқотнинг махсус соҳаси сифатида XIX–XX-аср оралиғида шакллана бошлаган. Педагогика соҳасида тадқиқот олиб борган олимлар: А.В.Брушлинский, С.Р.Волкова, А.Н.Леонтьев, А.В.Петровский, Я.А.Пономарев, Ю.Г.Резникова, В.В.Сериков, Г.И.Щукина ва бошқалар ижодий фикрлаш механизмини ўрганишга сезиларли ҳисса қўшдилар. Ижодкор педагог учун ўқув-услубий масалаларни, ижодий фаолиятни педагогик ташкил этиш воситаси ҳисобланмиш-муаммоли ўқитиш усуллари тадқиқот этиш характерлидир. Бу соҳада Г.С.Альтшуллер, Ю.К.Бабанский, Ю.П.Ветров, Л.С.Виготский, И.А.Зимняя, И.Я.Лернер, А.Ф.Марасулов, Е.Л.Яковлеваларнинг хизматлари катта. Педагог олимлар таълим жараёнида ижодий фикрлаш ривожланишини бошқариш, ақлий фаолият усуллари такомиллаштириш мумкинлигини тажриба асосида исботлашган. Шахс–фаолият нуқтаи назаридан қараганда, таълим олувчилар таълим жараёнининг нофаол объекти эмас, балки педагогик мулоқотнинг фаол субъектидир. Аниқ масалаларни ҳал этишда билиш ва коммуникатив фаоллик шахсга хос хусусиятдир. Ўқув фаолиятининг субъекти сифатида таълим олувчилар мақсадга эришиш ва билиш мотивациясига эга. Таълим жараёнида кадрятлар билан боғлиқ йўналишларнинг барча тизими ўзгаради, махсус қобилиятлар ва барқарор дунёқараш шаклланади.

Педагогик адабиётларда ижод мотивлар, эҳтиёжлар, ирода, фаолият ва фаоллик билан узвий боғлиқликда қараб ўтилади. Эндиликда мулоқот жараёнида «ижодий фаоллик», «шахснинг ижодий фаоллиги», «билиш фаолияти» ифодаларини қўллаш одатий ҳолга айланди. К.А.Абульханова-Славскаянинг фикрига кўра, фаоллик - бу «иерархик мотивлар орқали қурилган фаолиятга бўлган эҳтиёждир». Н.В.Васильевнинг эътирофи эътишича, ижод ва фаолликнинг табиати «инсоннинг вазият чегарасидан чиқиши, доимий равишда ўз-ўзини енгитиши билан» боғлиқ.

Ҳозирги вақтда ижод моҳиятини таърифлаш борасида турли ёндошувлар бор. Л.П.Крившенко ижодни одамларнинг ижтимоий фаолияти ва муносабатларининг алоҳида тури ҳамда ижтимоий ҳаётнинг феномени тарзида талқин этади. Унинг фикрига кўра, педагогика фанини кўпроқ мақсадга йўналтирилган педагогик ўзаро таъсир натижасидаги тажрибавий-ижодий фаолиятнинг шаклланиши қизиқтиради. Ижодий фикрлаш:

1. аниқ масалаларни ҳал этишда ностандарт усулларни аниқлашга;
2. мустақил қарор қабул қилишни талаб этувчи муаммоли вазиятларни яратишга;
3. янги шароитларда педагогик тажрибалар натижасини қўллашга имкон беради.

Таълим олувчиларнинг ижодий имкониятининг ривожланиши машғулотларда намоён бўладиган маълум ахлоқий ва ҳиссий муҳитга бевосита боғлиқдир.

Бунга эришиш йўллари кўплаб сабабларга, айниқса, таълим мақсади ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Н.В.Басованинг таъкидлашича, агар аҳамиятига кўра ўзлаштириш биринчи ўринда турса, у ҳолда қабул қилиш ва хотирани фаоллаштириш зарур. Агар ривожлантириш масаласи энг муҳим бўлса, у ҳолда фикрлашни фаоллаштириш талаб этилади. Бу таълим беришнинг масофадан ўқитиш технологиясида алоҳида муҳим аҳамиятга эга. Ўрганиладиган материаллар бўйича ахборотлар турли манбалар орқали (сунъий йўлдош орқали ишлайдиган телевидение, аудио-видеомаърузалар, IP–маслаҳатлар, Интернет ва бошқалар) олинади ва турли машғулотлар (фаол семинарлар, ролли ўйинлар, давра столлари, тест ўтказиш ва бошқалар) орқали мустаҳкамланади.

Таълим олишга ўрганиш – масофадан ўқитиш технологияси бўйича таълим олувчиларнинг асосий педагогик фаолияти ҳисобланади. Масофадан ўқитиш технологиясининг асосий таълим тамойили ўқитишни индивидуаллаштириш бўлиб, мустақил таълим олиш малакасини ривожлантиришга қаратилади. Кенг маънода мустақиллик ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини назорат қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, ўз-ўзини ташкил этиш, ўз-ўзида мотивация пайдо қилиш, ўзига ишониш, ўз-ўзини намоён этиш ва бошқаларни қамраб олади. М.Н.Скаткина ҳозирги замон кишиси тўрт нарсани яхши ўрганиши зарурлигини эътироф этади: ахборот ола билишни; бошқа одамлар билан мулоқотга киришиш ва муносабатда бўлишни; фикрлай билишни (бу энг қийин иш); ҳис қила билишни.

Ижодий шахсни тарбиялаш самарадорлигининг асосий шарти қуйидагилар ҳисобланади:

-таълим олувчи фаолиятини услубий жиҳатдан тўғри ва мақсадга мувофиқ ҳолда ташкил этиш;

-ижодий фаолият мотивларини шакллантириш ва унинг аҳамиятини таълим олувчининг англаши;

-таълим олувчининг ижодий фаоллиги;

-ташкил этиладиган фаолиятнинг ҳиссий ранг-баранглиги;

-мустаҳкам билимлар асосида ижодий фаолият малакаларини шакллантириш.

Ю.К.Бабанский билишга бўлган қизиқишни шакллантиришнинг кенг тарқалган усуллари алоҳида кўрсатиб ўтади: мазмуннинг долзарблиги ва янгилиги, билимларнинг аҳамиятини очиқ бериш, кўргазмалилик, қизиқарлилик, эмоционаллик, таққослаш ва ўхшатиш.

А.Ф.Марасуловнинг фикрича, «фаоллаштириш таълим олувчиларнинг танлаган касби соҳасида умумтаълим, умумкасбий ва касбий тайёргарлиги сифатини оширишга йўналтирилган, бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлган ўқув ва ўқув-ишлаб чиқариш масалаларини ижодий, мустақил ҳал этишини назарда тутди».

Ўқув материалнинг мазмуни, унинг мураккаблиги, таълим олувчининг ривожланиш даражасига боғлиқ ҳолда билиш фаолиятининг у ёки бу тури устунлик қилиши мумкин.

Ўқув материалнинг мазмуни, унинг мураккаблиги, таълим олувчининг етуқлик даражасига боғлиқ ҳолда билиш фаолиятининг у ёки бу тури устунлик қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Isakova Zukhra Rafikovna. (2022). Conducting trainings based on the use of the "Mental attack " method. *Neo Science Peer Reviewed Journal*, 4, 48–50.

2. IZ Rafikovna - Formation of technical creativity of students *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 4. 11. 2022. 1349-1352

3. OB Usmanovich, IZ Rafikovna, MR Inomjonovich... Selection of active teaching methods in technological training sessions. - *International Journal of Early Childhood Special* . 14. 7..., 2022.

4. IZ Rafikovna The methods of developing modern technology skills among general secondary school pupils. *Scienceweb academic papers collection*, 2021

5. IZ Rafikovna Educate students to be smart, polite, well-mannered, intelligent and physically healthy in the process of labor education *Scienceweb academic papers collection*, 2021

6. I.Z Rafiqovna, DT Ganiyevich, technological education and professional choice planning... *International Journal of Multidisciplinary Research and* 2.03 ..., 2022. 82-92.

7. IZ Rafikovna, B Toshpolatovich, MR Inomjonovich - Theoretical basis of preparing future it technology teachers for innovative activity *Web of Scientist: International Scientific Research* 3.11 ..., 2022. 803-812

8. IZ Rafikovna, MR Inomjonovich - ... Formation of students'creative technology, folk craft skills in technology courses formation of students'creative technology, folk craft skills in technology courses". *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 3 .2022

УДК 378

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ЗАЛОГ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Л.А.Халмаматова, доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

С.О.Шатманова, студент, Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Аннотация. В данной статье приведены рассуждения о роли и значении научной деятельности в развитии правового государства. Изучено текущее состояние, а также государственная политика в сфере поддержки научной деятельности как залога дальнейшего развития сильного социально-правового государства.

Ключевые слова: научная деятельность, развитие, правовое государство, развитие науки и культуры.

Annotatsiya. Ушбу мақолада ҳуқуқий давлат ривожланишидаги илмий фаолиятнинг роли ва аҳамияти ҳақида мулоҳазалар келтирилган. Илмий фаолиятнинг ҳозирги ҳолати, ҳамда уни

кучли ижтимоий ҳуқуқий давлат ривожланишининг гарови сифатида давлат қўллаб-қувватлаш сиёсати борасида изланишлар олиб борилган.

Kalit soʻzlar: илмий фаолият, ривожланиш, ҳуқуқий давлат, фан ва маданият ривожланиши.

Abstract. This article presents arguments about the role and value of scientific activity in the development of the constitutional state. Studied the current status, as well as state policy in the sphere of support of scientific activities as a guarantee of the further development of a strong social and legal state.

Key words: scientific activity, development, legal state, development of science and culture.

Узбекистан является государством, на территории которого еще с древних времен началось развитие науки и культуры. В частности, широкое развитие получили такие науки как астрономия, математика, медицина, химия, история, философия, языковедение, литературоведение, и ремесла - скульптурное мастерство, ткачество, гончарное дело, стеклоделие и др. Сегодня Узбекистан является крупным в Центральной Азии научным центром, обладающим развитой исследовательской материальной базой, обширным научным фондом, квалифицированными научными кадрами, чьи труды нашли признание во всем мире.

Как указано в Конституции Республики Узбекистан, наша страна ставит перед собой задачу построения демократического правового государства с социально-ориентированной рыночной экономикой и развитым гражданским обществом, что предполагает непосредственное развитие научной деятельности, обеспечение ее правовых основ и государственной поддержки [1].

Узбекистан является крупнейшим в Центральной Азии научным центром, обладающим развитой исследовательской материальной базой, обширным научным фондом, квалифицированными научными кадрами.

В последние годы в Узбекистане проведена значительная по масштабам работа, направленная на повышение эффективности научно-исследовательской деятельности, усиление роли науки в социальном и экономическом развитии, демократическом обновлении страны.

Ведутся работы по 25 государственным научно-техническим программам фундаментальных, прикладных исследований и инновационных работ, направленных на решение важнейших научных и технологических проблем развития современного промышленного производства, энергетики, сельского хозяйства и других отраслей экономики, науки и техники.

Переход от системы базового содержания научно-исследовательских учреждений к финансированию целевых проектов, направленных на решение научно-технических задач, обеспечил стимулирование творческой активности научных коллективов, мобилизацию их усилий на достижение реальных конечных результатов, решение актуальных проблем развития науки и техники, внедрение их в производство. Интенсивно развиваются международные научно-технические связи [3].

Проведенная Институтом прогнозирования и макроэкономических исследований и ПРООН в рамках проекта «Поддержка в сфере инновационной политики и трансфера технологий» оценка потенциала и результативности инновационной системы на основе ряда широко используемых индикаторов указывает на области, в которых Узбекистан имеет сильные позиции, а также направления, в которых нужно предпринять усилия для их улучшения.

Сегодня в республике зарегистрированы около 400 организаций, проводящих научные изыскания. В реализации государственных научно-технических программ за последние 10 лет участвовали 224 научно-исследовательских учреждений, высших учебных заведений, опытно-конструкторских организаций, научно-производственных предприятий, малых инновационных центров.

Научный потенциал Узбекистана составляет более 36 тыс. человек, из которых 2549 докторов наук, 9254 кандидатов наук и более 15,7 тыс. исследователей. Научно-исследовательские работы ведутся в 45 научно-исследовательских института Академии наук Республики Узбекистан (АН), 36 высших учебных заведениях Министерства высшего и среднего специального образования (МВССО), 34 научных организациях Министерства здравоохранения (МЗ), 30 научных и высших учебных заведениях Министерства сельского и водного хозяйства (МСВХ), 79 научных и инновационных центрах, а также проектных, опытно-конструкторских организациях, не входящих в состав перечисленных выше министерств [5].

Неоспоримым преимуществом Узбекистана является именно степень общего образования населения и наличие научного потенциала. По уровню образования Узбекистан стоит в одном ряду с развитыми странами мира. В области подготовки кадров республика осуществляет программный подход, в результате которого поэтапно осуществлены реформы на всех стадиях образования. В частности, целях реформирования послевузовского образования, в Указе Президента Республики Узбекистан № УП-4456 от 24.07.2012 г, было отмечено, что переход образовательного процесса к стандартам бакалавриата и магистратуры делает, по сути, излишним защиту кандидатских диссертаций и диктует необходимость введения одноступенчатой системы послевузовского образования, предусматривающую защиту диссертации непосредственно по присуждению ученой степени доктора наук [4].

Большое значение в совершенствовании национальной правовой системы в Республике Узбекистан придается научно-теоретическому обеспечению формирования гражданского общества и становления социального правового государства. Эффективное правовое регулирование постоянно усложняющихся и изменяющихся общественных отношений, установление правопорядка, соответствующего степени развития правового государства и формирования гражданского общества, могут успешно осуществляться только посредством разработки и внедрения в юридическую практику (практику нормотворчества, систематизации законодательства, правоприменения, реализации правоотношений) научно-обоснованных правовых механизмов. Это предполагает существование и постоянное развитие национальной научной школы права.

Учитывая тот факт, что развитие научной деятельности, является залогом развития сильного социального и правового развития общества, обеспечения занятости населения, выявления инновационных отраслей дальнейшего роста, стабильного развития государства в целом, с каждым годом усиливается государственная политика в сфере поддержки научной деятельности.

В частности, 14 сентября 2016 года был принят Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике», в котором ставится цель обеспечения доступа на конкурсной основе одаренной и талантливой молодежи к программам обучения, переподготовки и стажировки в образовательных и научно-исследовательских учреждениях, в том числе зарубежных стран, создания условий молодым специалистам и ученым для проведения научно-исследовательской, культурно-просветительской работы, содействия практическому внедрению разработок молодых ученых, а также сохранения и развития кадрового потенциала молодежи [2].

Подводя итоги, следует отметить, что научная деятельность несет в себе не только созидательный, развивающий посыл, в то же время основной целью развития научной деятельности является подготовка сильных, конкурентоспособных, отвечающих современным мировым требованиям научных кадров. Естественно, невозможно не учесть неоспоримый вклад государства в развитие научной деятельности. Нормативно-правовые основы, государственные реформы по развитию и поддержке научной деятельности являются неотъемлемой частью не только совершенствования научного потенциала, но и становления демократического, правового общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Узбекистан. Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2007 г., № 15;

2. Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике» № ЗРУ-406 от 14.09.2016 г.;
3. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию координации и управления развитием науки и технологий» № ПП-436 от 7 августа 2006 г.;
4. Указ Президента Республики Узбекистан «О дальнейшем совершенствовании системы подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации» № УП-4456 от 24.07.2012 г.
5. Концепция инновационного развития Республики Узбекистан на 2012-2020 гг. Проект ПРООН «Поддержка в сфере инновационной политики и трансфера технологий»

УЎК 796.011

КУРАШЧИ ТАЛАБАЛАРНИ СПОРТГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ТАЙЁРГАРЛИК ТУРЛАРИНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

Р.Н.Холмуратов, ўқитувчи, Тошкент ахборот технологиялари университети, Тошкент
И.И. Абдуллаев, б.ф.д., проф., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада кураш билан шугулланадиган талабаларнинг жисмоний тайёргарлигини ошириш жараёнидаги асосий вазифалари ҳақида сўз боради.

Калит сўз: ёш курашчиларни тайёрлаш, спортчининг жисмоний тайёргарлиги, спорт, саломатлик.

Аннотация. В статье рассказывается об основных задачах в процессе улучшения физической подготовки студентов, занимающихся борьбой.

Ключевые слова: подготовка молодых борцов, физическая подготовка спортсмена, спорт, здоровье.

Abstract. The article talks about the main tasks in the process of improving the physical fitness of students engaged in wrestling.

Keywords: training of young wrestlers, physical training of an athlete, sports, health.

Бугунги кунда мамлакатимизда таълим тизимини такомиллаштириш, ватанимиз равнақини таъминлайдиган ёш авлодни тарбиялаб вояга етказиш масалаларига жиддий эътибор берилмоқда. “Таълим тўғрисида” ги Қонун ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг қабул қилиниши бу соҳада олиб борилаётган ишларнинг узлуксизлигини таъминламоқда [1].

Юртимизнинг соғлом ва баркамол авлодлари жаҳон ареналарида улкан муваффақиятларга эришаётганлиги болалар спортини ривожлантиришга қаратилаётган алоҳида эътибор самарасидир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, замонавий тайёргарлик тизимини оптималлаштириш ва тайёргарлик вақтидаги инновацион жараёнлар стратегияси бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси терма жамоалари аъзолари бўлган ва ёш заҳира спортчиларни тайёрлашнинг муҳим вазифаларидан бири бўлиб турибди.

Айни вақтда, спорт натижаларининг бугунги кундаги даражаси мураббийларнинг касбий сифатларига, уларнинг билими ва амалий кўникмаларига юқори талаблар қўяди. Ёшлар спорти, спорт заҳираларини тайёрлашнинг ниҳоятда муҳим базаси ҳамда тарбиянинг универсал воситаси сифатида спортчининг кўп йиллик тайёргарлигини самарали ташкил этишни, ўқув-машғулот жараёнларининг янада оқилона ташкил этиш шакллари, восита ва усуллари излашни талаб қилади.

Спортчининг жисмоний тайёргарлиги - спорт фаолияти учун зарур бўлган жисмоний сифатларни тарбиялаш демакдир. Миллий кураш билан шугулланувчи спортчиларнинг жисмоний тайёргарлиги бевосита спорт йўналишига эга бўлгани учун, айни пайтда организмдаги умумий жисмоний ривожланиш, мустахкамланиш ва чиниқиш билан тамомила боғлиқдир. Тайёргарликнинг бошқа барча томонлари сингари жисмоний тайёргарлик ҳам умумий ва махсус бўлади. Спортчининг махсус жисмоний тайёргарлик кўриши танланган спорт турининг ўзига хос талабларига жавоб бера оладиган жисмоний сифатни тарбиялаш жараёнидан иборатдир [4].

Умумий жисмоний тайёргарлик махсус жисмоний тайёргарлик учун замин яратади, яъни танланган спорт турида камол топиш учун шарт-шароит сифатида кучлилиқ, тезкорлик, чидамлилиқ, эгиловчанлик, чакқонликнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди. Спортчининг жисмоний тайёргарлиги қайси спорт тури бўйича ихтисослашганлигига боғлиқ.

Курашчиларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш ва тарбиялашга қаратилган илмий тадқиқот ишларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, сўнгги вақтларда спорт соҳасидаги мутахассисларнинг диққат-эътибори жисмоний тайёргарликнинг энг самарали восита ва услубларини танлаш ҳамда ўрганишга қаратилган. Бундай восита ва услублар талаба спортчи организмнинг функционал тизимларига юқори даражада талаблар қўяди, бу тизимларнинг имконияти айнан мусобақа фаолиятининг муваффақиятини белгилаб беради.

Спортчиларнинг машғулот юкламалари жараёни тизимида техник-тактик тайёргарлик, назарий, маънавий-иродавий ва руҳий тайёргарликнинг турли масалаларини ҳал қилиш билан бир қаторда жисмоний тайёргарликни ошириш муҳим ўрин тутади.

Жисмоний тайёргарлик куч, тезкорлик, эгиловчанлик, чидамлилиқ, чакқонликнинг ривожланишини таъминлаш билан бирга, спортчидаги ҳаракатланиш меъёри, тезкорлик тузилмасининг шаклланишига, оқилона спорт техникасининг мустаҳкамланишига ҳам имконият яратади. Кўпчилик муаллифлар жисмоний сифатларни ўзаро бир-бири билан шу даражада боғлаганларки, улардан бирини ривожлантирмасдан туриб юксак спорт даражасига етишиш мумкин эмаслигини қайд этиб ўтишган [2].

Кўпчилик мураббийларнинг спорт курашига доир фикрларини қуйидаги сўзлари билан ифодалаш мумкин: “Спортчини юксак марраларга тайёрлашда жисмоний тайёргарлик ҳал қилувчи ва асосий рольни ўйнайди” [3].

Курашчиларнинг жисмоний тайёргарлигини ривожлантириш жараёнида қуйидаги 3 та асосий вазифаси мавжуд:

1. Соғлиқни мустаҳкамлаш.
2. Тана тузилишини шакллантириш.
3. Жисмоний (ҳаракатланиш) сифатларини такомиллаштириш.

Ўқитувчи жисмоний тарбия ва спортни тарғиб қилиш, ўз фанига қизиқишни шакллантириш ишларини ўқувчиларнинг жисмоний тарбия фанига қизиқиш сабабларини ҳисобга олган ҳолда, аниқ мақсадга йўналтириб ташкил этиши лозим. Одатда, ўқувчиларнинг ҳар хил дастурий материалларга қизиқишлари ҳам турлича бўлади. Дастурдаги бошқа турлар ўқувчиларга камроқ ёқади. Агар болаларда жисмоний машқлар билан шуғулланиш мақсади мавжуд бўлса, жисмоний тарбия ва спортга бўлган қизиқиш кўпроқ даражада сақланиб қолади.

Ҳар томонлама мукамал жисмоний тайёргарликка кўпинча етарли даражада аҳамият берилмайди. Жисмоний тайёргарлик учун кўпинча спорт турининг тор доирадаги жисмоний юкламаларидан фойдаланилади, жисмоний тайёргарликнинг бундай бир ёқлама йўналиши юқори спорт натижаларига эришишни кўрсатишга имкон бермайди. Айрим ҳолларда эса спортчининг соғлиғига салбий таъсир этади.

Жисмоний тайёргарликнинг юқори натижаси турли ихтисосликка ва тоифага эга спортчилар учун ғоятда муҳим эканлиги спорт амалиётида ҳам, спортнинг ҳар хил турларидаги махсус тадқиқотларда ҳам ўз исботини топган. Жисмоний сифатларни такомиллаштириш услубларини эгаллаган мутахассис талаба-курашчиларни тайёрлашнинг бошланғич босқичларида шуғулланувчиларнинг соғлиғини мустаҳкамлаш ва уларнинг тана тузилишини шакллантириш вазифаларини ҳал қилиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда ёш курашчиларни тайёрлаш тизимидаги аҳамияти нуқтаи назаридан ҳар-хил жиҳат очиб бериладик, уларнинг таркибий қисмларини маълум даражада такомиллаштиришга муҳтождир. Биринчи жиҳат бошланғич спорт тайёргарлиги босқичида ёш курашчиларнинг ўқув-машғулот жараёнини такомиллаштириш билан боғлиқ.

Иккинчи жиҳат ёш спортчиларда спорт билан шуғулланиш мотивларининг шаклланишига таъсир кўрсатувчи тарбиявий-таълимий хусусиятли, лекин очилиши мураккаб вазифа билан боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги қонуни. // Туркистон. - 1997. - 1 октябр.
2. Гончарова О.В. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилятларини ривожлантириш: Ўқув қўлланма. - Т.: ЎзДЖТИ, 2005. - Б. 172.
3. Югай Л.П., Илов А.Н., Боймурадов И.Х., Мирзакулов Ш. Дзюдо. Программа и учебное пособие для детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских школ Олимпийского резерва. - Т.: ЎзДЖТИ, 2005. - С. 140.
4. Керимов Ф.А. Кураш тушаман. - Т.: Медицина, 1990. - Б. 17-46.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№6/3 (102)
2023 й., июнь**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.06.2023
Босишга рухсат этилди: 13.06.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 18,6 б.т. Буюртма: № 6-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18